

सिंघी जैन ग्रन्थ माला

*****[ग्रन्थांक ४१]*****

भिन्नभिन्न - विद्वत्कर्तृक

परमार्हतविरुदालङ्कृत - गूर्जरचौलुक्यचक्रवर्ति - नृपति

कुमारपाल चरित्रसंग्रह

SINGHI JAIN SERIES

.....[NUMBER 41].....

KUMĀRAPĀLA CHARITRASAMGRAHA

(A COLLECTION OF WORKS OF VARIOUS AUTHORS RELATING
TO LIFE OF KING KUMARAPALA OF GUJARAT)

SINGHI JAIN SERIES

A COLLECTION OF CRITICAL EDITIONS OF IMPORTANT JAIN CANONICAL,
PHILOSOPHICAL, HISTORICAL, LITERARY, NARRATIVE AND OTHER WORKS
IN PRAKRIT, SANSKRIT, APABHRAMĒA AND OLD RAJASTHANI
GUJARATI LANGUAGES, AND OF NEW STUDIES BY COMPETENT
RESEARCH SCHOLARS

•
ESTABLISHED

IN THE SACRED MEMORY OF THE SAINT LIKE LATE SETH

ŚRĪ DĀLCHANDJĪ SINGHĪ

OF CALCUTTA

BY

HIS LATE DEVOTED SON

DANASILA-SAHITYARASIKA-SANSKRITIPRIYA

SRI BAHADUR SINGH SINGHI

•
DIRECTOR AND GENERAL EDITOR

ACHARYA JINA VIJAYA MUNI

•
PUBLISHED

UNDER THE EXCLUSIVE PATRONAGE OF

SRI RAJENDRA SINGH SINGHI

AND

SRI NARENDRA SINGH SINGHI

BY THE DIRECTOR OF

SINGHI JAIN SHASTRA SHIKSHAPITH

BHARATIYA VIDYA BHAVAN

BOMBAY

KUMĀRAPĀLA CHARITRASAMGRAHA

(A COLLECTION OF WORKS OF VARIOUS AUTHORS RELATING
TO LIFE OF KING KUMARAPALA OF GUJARAT)

COLLECTED AND EDITED FROM VARIOUS OLD MANUSCRIPTS

BY

ACHARYA, JINA VIJAYA MUNI

(Honorary Member of the German Oriental Society, Germany, Bhāndarkar
Oriental Research Institute, Poona, Vishveshvaranand Vaidic Research
Institute, Hoshiarpur, and Gujarat Sāhitya Sabhā, Ahmedabad)
Honorary Director, Rajasthan Oriental Research Institute, Jaipur
General Editor, Rajasthan Puratan Granthamala, etc

PUBLISHED BY THE ADHIṢṬHĀTĀ

Singhi Jain Shastra Shikshapith

BHARATIYA VIDYA BHAVAN

BOMBAY

V. E 2012]

(First Edition)

[1958 A. D

Vol 41]

••

[Price Rs. 10-0-0

क ल क चा नि वा सी
साधुचरित-श्रेष्ठिर्वर्ध श्रीमद् डालचन्दजी सिंघी पुण्यस्मृतिनिमित्त
प्रतिष्ठापित एवं प्रकाशित

सिंघी जैन ग्रन्थ माला

[जैन भागमिक, दार्शनिक, साहित्यिक, ऐतिहासिक, वैज्ञानिक, ध्यात्मक - इत्यादि विविधविषयगुम्फित
ग्राह्य, सस्कृत, अपभ्रंश, प्राचीनगूजरी-राजस्थानी आदि मानाभाषानिबद्ध सार्वजनीन पुरातन
वाङ्मय तथा नूतन मसोधनात्मक साहित्य प्रकाशिनी सर्वश्रेष्ठ जैन ग्रन्थावलि]

प्रतिष्ठाता

श्रीमद्-डालचन्दजी-सिंघीसत्पुत्र

स्व० दानशील-साहित्यरसिक-संस्कृतिप्रिय

श्रीमद् बहादुर सिंहजी सिंघी

प्रधान सम्पादक तथा संचालक

आचार्य, जिनविजय मुनि

अधिष्ठाता-सिंघी जैन शास्त्र शिक्षापीठ

*

संरक्षक

श्री राजेन्द्र सिंह सिंघी तथा श्री नरेन्द्र सिंह सिंघी

प्रकाशनकर्ता-अधिष्ठाता

सिंघी जैन शास्त्र शिक्षा पीठ

भारतीय विद्या भवन, बम्बई

प्रकाशक-जयन्तकृष्ण, ६ दवे, ऑनररी कॉयरेक्टर भारतीय विद्या भवन, चौपाटी रोड, बम्बई, नं ७
मुद्रक-छप्पीबाई नारायण चौधरी, निर्णयसागर प्रेस, २६-२८ कोल्हाट स्ट्रीट, बम्बई, नं २

भिन्नभिन्न - विद्वत्कर्तृक

परमार्हतविरुद्धालङ्कृत - गूर्जरचौलुक्यचक्रवर्ति - नृपति

कुमारपाल चरित्रसंग्रह

सङ्ग्राहक एवं संपादक

आचार्य, जिनविजय मुनि

ऑनररी मेंबर

जर्मन ओरिएण्टल सोसाइटी, जर्मनी; भाण्डारकर ओरिएण्टल रिसर्च इन्स्टीट्यूट पूना, (दक्षिण);
गुजरात साहित्यसभा, बहमदाबाद (गुजरात); विधेश्वरानन्द वैदिक
शोध प्रतिष्ठान, होंलियारपुर, (पञ्जाब)

ऑनररी डायरेक्टर

राजस्थान ओरिएण्टल रिसर्च इन्स्टीट्यूट, जयपुर (राजस्थान)

निवृत्त सम्मान्य नियामक

भारतीय विद्या भवन, बम्बई

प्रकाशनकर्ता - अधिष्ठाता

सिंघी जैन शास्त्र शिक्षा पीठ

भारतीय विद्या भवन, बम्बई

विद्यमास २०१२]

प्रथमावृत्ति

[विस्तार १९५६]

ग्रन्थांक ४१]

संपादित गुरुद्वारा

[मूल्य रु. १०-०-०]

॥ सिंधीजैनग्रन्थमालासंस्थापकप्रशस्तिः ॥

भक्ति पद्माभिधे देहो सुप्रसिद्धा मनोरमा । मुर्शिदाबाद् इत्याख्या पुरी वैभवताल्लिनी ॥	१
बहवो निवसन्त्यत्र जैना ऊर्वेशर्वशजाः । धनाढ्या नृपसम्मन्या धर्मकर्मपरायणाः ॥	२
श्रीबालचन्द्र इत्यासीत् तेष्वेको बहुभाषयवान् । साधुवत् सचरित्रो यः सिंधीकुलप्रभाकरः ॥	३
बाह्य एव गतो यश्च कर्तुं व्यापारविस्तृतिम् । कलिकातामहापुराणं पृथग्भर्ग्येतिश्रयः ॥	४
कुशाभीयया सद्बुद्ध्या सद्गुण्या च सचिष्टया । उपाज्यं विपुलां लक्ष्मीं कोट्यपिरोज्जतिष्ठ सः ॥	५
तस्य मधुकुमारीति सञ्चारीकुलमण्डना । जाता पतिवता पत्नी शीलसौभाग्यभूषणा ॥	६
श्रीबहादुरसिंहाख्यो गुणवैखानयस्तयोः । सञ्जातः सुकृती दानी धर्मप्रियश्च धीनिधिः ॥	७
प्राप्ता पुण्यवता तेन पत्नी तिलकसुन्दरी । यस्याः सौभाग्यचन्द्रेण भासितं तत्कुलाम्बरम् ॥	८
श्रीमान् राजेन्द्रसिंहोऽस्य ग्येष्टपुत्रः सुशिक्षितः । यः सर्वकार्यदक्षरवात् दक्षिणबाहुवत् पितुः ॥	९
नरेन्द्रसिंह इत्याख्यस्तेजस्वी मध्यमः सुतः । सुनुवैरिन्द्रसिंहश्च कनिष्ठः सौम्यदर्शनः ॥	१०
सन्ति त्रयोऽपि सत्पुत्रा भासनक्तिपरायणाः । विनीताः सरला मध्याः पितुर्भार्गोनुगामिनः ॥	११
अन्येऽपि बहवस्तथाभवन् स्वछादिबान्धवाः । धनैर्जनैः समृद्धः सन् स राजेव ध्यराजत ॥	१२

अन्यच्च --

सरस्वत्यां सदासक्तो भूत्वा लक्ष्मीप्रियोऽप्ययम् । तत्राप्यासीत् सदाचारी तथिग्रं विदुषां खलु ॥	१३
नार्हकारो न दुर्भगो न विलासो न दुर्व्ययः । दृष्टः कदापि यद्मेहे सतां तद् विस्मयास्पदम् ॥	१४
भक्तो गुरुजनानां स विनीतः सज्जनान् प्रति । वन्द्युजनेऽनुरक्तोऽभूत् प्रीतः पोष्यगणेष्वपि ॥	१५
देश-कालस्थितिशोऽसौ विद्या-विज्ञानपूजकः । इतिहासादि-साहित्य-संस्कृति-सकलाग्रियः ॥	१६
समुद्यत्यै समाजस्य धर्मस्योत्कर्षहेतवे । प्रचाराय च शिक्षाया दत्तं तेन धनं धनम् ॥	१७
गत्वा समा-समित्यादौ भूत्वाऽध्यक्षपदान्वितः । दत्त्वा दानं यथायोग्यं प्रोत्साहिताश्च कर्मठाः ॥	१८
पूर्वं धनेन देहेन ज्ञानेन शुभनिष्ठया । लकरीवत् स यथाशक्ति सत्कर्मणि सदाशयः ॥	१९
मथान्यदा प्रसङ्गेन स्वपितुः स्मृतिहेतवे । कर्तुं किञ्चिद् विशिष्टं स कार्यं मनस्यचिन्तयत् ॥	२०
पूज्यः पिता सदैवासीत् सत्यम्-ज्ञानरुचिः स्वयम् । तस्मात् तज्ज्ञानबुद्ध्यर्थं यतनीयं मयाऽप्यरम् ॥	२१
विचार्यैवं स्वयं चित्ते पुनः प्राप्य सुसम्मतिम् । अश्रदेयानां स्वमित्राणां विदुषां चापि तादृशम् ॥	२२
जैनज्ञानप्रसारार्थं स्थाने शान्तिं त्रिकेतने । सिंधीपदाङ्कितं जैनज्ञानपीठं मनीषिणम् ॥	२३
धीजिनविजयः प्राशो मुनिनाम्ना च विधुतः । स्वीकर्तुं प्रार्थितलेन तस्याधिष्ठायकं पदम् ॥	२४
तस्य सौजन्य-सौहार्द-स्नेहोदायादिसद्गुणैः । यदीभूय मुदा येन स्वीकृतं तत्पदं वरम् ॥	२५
कवीन्द्रेण रवीन्द्रेण स्वीयपावनपाणिना । रत्न-नीलाङ्गे-चन्द्रान्दे तत्प्रतिष्ठा व्यधीयत ॥	२६
प्रारब्धं मुनिना चापि कार्यं तदुपयोगिकम् । पाठनं ज्ञानलिप्सूनां ग्रन्थानां ग्रथनं तथा ॥	२७
तस्यैव प्रेरणो प्राप्य श्रीसिंधीकुलवेतुना । स्वपितृश्रेयसे चैवा प्रारब्धा ग्रन्थमालिका ॥	२८
उदारचेतसा तेन धर्मशीलेन दानिना । व्ययितं पुष्कलं द्रव्यं तत्सर्वकार्यसुसिद्धये ॥	२९
छात्राणां वृत्तिदानेन नैकेषां विदुषां तथा । ज्ञानान्ध्यासाय निष्कामसाहाय्यं स प्रदत्तवान् ॥	३०
जलवाष्पादिकानां तु प्रातिहृत्यादसौ मुनिः । कार्यं त्रिवार्षिकं तत्र समाप्त्यन्यप्रावास्तितः ॥	३१
तत्रापि सततं सर्वं साहाय्यं तेन यच्छता । ग्रन्थमालाप्रकाशाय महोत्साहः प्रदर्शितः ॥	३२
नन्द-निधेर्द्वे-चन्द्राङ्गे कृत्वा पुनः सुयोजना । ग्रन्थावल्याः स्थिरवायु विस्तराय च नूतना ॥	३३
ततो मुनेः परामर्शात् सिंधीवैशनभखता । भा विद्या भवना येयं ग्रन्थमाला समर्पिता ॥	३४
भासीतस्य मनोबान्धाः पूर्वग्रन्थप्रकाशने । तदर्थं ध्ययितं तेन लक्षावधि हि रूप्यकम् ॥	३५
हुर्विलासाद् विधेयन्त । दौर्भाग्याद्यात्मबन्धुताम् । स्वल्पेनैवाप कालेन स्वयं स मुकृती ययौ ॥	३६
हृन्दु-सै-यूयै-नेत्रैर्नन्दे मासे बापावसम्पत्तेः । कलिकाताख्यपुर्यां स प्राप्तवान् परमां गतिम् ॥	३७
पितृवृक्षैश्च तरुपुत्रैः प्रेयसे पितुरात्मनः । तथैव प्रपितुः स्मृत्यै प्रकादयतेऽधुना तथा ॥	३८
हयं ग्रन्थावलिः श्रेष्ठा मेधा प्रशायतां प्रया । भूयाद् भूयै सतां सिंधीकुलकीर्तिप्रकाशिका ॥	३९
विद्वज्जनकृताह्लादा सचिदानन्ददा सदा । चिरं नन्दत्यर्थं लोकैः श्रीसिंधी ग्रन्थपद्धतिः ॥	४०

॥ सिंधीजैनग्रन्थमालासम्पादकप्रशस्तिः ॥

स्वस्ति श्रीमेदपाटाल्यो देशो भारतविश्रुतः । रूपाहेलीति सत्राक्षी पुरिका तत्र सुस्थिता ॥	१
सदाचार-विचारार्थं प्राचीननृपतेः समः । श्रीमहपुरासिंहोऽत्र राठोडान्यभूमिपः ॥	२
तत्र श्रीवृद्धसिंहोऽभूद् राजपुत्रः प्रसिद्धिमाह । क्षात्रधर्मधनो यश्च परमारकुलप्रणीः ॥	३
मुञ्ज-भोजमुखा भूषा जाता यस्मिन् महाकुलो । किं वर्ण्यते कुलीनत्वं तत्कुलजातजन्मनः ॥	४
पत्नी राजकुमारीति सत्याभूद् गुणसंहिता । चातुर्य-रूप-लावण्य-सुधाङ्ग सौजन्यभूषिता ॥	५
क्षत्रियाणां प्रमाणां शौर्यादीसमुल्लासिता । यां द्रष्टुं जनो मेने राजन्यकुलजा स्थियम् ॥	६
पुत्रः किस्तनसिंहाख्यो जातस्त्वयोरतिप्रियः । रणमह इति चान्यद् यक्षाम जननीकृतम् ॥	७
श्रीदेवीर्हस्तनामाऽत्र राजपूज्यो यतीश्वरः । उद्योतिर्नैपश्यविद्यानां पारगामी जनप्रियः ॥	८
आगतो मरुदेशाद् यो अमन् जनपदान् बहून् । जातः श्रीवृद्धसिंहस्य प्रीति-धृदास्पदं परम् ॥	९
तेनाथाप्रतिमप्रेक्षा स तत्सुतः स्वसन्धिषी । रक्षितः शिक्षितः सम्यक्, कृतो जैनमतानुतः ॥	१०
धौर्मर्त्याद् तच्छिरोवर्षे गुरु-तौ दिवंगतौ । विमूढः स्वगृहात् सोऽयं यदृच्छया विनिर्गतः ॥	११

उपा च-

ग्रन्था नैरेषु देशेषु संसेव्य च बहून् वरान् । दीक्षितो मुण्डितो भूय जातो जैनमुनिस्ततः ॥	१२
ज्ञातान्यनेकाद्याणि वानाधर्ममयानि च । मध्यस्थवृत्तिना तेन तत्वाततवगपेयिणा ॥	१३
अपीता विविधा भाषा भारतीया पुरोपजाः । अनेका लिपयोऽप्येवं प्रवन्तूनकालिकाः ॥	१४
येनं भकायिता नैके ग्रन्था विद्वत्प्रदांसिताः । लिखिता बहवो लेखा ऐतिह्यवध्यगुणिक्ताः ॥	१५
यहुभिः सुविद्वद्भिस्तन्मण्डलेषु स सङ्कृतः । जिनविजयमात्राऽयं विख्यात सर्वग्रामवद् ॥	१६
तस्य तां विश्रुतिं शाला श्रीमद्गान्धीमहात्मना । आहूतः सादरं पुण्यपत्तनात् स्वयमन्यदा ॥	१७
पुरे चाहम्मदाबादे राष्ट्रियः शिक्षणालयः । विद्यापीठ इति ख्याता प्रतिष्ठितो यदाऽभवत् ॥	१८
आचार्यत्वेन तत्रोच्चैर्निर्गुहः स महात्मना । रत्न-मुनि-निधीन्द्रैरेषु पुरातनैवायमन्दिरे ॥	१९
वर्षाणामष्टकं यावत् सम्भूय तद् पदं ततः । गत्वा जर्मनराष्ट्रे स तत्संस्कृतिमधीतवान् ॥	२०
तत आगत्य सङ्गमो राष्ट्रकार्यं च सक्रियम् । कारावासोऽपि सम्प्राप्तो येन स्वातन्त्र्यसङ्गरे ॥	२१
क्रमात् ततो विनिर्मुक्तः स्थितः शान्ति निकेतने । विश्वव्यापकवीन्द्रधारीवीन्द्रनाथमूर्पिते ॥	२२
सिंधीपदयुतं जैनज्ञानपीठं तदाश्रितम् । स्थापितं तत्र सिंधीश्रीढालचन्द्रस्य सुतना ॥	२३
श्रीबहादुरसिंहेन दानवीरेण भीमता । स्मृत्यर्थं निजतातस्य जैनज्ञानप्रसारकम् ॥	२४
प्रतिष्ठितस्य तस्यासौ पदेऽधिष्ठातृसन्त्के । अस्यापयन् धरात् सिन्ध्यात् ग्रन्थयन् जैनबाल्ययम् ॥	२५
तस्यैव प्रेरणां प्राप्य श्रीसिंधीकुलकेतुना । स्वपितृधेयसे होषा प्रारब्धा ग्रन्थमालिका ॥	२६
अथैवं विगतं तस्य वर्षाणामष्टकं पुनः । ग्रन्थमालाविकासार्थप्रवृत्तिषु प्रयसतः ॥	२७
बाणेर-रत्न-नवैरेन्द्रे मुंभाईनगरीस्थितः । मुंशीति विरुद्व्यातः कन्हेयालालचीसखः ॥	२८
प्रयुजो भारतीयानां विद्यानां पीठनिर्मितः । कर्मनिष्ठस्य तस्याभूत् प्रयतः सफलोऽभिरात् ॥	२९
बिदुषां श्रीमतां भोगात् पीठो जातः प्रतिष्ठितः । भारतीय पदोपेत विद्या भवन सङ्ख्या ॥	३०
आहूतः सहकारिण्यं स मुनिसेन सुहृदः । ततःप्रभृति वयापि तत्कार्यं सुप्रवृत्तवाद् ॥	३१
तदवधेऽन्यदा तस्य सेवाऽधिकं ह्यपेक्षिता । स्वीकृता च सद्भावेन साऽप्याचार्यपदाधिता ॥	३२
नन्दे-निर्णयै-चन्द्रान्दे वैक्रमे विहिता पुनः । एतद्ग्रन्थावलीस्थैर्यैकत्वं तेन नव्ययोजना ॥	३३
परामर्शात् तत्तस्य श्रीसिंधीकुलमास्तवा । भाविद्याभवनायेयं ग्रन्थमाला समर्पिता ॥	३४
प्रधा दशसाहस्री पुनस्तस्योपदेशतः । स्वपितृसंस्तुतिमन्दिप्रकरणाय मुनीर्विना ॥	३५
देवादस्ते गते काले सिंधीवर्षा दिवंगतः । यत्तस्य ज्ञानसेवायां साहाय्यमकरोत् महत् ॥	३६
पितृकार्यप्रगत्यं यत्तदालिखदात्मजैः । राजेन्द्रसिंहमुदयैश्च सङ्कृतं तद्वचस्तत् ॥	३७
पुण्यश्लोकपितृनृणां ग्रन्थागारकृते पुनः । चन्द्रगुप्तेषो गुणधेयो शार्दूलक्षं धनं ददौ ॥	३८
ग्रन्थमालाप्रसिद्धार्थं पितृवत् तस्य कांक्षितम् । श्रीसिंधीसमुद्रे सर्वं तद्विगाडनुविधीयते ॥	३९
विद्वज्जनकृताह्लादा सविदानन्ददा सदा । चिरं नन्दधियं लोकं जिनविजयभारती ॥	४०

विषयानुक्रम

किञ्चित् प्रास्ताविक	पृष्ठ १-६
प्रथम निबन्ध-राजर्षि कुमारपाल और महर्षि हेमचन्द्राचार्य	७-१८
द्वितीय निबन्ध-राजर्षि कुमारपाल	१९-३६
१ अज्ञातकर्तृक पुरातन संक्षिप्त	
कुमारपालदेव चरित	१-७
मूलादर्शलिखिताः परिशिष्टरूपाः कतिश्लोकाः	८
२ सोमतिलकसूरिविरचितं	
कुमारपालदेवचरितम्	९-३३
कुमारपालगुणोत्कीर्तनश्लोकाः	३४
३ पुरातनाचार्यसंगृहीत गद्य-पद्यमय	
कुमारपाल प्रबोधप्रबन्ध	३५-१११
ग्रन्थलेखनप्रशस्ति	११२
४ चतुरसीतिप्रबन्धान्तर्गत	
कुमारपालदेवप्रबन्ध	११२, १-२१
अजयपालप्रबन्ध	११२, २२-२४
५ सोमप्रभाचार्यकृत कुमारपालप्रबोध उद्धृत	
ऐतिहासिक सारात्मक संक्षेप	११३-१३६
प्रथमप्रस्ताव	११३-१२०
द्वितीय प्रस्ताव	१२१-१२५
तृतीय प्रस्ताव	१२५-१२८
चतुर्थ प्रस्ताव	१२९-१३१
पञ्चम प्रस्ताव	१३२-१३६
६ हेमचन्द्राचार्यकृत त्रिपष्टिशलाकापुरुषचरित्रप्रथित	
कुमारपालचरितवर्णन	१३७-३८
७ हेमचन्द्राचार्यकृत	
त्रिपष्टिशलाकापुरुषचरित्रप्रशस्ति	१३९-४०

परिशिष्ट

- (१) कुमारपालचरित्रसंग्रहान्तर्गत
उद्धरणरूपपद्यानामकाराद्यनुक्रमणिका १४३-१५०
- (२) कुमारपालचरित्रसंग्रहान्तर्गत
विशेषनाम्नामकाराद्यनुक्रमणिका १५१-१६०
- (३) शुद्धिद्विनिर्देशकपत्राणि १६१-१७२

किञ्चित् प्रास्ताविक

गुजरातके सुवर्ण युगका शिखरभूत परमार्हत चौलुक्य वृषति कुमारपाल इतिहासविश्रुत है। अपने भारतके बहुत बड़े बहुश्रुत विद्वान्, सर्वशास्त्रविष्णुत, अनेकानेकग्रन्थप्रणेता, राष्ट्रीयज्योतिःस्वरूप, जैनाचार्य सूरिके सदुपदेशसे प्रतिबुद्ध हो कर उसने अपने राजजीवनके उत्तर कालमें, जैन धर्मकी अणुव्रतग्रहणात्मक दीक्षा गंगीकार की थी। इसलिये तत्कालीन एवं उत्तर कालीन अनेक जैन विद्वानोंने उसके जीवनवृत्तको लक्ष्य कर संस्कृत एवं देश भाषामें छोटे बड़े अनेक ग्रन्थ-प्रबन्ध आदि ग्रथित किये हैं। इन ग्रन्थोंमेंसे कई ग्रन्थ अब तक आ चुके हैं और कुछ अभी तक अप्रकाशित हैं। ऐतिहासिक साधन-सामग्री आदिकी उपयोगिताकी दृष्टिसे, ये सब महत्त्वके हैं और प्रसिद्धि पाने योग्य हैं। हमने इतःपूर्व कुमारपालप्रतिबोध, प्रभावकचरित्र, प्रबन्धचिन्तामणि, न्वकोश, पुरातनप्रबन्धसंग्रह आदि ग्रन्थोंका संपादन-प्रकाशन कर, एतद्विषयक सामग्रीको योग्य रूपमें कानेका पयाशक्य प्रयत्न किया है; और उसी लक्ष्यानुसार, अब यह प्रस्तुत कुमारपालचरित्रसंग्रह नामका ग्रन्थ सिंधी जैन ग्रन्थमालाके ४१ वें पुष्पके रूपमें, विद्वानोंके कारकमलोंमें उपस्थित किया जा रहा है।

इस संग्रहमें जिन प्रबन्धों अपवा चरित्रों का संग्रह किया गया है उनमेंसे प्रायः बहुतसे अप्रसिद्ध और स्वरूप हैं। अतः इतिहासके अध्ययन और अन्वेषणकी दृष्टिसे, इनमें कुछ ऐसी नूतन विचारसामग्री भी उपलब्ध होगी जो अभी तक ज्ञात नहीं है।

कुमारपालके इस प्रकारके प्रबन्धों-चरित्रोंके अन्तर्गत जिनमण्डन गणीका बनाया हुआ संस्कृत कुमार विशेष प्रसिद्ध और पठनीय रहा है। इस प्रबन्धका बहुत कुछ उपयोग, गुजरातके इतिहासके उत्साही आलेखक विद्वान् किल्बेक फार्बस्ते अपनी प्रसिद्ध अंग्रेजी पुस्तक रासमाला लिखते समय किया था। इसका पूर्ण गुजराती अनुवाद बडौदाकी गायकवाड सरकारकी ओरसे, कई वर्षों पहले प्रकाशित हुआ। इस प्रबन्धका हिन्दी भाषामें अवतरण स्वर्गवासी मुनिवर श्रीललितविजयसूरिने किया था जो 'कुमारपाल चरित'के नामसे बंबईके मण्डल द्वारा विक्रमसंवत् १९७१ में प्रकाशित हुआ था। मुनिवर्य श्रीललितविजयजी मेरे एक बहुत स्नेहभाजने थे। उनके अनुरोधसे मैंने, उक्त चरितके प्रास्ताविक रूपमें एक छोटासा हिन्दी निबन्ध लिख डाला था जिसमें कुमार और उसके गुरु आचार्य हेमचन्द्रके विषयमें कुछ स्थूल स्थूल घटनाओंका उल्लेख किया था। वि. सं. १९७० आश्विन मासमें उस निबन्धके लिखते समय, मेरे सामने वह कोई ग्रन्थसामग्री उपलब्ध नहीं थी जिसका उल्लेख ऊपर किया है। वह मेरी प्राथमिक प्रस्तावना इसके साथ प्रकट की जा रही है। उस समयसे ही, साहित्य जो जैन भण्डारोंमें छिपा पड़ा था, उसको प्राप्त करनेकी और प्रतिष्ठित करनेकी मेरी अभिलाषा बनी रही और उसके फलस्वरूप, उक्त रूपमें सोमप्रभाचार्यविरचित कुमारपालप्रतिबोध नामक वृहत्काय प्राकृत 'गायकवाड्स ओरिएण्टल सीरीज' द्वारा, तथा प्रभावकचरित्र, प्रबन्धचिन्तामणि, प्रबन्धकोश, पुरातन आदि ग्रन्थात्मक दृष्टियोंको, इतःपूर्व प्रस्तुत सिंधी जैन ग्रन्थमाला द्वारा प्रकाशन किया गया है और इसी प्रवृत्तिके रूपमें प्रस्तुत चरित्रसंग्रह भी अब प्रकाशमें आ रहा है।

चौलुक्यचक्रवर्ती वृषति कुमारपालको उसके धर्मगुरु कलिम्बल सर्वेश आचार्य हेमचन्द्रने 'राजर्षि'की उपाधि दी इसको लक्ष्य करके मैंने राजर्षि कुमारपाल नामका एक निबन्ध गुजरातीमें लिखा था जिसमें कुमारपालके जीवन अत्यन्त विश्वसनीय प्रमाणोंके आधार पर, कुछ विशेष प्रकाश डालनेका प्रयत्न किया था। वह निबन्ध भी इसके प्रकट किया जा रहा है जिससे पाठकोंको इस प्रकारकी साहित्य-सामग्रीका उपयोग और महत्त्व व्यक्त हो सकेगा।

इस संग्रहमें संकलित एवं प्रकाशित कृतियोंका कुछ परिचय निम्न प्रकार है—

(१) संक्षिप्त कुमारपालचरित

इनमें पहला जो चरित है वह बहुत ही संक्षिप्त और साररूप है। इसके कुल २२१ श्लोक हैं। इसका वर्ता कौन है सो ज्ञात नहीं हुआ। पाठणके भंडारोंमें इसकी दो-तीन पुरानी प्रतियाँ हमारे देखनेमें आईं, जिनमें सबसे जो पुरानी प्रति है वह वि. सं. १३८५ की लिखी हुई कागजकी प्रति है। इस प्रतिके कुल ८ पत्र हैं जिनमें प्रथमके ६ पत्रोंमें यह संक्षिप्त कुमारपालचरित लिखा हुआ है और पिछले दो पत्रोंमें एक श्रावक और श्राविकाके व्रतग्रहण-विषयक प्रकरण हैं। इसके अन्तमें जो उल्लेख है वह इस प्रकार है—

“संवत् १३८५ वर्षे वैशाख वदि २ रवौ सूर्याश्रावकेण परिग्रहपरिमाणं गृहीतम् ।”

इससे इतना तो निर्णित होता है कि उक्त प्रतिमें जो यह कुमारपाल चरित लिखा हुआ है इसकी रचना, इस समयसे पहलेकी है। कितनी पहलेकी है इसका निर्णय करनेका अभी तक और कोई पुष्ट प्रमाण हमें उपलब्ध नहीं हुआ। परंतु इसमें जो संक्षिप्त चरितवर्णन है वह बहुत ही व्यवस्थित, संबद्ध और किसी प्रकारकी अतिशयोक्तिसे अस्पृष्ट है। अतः इसकी रचना कुमारपालकी मृत्युके बाद बहुत थोड़े ही समयमें हुई हो, ऐसा अनुमान किया जाय, तो उसमें हमें कोई बाधक प्रमाण नहीं दिखाई देता। इस चरितमें कुमारपालका, राज्यप्राप्तिके पूर्व तकका ही, चरित्र दिया गया है। राज्यप्राप्तिके बादका कोई वर्णन इसमें नहीं है। अन्तके ५ श्लोकोंमें सिर्फ इतना ही सूत्ररूपसे सूचित किया गया है कि—“राज्यगदाी पर बैठने बाद कुमारपालने पहले उन सब अपने उपकारी जनोको बुलाया और उनका यथोचित आदर—सन्मान किया। फिर बादमें यथासमय, आमके वृक्षों परका कर लेना माफ किया, निःसन्तान मरनेवालेके कुटुंबोंकी संपत्तिका जप्त करना बन्ध किया, सातों देशोंमें, सातों व्यसनोंका सेवन निषिद्ध किया, और १२ वर्ष पर्यंत सब प्राणियोंकी हिंसाका परिहार कराया। उत्तरमें तुरष्क देश पर्यंत, पूर्वमें गंगाके तीर पर्यंत, दक्षिणमें विन्ध्याचल और पश्चिममें समुद्र पर्यंतकी पृथ्वी अपने शासनमें अधिकृत कर, और उसे जैन मन्दिरोंसे अलंकृत करके जैन धर्मका आराधन करता हुआ यह स्वर्गमें गया।”

कुमारपालके पूर्व जीवनके विषयमें जितना भी वर्णन अन्यान्य चरित्रों—प्रबन्धों आदिमें मिलता है उन सबमें हमें प्रस्तुत चरितगत वर्णन अधिक प्रमाणभूत और तथ्यरूप मान्य देता है। अन्यान्य चरित्र और प्रबन्ध लेखकोंने इसीके आधार परसे बहुत कुछ अपना वर्णन पल्लवित करके लिखा है। उदाहरणके तोर पर, प्रस्तुत संग्रहमें ही जो २ रा चरित सोमतिलक सूरिकृत दिया गया है उसके प्रारंभका जो १९५ श्लोक जितना भाग है वह इसी चरितका संपूर्ण शब्दशः अवतरण रूप है। इसी तरह उसके बाद, जो बड़ा चरित्रात्मक ३ रा कुमारपालप्रबोध प्रबन्ध है उसमें भी, कुमारपालके पूर्व जीवनका वर्णनात्मक भाग बहुत कुछ इसीके आधार परसे लिखा गया है और इसके बहुत सारे श्लोक भी उसमें यथावत् उद्धृत किये गये हैं। जिनमण्डन गणिकृत कुमारपालप्रबन्धमें भी इसके बहुतसे श्लोक उद्धृत हैं। इससे ज्ञात होता है कि उन अन्यान्य चरित्र-प्रबन्ध लेखकोंने इस संक्षिप्त चरितको कुमारपालके पूर्व जीवनके वर्णनके लिये विशेष आधारभूत और मौलिक मान कर, इसका पूरा उपयोग किया है। अतएव कुमारपालके चरित्रात्मक साधनोंमें यह एक बहुत प्रमाणभूत प्रबन्ध सा है इसमें कोई सन्देह नहीं।

(२) सोमतिलकसूरिकृत कुमारपालचरित

संग्रह का २ रा चरित है वह सोमतिलकसूरिचरित है। ये आचार्य रुद्रपण्डित गच्छके संवत्तिलकसूरिके शिष्य थे। यद्यपि इसमें इसकी रचनाके समयका ज्ञापक कोई निर्देश नहीं किया गया है तथापि सोमतिलकसूरिकी अन्य प्रत्येक रचना परसे इनका निश्चित समय ज्ञात है, अतः इस चरितका रचनासमय अनुमानसे उस समयके आसपास सदृज ही में समझा जा सके ऐसा है।

कुमारपालचरित्र संग्रह

इस चरितके प्रारंभ और अन्तिम उल्लेखसे ज्ञात होता है कि सोमतिलकसूरिकी यह रचना, उनके किसी बृहद् ग्रन्थके अन्तर्भूत ग्रन्थित की गई प्रतीत होती है। इनके बनाये हुए पददर्शनसमुच्चयलघुवृत्ति, आदि कई ग्रन्थ उपलब्ध होते हैं। त्रिपुराभारतीलघुस्तव पर भी इनकी बनाई हुई एक संस्कृत टीका है जिसको राजस्थान पुरातन ग्रन्थमाला द्वारा प्रकाशित कर रहे हैं। इसकी रचना वि. सं. १३९७ में पूर्ण हुई है विक्रमके १४ वें शतकका अन्तिमकाल, प्रस्तुत कुमारपालदेव चरितका समय सुनिश्चित हो सकता है। वि. सं. १५१२ लिखी गई प्राचीन एवं आदर्शभूत प्रतिके आधार पर इसका संपादन किया गया है। प्रत्यन्तके रूपमें एक प्रतिका भी उपयोग किया गया है जो मुनिवर श्रीपुण्यविजयजीकी कृपासे प्राप्त हुई थी। यह प्रति भी वैसी पुरातन शुद्धप्रायः थी।

यह चरित भी, दूसरे दूसरे चरित्रोंकी अपेक्षा संक्षिप्त ही है। इसके कुल ७४० श्लोक हैं जिनमें प्रारंभके २ श्लोकोंमें तो वही, कुमारपालके राज्य प्राप्त करनेके पूर्वका, जीवन वर्णित है और प्रायः उन्हीं शब्दोंमें है—उपर्युक्त प्रथमांक वाले संक्षिप्त चरित्रमें वर्णित है। बादके ५०० श्लोकोंमें, कुमारपालके राजजीवनका वर्णन जिसमें प्रायः उन सब मुख्य मुख्य प्रबन्धोंका सार दिया गया है जो प्रभावकचरित्र, प्रबन्धचिन्तामणि, प्रबन्धकोष आदि ग्रन्थोंमें उपलब्ध है। पर कोई कोई बात त्रिकुल नई भी इसमें मिलती है। दृष्टान्तके लिये, २९ पृष्ठ पर, श्लोक ६१२ से ले कर ६३२ तक में, नागपुर (मारवाड का आधुनिक नागौर) के जिस महामाण्डलिक ३ साय कुमारपालके युद्धका उल्लेख है वह और किसी प्रबन्धमें देखनेमें नहीं आया। इसी तरह पृ० ३१ पर, श्लोक ६ से ले कर ६८४ तक में, राकापक्षीय आचार्य सुमतिसूरिके साथ हेमाचार्यका जो प्रसंग बतलाया गया है वह भी विशिष्ट प्रकारका नवीन वृत्तान्त है। इसका थोड़ासा सूचन सिर्फ चतुरशीति प्रबन्धान्तर्गत कुमारपालप्रबन्धमें मिलता [देखो, पृ. ११२, २२, § ५३ वां प्रकरण] पर, किन्हीं अन्य प्रसिद्ध चरित्रोंमें नहीं दृष्टिगोचर होता। समुच्चय रूपसे चरित्र भी बहुत कुछ संबद्ध, व्यवस्थित और तथ्यपूर्ण है। इसका वर्णन क्रमबद्ध हो कर थोड़ेमें कुमारपालके जो अच्छा परिचय देने वाला है। माझूम देता है, कि इसकी संकलना मुख्य करके इसके बाद, जो ३ रे अंकवाला कुमारपालप्रबोधप्रबन्ध है उसके आधारसे की गई है। क्यों कि इसके अन्तके श्लोकमें, चरितकाने स्पष्ट लिखा है कि व गूर्जर नरेश कुमारपालका यह चरित्र संक्षेपमें लिखा है। जिनको विशेष रूपसे जाननेकी इच्छा हो वे 'कुमारपालप्रतिबोध' नामक ग्रन्थसे जानें। इसमें सूचित किया गया 'कुमारपालप्रतिबोध' ग्रन्थ यही माझूम देता है जो प्रस्तुत संग्रहमें चरितके बाद, प्रकाशित है और जिसका पूरा नाम "कुमारपाल प्रबोध (अथवा प्रतिबोध) प्रबन्ध" है।

[ज्ञातव्य टिप्पणी—यद्यपि कुमारपाल चरित विषयक सबसे प्राचीन और बहुत बड़ा ग्रन्थ जो सोमप्रभाचार्यद्वारा प्राकृत भाषामय और जिसका सबसे पहले हमने कोई ३० वर्ष पूर्व संशोधन-संपादन किया और जो बड़ोदाकी 'गायकवाड और एन्टल सीरीज' में हुआ उसका नाम भी 'कुमारपालप्रतिबोध' ऐसा ही विशेष प्रसिद्ध हो गया है, परंतु प्रभावसे उसका मूल नाम तो 'प्रतियोध' ऐसा रखा है। इस ग्रन्थकी तादृश्यों पर लिखी हुई एक मात्र संपूर्ण प्रति जो पाटणके भंडारमें उपलब्ध है और प्रति लिपि वि. सं. १४५८ में खंभातकी बृहत्सोपपत्तालयमें मठारक श्रीजयतिलकसूरिके उपदेशसे, कायस्थ शाहीय भद्र, मंडलिक भद्र, खेताने की है, उसके अन्तिम पुणिका सेवमें इस ग्रन्थका निर्देश 'कुमारपाल प्रतिबोध मुखक' ऐसा किया गया है। इस लिये उस ग्रन्थ का यह नाम विशेष आवश्यक लगनेसे हमने इसी नामसे उसको मुद्रित एवं प्रकाशित करना उचित सोचा। परन्तु नाम 'जिनधर्म प्रतिबोध' है और 'कुमारपाल प्रतिबोध' नामक वह ग्रन्थ है जिसको हम इस संग्रहमें 'कुमारपाल प्रतिबोध प्रबन्ध' नामसे प्रवृत्त कर रहे हैं।]

† देखो, ग्रन्थ का अन्तिम—प्रशस्तियत—श्लोक—

शक्ति-जलधि-सूर्यवर्ष शुचिमासे रविदिने सिताष्टम्याम् । 'जिनधर्मप्रतिबोधः' कथतोऽयं गूर्जरेन्द्रपुरे ॥ ४० १३९.

इसी तरह प्रत्येक प्रस्तावके अन्तके पद्यमें भी यही नाम सूचित किया गया है।

यथा—जिनधर्मप्रतिबोधे शमलिको पठमपत्थावो । पृ० १२०

जिनधर्मप्रतिबोधे प्रस्तावः पयमः प्रोक्तः । पृ० १३४

(६) कुमारपालप्रबोध-प्रबन्ध

जैसा कि ऊपर वर्णन दिया गया है इस संग्रहके तीसरे ग्रन्थका नाम 'कुमारपालप्रबोध-प्रबन्ध' है। यह नाम हमने ग्रन्थकी प्रारंभिक कण्डिकाके उल्लेख परसे अङ्कित किया है। उसमें लिखा है कि—'श्रीकुमारपालभूपालस्य प्रारम्भ्यतेऽयं प्रबोधप्रबन्धः।' इस उल्लेखके सिवा ग्रन्थमें और किसी जगह अथवा अन्तिम पुष्पिका लेखमें भी इसका खास नाम लिखा हुआ हमें प्राप्त नहीं हुआ। प्रामाण्य उपलब्ध एक श्रुति प्रतिमें प्रबोध इस शब्दकी जगह 'प्रतिबोध' ऐसा पाठ भी मिला है इससे यह अनुमान किया जा सकता है कि इसका नाम 'प्रतिबोध प्रबन्ध' भी हो सकता है और शायद इसी नामको लक्ष्य कर उक्त दूसरे नंबरके चरितके कर्ता सोमतिलकसूरिने यह लिखा है कि इसका विस्तार 'कुमारपालप्रतिबोध' शास्त्रसे जानना चाहिए। दोनों शब्दोंका अर्थ प्रायः एक ही है, इससे नाममें कोई विशेष भेद नहीं पड़ता। इस ग्रन्थका मुद्रण करते समय हमें प्रथम एक ही प्रति प्राप्त हुई थी जो पाटणके भण्डार की थी। इस प्रतिके अन्तमें जो 'ग्रन्थलेखनप्रशस्ति' दी गई है और जिसको हमने इसके साथ मुद्रित किया है (देखो, पृ० ११२) उससे ज्ञात होता है कि वि. सं. १४६४ में, देवलापटक (काठियावाड़के देवलाबा) में पंडित दयारङ्ग नामके यतिरके आदेशसे, श्रावक लोगोंने अपने गच्छके अनुयायियोंके पढ़नेके लिये इस चरितकी प्रतिलिपि करावाई थी।

पाटणकी उक्त प्रति कुछ कुछ अशुद्ध थी इस लिये इसका संशोधन करनेमें हमें कुछ कठिनाई ही रही, तो भी यथामति पाठशुद्धि करनेका हमने पूरा प्रयत्न किया।

ग्रन्थका पूरा मुद्रण हो चुकने बाद, हमें बीकानेरसे साहित्यप्रिय श्रावकवन्धु श्रीयुत अगरचन्द्रजी नाहटाकी तरफसे इस ग्रन्थकी एक और प्रति मिली जो वि० सं० १६५६ की लिखी हुई है। उससे इसका मिलान करने पर हमें इन दोनोंमें परस्पर कहीं कहीं पाठभेद उपलब्ध हुए जिनमें कुछ तो मात्र शाब्दिक परिवर्तन स्वरूपके हैं और कुछ पंक्तियोंके और पद्योंके न्यूनधिकत्व बतलाने वाले हैं। इनमेंसे जो पाठभेद कुछ खास विशेषत्व रखते हैं उनको हमने इसके साथ परिशिष्टके रूपमें दे दिये हैं। सबसे अधिक विशेषतावाला पाठभेद है वह प्रारंभके मंगलाचरणवाले श्लोकों की का है। हमारे मुद्रित ग्रन्थमें मंगलाचरणके जो ४ पद्य मिलते हैं उनसे सर्वथा भिन्न प्रकारके ४ पद्य इस बीकानेरवाली प्रतिमें प्राप्त होते हैं। (देखो परिशिष्ट A)। इसका कारण यह हो सकता है कि इस ग्रन्थके संकलन कर्ताने पहले जो एक आदर्श तैयार किया होगा उसकी प्रतिलिपिवाली ये पाटण और पुनावाली प्रतियां होनी चाहियें। उसके बाद संकलन कर्ताने ग्रन्थमें जो कुछ थोड़ा बहुत पीछेसे संशोधन—परिवर्तन किया होगा उस आदर्शकी प्रतिलिपिवाली परंपराकी यह बीकानेरवाली प्रति होनी चाहिये। क्यों कि इस प्रतिके पाठ, हमारी मुद्रित प्रतिके पाठसे, शब्दसन्दर्भ और वाक्यरचनाकी दृष्टिसे कुछ विशेष परिमार्जित मालूम पड़ते हैं। ऐसे संकलनात्मक ग्रन्थोंकी प्रतियोंमें इस तरहके विशेष पाठभेद, इस प्रकार किये गए संशोधन—परिवर्तनके कारण, प्रायः उपलब्ध होते रहते हैं। इससे इसमें कोई खास आश्चर्यकी बात नहीं है।

बादमें हमें प्रामां भी इस ग्रन्थकी एक और तीसरी प्रति प्राप्त हुई जो भाण्डारकर इन्स्टीट्यूटके राजकीय ग्रन्थ संग्रह में रक्षित है। यह प्रति श्रुति है। प्रारंभके १० पत्र बिल्कुल ही नहीं है और बीचमेंके भी कुछ पत्र छूत हैं पर अन्तका पत्र विद्यमान है। यह प्रति वि. सं. १४८२ की लिखी हुई है और भट्टारिक श्री जयतिलकसूरिके शिष्य पं. दयाकेशरागणिको, ओसंशय गोठी संग्रामजी पत्नी बाई जासूने लिखा कर समर्पित की है। इसका यह पुष्पिका लेख इस प्रकार है।

इति संवत् १४८२ चर्षे फागुण शुद्धि पंचम्यां गुरौ धीमति श्री तपा पक्षे धीरत्नागरसूरीश्वराणां गच्छे भट्टारिक धीजयतिलकसूरीश्वराणां शिक्ष (प्य) पं० दयाकेशरागणिवराणां धीजोसंवसं अं(शु)गार गोठी संग्रामकस्य भाय्यां याई जासू नाम्ना लिपाप्य प्रददी मुदा। चिरं नन्दतु।

माद्धम देता है कि इस प्रबन्धकी रचना प्रबन्धचिन्तामणि आदि जैसे कुछ पुरातन प्रकीर्ण प्रबन्धोंके आधार पर गई है। इसमें जो पद्यभाग हैं वह प्रायः सारा ही अन्यान्य ग्रन्थोंमेंसे उद्धृत किया गया है। जो गद्य भाग है वह संग्राहकका स्वयं संकलित किया हुआ और कुछ ग्रथित किया हुआ है। ग्रन्थकर्ता अन्तमें कहते हैं कि कुछ तो जो मुना उस परसे और कुछ जो लिखित रूपमें मिला है उसके आधारसे, मैंने यह कुमारपाल राजाका प्रबन्ध लिखा है।

जिनमण्डन गणीने अपने कुमारपाल प्रबन्धकी रचना प्रायः इसी प्रबन्धके आधार पर की माद्धम देती है। वक्रम एवं, रचनाशैलीकी समानताके उपरान्त, बहुतेरे वाक्यसन्दर्भ भी दोनोंमें एकसे मिलते हैं। जिनमण्डन गणीके प्रबन्धकी रचना वि. सं. १४९९ में पूर्ण हुई थी इसलिये वह प्रस्तुत प्रबोधप्रबन्धके बादकी रचना है इसमें तो सन्देह ही नहीं है। क्यों कि जिस प्रतिके आधार परसे यह प्रबन्ध रचा हुआ मुद्रित किया गया है उसकी प्रतिलिपि ही १४६४ में अर्थात् जिनमण्डन गणीकी रचना के ३५ वर्ष पूर्व हुई थी। जैसा कि ऊपर सूचित किया गया है प्रबन्ध भिन्न भिन्न प्राचीन चरितों—प्रबन्धोंके उद्धरणों और अवतरणोंका एक संग्रहसमक संकलनसा है। इसके भागमें, २०० पद्यों वाला वह संक्षिप्त चरित्र, जो इस संग्रहमें प्रथम कृतिके रूपमें मुद्रित किया गया है, पूर्ण अन्तर्ग्रथित कर लिया गया है। इसी तरहसे प्रबन्धचिन्तामणि आदि ग्रन्थोंमें जो वर्णन है उसके भी अनेक वंश संकलित कर लिये गये हैं। इस प्रकार इस प्रबन्धमें चरित्रात्मक वर्णनके सिवा उपदेशात्मक और प्रचारार्थक वक्तव्य भी खूब संग्रहित किया गया है और इसीलिये संग्राहक विद्वान्ने इसका नाम कुमारपालचरित्र या कुमारपालप्रबन्ध रख कर कुमारपालप्रबोधप्रबन्ध रखना योग्य माना है।

इस प्रबन्धमें कुमारपालके जीवनविषयकी मुख्य मुख्य घटनाओंका क्रमबद्ध वर्णन दिया गया है जिसका पूर्वकालीन चरित्र ग्रन्थोंमें और प्रबन्धोंमें एक या दूसरे रूपमें मिलता है। साथमें प्रसंगोपात्त उपदेशात्मक उल्लेख विस्तृत रूपमें संग्रहित किये गये हैं जिससे एक प्रकारसे धार्मिक कथाग्रन्थका स्वरूप इसे प्राप्त हो गया है।

(४) चतुरशीतिप्रबन्धान्तर्गत कुमारपालदेवप्रबन्ध

यह इस संग्रहमें ५ वीं कृति है। राजशेखर सुरिने जो प्रबन्धकोश नामक ग्रन्थ बनाया है कुछ मिला कर २४ प्रबन्ध हैं जिसके कारण उस ग्रन्थका दूसरा नाम चतुर्विंशतिप्रबन्ध भी है। इसी तादृश एक चतुरशीतिप्रबन्ध नामका भी संग्रहात्मक ग्रन्थ है जिसमें कुछ ८४ प्रबन्धोंका संग्रह है। प्रबन्ध पूर्ण रूपमें मुझे कहीं नहीं देखनेमें आया। पूनाके राजकीय ग्रन्थसंग्रहमें एक प्राचीन प्रति उपलब्ध है जो है। इसमें बहुतेरे ऐसे ऐतिहासिक प्रबन्ध हैं जो प्रबन्धचिन्तामणिमें प्राप्त होते हैं। पुरातन प्रबन्धसंग्रह नामक संपादनमें, हमने जिस प्रकारके ३-४ प्रबन्धात्मक प्रकीर्ण संग्रहों परसे, ऐतिहासिक प्रबन्धोंका संकलन किया है उसी प्रकार और प्रायः वैसे ही विषयोंके कुछकाल प्रबन्ध, इस संग्रहमें मिलते हैं। इनमेंसे कुमारपाल राजाके जीवनके साथ रखनेवाले प्रबन्धोंको एकत्र रूपमें यहाँ पर संकलित किये हैं। जिस प्रतिपरसे यह संकलन किया गया है, वह है तो पुरानी—हमारे अनुमानसे वि० सं० १५०० के पूर्वकी लिखी हुई होनी चाहिये—पर अशुद्ध बहुत है। इसकी भाषा बहुत सदी, कुछ अपभ्रष्ट और एक प्रकारसे बोलचालकी संस्कृत है जो लोकगम्य देश भाषाका अनुकरण सूचित करती है माद्धम देता है कि संस्कृत भाषा के प्रारंभिक शिक्षार्थियोंके पठन निमित्त, इसका संकलन किया गया है। इस संकलन कुमारपालके जीवनके विषयकी कुछ ऐसी छोटी छोटी घटनाएँ भी संगृहीत हैं जो अन्य प्रबन्धोंमें दृष्टिगोचर नहीं होती आचार्य हेमचन्द्रसूरिके प्रबन्धकी भी कुछ ऐसी बातें इस प्रबन्धमें लिखी हुई मिलती हैं जो अन्यत्र अप्राप्य हैं। यद्यपि बातें गौण स्वरूपकी हैं परन्तु कुछ विशिष्ट ऐतिहासिक तथ्योंको भी प्रदर्शित करती हैं।

(५) सोमप्रभाचार्यकृत कुमारपालप्रतिबोध

संग्रहगत ५ वीं रचनानामें, सोमप्रभाचार्यकृत प्राकृत वृद्धत्वाय ग्रन्थ कुमारपालप्रतिबोधका सारभाग संकलित है। इस ग्रन्थकी एकमात्र प्राप्त पूर्ण प्रति पाटणके भण्डारमें सुरक्षित है जो तादृश

वि० सं० १४५८ में गुजरातके प्रसिद्ध पुरातन नगर खंभायतमें लिखी गई है। मुद्रण करके प्राप्त भाषामें इसकी रचना की गई है और ग्रन्थका विस्तार प्रायः ८८०० श्लोकपरिमाण जितना विशाल है। इसके कर्ता सोमप्रभाचार्य हैं जिनने वि० सं० १२४१ में इसकी रचना पूर्ण की। ये आचार्य स्वयं राजा कुमारपाल और आचार्य हेमचन्द्रके केवल सम-समयवर्ती ही नहीं थे अपितु उनके साथियोंमेंसे थे, अतः इनकी इस रचनाका ऐतिहासिक महत्त्व बहुत अधिक है। इस ग्रन्थका सर्वप्रथम संपादन मेरे द्वारा हो कर, बड़ौदाके [भूतपूर्व] गायकनाड राज्यकी सुप्रसिद्ध प्राच्य-ग्रन्थालया—गायकवाडस् ओरिएण्टल सिरीज—में, ई० सं० १९२० में प्रकाशन हुआ। उस संपादनमें, मैंने ग्रन्थगत जितना ऐतिहासिक भाग था उसका पृथक् तारण कर, परिशिष्टके रूपमें संकलित कर दिया था, जिससे इस ग्रन्थका, जो जिज्ञासु विद्वान् केवल ऐतिहासिक वस्तु जाननेकी दृष्टिसे ही उपयोग करना चाहे, उनको सल्यतासे वह प्राप्त हो सके। वह ग्रन्थ अब प्रायः अप्राप्य सा है। अतः उसका वह ऐतिहासिक सारभागरूप संकलन हमने यहां पर पुनर्मुद्रित कर दिया है। कुमारपालके इतिहासके विषयमें अन्वेषण और अनुसन्धान करनेवाले विद्वानों—लेखकोंको इसका अलोकन अत्यावश्यक है। कुमारपालके जीवन चरितका, सूत्र रूपमें परन्तु सरंथा प्रामाणिक ऐसा, सबसे पहला निरूपण, इसी ग्रन्थमें मिलता है। इस ग्रन्थके प्रास्ताविक रूपमें हमने ग्रन्थकारके परिचयको लक्ष्य कर एक संस्कृत वक्तव्य लिखा है तथा साथमें ग्रन्थके परिचयको लक्ष्य कर इंग्रजी वक्तव्य भी दिया है। जिज्ञासुओंके अध्ययन और अलोकनके निमित्त ये दोनों वक्तव्य भी इस प्रास्ताविकके साथ प्रकट कर दिये जाते हैं।

रासमाला नामक गुजरातके इतिहासका प्रधान और पहला ग्रन्थ अग्रज विद्वान् किन्लॉक फार्बसने अंग्रेजीमें लिखा जिसका गुजराती भाषान्तर पद कर मेरे मनमें कुमारपालके इतिहासके मौलिक साधनोंका अध्ययन, अलोकन, अन्वेषण आदि करनेकी विशेष रुचि उत्पन्न हुई। सौभाग्यसे मुझे इस परमादित् चतुर्पत्तिकी राजधानी अणहिलपुर पाटणमें ही कुछ वर्षों तक रहनेका सुयोग मिला और मेरी अल्प-स्वल्प ज्ञानपिपासाकी परितृप्तिमें परमोपकारका स्थान पाने वाले स्वर्गवासी परममुनिपुद्गव प्रवर्तक श्रीकान्तिविजयजी महाराज तथा उनके ज्ञानरसिक, ग्रन्थेन्द्राक, सुशिष्य मुनिर श्रीचतुरविजयजी महाराजके सात्त्विक सात्त्विकमें, वहाके बहुमूल्य एवं विशिष्ट समृद्धिपरिपूर्ण भिन्न भिन्न ज्ञानभण्डारोंके निरीक्षणका यथेष्ट अवसर मिला। उसी समयसे मैंने, अन्यान्य साहित्यिक सामग्रीके साथ कुमारपालविषयक साहित्यका भी संग्रह आदि करना प्रारंभ किया। प्रायः ४५ वर्ष जितने जीवनके विशेष कालमें, जो कुछ इस विषयकी सामग्री मैं प्राप्त कर सका उसे यथासाधन प्रकाशमें रखनेका प्रयत्न करता रहा। इस प्रयत्नके फलस्वरूप, जितने ग्रन्थ, चरित आदि प्रकाशित हुए हैं उनका कुछ निर्देश, इस प्रास्ताविकके प्रारंभमें ही किया जा चुका है। प्रस्तुत संग्रह भी उसी लक्ष्यका एक और विशिष्ट फल है।

अभी एक और भी ऐसा संग्रह अशिश्ट है—पर शायद अब उसे मैं प्रकाशमें रखनेका अवसर न पा सकूंगा। इस अशिश्ट संग्रहमें, मेरा लक्ष्य प्राचीन गुजराती—राजस्थानी भाषामें कुमारपाल विषयक जितना साहित्य उपलब्ध है उसे एकत्र कर एक सुसंपादनके रूपमें प्रकाशित करना है। बहुतसी सामग्री तो संकलित रूपमें तैयार की हुई पड़ी है—परन्तु अब मन और शरीर दोनों इसके लिये उतने उत्साहित नहीं दिखाई पड़ते।

इस संग्रहका मुद्रणकार्य प्रारंभ करते समय मेरे मनमें, इसके साथ कुमारपालका एक संपूर्ण एवं प्रमाणभूत विस्तृत इतिहास लिखनेका संकल्प था; क्योंकि कि इस विषयकी सबसे अधिक सामग्री आज तक मेरे ही द्वारा संपादित हो कर प्रकाशमें आई है और जो कुछ अशिश्ट सामग्री है उसका भी प्रायः सर्वाधिक संकलन एवं संचय मेरे समीप है। महान् गुजरात और विशाल राजस्थानके इतिहासमें कुमारपालका राज्यशासनसमय सर्वोत्तम युग जैसा रहा है। सारे पश्चिम भारतका वह सुवर्णयुग था। समृद्धि, संस्कृति, खप्रभुत्व और सौराज्यकी दृष्टिसे वह युग अपनी चरम सीमापर पहुँचा हुआ था। कुमारपाल एक अत्युच्च आदर्शजीवी राजा था। उसने अपने राज्यको—राष्ट्रको सुसंस्कारसंपन्न, समृद्धि-परिपूर्ण एवं सर्वसुखसुलभ बनानेका यथेष्ट प्रयत्न किया और उसमें यथेच्छ सफल हुआ। इस युगके इतिहासका यथार्थ चित्रण हमारे लिये बहुत प्रेरणादायक और गौरवप्रदर्शक है। पर इस इतिहासके आलेखनका कार्य मेरे लिये अब शक्य नहीं मालूम होता। मेरी मनःकामना है कि हमारी संपादित एवं प्रकाशित इस सामग्रीका उपयोग कर, कोई अधिक सुयोग्य विद्वान् ऐसा सुन्दर इतिहास लिख कर इस लक्ष्यकी परिपूर्ति करे।

स्वर्गवासी मुनिवरधरी कलितविजयसूरिसंकलित
- हिन्दी 'कुमारपालचरित' के प्रारम्भमें लिखित प्रस्तावना -
राजर्षि कुमारपाल और महर्षि हेमचन्द्राचार्य

—*—

सन्त्यये कवितावितानसिकास्तो भूरयः सूरयः, क्षमापस्तु प्रतिबोधयते यदि परं श्रीहेमसूरैर्गिरा ।
उन्मीलन्ति महामहांस्यपि परे लक्ष्मणि ऋक्षणि खे, नो राकाशशिनं विना वत भवत्युज्जगरः सागरः ॥
सर्गे न क्षितिमण्डले न वडवावके न लेमे स्थितिं, त्रैलोक्यैकहितप्रदाऽपि विधुरा दीना दया या विरम् ।
चौलुक्येन कुमारपालविभुना प्रत्यक्षमावासिता, निर्भाका निजमानसौकासि वरे केनोपमीयेत सः ॥

*

अखिलविद्यापारंगत, समुद्रशास्त्रनिष्णात, सर्वतंत्रस्वतंत्र, कलिकाल-सर्वज्ञ भगवान् हेमचन्द्रसूरी

तथा उनके परमभक्त, परमार्हंत, धर्मात्मा, अति दयालु, चौलुक्य-चूडामणि, गुर्जरधराधिपति, राजर्षि के भव्यजनमनोरंजक, लोकोत्तर, पवित्र जीवनचरित्रके विषयमें, पूर्व कालके अनेक जैन विद्वानोंने विविध ग्रंथ हैं और इन महापुरुषोंके अगणित गुणगणका मुक्त कण्ठसे भक्तिभरित गान कर स्वनामको कृतार्थ किया है । प्रजाजनोको, भक्तिका मार्ग दिखला कर, आत्मिक शक्तिके अभ्युदय करनेमें अत्यंत अवलंबन दिया है । हमारे और देखनेमें आज तक जितने ग्रंथ आये हैं, उनके नामादि पाठकोंके जाननेके लिए यहाँ लिखे जाते हैं—

१. कुमारपालप्रतिबोध, सोमप्रभाचार्यकृत । इसका दूसरा नाम जिनधर्म-प्रतिबोध भी है । इसके कर्ता श्रीसोमप्रभाचार्य बड़े भारी विद्वान् थे । इन्होंने एक काव्य लिखा है जिसके सौ तरहे किए हैं । इस निमित्त इन्हें 'शतार्थी' की बहुविद्वत्तासूचक उपाधि मिली थी । इनकी कवित्वशक्ति बहुत अच्छी थी जिन्होंने इनकी बनाई हुई 'सूक्तिमुक्तावली'—जिसका अपर नाम सिंदूर प्रकर है—का पाठ किया है वे इसको अच्छी तरह जानते हैं । ये संस्कृतके समान प्राकृत भाषाके भी पूरे पारंगत थे । महाराज कुमारपालदेवके कालमें 'सुमतिनाथ चरित्र' नामक एक बहुत बड़ा ग्रंथ प्राकृतमें लिखा है । इस 'कुमारपाल चरित्र'में भी बहुत प्राकृत ही है । 'विग्रह संघ' में इस ग्रंथकी समाप्ति हुई है । 'अर्थात् महाराज कुमारपालकी रचि' १८ वर्ष बाद यह ग्रंथ लिखा गया है । ग्रंथ बहुत बड़ा है । श्लोकसंख्या कोई इसकी ९००० के लगभग होगी ।

२. मोहपराजयनाटक, यशपालमंत्रीकृत । सुप्रसिद्ध यूरोपीय पंडित प्रो. पीटरसन (Prof. Peterson) ने, पूनाकी डेक्कन कालेज (Deccan College) के विद्यार्थीयों के संयुक्त श्रीहेमचन्द्राचार्यके विषयमें एक दिया था । उसमें, इस ग्रंथके विषयमें बोलते हुए उन्होंने विद्यार्थीयोंसे कहा था कि—“इस तुम्हारी कॉलेजके, अगले दिवानखानेके ही 'पुस्तक संग्रह' में एक पुस्तक पड़ी है, जिसमें यह वृत्तांत लिखा हुआ है कि, राजाने किस वर्ष के किस महीने और किस दिनको जैन धर्म स्वीकार किया । किष्कीयन लोगोंके 'प्रोप्रेस' नामक पुस्तककी तरह, अलंकार रूपसे, कुमारपाल राजाके जैन धर्ममें दीक्षित होनेका वर्णन किया है । यह पुस्तक नाटकके रूपमें ताड़पत्र पर लिखी हुई है, और 'मोहपराजय' इसका नाम है । संभवतः संबंध रखने वाले इतिहास पर, प्रकाश डालने वाली पुस्तकोंमेंसे, यह पुस्तक सबसे प्राचीन है । इस

१ विद्वानोंके अवलोकनार्थ यह काव्य हम यहाँ उद्धृत करते हैं—

कल्याणसार सवितान हरेक्षमोह कांतारवारणसमान जयाघटदेव ।

धर्मार्थकामद महोदय वीर वीर सोमप्रभाव परमागम सिद्धदेवे ॥

इस काव्यके ऊपर खोपड़ा व्याख्या है जिसमें पृथक् पृथक् १०० रीति में व्याख्यान लिखे हैं ।

कर्ताका नाम यशःपाल है। कुमारपाल राजाकी मृत्युके बाद, उसके राज्यका स्वामी जो अजयपाल हुआ था, उसका यह एक प्रधान था। इस 'मोहपराजय' नाटकमें, कुमारपाल राजाके साथ, धर्मराज और विरतिदेवी की पुत्री कृपासुन्दरी का पाणिप्रदण, तीर्थंकर महावीर और आचार्य हेमचंद्रकी सम्मुख, कराया गया है। जैन धर्मकी इस बड़ी भारी विजय की मिति संवत् १२१६ के मार्गशीर्ष मासकी शुक्ल द्वितीया है—अर्थात् ईस्वीसन् ११६० में, कुमारपाल राजाने प्रकट रूपसे जैन धर्मका स्वीकार किया था। इस तारीखके निश्चयमें संशयित होनेका कोई भी कारण नहीं है, क्योंकि यह पुस्तक ईस्वीसन् ११७३ से ११७६ के बीचमें—अर्थात् इस उपर्युक्त तारीखके बाद १६ वर्षके अंदर ही लिखी हुई होनी चाहिए।”

३. ग्रंथचिन्तामणि, मेरुतुंगाचार्यकृत। यह ग्रंथ बहुत अच्छा है। संस्कृत भाषामें, गद्यमें, इसकी रचना की गई है। इसमें अनेक ऐतिहासिक घटनाओंका उल्लेख है। राजतरंगिणीके ढंग पर लिखा हुआ है। आधुनिक पाठ्यालय विद्वानोंने इस ग्रंथको अन्य सत्र ऐतिहासिक लेखोंसे, अधिक विश्वसनीय माना है। गुजरातके इतिहासके लिए तो केवल यही एक आधारभूत ग्रंथ है। इसका इंग्रजीमें अनुवाद करा कर, बंगालकी 'पॉपुलर एशियाटिक सोसाइटी'ने प्रकट किया है। इसके अंतमें कुमारपाल व हेमचंद्राचार्यका विस्तृत वर्णन है। संवत् १३६१ के फाल्गुन मासकी शुक्ल पूर्णिमाको, काठीयावाड़के प्रसिद्ध नगर 'धववाण'में इसकी समाप्ति हुई थी।

४. प्रभावकचरित्र, प्रभाचंद्राचार्यकृत। इस ग्रंथमें, जगतमें जैन धर्मकी प्रभावना करने वाले अनेक प्रभावक पूर्वजोंके जीवन चरित्र हैं। सारा ग्रंथ संस्कृत पद्यमय है। कविता बड़ी रमणीय है। संस्कृत-साहित्यके प्रेमियोंको अवश्य अवलोकन करने लायक है। इसमें पूर्व कालके २३ जैन महात्माओंका वर्णन है। अंतमें हेमचंद्राचार्यका भी विस्तारसे उल्लेख है।

✓ ५. कुमारपालचरित्र, जयसिंहसूरिरचित।

✓ ६. कुमारपालचरित, श्रीसोमविलाससूरिकृत।

✓ ७. कुमारपालचरित्र, श्रीचारेन्द्रसुंदरकृत।

✓ ८. कुमारपालचरित्र, हरिश्चंद्रकृत (प्राकृत?)।

✓ ९. चतुर्विंशतिग्रंथ, श्रीराजेश्वरसूरिकृत।

✓ १०. कुमारपालरास (गुजराती) श्रीजिनहर्ष कृत।

✓ ११. कुमारपालरास (गुजराती) श्रावक ऋषभदास रचित।

इन पुस्तकोंके अतिरिक्त 'विविधतीर्थरत्न' 'उपदेशतरंगिणी' तथा 'उपदेशप्रासाद' आदि बहुतसे अन्य ग्रंथोंमें भी इन महापुरुषोंका वर्णन मिलता है।

इस ग्रंथ-गणनामें हमें अभी एक और महत्त्ववाले ग्रंथका नाम लिखना बाकी है—जो कि इस प्रस्तुत चरित्र का मूलभूत है। इसका नाम है 'कुमारपालग्रंथ'। संवत् १४९९ में, तमगच्छाचार्य महाप्रभावक श्रीसोमसुंदरसूरि-श्वरजीके सुशिष्य श्रीजिनमंडन गणिने इसकी रचना की है। सारा ग्रंथ सरल और सरस संस्कृतमय है। गद्य और पद्यसे मिश्रित है। बीच-बीचमें प्राकृत पद्य भी प्रसंगवश उद्धृत किए गए हैं। इस ग्रंथका चरित्रात्मक भाग, केवल कविकी कल्पना मात्र है, ऐसा नहीं है; परंतु यथार्थ ऐतिहासिक घटना स्वरूप है। इसका प्रमाण पाठकोंको इससे मिल सकेगा कि, इस चरित्रको विश्वसनीय और उपयोगी समझ कर, बड़ौदाके विद्याविलासी नृपति श्रीसयाजीराव महाराजने, पारितोषिक दे कर, विद्वान् श्रावक श्रीपुत्र मगनलाल चूनिवाल वैद्य (बड़ौदा) द्वारा, गुजराती भाषामें अनुवाद करा कर, राज्यकी तर्फसे छपवा कर प्रकाशित किया है। इस पुस्तकमें गुजरातके इतिहासकी बहुतसी उपयोगी बातें हैं। अणहिलपुर-पाटन नगरकी स्थापना (विक्रम संवत् ८०२) से लेकर कुमारपाल राजा (सं. १२३०) पर्यंतकी गुजरात्यप्रवृत्ति विगरे इसमें संक्षिप्तसे वर्णन की गई है। सिद्धराज जयसिंहका, बंगालके महोबकपुर (महोत्सवपुर) के राजा मदनवर्माके साथ, समागम होनेका उल्लेख इसी ग्रंथमें मिलता है, जो बात, जनरल

कर्निगहाम (General Cunningham), के 'हिंदुस्थानका प्राचीन भूगोल' (The Ancient Geography of India) वाली हकीकतको पुष्ट करती है। जुदा जुदा देशोंको जीतना, विद्या-कला-कौशल्य आदिका देशमें प्रचार करना नीति और धर्ममय जीवन बितानेके लिए प्रजाको अनेक तरहसे प्रवृत्त करना, हिंसा, व्यसन आदि अधःपात कराने वाले अहंशोंका सर्वथा नाश कराना और सोमेस्वर, शत्रुंजयादि विविध तीर्थोंका जीर्णोद्धार कराना व अनेक नवीन विधा का बनवाना—इत्यादि विविध विषयोंका मनोहर विवेचन इस पुस्तकमें किया गया है। अधिक क्या ? उस राजकीय, धार्मिक और सामाजिक स्थितिका एक उत्तम चित्ररूप यह ग्रंथ है। इसी ही 'कुमारपालग्रंथ' के लेखकने (ख० मुनि ललितविजयजीने) संक्षेपमें, यह 'कुमारपालचरित' विशेष कर राजपूताना और पंजाबदि देश जैनी भाईयोंके हितार्थ हिंदीमें लिखा है।

इस पुस्तकमें दो ऐसे महान् पुरुषोंका वर्णन है कि जिनकी समानता करने वाले उनके बाद, फिर भारतवर्षमें कोई हुए ही नहीं। इन पुण्य प्रभावकोंके संपूर्ण गुणोंका वर्णन तो साक्षाद् बृहस्पति भी करनेको नहीं है, परंतु 'शुमे ययाशक्ति यतनीयन्' इस सूक्तिके अनुसार ग्रंथके मूल लेखक (श्रीजिनमंडनगणि) ने, महात्माओंके प्रति अपना भक्तिभाव प्रकट करनेके लिए, पूर्व ग्रंथों द्वारा तथा बृद्ध जनोंके मुख द्वारा, जो कुछ श्रवणगोचर हुआ उसको भाषी प्रजाके हितार्थ पुस्तक रूपमें लिख कर, अपनी परोपकार दृष्टि प्रकट की। प्रातःस्मरणीय महर्षि और राजर्षि के आदर्श जीवनका एक क्षण भी ऐसा नहीं है कि जिसका जानना अनुपयुक्त परंतु पूर्वकालीन भारतीयोंका, आधुनिकोंकी तरह इतिहास तत्त्वकी तरफ विशेष लक्ष्य न होने से, इन समग्रजीवनचरित्ररूप अमृतका पान कर, हम अपनी आत्माको संतुष्ट नहीं कर सकते। इस ग्रंथमें जिन उल्लेख हैं, वह केवल खास खास विशेष घटनाओंका ही समझना चाहिए।

यहां पर हम यदि, पाठकोंके सुबोधार्थ इन महापुरुषोंके पवित्र चरित्रका कुछ सारांश लिख दें तो, संभव विशेष उपयुक्त होगा।

महर्षि श्रीहेमचंद्राचार्य

स्तुमस्त्रिसंख्यं प्रशुहेमसुरैरनन्यतुल्यामुपदेशशक्तिम् ।

अतीन्द्रियज्ञानविवर्जितोऽपि यः क्षोणिमर्तुर्व्यथित प्रबोधम् ॥

—श्रीसोमप्रभाचार्य।

विक्रम संवत् ११४५ की कार्तिकी पूर्णिमाको, सकलस्वत्वसंग्रहको अद्वितीय आह्लाद उत्पन्न करने सांसारिक विषयोंके आंतरिक दाहसे संतप्त आत्माओंको शांति पहुंचाने वाला, सम्यग्ज्ञान, दर्शन और चारित्र्य अलौकिक दलोंको अपने गर्भमें रखने वाले पवित्र जैनधर्मरूप महासागरकी, आनंदोत्पादक भगवती तरंगोंको अखिल भूमंडलमें फैलाने वाला, भव्यजनरूप कमनीय कुमुदोंको विकसित करने वाला और अपनी शानम्योक्ता द्वारा, अज्ञानांधकारसे आच्छन्न भारत धराको उज्ज्वल करने वाला, तथा जिसका प्रकाश शाश्वत वाला है ऐसे लोकोत्तर चंद्रके समान, इस महामुनींद्र हेमचंद्रका, प्राचीदिकसदृश पूजनीया देवी पाहिनीके गर्भसे अवतार हुआ था। 'जगत् में, जब जब धर्मकी कोई विशेष हानि होने लगती है तब तब, उसकी करनेके लिए अवश्य ही किसी महाज्योति-युगप्रधानका अवतार होता है' इस प्राकृतिक नियमानुसार, जैन धर्ममें विशेष क्षीणता पहुंचने लगी, परस्पर सांप्रदायिक झगड़ोंकी जड़ जमने लगी, विपक्षिओंकी ओरसे प्रकाशके प्रहार पड़ने लगे और जैनोंका आत्मसंयम शिथिल होने लगा, तब, समाज कोई न कोई ऐसी व्यक्तिकी कर रहा था कि जो अपने सामर्थ्य द्वारा, जैनधर्म पर विरोध डूप, इस विपत्ति रूप वादलका संहार करे। समाजके मनोरंजको भगवान् हेमचंद्रने पूर्ण किया। इस प्रचंड गति वाले महान् दिव्य वायुके सामर्थ्यसे वह मेघाढंकर उड़ गया

दीक्षाग्रहण

चंद्रगण्डके मुकुट स्वरूप श्रीदेवचंद्रसूरिने अपने ज्ञानबलसे, इस व्यक्तिकारा जैन धर्मका महान् उदय होने वाला जान कर, नव वर्ष वाले इस छोटेसे बच्चेको ही, संवत् ११५४ में चारित्र्यरूप अमूल्य रत्न सौंप दिया। पाठकों को यह पद कर आश्चर्य होगा कि इतना छोटा बच्चा साधुपनेकी जिम्मेदारियोंको क्या समझता होगा और साधु-जीवनकी कठिनाईयोंको कैसे सहन कर सकता होगा? तथा बहुतसे अज्ञान मनुष्य इस बात पर उपहास्य ही करेंगे। परंतु यह एक उनकी अज्ञानजन्य भूल ही समझना चाहिए। महापुरुषोंका चरित्र लौकिक न हो कर लोकोत्तर होता है; यह अवश्य ध्यानमें रखना चाहिए। चाहे वे वय और शरीरसे भले ही छोटे हों, परंतु सामर्थ्य उनका बहुत बड़ा होता है। वे अपने समकालीन लाखों मनुष्यों जितनी शक्ति, अकेले ही धारण करे रहते हैं। जगत्में उनकी पूजा अपूर्व गुणोंके कारण ही होती है; वय या शरीरके निमित्तसे नहीं। 'गुणाः पूजास्थानं गुणिषु न च लिङ्गं न च वयः।' यदि जगत्का इतिहास ध्यानसे देखा जाय तो इस बातके प्रमाणभूत बहुत से उदाहरण मिलेंगे। भारतवर्षमें अनेक ऐसे महापुरुष हो गए हैं, जिन्होंने, साधारण जनसमाजकी चर्मचक्षुमें दीख पड़ने वाली बाल्यावस्थामें ही, अपूर्व कार्य किए हैं। श्रीशंकराचार्य तथा महाराष्ट्रीय भक्तशिरोमणि ज्ञानदेव जैसे समर्थ पुरुषों ने १५-१६ वर्ष जैसी अल्प वय में ही, गहनतत्त्वपूर्ण भाष्य लिख डाले थे, कि जिनको समझनेके लिए भी साधारण मनुष्योंकी तो आयु ही खतम हो जाती है। जैनाचार्य श्रीअमरदेवसूरि, सोमसुंदरसूरि आदि अनेक पुरुषोंने बाल्यावस्थामें ही बड़े बड़े प्रतिष्ठित आचार्यादि पद प्राप्त किये थे। प्रो. पीटरसन, इस अल्पवयमें दीक्षा देने वाली बात ऊपर लिखते हैं कि—“देवचंद्रने इस छोटेसे बच्चेको दीक्षा दे कर अपना शिष्य बना लिया—यह आश्चर्य जैसा मालूम देगा, परंतु इसमें आश्चर्य होने का कोई कारण नहीं है। इस प्रकारकी प्रथा, इस देश (भारतवर्ष) में तथा अन्य देशों में, प्राचीन कालसे चली आ रही है, और चल रही है।.....पुष्ट उन्नत बालेको ही साधु बनाना चाहिए, यह नियम है अच्छा, परंतु अन्य सभी धर्ममें देखा जायगा तो इस तरह अल्पवय वाले ही, बहुतसे नवीन आचार्य पसंद किए गए मालूम देंगे।”

विद्याभ्यास

पूर्व जन्मके सुसंस्कार और क्षयोपशमकी प्रबलताके कारण थोड़े समयमें ही, हेमचंद्र मुनिने सर्व शास्त्रोंका अध्ययन कर, पूर्ण पांडित्य प्राप्त कर लिया। स्मरण-शक्ति और धारणा-शक्ति बहुत तीव्र होनेसे अल्प परिश्रमसे ही अपार ज्ञान संपादन कर लिया। विद्याभिरुचि अत्यंत तीव्र होने के कारण भगवती सरस्वती देवी प्रसन्न हो कर, स्वयं वर प्रदान करने के लिए आई थी।

जितेन्द्रियता

आपका आत्मसंयमन और इंद्रियदमन अत्यंत उत्कट था। इतनी अल्प वयमें, इस प्रकारकी वैराग्य वृत्तिका अस्तित्व होना, अत्यंत अश्चर्यकारक है। संसार भरमें, सबसे कठिन पाल्य नियम ब्रह्मचर्य है। जिनका वर्णन सुन कर रोमांच खड़े हो जाय ऐसे घोर तपोंको, असंख्य वर्षों तक तपने वाले बड़े बड़े योगी भी, इस दुष्कर नियमकी कठोर परीक्षामें, अनुत्तीर्ण हो गए हैं। उसी ब्रह्मचर्यको, पूर्ण रूपसे, हेमचंद्र मुनिने किस तरह धारण किया था, यह इस चरित्रांतर्गत पश्चिती (पृष्ठ २५) वाले वृत्तांतके पढ़नेसे, अच्छी तरह ज्ञान हो जाता है। धन्य है, इस महापुरुषकी सत्त्व-शीलताको! पूर्ण ब्रह्मवृत्तिको! निर्भिकार दृष्टिको! और उच्छ्रद्ध योगिताको! अहो! कितनी जितेन्द्रियता! कैसी मनोगुप्ति! कितना बड़ा दृढ़ संकल्पबल! सच है इस प्रकारकी सचरितताके बिना अद्भुत विचारों कब प्राप्त हो सकती हैं, और जगत्का भला भी कदासे हो सकता है! इस महात्म्यके ब्रह्म तेजसे कोयलेंका ढेर भी सुवर्णमय हो जाता था। (पृष्ठ २३)

आचार्यपद प्राप्ति

इस प्रकार हेमचंद्र मुनिके ज्ञानबल और चारित्र्यबलकी उत्कृष्टताका प्रवाह जैन संघमें सर्वत्र प्रसर गया। 'अब जैन धर्मकी विजयपताका बोडे ही समयमें सारे भूमंडलमें उडने लगोगी—' इस प्रकार संघमें आनंदवाती प्रवर्तने लगी। संघके आग्रहसे तथा शासनकी महिमा बढानेके लिए, गच्छाधिपति श्री देवचंद्रसूरिने नागपुर नगरमें संवत् ११६२ के सालमें हेमचंद्रमुनिको आचार्यपद पर अगिषिक्त किया।

शासनोद्धार करनेकी प्रतिज्ञा

जब आपको आचार्यपद दिया गया और जैन धर्मकी धुरा कंधे पर रखी गई, तब शासनकी स्थिति देख आपके मनमें अनेक प्रकारके विचार उत्पन्न होने लगे। जैनधर्म का उद्धार और प्रचार जगत् में किस तरह यह बात दिन और रात मनमें घुलने लगी। हरएक उपायसे भी परमात्माके शासनकी वैजयन्ती पताकाको, पदों फिरे भी, भारतवर्षमें फरकानी चाहिए, ऐसा पूर्ण उत्साहके साथ आपने दृढ़ संकल्प किया। जब तक कोई महाराजा इस धर्मका नायक न हो, तब तक यह संकल्प सिद्ध होना मुश्किल है—ऐसा विचार कर, किसी राजको प्रतिबोध करानेके लिए, मंत्राराधन कर, देवतासे वर माँगा। आपके प्रबल मनोबलसे, संतुष्ट हो कर देवताने ईप्सित वर प्रदान किया।

गुर्जरपति सिद्धराजका समागम

विविध देशोंमें विहार करते हुए और उपदेशाश्रित द्वारा अनेक भव्य जीवोंको प्रतिबोध करते हुए, गुर्जर राज्यनगर अणहिलपुर—पाटणमें प्रवेश किया। इस समय महाराज सिद्धराज जयसिंह यहाँ पर प्रजाप्रिय थे। धीरे धीरे सारे शहरमें तथा राजदरबारमें आपकी विद्वत्ताकी ख्याति फैलने लगी, जिसे सुन कर भी आपके दर्शनके लिए उत्कण्ठित हुए। प्रसंगवश एक दिन आपका और महाराजका समागम हुआ। राजा की विद्वत्ता और सच्चरितता पर बड़ा मुग्ध हुआ। 'आप कृपा कर निरंतर यहाँ आया करें और धर्मोपदेश द्वारा सन्मार्ग बताया करें' इस प्रकारकी राजाकी विज्ञप्ति, धर्मकी प्रभावनाके निमित्त, स्वीकार कर ली। राजाकी सुझाव, आपका आगमन निरंतर राज्यसभामें होता था। नाना प्रकारकी तत्त्वचर्चाएँ हुआ करती थीं। अनेक मतोंके विद्वान् अपनी विद्वत्ताका परिचय देनेके लिए सिद्धराजकी सभामें उपस्थित होते थे। सबके हेमचंद्राचार्यका बाद-विश्राद होता था, और उसमें सदा आप ही का जय होता था।

जैनधर्ममें अटल श्रद्धा

आपका आत्मा जैन धर्ममें पूर्ण रंगा हुआ था। आर्हत धर्म पर आपकी अटल श्रद्धा थी। यदि, जैन जयन्तियोंको सर्वत्र फैलानेके लिए, रसालमें भी जाना पड़े, तो, आप वहाँ जानेके लिए भी तैयार थे। प्रकार जैनधर्म पर जो आपका विश्वास था वह धार्मिक-मोह जन्य नहीं था, किंतु जैनधर्मकी सत्यताके कारण था। आप एक स्तुतिमें वीतराग महावीर प्रभुकी स्तवना करते हुए कहते हैं कि—

न-श्रद्धयैव त्वयि पक्षपातो न द्वेषमात्रादरुचिः परेषु। यथावदात्तात् परीक्षयाच्च त्वामेव वीर! प्रभुमाश्रिताः स्म अर्थात्—हे वीर! केवल श्रद्धा—अंधश्रद्धा—से ही तेरेमें हमारा पक्षपात है तथा केवल द्वेषमात्रसे ही अन्योमें अनादर है, ऐसा नहीं है; किंतु परीक्षापूर्वक, हमारा यह व्यवहार है। जैन धर्मके सिद्धांतोंको आप समझते थे, और अपने ज्ञानबलसे जनकी अखंडनीयता, समस्त प्रायश्चित्तोंके सामने, अकाट्य प्रमाणों द्वारा, बड़ी निष्ठा के साथ, सिद्ध करते थे। इसी ही स्तुतिमें आप अन्यत्र कहते हैं कि—

इमां समर्थं प्रतिपक्षसाक्षिणामुदारशोषामन्योषणां ब्रुवे। न वीतरागात्परमस्ति दैवतं न चाप्यनेकांतवृत्ते नयस्थितिः

अर्थात्—प्रतिपक्षियोंके सम्मुख बड़ी गर्जना करके कहता हूँ कि, जगत्में वीतरागके सदृश तो कोई अन्य देव नहीं है और अनेकों (स्याद्वाद-जैन) धर्मके सिवा कोई सत्य तत्त्व नहीं है।

निःपक्षपातता

हम ऊपर कह आये हैं कि, आपकी जो धार्मिक श्रद्धा थी वह पक्षपातपूर्ण न हो कर, तारिफ़की थी। इसका प्रमाण, सिद्धराजने जब आपको यह प्रच्छा या कि—“जगत्में कौनसा धर्म संसारसे मुक्त करनेवाला है?” इसके उत्तरमें आपने जो ब्राह्मण पुराणान्तर्गत संखाख्यानका अधिकार सुनाया और धर्मगवेषणाके लिए जो निःपक्षपात भाव प्रकट किया वह आपके जीवनके निष्कर्षका एक असाधारण उदाहरण है। इस प्रसंग ने आपके जीवनको अत्यंत महान् सिद्ध कर दिया है। यदि आप, उस समय इस प्रकारका मध्यस्थता सूचक जवाब न दे कर, जिस धर्मके ऊपर आपका पूर्ण विश्वास था, उसीका नाम लेते, तो आपको कौन रोकने वाला था? ऐसा विद्वानोंमें कौन था जो आपके कथनको खंडित कर सकता? किन्तु आप यह अच्छी तरह जानते थे कि जो मध्य और निःपक्षपाती धर्मच्छु होगा उसको तो, गवेषणा करने पर, निस्संदेह जैनधर्म सत्य धर्म ही प्रतीत होगा। क्यों कि आपने भी स्वयं जैनधर्मको सत्यताके कारण ही स्वीकार किया था। प्रो. पीटरसन इस विषयमें लिखते हैं कि—“सिद्धराजको धर्मसंबंधी जो शंकायें होती थीं, उनको, वह अन्य आचार्योंकी माफ़क, जैनाचार्य हेमचंद्रको भी पूछता था, और जब, अन्य आचार्य, राजाके मनको संतुष्ट कर सके ऐसा जवाब नहीं दे सकते थे, तब हेमचंद्र अनेक दृष्टांतों द्वारा, ऐसा रमणीय उत्तर देता था कि, जिससे सिद्धराजका मन खुरा खुरा हो जाता था।”

एक समय सिद्धराजके मनमें यह शंका हुई कि ‘जगत्में मनुष्यका स्थान कैसा है तथा मनुष्यका उद्देश्य क्या है और वह कैसे प्राप्त हो सकता है?’ ज़ुदा ज़ुदा अनेक धर्माचार्योंके पाससे उसने इसका जवाब मांगा परंतु किसीसे संतोषकारक जवाब न दिया गया। सब ही ने उत्तर देनेके समय, अपना मत श्रेष्ठ बतला कर, अन्य धर्मोंकी निन्दा की। अंतमें सिद्धराजने निराश हो कर, हेमचंद्राचार्यसे इसका जवाब मांगा, तब, उसने एक बहुत अच्छा दृष्टांत दे कर सिद्धराजकी शंकाका निराकरण किया।.....सिद्धराज इस जवाबको सुन कर बहुत खुश हुआ।” हेमचंद्राचार्यके इस निष्पक्षपातपन पर प्रो. पीटरसन स्वयं बड़ा मुग्ध हुआ था।

सिद्धराजका अवसान

इस प्रकार, महाविद्वान् श्रीहेमचंद्राचार्यके सहवाससे, सिद्धराजके मनमें, जैनधर्मके विषयमें, बहुत कुछ आदर उत्पन्न हो गया था। यद्यपि, स्पष्ट रूपसे उसने अपने कुलधर्मका स्वाग नहीं किया था, तथापि, जैनधर्मकी तरफ़ उसका मक्तिभाव विशेष हो गया था। वह हेमचंद्राचार्यको बड़ी आदरकी दृष्टिसे देखता था। ‘सिद्ध-हैमचंद्रानुशासन’ नामक महान् व्याकरण ग्रन्थ आपने इसीके कथनसे बनाया था। यह राजा बड़ा न्यायी और विद्याविलासी था। ४९ वर्ष तक राज्यभार वहन कर संवत् ११९९ में, इसने देह छोड़ दिया।

हेमचंद्राचार्यका विहार

जब तक, सिद्धराज जीवित था तब तक, बहुत कर के आपका निवास, पाटन ही में रहता था। यद्यपि शास्त्रोंमें, मुनिजनोंको चिरकाल पर्यंत, एक स्थानमें रहनेका निषेध किया है, परंतु आप उत्तरी-अपवाद और द्रव्य, क्षेत्र, काल, भावके पूर्ण ज्ञाता थे। अतः आपने, अनेक प्रकारसे जैन धर्मकी प्रभावना होनेका महान् लाभ समझ कर, राजाके उपरोधसे, अधिक समय तक, पाटनमें ही रहना स्वीकार किया था। गुरु महाराज और जैन संघकी भी यही इच्छा थी। जब सिद्धराजका देहपात हो गया, तब आपने थोड़े समयके लिए, पाटन छोड़ दिया और अन्य प्रदेशोंमें विचरण किया। इस विहारकालमें आपने जैनधर्मकी बहुत प्रभावना की। हजारों मनुष्योंको जैनधर्मका

स्वीकार कराया। अपने अनुपम उपदेश द्वारा, प्रजाजनोंको नैतिक और धार्मिक जीवनका स्तमार्ग दिखाया। अथवाशके समयमें अनेक ग्रंथोंकी रचना कर, जैन-साहित्यकी शोभामें असाधारण अभिवृद्धि की और भारतकी भाषी प्रजाके ऊपर अत्यंत उपकार किया।

पुनः पाटनमें प्रवेश

सिद्धराजके मरने बाद गुर्जरभूमिके अधिपति महाराज कुमारपाल देव हुए। कितनेक वर्षों तक तो वह, राज्यकी सुव्यवस्था करनेमें तथा शत्रुओंका मानमर्दन करनेमें लगे रहे। दिग्विजय कर अनेक राजाओंको अपनी आज्ञाके वशवर्ती किये। राज्यकी सीमा भी बहुत दूर तक बढ़ाई। जब राज्य निष्कण्टक हो गया और प्रकारका उपद्रव न रहा तब, आप शांतिसे प्रजाका पालन करने लगे। देशमें सर्वत्र शांति फैल गई और कौशलकी वृद्धि होने लगी। यह सब वृत्तान्त, जब भगवान् हेमचंद्राचार्यको ज्ञात हुआ, तब, उनको अत्यंत दुई; चित्त बड़ा प्रसन्न हुआ। शासनोत्सारकी की हुई प्रतिज्ञाके पूर्ण होनेका अन्तर, नजदीक आया समझ कर, पुनः पाटन नगरको पवित्र किया। श्रीसंघने, इस समय आपका पुरप्रवेश बड़े समारोहसे कराया आपके आगमनसे शहरमें सर्वत्र हर्ष छा गया।

प्रतिज्ञा पूर्ण, सफल मनोरथ

कुमारपाल महाराजको, पूर्वीवस्थामें—राज्यप्राप्तिके पूर्वमें—आपने अनेक संकटोंसे बचाये थे। इस कारण आपके उपकारभारते तो दबे हुए थे ही; इस समय आपने, पुनः महाराजको एक प्राणांत भयसे रक्षित किया, उस उपकारभारकी सीमा, अत्यंत बढ़ गई। आपकी इस प्रकार निष्कारण परोपकारिताको जान कर, महाराज बड़े हुए। आपकी तरफ उनका भक्तिभाव अत्यंत बढ़ गया। पूर्वमें जो वचन दे चुके थे, उसका स्मरण हो आया उदयन मंत्री द्वारा सूरिस्ररजीको अपने पास बुलाए और चरणोंमें मस्तक रख कर कहा—‘भगवन् ! जो जो उपकार, इस क्षुद्र प्राणी पर किये हैं, उनका बदला तो मैं अनेक जन्मों द्वारा भी नहीं दे सकता, परंतु इस समय, जो कुछ मुझे आपकी कृपासे मिला है, उसे स्वीकार कर, उपकारके अपार भारको कुछ हलका कर, इस को उपश्रुत कीजिए। इस राज्य और राजाके आप ही स्वामी हैं। यह तन, यह मन और यह धन सब ही की सेवामें समर्पित है। इस अनुचरकी यह तुच्छ प्रार्थना स्वीकार करें।’ राजाके इन मन्त्र वाक्योंको सुन सूरिस्रर अत्यंत आनंदित हुए। मनोरथोंके सफल होनेका समय सामने आया हुआ देख, क्षण भर, आनंदके सागरमें, निमग्न हो गये। आप उत्कृष्ट योगी थे। अत्यंत निस्पृही थे। महा दयालु थे। केवल परोपकारके ही आपका अवतार हुआ था। आपको न धनकी जरूरत थी, न मानकी। न राज्यकी इच्छा थी न पूजाकी अभिलाषा थी आपको केवल संसार मात्रके प्राणियोंको अभय दान दिलाने की; और परमात्मा महावीरके शासनकी वैजयंती पताकाको, इस भूमंडलमें उड़ती हुई देखनेकी। आपकी यह भव्य भावना, कल्पवृक्ष सम सर्व इच्छाओंको पूर्ण करनेमें समर्थ और तत्पर, ऐसे महाराजाधिराज कुमारपाल देव द्वारा, पूर्ण होगी; ऐसा जान राजासे कहा—‘राजन् ! निष्ठा मांग कर, छले सूके अन्न द्वारा उदरपूर्ति करने वाले, जंगलों और शून्य गृहोंमें भूख पर पड़े रहने वाले और केवल परमात्माका ध्यान धरने वाले हम योगियोंको, तुमारा राज्य तो क्या परंतु मैं—महेंद्रका महाराज्य भी, तुच्छ सा प्रतीत होता है। हमारे ब्रह्मानंदके अनंत सुख आगे, समग्र संसारका वैभव क्षुद्रमात्र ही प्रतीत होता है; तो फिर, परिणाममें विरस ऐसे इस तुच्छ राज्यको ले कर हम क्या करें ? हमने जो ऊपर कुछ उपकार किया है वह स्वार्थसाधनके लिए नहीं, किंतु, भावी कालमें तुम्हारे द्वारा, जगत्का गहान् होने वाला समग्र कर, हमारा मुख्य फलित्य जो संसारकी सेवा करना है उसका पालन करनेके लिए, हमने सदायता की है। पूर्व भुक्तके योगसे अब तुम्हें उत्तम संयोग मिले हैं, इससे, इनके द्वारा, संसारको सुख

अर्थात्—प्रतिपक्षियोंके सम्मुख बड़ी गर्जना करने पड़ता है कि, जगत्में धर्मराजके सदृश तो कोई अन्य देव नहीं है और अनेकत (स्यद्वाद—जैन) धर्मके सिवा कोई सत्य तत्त्व नहीं है।

निःस्पृहापता

हम ऊपर कह आये हैं कि, आपकी जो धार्मिक श्रद्धा थी वह पक्षपातपूर्ण न हो कर, तार्किकी थी। इस का प्रमाण, सिद्धराजने जब आपको यह पूछा था कि—“जगत्में कौनसा धर्म संसारसे मुक्त करनेवाला है ?” इसके उत्तरमें आपने जो ब्राह्मण पुराणान्तर्गत संखाख्यानका अधिपति सुनाया और धर्मगवेषणाके लिए जो निःस्पृहापत भाव प्रकट किया वह आपके जीवनके विस्फूर्तका एक अगाधारण उदाहरण है। इस प्रसंग में आपके जीवनमें अत्यंत महान् सिद्ध कर दिया है। यदि आप, उस समय इस प्रकारका मध्यस्थता सूचक जवाब न दे कर, जिस धर्मके ऊपर आपका पूर्ण विश्वास था, उसीका नाम लेते, तो आपको कौन रोकने वाला था ? ऐसा विद्वानोंमें कौन था जो आपके कथनको खंडित कर सकता ? किन्तु आप यह अच्छी तरह जानते थे कि जो मध्य और निःपक्षपाती धर्मेषु होगा उसको तो, गवेषणा करने पर, निरसंदेह जैनधर्म सत्य धर्म ही प्रतीत होगा। क्यों कि आपने यी स्वयं जैनधर्मको सल्लतके कारण ही स्वीकार किया था। प्रो. पीटरसन इस विषयमें लिखते हैं कि—“सिद्धराजको धर्मसंबंधी जो शंकाएँ होती थी, उनको, वह अन्य आचार्योंकी माफक, जैनाचार्य हेमचंद्रको भी पूछता था, और जब, अन्य आचार्य, राजाके मनको संतुष्ट कर सके ऐसा जवाब नहीं दे सकते थे, तब हेमचंद्र अनेक दृष्टांतों द्वारा, ऐसा रमणीय उत्तर देता था कि, जिससे सिद्धराजका मन शुरा शुरा हो जाता था।”

एक समय सिद्धराजके मनमें यह शंका हुई कि ‘जगत्में मनुष्यका स्थान कैसा है तथा मनुष्यका उद्देश्य क्या है और वह कैसे प्राप्त हो सकता है ?’ छुदा छुदा अनेक धर्माचार्योंके पाससे उसने इसका जवाब मांगा परंतु किसीसे सन्तोषकारक जवाब न दिया गया। सर ही ने उत्तर देनेके समय, अपना मत श्रेष्ठ बतला कर, अन्य धर्मोंकी निन्दा की। अंतमें सिद्धराजने निराश हो कर, हेमचंद्राचार्यसे इसका जवाब मांगा, तब, उसने एक बहुत अच्छा दृष्टांत दे कर सिद्धराजकी शंकाका निराकरण किया।.....सिद्धराज इस जवाबको सुन कर बहुत खुश हुआ।” हेमचंद्राचार्यके इस निष्पक्षपातपन पर प्रो. पीटरसन स्वयं बड़ा मुग्ध हुआ था।

सिद्धराजका अवसान

इस प्रकार, महाविद्वान् श्रीहेमचंद्राचार्यके सहवाससे, सिद्धराजके मनमें, जैनधर्मके विषयमें, बहुत कुछ आदर उत्पन्न हो गया था। यद्यपि, स्पष्ट रूपसे उसने अपने कुलधर्मका त्याग नहीं किया था, तथापि, जैनधर्मकी तरफ उसका अधिकभाव विशेष हो गया था। वह हेमचंद्राचार्यको बड़ी आदरकी दृष्टिसे देखता था। ‘सिद्ध-हेमचन्द्रानुशासन’ नामक महान् व्याकरण ग्रन्थ आपने इसीके कथनसे बनाया था। यह राजा बड़ा न्यायी और विषाविलासी था। ४९ वर्ष तक राज्यभार वहन कर सबत् ११९९ में, इतने बेह छोट किया।

हेमचंद्राचार्यका विहार

जब तक, सिद्धराज जीवित था तब तक, बहुत कर के आपका निवास, पाटन ही में रहता था। यद्यपि शांजोंमें, मुनिजनोंको चिरकाल पर्यंत, एक स्थानमें रहनेका निषेध किया है, परंतु आप उत्तरी-अपवाद और ग्रन्थ, क्षेत्र, काल, भावके पूर्ण ज्ञाता थे। अतः आपने, अनेक प्रकारसे जैन धर्मकी प्रभावना क्षेत्रोंका महान् लाभ समझ कर, राजाके उपरोधसे, अधिक समय तक, पाटनमें ही रहना स्वीकार किया था। शुरू महाराज और जैन संघकी भी यही इच्छा थी। जब सिद्धराजका देहपान हो गया, तब आपने थोड़े समयके लिए, पाटन छोड़ दिया और अन्य प्रदेशोंमें विचरण किया। इस विहारकाळमें आपने जैनधर्मकी बहुत प्रभावना की। हजारों मनुष्योंको जैनधर्मका

स्वीकार कराया । अपने अनुपम उपदेश द्वारा, प्रजाजनोको नैतिक और धार्मिक जीवनका सन्मार्ग दिखाया । अन्धकाशके समयमें अनेक ग्रंथोंकी रचना कर, जैन-साहित्यकी शोभामें असाधारण अभिवृद्धि की और भारतकी भावी प्रजाके ऊपर अत्यंत उपकार किया ।

पुनः पाटनमें प्रवेश

सिद्धराजके मरने बाद गुर्जरभूमिके अधिपति महाराज कुमारपाल देव हुए । कितनेक वर्षों तक तो वह, अपने राज्यकी सुव्यवस्था करनेमें तथा शत्रुओंका मानमर्दन करनेमें लगे रहे । दिग्विजय कर अनेक राजाओंको, अपनी आज्ञाके वशवर्ती किये । राज्यकी सीमा भी बहुत दूर तक बढ़ाई । जब राज्य निष्कण्टक हो गया और किसी प्रकारका उपद्रव न रहा तब, आप शांतिसे प्रजाका पालन करने लगे । देशमें सर्वत्र शांति फैल गई और कला-कौशलकी वृद्धि होने लगी । यह सब वृत्तान्त, जब भगवान् हेमचंद्राचार्यको ज्ञात हुआ, तब, उनको अत्यंत खुशी हुई; चित्त बड़ा प्रसन्न हुआ । शासनोद्धारकी की हुई प्रतिज्ञाके पूर्ण होनेका अवसर, नजदीक आया हुआ समझ कर, पुनः पाटन नगरको पवित्र किया । श्रीसंघने, इस समय आपका पुरप्रवेश बड़े समारोहसे कराया । आपके आगमनसे शहरमें सर्वत्र हर्ष छा गया ।

प्रतिज्ञा पूर्ण, सफल मनोरथ

कुमारपाल महाराजको, पूर्ववस्थामें—राज्यप्राप्तिके पूर्वमें—आपने अनेक संकटोंसे बचाये थे । इस कारण वे, आपके उपकारभारसे तो दबे हुए थे ही; इस समय आपने, पुनः महाराजको एक प्राणांत मयसे रक्षित किया, जिससे, उस उपकारभारकी सीमा, अत्यंत बढ़ गई । आपकी इस प्रकार निष्कारण परोपकारिताको जान कर, महाराज बड़े प्रसन्न हुए । आपकी तरफ उनका भक्तिभाव अत्यंत बढ़ गया । पूर्वमें जो वचन दे चुके थे, उसका स्मरण हो आया । उदयन मंत्री द्वारा सूरीश्वरजीको अपने पास बुलाए और चरणोंमें मस्तक रख कर कहा—“भगवन् ! आपने जो जो उपकार, इस क्षुद्र प्राणी पर किये हैं, उनका बदला तो मैं अनेक जन्मों द्वारा भी नहीं दे सकता, परंतु इस समय, जो कुछ मुझे आपकी कृपासे मिला है, उसे स्वीकार कर, उपकारके अपार भारको कुछ हलका कर, इस सेवक को उपकृत कीजिए । इस राज्य और राजाके आप ही स्वामी हैं । यह तन, यह मन और यह धन सब आप ही की सेवामें समर्पित है । इस अनुचरकी यह तुच्छ प्रार्थना स्वीकार करें ।” राजाके इन नम्र वाक्योंको सुन कर सूरीश्वर अत्यंत आनंदित हुए । मनोरथोंके सफल होनेका समय सामने आया हुआ देख, क्षण भर, आनंदके अपार सागरमें, निमग्न हो गये । आप उत्कृष्ट योगी थे । अत्यंत निःस्पृही थे । महा दयालु थे । केवल परोपकारके निमित्त ही आपका अवतार हुआ था । आपको न धनकी जरूरत थी, न मानकी । न राज्यकी इच्छा थी न प्रजाकी । अगिलापा थी आपको केवल संसार मात्रके प्राणियोंको अभय दान दिलाने की; और परमात्मा महावीरके पवित्र शासनकी वैजयंती पताकाको, इस भूमंडलमें उड़ती हुई देखनेकी । आपकी यह भव्य भावना, कल्पवृक्ष समान सर्वे इच्छाओंको पूर्ण करनेमें समर्थ और तत्पर, ऐसे महाराजाधिराज कुमारपाल देव द्वारा, पूर्ण होगी; ऐसा जान कर राजासे कहा—“राजन् ! मित्रा मांग कर, छले सूके अन्न द्वारा उदरपूर्ति करने वाले, जंगलों और शून्य गृहोंमें भूमिमात्र पर पड़े रहने वाले और केवल परमात्माका प्यान धरने वाले इन योगियोंको, हमारा राज्य तो क्या परंतु देवाधिपति महेंद्रका महाराज्य भी, तुच्छ सा प्रतीत होता है । हमारे ब्रह्मानंदके अनंत सुख आगे, समग्र संसारका वैभव भी क्षुद्रमात्र ही प्रतीत होता है; तो फिर, परिणाममें बिरस ऐसे इस तुच्छ राज्यको ले कर हम क्या करें ? हमने जो तुम्हारे ऊपर कुछ उपकार किया है वह स्वार्थसाधनके लिए नहीं, किंतु, भावी कालमें तुम्हारे द्वारा, जगत्का महान् उपकार होने वाला समझ कर, हमारा मुख्य कर्तव्य जो संसारकी सेवा करना है उसका पालन करनेके लिए, हमने तुम्हारी सहायता की है । पूर्व संकटके योगसे अब तुम्हें उत्तम संयोग मिले हैं, इससे, इनके द्वारा, संसारको सुख पटुंचा

कर अपने प्रजापति पदको सार्यक करो। यदि, हमारे उपकारका बदला चुकानेकी ही, तुम्हारी इद इच्छा है, तो हमारी इच्छा पूर्ण करो। हम जगत्में अहिंसा और जैन धर्मका पूर्ण रूपसे उत्कर्ष देखना चाहते हैं, इस लिए, हमारी इन तीन आशाओंका पालन करो, जिससे तुम्हारा और तुम्हारी प्रजाका कल्याण हो। प्रथम तो, अपने राज्यमें प्राणीमान का वध वध कर सप्त जीवोंको अभय दान दो। दूसरा, प्रजाकी अयोगतिके मुख्य कारण, जो दुर्व्यसन—दूत, मंस, मय, शिखर, आदि हैं, उनका निशान्न करो। तीसरा, परमात्मा महाशरीरकी पवित्र आशाओंका पालन कर, उसके सत्त्व धर्मका प्रचार करो।” महाराज कुमारपाल बड़े क्रुद्ध थे, भय्य थे, दयालु थे, और अल्प-संसारि थे। अल्प ही समयमें मुक्ति जाने वाले होनेसे उनके विगुह हृदयमें, हेमचंद्राचार्यके इस वचनाश्रुतसे बोधि-बीज अंकुरित हो गया। महाराजने सूरिचरजीके चरणोंमें निर मस्तक रख कर कहा—“भगवन्! आपकी सर्व आशायें मुझे शिरसा वष हैं। जीवित पर्यंत इन पवित्र आशाओंका उद्बुद्धगया पालन करनेमें, पूर्ण प्रयत्न करूंगा। आप ही मेरे स्वामी, गुरु और प्राण स्वरूप हैं।” सूरिचरजीको, महाराजके इन वचनोंसे जो आनंद हुआ उसके वर्णन करनेकी शक्ति किसमें है।

जैनधर्मका साम्राज्य

महाराज कुमारपालने उसी क्षणसे, गुरु महाराजकी आशाओंको अन्तर्में लानेकी शुरुआत की। धीरे धीरे आपने अपने सारे राज्यसे हिंसा शासनी को देशनिशाला दिया। यहाँ तक कि, मनुष्य ‘मर’ और ‘मार’ इन शब्दोंको भी भूल गये। पशुसे ले कर कीड़ी और गूँ जैसे अतिमुद प्राणी पर्यंतके किसी जीवको, कोई मनुष्य कष्ट नहीं पहुँचा सकता था। मनुष्य जातिके अवनतिके कारणमूल दुर्व्यसनोंका भी देशसे बहिष्कार कराया। अनीतिका नाम सुनना भी प्रजा भूल सी गई। महाराज निरंतर सूरिचरका धर्मोपदेश सुनने लगे। उनकी दिन प्रति दिन जैनधर्ममें श्रद्धा बढ़ने लगी। उनको जगदजंजाल मिथ्या भासने लगा, संसारकी विरसताका अनुभव होने लगा। रोड़े ही समयमें आपने जैन शास्त्रोक्त उत्कृष्ट गृहस्थ जीवन पालनके लिए, द्वादशव्रत स्वरूप धावक धर्म अंगीकार लिया। अनेक प्रकारसे जैनधर्मकी प्रभावना करने लगे। जैन समाज फिर एक दफह चतुर्थ काल के आ जानेका अनुभव करने लगा। सर्वत्र जैनधर्मकी जय जय ध्वनि होने लगी। यह सब देख कर हेमचंद्राचार्य अपने जीवनको समस्त समर्पने लगे। अपनी प्रतिज्ञा पूर्ण हुई देख, खीप आत्माको हस्तहस्त मानने लगे। वीतरागके सत्यधर्मका इस प्रकार उत्कर्ष देख कर, सत् युगकी अपेक्षा कलियुगकी ही आप श्रेष्ठ कहने लगे। महाराज कुमारपालके दिलपाठार्थ जो आपने ‘वीतरागस्तोत्र’ लिखा है, उसमें आप कहते हैं कि—

पञ्चाङ्गैनापि कालेन त्वत्कै फलमाप्स्यते। कलिकाल स एकोऽस्तु कल कलियुगादिभिः ॥

अर्थात्—हे वीतराग! जिस कलियुगमें, अल्प समयमें ही तरे भक्त थोड़ा फल प्राप्त कर लेते हैं, वह कलिकाल ही हमारे लिए तो सदा रहे। हमें उस सत् युगसे क्या मतलब है कि जिसमें, तरे धर्मके बिना व्यर्थ ही ससारमें मारे मारे फितले थे। आगे चल कर आप कलिकाळमें भी वीतरागके शासनकी एकच्छत्रताका वर्णन करते हुए कहते हैं कि—

आह्न श्रोता सुधीनेका युर्व्ययात्। यदीश तत्। तच्छासनस्य साक्षा यमैरच्छत्र कलादर्षि ॥

अर्थात्—हे देव! यदि, शुद्ध अहंसे निर्मल है अंतःकरण जिसका ऐसा, आह्न तो श्रोता हो, और सकलशरण प्राप्त तत्त्वपारीण ऐसा, वक्ता हो, तो कलिकाळमें भी तेरे शासनका एकच्छत्र साम्राज्य हो सकता है। यह श्लोक बड़े मार्केटा है, इसमें भगवन् श्रीहेमचंद्राचार्यने अपने जीवनका अनुभव प्रगट किया है। वे कहते हैं कि जहाँ, युगान्त वर्नी सकल शास्त्रका पारंगामी (मेरे समान) जैन धर्मका वक्ता—उपदेशक है, और बौद्धबुद्धबुद्धाभि महाराज श्रीकुमारपाल देव नैसा श्रोता—श्रावक है, तब इस कलिकाळमें भी जैन शासनका, एकच्छत्र साम्राज्य हो इसमें आश्चर्य क्या है।

सुरीश्वरकी ज्ञानशक्ति-ग्रंथनिर्माणकार्य

भगवान् हेमचंद्राचार्यके जीवनको जगद्गुरु शाश्वत प्रकाशित रखने वाला और अन्य धर्मियोंको भी आश्चर्य उत्पन्न करने वाला, उनका अगाध ज्ञानगुण था। उनके जैसा सकल शास्त्रोंमें पारंगत, हूढ़ने पर भी नहीं मिलेगा। इस अपरिमित ज्ञानशक्तिसे मोहित हो कर, तत्कालीन सर्व धर्मिके विद्वानोंने 'कलिकालसर्वज्ञ' जैसी महती उपाधि, उनको समर्पण की थी। सचमुच ही आप 'कलिकालसर्वज्ञ' थे, इसमें जरा भी अशुक्ति नहीं। इस बातकी सत्यता आपकी अपार ग्रंथरत्नराश्री, आज भी जगतको करा रही है। आपके ग्रंथोंके समूहको देख कर पाश्चात्य विद्वान् भी, विस्मित होते हैं। वे भी आपको 'ज्ञान के महासागर' (Ocean of the Knowledge) कह कर उल्लिखित करते हैं। कहा जाता है कि आपने अपने जीवन कालमें ३५००००००० (साढ़े तीन कोड़) श्लोक प्रमाण ग्रंथ लिखे थे। परंतु भारतवासियोंके दुर्भाग्यसे बहुतसे ग्रंथ तो कालके कराल गालमें दब गये-नष्ट हो गये। इतना होने पर भी, जितने ग्रंथ वर्तमान कालमें विद्यमान हैं, वे भी थोड़ी संख्या वाले नहीं हैं। विद्यमान ग्रंथश्रेणी ही आज विद्वत्समूहको विस्मय करा रही है। विद्यार्थी सकल विषयोंमें आपकी अवधित गति थी। कोई भी विषय ऐसा नहीं था कि जिसका आपने अवगाहन नहीं किया हो या जिसके ऊपर, अपनी चमत्कारिक लेखनी न उठाई हो! व्याकरण, न्याय, काव्य, कोष, अलंकार, छंद, नीति, स्तुति इत्यादि सब विषयों पर आपने एक या अनेक ग्रंथ लिखे हैं। कई कई ग्रंथ तो ऐसे धूर्त हैं कि जिनकी समानता करने वाले, भारतमें दूसरे ग्रंथ ही नहीं हैं। हमारी बहुत इच्छा थी कि, हम इस लेखमें आपके ग्रंथोंका विस्तारसे उल्लेख करेंगे। परंतु लेख बढ जानेके कारण, स्थानाभाव हो जानेसे, इस इच्छाको पूरी नहीं कर सके। आपके ग्रंथोंका समूह इतना बड़ा और विचित्र है कि यदि उसका विस्तारसे विवेचन किया जाय तो एक बड़ी पुस्तक ही बन जाय।

शिष्यश्रेणि और शरीरांत

सुरि भगवान्का शिष्यसमूह बहुत बड़ा और प्रभावशाली था। साधुसमुदायमें, प्रबंधशतकर्ता श्रीरामचंद्र, महाकवि श्री बालचंद्र, अनेकविद्यासंपन्न श्री गुणचंद्र, विद्याविलासी श्री उदयचंद्र-इत्यादि मुख्य थे। श्रावकसमुदायमें, महाराज श्री कुमारपाल देव, महामाल्य श्री उदयन, राजपितामह आनंदभट्ट, दंडनायक श्री वाग्भट्ट, राजवृद्ध श्री चाहड, सोलहक इत्यादि अनेक राजवर्गीय तथा लक्षावधि प्रजावर्गीय श्रीमंतादि थे।

इस प्रकार बहुत समय तक अपने ज्ञानपुंजके पवित्र प्रकाशसे सुरीश्वरजीने भारत को प्रकाशित किया। अपने आयुकी समाप्तिका समय प्राप्त हुआ देख, भगवान्ने सकल शिष्यगणको समीपमें बुलाया। आत्मिक उन्नतिके विषयमें विविध प्रकारके हितकर वचनों द्वारा अमृततुल्य उपदेश दिया, जिसे सुन कर महाराज कुमारपालका हृदय भर आया। सुरि महाराजने उनको सांख्य करनेके लिए अनेक मिष्ट वचन कहे। अंतसमयमें आपने निरंजन, निराकार और सहजा-नंदित परमात्माका पवित्र ध्यान धरते हुए बहिर्विस्तारका त्याग किया। विशुद्ध आत्मपरिणतिमें रमण करते हुए, निर्मल समाधिस्थित दशम द्वारसे प्राणत्याग किया। संवत् १२२९ में सारे समाजको शोकसमुद्रमें डूबो कर, इस भूमंडल परसे कलिकाल सर्वज्ञ भगवान् श्रीहेमचंद्राचार्यरूप धह लोकोत्तर चंद्र, अस्त हो गया।

उपसंहार

पाठको! सुरि भगवान्के इस चरित्र-सारांशसे आपको यह ज्ञात हो जायगा कि, वे कैसे प्रभावशाली पुरुष थे, उनमें कैसे कैसे गुणोंका सन्निपात हुआ था! सचमुच ही वे एक अद्वितीय महात्मा थे। उनके गुणोंका वर्णन करते हुए प्रो. पीटरसन लिखते हैं कि-"हेमचंद्र एक बड़े भारी आचार्य थे। दुनियाके किसी भी पदार्थ पर उनका तिल मात्र भी मोह नहीं था; तथा उस महापुरुषने अपनी बड़ी आयु और जोखमदार जिंदगीको बुरे कामोंमें न लगा कर, संसार का भला करनेमें बीताई थी। उनके किये हुए झुंझुंझोंके बदल इस देशकी प्रजाको उनका बड़ा भारी उपकार

मानना चाहिए ।" विदेशी विद्वान् प्रोफेसरके इन वचनोंमें हम इतने शब्द और मिलेंगे, और कहेंगे कि—“वे एक बड़े भारी महात्मा थे, पूर्ण योगी थे, उत्कृष्ट जितेन्द्रिय थे, अत्यंत दयालु थे, महापरोपकारी थे, दूरे निःस्पृही थे, निःपक्षपाती थे, सत्यमे उपासक थे, और कलिकालमें सर्वश्रेष्ठ थे ।” आपने जीवनसे, संसारका बहुत उपकार हुआ, जैनधर्मका उद्धार हुआ और सत्यका अग्रार हुआ । नमन है महामान् ! तुम्हारे पवित्र जीवनको । वदन है भगवन् ! आपके सम्पूर्ण ज्ञान, दर्शन और चारित्र्य को !

१६

राजर्षि श्री कुमारपाल देव ।

सत्त्वशुक्लमा न महीमुजां स्वादिशेष कृतो वितथ प्रवाद ।

जिनोद्ग्रथं प्रतिपद्य येन, स्वाध्व स केपा न कुमारपालः ॥—श्रीसोमप्रभाचार्य ।

व्यावहारिक जीवन

महाराज कुमारपाल देव इस कलियुगमें एक अद्वितीय और आदर्श नृपति थे । ने बड़े न्यायी, दयालु, परोपकारी, पराक्रमी और दूरे धर्मात्मा थे ।

विजय संवत् ११४९ में इनका जन्म हुआ था और संवत् ११९९ में राज्याभिषेक हुआ था । एक पुरातन पद्यावलीमें राज्याभिषेककी तिथि ‘मार्गशीर्ष शुक्ल चतुर्थी’ लिखी है । राज्यप्राप्तिके बाद लगभग १० वर्षपर्यन्त आपने राज्यकी सुव्यवस्था करनेका, और उसकी सीमा बढ़ानेका प्रयत्न किया । रिजिदजय करके आपने अनेक बड़े बड़े राजाओंमें अपनी प्रचंड आज्ञाके अधीन किये । आप अपने समयमें एक अद्वितीय विजेता और वीर राजा थे । भारतवर्षमें, उस समय आपकी बराबरी करने वाला और कोई राजा नहीं था । आपका राज्य बहुत बड़ा था । श्री हेम चन्द्राचार्यने ‘महावीरचरित’ में आपकी आज्ञाका पालन “उत्तर दिशामें तुल्यस्थान, पूर्वमें गंगा नदी, दक्षिणमें निम्पाचल और पश्चिममें समुद्र पर्यन्त” के देशमें होना लिखा है । प्रोफेसर मर्गाटाल नमुणार्ड द्विवेदी लिखते हैं कि—“गुजरात यानि अणद्विखण्डके राज्यकी सीमा बहुत विशाल माध्यम देती है । दक्षिणमें ठेठ कोलपुरके राजा उसकी आज्ञा मानते थे, और मंड मेजते थे । उत्तरमें काश्मीरसे भी भेंट आती थी । पूर्वमें चेदी देश तथा यमुना पार और गंगा पार के मगधदेश पर्यन्त आज्ञा पड़ती थी । और पश्चिममें सौराष्ट्र तथा सिंधु देश तथा पंजाब का भी वितनाक हिस्सा गुजरातके सामने था । ‘राजस्थान इतिहास’ के कर्ना कर्नल टॉड साहब को, चितौड़के किल्लेमें, राज्या लखनसिंहके मदिरमें एक शिलालेख मिला था, जो संवत् १२०७ का लिखा हुआ है । उसमें महाराज कुमारपालके विषयमें लिखा है कि “महाराज कुमारपालने अपने प्रबल पराक्रमसे सब शत्रुओंको दल दिये, जिसकी आज्ञाको पूर्ण पाले सब राजाओंने अपने मन्दिर पर चढ़ाई । जिसने शाकभरीके राजाको अपने चरणोंमें नमामा । जो सुद हथियार पकड़ कर सवाग्ध (देर) पर्यन्त चद्रा और जिसने सब गदपतिधोको नमामा । सात्पुर (पंजाब) तक को भी उसने उसी तरह बसा किया ।” (बैलर्न इण्डिया, पेंड वून)

इन सब प्रमाणोंसे महाराज कुमारपालके राज्यके विस्तारका खयाल हो जाता है । भारतवर्षमें, इतने बड़े साम्राज्यको भोगने वाले राजा बहुत कम हुए ।

आपकी राजधानी अनेद्विपुर—पाटन, भारतसे उस समयके सर्वोत्कृष्ट नगरोंमें से, एक थी । वह व्यापार और कला-वीर्यासे बहुत बड़ी बड़ी थी, सशुद्धिसे शिखर पट्टनी हुई थी । राजा और प्रजाके सुदर महालेसि तथा पर्यवेक्षक शिखरसे ऊँचे और मनोहर देवयुगलोंसे अलंकृत अलंकृत थी । हेमचन्द्राचार्यने ‘यात्राय महाकाव्य’ में इस नगरी का बहुत वर्णन किया है । सुना जाता है कि उस समय इस नगर में १८०० तो ब्रह्मविपति रहते थे । इस प्रकार महाराज एक बड़े भारी महाराज्यके स्वामी थे ।

आप प्रजाका पालन पुत्रवत् करते थे। अपने राज्यमें एक भी प्राणीको दुःखी नहीं रखना चाहते थे। प्रजा आपको 'राम' का ही दूसरा अवतार समझती थी। प्रजाकी अवस्था जाननेके लिए, गुप्त वेशसे आप शहरमें भ्रमण करते थे। हेमचंद्राचार्य कहते हैं कि—“दरिद्रता, मूर्खता, मलिनता इत्यादिसे जो लोक पीड़ित होते हैं वे मेरे निमित्तसे हैं या अन्यसे ? इस प्रकार औरोंके दुःखोंको जाननेके लिए राजा शहरमें फिरता रहता था।” इस प्रकार जब गुप्त भ्रमणमें महाराजको जो कोई दुःखी हालतमें नजर पड़ता था, तो आप झट अपने स्थान पर आ कर, उसके दुःख दूर कानेकी चेष्टा करते थे। ‘आश्रय महाकाव्य’ के अंतिम सर्ग (२०) में भगवान् श्रीहेमचंद्र लिखते हैं कि—“महाराज कुमारपालने एक दिन रातमें, एक गरीब मनुष्यको, चिछाते हुए और जमीन पर गिरते-पड़ते हुए ऐसे ५-७ बकरोंको खींच कर ले जाता हुआ देखा। महाराजने पूछा कि—“इन मरे हुए जैसे विचारे पामर प्राणियोंको कहाँ ले जाता है ?” उस मनुष्यने कहा—“इनको कसाईके यहाँ बेच कर, जो कुछ पैसा आएगा, उससे उदरनिर्वाह करूँगा।” यह सुन कर महाराज बड़े खिन्न हुए और सोचने लगे कि—“मेरे दुर्धिवेकसे ही इस तरह लोक हिंसामें प्रवृत्त होते हैं, इस लिए धिक्कार है मेरे प्रजापति नाम को !” इस प्रकार अपनी आत्माको ठपका देते हुए राजभवनमें आए और अधिकारियोंको बुला कर सख्त आज्ञा दी कि—“जो झूठी प्रतिज्ञा करे उसे शिक्षा होगी, जो परखीलपट हो उसे, अधिक शिक्षा होगी, और जो जीवहिंसा करे उसे, सब से अधिक कठोर दंड मिलेगा—इस प्रकारकी आज्ञापत्रिका सारे राज्य में भेज दो।” अधिकारियोंने उसी वक़्त उक्त फरमान सर्वत्र जाहिर कर दिया। इस प्रकार सारे महाराज्य में—यावत् त्रिकूटाचल (लंका) पर्यंत—अमारीघोषणा कराई। इसमें जिनको लुकसान पहुंचा उनको तीन तीन वर्ष तकका अन्न दिया। मयपानका प्रचार भी सर्वत्र बंद कराया। *यज्ञ-यागमें भी पशुओंके स्थान पर अन्नका हवन होना शुरु हुआ। एक दिन महाराज सोये हुए थे, इतनेमें किसीके रोनेकी आवाज सुनाई दी। आप ऊठ कर अकेले ही उस स्थान पर पहुंचे। जा कर देखा तो एक सुंदर स्त्री रोती हुई नजर पड़ी। उसे पूछने पर मात्तम हुआ कि, वह एक धनाढ्य गृहस्थकी स्त्री है, उसका पति और पुत्र दोनों मर गये। वह इस लिए रोती थी कि—“राज्यका पूर्वकालसे यह क्रूर नियम चला आता है कि संततिहीन मनुष्यकी मिश्रतका मालिक राज्य है—अतः इस नियमानुसार मेरी जो संपत्ति है वह सब राज्य ले लेगा तो फिर मैं अपना जीवन किस तरह बिताऊँगी। इस लिए मुझे भी आज मर जाना अच्छा है।” महाराजने यह सुन कर उसे आश्वासन दिया और कहा कि—“तू मर मत। राजा तेरा धन नहीं लेगा। सुखपूर्वक तू अपनी जिंदगीको धर्मकृत्य करनेमें बिता।” स्वस्थान पर आ कर महाराजने मनमें सोचा कि इस प्रकार, राज्यके क्रूर नियमसे प्रजा कितनी दुःखी होती होगी ? आपका अंतःकरण दयासे भर आया। प्रजाके इस त्रास को नहीं सहन कर सके। आपने अधिकारियोंको बुला कर कहा कि—“निष्पुत्र मनुष्यकी मृत्युके बाद, उसकी संपत्ति राज्य ले लेता है यह अत्यंत दारुण नियम है। इससे प्रजा बहुत पीड़ित होती है, इस लिए यह नियम बंद करो। चाहें भले ही मेरे राज्यकी उपजमें लाख-दो-लाख तो क्या परंतु श्रोत्र-दो-श्रोत्र रुपयेका भी क्यों न घाटा आ जाय !” अधिकारियोंने आपकी आज्ञाको मस्तक चढ़ाया और उसी क्षण सारे राज्यमें इस कायदेकी क्रूरता दायर दी गई, जिससे प्रजाके हर्षका पार नहीं रहा। तथा कर-दंड वगैरह भी आपने बहुत कम कर दिये थे। इस प्रकार आपने अपनी प्रजाको अत्यंत सुखी की थी।

* इस बात पर गुजरातके प्रख्यात विद्वान्, सद्गत प्रो. मणिलाल नमुभाई दिवेदी लिखते हैं कि—“कुमारपालने जबसे अमारी घोषणा (जीवहिंसा बंद) कराई तबसे यज्ञयागमें भी मांसवलि देना बंद हो गया, और यव तथा शालि होमनेकी चाल छूट हुई। लोगोंकी जीव जाति उन्नत अत्यंत दया बची। मांसभोजन इतना निषिद्ध हो गया कि, सारे हिंदुस्थान (बंगाल, पंजाब, इत्यादि) में, एक या दूसरे प्रकारसे, थोड़ा बहुत भी मांस, हिंदु फहलाने वाले, उपयोगमें लाते हैं, परंतु गुजरातमें तो उसका बंध भी उठा जाय तो, दायर स्नान करने ला जाते हैं; ऐसी रीति लोगों की उस समयसे बची हुई आज पर्यंत चली जा रही है।” (देखो ‘आश्रयकाव्य’ का गुजराती भाषांतर, गायकवाड सरकारका छपाया हुआ।)

धार्मिक-जीवन ।

यहाँ तक हमने आपके व्यावहारिक—सामाजिक जीवनका खेड़ख किया । अब कुछ घोड़े से शब्द, धार्मिक—आध्यात्मिक जीवनके विषयमें, कह कर, इस प्रस्तावनाकी समाप्ति करेंगे ।

आप जिस प्रकार नैतिक और सामाजिक विषयोंमें औरोंके लिए आदर्शस्वरूप थे, उसी प्रकार धार्मिक विषयोंमें भी आप उच्छ्रुत रूपमें धर्मात्मा थे, जितेन्द्रिय थे और ज्ञानवान् थे । श्रीमान् हेमचन्द्राचार्यका जबसे आपको अर्धसमागम हुआ तभी से आपकी विचित्र प्रति धर्मकी तरफ झुटने लगी । निरंतर उनसे धर्मोपदेश सुनने लगे । दिन प्रतिदिन जैनधर्म प्रति आपकी श्रद्धा बढ़ने तथा दृढ़ होने लगी । अन्तमें सन् १२१६ के वर्षमें, शुद्ध श्रद्धापूर्वक जैनधर्मकी गृहस्थ-दीक्षा स्वीकार की । सम्पत्तबन्धु दादश बत अंगीकार कर, पूर्ण श्रावक बने । उस दिनसे निरंतर त्रिचाल जितेन्द्र भगवान्की पूजा करने लगे । परमगुरु श्रीहेमचन्द्राचार्यकी विशेष रूपसे उपासना करने लगे, और परमामा महावीरप्रणीत अहिंसास्वरूप जैनधर्मका आचरण करने लगे । आप बड़े दयालु थे, किसी भी जीवको कोई प्रकारका कष्ट नहीं देते थे । गुरे सत्यवादी थे, कभी भी असत्य भाषण नहीं करते थे । निर्भिकार दृष्टि वाले थे, निजकी राणियोंके सिवाय ससार मात्रका चीसमूह आपको माना, भगिनी और पुत्रांतुल्य था । आपने महाराणी भोएलदेवीकी मृत्युके बाद आज्ञा-मन्त्रार्थ मत पालन किया था । राज्यमेंसे सर्वथा परावृत्त थे । मद्यपान, तथा मांस और अवश्य पदार्थों का भक्षण कभी नहीं करते थे । दीन दुखी जनोको और अर्थ मरुप्योंको निरंतर अगणित द्रव्य दान किया करते थे । गरीब और असमर्थ श्रावकोंके निर्वाहके लिए दरस्ताल लालों रुपये राज्यके खजानेमें से दिये जाते थे । लालों रुपये व्यय कर जैन शालोंका उद्धार कराया और अनेक पुस्तक-भण्डार स्थापन किये । हजारों पुरातन देवमंदिरोंका जीर्णोद्धार करा कर तथा अनेक नये धनका कर भारत भूमिमें अन्वृत्त की । तारगादि तीर्थक्षेत्रों परके दर्शनीय और भारतवर्षकी शिष्टकलाके अद्वितीय नमूने रूप, विशाल और अच्युत, मंदिर आज भी आपकी जैनधर्म प्रियताको जगत्में जाहिर कर रहे हैं । इस प्रकार आपने जैनधर्मके प्रभावको जगत्में बहुत बढ़ाया । संसारको सुखी कर अपने आत्मा का उद्धार किया । एक अनेक विद्वान् लिखतार है की—“कुमारपालने जैनधर्मका बड़ी उत्कृष्टतासे पालन किया और सारे गुजरातको एक आदर्श जैन राज्य बनाया ।” अपने गुरु श्रीहेमचन्द्राचार्यकी मृत्युसे छ महीने बाद, वि स १२३० में, ८० वर्षकी आयु भोग कर, इस असार संसार को त्याग, स्वर्ग प्राप्त किया ।

अंतिम निवेदन

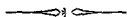
पाठक ! हमने ऊपर जिन दो महापुरुषोंका संक्षेपमें वर्णन किया है उन्हीं ज्योत्स्नाभाओंका जीवनवित्सार इस कुमार-पात्र चरित्रमें है । इसको अच्छी तरह पढ़िये और अपनी आत्माको निर्मल करिये । हर एक समान और देशकी उच्छ्रुत संपत्ति उसके आदर्श पुरुष ही है । मनुष्य जीवनको उन्नत करनेके लिए महाभाओंका पवित्र जीवनचरित्र ही एक सर्वोत्तम साधन है । जिस समाज और देशको, अपने पूर्वकाष्ठित समर्थ पुरुषोंके प्रचंड सामर्थ्यका खयाल नहीं है, उनके सुहृत्त्वोंका अभिमान नहीं है और उनकी आज्ञाका पालन नहीं है, वह समाज और देश कभी उन्नति पर नहीं पहुँच सकता । इसलिए, प्रिय जैनवधुओ ! ऐसे महाभाओंके जीवनचरित्रोंको पढ़ कर आप अपने पूर्वजोंके गुणों और सुकृत्योंको अपने ऊपरमें स्थापन करें । उनकी पवित्र आज्ञाओंका पालन करो और गये हुए जैन धर्मके गौरवको, अपने पुरुषार्थ द्वारा एक दफह फिर पीछा ला कर, जगत्को उसका सर्वश्रेष्ठ वक्ता दो ।

अन्तमें, इस चरित्रके लेखक जेदास्पद श्रीयुत सुनिवर लक्ष्मिचिन्मजी महापूज्य में उपकार मानता हूँ कि जिनके प्रसंगसे, इस प्रस्तावना द्वारा मुझे महापुरुषोंके गुणानुवाद करनेका यह सुअवसर मिला ।

वीर सी. १४४० (वि सी १९४०) }
आश्विन कृ ५
जैनग्रन्थ, महेश्वर (वाराणसी)

—सुनि जिन विजय

राजर्षि कुमारपाल

[गुजराती सुप्रसिद्धित 'गुजरातीसाहित्यपरिषद्' द्वारा, वि स १९९५ में, गुजराती प्राचीन राजधानी अणहिलपुर पाटण में, 'हेमचरसत्तजन' के रूपमें एक विद्वत्सम्मेलनका आयोजन किया गया था। उन सत्रमें पढनेके लिये मैंने **राजर्षि कुमारपाल** नामका गुजराती भाषामें निम्न लिखा था जो मेरे सुवादकत्वमें प्रसिद्ध होने वाले 'भारतीयविद्या' नामक सरोचनात्मक त्रैमासिक पत्रके वर्ष १, अंक ३में प्रकट हुआ था। उस गुजराती निबन्धका हिन्दी अनुवाद, बनारसकी 'जैन संस्कृति संशोधन समिति' (Jain Culture and Research Society) ने सन् १९४९ में प्रकाशित किया था। प्रस्तुत 'कुमारपाल चरित्र संग्रह'के विषयके साथ, इस प्रबन्धका विविष्ट सम्बन्ध होनेसे हम यहा पर इसके भी समहित कर देना उचित समझते हैं। इस निबन्धके पढनेसे विज्ञ पाठकोंको प्रस्तुत विषयमें कुछ विशेष ऐतिहासिक तथ्य ज्ञात हो सकेंगे। इसके लिये मैं उक्त समिति के मंत्री प्राध्यापक पंडितवर्य श्रीदलमुखभाई मालयगियाके प्रति अपना कृतज्ञभाव प्रकट करना चाहता हूँ।

-मु निजिन विजय]

कुमारपाल—एक धीरोदात्त नायक

राजा कुमारपालका जीवन गुजरातके इतिहासमें महत्त्वपूर्ण स्थान रखता है। केवल गुजरातमें ही नहीं बल्कि भारतीय इतिहासमें भी उसका विशिष्ट स्थान है। यह एक साधारण नरेश न था। उसमें अनेक असाधारणताएँ विद्यमान थीं। मनुष्य जीवनकी ऊँची नीची सभी दशाएँ उसके जीवनमें निहित थीं। उसे सुख और दुःखकी अनेक अनुभूतियाँ हुई थीं। उसका जीवन एक महाकाव्यके समान था जिसमें शृंगार, हास्य, करुण, रौद्र, वीर, मयानक, वीभत्स, अद्भुत और शान्त इस प्रकार सभी रसोंका परिपाक हुआ था। उसकी जीवनरूप कवितामें माधुर्य, बोज और प्रसादका अनोखा सम्मिश्रण था। देशलाग, सकट, सहाय-असहाय, क्षुधा-तृप्ता, मिश्रावाचन, हर्ष, शोक, अरण्याटन, जीवितसंशय, राज्यप्राप्ति, युद्ध, शत्रुसंहार, विजययात्रा, नीतिप्रवर्तन, धर्मपालन, अभ्युदयारोहण और अन्तमें अनिच्छित भावसे मरण—इत्यादि एक महाकाव्यिकाके वर्णनके लिए आवश्यक सभी रसोपादक सामग्री उसके जीवनमें विद्यमान थी। काव्य-मीमांसकोंने काव्यके लिए जो धीरोदात्त नायककी रम्य कल्पना की है उसका वह यथार्थ आदर्श था। उसका जीवन अपकर्ष और उत्कर्षका श्रीडाक्षेत्र था। उसका पूर्ण इतिहास हमें उपलब्ध नहीं है। जो कुछ थोड़ी बहुत ऐतिहासिक सामग्री उपलब्ध है वह अपूर्ण, अस्थायिक और किञ्चित् अतिशयोक्तियाली है, तो भी इस सामग्री परसे गुजरातके किसी दूसरे राजाकी अपेक्षा उसका अधिक विस्तृत और प्रमाणभूत इतिहास प्राप्त हो सकता है। गुजरातके बाहर भी किसी पुराने भारतीय राजाका इतना विस्तृत जीवनवृत्त प्राप्त नहीं है। इस सामग्रीसे उसके कुल, वंश, जन्म, बाल्यावस्था, यौवन, देशाटन, सकटसहन, राज्यप्राप्ति, राजशासन, धर्माचरण आदि बातोंका यथार्थ परिचय मिलता है। उसके राज्यके प्रधान पुरुषों, मुख्य प्रजाजनों, धर्मगुरुओं और विद्वानोंका परिचय भी इस उपलब्ध सामग्रीसे मिल सकता है। उसके लोकोपयोगी और धर्मोपयोगी कार्योंकी रूपरेखा भी इसमें है। मैं यहाँ उसीका कुछ दिग्दर्शन कराना चाहता हूँ।

कुमारपालके जीवनकी सामग्री

ऐतिहासिक दृष्टिसे कुमारपालके राजजीवनका जो रेखाचित्र मैं खींचना चाहता हूँ उसकी सामग्री प्रमाणभूत और सत्य विचरणीय है। इस सामग्रीका श्रेय प्रायः कुमारपालके थोड़े या बहुत संपर्कमें आने वाले व्यक्तियोंको है। इसमें मुख्य सूत्रधार हैं कुमारपालके गुरु और गुर्जर विद्वानोंके मुखदुमणि आचार्य हेमचन्द्र। हेमचन्द्राचार्यके व्यक्तित्व और कार्यके विषयमें बहुत कुछ कहा जा चुका है। उसका पुनः कथन और पिछपेपण अनावश्यक है। इन्होंने 'संस्कृतद्वयाश्रय' काव्यके अन्तिम पाँच सर्गोंमें और 'प्राकृतद्वयाश्रय'के आठ सर्गोंमें कुमारपालका काव्यमय जीवन चित्रित किया है। हेमचन्द्रका यह चित्रण कुमारपालके राज्यभित्तसे प्रारम्भ होता है। इसमें ऐतिहासिक घटनाओंका उल्लेख नहीं कि बरानर है। फिर भी

था यह सत्य क्या, संकीर्ण मनोवृत्ति वाले बहुतसे अजैन विद्वानोंको रुचिकर प्रतीत नहीं हुई और इसका खण्डन करनेके लिए भ्रमपूर्ण लेखादि लिखे जाते रहे हैं, किन्तु उसके जैनत्वकी बात उतनी ही सत्य है जितनी कि उसके अस्तित्व की है। इस विषयका विवरण प्रकट करनेवाली सामग्री अपने आपमें ही इतनी प्रतिष्ठित है कि उसको सत्य सिद्ध करनेके लिए किसी दूसरे सबूत की आवश्यकता नहीं है। तथ्यदर्शी यूरोपियन विद्वानोंने तो इस बातको कभी का सिद्ध कर दिया है किन्तु हम ब्लेगोंकी धार्मिकसंकीर्णता बहुत बार सत्य दर्शनमें बाधक होती है। इसी कारण हम ब्लेग अनेक दोषोंके शिकार हो गए हैं। कुमारपाल जैन हो तो क्या और शैव हो तो क्या—मुझे तो उसमें कोई विशेषता नहीं प्रतीत होती। महत्त्व है तो उसके व्यक्तित्वका। सिद्धराज जैन न था, वह एक सुस्त शैव था इससे अगर मैं सिद्धराजका महत्त्व न समझू तो समझ लो कि मेरी सारासारविवेकबुद्धिका दिवाला निकल गया है। अमुक व्यक्ति अमुक धर्मका अनुयायी था इतने मानसे हम उसके व्यक्तित्वको परखने और अपनाने की उपेक्षा करें तो हम अपनी ही जातीयता—राष्ट्रीयताका अहित करते हैं। शैव हो, या वैष्णव, बौद्ध हो या जैन—धर्म से कोई भी हो—जिन्होंने अपनी प्रजाकी उन्नति और संस्कृतिके लिए विशिष्ट कार्य किया है वे सब हमारे राष्ट्रके उत्कर्षक और संस्कारक पुरुष हैं। ये राष्ट्रपुरुष हमारी प्रजाकीय संयुक्त अचल सम्पत्ति हैं। अगर इनके गुणोंका यथार्थ गौरव हम लोग न समझें तो हम उनकी अयोग्य प्रजा सिद्ध होंगे। शैव, बौद्ध, जैन ये सारे मत एक ही आर्यतत्त्वज्ञानरूपी महावृक्षकी अलग अलग दार्शनिक शाखाओंके समान हैं। वृक्षकी विभूति उसकी शाखाओंसे ही है और जब तक वृक्षमें सजीवता मौजूद है उसमें शाख-प्रशाखाएं निकलती ही रहेंगी। शाखा-प्रशाखाओंका उद्गम बन्द हो जाना वृक्षके जीवनका अन्त है। धर्मानुयायी और मुमुक्षु जन पक्षियोंके समान हैं जो शान्ति और विश्रान्तिके लिए इस महावृक्षका आश्रय ग्रहण करते हैं। जिस पक्षीको जो शाखा ठीक और अनुकूल प्रतीत हो वह उसीका आश्रय लेता है और शान्ति प्राप्त करता है। जिस प्रकार कोई पक्षी, अनुकूल न होने पर एक शाखा छोड़ कर दूसरी शाखाका आश्रय लेता है उसी प्रकार विचारशील मानव भी खरुचि अनुसार किसी एक धर्मका त्याग कर धर्मान्तर ग्रहण करता है और मनःसमाधि प्राप्त करता है। कुमारपालने भी मनःसमाधि प्राप्त करनेके लिए ही धर्मपरिवर्तन किया था। सार्विकता रूपसे किया गया धर्मपरिवर्तन दोषरूप नहीं, गुणरूप होता है। ऐसे धर्मपरिवर्तनसे नवीन बल और उत्साहका चार होता है। प्रजाकी मानसिक और नैतिक उन्नति होती है। जैन धर्मका स्वीकार कर कुमारपालने जो प्रजाक अनन्य बलिदान किया था वह दूसरी तरहसे करना संभव न था। उसके धर्मपरिवर्तनने प्रजाके पारस्परिक विद्वेषको कम किया और सामाजिक उत्कर्षको आगे बढ़ाया। वस्तुतः उस जमानेमें आजके समान धर्मपरिवर्तनकी संकुचित विचारश्रेणी नहीं थी। सामाजिक दृष्टिसे धर्मपरिवर्तन कोई महत्त्वपूर्ण नहीं है। गुजरातके अनेक प्रतिष्ठित कुटुंबोंमें जैन और शैव दोनों धर्मोंका पालन किया जाता था। किसी घरमें पिता शैव था तो पुत्र जैन, किसी घरमें सास जैन थी तो बधू शैव। किसी गृहस्थका पितृकुल जैन था तो मातृकुल शैव और किसीका मातृकुल जैन था तो पितृकुल शैव। इस प्रकार गुजरातमें वैश्य जातिके कुलोंमें प्रायः दोनों धर्मोंके अनुयायी थे। इसलिए इस प्रकारका धर्मपरिवर्तन गुजरातके सम्य समाजमें बहुत सामान्य सी बात थी। राज्यके कारोबारमें भी दोनों धर्मानुयायियोंका समान स्थान और उत्तरदायित्व था। किसी समय जैन महामालके हाथमें राज्यकी बागडोर आती तो कभी शैव महामालके हाथमें। लेकिन इससे राजनीतिमें किसी प्रकारका परिवर्तन नहीं होता था। शैवों और जैनोकी कोई अलग अलग समाजरचना नहीं थी। सामाजिक विधि-विधान सब ब्राह्मणों द्वारा ही नियमानुसार संपन्न होते थे। शैव कुटुम्बों और जैन कुटुम्बोंकी कुलदेवी एक ही होती थी और उसका पूजन-अर्चन दोनों कुटुम्ब वाले कुञ्जरम्परानुसार एक ही विधिसे मिळ कर करते थे। इस प्रकार सामाजिक दृष्टिसे दोनोंमें अमेद ही था। सिर्फ धर्मभावना और उपास्य देयकी दृष्टिसे थोड़ासा भेद था। शैव अपने इष्टदेव शिवकी उपासना और पूजा-सेवा करते, जैन अपने इष्टदेव जिनकी पूजा-अर्चना करते। शिवपूजकोंके कुछ वर्गोंमें मय-मांस स्वाग्य नहीं माना जाता था परन्तु जैनोमें यह वस्तु सर्वथा स्वाग्य मानी जाती थी। कोई भी अगर जैन बनता तो

उसका अर्थ यही होता था कि उसने मय-मासका सेवन त्याग दिया है और इसका त्याग कर उसने जीवहिंसा न करना का मुख्य जैन व्रत लिया है। शैव और जैन दोनों मुख्य रूपसे गुजरातके प्रजाधर्म थे, तो भी सामान्य रूपसे राजधर्म शैव ही माना जाता था और गुजरातके राजाओंके उपास्य देव शिव थे। राजपुरोहित शिवधर्मी नागर ब्राह्मण और राजगुरु शिवोपासक तपस्वी थे। विन्तु अणहिलपुरके सत्पापक बनराज पात्रासे ले कर वर्णनकेला तक गुजरातके हिन्दू राज्यकालमें, जैन धर्मके अनुयायियोंका सामाजिक दर्जा सबसे ऊँचा था। प्रजाधर्ममें जैन जन विशेष प्रतिष्ठित एवं अग्रणी थे। राज्य शासनमें भी उनका हिस्सा सबसे अधिक था। इससे राजाओंके शैव होने पर भी जैन धर्म पर उनकी सर्वत्र आदर दृष्टि रहती थी। विद्वान् जैन आचार्य राजाओंके पास निरन्तर आते रहते थे और राजा लोग भी अपने गुरुओंके समान ही उन्हें आदर देते थे। कई बार तो राजकुटुम्बोंमेंसे भी कोई कोई जैन धर्मकी सन्यास दीक्षा धारण कर लेता था। अनेक राजपुत्र जैन आचार्योंके पास शिक्षा ग्रहण करते थे। इस प्रकार राजा लोग जैनोंके साथ सब प्रकारसे निकट सम्बन्धमें रहते थे। उससे इनके मनमें धर्म-सम्बन्धी किसी भी प्रकारका भेदभाव नहीं रहता था। शैव धर्मका आदर्श प्रतिनिधि सिद्धराज भी जैनोत्ते काशी सम्बन्धित था। सिद्धपुरमें रुद्रमण्डलके साथ-साथ उसने 'रायविहार' नामक आदिनाथका जैन मन्दिर भी बनवाया था। गिरनार पर्वत पर नैमिनाथका जो मुख्य जैन मन्दिर आज विद्यमान है वह भी सिद्धराजकी उदारताका ही फल है। सोमनाथकी यात्राके साथ उसने गिरनार और शत्रुघ्नय तीर्थकी भी उसी भावसे यात्रा की थी। शत्रुघ्नय तीर्थका सर्वत्र चलायेके लिए उसने बाह्य गांव उससे साथ लगा देनेके लिए अपने महामाया अम्माकको आज्ञा दी थी। इससे प्रतीत होता है कि सिद्धराजके हृदयमें जैन धर्मके लिये किसी प्रकारकी तुच्छ भावना नहीं थी। उसमें और कुमारपालमें जो अंतर था वह यही कि सिद्धराज अपने मनमें शैव धर्मको मुख्य मानता था और जैन धर्मको गौण, कुमारपाल अपने पिछले जीवनमें जैन धर्मको मुख्य मानने लगा था। सिद्धराजके इष्टदेव अन्त तक शिव ही थे, विन्तु कुमारपालके इष्टदेव पिछले जीवनमें जिन थे। उसने जिनको अपना देव और आचार्य हेमचन्द्रों सङ्ग गुरु, आश्रपुरुष और कल्याणकारी माना था। इसी प्रकार अहिंसा प्रबोधक धर्मकी अपना मोक्षदायक धर्म मान कर अक्षर्यक उसका स्वीकार किया था। इस तरह वह जैन धर्मका एक आदर्श प्रतिनिधि बन गया था। इतनी पूर्ण भूमिकाके बाद अब मैं कुमारपालके राजजीवनका रेखाचित्र उपस्थित करना चाहता हूँ।

अशोक और कुमारपाल

कुमारपालका राजजीवन कई बातोंमें बौद्ध सम्प्रदाय अशोकसे निम्नता जुड़ता है। राजगद्दी पर आरुढ़ होने पर जिस प्रकार सम्राट् अशोकको अनिच्छासे प्रतिपक्षी राजाओंके साथ लड़ना पड़ा उसी प्रकार कुमारपालको भी अनिच्छासे प्रतिपक्षी राजाओंके साथ लड़नेके लिए बाध्य होना पड़ा। राज्यसिद्धासनारोहणके बाद तीन साठ तक अशोकका शासन अन्त-व्यस्त रहा। यही हाथ कुमारपालका भी था। जिस प्रकार अशोक ७-८ वर्ष तक शत्रुओंको जीतनेमें व्यग्र रहा उसी प्रकार कुमारपालके भी इतने ही समय तक शत्रुओंके साथ युद्ध करनेमें लगा रहना पड़ा। इस तरह आठ-दस वर्षके कुटोदरास्त, जीवनके शेष भागमें जिस प्रकार अशोकने प्रजाकी नैतिक और सामाजिक उत्थितिके लिए कई राजाज्ञाएँ निराली और राज्यमें दानित एवं मुन्यत्वका बनावे रखनेका प्रयत्न किया था, उसी प्रकार कुमारपालने भी किया। जिस प्रकार अशोक पहले शैव और फिर बौद्ध हो गया उसी प्रकार कुमारपाल भी पहले शैव था, फिर जैन हो गया। अशोकके समान ही कुमारपालने भी स्त्रीश्रुत धर्मके प्रचारके लिए अपनी सारी शक्ति लगा दी थी। जिस प्रकार अशोकने बौद्ध-धर्म प्रतिपादित शिक्षाएँ तथा उच्च धार्मिक नियमोंका स्वीकार कर 'परमसुगतोपासक'की पदवी धारण की उसी प्रकार कुमारपालने भी जैन धर्मप्रतिपादित गृहस्थके जीवनको आदर्श बनाने वाले आवश्यक अनुष्ठानादि नियमोंका अक्षर्यक स्वीकार करके 'परमार्हन्ता' पद प्राप्त किया। अशोकके समान ही प्रजाको दुर्मनसे लियेके लिए कुल रूपालने कई राजाज्ञाएँ निराली थीं। अशोकके बौद्ध स्तूपोंकी भाँति कुमारपालने भी कई जैन विहारोंका निर्माण कराया।

निर्वशके धनका त्याग

इन सबके उपरान्त कुमारपालने एक विशेष कार्य किया था। प्राचीन कालकी राजनीतिके अनुसार लावारिस पुरुषकी सम्पत्ति उसके मरनेके बाद राजाकी हो जाती थी और इस कारण मरने वालेके, माता, बी आदि आश्रित जन अनाथ और निराधार बन जाते थे तथा मृत्युसे भी अधिक दुःख भोगते थे। इस दूर राजनीतिसे कई अवधारणें जीवित रहने पर भी मरी हुईके समान हो जाती थीं। जले पर नमक छिड़कने वाली इस दुष्ट प्रथाको कुमारपालने अपने राज्यमें एक आदेश निकाल कर बन्द कर दिया। कदाचित् ऐसा कार्य अशोकने भी न किया हो।

कुमारपालको इस कुनीतिकी निष्ठुरताका पता किस भांति चला उसका वर्णन हेमचन्द्राचार्य अपने द्वायाश्रयमें इस प्रकार करते हैं—

किन्ती रात्रिके समय जब राजा अपने महलमें सो रहा था तब उसे दूरसे एक स्त्रीका बहुत करुण क्रन्दन सुनाई पड़ा। इस बातको जाननेके लिए चौकीदारके नील वर्ण वस्त्र धारण कर राजा महलसे निकला और कोई न पहचान ले इस तरह धीरे-धीरे उस करुण रुदनकी तरफ चला गया। वह जा कर क्या देखता है कि पेड़के नीचे एक ली गलेमें फन्दा डाल कर मरनेकी तैयारी कर रही है और रो भी रही है। राजाने धीरेसे उसके पास जा कर आदर पूर्वक मधुर वचनोंसे पूछा कि क्या बात है। विश्वास पा कर स्त्रीने कहा—‘मेरे पतिदेव इस शहरमें परदेशसे व्यापार करनेके लिए आए थे और मैं भी उनके साथ थी। इस मुशसित शहरमें हम लोगोंने व्यापार करते करते बहुत सम्पत्ति इकट्ठी कर ली। इसी बीचमें मैंने एक पुत्रको जन्म दिया। हम लोगोंने उसका भरण-पोषण किया। उसे शिक्षित बनाया। योग्य उम्रमें एक अच्छे बुद्धकी लड़कीके साथ उसका पाणिग्रहण करा दिया। जब मेरा पुत्र बीस वर्षकी अवस्थाका हुआ तब उसके पिता स्वर्ग सिधार गए और उनके शोकसे पुत्र इतना विह्वल हो गया कि वह भी थोड़े दिनों बाद मुझे अनाथ बना कर पिताके मार्ग पर चला गया। अब मेरी सारी सम्पत्ति नियमानुसार राज्यकी सम्पत्ति हो जायगी और मेरा जीवन बरबाद हो जायगा। मैं उस करुण अवस्थाको नहीं देखना चाहती इसीलिए मरना चाहती हूँ।’ राजा स्त्रीके इस कथनको सुन कर करुणार्द्र हो ऊठा और उसको आश्वासन देते हुए कहने लगा—‘माता! तुम अपने घर जाओ और इस तरह अपना अपवात मत करो। मैं तुम्हें विश्वास दिलाता हूँ कि राजा तुम्हारी सम्पत्ति नहीं लेगा। तुम अपने धनसे यथेष्ट दान पुण्य करके अपना कल्याण करो।’ इतना कह कर राजाने अपने महलोंकी ओर चल दिया और सबेरा होने पर मन्त्रियोंको बुला कर अपने राज्यमें यह घोषणा करनेकी आज्ञा दी कि—‘प्राचीन जमानेसे चली आई यह राज्यप्रथा, कि लावारिस पुरुषकी मृत्युके पश्चात् उसकी सम्पत्ति राज्यकी हो जाय, बन्द की जाती है और आजसे यह राजाज्ञा जाहिर की जाती है कि ऐसी सम्पत्ति राज्यका कोई भी कर्मचारी न ले।’ राजाकी आज्ञानुसार मन्त्रियोंने इस आज्ञापत्रकी घोषणा सारे राज्यमें करा दी और मृतक-धन लेना बन्द कर दिया। प्रवन्ध कर्माजोंके अनुमानसे इससे राज्यमें एक करोड़की वार्षिक आमदनी होती थी परंतु राजाने इसका तनिक भी लोभ न करते हुए इस अथर्म और प्रजापीडक प्रथाको हमेशाके लिए बन्द कर दिया।

मग्री यशःपालने अपने नाटकमें इससे भी बढ कर हृदयङ्गम वर्णन किया है। हेमाचार्यने तो अमुक घटनाको लक्ष्यमें रख कर ही काव्यनीति पद्धतिके अनुसार सिर्फ सूचना मात्र की है। यशःपालने उसमें कई ऐतिहासिक घटनाओंको भी अन्तर्निहित किया है। यह नाटक एक रूपक है इसलिए इसमें ज्यादा वास्तविकताका तो न होना स्वाभाविक ही है। यशःपालका वर्णन इस प्रकार है—‘एकदिन जब राजा अपने स्थान पर बैठा हुआ था उसने एक विशाल मकानसे स्त्रीका करुण रुदन सुना। थोड़ी देर बाद नगरके चार महाजनोंने आ कर राजासे निवेदन किया कि नगरका कुबेर नामक एक कोट्यधीश निःसन्तान मर गया है इस लिए उसकी सम्पत्ति लेनेके लिए अधिकारी पुरुष भेजिए और हम लोगोंको उसकी अन्त्येष्टि किया करनेकी आज्ञा प्रदान कीजिए। सेठनी मृत्युका समाचार सुन कर राजा बहुत उद्विग्न

होता है और जीवनकी अस्थिरताका गम्भीर विचार करने लगता है। साथ ही साथ मृतके दुःसुखकी कल्पना दशा और राग्यकी कुर नीतिका भीमस्त चित्र देखता है।

**आश्रयमन्धादहह सुचिरं संचितं क्लेशलक्षैः
केयं नीतिर्नृपतिहतका यन्मृतस्यं हरन्ति ।**

क्रन्दद्वारीजघनवसनाक्षेपपापोत्कटानाम्

आः किं तेषां हृदि यदि कृपा नास्ति तर्हि त्रपाजपि ॥

राजा कुछ विचार कर कहता है कि मैं बड़ी आता हूँ। तत्पश्चात् राजा पालकीमें बैठ कर राजमनसे भी अधिक सुशोभित और विराल ऐसे कुबेरके भनमके पास आया। महलके ऊपर कोठरीशताका सूचन करने वाली नाना प्रकारकी पञ्चदश फहरा रही थी। एक दाकजे पर शहरके सैकड़ों सेठ शोकविह्वल दिखाई पड़ रहे थे और घरके अन्दरसे रुदनका करुण स्वर आ रहा था। घरके बाहर खड़े हुए सेठोंको देख कर राजाने अग्रणी सेठसे पूछा कि सब लोग बाहर क्यों खड़े हुए हैं। सेठका उत्तर था कि हम लोग राजाजी आज्ञाकी प्रतीक्षा कर रहे हैं। राजाने कहा इसमें राजाज्ञाकी क्या आवश्यकता है? सेठने उत्तर दिया—राज्याभियन्तासुतार जब राज्याधिकारी सारी सम्पत्तियों अपने अधिकारमें कर ले उसके बाद हमें घरमें जाना चाहिए। अन्यथा हम लोग दण्डके भागी होते हैं। राजा पालकीसे ऊत्तर कर घरमें जाता है और सेठ उसकी सारी ऋद्धि संपत्तिका उसे परिचय कराना है। राजमहलोंमें भी अलम्प्य ऐसी वस्तुएँ सेठके मकानमें पा कर राजा आश्चर्यचकित हो जाता है। तत्पश्चात् राजा कुबेरकी माताके पास जा कर बैठता है और कुबेरकी मृत्युके बारेमें सारी हकीमत पूछता है। कुबेरके मित्र सारी हकीकत कहते हैं—‘परदेशमें व्यापार चलानेके लिये कुबेर पाटनसे मर चुका था और वहाँसे ५०० नावोंमें माल भर कर परदेश चला गया था। वहाँ पर सारा माल बेच कर ४ करोड़ रुपयेका अन्य माल प्राप्त किया। वहाँसे खदेश आते समय रास्तेमें एक भयंकर दकान आया और उससे सब नावें नष्ट-भय हो गईं और कुछ इधर-उधर भटकती मरुच बदरगाह पर पहुँचीं। कुबेरका क्या हाल हुआ यह अभी तक पता नहीं लगा इसी लिए यह ऐसा प्रस्ताव उपस्थित हुआ है।’ राजा यह सन सुन कर साहजिकी पूर्ण स्वरसे कुबेरकी माताको आश्वासन देता है—‘भाता! इस तरह अविवेकीकी तरह शोकसे विह्वल मत बनो।

आकीटायावदिन्द्रं भरणमसुमतां निश्चितं धान्यधानां

सम्बन्धश्चैकपृष्टोपितबहुविहगान्युहसांगत्यतुल्यः ।

प्रत्यावृत्तिर्मृतस्योपलतलनिहितलुष्टवीजप्ररोह-

प्रायः प्राप्येत शोकात् तदयमकुचालैः क्लेशमात्मा मुपैव ॥

मता उत्तर देती है—‘पुनः। सब समझती हूँ, लेकिन पुत्रका मृत्युशोक सब विस्मरण करा देता है।’ राजा कहता है कि—‘भाता! मैं भी तुम्हारा ही पुत्र हूँ इसलिए शोक करना अच्छा नहीं है।’ इतनेमें राज्यके नौकरोंने कुबेरके घरका सारा धन इकट्ठा करके राजाके सामने ढेर लगा दिया। राजा उसका निरोध करता हुआ महाजनोंसे कहता है कि—‘मैं आजसे मृतजनोंका धन राजभण्डारमें लेके निरोध करता हूँ। यह कितनी अव्यय नीति है कि जो मनुष्य अपुत्र हो जाय उसके धन शृण्णनी इच्छा रखते वाले राजा उसके पुत्रत्वको प्राप्त करनेकी इच्छा करते हैं।’ राजा यहसे महलमें आ कर मैत्रियों द्वारा सारे शहरमें घोषणा करवाता है कि—

निःशकैः शक्तिं न यष्टुपतिभिरत्युक्तं कचित् प्राक्तनैः

पण्याः क्षार इय क्षते पतिमूर्ता यस्यापहारः किल ।

आपापोधिकुमारपालरूपतिर्देवो रुदत्या धनं

विभ्राणः सदयः प्रजासु हृदयं मुखत्ययं तत् स्वयम् ॥

कविप्रतिभासे चित्रित इस चित्रमें नामनिर्देश भले ही काल्पनिक हो परन्तु यह सारा चित्र काल्पनिक नहीं है। इसमें वर्णित घटना अनैतिहासिक नहीं है। इस घटनाके अनुरूप अवश्य ही कोई घटना घटी होगी। यह चित्र कुमारपालकी महानुभावताको उत्तम रूपमें प्रतिबिम्बित करता है।

इस प्रकार मृत-सन्मोचन द्वारा प्रजाहितका कार्य करके कुमारपालने उस कीर्तिको प्राप्त किया जिसे सत्ययुगमें होने वाले रघु, नहुष, नाभाग और भरत आदि परम धार्मिक राजा भी प्राप्त नहीं कर सके। इसीसे प्रसन्न हो कर आचार्य हेमचन्द्र उसकी प्रशंसा करते हैं—

न यन्मुक्तं पूर्वं रघुनहुष-नाभाक-भरत-
प्रभृत्युर्वीनाथैः कृतयुगकृतोत्पत्तिभिरपि ।
विमुञ्चन् सन्तोषात् तदपि स्वदतीवित्तमधुना
कुमारक्षमापाल ! त्वमसि महतां मस्तकमणिः ॥
अपुत्राणां धनं गृह्यन् पुत्रो भवति पार्थिवः ।
त्वं तु सन्तोषतो मुञ्चन् सत्यं राजपितामहः ॥

गुजरातका यह सर्वोपरि आदर्श राजा था। वह जैसा धीर, नीतिनिपुण और दुर्धर्ष था वैसा ही संयमी, धर्मपरायण और सौम्य भी था। उसमें अनुभवकी विशालताके साथ साथ गंभीर तात्त्विक बुद्धि भी कम न थी। वह स्वामीके साथ मितव्ययी और पराक्रमीके साथ क्षमावान् भी था।

सिद्धराज और कुमारपाल

गुजरातके साम्राज्यके दो ही सर्वोत्कृष्ट प्रभुत्वशाली राजा हुए—सिद्धराज और कुमारपाल। दोनोंके पराक्रम और कौशलसे गुजरातका गौरव चरम सीमा पर पहुँच गया था। प्रबंधकारोंका कहना है कि सिद्धराजमें ९८ गुण थे और दो दोष थे और कुमारपालमें थे ९८ दोष और २ गुण। ऐसा होने पर भी कुमारपाल श्रेष्ठ था। सिद्धराजने गुजरातके नागरिकोंके लिए महास्थान बनाये तो कुमारपालने उनका संरक्षण करनेके लिए दुर्गोंका निर्माण कराया। सिद्धराज ने गुजरातके पराक्रमका गुञ्जन करने वाली महायात्राएं कीं तो कुमारपालने उन यात्राओंकी विरस्तुतिके लिए महाप्रशस्तियोंकी रचना करवाई। सिद्धराजने गुजरातके गौरवधाम गिरनासे ऊपर महातीर्थकी स्थापना की तो कुमारपालने गुजरातके आत्राल इन्होंको यात्रा सुख बनानेके लिए उस पर सीढ़ियोंका निर्माण कराया। सिद्धराजने अगर गुजरातकी गुरुताके महालयोंका निर्माण किया तो कुमारपालने उन महालयों पर स्वर्णकण्ठ और स्वर्णदंढ चढ़ा कर उन्हें सुप्रतिष्ठित किया। कुमारपाल गुजरातकी गरिमाका सर्वोपरि दिखर था। इसके समयमें गुजरातवासी विद्या और विभुतामें, शौर्य और सामर्थ्यमें, समृद्धि और सदाचारमें, धर्म और कर्ममें, उच्छ्रुति पर पहुँच गये थे। उसके राज्यमें प्रशस्तिकातर वैश्य भी महान् सेनापति हुए, द्रव्यलोढप वणिगजन भी महाकवि हुए और ईर्ष्यापरायण प्रासण तथा निन्दापरायण श्रमण भी परस्पर मित्र हुए। व्यसनासक्त क्षत्रिय भी संयमी साधक बने और हीनाचारी शूद्र धर्मशील बने।

धर्मसहिष्णुता

उत्साहप्रयत्नके धर्मपरिवर्तनके पश्चात् भी धर्मसहिष्णुता जितनी उसके राज्यमें थी वैसी किसीके राज्यमें दृष्टिगोचर नहीं हुई। कदाचित् भारतके प्राचीन इतिहासमें यह एक ही पहलू और अन्तिम उदाहरण होगा कि हेमचन्द्र जैसा जैन धर्मका महान् आचार्य शिर मंदिरमें श्रद्धालु शैरकी तरह—

यद्य तत्र समये यथा तथा योऽसि सोऽस्यभिषया यया तथा ।
धीतोदोषकलुषः स चेद् भवान् एक एव भगवन्मोक्षतु ते ॥

ऐसी अद्भुत कल्पना और अनुपम रचना द्वारा शिवजी स्तुति करता है। गढ़ बृहस्पति जैसा महान् शैव मठाधीश जैनाचार्यके चरणोंमें बंदन करके—

चतुर्मासीमासीत्तत्र पदयुगं नाथ ! निकपा
कपायप्रध्वंसाद्विकृतिपरिहारव्रतमिदम् ।
इदानीमुद्भिद्यन्निजचरणनिर्लोटितकले-
जलह्रिन्नैर्नैर्मुनितिलक ! वृत्तिर्भवतु मे ॥

ऐसी स्तुति द्वारा एक सुशिष्यकी भांति अनुग्रहीत याचना करता है।

इतिहासके सैकड़ों प्रवचनोंमें खोजने पर यह एक ही राजा ऐसा मिलता है जो कुम्भारपरम्परागत 'उम्भपतिरत्नम्-ग्रीवप्रताप' विरुद्धमें अभिमान करता हुआ भी सहचिखीकृत 'परमार्हत' निरुद्धसे अपनेको कृतकृत्य मानता है। जिस आदरभावसे वह सोमेश्वरके पुण्यधामका जीर्णोद्धार करता है उसी आदरसे उसके पड़ोसमें पार्श्वनाथके जैन चैलवी भी स्थापना करता है। कुमारपाल गुजरातकी गवर्जित राजधानी अणहिलपुरमें दशनाथके निवासार्थ 'कुमारपालेश्वर' और पार्श्वनाथके लिए 'कुमारविहार' नामक दो मंदिरोंका निर्माण एक दूसरेके समीप ही करता है। इससे बड़ कर धार्मिक सहिष्णुताका उदाहरण मिलना कठिन है।

कुमारपाल स्वभावसे ही धार्मिकवृत्ति काग था, इससे उसमें दया, करुणा, परोपकार, नीति, सदाचार और संपत्तकी वृत्तियोंका विकास उच्च प्रकारका हुआ था। उसमें ये बहूतसे गुण पैदा ही होने चाहिए। उसके पिता क्षेमराज ने—जो पराक्रमी भीषदेवका ज्येष्ठ पुत्र और सिद्धराजके भोगपरायण पिता कर्णका ज्येष्ठ भ्राता था,—पिता द्वारा दी गई राजगद्दीका अखीवार कर अपने छोटे भाई कर्णको राज्य दे दिया और स्वयं मूढ़केसर तीर्थमें जा कर तपस्वीके रूपमें शहरकी उपरासनामें लीन रहते हुए जीवन सफल बनाया। उसका पुत्र देवप्रसाद भी राजकाजकी झंझटोंसे दूर रह कर स्वयं पिताका अनुकरण करता रहा और जिस समय गिलासी कर्णका असमयमें अवसान हुआ तो वह इतना उद्विग्न हो उठा कि सजीव देहसे चित्तमें प्रवेश कर गया। कुमारपाल का पिता त्रिसुवनपाल भी एक सदाचारी और धर्मपरायण क्षत्रिय था। सिद्धराजके लिए वह अत्यंत आदरणीय पुरुष था। उसके नीतिपरायण जीवनका प्रभाव सिद्धराजके स्वच्छन्द जीवन पर अंकुशका काम करता था। इस प्रकार कुमारपालको अपने पूर्वजोंसे उत्तम गुणोंकी अपेक्ष्य निधि मिली थी। हेमचन्द्र जैसे महान् साधु पुरुष के ससंगसे बड़ धर्मीमा 'राजर्षि' की लोकोत्तर पदवीके महान् यशका उपभोग हुआ। हेमचन्द्रसूरिने उसके यश को अमर बनानेके लिए 'अभिधान चिन्तामणि' जैसे प्रमाणभूत शब्दकोशके सुप्रसिद्ध प्रथम में उसके लिए—

कुमारपालचौलुकयो राजर्षि परमार्हतः ।

मृतस्वमीक्षा धर्मात्मा मारिव्यसनवारकः ॥

ऐसे उपनाम प्रथित कर सार्वकालिक सस्कृत काव्य में उसके नाम को सार्वभौमिक शाश्वत बना दिया।

श्रमणोपासक कुमारपाल

इसमें तनिक भी सन्देह नहीं कि कुमारपाल अपने अन्तिम जीवनमें एक पुस्त जनराज था। उसने जैनधर्म प्रतिपादित उपासक अर्थात् गृहस्थ श्रावक धर्मका दृढ़ताके साथ पालन किया था। ऐतिहासिक बालने कुमारपाल के सट्टा जैन धर्मका अनुयायी राजा शासक ही कोई हुआ हो। जैन साहित्यमें यों तो बहुतसे राजाओंका जैन होनेका जिक्र आता है। उदाहरणके तौर पर उज्जयिनीका विक्रमादित्य, प्रतिष्ठानपुरका सातवाहन, बलभी का शिलादित्य, मान्यखेटका अमोवर्ग्य, गोपगिरिका आमराज—इत्यादि राजा जैन धर्मके अनुयायी थे। लेकिन वे सब राजा अगर जैन धर्मके अनुयायी बने होंगे तो इतने ही अर्थमें कि उन्होंने जैन धर्म और उनके अनुयायियों में अपना सविशेष अनुराग या पक्षपात बतया होगा, समय समय पर जैन गुरुओंको सबसे ज्यादा आदर प्रदान

किया होगा और उनके उपदेशसे प्रभावित हो कई एक जैन मन्दिरों आदिका निर्माण भी कराया होगा। कुछ उससे आगे बढ़ कर वर्षके अनुक दिनों या महीनोंमें जीवहिंसा प्रतिबंधक राजाज्ञाएँ निकाली होंगी और खय भी मद्य-मांसका सेवन न करनेकी प्रतिज्ञाएँ की होंगी। लेकिन कुमारपालके समान गृहस्थ धर्मके आदर्श रूप सम्पूर्ण बारह व्रतोंका तो किसीने अंगीकार नहीं किया होगा।

उसके द्वारा अंगीकार किये गए उन द्वादश व्रतोंका सविस्तर वर्णन, जैन प्रबंधोंमें नाना उदाहरणोंके साथ दिया गया है। उदाहरणोंमें कुछ अतिशयोक्ति भले ही हो लेकिन मूल बात मिथ्या नहीं है—यह विश्वास पूर्वक कहा जा सकता है और जो बात खय हेमचन्द्र ही लिखते हैं उसमें असत्यको अवकाश ही कहाँ? मन्त्री यदाःपाल और सोमप्रभाचार्य की जिन कृतियोंका परिचय मैंने ऊपर दिया है उनके वर्णनोंसे यह प्रतीत होता है कि कुमारपालने विक्रम संवत् १२१६ में हेमचन्द्राचार्यके पास सकलजनसमक्ष जैन धर्मकी गृहस्थ-दीक्षा धारण की थी। इस दीक्षाके धारण करते समय उसने मुख्य रूपसे ये प्रतिज्ञाएँ ली थीं:—

राज्यरक्षा निमित्त युद्धके अतिरिक्त यावत् जीवन किसी प्राणीकी हिंसा न करना, शिकार नहीं खेलना। मद्य और मांसका सेवन नहीं करना। प्रतिदिन जिन प्रतिमाकी पूजा—अर्चना करना और हेमचन्द्राचार्यका पदचन्दन करना। अष्टमी और चतुर्दशीके दिन सामायिक और पौषध आदि विशेष व्रतोंका पालन करना, रात्रिको भोजन न करना; इत्यादि इत्यादि।

अमारी घोषणा

ऐसी प्रतिज्ञाएँ लेनेके पश्चात् उसने अपने राज्यमें, दूसरे लोगोंको भी धर्मके मोटे नियमोंका पालन करवानेके लिए घोषणा करवाई थी। उसमें सबसे मुख्य आज्ञा थी जीवहिंसाके प्रतिबंधकी। हमारे देशमें बहुत प्राचीन कालसे दो कारणोंसे हिंसा होती आ रही है—एक है धर्मके निमित्त अर्थात् यज्ञयागादि धार्मिक कर्मकाण्ड और देवी देवताओंकी बलीके निमित्त; और दूसरी भोजनके निमित्त। कुमारपालने इन दोनों प्रकारकी जीवहिंसाका निषेध करनेके लिए राजाज्ञाएँ जाहिर कीं। हेमचन्द्राचार्यके द्वाधश्व काव्यमें आए हुए वर्णनसे प्रतीत होता है कि मांसाहारके निमित्त होने वाली जीवहिंसाका निषेध तो कुमारपालने कदाचित् श्रावक धर्मके व्रतोंका अंगीकार करनेके पहले ही कर दिया था। शाकम्भरीके चाहमान राजा अर्णोराज और मालवाके परमार राजा बल्लालदेवको पराजित करनेके पश्चात् एक दिन कुमारपालने रास्तेमें किसी दीन-दरिद्र प्राणी मनुष्यको कसाई खानेकी ओर कुछ बकरे ले जाते देखा। उससे पूछताछ की और वस्तुस्थितिका ज्ञान होने पर, उस पामर मनुष्य और उन पशुओंकी ऐसी दशा देख कर राजाके मनमें बोधिसत्वके समान करुणामाव उत्पन्न हुआ। उसके मनमें यह विचार आया कि ये लोग दुष्ट जाति वाले और कुत्तोंके समान धर्मविमुख हैं। ये अपने इस पापी पेटके लिए प्राणियोंका हनन करते हैं। वास्तवमें इसमें शासन करने वालेका ही दोष है। चूँकि यथा राजा तथा प्रजा। मुझे धिक्कार है कि मैं सिर्फ अपने सुखके लिए प्रजासे कर लेता हूँ लेकिन प्रजाकी रक्षाके लिए नहीं। इत्यादि विचार कर उसने अपने अधिकारियोंको आज्ञा दी कि मेरे राज्यमें जो कोई भी जीवहिंसा करे उसको चोर और व्यभिचारीसे भी अधिक कठोर दण्ड दिया जाय।

आर्य प्रजामें जो लोग गांसाहारी हैं वे भी जीवहिंसाको घृणारपद तो मानते ही हैं, क्यों कि दयामूलक धर्मकी भावना हमारी प्रजामें कई सदियोंसे रूढ़ हो गई है। 'अहिंसा परमो धर्मः' का सिद्धान्त भारतके सभी धर्म षोड बहुत अंशमें स्वीकार करते हैं। इससे मांसाहारी मनुष्य जिह्वा इन्द्रियकी लोलुपताके कारण राजाज्ञाको मनसे भले ही अग्रिय समझते हों; वो भी प्रकट रूपसे उसका निरोध करनेकी नैतिक हिम्मत नहीं कर सकते। इसलिए ये बोल नहीं सकते। लेकिन धर्मके बढ़ाने जीवहिंसा करने वालोंकी स्थिति अलग ही होती है। उनकी हिंसाको धर्मशास्त्रोंका, सनातन परंपराका, स्तुतियोंका और जनतामें व्याप्त अन्धश्रद्धाका समर्थन प्राप्त होता है। इससे राजाज्ञाके विरुद्ध ये कुछ निरोध प्रकट करें तो सर्वथा अपेक्षित ही है। परन्तु गुजरातकी कुछ सामाजिक विशेषताओंके कारण तथा तत्का-

लीन जैनोंने सामाजिक प्रभुत्वके कारण इस पर्यकी ओरसे भी इस आज्ञाना विशेष विरोध नहीं हुआ और कुमारपालको विशेष उपद्रवका सामना नहीं करना पड़ा। किन्तु विरोधका सर्वथा अभाव भी न था। कुछ प्रचक्रांतोंके कपनसे प्रतीत होता है कि पाटणप्पी अधिष्ठात्री कण्ठेच्छरी मानाके राजपूजारियोंने कुमारपालको अपने निश्चयमें एक बार डारोंडोड कर दिया था। उन्होंने बताया था कि नवरात्रिमें नगर देवीजी पशुवति द्वारा पूजा होनी चाहिए, नहीं तो देवी कुपित होगी और उसके कोपसे राजा और राज्य पर भयानक आपत्ति आ जायगी। राजाने अपने महामाल्य वागमदसे, जो डूंग परपरासे जैन था, इस निपयमें संग्रह भगी। महामाल्य चाहे कितना भी शर वीर और राजनीतिज्ञ रहा हो आखिर था तो वशिष्ठ ही। उसने सोचा—कहाँ ऐसा न हो कि देवी वास्तवमें कुपित हो जाय तथा राजा और राज्य पर कोई आपत्त आ पड़े। इससे धर्म और जानि दोनों की भारी अपक्षीर्ति होगी। इस तरहकी चिन्ता ही कल्पनाओंके यक्षी-भूत हो, उसने चतुरतासे अस्पष्ट खर और अन्यक्त भावसे कहा कि 'देव! दीवते' अर्थात् पशुवति तो दी जाती है। ऐसी स्थितिमें क्या किया जाय। लेकिन कुमारपाल तो क्षत्रिय था। 'प्राण जाय पर मचन न जई' इन सक्तार्थेक पार्थिव पिण्ड था। सप्ताके सामने ली हुई प्रतिज्ञा और जाहिर की गई आज्ञाओंका भङ्ग सत्ता क्षत्रिय कैसे होने दे। प्रतिज्ञापात्रन क गौत्वके सामने, क्षत्रियके हृदयमें जिदगी और सम्पत्ति तृणके समान है। महामाल्य वागमदका अर्द्धदण्ड उग्राय धुन कर कुमारपाल शिखिखि उठा और मर्मयुक्त खरसे बोला—'मश्रिन् वाशिगति यदेव धृरे'—महामाल्य! वशिष्ठ हो, इससे ऐसा बोल्ते हो। भले ही राज्य और जिदगी सब नष्ट हो जायें परन्तु ली हुई प्रतिज्ञा नहीं टूट सकती।

राजाकी इस व्याकुल दशाका हेमचन्द्रसिंहने अपनी अद्भुत बुद्धि और व्यावहारिक बुद्धिसे एक अच्छा और सरल हल निकाल लिया। उनमें 'एक पन्च दो काम' बागी कहावत सिद्ध की। अपनी उस अद्भुत कलाका मन्त्र धीरे से उनमें राजाके कानमें छुका दिया और राजा हर्षसे गद्गद हो उठा। वशिष्ठाने अस्तर पर राजा योकेसे पशुओंको साथ ले कर माता कण्ठेच्छरीके मन्दिरमें पहुँचा और पूजारियोंसे कहने लगा कि—'मैं ये पशु माताको बलि चढानेके लिए लाया हूँ। इनको मैं माताके सामने जिद करवा रहा हूँ। अगर माताको इनके मांसकी आवश्यकता होगी तो वह खय ही अपना भक्ष्य ले लेगी। आप लोगोंको भक्ष्य तैयार करनेका परिश्रम उठानेकी आवश्यकता नहीं है।' यह कह कर राजाने मानाके मन्दिरमें पशुओंको मर दिया और बाहरसे ताजा तवा दिया। दूसरे दिन प्रातःकाल राज्यप्रसारके साथ राजा छाया आर हजारी लोगोंकी उपस्थितिमें माताके मन्दिरका दरवाजा खोल कर देखा तो पता चला कि रात्रिको बन्द किये हुए पशु मन्दिरके अन्दर शांतिसे चुगली कर रहे हैं। माताने एकका भी भक्षण नहीं किया। राजाने सबके सामने उपदेश दिया कि—'माताको पशुओंके मांसकी तनिक भी आवश्यकता नहीं है। उसको इनकी भूख नहीं है। अगर उसको भूख होती तो इन पशुओंका निश्चय रूपसे उसने भक्षण किया होता। इससे पता चलता है कि माताके बदले ये पूजारी इन पशुओंके मांसके भूखे हैं। लेकिन यह भूख अथ भरे राज्यमें नहीं मिट सकती।' यह कह कर राजाने देवी देवताओंके निमित्त होने वाली जीवहिंसाका भी समूल उच्छेद कर दिया।

कुमारपालकी इस अविश्वसनीय दृष्टिको साधनाकी सफाया देख कर ब्राह्मण पण्डित और एक विशेष प्रसंग पर हेमाचार्यकी स्तुति करता हुआ कहता है कि—

पूर्वे वीरजिनेश्वरे भगवति प्रख्याति धर्म स्वयं

प्रज्ञावत्त्वमप्येऽपि मश्रिणि न यां कर्तुं क्षमः श्रेणिक।

अक्लेशेन कुमारपालनृपतिस्तां जीवरक्षां व्यधात्

यस्तासाथ वचस्तुषां स परमः श्री हेमचन्द्रो गुरुः ॥

अर्थात्—साक्षात् भगवान् महावीर जिसको धर्मका बोध करने वाले थे और अभयकुमार जैसा प्रज्ञावान् पुत्र स्वयं जिसका मंत्री था वह राजा श्रेणिक भी जो जीवरक्षा न कर सका वह जीवरक्षा, जिनके वचनामृतका पान करके कुमारपाल राजा अनायास ही साथ सका, ये हेमचन्द्र वास्तवमें एक परम महान् गुरु हैं।

स्वयं आचार्य हेमचन्द्र भी, उक्त महावीरचरित्र नामक पुराणग्रन्थमें महावीरके मुखसे कुमारपालके विषयमें भविष्यकथन रूपसे वर्णन करते हुए लिखते हैं कि—

पाण्डुप्रभृतिभिरपि त्यक्ता या मृगया नहि । स स्वयं त्यक्ष्यति जनः सर्वोऽपि तदाज्ञया ॥
हिंसानिषेधके तस्मिन् दूरेऽस्तु मृगयादिकम् । अपि मत्कुट-यूकादि नान्त्यजोऽपि हनिष्यति ॥
तस्मिन्निषिद्धे पापद्वारवर्ण्ये मृगजातयः । सदाऽप्यविम्रोमन्था भाविन्यो गोष्ठधेनुवत् ॥

जलचरस्थलचरखेचराणां स देहिनाम् ।

रक्षिष्यति सदाभारिं शासने पाकशासनः ॥

ये चाजन्मापि मांसादास्ते मांसस्य क्रयामपि ।

दुःखप्रमिव तस्याज्ञावशात्तेष्यन्ति विस्मृतिम् ॥

भगवान् महावीर अपने शिष्योंसे कहते हैं कि—भविष्यमें कुमारपाल राजा होने वाला है उसकी आज्ञासे सब मनुष्य मृगयाका त्याग करेंगे । जिस मृगयाका पांडुके सदृश धर्मिष्ठ राजा भी त्याग न कर सके और न करवा सके । हिंसाका निषेध करने वाले इस राजाके समयमें शिकारकी बात तो दूर रही खटमल और जूँ जैसे जीवोंको, अन्यज जन भी दुःख नहीं पहुँचा सकेंगे । इस प्रकार मृगयके विषयमें निषेधाज्ञा होने पर, मृग आदि पशु निर्भय हो कर वाड़ेमें गावोंकी तरह चरने लगेंगे । इस प्रकार जलचर प्राणियों, पशुओं और पक्षियोंके लिए वह सदा अमारि रखेगा और उसकी ऐसी आज्ञासे आजन्म मांसाहारी भी दुःखमकी तरह मांसको भूल जाएँगे ।

कुमारपालकी ऐसी अमारिप्रिय वृत्ति देख कर उसके पड़ोसी और अर्धन राजाओंने भी अमारि प्रवर्तनकी उद्घोषणा करनेके लिए कई आह्वाण जाहिर की थीं जिसके प्रमाणमें कई शिलालेख मारवाड़ की परली सरहदमें मिलते हैं ।

कुमारपालकी इस अहिंसाप्रवर्तन नीतिका यह फल है कि वर्तमानमें, जगत्में सबसे ज्यादा अहिंसक प्रजा गुजराती प्रजा है और सबसे अधिक परिमाणमें अहिंसा धर्मका पाटन गुजरातमें होता है । गुजरातमें हिंसक-याग प्रायः तमीसे बन्द हो गए हैं और देवी देवताओंके लिए होने वाला पशु-बध भी, दूसरे प्रान्तोंकी तुलनामें, गुजरातमें बहुत कम है । प्रायः गुजरातका संपूर्ण शिष्ट और उच्च समाज चुस्त निरागिपभोजी है । गुजरातका प्रधान किसान वर्ग भी मांसत्यागी है । भले ही अतिशयोक्ति हो, और उसका उपहास भी हो, परन्तु मैं यह कहे बिना नहीं रह सकता कि इसी पुण्यमय परम्परा के प्रतापसे जगत्के सबसे श्रेष्ठ अहिंसापूर्ति महात्माको जन्म देनेका अद्वितीय गौरव भी गुजरातको प्राप्त हुआ है ।

मद्यपानका निषेध

जीर्हिसाके साथ साथ जिन दूसरी पाप प्रवृत्तियोंका कुमारपालने अपनी प्रजामें निषेध कराया था उनमें मुख्य मद्यपानकी प्रवृत्ति भी थी । मद्य मनुष्य जातिको एक बहुत बड़ा शत्रु है, यह सब जानते हैं । पौराणिक कालमें यादवों का नाश भी मद्यपानसे ही हुआ था ऐसा पुराणोंमें वर्णन आता है । ऐतिहासिक कालमें भी मद्यपानके कारण अनेक सम्राट् और उनके साम्राज्य नष्ट होनेके उदाहरण यथेच्छ प्राप्त हो सकते हैं । वर्तमानमें क्षत्रिय जातिना जो मयंरु पतन हुआ है और हो रहा है, उसमें मद्यका ही सबसे ज्यादा हाथ है । हमारी गरीब और परिश्रमी जनताकी जो इतनी अमनत दशा हुई है उसमें मद्य भी एक मुख्य कारण है, यह हम लोग अच्छी तरह जानते हैं । मद्यके इस घुरे असरकी लक्ष्यमें रख कर मद्य कालमें मिलने ही मुसलमान सम्राटोंने इसका जो तीव्र निषेध किया था उससे इतिहासके पाठक अपरिचित नहीं हैं । अमेरिका जैसे भौतिक संस्कृतिके उपासक राष्ट्रने भी इस धातवी सदीमें इस उन्मादक मद्यपानको घेरनेके लिए राजाज्ञाका उपयोग किया है ।

प्रबन्धगत प्रमाणोंसे प्रतीत होता है कि कुमारपाल जैन धर्मानुयायी होनेसे पहले मासदार तो करता था लेकिन मद्यपानकी तरफ उसे हमेशासे धृष्टता रही है। यहाँ तक कि उसके कुलमें भी यह वस्तु ध्याप्य समझी जाती थी। हेमचन्द्रके योगशास्त्रमें आये हुए एक उल्लेखसे प्रतीत होता है कि चौलुक्य कुटुम्बमें मद्यपान ब्राह्मण जातिवीर तरह ही निन्द्य था।

चौलुक्योंके पुरोगामी चावड़े पूरी तरहसे मद्यपायी थे। स्वयं अणदितपुरका संस्थापक बनराज भी मद्य-प्रिय था। उसके पीछे उसके द्वारा निर्माण कराये गये अणदितपुरके राजमठमें मंदिरा देवीका स्तूप स्थापित होता था और उसीका यह परिणाम हुआ कि यादवोंकी भक्ति चानका बहाक भी नाश हो गया। यह बात मेहराजपुराजय नाटक के कर्त्ता मन्त्री यशपाल अग्रज रूपसे बताते हैं। अन्तिम चानका राजा सामंत सिंहका राजसिंहासन जिस भाति चौलुक्य वंशके प्रतिष्ठाता मूलराजके हाथमें आया, उसका सारा विवरण प्रबन्धचिन्तामणि में दिया है। उससे भी चावड़ों के मद्यपानकी बात स्पष्ट रूपसे ज्ञान होती है।

जुआका निषेध

मद्यनिषेधके साथ जुआ खेलनेकी मनाही भी कुमारपालने उतनी ही सख्तीसे की थी। पुनर्गो ले कर पांडव जैसोंमें भी कितना कष्ट भोगना पड़ा था और उसी प्रकार नल जैसे राजा पर वैसी आपत्ति आई थी—ये सब कर्ण कुमारपालने हेमचन्द्रपुरीसे कई बार सुनी थी और स्वयं ने भी आस-पसके लोगोंमें इसका कुपरिणाम देखा था। इस लिए उसने पूत जीका पर भी प्रतिबंध लगा दिया। यशपाल मन्त्रीके बयनसे प्रतीत होता है कि उस समय लोगोंमें जुआका दुर्बलमन अत्यधिक फैला हुआ था। बड़े बड़े राजपुरुष भी इस व्यसनमें पड़े हुए थे। ऐसे राजपुरुषोंमें से कुछ लोगोंका स्पष्ट निर्देश भी किया गया है, जो बहुत ही उपयोगी है। इस निर्देशके अनुसार मेवाड़का राजकुमार, सोरठके राजाका भाई, चन्द्रावतीका अधिपति, नागोके राजाका दौहित्र, गोधरके राजाका भतीजा, धाराके राजाका भानजा, नावमीके राजाका मामा, कोंजणके राजाका सौतेला भाई, मच्छके राजाका साया, मारवाड़के राजाका दौहित्र और सुंदर चांदन्य नृपति अर्थात् कुमारपालका कोई विमुख आदि जैसे व्यक्ति थे। इस उल्लेखसे प्रतीत होता है कि अणदितपुरके समूहकी सेवामें रहने वाले सारे अपनी राजाओंके प्रतिनिधि इस व्यसनमें पूरी तरह आसक्त थे। निम्नमें बैठे हुए इन लोगोंमें दूसरा और कोई क्या काम हो सकता था। प्रतिदिन नियत थिये हुए दो तीन घण्टे राजाके दरबारमें वे उपस्थित हों और अपनी हाजिरी दे दें। उसके उपरान्त शालिके समयमें ऐसे राज प्रतिनिधियों को कोई काम न था। इसलिए उनका समय ऐसे ही दुर्घमस्तनमें खर्च होता था। जान भी ऐसे लोगोंमें ऐसी ही स्थिति हम पाते हैं। इसी पुनर्गो ले कर जुआरियोंमें आपसमें अनेक प्रकारके भयकर मारका होते थे, मारगरी होती थी और नाना प्रकारके अपीठ कार्य होने थे। कुमारपालको यह वस्तुस्थिति अच्छी तरह मालूम थी। ऐसे दुष्परिणामोंसे प्रभावित बचानेके लिए उसने पूतनिषेध की राजाका आह्वान की थी।

वैद्याव्यसनकी उपेक्षा

इस प्रकार जिस राजनीतिज्ञ कुमारपालने बाल्या उरमें एक दुष्प्रथा मान नजर नहीं आनी यह है वैद्याव्यसन के विषयमें। कुमारपालको इसकी बहुरा तो होती ही चाहिए। मद्य और पूत की शक्ति यह व्यसन भी प्रमा दित्यो दृष्टि से जगता की अविच्छेदनी है और अर्थरत्नमें भी राजकी अविच्छेदनी अति अति है। कुमारपालने पहले कुछ भी करना हो, इस व्यसनकी उपेक्षा की थी। मेहराजपुराजय नाटकमें इस विषयमें भी एक निर्देश मिलता है। उसीके प्रकरणों जब कुमारपालने सब दुर्घमस्तनोपेक्षा बहिरार करमा सब वैद्याव्यसन को भी भय लगा, परन्तु राजा उरार्थ उपेक्षा करमा हुआ कहता है कि—वैद्याव्यसनं तु पराधुनेक्षणम्। न तेन सिद्धिं गमैत स्थितेन वा—अर्थात् वैद्यो वैद्याव्यसनयोः तो उपेक्षा कर्त्ता चाहिए, इनके रहने और जानेमें कुछ भी नहीं है। यह निर्देश पुनर्गो ले कर समयकी वैद्याव्यसन स्थिति पर प्रकाश डालता है। उस समय समयमें, दूसरे व्यसनोकी भक्ति, वैद्याव्यसन बहुत निष

नहीं समझा जाता था। समाजके शिष्ट कहलाने वाले वर्गके साथ वैश्याओंका बहुत सम्बन्ध रहता था। उसी प्रकार वैश्याओंकी स्थिति भी आजकी भांति हल्की और व्यक्तिचार पोषक न थी। वैश्याओंका स्थान समाजमें एक प्रकारसे उच्च समझा जाता था। राज दरबारमें हमेशा उनकी उपस्थिति रहती थी। देवमन्दिरोंमें भी नृत्य संगीत आदिके लिए उनकी उपस्थिति आवश्यक समझी जाती थी। व्यक्तिगत और सार्वजनिक महोत्सवोंमें भी उनका स्थान पहला रहता था। कला और कुशलताकी वे शिक्षिकाएं मानी जाती थीं। लक्ष्मीदेवीके कृपापात्र राजपुत्रादि उनसे कलाका अभ्यास करते थे। अनेक राजा ऐसी कलाधाम वैश्याओंको अपनी प्रियतमा भी बनते थे। सूर्य कुमारपालका पितृकुल भी, ऐसी ही एक, वैश्यावर्गमेंसे अवतीर्ण कलानिधी राजरानी की संतति था। उसके दरबारमें भी यह वैश्यावर्ग काफी परिणाममें और अच्छी स्थितिमें विद्यमान था। इसलिए उनकी प्रवृत्तियोंके विषयमें किसी भी प्रकारका विधि-निषेध करनेका कुछ भी विचार नहीं किया होगा।

इस प्रकार कुमारपालने जैनधर्ममें दीक्षित हो कर जैन सिद्धान्तोंके अनुसार कई स्थूल धार्मिक और नैतिक नियम जाहिर किये थे और प्रजा द्वारा इन नियमोंका पालन करनेके लिए पूरी सावधानी रखी थी। हेमचन्द्र आचार्यका कहना है कि उसके धर्मास्तिके आदेशका पालन करनेके लिए अल्पज जन भी जू माकड़ आदि तन्त्रकी हत्या नहीं करते थे। इस कथनमें भले ही कुछ अतिशयोक्ति होगी, लेकिन राजा इस विषयमें पूरा पूरा सतर्क था इसमें कोई शंका नहीं है। प्रबन्धोंमें जो एक यूकाविहार मन्दिर धंधवानेका इतिहास मिलता है उससे इस बातकी पुष्टि होती है।

कुमारपालने इस प्रकारके नैतिक कार्य करनेके उपरांत जैन धर्मके प्रचार और प्रसारके लिए जगह जगह सैकड़ों मन्दिरोंका निर्माण कराया था। शत्रुंजय और गिरनार जैसे जैन तीर्थोंकी यात्रा बड़े शाही ठाठके साथ संघ निकाल कर की थी। वह राजधानीमें प्रति वर्ष बड़े बड़े जैन महोत्सवोंका भी आयोजन किया करता था और दूसरे शहरोंमें भी महोत्सवोंके आयोजनकी प्रेरणा दिया करता था।

राजर्षिकी दिनचर्या

यह राजकाजको नियमित रूपसे देखता रहता था। उसकी दिनचर्या व्यवस्थित थी। विरासत या व्यसनका उसके जीवनमें कोई स्थान न था। वह बहुत दयालु और न्यायपरायण था। अंतर्से वास्तवमें मुमुक्षु था और ऐहिक कामनाओंसे उसका मन उपद्रांत हो गया था। राजधर्म समझ कर वह राज्यकी सब प्रवृत्तियों देखता था लेकिन उनमें उसकी आसक्ति न थी। उसकी दिनचर्याके संबंधमें हेमचन्द्राचार्यने 'प्राकृतशास्त्र' काव्यमें और सोमप्रभाचार्यने 'कुमारपाल प्रतिबोध' नामक ग्रन्थमें जो बताया है उससे पता लगता है कि—वह प्रातःकाल सूर्योदयके पहले ही शय्या त्याग करके सबसे प्रथम जैनधर्ममें संलग्न भूत अरिहंत, सिद्ध, आचार्यादि पाँच नमस्कार पदोंका स्मरण करता था। तदुपरान्त शरीरशुद्धिकी क्रिया बगैरहसे निवृत्त हो कर अपने राजमहलके गृहचैत्यमें पुष्पादिस जिन प्रतिमाकी पूजा करके स्नानके साथ पश्चाद् नमस्कार करता था। वहाँसे निकल कर वह तिलकानसर नामक मण्डपमें जा कर मुकुटधर गद्दी पर बैठता था। वहाँ उसके सामने दूसरे सामंत राजा आ कर बैठते थे और पासमें चामर धारण किये हुए वारांगनाएँ रखी रहती थी। उसी समय राजपुरोहित या दूसरे ब्राह्मण आ कर आशीर्वाद देते थे और उसके मन्त्रा पर चन्दनका तिळक करते थे। तत्पश्चात् ब्राह्मणोंसे विपिनान्न सुन कर उन्हें दान दे कर विदा करता था और तुरंत ही कर्पाई सुनता था। यह कार्य समाप्त कर वह राजमहलोंकी ओर जाता और वहाँ अपनी माता और मानाके समान ही राजहृदाओंको नमस्कार करने आशीर्वाद प्राप्त करता था। तदनन्तर फल-द्रव्य आदिसे राजलक्ष्मीकी पूजा करवाना था और दूसरे देवी देवताओंकी जो प्रतिमाएँ राजमण्डपमें थीं, उनकी स्तुति बगैरह करता था। बृद्ध विर्योन्नो सहायतायें धन बँटता था। उसके बाद व्यापार शायमें जा कर व्यापारसे निपट कर खान करके बटाड़ोंका धारण करना था और फिर राजमण्डपके बाहरके भागमें जाता था। वहाँ पर पहलेसे ही सत्कारके लिए सुसज्जित राजगज पर आरुढ़ दो, समल सामन, नर्तकी

आदिके परिचार सहित, अपने पित्तके पुण्यनामाविन 'त्रिमुन्यपात्रविहार' नामक महाविशाल और अतिमह्य जैन मन्दिरमें जिसको उमने करोड़ों रुपये खर्च करके बनवाया था, दर्शन और पूजा करने जाता था। जिस समय वह जिनमूर्तिशा अभिषेक करता था उस समय रङ्गमण्डपमें शांभुनाथ और आङ्गवर्कके साथ नृत्य और गान करतीं थी। जिन मन्दिरमें पूजापिथि समाप्त करके वह हेमचन्द्राचार्यके चरण चूम्न करता और चूम्न, कपूर एवं स्रग्ध्र वस्त्रों द्वारा उनकी पूजा करता। उनके मुखसे वचनसार धर्मनोष सुन कर वहाँसे राजमहलकी ओर गैर जाता था। लौटने समय वह हाथी पर न चढ़ कर घोड़े पर सवार होता था। और अपने स्थान पर पहुँचता था। तदनन्तर याचकों आदिको यथायोग्य दान दे कर भोजन करता था। उसका भोजन बहुत ही सारिख होता था। जैन धर्मके अनुसार वह बहुत बार एराशन आदि तप करता था और हरे शाकादि खादिष्ट पदार्थोंका त्याग करता था। भोजनोपरांत वह आरामगृहमें बैठता था और वहाँ प्रसंगवत् विद्वानोंके साथ शास्त्र और तत्त्व सम्बन्धी चर्चा करता था।

तिसरे प्रहर वह अपने शाही ठाठके साथ राजमहलमें से शहरके राजभागमें होता हुआ बाहर घड़ी दो घड़ी उद्यान क्रीड़ा करने जाता था। उस उद्यानमें सन्ततमें राजराजिका, गुजरातीमें रायवाड़ी और राजस्थानी भागमें रेगड़ी, कूल्हे हैं। सप्ता समय वह वहाँसे राजमहलकी ओर गैर जाता और महलोंमें आ कर देवकी आरती आदिका संस्कार करता। तत्पश्चात् एक पाठ पर बैठ कर बाराहनाओंके नृत्य और गान सुनता था। स्तुतिपाठ और चरणार्पण उसकी रीति रहते थे। वहाँसे वह सर्वान्वर नामक मुख्य सभा मण्डपमें आ कर सिंहासन पर बैठता था। सभी राजवर्गीय और प्रजावर्गीय समाजन उपस्थित होते थे। राजा और राज्यके कल्याणके लिए राजपुरोहित द्वारा मन्त्र पाठ हो जाने पर चामर धारण करनेवाली शिष्या आसपास चामरादि उपकरण धारण करके खड़ी हो जाती थीं। तदुपरान्त मङ्गलनाथ बजते थे और दूसरी शिष्या अपने अपने कामके लिए उपस्थित होतीं थीं। तत्पश्चात् बारागनाए राजाके बारेमें लेतीं थीं और दूसरे सामन्त एवं अधीन राजा हाथ जोड़ कर खड़े रहते थे। राजाके समुख राज्यके दूसरे महामन्त्र—जैसे श्रेष्ठिनी, व्यापारी, प्रधान मामजन आदि आ कर बैठते थे। परराज्योंके जो दूत आते थे वे दूरी पर सनमें पीछे बैठते थे। नीराजना विधि पूरी होनेके पश्चात् बारागनाथें एक तरफ बैठ जातीं थीं और सम्पूर्ण सभा एकत्र हो राज्य कार्यकी प्रवृत्ति देखती थीं। राज्य कार्यमें सबसे पहले साध्विमिदिक अर्थात् विदेश कबी (Foreign minister) परराज्योंके संबन्धोंकी कार्यवाही निवेदन करता था। जिस राजाके साथ क्या सन्धि हुई है, कौनसे राजाने क्या दण्ड, अनिष्ट किया है, जिसके ऊपर फौजे भेजी है, किन फौजोंन क्या किया है, कौन शत्रु मित्र होता है—इत्यादि परराज्योंके साथ संबंध रखनेवाली सब बातें निवेदन करता था। राजा यह सब सुन कर उस संबंधमें उपयुक्त विचार व्यक्त करता था। तत्पश्चात् दूसरी सारी राज्य कार्यवाही होती थी। उसको सुन कर भी यथायोग्य विचार करता और अन्तमें सभाको विसर्जित कर यथावसर शयनागारमें जा कर शय्याधीन होता था। जैन धर्मके कर्तव्य स्वीकार करने पश्चात् वह बहुत बार ब्रह्मचर्य व्रत का पाठन करता था और पूर्ण रूपसे एकपत्नीव्रतधारी था। इस विषयमें वह पहलेसे ही बहुत सदाचारी था। इसी कारण तदाश्रित समस्त राजवर्गीय जनमें उसका बहुत प्रभाव था।

इस तरह कुमारपालकी दितचर्या निम्न थी। विशेष अवसरों पर इस दिनचर्यामें जो फेरफार होता था वह प्रासंगिक होता था। प्रजाजनोके आनन्दके लिए मनमुन्नत या मलयुद्ध एवं ऐसे ही दूसरे खेलोंका कार्यक्रम जब होता था उस समय राजा अपने राजकर्मोंके साथ-साथ खेलोंका भी प्रयत्न करता था और अपने कार्यक्रममें मेलमिलाप करता था। रथयात्रा आदि धार्मिक उत्सवोंमें भी वह इसी प्रकार भाग लेता था। कुछ पूर्व दिनसँके प्रसङ्ग पर राजाके मन्दिरोंमें नाट्यप्रयोग या संगीतोंका होना होता था उनमें भी वह उपस्थित रहता था।

विद्या प्रेम

कुमारपालके जीवन पर दृष्टिपान करनेसे पता चलता है कि वह सिद्धराज जितना प्रतिभाशाली और विपारसिक सो न था, तो भी बुद्धिमान तो था ही। उसे युवावस्थामें विद्याप्राप्ति का अवसर ही वहाँ मिल था। उसकी युवावस्थाका

मुख्य भाग सिद्धराजसे अपनेको बचानेके लिए भटकने और काष्ठ सहनेमें ही व्यतीत हुआ था। पचास वर्षकी उम्रमें उसके भाग्यका परिवर्तन हुआ और वह गुजरातके विशाल साम्राज्यका भाग्यविधाता बना। राज्यप्राप्तिके पश्चात् भी उसके ५-६ वर्ष तो विपक्षियोंको जीतनेमें ही गये अर्थात् ५६-५७ वर्षकी अवस्थामें उसका सिंहासन स्थिर हुआ और उसके प्रतापका सूर्य सहस्रविरणके समान तपने लगा। इस उम्रमें अध्ययनके लिए कितना अवकाश मिल सकता था। तथापि प्रबन्धकार कहते हैं कि इतना होने पर भी अवसर मिलने पर अति परिश्रम करके उसने संस्कृतका अच्छा अभ्यास कर लिया था और उससे वह विद्वानोंकी तत्त्वचर्चामें यथेष्ट भाग ले सकता था। हेमचन्द्राचार्यके द्वारा उसीके लिए बनाये गये योगशास्त्र और वीतरागस्तोत्रका वह प्रतिदिन स्वाध्याय करता था। योगशास्त्रमें हेमचन्द्र द्वारा किये गये उल्लेखसे प्रतीत होता है कि उसे योगकी उपासना प्रिय थी और इसलिये उसने कई योगशास्त्रोंका परिशीलन किया था। 'त्रिपट्टिशलाकापुरुष चरित्र' नामक ग्रन्थ जो तीर्थंकर आदिके जीवन पर प्रकाश डालता है, हेमचन्द्राचार्यने कुमारपालकी खास प्रेरणासे ही बनाया था, यह तो ऊपर बता दिया गया है। इससे प्रतीत होता है कि उसे ऐसे ग्रन्थ पढ़नेका शौक था। यदाचित् प्राचीन बातें जाननेकी जिज्ञासा उसके अन्दर बहुत परिमाणमें विद्यमान थी। राज्यप्राप्तिके पहले एक बार जब वह भटकता भटकता बिचौड़ के किले पर जा पहुँचा तो वहाँ पर स्थित एक दिगम्बर विद्वानसे उसने किले के विषयमें सारी हकीकत पूछी थी। उसी प्रकार राज्यप्राप्तिके पश्चात् जब उसने एक बड़ा संघ ले कर गिरनारकी यात्रा की थी और जूनागढ़में दशदशर भंडप आदि प्राचीन स्थल देख कर उसने उस विषयमें हेमचन्द्राचार्यसे प्राचीन विवरण बतानेकी विनम्रता की थी।

आचार्य हेमचन्द्रका प्रभाव

कुमारपाल बहुत माबुक प्रवृत्ति वाला पुरुष था। माबुक होनेके कारण ही वह इस प्रकारकी धार्मिक वृत्तिमें दृढ़ श्रद्धाशील बना था। हेमचन्द्रके प्रति उसकी अनन्य भक्ति थी। इसके कई कारण थे—प्रवासी दशामें हेमचन्द्रकी प्रेरणासे खंभातके मंत्री उदयनकी सहायता मिलना, आचार्य द्वारा मथिष्यमें उसे राज्यगद्दी मिलनेका विश्वास दिलाना, निराश जीवनको आशाकित बनाना और राज्यप्राप्तिके पश्चात् भी उसको समय समय पर अपनी विद्या शक्तिके बलसे आश्चर्य-चकित करना। इस प्रकारके प्रभावको ले कर वह हेमचन्द्रका अनन्य अनुरागी हो गया था। ज्यों उ्यों आचार्यसे उसका विशेष मिलना जुलना होता रहा और उनके चरित्र, ज्ञान, तप, आदिके बलसे उसका विशिष्ट परिचय होता गया त्यों त्यों वह उनका श्रद्धालु शिष्य होता गया। जब उसे यह विश्वास हो गया कि आचार्यका जीवनभर केवल परोपकार वृत्ति है और इतने बड़े सम्राटसे भी, दो सूफी रोटी प्राप्त करने तककी भी इनकी अमिलपाय नहीं है, तब तो उसने अपने सम्पूर्ण आत्मको आचार्यके चरणोंमें समर्पित कर दिया और इस महर्षिके आदेशसे स्वयं भी 'राजर्षि' बन गया।

राजनीतिनिपुणता

यद्यपि कुमारपाल बड़ा पराक्रमी पुरुष था तो भी मिथ्या महत्वाकांक्षी न था। उसका साम्राज्य विस्तार सहज ही उतना हो गया था। साम्राज्य विषयमें उसकी नीति आक्रमणायक नहीं बल्कि रक्षणजनक थी। परराज्यों पर उसे परिस्व-तिथिसे वाप्य हो कर ही चढ़ाई करनी पड़ी। यह महत्वाकांक्षी न था तो भी स्वाभिमानी तो था ही। जहाँ आत्मसम्मानको थोड़ी सी भी ठेस पहुँचती थी तो वह उसे सहन नहीं कर सकता था और राजनीतिका भी पूर्ण अनुभव था। जिस मनुष्यके विशेष प्रयत्नसे उसे राजगद्दी प्राप्त करनेका सौभाग्य मिला था और जो उसका एक निकट का सगा बना हुआ था, वैसे कान्हवदेव को भी, जब अपनी पूर्ववसाकी उपलक्ष्य कर उपहास करता देता तब उसका तत्काल मात्राभ्र कर कर उसे निर्भीक बना दिया और उसी प्रकार दूसरे धार्मिकों की तत्काल जीवित नारा करना दिया। पूर्ववसानमें भजे ही यह रक्षणी तट भटक हो परन्तु अब भाग्यने उसे राजा बनाया है और यह भाग्यदत्त राज्यका रक्षण अपनी दानदेरके बलसे करनेमें समर्थ है, यह स्वाभिमान उसके पौरुषमें परिपूर्ण था और इस अभिमानका प्रभाव बतानेके लिए उसने अपने आत्मचरित्रों

को भी नष्ट करनेमें देर नहीं की। इसके विपरीत जिस साजण बुद्धाने एक समय उसे बाँटोंके बेरमें ठिपा कर सिद्धराज के सैनिकोंसे उसकी रक्षा की थी, राज्य मिलते ही उसे अपनी सेनामें बुला कर उसके उपकारोंके बदले सत सौ गाँवके पट्टेवाले चितौड़की वार्षिक आमदानी उसके लिए निश्चित कर दी। उसका ऐसा बदौब देख कर अन्दरके लोभी सर्रां गये और सारा विरोधभान छोड़ कर उसकी अनप सेवा करने लगे। ऐसे विरोधियोंमें चाहड़ नामक एक कुलीन राजबुमार अग्रणी था जो राज्यकी सेनामें बहुत माना जाता था और जिसे सिद्धराजने अपने पुत्रकी तरह पाला पोया था। वह कुमारपालका सान्निध्य छोड़ कर शानम्भरीके गर्भिष्ठ राजा अणोरानधी सेनामें चला गया और उसे कुमारपालके विरुद्ध खड़ा करके उसके राज्यकी जड़ को उखाड़नेके लिए गुजरातकी सीमा पर लड़ाईके मोर्चे खड़े किये। कुमारपालके भविष्यके लिए यह अत्यन्त विषम परिस्थिति थी। उसके सामर्थ्यमें से बहुतसे, ऊपरसे तो उसके पक्षमें थे परन्तु अदरसे विपक्षमें थे। चाहड़ राजबुमारकी चालाकीसे मालगन्ना स्वामी बछाणदेव भी दूसरी तरफसे आक्रमण करनेके लिए तैयार हुआ था और इससे कुमारपालकी स्थिति सरोतेके बीच रही हुई सुपारीके समान हो गई। परन्तु कुमारपालके भाग्यबलसे उसके वे सभी भाग्यभक्त कर्मचारी, जिनकी निष्ठा उसने राज्य सँभालते ही की थी, समय और विद्यासी निकले। उनकी कुशलत से गुजरातकी जनता नये राजाकी ओर पूर्ण सद्गानुभूति रखने लगी और सैनिकवर्ग भी पराक्रमी और रणवीर राजाकी छत्रछायामें उनकी ही आशासे उत्साहित हुआ। कुमारपालने अपने विद्यासी सेनापत्य काकभट्टके सेनापतित्वमें चुने हुए सैनिकोंकी एक फौज मालवामें बहालके विरुद्ध भेज दी और स्वयं अपने सारे सामर्थ्योंको ले कर मारवाड़के अणोरान का सामना करनेके लिए चल पड़ा। सामर्थ्योंमें मुख्य चन्द्रावतीका म्हामण्डलेष्वर विजयसिंह था। उमने आबूके पास ही कुमारपालकी हस्त्रा करनेका पड़्यन्न रचा, परन्तु कुमारपालने उस पड़्यन्नको ठुकरा पहचान लिया और वहाँ नहीं टहलता हुआ सीधा शत्रुकी सेनाकी ओर चला गया। लेकिन समग्रदृष्ट्यमें भी उसने अपने कुछ सामर्थ्यों और सैनिकोंको शत्रुपक्षकी ओर मिले हुए देखा। कुमारपालने अपने भाग्यका फासा पट्टनेके लिए सामयिक कुशलदाया उपयोग कर एक ही क्षपादेमें शत्रुके ऊपर आक्रमण कर दिया और पहले ही वरमें उसे आहत कर शरणगत होनेके लिए बाध्य बनाया। बहालके ऊपर चढ़ाई करने वाले सेनापतिने भी उतनी ही जल्दी शत्रुका शिरच्छेद करके कुमारपालकी विजय-पताका उज्जयिनीके राजमहल पर फहरा दी।

उस समयके गुजरातके पड़ोसी और प्रतिस्पर्धी मारवाड़ और मालवाके दोनों महाराज्योंको सिद्धराज जयसिंहने ही गुर्जरपताकाके नीचे ला दिया था, परन्तु उसकी मृत्युके पश्चात् गरी पर आने वाले नवीन राजा कुमारपालके वास्तविक स्वरूपसे अज्ञान रहने वाले इन राज्योंने गुजरातकी पताकाको उखाड़ फेंक देनेका प्रयत्न किया और इस प्रयत्नको कुमारपालने अपने पराक्रमसे निष्फल कर दिया। परन्तु उसके भाग्यमें तो और भी अधिक सफलता लिखी हुई थी। गुजरातकी दक्षिणकी सीमा पर बोंकणका राज्य था। उसकी राजधानी मम्बईके पास दाणापट्टन थी और वहाँ शिलाहार वंशी राजा राज करते थे। इस बोंकण राज्यके दूसरी तरफकी दक्षिण सीमा पर वर्णाटकके कदम्ब वसिष्ठाका राज्य था जिनकी राजधानी गोराव पट्टन (वर्तमान पोर्तुगीज बंदर, गोवा) थी। सिद्धराजकी माला मण्यल्ला देवी इस राजवंशकी कन्या थी अतः वर्णाटक और गुजरातके बीच मादा सम्बन्ध था। इन दो सन्ध्वी राज्योंके बीचमें आने वाला बोंकणका राज्य गुजरातके साथ युद्ध नहीं कर सकता था। अतः सिद्धराजके समयमें तो उसका गुजरातके साथ मैत्रीभाव ही रहा था। पर सिद्धराजकी मृत्युके पश्चात् जब कुमारपाल सिंहासनारुढ़ हुआ तब यह मैत्रीभाव लीजिन हो गया और मारवाड़ और मालवाके राजाओंको कुमारपालके सामने सिर ऊँचा करते देख कर बोंकणके गर्भिष्ठ राजा महिकर्जुनको भी गुजरात पर आक्रमण करनेकी अभिलाषा जागृत हुई। कुमारपालने उसके इस मनोरंकोको निष्फल बनानेके लिए महिकर्जुन उदयपत्तके पुत्र दण्डनाथक (सेनापति) आंबड भट्टको सेनापति बना कर एक फौज बोंकणकी ओर रवाना की। मारवाड़ और मालवा आदि प्रदेशोंकी रक्षाके लिए गुजरातकी बहुत सेना रूनी हुई थी अतः आंबडके पास उचित सैन्य बल न था और इसीलिए प्रथम चढ़ाईमें गुजरातकी सेनाको हार खा कर पीछे छीटनेके लिए बाध्य होना पड़ा। परन्तु

जब पीछेसे मारवाड़ आदिकी तरफसे बड़ी संख्यामें सेना आ पहुँची तब फिर से उसी दंडनायकके आधिपत्यमें गुजरातकी एक प्रबल सेना कोंकणचक्रवर्तीका दर्प चूर्ण करनेके लिए दूने उस्ताहसे खाना हुई। रणभूमिमें दोनोंके बीच घमासान युद्ध हुआ और अन्तमें गुजरातियोंकी जय होनेके कारण सेनानायक आंबडके गलेमें विजयदेवीने वरमाला डाल दी। राजपितामह विरूद्धधारक मल्लिकार्जुनका गर्वोन्नत मस्तक, गुजरातके एक दयाधर्मी वणिक् सुभटने अपनी तीक्ष्ण तलवार से कमलपुष्पकी भांति काट लिया और उसे स्वर्ण पत्रमें लपेट कर श्रीकृष्णकी भांति अपने स्वामीको अर्पित किया। कुमारपालने उसके पराक्रमके प्रभावका सत्कार करनेके लिए उस निरुत राजाका प्रिय विरुद्ध आंबड भट्टको अर्पित कर उसे 'राजपितामह' बनाया।

इस प्रकार कोंकणराजका उच्छेद होने पर कुमारपालकी राज्यसत्ता दक्षिण प्रांतमें दूर दूर तक फैल गई थी और कदाचित् सहायिके सुदूर शिखर तक गुजरातका ताम्रचूड़ विजयध्वज फहराने लगा था। गुजरातके साम्राज्यकी सीमा को बताने वाली इतनी बड़ी विशाल रेखा भारतवर्षके मानचित्रमें केवल कुमारपालके पराक्रमने ही अंकित की थी। उसके समकालीन भारतीय राजाओंमें कुमारपाल सबसे बड़े राज्यका स्वामी था। हेमचन्द्राचार्य उसके राज्यकी चतुस्सीमाओंका इस प्रकार वर्णन करते हैं—

स कौबेरीमातुरुष्कमैन्द्रीमान्निदशापगाम् ।

याम्यामाविन्ध्यमावार्धि पश्चिमां साधयिष्यति ॥

अर्थात्—कुमारपालकी राजाशा उत्तरमें तुरुष्क लोगोंके प्रान्त तक, पूर्वमें गङ्गा नदीके किनारे तक, दक्षिणमें विन्ध्याचल तक और पश्चिममें समुद्र तक मानी जाती थी। प्रबन्धकारोंके अनुसार हेमाचार्य द्वारा बताई गई उस चतुःसीमामें कोंकण, कर्णाटक, छोट, गुर्जर, सौराष्ट्र, कच्छ, सिन्धु, उच्चा, भग्नेरी, मारवाड़, मालवा, मेवाड़, कीर, जाम्बूल सपादलक्ष, दिल्ली, जलन्धर और राष्ट्र अर्थात् महाराष्ट्र इत्यादि अठारह देशोंका समावेश होता था। एक दूसरी जगह भी हेमचन्द्रसूरि कुमारपालने जिन देशोंको जीता था उसका निर्देश करते हैं। जैसे कि—

जिष्णुश्चेदिदशार्णमालवमहाराष्ट्रापरान्तान् कुरुन् ।

सिन्धूनन्यतमांश्च दुर्गविपयान् दोर्वीर्यशक्त्या हरिः ।

चौलुक्यः परमार्हतः विनयवान् श्रीमूलराजान्वयी ॥ इत्यादि

कुमारपाल अपने राज्यका कार्यभार संभालनेमें कई तरहसे सफल हुआ। उसके लगभग तीस वर्षके राज्यकालमें प्रजाने अद्वितीय शान्ति और उन्नति प्राप्त की थी। देश सशक्तिके शिखर पर पहुँच चुका था। किसी भी प्रकारका स्वचक्र सम्बन्धी या परचक्र सम्बन्धी उपद्रव नहीं हुआ। लक्ष्मी देवी के समान ही प्रकृति देवी भी उसके राज्य पर प्रसन्न थी और उसके समयमें देशमें एक भी दुष्काल नहीं पड़ा। उसकी ऐसी भाग्यसफलता प्रत्यक्ष देखने वाले आचार्य सोमग्रम इस बात पर विशेष जोर दे कर लिखते हैं—

स्वचक्रं परचक्रं वा नानर्थं कुरुते फचित् ।

दुर्भिक्षस्य न नामापि श्रूयते चसुधातले ॥

गुणवर्णना

आचार्य हेमचन्द्र उसके सर्व गुणोंके समुच्चयका परिचय बहुत ही परिमित और सर्वथा यथार्थ शब्दोंमें अपनी अन्तिम रचनामें इस प्रकार देते हैं—

कुमारपालो भूपालश्चौलुक्यकुलचन्द्रमाः । भविष्यति महापातुः प्रचण्डाखण्डशासनः ॥

स महात्मा धर्मदानयुद्धवीरः प्रजां निजाम् । ऋद्धिं नेष्यति परमां पितृव्य परिपालयन् ॥

भाजुरप्यतिचतुरः शान्तोऽप्याज्ञादिवरूपतिः । क्षमावानप्यधृप्यश्च स चिरं क्षमामविप्यति ॥
 स आत्मसदृशं लोकं धर्मनिष्ठं करिष्यति । विद्यापूर्णमुपाध्याय इवान्तेवासिनं हितः ॥
 शरण्यः शरणेच्छूनां परनारीसहोदरः । प्राणेभ्योऽपि धनेभ्योऽपि स धर्मं बहु भंस्यते ॥
 परान्रमेण धर्मेण दानेन दययाज्ञया । अन्यैश्च पुरुषगुणैः सोऽद्वितीयो भविष्यति ॥

यहाँ पर हेमचन्द्रसूरि भविष्य पुराणकी वर्णन पद्धतिके अनुसार महातीक्ष्ण मुखसे कुमारपालका मार्वा वर्णन इस प्रकारसे कराते हैं कि—“चौदव्य पशमें चद्रमाके समान सौम्य और महाबाहु एव प्रचण्ड रीतिसे अपना अखण्ड शासन चराने वाला कुमारपाल राजा होगा । वह धर्मवीर, दानवीर और युद्धवीरके गुणों से महामा कदवावेगा और पिताकी भाँति अपनी प्रजाका पालन करके उन्हें परम सम्पत्तिशाली बनावेगा । वह स्वभावसे सरल होने पर भी जति बलुर होगा, समानान् होने पर भी वह अधृष्य होगा और इस प्रकार चिरकाल तप पृथ्वीका पालन करेगा । जिस प्रकार उपाध्याय अपने शिष्यको पूर्ण विद्यादान बनाता है उसी प्रकार कुमारपाल भी अपने समान दूसरे लोगोंको भी धर्मनिष्ठ बनावेगा । शरणार्थियोंको शरण देने वाला, परशियोंके लिए भाइयें समान निष्काम एव प्राण और धनसे भी धर्मको ज्यादा मानने वाला होगा । इस प्रकार पराक्रम, धर्म, दान, दया, आज्ञा और इसी प्रकारके दूसरे पौरुष गुणोंमें अद्वितीय होगा ।”

हेमचन्द्रसूरि द्वारा आलेखित गुणोंके इस रेखाचित्रमें वास्तविकताकी दृष्टिसे किंचिद् भी व्यय नहीं है, यह बात कुमारपालके जीवनके विषयमें जिन मुख्य मुख्य बातोंका मैंने यहाँ वर्णन किया है उनसे निरसदेह सिद्ध होती है । गूर्जरेश्वरोंके राजपुरोहित नागरेश्वर महाकवि सोमेश्वर कीर्तिकौमुदी नामक अपने काव्यमें कुमारपालकी कीर्तिकथाना वर्णन करते समय हेमचन्द्रके उपरोक्त ५-६ श्लोकोंके भावका निचोड़ देता है और वह हेमाचार्यके भावसे भी ज्यादा सत्यशाली है । सोमेश्वर कहता है कि—

पृथुप्रभृतिभिः पूर्वैर्गच्छद्भिः पापिवैदिवम् । स्वकीयगुणरत्नानां यत्र न्यास इवार्पितः ॥
 न केवलं महीपालाः सायकैः समराद्गणे । गुणैर्लोकपृथैर्वै न निर्जिताः पूर्वजा अपि ॥

अर्थात्—“पुराण कालमें पृथु आदि जितने महागुणवान् राजा हो गये हैं उन्होंने अपने गुणरूपी रत्नोंकी धरोहर स्वर्गमें जाते समय मानों कुमारपालको सौंप दी हो, ऐसा प्रतीत होता है । [यदि ऐसा न होता तो इस अलिकालीन राजावै ऐसे सात्विक गुणोंका समुच्चय कहाँसे होता ?]

कुमारपालने अपने बाणोंसे समरागणमें राजाओंको ही नहीं जीता था अपितु लोकप्रिय गुणोंसे अपने पूर्वजोंको भी जीत लिया था ।”

सोमेश्वरका यह कथन कुमारपालकी जीवनसिद्धिके भावको सपूर्ण रूपसे व्यक्त करने वाला दृढ़ रेखाचित्र है । गुजरात की पुरातन सत्त्विकी सर्वतमहालयमें यह चित्र वेन्द्रस्थानकी शोभा प्राप्त करे ।

* अथवा दोनो मूल मध्य A B स्पर्श रेखा तथा तन्मार्ग परित्यागतवर्तमानमे दत्तान्तरः दृष्टव्यो हि ।

कुमारपालप्रबोधप्रवचनम्

अ	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः	मुद्रितपाठः	पाठभेदः	मुद्रितपाठः
१८	९	“लभमानाद्य	“लभमाना B	४०	२०	छित्त्वा B
”	११	“वती। जय”	“वती। भाला च राजानम्। ततो जय” B	”	”	सखैर्दि” B
”	”	“कर्ण । स्व”	“कर्ण । स च स्व” B	”	२५	अस्माक
”	१२	तस्मिन्मन्दादरे तस्मिन्	तस्मां मन्दादर । जय केशिन्नुपस्तु तस्मि” B	”	”	अस्माकमपि B
”	१३	निपादरूपरो	निपादरतापरो B	”	”	वमपि जैन व्या” B
”	१४	प्राणान्	प्राणानपि B	”	”	मृत B
”	”	“तुं धीउद्”	“तुं बाष्पचिन्ता कारितवती । धीउद्” B	”	३३	व्याहरता,
”	१७	“कतिपु	“हृद्यु B	”	३३	कुन्द [नृप]
”	१८	न्यायात् तदाप्रहादेव घात्वा माभ्राप्रहादेव B		”	”	मुदे नृपती B
”	”	दग्माप्रेण	दग्माप्रेणापि B	”	”	वचनादय” B
”	१९	तामसम्भावयन्, क”	ता न सम्भावयति । अन्यदा क” B	”	”	निर्माय, द्वात्रि”
”	२२	चिकीर्षवे, स	चिकीर्षतो राक्ष स B	”	३४	धीहेमचन्द्राचार्यां द्वात्रि” B
”	२४	विमृश्य	विमृशता B	”	३४	लेखित्वा प्रातः
”	२७	कोशाधिपस्तदा	कोषाध्यस्तदा B	”	३४	लेखयति स। प्रातः” B
”	२७	अथ च रा”	अथ रा” B	”	३५	“हेमं ततो राजा प्रवर्तयत् ॥” इत्यत्र स्थाने
”	”	“रणरिहय”	“रणरिहाराक्षय” B	”	”	“हेमचन्द्राख्य स व्यघ्रापयत् ॥” Pb इति पाठः ।
२९	१५	पुन सज्जन	सज्जन पुन B	”	३५	अथान्यस्मि”
”	१८	प्रीत्य	प्रीत्ये B	”	३४	असिद्धराजो हे”
”	१९	शरद्वय”	शरद्वय” B	”	३५	धोत्रार्थसहदेवो हे” B
”	२३	अनविश्रितमधोछानन्तरिम”मधिक पयपुमम्-		”	३६	“सर्वस्य , सहैव
		जयति यदुवशरेतु शिथहेतु सवण(सकलकर्म)कुलकेतु(तु) ।		”	३८	“सर्वस्यो धमूव । सहैव B
		यिपयदु(दु)लपननेमि		”	”	भापमाण , किय”
		दाननेमिचराचितो नेमि ॥ १ ॥		”	”	तस्मिन्सायाहते, स
		[न] याग्नि नामग्रहणेन शेषां केषा न[राणां ?] दुस्मिति सानि ।		”	२१	पणुपतिर्मवा”
		तप प्रभावा प्रथयन्तु ते नो भद्राणि भद्रेश्वरसुरिपादा ॥ २ ॥ Pa B		”	२२	सरोच्छयाया पु”
”	२७	शोषयिष्यति	शोषयिष्यति B	”	२३	निक्षिपन्ती,
”	”	तदा	तद् B	”	”	युधिष्ठिरोवाच
”	२८	धीमान् “राज्य”	धीजयसिंहदेव स धीमत् राज्य” B	”	२१	द्विपायनोवाच
”	२९	वर्षरक्तबाध	वर्षरक्तो पक्ष” B	”	”	चरति
”	३१	“ऽस्ति । ततो	“ऽस्ति निधि” । ततो B	”	२२	सोमेश्वर
”	३२	“हिन्द्रकारनिमि	“हिन्द्रकारनिमि B	”	२३	‘सा’ इत्यन्तेषां ‘कारिणिनां’ इति B
४०	१५	सर्वदशीनेषु	सर्वदशीनेषु B	”	२४	कार्त्तरे टिप्पणी ।
”	१६	“ऽवर्जिता	“ऽऽवर्जिता B	४२, ४३	२९, ३०, ३१, ३२ एतद्विषयता बोधनी कणिका समुदायि Pa B अत्रोक्तं ।	

४३	१	“पालदायो	“पालदायो B
”	८	प्रीमल”	प्रीमल” B
”	२३	“सुपाद” इत्यस्योपरि ‘आदृष्टि’ इति B वृत्तके टिप्पणी	
”	२६	धीतपोती”	धीतपोती B
”	२७	नष्टा	नष्टा B
”	३१	नाशितोऽनादिनो	नाशितो नाशितो B
”	”	‘नाशितो’ इत्यस्योपरि निष्ठाशिन इति B अदर्थे टिप्पणी ।	
”	”	प्रागावसाव्	प्रगेऽवसाव् B
”	”	जगो	ययौ B
”	३	“मन्थिस्तद् धुन्वा	“मन्थि तन्धू वा B
”	४	सहाप्री”	सह प्री” B
”	६	कंपनाण”	कन्वताण” B

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा
४४	६	विलोक्य यावदेकविंशतिसङ्ख्यानं हृष्टा	विलोकयति । स तावदेकविंशति सङ्ख्यानं हृष्टा B	४४	१७	सार्वभौमो	सार्वभौमो B
			तानि हृष्टा B		२०	निर्भरवेपं	निर्भरवेपं B
			जये B		२६	स्तानं किं ज्ञानं	स्तानं किं ज्ञानं किं ज्ञानं B
१०	नारो				३१	पृच्छयत	पृच्छत B
१४	वाच्छ (रस) ल्यात्	वात्सल्यात् B			३१	इतः	इतः B
१७	सुंदर !	सुन्दरि ! B			१	हेतुरयो	हेतुमयो B
२५	सुप्त्वा	सुप्त्वा च B			१	लक्षणवतः	लक्षणयुजः B
२६	नृपात्मजः	नृपात्मज ! B				सः	सा B
३१	पाटला	पेटला B			२	गृष्टे	गृष्टः B
३४	चिन्तानि	चिन्तानि B			६	जंघेऽ	जङ्गाऽ B
३५	तां च वार्णी	तां तद्वाणी B			१७	राजा	राश्या B
	मृ (त्रि) पते	म्रियते B			२१	त्यक्तनु	त्यक्तनुं B
४५	सार्वभूमस्ततो	सार्वभौमस्ततो			६	वर्करी	वर्करी B
	मन्त्रीन्	मन्त्रीन् B			११	सर्वप्र	सर्वाः प्र B
९	प्राज्याल्यक्रयाय	प्राज्यकेदराक्रियायै B			१३, १४	पूरुषम् ॥ ८१ ॥	पूरुषम् ॥ ८१ ॥
१०	पृच्छन्	पृष्टवान् B				क्षीर	युग्मम् ॥ क्षीर B
	" कर्णावल्यां" इत्यस्योपरि	"आशापड्या" इति B			१५	विलक्षोऽप्यसौ	विलक्षोऽथ स B
		प्रती टिप्पणी ।			२१	पंचासटी	पंचासटी Pa
११	नमस्कुर्वन्, कया	नमस्कुर्वन्कया B				दियाहं	दियाहं B
१२	साधर्मिकत्वाद्	'साधर्मिक ! त्वां यन्दे'			२२	दृढसी	दृढसी Pa
	वयन्दे । गृष्ट	इति भणित्वा गृष्ट B				जे पत्तिजइ ताहं	जे पत्तिजइ तियाहं B
१४	इष्टकं	इष्टकचितं B			२३	पाहिथी	पाहिं थी B
४६	१ धिपत्वं	धिपत्वं B				वंकडी किम पत्तिजि	वंकुडी किमु पत्तिजि
३४	"रम्मा" यावत् 'मिरः'	॥१॥ पर्यन्तपाठस्याने—			२४	नीयसिरि घड उयडावि	नियसिरि घडा घड B
	रम्मा त्रिदशेषु शकः । नदीषु गङ्गा पुरुषेषु	रामः । काव्येषु माघः				घड उयडावि	घडउ चडावि Pa
		कविकालिदासः				दिहं जे पात	दिहं ज पातु B
		॥ १ ॥ B			२८	दुर्गं भद्रो	दुर्गं भद्रो Pa
१९	व्ययो	व्यये B				दुर्गं भद्रो	दुर्गं भद्रो Pb
२०	स्वसन्देह	स्वसन्देहा B				दुर्गं भद्रो वादीभ्यरो	दुर्गं भद्रोऽवादीस्त-
२१-२२	न ॥ १६ ॥ ध्यान	न ॥ १६ ॥ यदुक्तम्					तो B
		ध्यान B			३०	स्तपति	स्तप्यति B
२४	अविद्वान्मानि त्वमप्यधाः	विद्वान्मानि त्वम-			३३	कुल्याफल्पाः	कुल्यातुल्याः B
		भ्यधाः B			३५	नत्वा,	मत्वा तत्र गत्वा
२५	विक्रीयते	विक्रियते B					नमश्चकार तीर्थम् । B
२७	श्रुत्येन	श्रुत्येन B			५०	१ स्तदीक्ष्य	स्तदीक्ष्य B
३०	गतः को	स्थित्वा को B				३ काली निर्भर	काली निर्भर B
३४	निपिद्यः कुमार	निपिद्य कुमार B				६ विभावयत्	विभावयत् B
४७	७ विलोकयत्	व्यलोकयत् B				"	विभावयत् (न)
८, १४	कुङ्कुमेश्वर	कुङ्कुमेश्वर B				भयेत्	भये B
१२	दर्शन	दर्शनि B			११	कुमारश्चिन्त	कुमारोऽचिन्त B
१४	स्फुटितं	स्फटितं B					

पृष्ठ	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	पृष्ठ	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा
५०	१९	‘दैरव्येनद् भुपनपलपं निमित्तं लीलपैव ।		५३	१	गले	गले B
	२०	तेऽप्येतस्मिन् गुरुमयहृदे शुद्धं’ इतिपाठस्यान		”	२	‘शृङ्खलमृगं	शृङ्खलं मृग B
		निमित्तस्यैतद्भुपनपलपं ये विमुक्तं प्रपन्ना ।		”	३	‘दारुण	‘दारुणा B
		सत्कारेऽस्मिन् सत्सदित्तसमुद्भूदं’ एतस्य B		”	४	‘वर्णात्मनः	‘वर्णात्माऽनं B
		पाठः		”	५	‘वित्तं निवेदयन्	‘वित्तं तं न्यवेदयत् B
”	२०	‘हृदे	‘हृ(ह)दे	”	६	‘पारितोषके	‘पारितोषिके B
”	२२	यद्भासकं	यद्भासाकं B	”	१८	‘दुदयनाङ्गजः	‘दुदयनस्याङ्गज B
”	२३	‘स्थानान्येष	‘स्थानाण्येष B	”	”	‘देवो महा’	‘देवनामा महा’ Pa
”	२४	स्त्रीधनिः	स्त्रीधे नि B	”	२१	‘सागरा’	‘साग’ Pa
”	३३	‘से’यपादा’	‘सेयमानपादा’ B	”	२२	विस्मृता धीहेम-	धीहेमस्मृतयोऽप्या
५१	१	‘सीदं चिन्तयन्	‘सीदमचिन्तयत् B			स्वरूप ।	जन्मु । उदयनेनो
”	४	‘कामाक्षी’	‘कामाक्षा’ B	”	२३	‘कदाचिद् गुरुभि’	‘कदाचित् तेनोचे च
”	६	‘दयीयसि	‘दयीयसी B				उप्यान् त्रिया (?)
”	”	‘स्युर्पदि रे	‘स्युर्पदीमा B	”	”	‘गुरुभि’	‘गुरुभि’ Pa
”	८	‘द्वैकं वापि	‘द्वैकिकं वापि Pb	”	”	‘गुरुभिर्मुखे	‘गुरुभिर्मन्त्री ऊचे B
”	१०	‘नोपी नयति	‘नोच उत्पद्यते B	”	२८	‘तत्रभवताम् । तदा	‘तत्रभवन्निस्तदा B
”	१४	‘राज्यं	‘राज्यं च B	”	२९	‘चिह्निका	‘चिह्निका B
”	१५	[शून्यं]	‘शून्यं B	”	३१	‘नृप	‘नृप । B
”	”	‘सङ्घटे लोके	‘सङ्घटे पतितलोके B	”	३२	‘प्रत्युपचिकि’	‘प्रत्युपचिकी’
”	१६	‘स जाति’ शब्द ‘अस्तदीय’ इति पाठस्याने		५४, ५५	१ ३६, १-२८	चतुर्विधतामीनमहाचक्रिकाश्राने	Pb
		सजातिस्तरणो नान्यः सत्तपणालकृतोऽस्तदीय’				प्रतापीरतो लघुनम पाठ उपलब्धते-	
		इति B पाठः				ततो राजा दिग्विजयं चकार । विन्ध्याचलं यावद्	
”	१७	‘सोऽयं	‘तद्विद् B			दक्षिणदिशं पश्चिमा सुपट्टा-महाङ्गनाहक-पञ्चनददेशान्,	
”	१८	‘पुरमग्रे-	‘पुरमग्रे वज्राम । B			उत्तरस्या कासीपदिदेशानसाधयत्, माच्या कुक्षूरसेन	
”	३०	‘माहूतो	‘माहूतो B			कुशावर्तपाञ्चाल विदेह-दशार्ण-मगधादीनसाधयत् ।	
”	३२	‘माहूत	‘माहूत B	५४	२	‘राष्ट्रा-कर्णाट तिलंगा’	‘राष्ट्रा तिलंगा’ B
”	३४	‘मावयोत्तरीया’	‘माचाभ्योत्तरीया B	”	”	‘देशाना विन्ध्या	‘देशानाविन्ध्या’
			‘माचायोत्तरीया Pb	”	४	‘प्रात धी’	‘प्रातधी B
५२	८	‘पादातिरय	‘पादातरय-	”	४-५	‘विधिच्छु (रक्षु)	‘विदध्यातिद्रा B
		‘कोट्यामिको	‘कोट्यादिको B	”	६	‘निद्रा’	‘नुपान B
”	९	‘च्छटकुक्षिमिन्दै’	‘च्छटकुक्षिमिन्दै B	”	१५	‘पङ्क’	‘पङ्क B
”	१२	‘स्थित ।	‘सित । B	”	१८	‘शासकूट’	‘शासकूट B
”	२०	‘रेऽनात्मस	‘रे रे अनात्म B	”	२१	‘कटकेरयो’	‘कटकेरयो B
”	२१	‘तद्रथं	‘तद्रथ B	”	२४	‘वपङ्गना’	‘वपङ्गना B
”	२३	‘घृतकारे च B		”	२८	‘विद्विषा विदुषा	‘विद्विषं च विदुषा B
”	२८	‘सृष्टयेत	‘सृष्टयेत B	”	२९	‘च मिश्रत् स्रयो’	‘च कुर्वन् दीर्यो B
”	३०	‘सोलाक’	‘स सोलाक B	”	”	‘सिञ्चत्	‘सिञ्च Pa
”	३१	‘द्रमाणा’	‘द्रमाणा B	”	३४	‘तीर्थका’	‘तीर्थिका B
५२, ५३	३०-३४, १ ६	‘निशानी कम्बिका समस्त Pb प्रती न		५५	७	‘शास्त्रशालिन	‘शास्त्रशालिन B
		वर्तते अये पश्चिमिशास्त्रीक-विज्ञाया पूर्वं चोपलभ्यते ।					
५३	१	‘समादिष्ट’, अटवी’	‘समादिष्ट’—तं मृग				
			मानय । अटवी’ B				
”	”	‘गीतादिकृष्टि’	‘गीताऽऽहृष्टि’ B				

पन	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	पन	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा
५५	९	°विदेहा°	°विदेह° B	५८	७	विरोधादित्यभ्यधात्-	विरोधादामिगः - प्राह-Pa
"	११	°सुहितं सकल°	सुहितं हितं सकल° B	"	२४	°गतेऽतिभुजाना	गते तु भुजाना B
"	१५	धर्माशिर्षा	धर्माशिर्ष B	"	४-५	गायेयं Pa पुस्तके नास्ति	
"	१९	चिन्तां चकार	चिन्त्याश्चकार B	"	१३	नादीयतेति	नादीयते इति B
"	२५	निनिन्दः	निनिन्द B	"	१५-१७	१०७-१०८ तमौ श्लोकौ	Pa आदर्शे न विद्येते।
"	"	मुनिदेशनां	मुनिहतां देशनां B	"	२०	शटिता°	शटिता° B
"	३०	°मसृणोत्	°मशृणोत् B	"	"	°जन्मो	°जन्मो (मम)
५६	४-५	सप्तशतीतिवमः श्लोकः पठ्यपङ्क्तिगतः भूपः 'इत्यस्य पश्चात् Pa प्रती वर्तते		५९, ६०, २३-३४, १-३४, १-१८			एतदन्तर्गतः समप्रोऽपि
"	५	तवान्तिकम्	तवान्तिके Pa	६१		ग्रन्थसन्दर्भः Pa प्रती नोपलभ्यते।	
"	९	चतुरङ्गनृपधत्	चतुरङ्गनृपकं B	५९	२०	आचेलक उद्दे°	आचेलकुद्दे° B
"	"	शुष्मादाशय°	शुष्मादाय° B	"	३१	कुर्वाणां	कुर्वाणा B
"	१५	प्राहरन्	प्रहरन् B	६०	५	ते सर्वे सूर्णां	द्विजाः सूर्णां
"	२४	सैन्यमुत्तार्य	यथाक्रमं सैन्यमु- त्तार्य Pa	"	६	प्रोक्तम्-शूद्रा	प्रोक्तम्-धेयः शूद्रा B
"	२६	°पल्लवता°	°पल्लविता° B	"	२८	उर्वशीगर्भस°	उर्वशीकुक्षिस° B
"	२७	परं विरलः परः	पुरो विरलः पुमान् B	६१	२१	°प्रमदा°	प्रमोदा° B
"	३०	केसरिकिसोर	केसरिकिसोर B	"	२२	°मानो नितरां द्विजान्	°मानो विजातीनितर- द्विजान् B
"	३१	त्रिशती°	त्रिशतीं B	"	२३	'अथ श्रीसोमेश्वरस्य'	इत्यत आरभ्य पञ्चशतीति- तमपत्रस्य सप्तमपङ्क्तिपर्यन्तो ग्रन्थसन्दर्भः Pb पुस्तके न वर्तते।
"	३४	मनुभारान्	मणभारान् B	"	३०	परिजन°	परजन° B
"	"	पण मूढकांस्तु	पणमूढकांस्तु B	"	३२	°भ्यर्थयन्	°भ्यर्थयन् (त्)
"	"	कोटीः चतुर्दशः	कोटीश्चतुर्दश B	"	३	नृपतेऽत्र	नृपतेरत्र B
५७	२	°प्रीतेन	°प्रीणितेन B	"	१०	द्विजा	द्विजादयो B
"	३	°माद्य पाप्य तेन	°माद्य तेन B	"	११	भूपीठ°	भूपीठे B
"	"	याचकेभ्यः	भट्टेभ्यः B	"	"	चिरन्तरानु°	चिरन्तनानु° B
"	५	सख्य°	सख्य° B	"	१२	श्रीसोमेश्वरलिङ्गे,	श्रीसूरिः सोमेश्वर- लिङ्गम्, तदा एते B
"	१०	क्षितिभृतां	क्षितिरुहां B	"	"	चित्तस्य श्री	चित्तस्य भूपस्य श्री° B
"	११	रत्नैव	रत्नैव B	"	१४	°द्रुमेनालंकृततनवो	°द्रुमेनालंकृततनवो नृप° B
"	१४	°पालपुत्रः, अहं	°पालस्य पुत्रः, अहं स्वप्रादेश° B	"	१५	प्रकाशं-	प्रकाशितवन्तः- B
"	२१	तुरुष्क	तुरुष्का° B	"	"	कैलास°	कैलाश° B
"	२३	समग्रा पङ्क्तिः Pa आदर्शे नास्ति		"	१६	इत्यादिश्य शिव°	इत्यादिशान्। ततः शिव° B
"	२४	°सुरिमाता	°सुरिभिर्माता B	"	१७	आह्वान-	आह्वान (ह) न-B
"	"	°देवी प्रमजिता	°देवी नाम्नी प्रमाजिता B	"	"	मन्त्राभ्यास	मन्त्रप्रयास B
"	२६	तद्विमानभग्ने	तद्विमाने भग्ने B	"	"	°मभ्यर्च्य	°मभ्यर्चितवन्तः B
"	"	श्रीसूर्य°	श्रीहेमसूर्य° B	"	२५	°मूर्तिप्रयो	°मूर्तिप्रयो B
"	३०	विचिन्तयन्तः श्रीमदु°	विचिन्तयन्तु। इत्यु- दयनस्य निवेदितम्। ततः श्रीमदु° B	"	"	प्रज्ञा-	प्रज्ञा- B
"	३३	चयं	चरं B				
५८	६	वेत्रिणामा°	वेत्रिणामा° B				

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठ	पाठभेद	गुह्यश्लो वा	पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठ	पाठभेद	गुह्यश्लो वा
५०	१९	‘वैरप्येतद् भुवनवलर्यं निर्जितं लीलर्येय ।			५३	१	मले		गल B
	२०	नेऽप्येतस्मिन् गुह्यमयद्दे शुद्धं		इत्येतत्पाठस्याज	”	१	‘शुद्धलमृग		शुद्धल मृग B
		निर्जितं भुवनवलर्यं ये विभुस्य प्रपन्ना ।			”	३	‘दारुण		‘दारुणा B
		ससातेऽस्मिन् सरसविलसद्गुह्यं एतावत् B		पाठ	”	५	‘वर्णात्तमनं		‘वर्णात्ताऽनं B
”	२०	‘हृदे	‘ह (ह) दे		”	६	‘वित निवेदयन्		‘वित त म्यवेदयत् B
”	२२	यदस्माक	ययस्माक B		”	१८	‘पारितोषके		पारितोषिने B
”	२३	‘स्थानालयेप	‘स्थानाद्येन B		”	२१	‘दुदयनाङ्गज		‘दुदयनस्याङ्गज B
”	२४	सौधनिं	सौधे निं B		”	२१	‘देवो महा		‘देवतामा महा° Pa
”	३३	‘सेव्यपादा°	‘से°यमानपादा° B		”	२२	‘सागरा°		‘गता° Pa
५१	१	‘सीदं चिन्तयन्	‘सीदमचिन्तयत् B		”	२२	विस्मृता धीहेम-		धीहेमस्मृत्योऽप्या
”	४	कामाक्षी°	कामाक्षा° B		”		रूप ।		जग्मुः । उदयनेनो
”	६	दवीयसि	दवीयसी B		”	२३	कदाचिद् गुरुमि°		त्सज एत° Pa
”	”	‘स्युर्यदि रे	‘स्युर्यदीमा B		”				कदाचित् तेनोचे च
”	८	दैवक चापि	दैविक चापि Pb		”				गुप्तान् त्रिधा (?)
”	१०	मोघी भवति	मोघ उत्पद्यते B		”				सस्मर । ततो
”	१४	राज्य	राज्य च B		”	”	गुरुमिरुचे		‘गुरुमि° Pa
”	१५	[शून्य]	शून्य B		”	”	गुरुमिमन्वी ऊचे B		गुरुमिमन्वी ऊचे B
”	”	‘सङ्कटे लोके	‘सङ्कटे पतितैर्लोके B		”	२८	तत्रभवताम् । तदा		तत्रभवद्विस्तदा B
”	१६	‘स जाति°	‘स जाति°	‘स जाति°	”	२९	‘चिद्विज्ञा		‘चिद्विज्ञा B
		‘स जाति°	‘स जाति°	‘स जाति°	”	३१	नृप		‘नृप ! B
		‘स जाति°	‘स जाति°	‘स जाति°	”	३२	प्रत्युपचिकि°		प्रत्युपचिरी°
”	१७	सोऽयं	सदिदं B		५४, ५५	१ ३६, १-२८	चन्द्रिवातनीलमरुदण्डिकास्थाने Pb		चन्द्रिवातनीलमरुदण्डिकास्थाने Pb
”	१८	पुरमध्ये-	पुरमध्ये कश्चाम । B				प्रतापीरूपे लघुतम पाठ उपलभ्यते-		प्रतापीरूपे लघुतम पाठ उपलभ्यते-
”	२०	‘माहृतौ	‘माहृतौ B				ततो राजा दिग्विजय चक्रार । विन्ध्याचलं यावत्		ततो राजा दिग्विजय चक्रार । विन्ध्याचलं यावत्
”	३२	‘माहृत	‘माहृत B				दक्षिणदिश पश्चिमा भुवाङ्गा-भ्रातृजनवाहक-यज्ञनददेशान्,		दक्षिणदिश पश्चिमा भुवाङ्गा-भ्रातृजनवाहक-यज्ञनददेशान्,
”	३४	‘मावयौत्तरीया°	‘मावायौत्तरीया B				उत्तरस्यां कासीरादिदेशानसाधयत्, प्राच्यां बुरु-सुरसेन		उत्तरस्यां कासीरादिदेशानसाधयत्, प्राच्यां बुरु-सुरसेन
		‘मावयौत्तरीया°	‘मावायौत्तरीया Pb				कुशावर्त-पाञ्चाल विदेह-दशार्ण मगधादीनसाधयत् ।		कुशावर्त-पाञ्चाल विदेह-दशार्ण मगधादीनसाधयत् ।
५२	८	‘पादातिरप्य	‘पादामरप्य B		५४	२	‘राष्ट्र-कर्पाट तिलंगा°		‘राष्ट्रा तिलंगा° B
”	९	‘कोट्यामिश्रो	‘कोट्यामिश्रो° B		”	”	‘देशाना विन्ध्या		‘देशाना विन्ध्या
”	११	‘च्छटकुकुमिर्नदौ°	‘च्छटकुकुमिर्नदौ° B		”	४	‘मातं धी°		‘मातं धी° B
”	१२	‘स्थित ।	‘स्थित । B		”	४५	‘विधिच्छु (स्यु°)		‘विधिच्छु (स्यु°) B
”	२०	‘रेनात्मज	‘रे रे अनात्मज B		”	५	‘निद्रा°		‘निद्रा° B
”	२१	‘तद्वच	‘तद्वच B		”	६	‘नुपात		‘नुपात B
”	२३	‘यूतकारेणु	‘यूतकारे च B		”	१५	‘पङ्क°		‘पङ्क° B
”	२८	‘स्युमेत	‘स्युमेत B		”	१८	‘स्युमेत		‘स्युमेत B
”	३०	‘सोलाक°	‘स सोलाक° B		”	२१	‘कटकैरयो°		‘कटके रयो° B
”	३१	‘द्रमाणा°	‘द्रमाणा° B		”	२३	‘वराङ्गना°		‘वाराङ्गना° B
५३, ५३	३०-३४, १६	विज्ञापी कश्चिन्ना सप्तम Pb प्रती न			”	२८	‘विदिषा विदुषां		‘विदिषां च विदुषा B
		‘वर्तते अपि पञ्चविंशतीकण्डिकायाः पूर्वं बोधयन्ते ।			”	२९	‘च विज्ञेय स्यो°		‘च विज्ञेय स्यो° B
५३	१	‘समादिष्ट°, अटवी°	‘समादिष्ट-त मृग		”	”	‘सिञ्चय		‘सिञ्चय Pa
”	”	‘समादिष्ट°, अटवी°	‘समादिष्ट-त मृग		”	३४	‘तीर्थेक्ष°		‘तीर्थेक्ष° B
”	”	‘गीतादिदृष्टि°	‘गीतादिदृष्टि° B		५५	७	‘शाखशालिन°		‘शाखशालिन° B

	पङ्क्तिः	शुद्धितपाः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	५२	पङ्क्तिः	शुद्धितपाः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा
५५	१	°विदेहा°	°विदेह° B	५८	७	विरोधादित्यभ्यधात्-	विरोधादाभिगः .
"	११	°सुहितं सफल°	सुहितं हितं सफल° B	"	२४	°गतेऽतिभुजाना	गते तु भुजाना B
"	१५	धर्माशिषां	धर्माशिषं B	५९	४-५	गायेयं Pa पुलके नास्ति	
"	१९	चिन्तां चकार	चिन्तयाञ्चकार B	"	१३	नादीयतेति	नादीयते इति B
"	२५	मिनिन्दः	मिनिन्द B	"	१५-१७	१०५-१०८ तमौ श्लोके	Pa आदौ न विधेते ।
"	"	मुनिदेशानां	मुनिष्टानां देशानां B	"	२०	सदित्ता°	शदित्ता° B
"	३०	°मद्युणोत्	°मद्युणोत् B	"	"	°जन्मो	°जन्मो (नम)
५६	४-५	समासीवित्तमः श्लोकः पष्ठपङ्क्तिगतः भूयः । इत्यस्य पश्चात् Pa प्रतौ वर्तते		५९, ६०, २३-३४, १-३४, १-१८		एकदन्तगतः समप्रोऽपि	
"	५	तथान्तिकम्	तथान्तिके Pa	६१		अन्यसन्दर्भः Pa प्रतौ नोपलभ्यते ।	
"	९	चतुर्गुणपवम्	चतुर्गुणपं B	५९	२०	आचेलक उद्दे°	आचेलकुद्दे° B
"	"	युष्मादाशाय°	युष्मादाय° B	"	३१	कुर्वाणां	कुर्वाणा B
"	१५	प्रहृत्	प्रहृत् B	६०	५	ते सर्वे तूष्णीं	द्विजाः तूष्णिं
"	२४	सैन्यमुच्चार्य	यथारुमं सैन्यमु- च्चार्य Pa	"	६	शोकम्-शूद्रा	शोकम्-देव! शूद्रा B
"	२६	°पहृयता°	°पहृयिता° B	"	२८	उर्वशीगर्भस°	उर्वशीकुक्षिस° B
"	२७	परं विरलः परः	पुरो विरलः पुमान् B	६१	२१	°प्रमदा°	प्रमोदा° B
"	३०	केशरिक्तशोर	केशरिक्तशोर B	"	२२	°मानो नितरां द्विजान्	°मानो विजानीतितर- द्विजान् B
"	३१	त्रिशती°	त्रिशती B	"	२३	°अथ धीसोमेभ्यरस्य°	इत्यत आरभ्य पञ्चमिती- तमपत्रस्य सप्तमपङ्क्तिपर्यन्तो ग्रन्थसन्दर्भः Pb
"	३४	मनुभारान्	मणभारान् B	"	३०	परिजन°	परजन° B
"	"	पण मूढकांस्तु	पण्मूढकांस्तु B	६२	२	°भ्यर्चयन्	°भ्यर्चयन् (त्)
"	"	कोटीः चतुर्दशः	कोटीश्चतुर्दश B	"	३	नृपतेऽत्र	नृपतेरत्र B
५७	२	°प्रीतेन	°प्रीणितेन B	"	१०	द्विजा	द्विजादयो B
"	३	°माध्व पाप्य तेन	°माध्व तेन B	"	११	भूपीठ°	भूपीठे B
"	"	याचकेभ्यः	भट्टेभ्यः B	"	"	चिरतरातु°	चिरन्तनातु° B
"	५	सख°	सख्य° B	"	१२	°थीसोमेभ्यरल्लिङ्गे,	थीसुरिः सोमेभ्यर- लिङ्गम्, तदा पते B
"	१०	क्षितिभृतां	क्षितिर्ह्रां B	"	"	चित्तस्य धी	चित्तस्य भूपस्य धी° B
"	११	रल्येव	रल्येव B	"	१४	°द्रमनेनालङ्कृततनवो	द्रमनेनालङ्कृततनवो नृप° B
"	१४	°पालपुत्रः, अहं	°पालस्य पुत्रः, अहं त्वष्टादश° B	"	१५	प्रकाशं-	प्रकाशितवन्तः- B
"	२१	तुल्यकः	तुल्यका° B	"	"	कैलास°	कैलाश° B
"	२३	सममा पङ्क्तिः Pa आदौ नास्ति		१६	इत्यादिश्च शिव°	इत्यादिश्च । ततः शिव° B	
"	२४	°सुरिमाता	°सुरिनिर्माता B	"	१७	आह्वान-	आह्वान (ह) न- B
"	"	°देवी प्रवर्जिता	°देवी नास्ती	"	"	मन्त्राभ्यास	मन्त्रन्यास B
"	२६	तद्विमानभग्ने	तद्विमाने भग्ने B	"	"	°मन्त्रचर्य°	°मन्त्रचितवन्तः B
"	"	धीसूर्य°	धीहेमसूर्य° B	"	२५	°मूर्तित्रयो	°मूर्तिस्त्रयो B
"	३०	विचिन्तयन्तः धीमदु°	विचिन्तयन्तु । इत्यु- दयमस्य निवेदितम् । ततः धीमदु° B	"	"	प्रहा-	प्रहा- B
"	३३	चयं	चरं B				
५८	६	वेधिणमा°	वेधिणामा° B				

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठ	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा
६२	२६	१५३ तमात् श्लोकादारम्भः १५७ तमश्लोकपर्यन्तं पञ्चमः श्लोकानां स्थले Pb पुनरे केरलमिदं श्लोकचतुष्टयं सम्मिलितं— इहैवाहो भवेद् प्रह्लादं धृष्टयाहो महेश्वरः । गण्डयाहो भवेद् विष्णुरेका मूर्तिः कथं भवेत् ॥ अञ्जहस्तो भवेद् प्रह्लादं शूलपाणि- महेश्वरः । शङ्खचक्रधरो विष्णुरेका मूर्तिः कथं भवेत् ॥ एका मूर्तिर्यः । परस्परविश- ङ्गानामेका मूर्तिः कथं भवेत् ॥ भगवीजाङ्कुर- जनना रागाद्याः क्षयमुपागतता चरन् । प्रह्ला- दा विष्णुर्वा शिष्यो जिनो ॥	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	६६	१३	तुल्यमहिंसया ॥ तुल्यं न भौमोत्तरां दानं न इति जीवदया सर्वेषां मता योगेहि दुस्सयं भेदाः । नयथा संयमः	तुल्यं युधिष्ठिरः ॥ B समं B नास्ति कृष्णापरो ध्याधिर्न B इति जीवदयां सर्वे यदन्ति B जोगेहि B दुस्सयं B भेदाः । B नयथा जीवसंयमः B
६३	११	“कान्तिने राक्षि “लोभ्यमाने “चार्येषु निपण्णेषु सत्तु, भू जल्पन् तुला प्रविद्य, न “नाट्येश्वर काहू मनि विभ्रंतडी अजीय मं “पय धजय जय न तिपोभूते भूपती उन्मं ३३-३४ याददिति वाच मुवाच ता “निमानोऽतीव पादो “वृत्तो क्षमा १७ दहरो १८ “प्रदायात् २३ परप्रह्लादादिनो मं २९ प्रपद्यन् ६५ २ १०१-१०० तले दे पये B आदर्शं न त । २० प्रज्ञा २४ क्षेपकथा २७ “भोजनं २८-३० पङ्क्तिनवगत पाठ B आदर्शं नैपद्यन्ते । ३२ भूयासि ६६ १ “न्तरे कञ्चित् पं “ ७ अथ धर्मः	“कान्तिनेन राक्ष B “लोभ्यमाना B “चार्य निपण्णाः । अथ भू B लपन् राजा उपविष्टः । तत्र तुला B प्रविद्येति वमाण- न B “नाट्येश्वरो B काहू दे मनि निम्न- तडी, जी मं B “पय अजयि जहू त B तिपोभूतो भूपतिः । तत उन्मं B यावत् विशिद् पद- ति ता B “निमानः “इह पादो” B “वृत्तो श्रीहमस्रि- क्षमा B च हरो B “प्रभावात् B परप्रदादा मं B प्रपद्य B उ प्रज्ञा B क्षेपकथा B “भोजन (ना) आदर्शं नैपद्यन्ते । भूयांसो “न्तरेऽपत्तरपाठकः पं B अथ धर्मः	६७ २ “गृहस्थं ६ विस्तान ८ शुद्धमा ९ साययहं ११ “यादयः १२ अथ द्विं १७ संमय १८ उ धम्मं २२ धीराधीरेयगोचरम् ३३ प्रह्लाचारी च २६ “यरीया २८ “वरणो ६९ ६ “भयति” इत्यप्यप्यथाविधि पाठ—छती सुहाय मूलं ॥ B मायाविलम्बिं श्रुत्वा मिलिताश्वा मुक्तिर्त्वा “दानयानैः “न्तरे कञ्चित् मिडान् पं ७१ ११ “निवेशीयं १३ “हिअ च राहण । १९ रोगाभ्यान्तं ७२ ११ मायात्तमात्रं यद् पं १६ असन्तोषवतः ३३ “व्यजेदं ३४ धौत्तिकं ७३ ५ अय-सिं १९ उपजंति “मण्यं २८ मन्था य ३१ नृणो अ लोढा	“गृहस्था” B विस्तानां B शुद्ध (शु) मा साययराहं B “याः B अथ धर्मस्थ द्विं B संयम B उप धम्मं B धीराधीरेयगोचरम् B प्रह्लाचारी B “यरीया B वरणं B पाठ—छती सुहाय मायाविलम्बिं B श्रुत्वा B मिलिताश्वा B मुक्तिर्त्वा B “दानयानैः B “न्तरेऽयसरपाठकः पं B “निवेशीयं B “हिअं तदितराण । B रोगो ध्यान्त B मायात्तमात्रेण पं B असन्तोषवतः B “व्यजे (वै) दं धौत्तिकं B अथ मासम् विं B उपजंति B मण्यं B मन्था उ B नृणामो लोढा B		

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	
७३	३२	गिरिकक्ष	गिरिकक्षि° B	७७	१	अथ राजा	अथान्यदा राजा B	
"	३३	खिह्लोडो	खिह्लोडो B	"	२	चित्तव्यो	चित्तव्यो B	
७४	१	विरुहाई तह दफ	विरुहाई तह दफ	"	१२	गाहपजोरो य ।	गाहपजोरो । B	
"		वत्यूलो	वत्यूलो B	७८	२३	सहयं	सहयं B	
"	२	सूअरवहो	सूअरवहो B	७९	२	देहटिओ	देहटिओ B	
"	११	पैलोअपदोप	पैलोअपदोप° B	"	४	अणाइयं	अणाइयं B	
"	१९-२०	गई अत्रायफलं हिम- विस-करगे य । मही°	गई हिमविसकरगे य सव्यमही य । रयणी	"	६	द्विधा—	द्विमेदाः— B	
"		राई भोयण-य°	भोयणं चिय, य° B	"	१३	कोऽपि कन्दो (कोकनदो ?)	कोकनदो B	
"	२१	घोलवडां	घोलवडा B	"	१७	पदेशिकी ।	पदेशिकी सम्भ्रा । B	
"	२२	च तह अमकखयाणि	चयह अमकखणि B	"	"	चतुरिन्द्रि°	चतुः पञ्चेन्द्रि° B	
"	२५	पिप्पल-लक्ष°	पिप्पलोदुम्बरलक्ष° B	"	१९	पशमजन्त्या	पशमजन्त्या B	
"	२८	°निमित्तात्	°निमित्तत्वात् B	"	२३	गन्धुभव°	गन्धुभव° B	
"	"	°दीनाम् ॥ १३ ॥	°दिग्रहार्यम् ॥ १३ ॥ B	८०	४	३७८ तमीमाथानन्तरम् टिप्पणी ।	बाकुः सर्वत्र इति B आदर्श	
"	२९	[अनन्तं]	अनन्तकार्यं B	"	१४	पति	इति B	
७५	१	विप-	विपवाणित्य- B	"	१६	°रित्तिया°	°रित्तिया° B	
"	८	°तिः शुभं यत फलं	°तिः सुमानवगतिः	"	१८	असंख्यं सा पइ य सअसं	असंख्यं अंसा पइ अंस असं° B	
"		शुफले	शुफले B	"	३२	विलुक्	ति(ते)लुक्	
"	९	°रुजान्विके	°रुजान्तके B	"	८१	५	तम्हा य सा वि°	तम्हा सया वि° B
"	२०	परत्या	परत्य B	"	८	°भावोऽहवायस्त	°भावोयवायस्त B	
"	२१	सामाईयव°	सामाईयव° B	"	११	°विहितम°	°विहितम° B	
"	२८	तइयसिखाययं	तइयं सिखाययं B	"	१६	चप्यते	वाध्यते B	
"	३२	°पात्राच्छदन°	°पात्राच्छादन° B	"	२३	[वायरा] उस्साईणं ।	उस्साईणं वायरा । B	
७६	७	अविहिंससव्य°	अवि य हु सव्य° B	"		°पुदयिसरी	°पुदयित्तसरी° B	
"	१०	पुष्कफले	पुष्के फले B	"	२४	°कायजोगहण°	°काजो गहण° B	
"	१५	पूर्णद्वः	पूर्णश्च द्वः B	"	२७	प्रत्युपष्ट°	गत्युपष्ट° B	
"	१७	दाया लेयं	दाया, न लेयं B	"	३०	यदराणां	यादराणां B	
"	२१	गो तुरंगो	गो-तुरङ्गो B	"	३२	°मितामिः	°मिलितामिः B	
"	२२	यशारम्भं	यत् सारम्भं B	"	"	°रात्रः ।	°रात्रम् । B	
"	२३	मोक्षसौख्यं कृ°	मोक्षः शस्यं कृ° B	"	३३	इत्यादिकाः	इत्यादिकाः फाला B	
"	२७	°करणम्, तत्	°करणं प्रासादे, तत् B	"	३४	°वित्तंम°	°वित्तंम° B	
"	३०	सयाहा°	सद्वाहा° B	"	३०	रसः	रसः (रसत्यागः)	
"	३१-३२	°जिनविम्भ° इत्यत आरम्भ 'पुण्यखेपु' इत्येतदन्तपाठस्ये—	जिनविम्भाऽऽगम-साधु- साध्वीमकिसाधर्मिक- पात्सत्त्वादिषु B	"	३२	विगई यला	विगई यला B	
				"	८३	मोज°	सोज° B	
				"	८४	सीसवियेगे	सीसवियेगे B	
				"	८४	२	फणिफा°	फणिफा° B
				"	६	मय्यन्धयो°	मय्यन्धयो° B	
				"	८	इत्तिमो	इत्तिमो B	
				"	१७	त (ज) त्य	जत्य B	
				"	३४	अणुद्वंति	अणुद्वंती B	

पद	पङ्क्ति	मुद्रितपाठ	पाठभेदः शुद्धपाठे वा	पद	पङ्क्ति	मुद्रितपाठ	पाठभेदः शुद्धपाठे वा
८५	४	अर्णतार्हि व°	वीणादि वि व° B	९१	२०	रामोऽग्रे स्वह°	‘रामोऽग्रे कैश्चित्त- स्वह° B
"	८	‘मीजन°	‘हीजन° B	"	२१	निष्काशितः	निष्काशितः B
"	१९	सम्यक्प्रदीप°	सम्यक्प्रदीप° B	"	२५	‘प्रनय° इत्युपोरि B	पुलके ‘अपय° इति द्विपत्नी ।
"	२२	ओमविष्णी	उरुगविष्णी B	"	३१	पुन°	सपुन° B
"	२६	‘प्रमादस्तपः	‘प्रमादस्तपः B	"	२	‘प्रदया सा°	‘प्रदया स्वमोजन- मप्यात् सा° B
"	२८	‘अधिरात° इत्यतः १° पङ्क्तिगत ‘प्रणास्तेन’ इत्यतः पाठः B आसौ नास्ति ।		"	७	उरु(रं)°	उरु° B
"	३३	सायराजं	सायरेजं B	"	१३	‘मयालेङ्कु°	‘मयालेङ्कु° B
८६	१	सञ्जाटानं	सिञ्जाटानं B	"	"	‘चिन्नकं	‘चिन्नकं B
"	"	भायवैधं	भायवैधुं B	"	"	‘व्यादिदासे°	‘व्यादिदात् । ते° B
"	९	देवो नमस्तपुण्यप्रदेशो	नमस्तपुण्यप्रदेशो देवो B	"	१४	‘वृषारह°	‘वृषारपारह° B
"	"	य समु°	य वसिन् समु° B	"	"	‘वदायन्दी°	‘वदायदी° B
"	११	‘शासनं देवीय	‘शासनदेवीय B	"	१५	वृष्टैस्ते°	वृष्टैस्ते° (वृष्टैस्ते°)
"	१४	मतेषु सिद्धा°	मतेषु पौरुषशालायां सिद्धा° B	"	१७	राज्यपद्म°	राजापद्म° B
"	१५	निपण्णस°	निपण्णाः स° B	"	१९	‘परिमृष°	‘परिमृते B
"	२६	तन	तन्य B	"	२०	‘सरस्ती°	‘सरस्ती° B
"	३३	कुलेऽपि विमले	कुलेऽपि विमले B	"	२५	‘सीमन्तकर्मणि म°	‘सीमन्तकर्मणिम° B
८७	३२	दापितम् । ततः	दापिते धीगुह्यः । तन. B	९३	३	सुप्रं पवित्रे	सुप्रः पवित्रः B
"	३४	आदिमूर्तिं वि	आदिमूर्तिवि° B	"	"	‘रामम्	‘रामम् (य°)
८८	८	प्रवेदो	प्रवेयाम् B	"	८	प्रदानं	सम्प्रदानं B
"	१३	‘दागताः ।	‘दागताः धीहेम- चन्द्राः । B	"	९	द्वादशाधिकयोद्दश १२१६ वर्षे मार्गशुदि	वारसोडोसरावर्षे मार्गशुदि Pa
"	१६	हृतास्त्रियां	हृतास्त्रियो याव° B	"	१२	साक्षि स	साक्षिकं स B
"	३१	धीरियतादेवत°	धीरियतदेवत° B	"	१३	विशति धीत°	विशतिधीत° B
"	३२	‘साधयत्	‘साधयन् B	"	१६	तिगालक्ष°	तिलक्ष° B
८९	१०	‘तः । नवीनं	‘त । तदभ्यर्थनया नवीन B	"	१७	‘नायसान्	नापासान् B
"	२६	अउर (स्त्री)	अउरा B	"	२३	तद्गणितेनन्तरं	तद्गणितानन्तरं B
९०	१	‘धारपीरपीः	‘धारपी B	"	२६	नरेन्द्रयरे	नरेन्द्रो वरं B
"	११	प्रमार्णं	प्रमार्मं B	"	२७	अन्य°	सोऽन्य° B
"	१७	‘अन्यत्रान् वि°	‘अन्यत्रगृहेषु नि° B	"	"	‘मयानि निस्वा°	‘मयनिस्वा° B
"	२८	‘स्वरोरुत्तेजः°	‘स्वरोरुत्तेजः° B	"	२९	प्रशरान्	प्रशरं B
"	३१	धर्मः ।	धर्मस्तत्त्वम् । B	"	"	वाणास्त्रां नृ°	वाणास्त्रां तेन विश्रा सा हिंसा कन्या त्पत्नैः नृ° B
"	"	गतः ।	गतो देवलोचिः । B	९४	१	स्वमूर्तिं धीकुमार-	स्वमूर्तिं धीकुमार-
"	३२	यद्वा सममुदितं च°	यद्वा उ° B	"	७	पालमूर्ति°	पालमूर्ति° B
९१	९	‘अभूयन् ।’	‘अभूयम् ।’ B	"	८	‘पितापा°	पितुः पा° B
"	१५	कथयिष्यते	कथयिष्याम B	"	११	‘स्वयमभि°	‘स्वयामभि° B
"	१७	निष्काशितो	निष्काशितो B	"	"	‘मियात्रमार्ति°	‘मियात्रमार्ति° B
"	२८	मालवदेशं	मालवदेशो B	"	२१	‘सारेरेपि मार्तिं	‘सारेरेपि मार्तिं न B
						‘स्वात्रस्वात्राः	‘स्वात्रस्वात्राः B

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा
९४	२६	एयमो	एयमो B	१००	१	अद्यापि स्या°	अद्यापि सन्ति स्या° B
९५	५	°पात्रमात्रेण	°पात्रमात्रेण B	"	"	°श्रीचालुक्य°	°श्रीचालुक्य° B
"	८	°मीति° श्रीगुरुवचसा	°मि° इति वचसा	"	२	°करणेपु	°करणीयेपु B
"	१८	मो°	गुरुभ्यो मो° B	"	४-५	°अथ सोराष्ट्र° अथ	सुराष्ट्रदेशीयं
"	१८	प्राणित्राणे व्य°	प्राणित्राणव्य° B	"	"	दशारभ्य	
९७	३	°द्विगिगिणी	°द्विगिगिणन् B	"	"	°विप्रदीतुं° वाक्त्	सउरवामानं
"	११	शाम°	इयाम° B	"	६	निनंसुः पुरः	विप्रदीतुं Pa
"	१४	भाविभावो	भावी भावो B	"	७	प्रदीपवृत्ति-	नन्तुं स पुरः B
"	३१	काननम् ॥ महा°	°काननम् ॥ गुरु-	"	८	प्राविशन्	प्रदीपवर्ति-B
"	३३	शक्तौ	शक्तो B	"	"	°स्त्याजितः । त°	प्रविशन् B
९८	३	लक्ष्मी व्ययः	लक्ष्मीव्ययः B	"	"		°स्त्याजितो वर्तिम् ।
९८	४	राजानं वि°	राजानं तथाविधं	"	१३	स करुणं	त° B
"	७	परलोकोप°	पररोगेप° B	"	१४-१५	श्रीशत्रुञ्जयप्रासाद-	सकरुणं
"	१५	पृथिवीमानृणाय नृ°	पृथिवीमनृणां कर्तुं	"	१६	प्राह—आ°	श्रीशत्रुञ्जये पापाण-
"	१८	गुरोः पुरो नृप°	गुरोश्चरणयोर्नृप° B	"	२१	समरूपं (समरूपं)	मयप्रासादनि° B
"	"	°पदेशादनन्तरं	°पदेशदानानन्तरं B	"	२२	चोक्तं	समरूपं B
"	२१	°चार्यैरुक्तवसि	°चार्यै उक्तवसि B	"	२५	द्वात्रिंशत्स्वर्ण°	उक्तं B
"	२३	निपेध्य	निपिध्य B	"	२८	विभृतापाद्विदीर्णं	द्वात्रिंशद् रूपवन्त-
"	३०	चाविह्वपत् ।	चाजिह्वपत् ।	"	"	पुनः	युताः स्वर्ण° B
"	४	क्षुरिकां ग्राह	क्षुरिकां दृष्ट्वा ग्राह B	"	३३	न्यास्यत्	विभृतापात् समुद्र-
"	६	गतः श्रीकुमार-	गतः श्रीकुमारपालः ।	१०१	१	°हिनेपु° इत्यत आरभ्य	चाताद्विदीर्णं प्रासादे
"	९	°विपस्यूत्कार°	°विपस्यूत्कार° B	"	"	इत्येतत्पर्यन्तपाठस्थाने B प्रतापयं पाठः—	पुनः B
"	१२	°तव	तहि °तव B	"	"	एवं चारुद्वयेऽपि द्वे फोटी सतनयतिल-	न्यास्यत् । तत्र नृपतिपितृर्नाम्ना त्रिभुवन-
"	२०	करेसिई	करेस्यई B	"	"	क्षयुता(ते) क्षययना (अयं व्यपिते ?)	पालविहारे श्रीपार्श्वनाथं स्थापितवान् । तीर्थ-
"	२३	हल	हलु B	"	"	श्रीशत्रुञ्जयस्योपत्यकायां वाहङ्गुरं नगरं	पूजाकृते चतुर्विंशत्यारामान्, नगरपरितो वर्षं
"	२४	B आदर्शे उत्तार्षणीदृष्ट-		"	"	प्रवक्तुं कलशार्धजप्रतिष्ठायां श्रीपत्तनादि-	देवकुलस्य प्राप्तवासादिकं च कारयामास ।
"	२५	छात्वा रण°	छात्वा युद्धाय डुडौके	"	"	प्रासादं कलशार्धजप्रतिष्ठायां श्रीपत्तनादि-	श्रीसहस्रं निमग्नपापपूर्वमातीयं महता महेन
"	"	°ध्विर°	°ध्विरं B	"	"	१२११ सर्वमकारयत् । स्नात्रपूजात्रिकाव-	१२११ सर्वमकारयत् । स्नात्रपूजात्रिकाव-
"	२७	पिधाय, रण°	पिधाय, तं प्रेरयित्वा	"	"	स्वरे कश्चित् कविः—किं कृतेन न यत्र त्वं, यत्र	स्वरे कश्चित् कविः—किं कृतेन न यत्र त्वं, यत्र
"	"	°दुक्षितकरणं	°दुक्षितकिरणं B	"	"	त्वं किमसी कलिः । कळी चेद्भवतो जन्म,	त्वं किमसी कलिः । कळी चेद्भवतो जन्म,
"	३०	°कर्पणं टोप्यां	°कर्पणस्थाने टोप्यां B	"	"	कलिरस्तु कृतेन किम् ? ॥ १ ॥ लक्षमुचित-	कलिरस्तु कृतेन किम् ? ॥ १ ॥ लक्षमुचित-
"	३२	°कोट°	°कोट° B	१०१	११	अथो विश्वविश्वैक-	दानम् ।
"	"			"	"	सुभटेन आं०	अथोदयनपुत्रेण आं०

पद्यं अङ्कः	मुद्रितपाठः	पाठभेदः छन्दपाठो वा	पद्यं अङ्कः	मुद्रितपाठः	पाठभेदः छन्दपाठो वा
१०१ १४	०पाल स०	०पालरूप स B	१०२ २६	०समय चन्द्रोदयं	०समये चन्द्रोदयं B
" १५ १६	'अशनो' इत्यत आरभ्य 'कारयित्वा' इत्येतत् यन्ना पाठ B पुस्तके नोपक्रम्यते ।		" २८	तेऽपि मे	तेऽपि पूर्वमे B
" १६	कलशारोपण०	कलशारोपण० B	" २९	इति जनो	इति लोके सर्वथ जनो B
" २२-२५	'केनापि' इत्यत आरभ्य 'धीसहलोका' इत्येतदन्त पाठ B प्रती न वर्तते ।		" ३०	राजा तेया तदेव	विप्रदीना राज देवयोषेस्तदेव B
" १३३	'जिनं नचा धी'	'जिनस्तुतिं कृत्वा धी' B	" ३२	पिनीतासत्रे	पिनीतानगरीप्रत्यासत्ते B
१०२ ३	द्रव्यलक्षं	द्रव्यलक्षे B	" ३२ ३३	'धृत्या भक्ताधये' खादिमादिशकटानि धृत्या तत्र गत । प्रभुं प्रणम्य धर्मदेशनां धृत्या महाधये सा' इत्यन्तपाठानि B प्रती एता एव पाठो वर्तते-	
" ४	'द्वयं मा'	'द्वयं प्रति मा' B			
" १४	'सप्तशती' भावर 'पवित्रीकृता' पर्यन्त पाठ B प्रती नास्ति ।				
" १५	तस्य भ्राता	तस्य कनीयान् भ्राता B			
" १६	धीगुरुणा पार्थिवं धर्मं धीगुरुन् धर्मित्वा देशनामद्युणोत् ।	धर्मदेशनामित्य द्युणोत् । B			
" १८	'निच्छे' ॥ इत्यत्र पञ्चदश गणानां क B आर्थोऽधिकमुपलभ्यते-				
<p>वित्तइस्त न होइ द्या वितरिं सचं चणइ हरेण । लेइ अदक्षं वितरिं, सेवेइ य मोदुणं पायो ॥ १ ॥ तिरामभपरिगहमहादिरणाइ बुणइ विसर्धो । जाइं भाइ अरुपायो, जर न तथे बुणइ छेरे ॥ २ ॥ बुधिय उ दुक्कयकम्मं, वेइसां अह तथेण सोहिता । पावेइ जिओ मोक्खं, न हु कम्मं निण्णलं विं पि ॥ ३ ॥ तुत्तमवि सणलच्छी, सुत्तां अइविरत्त होइ पड्डने । जइ छड्डिऊण न तथ, धरइ ता नेइ नयमि ॥ ४ ॥ माथ पिप पुत्त र्धयय सक्कजुत्तला दियाइ कीरति । न मरत्तसुयपायो तिळतुममिओ विहुज(हु)र्जति ॥ ५ ॥ जंत्तस मरत्तस्य य, कोइ सहाओ म होइ जीवस्स । तण समयणेहु सयं, सयं पि जिणिदिं पविचसं ॥ ६ ॥ जनेण सयं न य जंति र्धयया नैय मायपियपुत्ता । पथी य चले विउलं, घणं य ज सविधे निच्छं ॥ ७ ॥ यमोस(अ)सारधम्मो, पिओ सयंयो जियाण सण्णण । नाऊण जिणा पथे, इदिं सुत्तण पयइया ॥ ८ ॥ जं जेण कयं कम्मं, एहिं य अमुहिं य तथ भुत्ताय । चम्मजलेनिह जीया, कम्मं सविप ततो मुक्को ॥ ९ ॥ १९ इत्यादि भुं</p>					
१०२ ५०-२१	अत्र धामराशिर्ल 'मन्नादिशुतो	अत्र देवयोषिर्ल B 'मन्नादिशुतो B	१०३ २	धीसर्त	धीसर्तर्ध B
			" ५	माह-मा	माह-राजन्मा B
			" ५	अयं	अनी B
			" १	'मुद्द' इतिवाणिष्या	'मुद्द' इति वाणिष्या रत्नन ६० रत्नन ६० ॥ १ ॥
			" १०	'मन्नादी' ॥	'मन्नादी' B
			" ११	तेषां निव	तेषां निवे निव B

पत्र	पङ्क्ति	शुद्धितपाठ	पाठमेव शुद्धपाठो वा	पत्र	पङ्क्ति	शुद्धितपाठ	पाठमेव शुद्धपाठो वा
१०३	१३	यावद्दृ	आयद्दृ B	"	१०	रागसुमिः	रागसुमिः B
"	"	अणुमज्जणा	अणुसज्जणा B	"	११	हेमखंड	हेमखंड B
१०४	४	बभूयः	बभूवः	"	१६-१८	सचिवैः इत्यत आभ्य	सचिवैः शोचामि
"	१०	जं सामिसेयं	जम्मासिसेयं B	"		इत्यतदन्तः पाठ B	पुस्तके नास्ति ।
"	१२	गयगपय	गयगपयय B	"	२०	विरहविषं	विरहव्यषं B
"	१३	पासं	वासं B	"	२१	कमलवने	कमलवनं B
"	२८	भगीरथः	भागीरथः B	"	२६	विलिप्य	विलिप्य B
"	३२	मानः । यस्मिन्	मानो यावत् पष्ठारः	११०	८	प्यवसरावे	प्यवसरे वे B
"		संन्याता ऋषभं	केऽशीतियोजनवि-	"	१८१	सप्तविंशतिदि	सप्तदि B
"			स्तीर्णो मूले भवि-	"	२१-२४	सर्वैः इति पद्य P _३	प्रतायेषोपलभ्यते ।
"			प्यति । तस्मिन्प्रसङ्गा-	१११	१	नाऽभूद् भं	नाऽभूत् भं B
"			ता अतीता ऋषभं B	"	३	मण्डलेष्वप्या	मण्डलेषु विपुलेष्वप्या
१०५	४	खिलादयो	खिलादयो B	"	६	निजैर्नो व्ययम्	निजैर्नोव्ययम्
"	९	पाण्डवानां	पाण्डवादीनां B	"	७-१२	कर्णाटे इत्येतदारभ्य	वर्जनम् इत्येतदन्तं श्लोक-
"	१२	चैत्याद्	चैत्याघस्ताद् B	"		त्रितय B	प्रती नास्ति ।
"	१३-१४	कल्पी दत्तो	कल्किपुरो दत्तो B	१११		एकादशोत्तराशततमपत्रस्य	शुद्धितसमलपाठस्थाने Pa
"	१४	२२१४ अनं	२२१४वर्षानं B	"		वाद्यं निरालिखितं पाठं	समलि-
"	२०	इति तीर्थं	इति श्रीशत्रुघ्नतीर्थं B*	"		संवद्रिकमतोऽङ्कनन्दगिरि	शे सन्प्राप्य राज्य-
"	२१	अस्य इत्यत आरभ्याद्योत्तराशततमपत्रस्यैकादशीपङ्क्ति-		"		धियं, हिंसां सव्यसनां	...
"		पर्यन्तं पाठ B	प्रती पद्यपाठसमपत्रावुपलब्धे-	"		मुक्त्वाऽखिले भूतले । निर्माप्याप्रतिमांश्चतु-	
"		र्नोपलब्ध ।		"		दंशशतीसङ्ख्यानं विहारान् नमोवदया ...	
१०८	१२	पालेन द्रासतति-	पालदेवेन द्रासतति-	"		वत्सरे स सुकृती प्राप व्ययम् (?) ॥ इति	
"		सामन्ता भू	सामन्तभू B	"		श्रीकुमारपालप्रबन्ध समाप्तः । सं० १४८५	
"	१३	कारिता । १४४४नं	इत्येतत्पाठस्थाने -	"		॥ छ ॥ छ ॥	
"		कारिता । देशनामानि - कर्णाटे गुर्जरे लाटे,		११२-२२	१६	रुसंतु लिङ्गिणो	रुसेद्दे हेमसूरी उ । B
"		सौराष्ट्रे कच्छसैन्यवे । उच्चायां चैव भस्मेयां,		"		सव्ये ।	
"		मारवे मालवे तथा ॥ १ ॥ कोडुजे च तथा		"	१५	सङ्गु	सङ्घि B
"		राष्ट्रे, कीरे जालन्धरे पुनः । सपादलक्षे		"		सुप्रसन्नसुरिहि नो	न ह्य चत्ता पुन-
"		मेवादे, दीपे जालन्धरेऽपि च ॥ २ ॥ जन्तू-		"		मुक्ता ॥	सच्छेज ॥ B
"		नामभय सप्तस्यसनानां निषेधनम् । वादं		११५	१३	वातदेवेन	वाग्भटदेवेन B
"		न्यायघण्टाया रुदतीघनवर्जनम् ॥ ३ ॥		"		कुमारपालप्रबोधप्रबन्धसमाप्त्यनन्तरं [पत्र १११]	B पुस्तकेऽय-
"		१४४४नं B		"		मधिकं पाठं वेनापि पश्चात् समुचितं -	
१०८	१५	पाटितवान् ।	पाटितम् । B	"		अथ अजयपालराज्यम् । श्रीहेमचन्द्रेपाद् रामचन्द्रादी	
"	२०	रुल्यौ	रुल्यैः B	"		तत्तलोहविष्टरसनयातना लोको वसित ।	
"	२२	रुतरुल्या	रुतरुल्यौ B	"		जो करिवराण कुंभे पापं दाऊण मुचिप दलह ।	
"	२६	तत्सङ्गं	तत्सङ्गं B	"		सो सीहो विहिवसो जंक्परिप्लवण सहइ ॥ १ ॥	
"	"	जनानुरागः	जनानुरागी B	"		रामः महिर्पाठहं सचत्तचपह, जिण तिरि दिन्हा पाय ।	
१०९	२	परमेश्वरम्	प(पा)रमेश्वरम्	"			
"	७	स्थाणुं	स्थाणुं B	"			

पत्र पङ्क्ति मुद्रितपाठः

पाठमेव शुद्धपाठो वा

पत्र पङ्क्ति मुद्रितपाठः

पाठमेव शुद्धपाठो वा

तनु अल्पमीय दिनेसरह, होइ ति होउ चिराय ॥
इत्युदीर्य दशने रत्ननां छिन्दन् मृत । पवमाद्रित राज-
विहाराणां पातनम् । लघुसुल्लुबानाद्वाप्य प्रातर्मृगयाभ्यासं
कारयति, 'पूर्वमेते वैत्यपरिपाटीमन्त्रावु' इत्युपहासात् ।
यालचन्द्रोऽपि 'गोप्रहत्याकारापकः' इति सुप्रसिद्धाङ्गण-
नृपसिन्धुदुस्कारितः । मासादपातने इष्टा लोकज्ञेऽत्यन्तं
खिद्यते । प्रपञ्चेन रक्षा कारिता । कथम् ? नृपवल्लभः कौतुकी
सीरुणो भूदिहमदानेन प्रार्थितः । स इष्टेन सौघमेकं कृत्वा
धवलितं चित्रितं च । पुत्राः पञ्च । कर्णे पयमेवमुपराजं
कर्त्तव्यम् । राजान्ते सीलणोऽवङ्- 'देव ! राजाशा मे
शिरसि स्थिता, पुत्रवैप्रवान् जाताः, यद्वादेशः स्यात्
तदा तीर्थेयु यामि' ।

राजा-यथावच्छिद्येष्टव्य । नृपे पश्यति पुत्रा मापिताः—
पतन्ते सौधं यस्ततो रक्ष्यम् । तैस्तथैवोक्तम् । अग्रे किय
तीमपि भुवं पावद् याति तावत् तैस्तत् सौधं लघुदैहत्या

भग्नम् । पादकारं ध्रुत्वा व्याघ्रद्वयोवाच—देहताशाः ! अस्मा-
दपि कुलपात् कुपात्रा यूयम्, अनेनात्मीये पितरि मृते
तद्धर्मस्थानानि पातितानि, भग्नङ्गिः पुनरहं पदरातमपि
गच्छन्न प्रतीक्षित । राजा ललङ्गे । वैत्यानां रक्षा कारिता ।
तस्य कुतिसतस्य राज्ञो मातापुत्रयोर्वेलादित्युप कारयितुं
रुचिररपन्ना । वण्टां (वण्डानां) कारयति । एकदैकेन वण्डेन
छत्रपूतकङ्कलोहकर्तिकया जग्मे मृतः । वर्षे ३ मास १ दिन
२८ । मूल [राज] राज्यं वर्षे २ मास १ दिन २४ । सीमराज-
राज्यं वर्षे ६० मास ५ दिन ७ । तिम्रुणपालराज्यं वर्षे २ दिन
१२ । पीसलदेवरज्यं वर्षे १८ मास ७ दिन ७ । अर्जुनदेवरज्यं
वर्षे १३ मास ७ दिन २३ । सारंगदेवरज्यं वर्षे २१ मास ८ ।
पर्वे वर्षे २४ (६७१) मास ९ राजान पत्तने । ततो म्लेच्छ
राज्यम् ॥ कल्याणमस्तु ॥ छ ॥ संवत् १६६३ वर्षे कार्तिक
वदि ९ शुक्रवासरे ॥ शुभं भवतु लेखकपाठकयोः ॥

* *

* अत्र शुद्धि-इतिपत्रके निर्दिष्टानां शतीनामित्थं चक्षपविचय —

A जैन-आश्वानन्दसमा (भावनगर) ग्रन्थसमूहस्य प्रति ।

B शैठियासमूह (बिकानेर) स्य प्रति ।

Pa भाण्डारकररीतिवैदम्बोदय (पूना) ग्रन्थसमूहस्य प्रति ।

Pb " " " " " "

अज्ञातकर्तृकं पुरातनं संक्षिप्तं

कुमारपालदेवचरितम् ।

प्रणम्य श्रीमहावीरं सर्वज्ञं पुरुषोत्तमम् ।
कुमारपालदेवस्य चरितं किञ्चिदुच्यते ॥

- § १. अस्त्यत्र गूर्जरात्रायां नास्माऽणहिह्लुपत्तनम् । पुरं तत्र नृपो भीमदेवो देवोपमर्दिकः ॥ २
क्षेमराज-कर्णदेवौ तत्पुत्रौ भिन्नमातृकौ । परस्परं प्रीतिभाजौ यथा राघव-लक्ष्मणौ ॥ ३
कर्णमातुस्ततस्तेन भीमदेवेन चैकदा । प्रतिपन्नं राज्यदानं श्रीकर्णस्य लघोरपि ॥ ४
वशीकर्तुमिव स्वर्गं कर्णदेवे दिवंगते । राज्यक्षमे क्षेमराजे कर्णे राज्यं न वाञ्छति ॥ ५
राम इव क्षेमराजः स्मृत्वा भाषां पितुस्ततः । कर्णं महोपरोधेन स्वयं राज्ये न्यवीविशत् ॥ ६
पालयन्नन्यदा राज्यं परनारीसहोदरः । चचाल देवयात्रायां कर्णः कर्णं इवापरः ॥ ७
श्रीदेवपत्तनादवाङ् गन्धर्वैः सप्तभिः स्थितः । प्रासादं सोमनाथस्य दृष्ट्वाऽभिग्रहमग्रहीत् ॥ ८
'यथा पापक्षयं हारं चन्द्रादित्याख्यकुण्डले । श्रीतिलकमङ्गदं च परिधीय समाहितः ॥ ९
यदा सोमेश्वरं देवं पूजयिष्यामि भक्तितः । भोक्ष्ये तदाशनं पानं ताम्बूलमपि नान्यथा ॥' १०
स्नात्वा प्रभासे श्रीकर्णो यदाऽप्याचत मूषणम् । कोशाध्यक्षस्तदा स्माह नादिष्टं भवन्निस्ततः ॥ ११
आभरणं पत्तनेऽस्याह विस्त्रिञ्च्य ततो नृपः । तदा मदनपालाख्यो मण्डलीकोऽजवीदिति ॥ १२
मा विपीद महाराज ! मध्विद्वधरा यतः । मया सन्ति सहानीताः श्रीधनेश्वरस्तूरयः ॥ १३
अथ राज्ञाऽप्यथितैस्त्रैरणहिह्लाख्यपत्तनात् । आकृष्टिमधेणाकृत्याभरणं तत् समर्पितम् ॥ १४
सम्पूर्णाभिग्रहो राजाऽप्याह सुरिवरं प्रति । युष्मागिर्जीवितं दत्तं ममाभिग्रहपूरणात् ॥ १५
गृहाण तदिदं राज्यमित्युक्तः सुरिरजवीत् । रक्ष जीववधं राजन् ! नवरात्रद्वयेऽपि हि ॥ १६
तथेति कृत्वा संसाध्य सुराष्ट्रामण्डलं नृपः । चकार वामनस्यल्पां सज्जनं दण्डनायकम् ॥ १७
ततो मदनपालेन विज्ञप्तः कर्णभूपतिः । सार्द्धं धनेश्वराचार्यैरारुढो रैचताचलम् ॥ १८
सज्जनोऽपि स्वगुरुभिः श्रीभद्रेश्वरसुरभिः । चतुर्विधेन सद्देन सार्द्धं राजानमन्यगात् ॥ १९
श्रीनेमिसुवनं जीर्णं वीक्ष्य काष्ठमयं ततः । सज्जनो गुरुणादिष्टो जीर्णोद्धारकृते कृती ॥ २०

यथा - रायामच-सिद्धी कुडंबिण वावि देसणं काडं ।

जिज्ञे पुद्वायपणे जिणकप्पी वावि फारवड् ॥

- जीर्णोद्धाराय विज्ञप्तः सज्जनेन नृपस्ततः । सुराष्ट्रोद्गाहितं दत्त्वाऽणहिह्लुपुरमाययौ ॥ २१
अथ भद्रेश्वरः सुरिः सज्जनेन सहाष्टमम् । तपः कृत्वाऽप्यिकादेवीमाह्वानयददीनधीः ॥ २२
प्रत्यक्षीन्य साऽप्युच्ये युवाभ्यां किमहं स्मृता । सुरिराह नेमिचैत्यमुद्धरिष्यति सज्जनः ॥ २३
तदेनमनुजानीहि पापाणस्तनिमादिश । अम्ब्याभूचे मरत्येतदस्यायुः सज्जनः पुनः ॥ २४
दण्डापिपः प्राह कार्यस्त्रीर्षोद्धतो निरोपतः । परलोक्षप्रसितानां पापेयं धर्म एव यत् ॥ २५

- अम्हामुञ्चा ततो लब्ध्वा पापाणस्य त्वमि च स । श्रीनेमिचैत्य पण्मासा कलशान्तमवारयत् ॥ २७
- ज्येष्ठस्य सितपद्मस्या शिरोलार्तोऽयं सज्जनः । अम्हादेवीवचं श्रुत्वा जातपद्मत्वनिश्चय ॥ २८
- आदिश्य परशुरामं स्वपुत्र ध्वजरोषे । भद्रेश्वरगुरो पार्श्वे सस्रो व्रतमग्रहीत् ॥ २९
- दिनाष्टकं पालयित्वाऽनशन सज्जनो मुनि । दिव जगाम पुत्रोऽयं ध्वजारोषं व्यापापयत् ॥ ३०
- § २. अथ पद्मत्वमापन्ने कर्णदेवमहीपतौ । श्रीमान् जयसिंहदेवस्तस्य राज्येऽभ्यविष्यत् ॥ ३१
- चतु समुद्रमर्यादा मही तेन वशीकृता । सिद्धो पर्थरकश्चास्य सिद्धराजस्ततोऽभवत् ॥ ३२
- श्रीहेमसूरीनम्यर्घ्यं सर्वविद्याविशारदाम् । व्याकरणं सिद्धहेमचन्द्राख्यं स व्यापापयत् ॥ ३३
- § ३. इतथ क्षेमराजस्य पुत्रो देवप्रसादकः । तस्य पुत्राद्विभुचनदेयादयस्त्रयोऽभवन् ॥ ३४
- त्रिभुचनपालसामूत् सुतेका तनयाश्च । आद्यं कुमारपालाल्यो राज्यलक्षणलक्षितः ॥ ३५
- महाराजः कीर्त्तिपालस्तथा प्रेमलदेव्यभूत् । श्रीकृष्णभटदेवेन योद्धा मोदचासके ॥ ३६
- भार्या भोपलदेवीति कुमारस्य धर्मः च । जयान्तरे सिद्धराजो देवज्ञं प्रष्टवानिति ॥ ३७
- ‘मम पेटे को भवति ?’, सोऽप्यूचेऽस्ति महाभुजः । मध्ये दधिस्थलिकां यस्ते प्रातुव्यनन्दन ॥ ३८
- राज्यं न मम पुत्रस्य जीवति आतुनतरि । तत् ज्ञात्वा हनिष्यामीत्यचिन्तयदयं नृपः ॥ ३९
- ततोऽस्ति पादचारेण कपोतीमुद्रहन् स्वयम् । गत्वा प्रभासे पुत्रार्थं सोमनाथमनाययत् ॥ ४०
- § ४. सोमनाथोऽयं योवाच मया राज्यपरः पुत्रः । स्य कुमारपालोऽस्ति तदलं पुत्राद्विभुः ॥ ४१
- सविषादस्ततो भूषो व्यावृत्तं पत्तनं प्रति । अस्मिन् जीवति पुत्रोऽपि न मे भावीत्यचिन्तयत् ॥ ४२
- मन्त्रिणे कथयच्चैतत् सोऽप्यूचे सुक्तमेव तत् । ‘यदा पूर्वं देव’ नृप विनेतुं मालवान् गता ॥ ४३
- घाटे युद्धद्विकायाश्च सरुद्धे जसवर्मणा । मुष्माभिर्ज्ञापितश्चाह पारपत्रप्रयोगतः ॥ ४४
- त्रिभुचनपालस्यैतत् तदा राज्यं समर्थं ते । त्वत्समीपेऽहमायातस्तेन राज्यं वशीकृतम् ॥ ४५
- § ५. निजिल जसवर्मणा त्वय्यातेऽपि वक्ति स । राज्यं दासे स्वपुत्राय इत्वा सिद्धनरेश्वरम् ॥ ४६
- इति मन्त्रिवचं श्रुत्वा क्रुद्धः सिद्धाधिपस्ततः । त्रिभुचनपालदेवं धातयामास धातकैः ॥ ४७
- कुमारपालोऽप्यवन्त्यां प्रेष्यन्तं प्रातुपितृव्यकान् । भार्या भोपलदेवी तु दधिस्थल्याममुञ्चत ॥ ४८
- स्वयं तु त्रिपुरुषाणां मठाधिपतिरुद्विषी । कपटेन जयाधारी भूत्वा श्रीपत्तने स्थितः ॥ ४९
- सिद्धराजोऽपि तत्रत्यं ज्ञात्वा तं च कथयन् । क्षयाहे कर्णदेवस्य द्वात्रिंशत्तपसै सह ॥ ५०
- § ६. तं निगम्य मठाधीशं पङ्कथा धावन् पदी स्वयम् । ददर्श रात्रिद्वानि कुमारपालपादयोः ॥ ५१
- उपलस्य कुमारः तं राज्ञां प्रष्टो मठाधिपः । अवोचत् त्रयस्त्रिंशत् तपसा वयमासहे ॥ ५२
- नानाविधैर्भक्ष्यभोज्यैः राजा सम्भोग्यं तानयः । धीतपोतीहृते तेषां भाण्डागारे स्वयं गतः ॥ ५३
- जयान्तरे कुमारोऽपि गृहीत्वा कुण्डिकां करे । उल्कान्तिन्याजतो नष्टाऽचालीतुं प्रति दधिस्थलीम् ॥ ५४
- सिद्धराजोऽप्यरुद्धा तं प्रष्टेऽप्रैषीषं साधनम् । आसन्नसाधनं दृष्ट्वा कुमारो हासिकं जगौ ॥ ५५
- § ७. रक्ष मायिति तेनानि सन्धश्च कण्टकाग्रैः । तमदृष्ट्वा सैन्यमपि गतं व्यावृत्तं पत्तने ॥ ५६
- निःशस्त्राय कुमारोऽपि मुण्डाय विकटा जयः । गत्वा दधिस्थलीं रात्रौ मिलितं सज्जनैः समम् ॥ ५७
- आकार्यं योसरिविषं कुलालं सज्जनं तथा । गन्तुं देशान्तरं ताभ्यां सह यावदमधयत् ॥ ५८
- तावदुज्जगरोद्दिष्टौ जनकवचतुस्तयोः । ‘भवता मन्त्रणैर्दग्धा कथं जागरिका मुधा ॥ ५९
- अथवा कुमारपालस्य यदि राज्यं भविष्यति । तत्कथं योसरैः ? तुभ्यं लाटदेशं प्रदास्यति ॥ ६०
- § ८. किम् रे सज्जन ! तव चित्रकूटस्य पट्टिकाम् ? !’ पर्वथं शकुनग्रन्थिं तच्छ्रुत्वा राजनन्दनः ॥ ६१

सज्जनं भोपलदेव्या सह प्रैपीदचन्तिकाम् । स्वयं वोसरियुक्तस्तु चेले देशान्तरं प्रति ॥ ६२
आधेऽहि करौटग्रामे उपित्वा जातलङ्घनौ । अच्छचोल्यां द्वितीयेऽहि प्रयातौ प्रहरद्वये ॥ ६३
कुमारो वोसरिं ग्राह अथ साद्रोजनं कथम् । सोऽप्याहास्ति जननी मे सा मे दास्यति भोजनम् ॥ ६४

यतः - प्रतिदिनप्रयत्नसुलभे भिक्षुकजनजननि साधुकल्पलते ! ।

दृष्यतनिरकतारिणि भगवति भिक्षे ! नमस्तुभ्यम् ॥

६५

इत्युक्त्वा वोसरिभिर्क्षां कृत्वाऽऽयातस्तदन्तिके । करम्मकुम्भी संगोष्य भिक्षासुंदीमुपाययत् ॥ ६६
भुक्त्वोभावपि सुत्वाथ पूर्वमुत्थाय वोसरिः । करम्मं यावदश्नाति कुमारोऽचिन्तयत् तदा ॥ ६७
अहोऽस्यायूनता येन मुसे मय्येककोऽज्यसौ । जीर्णे करम्मे सोऽप्याहोतिष्ठ सुंख नृपात्मज ॥ ६८
ऊचे कुमारः किं पूर्वमेकाकी भुक्तवान् भवान् । स ऊचेऽयं मम भिक्षागतसोक्तं स्त्रियैकया ॥ ६९
'करम्मकुम्मं हे विप्र ! रात्रावुद्भटितं [स्थितम्] । गृहाण यदि ते कार्यं न पुनर्दूषणं मम ॥'
गोपितः स मयादाय स्वयं सुक्त्वा परीक्षितः । वरं भवतु मे मृत्युरक्षणीयो भवान् पुनः ॥ ७०
राज्ये दास्ये तव ग्राममेतमुक्त्वेति राजसुः । प्राप्तो खांगुरकग्रामे साध्वीलक्ष्मीश्रियो गटे ॥ ७१
तया च क्षुधितो ज्ञात्वा गोजितश्चारुनोदकैः । तयैवापितपाथेयः पेटलापट्टकं गतः ॥ ७२
तदेक्षरवणिग्वाट्यां प्रविष्टस्य पटी गता । न लब्ध्वा चाटुभिरपि विपादोऽस्य ततोऽभवत् ॥ ७३
प्रावृत्य वोसरिपटीं स्तंभतीर्थे गतस्ततः । श्रीहेमस्तूरीन् पप्रच्छ कदा सेत्सति वाञ्छितम् ॥ ७४
तेऽप्युचुः कतिपयैस्ते वर्षे राज्यं भविष्यति । स ग्राह राज्यसन्देहो मृ(मि)यते तु क्षुधयाऽयुता ॥ ७५

५४. इतश्चागादुदयनो गुरुव्रतं सुतैः सह । आख्यायाऽऽम-चप्पहृद्योर्ध्वान्तं हेमस्तूरिभिः ॥ ७६
प्रोवाचेति कुमारोऽयं भविता परमार्हतः । सार्वभौमस्ततोमन्त्रिन् ! सन्मान्योऽस्मि महादरात् ॥ ७७
कुमारोऽप्युदयनस्य गृहे तिष्ठन्नथान्यदा । केनाप्युक्तः सिद्धराजः प्रैपीत् तं प्रति पातकान् ॥ ७८
तच्छ्रुत्वा कुमारो मीतः प्राणप्राणकृते कृती । एकाकी निशि निर्गत्य जगाम वटपट्टके ॥ ७९
विशेषकैकचणकान् कट्टवणिज आपणे । क्षुधात्तो गक्षयित्वाऽसौ खट्वागणकं ददौ ॥ ८०
निर्द्रव्यं राजपुत्रं तं विलोक्य वणिगूचिवान् । खट्वागणं भङ्गलीके भवन्तु चणकास्तव ॥ ८१
कज्जालीसिद्धपुरके जटीमूल्याऽयं सोऽगमत् । सिद्धेश्वरपूजनाय स्थापितस्तन्निवासिभिः ॥ ८२
तत्रैकदा शाकुनिकं भारवं पृष्ठवानसौ । वाञ्छितातिः कदा मे स्यात्, सोऽप्यूचे प्रातरपतः ॥ ८३
प्रातर्मिलित्वा शकुनान्तेपणाय गताहुभौ । मुनिसुव्रतचैल्लोङ्कं दृष्ट्वा दुर्गां स्वितौ ततः ॥ ८४
शुभचेष्टाऽकोदुर्गाऽमलसारे स्वरद्वयम् । स्वरद्वयं च कलशे दण्डे स्वरचतुष्टयम् ॥ ८५
दृष्टः शाकुनिकोऽप्योचत् सिद्धिस्ते वाञ्छिताविका । भाविन्येव विशेषात्तु जिनमक्तिप्रभावतः ॥ ८६
वसैः सम्पूज्य कुमारस्तं मुक्त्वा तापसव्रतम् । गत्वाऽवन्यथां सज्जनानां मिलितः सिद्धराट्टमयात् ॥ ८७
गत्वा कोह्लापुरेऽद्राक्षीद् दानमोगादिसदृशम् । सर्वार्थसिद्धं योगीन्द्रं सेवित्वा चाप्यतोपयत् ॥ ८८
उवाच योगी मधौ स्त एकः साम्राज्यदायकः । खेच्छया धनदाताऽन्य आयः सोपद्रवः पुनः ॥ ८९
सत्त्वसारः कुमारोऽयं मध्वं जग्राह राज्यदम् । उक्तेन तेन विधिना पूर्वसेवा व्ययत च ॥ ९०
ततः कृष्णचतुर्दश्यां गत्वा पितृवने निशि । शयस्य वक्षसि न्यस्य वह्निकुण्डं स्वयं पुनः ॥ ९१
उपविश्य तस्य कट्यां यावत् होमं ददाति सः । कराट्मूर्तिः प्रत्यक्षस्तावत् क्षेत्राधिपोऽवदत् ॥ ९२
मामनम्यर्ज्यं रे पृष्ट ! किमारब्धं मुमुक्षुणा । इति श्रुत्वापि निःशोभः सोऽपि जापं समापयत् ॥ ९३
तदा च भूत्वा प्रत्यक्षा महालक्ष्मीरवोचत । गूर्जरात्राधिपत्यं ते दत्तं वर्षेस्तु पयसि ॥ ९४

सिद्धमन्त्रः कुमारोऽयं नत्वा सर्वार्थयोगिनम् । कल्याणकटके देशे क्रमात् कांचीपुरीं ययौ ॥ ९६

पुरुषेषु जातिर्नगरीषु कांची नारीषु रंभा पुरुषेषु विष्णुः ।

सतीषु सीता द्रुपु कल्पवृक्षो जिनस्तु देवेषु नगेषु मेरुः ॥ ९७

९६. कुमारः कौतुकात् तस्मात् भ्रमन् परिसरेऽन्यदा । कल्पमेकमद्राक्षीत् वैरिणापास्तमस्तकम् ॥ ९८

तत्पार्श्वे मिलितः स्त्रीणां गुप्ताशान्योऽन्यजल्पितम् । 'अहो केशकलापोऽस्य अहो श्रवणलम्बता ॥ ९९

अहो धनत्वं कूर्चसाहो ताम्बूलव्यसनिता । अहो विरलदन्तत्वं ।' श्रुत्वेति च स ता जगौ ॥ १००

कथमेतत् ततस्ताश्चोचत्—'किं चित्रमत्र यत् । दीर्घं वेणीसलं शुभ्रं रक्तेषु कुण्डलयोः किणे ॥ १०१

आनामि हृदि गौरत्वाद् दृश्यते स्मश्रुणः सलम् । ताम्बूलव्यसनाशेषोऽहुष्टधूर्णेन चर्चितः ॥ १०२

नित्यं विरलदन्तानां क्षित्वा रक्ता कनिष्ठिका । तच्छ्रुत्वा चिन्तयदसौ यदुरत्ना वसुन्धरा ॥ १०३

कृत्वा स्नानं कुमारोऽयं सरस्यमृतसागरे । तीरदेवकुले गत्वाऽर्च्यमानं ददृशे शिरः ॥ १०४

तस्मैतिवृत्तं शुश्रूष कथनं स्वविरोऽवदत् । 'पुरेह प्रवरो राजा कारिते सरसि स्वयम् ॥ १०५

पद्मकोशद् विनिर्गत्य शीर्षमेकं सकुण्डलम् । त्रिःकूलो ब्रुवतीत्युक्त्वा निमज्ज ददृशेऽन्यहम् ॥ १०६

तदर्थं पण्डितैः शृष्टैः प्राप्य मासचतुष्टयम् । तद् ज्ञातुं श्रुत्वा विप्राश्चत्वारो वृद्धसन्निधौ ॥ १०७

यतः—

यदेकः स्वविरो वेत्ति न तत्तत्कणकोटयः ।

रूपं यो लक्ष्म्या हन्ति वृद्धपाकधातुं स वृज्यते ॥ १०८

ततो गत्वा भरौ देशे स्वविरः कोऽप्यश्च्यवते । स्वपिता दर्शितस्तेन तेनापि स्वपितामहः ॥ १०९

सविशतिव्रतपदैरीयस्यास्य सन्निधौ । विप्रैरग्रन्धि शीर्षेण ब्रुवतीत्युक्तिकारणम् ॥ ११०

सोऽप्युचै भोजयित्वा तान् शुनीद्विम्बचतुष्टयम् । एहीतेन महाभूष्यं शुद्धस्त्वप्यप्ययो यतः ॥ १११

लोमाद् विप्रा अपि कयै कृत्वा तांश्चलनाशमान् । व्यापुटन्तं वृद्धमनुः स सन्देहस्तथैव नः ॥ ११२

संशयविह्वलं पृथग्यमित्युक्ते तेन तेऽप्यष्टुः । कथं स ऊचै शशङ्गा अपि तदपि वित्य नः ॥ ११३

यत उक्तम्—

भ्यानगर्हभचाण्डालमयमांसरजस्वलाः ।

स्पृष्ट्वा देवलकं चैव सचेत्स्नानमाचरेत् ॥ ११४

शस्त्रनिषिद्धः संशयो विप्राणां वृज्यते कथम् । तेऽप्युच्यैर्बहुमूल्यानि श्वदिम्भानि त्वमप्यथाः ॥ ११५

ततोऽस्माभिर्दृष्टीतानि लोमाद् विक्रियते न किम् । ऊचै वृद्धस्तदेवेदं विश्वं ब्रुवति लोमतः ॥ ११६

इति ते छिन्नसन्देहाः कुमारहागताः पुनः । पण्डितैः पुस्तकेष्वेव लिखितोऽर्थः सविस्तरः ॥ ११७

राज्ञोऽदधि नृपोऽप्याह सत्यमेतत् शिरो यदि । श्रुत्वा नमयं न पुनः सरसो निस्ततिष्यति ॥ ११८

तथाकृते तत्रायते चैवं निर्माप्य मनुजा । देवस्थाने स्थापितं च शीर्षमेतत् प्रसिद्धये ॥ ११९

तच्छ्रुत्वा विविधाधर्मदर्शनाज्जातनिश्चयः । किमिच्छां कुमारोऽपि काङ्क्षाम् स्थित्वा विनिर्ययौ ॥ १२०

९६. मक्षिनापधनपदे स्थित्वा कोलम्बपत्तने । सोमनाथेन कोलम्बस्थामी स्वप्ने न्यगपत ॥ १२१

भविष्यो गर्जराधायाः स्त्रीमी शस्त्रव पत्तने । समेष्यति जयापारी विधेयं तस्य पूजनम् ॥ १२२

चतस्रषु दिक्षु मुक्तैः पुरुषैः पुरसीमनि । यथोक्तलक्षणो वीक्ष्य कुमारो भक्तिपूर्वकम् ॥ १२३

आहूय नृपतेः पार्श्वे समानिन्य ततो नृपः । अभ्युत्थाय स्वकीयादींस्तन तं स न्यवेष्टयत् ॥ १२४

निगम्य शम्भोरदेशं राज्ञा राज्ये निमज्जितः । निषेध्य कुमारस्तस्य पार्श्वे तस्मी यथासुखम् ॥ १२५

- सोचे (?) तथापि तेऽभीष्टं कुमार ! किं करोम्यहम् । कुमारः ग्राहयेनाव ज्ञायते मे समागमः ॥ २६
 दशगव्यूतिविस्तारे कोलम्वपत्तनान्तरम् । भूमीमप्राप्य राज्ञोऽयं सङ्कोच्य निजमन्दिरम् ॥ २७
 कुमारपालेश्वराख्यः शासादस्ताव कारितः । कुमारपालनामाङ्गं नाणकं च प्रवर्तितम् ॥ २८
 ५७. ततः कुमारो निर्याय प्रतिष्ठानपुरं गतः । द्विपञ्चाशद्वीरकूपावाश्चर्याणि तु वीक्ष्य सः ॥ २९
 प्रातः क्रमेणोजघिन्यां निजस्वजनसन्निधौ । अमस्तावान्यदा यातः कुडङ्गेश्वरमन्दिरम् ॥ ३०
 प्रणम्य लिङ्गं तन्मध्ये व्याप्तं सप्तफणाङ्कुरैः । वीक्ष्य प्रशस्तिं तन्मध्ये गाथामेतामवाचयत् ॥ ३१

पुत्रे वाससहस्से सयमि वरिसाण नचनवद् अहिए ।

होही कुमरनरिंदो तुह विकमराय । सारिचछो ॥

३२

- आत्मनो नामसाम्यं च वर्षाणां वीक्ष्य पूर्णताम् । गाथार्थं कुमारोऽपृच्छजैनदर्शन(नि)सन्निधौ ॥ ३३
 सोऽप्याख्यत्—‘पूर्वमत्रासीत् सिद्धसेनदिवाकरः । विक्रमादित्यभूपस्य तेनाऽभ्यर्थनया किल ॥ ३४
 द्वात्रिंशद्-द्वात्रिंशकाभिर्धौतरागः स्तुतस्ततः । कुडङ्गेश्वरलिङ्गं च स्फुटितं तस्य मध्यतः ॥ ३५
 आविरमृद्धरणेन्द्रः श्रीपार्श्वप्रतिमाकरः । तं दृष्ट्वा विक्रमादित्यभूजानिः परमाहृतः ॥ ३६
 तेनैकदा सिद्धसेनः पृष्टः किं कोऽपि भारते । अतः परं जैनमक्तः सार्वभौमो भविष्यति ॥ ३७
 श्रुतज्ञानेन विज्ञाय गाथेयं गुरुणोदिता । राज्ञा च लेखितावैव—’ तच्छ्रुत्वा कुमारोऽवदत् ॥ ३८
 ‘आर्हतानामहो शक्तिरहो ज्ञानमहो व्रतम् । अहो परोपकारित्वं किममीषां हि नाद्वुतम् ॥’ ३९

५८. ततः सज्जन-भोपल्लुदेवी-योसरिमिः सह । श्रुत्वा निर्मलेषं स उज्जायिन्या विनिर्ययौ ॥ ३४०
 मध्ये दशपुरं भूत्वा चित्रकूटनगं गतः । शान्तिचैले श्वेतभिक्षो रामचन्द्रस्य सन्निधौ ॥ ३४१
 जातचित्रश्चित्रकूटदुर्गात्तिमपृच्छत । रामोऽप्युचे—‘इतः क्रोशयसेऽभूमध्यमा पुरी ॥ ३४२
 तत्र चित्राङ्गदो राजा सोऽन्यदाऽभिनवैः फलैः । योगिना व्याघ्रयुक्तेन पद्मासावधि सेवितः ॥ ३४३
 पृष्टो हेतू रहो राज्ञा योग्यूचे मन्त्रसिद्धये । द्वात्रिंशलक्षणवतः साक्षिध्यात् तेऽगवच सः ॥ ३४४
 यतः कृष्णचतुर्दश्यां रात्रौ चित्रनगोपरि । मनः सिद्ध्यति मन्त्रश्चेत् त्वं ततोत्तरसाधकः ॥ ३४५
 ओमित्युक्त्वा नरेन्द्रेण स योगीन्द्रो व्यपृज्यत । राजपद्वयान्तरितया तच्छ्रुत्वाऽवाचि मन्त्रिणे ॥ ३४६
 उवाच मन्त्री ज्ञाप्योऽहं यदा तत्र प्रवेष्टुमः । ततो यथोक्तचैलायां सन्नय्यप्रकरो नृपः ॥ ३४७
 एकाकी निर्ययौ छत्रो राजा ज्ञात्वा च मन्त्रयि । दक्षो नरेन्द्ररक्षार्थं नृपेणालक्षितोऽज्जगत् ॥ ३४८
 नृपोऽपि-चित्रशैलप्रभारूढो वीक्ष्य योगिनम् । व्याघ्रं च होमसामग्रीं ततोऽज्जगत् करोमि किम् ॥ ३४९
 रक्षार्थं होमसामग्र्या मुक्त्वा तत्र नरेश्वरम् । योगी जलायं सव्याघ्रः क्षीरकूपं गतः स्वयम् ॥ ३५०
 इतथ प्रकटीभूय नल्योर्ध्वमधिष्ठा नृपः । देवोपकरणैरेभिः साध्यते स्वर्णपूरुषः ॥ ३५१
 तत्तं सिसापिपुर्योगी होमित्वा तत्तनु ध्रुवम् । ततो यतस्व रक्षार्थं इत्युक्त्वाऽन्तरितोऽयं सः ॥ ३५२
 राजा सह ततः स्नात्वा जलमानीय योगिना । विलेपनैर्विलिप्याङ्गं होमार्थं ज्वालिज्जलजः ॥ ३५३
 उक्तम राजा—‘त्वं देह ! प्रतिपन्नैकवत्सलः । तदस्य बहिकुण्डस्य देहि प्रदक्षिणाप्रयम् ॥’ ३५४
 राजा सगद्गलं प्राह—‘त्वं योगिन् ! अग्रतो नव ।’ ततो योगी तथा कुर्वन् चल्तं प्राप नृपतः ॥ ३५५
 अथ व्यापृत्य सदसा नृपं यावद्बुद्धोऽसि सः । तावदृपेन्द्र-मन्त्रिण्यां स एवार्थो हुतो दृष्टात् ॥ ३५६
 व्याघ्रोऽप्यनुप्रविष्टान् जातोऽयं स्वर्णपूरुषः । सम्पूज्य तं गृहीत्वा च राजाऽज्जगत् मध्यमां पुरीम् ॥ ३५७
 यच्छन् यथेच्छं द्रविणं स्याति स प्राप सर्वतः । ततः स्वशुद्धिरक्षार्थमादिदेशति मन्त्रिणे ॥ ३५८

- यथा चित्रगिरेः पार्श्वे कूटशैलौऽस्ति दुर्गमः । तस्योपरि महादुर्गं करयामहुरोद्यमः ॥ ५९
- मध्निषाऽपि तथारान्ध्रे यावच्चेचीयते दिवा । तावद्विपतति रात्रौ पण्मासा इति जज्ञिरे ॥ ६०
- तथाप्यमहदुपेक्षाहं नृपं कूटाचलाधिपः । उवाच माग्राप्य (?) दुर्गमत्र कर्तुं न कोऽप्यलम् ॥ ६१
- प्राणालयेऽपि कर्ताऽस्मि नृपेणोक्ते सुरोऽध्वनीन् । यथेवं निश्चयस्तर्हि कुरु चित्रन्नगोपरि ॥ ६२
- दुर्गस्य नाम मध्ये तु देयं मे नाम भूते ! । ततश्चिन्नाह्नदधत्के दुर्गं चित्रन्नगोपरि ॥ ६३
- चित्र-कूटेति दत्ताख्यं देवेन तदधिष्ठितम् । कोटीध्वजानां यन्मध्ये सहस्राणि चतुर्दश ॥ ६४
- लक्षेश्वराणां योग्या च कारिता तलहट्टिका । वापीकूपसरोमुख्यं शेषं देवेन निर्मितम् ॥ ६५
१९. इतश्च स्वर्णपुरुषं सिद्धं चित्राह्नदस्य तम् । ग्रहीतुं कन्यकुञ्जेशः शम्भलीशानृपो वली ॥ ६६
- अतोऽसीद् दुर्गमागल्य ततश्चिन्नाह्नदोऽपि हि । नियमितपुरद्वारो रत्नस्युपरि निर्मयः ॥ ६७
२०. चारा कौरिकवेपेण वर्षैः कतिपयैः पुरम् । प्रविश्य शुश्रुवर्तातं गृहे शुल्काधिकारिणः ॥ ६८
- गवाक्षस्या मध्निपुरी लालयन्ती सुतं निजम् । मापते तात ! किं नैते मुच्यन्ते वणिजारकाः ॥ ६९
- हसित्वा तत्पिताहिते न वस्ते ! वणिजारकाः । शम्भलीशचसुरोपाऽवालीद् दुर्गं निघृक्षया ॥ १७०
- वस्ते ! जन्म यदा तेऽभूत् तदेदं सैन्यमागतम् । त्वमूढा पुत्रवती वस्ते ! जाता येतत् तथैव तु ॥ ७१
- तच्छ्रुत्वा शम्भलीशोऽपि ससैन्यो दुर्गगोपुरे । प्रोक्तो गवाक्षस्ययकरीवेश्वरया यतः ॥ ७२
२१. गंह्रपदः किमधिरोहति मेरुशृङ्गं किंवा रवेरजगरो निरुणद्धि मार्गम् ।
- शक्येषु वस्तुषु बुधाः श्रममारभन्ते दुर्गग्रहग्रहिलतां त्यज शम्भलीश ! ॥ ७३
- अथापद्यत राज्ञाऽपि प्रेषिता गृह्यरूपाः । समर्प्य भ्रातृन् तस्याः प्रोक्तुः स्वामिनि ! नः प्रसुः ॥ ७४
- जित्वा चित्राह्नदं दुर्गं निघृक्षुस्त्ववसादतः । तत् प्रसीदादिशोपायं साऽपि हृष्टा जगाद तान् ॥ ७५
- सर्वाः प्रतोलीरुधाव्य पुरितार्थिमनोरयः । शुक्ले चित्राह्नदो निलमागन्तव्यं तदा त्वया ॥ ७६
२२. विघृणोमि गवाक्षस्या यदा केक्षानह तदा । ज्ञेया भोजनवेलाऽयं तं ज्ञात्वा शम्भलीशकः ॥ ७७
- धर्करीमणिकामेदात् द्वितीयेऽगृहेऽङ्घ्रि तम् । दुर्गतश्च चित्राह्नदो गृहीत्वा स्वर्णपुरुषम् ॥ ७८
- क्षीरकूपे ददौ श्रमां तच्छ्रुत्वा शम्भलीशराट् । क्षीरकूपाजलं कृष्ट्वा दृष्ट्वा तं स्वर्णपुरुषम् ॥ ७९
- यावत् कर्षयते तावत् पुनः पूर्णः स कूपकः । विलक्षः सोऽयं चित्राह्नसुतं चाराहयुक्तम् ॥ १८०
- संसाप्य च स्वयं राज्ये कन्यकुञ्जं पुनर्गतः । स्वभार्याभिः सप्तदुर्गं (?) भद्रो वादीश्वरोऽन्यदा ॥ ८१
२३. 'चित्रकूटमिदं भद्रे ! श्रवित्वा मेकलोचनम् । द्वितीयलोचनस्थायं तपस्वपति मेदिनी ॥' ८२
- कुमारः सपरीवारस्तच्छ्रुत्वाऽऽरुह्य तं नगम् । विस्मितः सर्वतो वीक्ष्य दिश्यान् संजगाद च ॥ ८३
- शैलाः सर्वे गण्डशैलानुकराः वृद्धा ग्रामाः क्षामघामोपमानाः ।
- कुल्यातुल्याः प्रोदसिन्धुप्रवाहाः संहृदपन्ते दूरतोऽन्नापिच्छैः ॥ ८४
१६८. तत्सदाक्षीसाकेण्डः कन्यकुञ्जपुरं यतो 'पूजानां दृष्टान्तेति कन्यकुञ्जमप्युक्तमित्ययम् ॥' ८५
२४. पप्रच्छ कश्चित् किं पूता दृश्यन्ते गणनातिगाः । सोऽन्यथे न कोऽप्यस्ति पूतानां तद् घना अभी ॥ ८६
- राज्येऽहमपि पूतानां करं मोक्षये स्त्रीवृत्ति । विचिन्त्येति कुमारोऽगात् कासीं निर्भरवेपभृत् ॥ ८७
- प्रमत्तेकेन वणिजा वध्नायै. सल्लुतं कृती । द्वितीयेऽङ्घ्रि लुण्ठ्यमान तदहं वीक्ष्य दुःखितः ॥ ८८
- कश्चित् पप्रच्छ किमिदं सोचेऽयापुत्रको वणिक् । मृतोऽसी तदग्रहं तेन लुण्ठ्यते राजपुरुषैः ॥ ८९
- कुमारोऽजित्तयदसौ शिव ! राज्यं यदपुत्रिणम् । म्हेच्छानामिव सर्वस्वं राजा यदाति पुत्रवत् ॥ १९०

राज्ये नाहं ग्रहीष्यामि स्वदेशे स्वमण्डिनाम् । प्रतिज्ञायेति कुमारो गतः पाटलीपुत्रके ॥	९१
ततो राजगृहे याते वीक्ष्य वैभारपर्वतम् । श्रुत्वा समवसरणस्थानान्येप विसिन्धये ॥	९२
नवह्रीपकदेशेषु गत्वाऽजयपुरं ययौ । ततोऽपि कामरूपेऽगात् कामाक्षेक्षणकौतुकी ॥	९३
ततोऽगात् तत्र यत्रास्ति सर्परूपेण भूपतिः । भौतिकं दैविकं चापि यत्राज्ये न भयं भवेत् ॥	९४
कुमारोऽगात्तस्मिन्कारवालाचञ्चपाणेऽन्यदा । उपानदर्थं तेनापि सादरं पूर्वनिम्नितम् ॥	९५
प्रधानमुपानद्गुम्फं कुमारः परिधावितः । एतन्मूल्यं न मेऽस्त्युचे, चर्मकारस्ततोऽवदत् ॥	९६
उपानद्युगलमेतत् शुष्यते तव पादयोः । मूल्येनालं तव स्वामिन् ! मङ्गलीके मया कृतम् ॥	९७
हृष्टस्तच्छुभवाक्येन शुश्राव कुमारस्तदा । पत्तने पादुकाराज्यं भरणात् सिद्धभूतः ॥	९८
कुमारपालभूपालं शृणोपि पत्तने यदा । शीघ्रमेयास्तदामञ्च्य मोचिकं कुमारस्ततः ॥	९९
उज्जयिन्यां सानुचरो गत्वाऽखण्डप्रयाणकैः । कलासीसिद्धपुरेऽगात्वात्वासेपकुटुम्बकम् ॥	२००
§ ११. तत्र पूर्वप्रतिपन्नमातुलस्य द्विजन्मनः । गृहे मुक्त्वा स्वकुटुम्बं एकाकी पत्तने ययौ ॥	२०१
गत्वाऽऽवासे कृष्णभटदेवस्य भगिनीपतेः । रात्रौ ननाम कुमारो भगिनी प्रेमलदेविकाम् ॥	२०२
प्रातेति प्रत्यभिज्ञाय तयापि स्थापितः स्वयम् । खाननीरे वीक्ष्य स्नातां दुर्गां शाकुनिकोऽवदत् ॥	२०३
सप्ताहान्तं भवान् राजा प्रमाणं शाकुनो यदि । तदाकर्ण्य भगिन्यापि विज्ञप्तं पत्युरात्मनः ॥	२०४
मण्डलेशः कृष्णदेवः कुमारं परिरम्य तम् । तवैव राज्यं नान्यस्य मा विपीदित्युवाच सः ॥	२०५
महीतटदेशाधीशं विजयपालराजकम् । मित्रमाकार्यं कृष्णेन पर्यालोच्यः कृतस्ततः ॥	२०६
अग्रे प्रधानैश्चौलुक्यौ द्वौ स्तौ राज्यार्थमाहूतौ । महीपाल-रत्नपालौ राज्यं त्वस्यैव मे मतिः ॥	२०७
द्वितीयेऽह्नि प्रधानानां ज्ञापयित्वेति तौ ततः । आलुहावतुः कुमारं श्रीजयसिंहमेवके ॥	२०८
ततः प्रधानैः सम्मूय पूर्वं राज्यार्थमाहूतः । महीपालस्तान् नत्वाऽऽह दत्तादेशं करोमि किम् ? ॥	२०९
तं विसृज्य रत्नपालस्तौराहूतो महेश्वरम् । प्रणम्य सचिवादींश्च प्राञ्जलिः प्राह पूर्ववत् ॥	२१०
विमृष्टः सोऽप्यथाहूतः कुमारपाल ईश्वरम् । नत्वा सहैलमावज्यान्तरीयाश्चलसधयम् ॥	११
तानाहास्ताभिपेकाय मृगेन्द्रासनमास्थितः । ततः कृष्णादिभिः प्रोचे परामर्शं विमुच्य भोः ! ॥	१२
अत्रार्थं मा विलम्ब्य कार्यं चेज्जीवितेन वः । तस्मैतिस्त्रैस्तथा चके कुमारगुणरक्षितैः ॥	१३
मौक्तिकसेतिका क्षिप्ता तच्छीर्षेऽमृतं सपलिका । कृष्णभटदेवमुख्यैस्ततो राजेत्यसौ नतः ॥	१४
श्रीकुमारपालदेवो वेष्टितो मण्डलेश्वरैः । पट्टहस्तिसनारूढो मेघाडम्बरमण्डितः ॥	१५
चामरैर्वीज्यमानस्तु गृह्णन् पौरजनशिषः । प्रतीच्छन् पौरजनानां राजप्रासादमासदत् ॥	१६
कृतोपकारानाकार्यं सर्वान् सर्वहितस्ततः । कृतज्ञः कृतवान् राजा तेषां पूजां यथोचितम् ॥	१७
सहकारकरो मुक्तस्त्यक्तं च स्तुतीधनम् । व्यसनानि निषिद्धानि सप्त देशेषु सप्तसु ॥	१८
वधो निषिद्धो यथापि द्वादशाखिलदेहिनाम् । विश्वंभरा तेन तेन जैनप्रासादमण्डिता ॥	१९
स कौबेरीमातुराकं पूर्वाभाविदशापगात् । याम्यामाविन्ध्यमावार्दि पथिमां सायसाधयत् ॥	२२०

कुमारपालदेवस्य किमेकं वर्ण्यते क्षितौ ।

जिनेन्द्रधर्ममाराप्य माहेन्द्रं यो दिवं ययौ ॥

२२१

॥ इति श्रीकुमारपालचरितं समाप्तम् ॥ छ ॥

मूलादर्शो लिखिताः परिशिष्टरूपाः कति श्लोकाः ।

- येषां कम्पितमन्तरालमिदं शुक्लं तयोः सहितं,
रष्टं गूर्जरराज कीतुकमिदं चैतः समुल्लङ्घ्यते ।
उद्योगे भवतश्चलद्वजपदासङ्घमारानुल-
ग्रयद्भवत्ये महीतलमुजां किं किं करिष्यन्ति ते ॥ १
- शूयः किंचन कारयपीषण ! भव श्रोतुं क्षणं सोचमः,
केयं त्वय्यपि राज्ञि निर्मलकले चन्द्रस्य राजश्रुतिः ।
शान्तं शान्तमयो सितैर्गुणशतैरेकास्तु भाषानिशं,
सुष्मदंशनविशकारणमिदं चन्द्रो ननु श्रीपदम् ॥ २
- बार्ह कस्य न होर यादि परही रूपातिरुपायितं,
जाते तादि कुतस्तनुनिनयनमृष्टाङ्गयष्टिजैडि ।
इन्द्रोऽप्येव किं होर तादि विलसच्चक्षुःमहसं वपुः,
जाणं...रि कुमारपालनृपतिर्मूर्तो नयः इमातले ॥ ३
- शीतांशुर्वपुमारसम्भूतरसं स्वं मण्डलं खण्डशः,
क्षीणं वीक्ष्य घत प्रतापवसते पादाश्रितो यद्भवेत् ।
तेनैवोपनयेन पुष्टिपटनापात्रं पुनः स्यादसौ,
साध्यं किमि(य)दिनस्य किन्तु कमलोत्तमसकहेतोः स्वयम् ॥ ४
- अप्येकाङ्गपरिमहस्य भवतः सप्ताङ्गराज्यश्रिया,
शुक्ला कर्षणकैलिकौशलकलामौढकमं विक्रमम् ।
क्षोभीपाल कुमारपाल ! जलपिमध्ये निलीनो हरिः,
स्वां लक्ष्मीं मुजवज्रपद्मरगतां धत्ते भयव्याकुलः ॥ ५
- एकह पाली माटि वीसलसउ झगडउ कियउ ।
कुमरपाल रणहाटि धीजी वार कु बहुरिसइ ॥ - वीसलमारणे । ६
- कुमरपाल म धिति करि चितिउ किं पि न होइ ।
विणि तउं रजि यण्डिउ चित कोसइ सोइ ॥ - बाहडागमे । ७

श्रीसोमतिलकसूरिविरचितं कुमारपालदेवचरितम् ।

॥ नमः श्रीवीतरागाय ॥

अत्र श्रीकुमारपालदेवचरित्रं व्याक्रियते ।-

प्रपालयन्तोऽपि कलौ धरित्रीं स्वमञ्जका एव परे^१ नरेन्द्राः ।

कुमारपालः परमार्हतस्तु लोकं तथा खं च समुद्धार ॥

तथा हि-

- § १. स्वस्ति^२ श्रीगौर्जरो देशो न लेशो यत्र पाप्मनाम् । पुरं सुरपुरप्रायं तत्राऽणाहिह्लपत्तनम् ॥ १
- धमूव भूपतिर्भीमदेवो भीमपराक्रमः । जातपन्नायितं मूर्ध्नि ययश्चन्द्रमण्डलम् ॥ २
- विमातृजौ क्षेमराज-कर्णदेवौ तदङ्गजौ । मिथः प्रीतिपरीणद्धौ दस्त्राविव धमूवतुः ॥ ३
- भीमे दिवंगते क्षेमराजो राज्यक्षमो[पि] हि । पित्रादेशात् प्रीतितश्च कर्णं राज्ये न्यवीविशत् ॥ ४
- राज्यं पालयत्तस्वस नीत्वा कर्णमहीपतेः । जातोऽङ्गजो जयसिंहदेवनामा विविक्तधीः ॥ ५
- श्रीकर्णे युगते दैवाद् बालकोऽपि स एव हि । अम्यपिन्यत^३ सागन्तैर्वलीयान् पुण्यवैभवाः ॥ ६
- यशीकृत्य चतुःसिन्धुसमर्यादां वसुन्धराम् । सिद्धवर्धरकः सोऽभूत् सिद्ध राज इति श्रुतः ॥ ७
- सिद्धराजः श्रीहेमसूरीनम्यर्घ्यं सादरम् । श्रीसिद्धहेमचन्द्राख्यं शब्दशास्त्रमचीकरत् ॥ ८

इतश्च-

- § २. देवप्रसाद^४ इत्यासीत् क्षेमराजस्य नन्दनः । तत्पुत्रश्च त्रिभुवनपालदेवः^५ प्रजाहितः ॥ १०
- त्रयोऽभूवन् सुतास्तस्य प्रशस्यगुणसम्पदः । आद्यः कुमारपालोऽभूत् सार्वभौमगुणालयः ॥ ११
- महीपाल-कीर्तिपालौ जातौ तस्यानुजातौ । पदक्रमाविव स्पष्टं वेदवाक्यस्य संहतौ ॥ १२
- भार्या भोपलदेवीति^६ मयी प्रेमलदेव्यभूत् । श्रीकृष्णभट्टदेवेन योद्धा मोडघासके^७ ॥ १३
- अन्यदा सिद्धराजेन्द्रः पटे को भविता मम । दैवज्ञमिति पश्यच्च सोऽपि ज्ञात्वेदमप्रवीत् ॥ १४
- ग्रामे दधिरथ्यलीनाग्निं यस्ते भ्रातृव्यनन्दनः । समृद्धमपि ते राज्यं तदायत्तं भविष्यति ॥ १५
- तं हत्वाऽपि करिष्यामि निजराज्यं स्वपुत्रसात् । इति श्रीसिद्धभूपालः पुत्रप्राप्तिकुतूहली ॥ १६
- पादचारेण कापोतीमुद्बहन् स्कन्धयोर्द्वयोः । प्रभासतीर्थे सद्रक्त्या सोमनाथमयाचयत्^८ ॥ १७
- उक्तं सोमेश्वरेणापि पर्याप्तं पुत्रकाम्यया । सृष्टः कुमारपालोऽस्ति मया राज्यधरः पुरा ॥ १८
- जीवत्यमुष्मिन्नो पुत्रसंपत्तिर्भविता^९ मम । चिन्तयन्निति भूपालो विपण्णः प्राप पत्तनम् ॥ १९
- रहसं मन्त्रिणोऽप्योचत् सोऽप्याख्यद् देव ! सुज्यते । विजेतुं मालवान् सूर्यं यदा पूर्वमुपस्थिताः ॥ २०
- रुद्धे बुद्धिह्लिकाघटे यदोचमस्मैमहीभृता । राज्यं न्यस्य त्रिभुवनपालेऽहमपि तस्मिन्नात् ॥ २१

१ B नमो वीतरागाय । २ B अत्र च । ३ B परे । ४ B अहम् । ५ A अभिविचरत् । ६ B देवनागद ।

७ B पालः देवः । ८ A भावदेवी । ९ B मोडघासके । १० A यदायम् । ११ B भवताः ।

- युष्माकमाज्ञया युष्मत्समीपमुपतस्थिवान् । वशीकृतमिदं राज्यं तेनास्मिन्नन्तरे तव ॥ २२
- त्वभ्यायतेऽपि निर्वृत्य शत्रून् स किल भाषते । सिद्धराजं निहत्याह दासे' राज्यं सखन्वे ॥ २३
- विमिश्रयेति वच' बुद्धो नृपस्त्रिभुवनमिधम् । धार्तकैर्यातयामास शेषेष्वपि जिघामुधी ॥ २४
- ततः कुमारपालोऽपि प्रेष्यावन्त्यां कुटुम्बकम् । भार्यां युक्त्वा दधिस्थल्यां स्वयं पत्तनमभ्यगात् ॥ २५
- स्थित(त ?) जयाधरीमुखं भटे त्रिपुरकुपामिषे । तं ज्ञात्वा सिद्धभूपोऽपि क्षयाहे' कर्णभूपतेः ॥ २६
- द्वारिंशता जगामृद्धिं सार्धं येहे निमग्न्य च । प्रत्येकं क्षालयामास तेषां पादौ नृप स्वयम् ॥ २७
- विलोक्य राजचिह्नानि कुमारपालपादयो । गूढाङ्गरेक्षितो' राजा वरभोज्यैरभोजयत् ॥ २८
- वधोपायचिन्नीर्द्धौतोत्तरीयाहरणच्छलात् । यावत् कोशगृहेऽगच्छत् कुमारोऽपि हि तावता ॥ २९
- आदाय कुण्डिकां पाणौ यातिव्याजेन तत्क्षणम् । निर्गत्य सौपथोऽञ्जलीदं ग्रामं प्रति दधिस्थलीम् ॥ ३०
- तमदृष्ट्वा नरेन्द्रोऽपि प्रतिपाय चमू रयात् । तामासन्ना विभाव्योचे हासिकं रक्ष मामिति ॥ ३१
- आश्रय्य कण्टके सोऽपि ररक्ष क्षणमात्रम् । गुणाय खलु कल्पन्ते कण्टका अपि कर्हिचित् ॥ ३२
- इतस्ततः परिभ्रम्य नृपसैन्यं न्यवर्तत । पुण्येषु जागरूकेषु जात्यन्या' खलु शनय ॥ ३३
- कुमारोऽपि विनिर्गत्य दूरीकृतोऽप्यत्र । सज्जमे सज्जन् सार्धं गत्वा ग्रामं दधिस्थलीम् ॥ ३४
- नृपोऽपि पत्तनात् नखौ भाण्डान्तर्विनिवेशनात् । सज्जनेन कुलालेन क्षितौ योगिरूपभाक् ॥ ३५
- तथैव बहुरूपेण' गतं ग्रामं पश्यो घने । दधिभाण्डेषु रक्षित्वा योसरिर्मित्रतामगात् ॥ ३६
- सार्धं कुलाल-विश्राम्या' सुहृद्भ्यामेकदा पुनः । समगता' कुटुम्बस्य राज्योपायचिन्तारय ॥ ३७
- सज्जनेन कुलालेन विप्रयोसरिणा च स' । सार्धं मन्त्रयेन यावत् देशान्तरविषित्तया ॥ ३८
- तावत् तन्मन्त्रणोद्दिष्टौ पितरावुचतुस्तराम् । किमनुलभ्यपुत्रस्य नामवज्रागतीं बुधा ॥ ३९
- यद्वा राज्ये कुमारस्य योसरे' एतदनीवृत्तम् । लप्स्यसे सज्जन ! त्वं च चित्रकूटस्य पट्टिकाम् ॥ ४०
- श्रुत्वेति शत्रुनप्रस्थिं वध्वा च नृपनन्दन । सार्धं योसरिणाञ्जलीदं देशान्तरदिक्ष्वया ॥ ४१
- स्थितौ करौट्य ग्रामे प्रथमेऽह्नि बुभुक्षितौ । आच्छादल्या पुनः प्राप्तौ यामयुग्मे' परेष्वपि ॥ ४२
- कुमारपालः प्राह स भोजनं कथमयं भो । अस्ति मे शाश्वती माता भिक्षेत्सारं वायं' योसरिः ॥ ४३
- प्रविश्य ग्राममादाय भिक्षां प्राप्तमदत्तिते । वरम्भमाण्डं निहृत्य भिक्षाशुण्डीमदंशयत् ॥ ४४
- भोजनात् क्षणं सुप्तो योसरिर्मित्रवत्सल । करंश्च बुभुजे यावदेकाकी पूर्वमुत्थित ॥ ४५
- अत्यन्निद्रं कुमारोऽपि तत् तथा वीक्ष्य चक्रे । अहो ! निद्रस्थं सर्वेषां भोजनस्य हयादुता ॥ ४६
- निद्रोऽपि भोजनं जीर्णं कुमारः प्राह भुञ्जताम् । किमेकाकी पुरो भोक्षीरिति श्रुत्वा' पुनर्वर्णौ ॥ ४७
- उक्तमिन्मद्यिया मेऽयं भिक्षां कर्तुमुपेतुम् । स्थितमसंगितद्वारं भक्ष्यमाण्डमिदं निजि ॥ ४८
- ममात्रादप्यत्र भद्रं । शृणुता यदि वाञ्छन्मि । येन स्नादुपितं तेन प्रथमं शुकवान् स्वयम् ॥ ४९
- यतः-पयसाधारणं जीवन्ति ज्ञानानि खलु देदिनाम् ।
- स एव शतनाशोऽपि रक्षणीय' प्रपन्नतः ॥ ५०
- अतः परीक्षितमिदं युक्तं भोक्तुं तथैव हि । अन्यनन्दं कुमारोऽपि मित्रं प्राणप्रियो मवात् ॥ ५१
- ग्राममेन तत्रैवाह दासे राज्ये सति ध्रुवम् । ततोऽङ्गुरिकग्रामे समाप्तं सुहृदा सह ॥ ५२
- तत्र लक्ष्मश्रिया साज्या वृषयाऽमीत्रि मोदकै' । ग्रामेऽगात् पेटलापट्टं' तथैवार्पितक्षाम्यत् ॥ ५३

१ B राजर्षे इत्ये । २ B हवराहे । ३ A 'याराक्षिणौ । ४ B क्षणमात्रम् । ५ A बहुरूपेण । ६ A 'मित्राणां ।
७ A समगता । ८ A प्रमयुग्मे । ९ B 'त्वत्कार्ये । १० B इह । ११ B वैजयन्त ।

- तत्रेश्वराभिधानस्य वणिजो वाटिकान्तरे । प्रविष्टः पक्कमाकन्दफलवृन्दजिघृक्षया ॥ ५४
- दृष्ट्वा^१ च वणिगुद्वाह्य पटीं प्रसभमगृहीत् । न लेभे निःकृपात् तस्मात् पटीं चादुशतैरपि ॥ ५५
- अथाकान्तो विपादेन निपादेनेव सत्रयः । कुमारः स्तंभतीर्थेऽगात् पटीं^२ ग्राह्यत्व बोसरेः ॥ ५६
३३. तत्र श्रीपूर्णतच्छाख्यगच्छोदधिसितधुतीन् । कुमारपालः श्रीहेमचन्द्रसरीनवन्दत ॥ ५७
- ज्ञानेन लक्षणैश्चापि विज्ञाय गुरवोऽपि हि । अतुगृह्याशिपं राज्यं शशंसुर्मितवस्तैः ॥ ५८
- अथोदयननामा खोपासक्तो मन्त्रिसत्तमः । तदाऽभिगन्दिंतुं सरीन् समिधाय सुतैः सह ॥ ५९
- ऊचिरे गुरवो मग्निन् । कालाद् विक्रमभूभुजः । वर्षेनवनवत्यश्रेकादशशतैर्गतैः ॥ ६०
- मार्गशीर्षस्य कृष्णायां चतुर्थ्या मेपगे विधौ । मीने^३ लगे कुमारस्य राज्यप्राप्तिर्भविष्यति ॥ ६१
- सार्वभौमो ह्यसामान्यो भविता परमार्हतः । तद् ध्रुवं मान्य एवार्प समयः खलु दुर्लभः ॥ ६२
- यथास्यैरं कुमारोऽपि तिष्ठदुदयनालये । प्रेषितान् सिद्धराजेन तत्राश्रौपीच घातकान् ॥ ६३
- ततो निर्गल पाथेयरहितो चटपद्रके । ग्रामे कचिद्देवकुलच्छायायां समुपाविशत् ॥ ६४
- स्त्रविलान्नूपकस्तत्र द्रम्भमेकमुपाहरत् । तं मुत्त्वा बहिरन्यं च प्रविश्य पुनरानयत् ॥ ६५
- क्रमेण जाता द्वात्रिंशत् कुलैकं पुनरानने । विलान्तः प्रविशेशाय कुमारोऽपि व्यचिन्तयत् ॥ ६६
- यथैव^४ बहिरानिन्ये तथाऽन्तरपि नेष्यति । पशूनां चेष्टितं यस्मात् कार्याकार्यवह्निमुखम् ॥ ६७
- पाथेयवर्जितोऽहं तद् द्रम्भान् मुञ्चे ब्रूया किमु । यदुक्तं पुरुषार्थेषु स्वाथ्रंशो हि मूर्खता ॥ ६८
- इत्यादत्ते कुमारस्तान् यावत्तावत् स मूपकः । सत्वरं बहिरायातो नेक्षते द्रम्भमुजिकाम् ॥ ६९
- ततो दिङ्मूढवत् तत्र धत्तुरित इवाग्रंभत् । घातं घातं भुवः शृष्टं खरवत् स लल्लोच च ॥ ७०
- मूर्छित्वा पुनस्तथाय भ्रान्त्वा^५ च परितो दिशः । मूपकः पश्चात् प्राप वलीयान् मोहविग्रमः ॥ ७१
- अमनुष्यमविश्रान्तं भीतभीतो नृपाङ्गजः^६ । त्रिदिनक्षुधितः कापि प्रान्तरे प्रातरेकदा^७ ॥ ७२
- मुत्कलाप्य वर्षं किञ्चिदिभ्यपुत्रं निजे गृहे । गच्छन्तं मुक्तधौरेयं भोजनासीनमैक्षत ॥ - युग्मम् ॥ ७३
- जग्मुपे तत्र दीनाय^८ कुमाराय नवोदया । दत्तं भर्तुरपहृत्य करम्बं करुणाजुषा ॥ ७४
- तृप्तस्ततो गतः कापि ग्रामेऽल्य^९ दुःखक्षितः ।^{१०} कटुयान्नामपेक्षस्य वणिजः श्रमदाशने ॥ ७५
- विशोपैकैकचणकान् गृहीत्वा धुमुजे स्वयम् । मूल्यं मार्गयते तस्मै खड्गमङ्गणकं^{११} ददौ ॥ ७६
- सदाचारं राजपुत्रं विमृश्य वणिगृचिवान् । आदत्स्य कर्वालं स्वं माङ्गल्ये चणकास्तव ॥ ७७
- तमेवोपकृतिं तस्य मानवानोऽवसरोचिताम् । जटीभूय स कच्चाली-सिद्धपुर्यामथामगत् ॥ ७८
- सविताऽपि दिने क्षीणे पराश्रयमपेक्षते । इति सिद्धेश्वराचार्यां^{१२} नियुक्तस्तत्र तस्मिन् ॥ ७९
- एकदा मरुदेशीयं तत्र शाकुनिकं जगौ । कदाचित् पदवीप्राप्तिर्ममापि भविता किमु ॥ ८०
- प्रातर्गतौ मिलित्वोभौ शकुनान्वेषणाय तौ । दुर्गा ददशतुर्जनैर्वसोर्ध्वं शुभचेष्टिताम् ॥ ८१
- श्यामा स्वरद्वयं चक्रौ चैत्यसामलसारके । ऊर्ध्वं घटन्ती कलशे स्वरययमुदाहरत् ॥ ८२
- शान्तचेष्टा पुनर्दण्डे चक्रौ स्वरचतुष्टयम् । शकुनज्ञोऽपि दृष्ट्वैति मुदितस्तमवोचत ॥ ८३
- मनीषितादप्यधिका कार्यसिद्धिर्भविष्यति । जिनधर्मप्रभावात् विशेषप्रतिमा तव ॥ ८४
- सन्तोष्य शकुनाभिज्ञं कुमारो मधुरांतरः । गत्योज्जयिन्यामेकान्ते सख्यमे स्वजनैः सह ॥ ८५
- भीत्या श्रीसिद्धराजस्य काप्यवसातुमक्षमः । स्वार्थसिद्धियोगीन्द्रं गत्वा कोलापुरेऽभजत् ॥ ८६

सद्भावमकितुष्टेन योगिनाऽभाणि राजम् । मत्पार्थे सिद्धमग्री स्तः स्वतग्री निनकर्मसु ॥	८७
एको राज्यप्रदः ^१ किन्तु सापने सदुपद्रवः ^२ । द्वितीयो धनदाताऽस्मि स्वमिच्छाद भाग्यशान्तिनाम् ॥	८८
आशय राज्यद मघ कुमारः सत्त्वशेनवि ^३ । निर्मिमे ^४ निर्मलस्नान्तः पूर्वमेवा ययोचिताम् ॥	८९
ततः कृष्णचतुर्दशया वलित्राहुल्पाणिकः ^५ । शय स्वयमुपादाय गतः पितृवनान्तरे ॥	९०
वह्निपुण्ड्रमथ न्यस्य परासोद्विदि ^६ यावता । होम ददाति तस्यैवोपविश्य च कटीतटे ॥	९१
क्षेत्रपालः करालास्य प्रत्यध्वनायताऽनदत् ^७ । किमारब्धमनात्मजः ^८ मामनम्यर्च्य रे त्वया ? ॥	९२
श्रुत्वापीथ्य स निःशोभः स्वभिषेयमपुपुरत् ^९ । प्रत्यक्षाऽय महालक्ष्मीस्तपुनाच कृतादरम् ॥	९३
साम्राज्य गृजरात्राया पद्मभिर्नरैस्त्वयः ^{१०} । भविष्यतीत्यथादिश्य महालक्ष्मीस्त्रिदोषे ॥	९४
ततो दवीपती राज्यप्राप्तिं ज्ञात्वा नृपाहम् ^{११} । जातदेशान्तरालोकदुन्दुहलविनिक्षधी ॥	९५
१४. १४. सममपुरनिर्वाससमार्तिव ^{१२} निर्मिताम् । वरपाणकटके देशे ययौ पार्न्तीं महापुरीम् ॥	९६
तस्या परितरेऽनेकत्रैचिन्मयमणे ^{१३} भ्रमन् । कपन्ध कम्पचित् पुमोर्धाक्षाधमे ^{१४} निमस्तकम् ॥	९७
पुरलमवधीत् कथिदेन चोत्ते ^{१५} घनाश्रया । यद्वा विराधितः शत्रु शिरोवर्जमसु व्यधात् ॥	९८
विग्रहस्मिन् तत्पार्थे कुमारो यावदागमत् ^{१६} । अन्योऽन्योत्तिमयाथोपीन् तत्र सगतयोषिताम् ॥	९९
छाय केन्द्रकलपोऽय कटरे वर्णदीपिता । चारु फूर्चैः सनाम्बूलं मुखं निरुदन्तकम् ॥	१००
१५. १५. श्रुत्वेन विस्मितो राजसुतः कथमम् म्रिय ^{१७} । कपन्धसास्य सत्केन्द्रार्णोदिव्यक्तिमाषिका ॥	१०१
तत्पृष्टास्ता अपि प्रोत्तुधिन चेत् अत्यतमिह । शृष्टे वेणीसलं केन्द्रदर्यं व्यतीकरोति न ॥	१०२
स्कन्धो विष्णाद्विती ^{१८} लक्ष्मीकुरुः पुण्ड्रलघ्रियम् । आनामिगौर वक्षोऽस्य समश्रुसपनता वदेत् ॥	१०३
चूर्णेन चर्चितोऽङ्गुष्ठाम्बूलं ^{१९} ज्ञापयलम् । विरलत्वं च दन्ताना क्षतिरता कनिष्ठिका ॥	१०४
ततः स मानी मन्वानो धदुरसा वसुन्धराम् । ग्राम्यप्रयो गतः कापि सरस्वतसागरे ॥	१०५
१६. १६. खाल्वा तत्र च तन्तीरे गते देवकुले वचित् ^{२०} । पूज्यमान ददर्शोर्ध्वमलक सविभूषणम् ॥	१०६
शृष्टा पुराविदः प्राहुः — 'पुरेह प्रवरे' ^{२१} नृप । मण्डित पद्मिनीखण्डे सरोवरमस्नानयत् ॥	१०७
तत्र चाहनिष्ठ पद्मकोशान्तिरेल मस्तकम् । 'एकेन हुडती' स्युस्त्वा निमज्जन्त स वीक्षते ॥	१०८
जाताधर्मेण मयेन शृणु सर्वे विचक्षणा । न च कश्चन ^{२२} निर्णेतु शक्ता किमपि स्युन्म् ॥	१०९
अथामापित भूशाले विप्रान् प्राप्नोपजीविनः । पाण्मास्यन्तर्निर्णयश्च राज्य वा त्यजता मम ॥	११०
१७. १७. मोहादकारमात्सर्ये परायततया ध्रुवम् । पकाऽपि नो मनिर्वृता जायते दीर्घदर्शिनी ॥	११
इति ते पण्डिता ^{२३} ज्ञात्वा स्वविरान् दर्शिनः पुनः । प्राहैषुधतुरो विप्रस्तुतः प्रष्टु मरमण्डले ॥	१२
गतास्ते ता सुव वर्षे पृष्ठयातिनान्तसम्भवम् । बाहयन्त हल ^{२४} 'वन्धिद ददृशुः स्वविर नरम् ॥	१३
यावता ^{२५} प्रष्टुकामास्ते काका हलालपन्ति तम् । स तावज्जनको मेऽस्ति पुरस्तादिनि तान् जगौ ॥	१४
नून जीवन् पिताऽमुष्य भनितेति विमृश्य ते । विस्मिता ^{२६} 'वृद्धसम्प्राप्तिमुदिता पुरतो ययु ॥	१५
१८. १८. 'स्कन्धन्यस्तोरण ^{२७} 'वर्णानशीतिमतिगामुकम् ^{२८} । चारय तमजाः सर्वपरित दत्तुर्नरम् ॥	१६
तात ! स्वामनुमच्छामः सशयाना पर हृदि । यावत् तमाहुः सोऽप्येव पुरस्तातोऽस्मि वृच्छयताम् ॥	१७
शतादुपरि वर्तेत ^{२९} किमायुरिति वादिनः । प्राताश्वित्रहृदः ^{३०} पर्णकुटीरवमयारः ॥	१८

१ A राजप्रदः । २ B निर्ममे । ३ A इन्द्राक्षः । ४ B 'निर' । ५ B 'वैचिन्मयमणे' । ६ B विचक्षणी ।
 ७ A चौरः । ८ B 'वेणीसल' । ९ B कण्ठा । १० B वक्षोऽस्य । ११ B चर्चिनः । १२ B पण्डिता ।
 १३ B विचिदः । १४ B वचययद् । १५ A 'वन्धि' । १६ B 'वन्धि' । १७ A 'वर्णानशीति' । १८ B 'वर्ण' ।

- सुखरजं सञ्जयन्तं वेष्टितं श्वानडिम्भकैः । पितामह ! इति प्रोक्तुस्तं दृष्ट्वा परमायुषम् ॥ १९
- पञ्चरय तं सर्वोदन्तज्ञापनपूर्वकम् । 'ए के न मु ड ती' त्युक्त्वा शिरोनिर्गमकारणम् ॥ १२०
- विदेश इत्यगणितशूद्रदोषानमूनय । आभीरो भोजयामास दक्षिणेत्यपदेशतः^१ ॥ २१
- ददौ च जातिवत्सेभ्यः श्वानडिम्भचतुष्टयम् । महामूल्यमिदं मार्गव्ययो वो येन शुद्ध्यति ॥ २२
- ब्राह्मणा अपि लोभेन गृहीत्वा तानथार्थकान् । तदुच्छिष्टं पपुस्तकं वृद्धदाक्षिण्यवाधया ॥ २३
- अथ कथामुपादाय डिम्भांसे 'चलनाक्षमान् । प्रस्थिता निजदेशाय वृद्धेनानुगतास्ततः ॥ २४
- क्रियन्तमपि पन्थानं सह गत्वा गरीयसि । व्यावर्तमाने तेऽप्युलूः स सन्देहस्तथैव नः ॥ २५
- वर्षीयानाह सन्देहापनोदायैव सर्वकम् । मया चेष्टितमेतावत् तन्न बुद्धं बुधैरहो ! ॥ २६
- श्वानगर्दभचाण्डालमद्यभाण्डरजखलाः । स्पृष्ट्वा देवलकं चैव सचेले स्नानमाचरेत् ॥ २७
- न ज्ञानमेतद् 'ज्ञातं चेत् किं स्पृष्टाः शुनका अमी । घट्टमूल्यत्वलोभेनेत्युक्ते स पुनरम्यधात् ॥ २८
- वक्तुं भवत्सु विज्ञेपु सुक्त्यैव खलु युज्यते । सर्वप्रसिद्धमवेदं विश्वं घुडति लोभतः ॥ २९
- इति ते तेन वृद्धेन छिन्नसन्देहमोदिनः । विदधुः पुस्तकारूढमर्थमेनं सविस्तरम् ॥ १३०
- ततो 'विज्ञापयामासुर्विज्ञाः सर्वं महीपते । तेनोचे सत्यमेवं चेन्न पुनर्निर्गमिष्यति ॥ ३१
- तदर्थं श्रापिते शीर्षे निवृत्तं भजनात् पुनः । प्रसिद्ध्यै स्थापितं चैले कुमारः^२ तदिदं शिरः^३ ॥ ३२
- इत्यादिसारासारार्थविवेचनकुतूहली । योगीव भुवि वभ्राम कुमारो बहुवेपभृत् ॥ ३३
५. देशे श्रीमद्धिनाथाख्ये गतः कोलम्बपत्तने । सोमनाथेन तत्रत्याधीशः स्वप्ने न्यगद्यत ॥ ३४
- प्रातर्त्रैष्यति स्वामी भविष्यो गूर्जरावनेः । जयाधारी तदम्यभ्यो दुर्लभा तादृशा नराः ॥ ३५
- तेनापि स्थापिताः सर्वदिक्षु तदर्थिनो नराः । उपलक्ष्य समानिन्ये नृपपर्वदि तैरपि ॥ ३६
- निवेशयार्द्धांसने भूमिपालेनाऽपि स सादरम् । राज्यार्धमर्थयांचके तदुक्त्वा शम्भुवाचिकम् ॥ ३७
- निषिध्य राज्यं तत्राश्नात् कुमारोऽपि यथासुखम् । भूयोऽप्यम्यर्थितः प्राह कीर्तनं मे विचापय ॥ ३८
- दशगव्यूतविस्तराविते कोलम्बपत्तने । सुमिसङ्कोचतो राजा संक्षिप्य निजमन्दिरं^४ ॥ ३९
- कुमारपालनामाङ्गं प्रवर्त्य वरनाणकम् । कुमारपालेश्वराख्यं चारु चैत्यमचीकारत् ॥ -सुम्भम् ॥ १४०
६. कीर्त्या प्रकाशयन् विश्वं प्रतिष्ठानपुरं गतः । द्विपञ्चाशतो वीराणां स स्थानाश्वर्यमैक्षत ॥ ४१
- पुनरुज्जयिनीं प्राप्य संगतोऽभिजनैर्नजैः^५ । अन्यदा तत्परोधाने क्रुद्धेऽश्वरमासदत् ॥ ४२
- व्याप्तं सप्तफणैर्लिङ्गं तन्मध्ये स प्रणम्य च । प्रशस्तिं वाचयंस्तत्र गाथागेनामवाचयत् ॥ ४३
- पुत्रे वांससहस्रे सयम्भि वरिसाण नवनवह अहिम् ।
होही कुमरनरिदो तुह विक्रमराय ! सारिच्छो ॥ ४४
- विमृश्य नामसादर्यं वर्षाणां चापि पूर्णताम् । अन्वयुरुक्तं तदर्थं स जैनान् सर्वज्ञपुत्रकान् ॥ ४५
- पूर्वं प्रभावको जज्ञे सिद्धसेनो दि वा क रः । बुद्धिदर्पणं^६ सोऽप्राक्षीदन्यदा स्वगुरुनिति ॥ ४६
- भवन्ति प्राकृता ग्रन्थाः पण्डितानां त्रपाकराः । प्राकृतं सर्वसिद्धान्तं संस्कृतं कर्वाण्यहम् ॥ ४७
- प्रायश्चित्तं त्वया प्राप्तं वस्त ! पाराचिकाभिषम् । किं नाभूवन् न श्रुता वा प्राचीनाः सर्ववेदिनः^७ ॥ ४८
- पालत्त्रीमूढमूर्खाणां नृणां चारित्र्यकांक्षिणाम् ।
अनुग्रहार्थं तत्त्वज्ञैः सिद्धान्तः प्राकृतः कृतः ॥ ४९

ततो द्वादशवर्षाणि प्रायश्चित्तेन तेन सः । अन्यकृतेषो प्रमितुं निर्जगाम स्वगच्छतः ॥ १५०
 पद्ममन्त्रवमे वर्षे कुट्टुङ्गेभ्वरमामस्तु । षट्शोडशि जनैरुक्तो न शम्भुं प्रणताम सः ॥ ५१
 आगतो विभ्रमादित्यो मृगतिन्ममदो वदतु । न किं सर्वजगत्पुत्र्यं शम्भुं नत्वा कृताप्यर्थम् ॥ ५२
 स प्राह मध्यामास्य भवदेवो न सासहिः । कथमित्युचुषि क्षमापे स स्पष्टवपटन्नुनिः ॥ ५३

स्वपंसुचं भूतमहन्नेत्रमनेकमेकाक्षरभाषलिङ्गम् ।

अन्यक्तमव्याहृतविश्वदोषमनादिमध्यान्तमगुण्यपापम् ॥

इत्यादि षोडशाधीते यावद्द्वान्त्रिंशकाम(स?)ताः । पुरतोऽत तावता लिङ्गे स्यादीदमिवाभुजम् ॥ ५५
 द्वात्रिंशकामु पूर्णासु द्वात्रिंशति च तत्क्षणम् । उद्ययौ धरणाधीयः श्रीगार्भप्रतिमाकरः ॥ ५६
 विभाव्यातिशयं ह्यष्टौ विभ्रमादित्यमूषतिः । तात्त्विकीं देशनां ध्रुवा संज्ञे परमाहृतः ॥ ५७
 शेषं वर्षत्रयीसाध्यं प्रायश्चित्तं महात्मनः । सुभोच सहो धर्मस्य सर्वज्ञं हि प्रमावता ॥ ५८
 अन्यदस्तिशयज्ञानी स पृथग्मेन भूषणा । किं मावी 'कलिकालेऽपि कोऽपि जैनो नोत्थरः ॥ ५९
 तदुक्तां गायिकमितां मण्डपेऽल्लेखयन्तुपः । जैनैरेव कुमारोऽपि मेने ज्ञानं ततः परम् ॥ १६०

५७. ततो धोसति- 'भोपहृदेवी-सञ्जनसंयुतः । निषाय 'महनेनप्यमुञ्चपिन्त्या निरिष्ययी ॥ ६१

मध्ये कृत वरापुरं चित्रमूढपुरे ततः । शान्तिचैले शुरो रामचन्द्रस्य वसती गतः ॥ ६२

विलेख्याम्रंलिहं दुर्गमन्वसुह तदुद्रवम् । चित्राङ्गवन्तुपोषं शुश्राव सर्वपूतम् ॥ ६३

कन्यकुञ्जपुरं श्रावो षट्शोडशिष्ठितम् । द्वा लक्षाम्नारातां तनलानन्वसुह सः ॥ ६४

तैरुचे सहकारणां करो नात्रत्यमण्डले । अतोऽपिष्टापका यत्र वसन्ति निरुपद्रवाः ॥ ६५

राज्ये जाते स्वदेशेऽहं भोक्ष्ये चूतकरं ध्रुवम् । निरुचिनि भूपात्सुर्वाराणसीं ययौ ॥ ६६

वणिजा केनचित्तत्र वस्त्रायि ददिरं मुदा । लुण्ठयानं द्वितीयेऽहं तदग्रहं वीक्ष्य कंचनं ॥ ६७

पप्रच्छ किमिदमिति ? श्रोत्रे तेनापि कोऽप्यसौ । अपुत्रोऽपि स्वस्तेन लुण्ठयते राजपुरुषैः ॥ ६८

तद्गुप्तवीक्षणोत्सन्नरूपधेतस्वकल्पयत् । न ग्रीष्माभ्यहं स्त्रीयराज्ये धनमपुनिषाम् ॥ ६९

मध्येऽथ पाटलीपुत्रं पुरं राजग्रहं गतः । वैभारगिरिमास्रस्तु पर्यथिनपंपराय ॥ १७०

ययौ जयपुरे स्थाने नवद्वीपकनीवृत्ति । कामरूपे ततोऽगच्छत् कामाक्ष्यावीक्षणक्षणी ॥ ७१

प्रशास्ति नागरूपेण यत्र राज्यं महीपतिः । भीला भौतिकदेवसा'वर्जिते तत्र सोऽगमत् ॥ ७२

'बालचण्डाभिधानस्य हृष्टे चर्महृतो ययौ । उपानदसुगलं रम्यं स तस्य पादयोर्न्यधात् ॥ ७३

इहगुप्तानदुचितं वेतनं दातुमक्षमः । इत्युक्ते कुमारिणोवैश्वर्मकारोऽपि तं जयौ ॥ ७४

तत्रैव पादयोः पसरूपयोस्त्विति हृदः । चेन्नास्ति मृत्यं तन्मेऽस्तु प्राभूतं तव पादयोः ॥ ७५

यदा कुमारपालाख्यं राजानं गूर्जरावनी । श्रोताऽसि चर्मकारः । त्वं श्रीममेयास्तदा मुदा ॥ ७६

५८. अथ श्रीपत्तने सिद्धलपधुगमने सति । आकर्ण्य पादुकराज्यं विदेशं समयं निजम् ॥ ७७

प्रतिपन्नमातुलस्य सदनोऽपि' द्विजन्मनः । कसाली-सिद्धपुरके सुचचा सर्वं कुटुम्बकम् ॥ ७८

कुमारपालः श्रीकृष्णभटस्य भोगीवारीते । गत्वा पृष्टं निशि निजो भोगी पत्तेनोजनम् ॥ ७९

- निमिर्विशेषकम् ।

जामिः" प्रेमलदेवी तु गौरवेण सहोदरम् । संक्षप्य" भोजयामास सेहकृतमिदं यतः ॥ १८०

1 B 'विद्रोप' । 2 B विभ्रमना । 3 B 'किलकले' । 4 A 'मावप' । 5 A 'संज्ञेनप्य' । 6 A किंचन ।
 7 B 'देवचरिते' । 8 A बालचन्द्रा' । 9 B इय' । 10 A यामि' । 11 A संज्ञाय ।

- श्यामां शाकुनिकस्तस्य स्नातां स्नानीयवारिणि । निरीक्ष्य सप्तदिवसाभ्यन्तरे राज्यमाख्यत ॥ ८१
- विज्ञप्तं तद्भूमिग्न्याऽपि पत्युर्योऽपि पक्षमाह । असैव राज्यं नान्यसेत्पूचे मण्डलनायकः ॥ ८२
- ततो महीतटाभिव्यदेशाध्यक्षेण सादरम् । राजानकेन विजयपालेनालोचमाचरत् ॥ ८३
- शुभेऽहि मिलितनिकप्रधानजनमण्डिते । प्रासादे श्रीजयसिंहमेरौ द्वावपि संगतौ ॥ ८४
- प्रधानैरथ राज्यार्थमाहूतः परमाहूतः । महीपालः स तान् नत्वा प्राहादेशं प्रदत्त मे ॥ ८५
- तं दीनमित्ववज्ञाय रत्नपालमजूहवन् । नत्वा शम्भुं ततस्तांश्च सोऽपि प्रोवाच पूर्ववत् ॥ ८६
- अथो कुमारपालाख्य आहूतः सोऽपि धीरदह् । महेश्वरं नमस्कृत्य संवृत्य च पठाब्रूवान् ॥ ८७
- शिंहासनसमासीनस्तानाह स्वजनानिव । क्रियतामभिपेक्षो मोस्ततः कृष्णभटादयः ॥ ८८
- मन्वाना राज्यधौरेयं गुणप्राज्यमजेयकम् । अभिपेक्षविधिं चकुर्मङ्गलध्वनिपूर्वकम् ॥ - विशेषकम् ॥ ८९
- तच्छीर्षे क्षेपिता मुक्ता सेतिकाऽभूत् सपल्लिका । ततो जय जयेत्युत्त्वा नेमे कृष्णभटादिभिः ॥ ९०
- कुमारपालभूपालो नान्दीनिर्घोषपूर्वकम् । पटहस्तिसमारूढो मण्डितो मण्डलेश्वरैः ॥ ९१
- धार्यमाणस्तितच्छत्रो वीज्यमानश्च चामरैः । गृह्णन् पौराशिपः प्राप राजप्रासादमण्डपम् ॥ - युग्मम् ॥ ९२
- कृतोपकारानाहाय्य सर्वालुपचकार सः । मुमोच सहकाराणामाज्ञासारः करं रयात् ॥ ९३
- अपुविर्णां सर्वथापि मुक्त्वा निघनवद्जनम् । स धर्मो विजयी राजा दिक्षु यात्रामयुन्नयत् ॥ ९४
- स प्राचीमादितः सिन्धुमाविन्ध्यं दक्षिणामपि । पश्चिमाभासमुद्रं च कौबेरीनाम्बिखोऽजयत् ॥ ९५
- पश्चात्तद्देशीयः श्रोतुद्विस्तया नृपः । सर्वदेशस्वरूपज्ञः स्वयं सात्राज्यमन्वशात् ॥ ९६
- § ९. 'तद्धार्यमथामात्यबुद्धा भूपच्छलैषिणः' । सान्धकारप्रतोलीषु मुमुक्षुर्चातकान् रहः ॥ ९७
- भाग्याकृष्टेन केनापि ज्ञापितेऽयं महीपतिः । प्रविशेत्सापरद्वारा पुष्पं कुत्र न रक्षकम् ॥ ९८
- कृतद्रोहानयामालान् प्रादिणोद् यमपर्वदि । प्रभुतायाः परो धर्मो निग्रहानुग्रहो यतः ॥ ९९
- स कृष्णभट्टदेवस्तु सहजैः शालकोद्भवैः । सर्वदावसरे जाते नर्ममर्माण्युदाहरत् ॥ २००
- रहस्यभाणि भूनेन सर्वमान्योऽसि भासुक ! । न च वाच्यमवाच्यं तु मेमेत्यं मूलवर्षदि ॥ २०१
- स तूत्कटतया मेने ममापि वचसा खलु । लज्जितोऽयं न जानाति तामवस्थां पुरातनीम् ॥ २०२
- न 'वेद वसृपा-भि-ह्नी-विप्राः कस्यापि न स्वकाः । तथैव पुनराह स्म भाव्यं केन निषिध्यते ॥ २०३
- परेष्वपि नृपादिर्धैर्मलैरुजैः कृषीकृतैः । नेत्रयुग्मं च' निष्कारय मन्दिराभरणीकृतम् ॥ २०४
- ततो भीमभयप्रान्तैः सामन्तैः स समन्ततः । सिपेये सततं भक्तिर्न विभाति भयं विना ॥ २०५
- § १०. पूर्वोपकारकत्वेन स' कृतज्ञशिरोमणिः । आलिङ्गोदयनौ चक्रे प्रधानौ मत्तिसत्तमौ ॥ २०६
- उदयनस्य सनुद्य बागभट्टो बुद्धिवाग्भटः । महामात्यः कृतसेन शतशाखो गरीयसासु ॥ २०७
- तद्वन्धुश्चाहूडः सिद्धनरेन्द्रस्य सुतोपमः । नाज्ञां कुमारपालस्य भेजेऽप्यायुरिवौपधम् ॥ २०८
- किन्तु मन्त्रप्रणामम् इव कालकटाक्षितः । गत्वा सपादलक्ष्मीयक्षोणीपतिमश्विभयम् ॥ २०९
- श्रीमत्कुमारपालस्य सामन्तामात्यमण्डलम् । दानार्थैर्भेदयामास सिन्धुपूर इवावनिम् ॥ २१०
- अन्यदा गूर्जरेशेन रणोत्कर्षं चिकीर्षुणा । तेन सीमान्तमानिन्ये स्नामिनः सपथो नृपः ॥ ११
- श्रीमत्कुमारभूपोऽपि चतुरङ्गचमूवृतः । अग्न्यभित्रीणतां मेजे रौद्रो रस इवापरः ॥ १२
- परित्यां सज्जमानायां निर्णीते रणवासरे । कुमारपालगणेन कस्मादप्यपरायतः ॥ १३
- संतजितः पटहस्तिसादी ब(१८)उल्लिङ्गामिथः । अङ्गुशं परितत्याज प्रतिज्ञामिव 'निष्कुलः ॥ १४

* एष शोकः पतितः A आदेशः । 1 B धर्मविजयी । 2 A 'मान्यलैरुजैः' । 3 A 'गद्गार्थं महामात्यबुद्धा' । 4 A 'उल्लिङ्गामिथः' । 5 B 'निमदायुग्रहो' । 6 B 'विषेय' । 7 B 'विनि.कार' । 8 A 'मुद्रन' । 9 B 'मतिभिर' । 10 A 'निष्कुलः' ।

- तत्पदे नृपतिश्चक्रे वनेतरगुणं नवम् । सादिनं सामलामिल्यं कार्यं भाग्यानुसारि यत् ॥ १५
- कलहपञ्चाननाख्यं सोऽपि प्रक्षरितं गजम् । विधाय सायुधं तत्र नृपासनमसजयत् ॥ १६
- तत्रासीनश्च चौलुक्यचक्रवर्ती रणोलुकः । ददर्श विपटमानं सैन्यं चाहङ्गभेदतः ॥ १७
- समयज्ञस्त्वा राजाऽऽदिदेश गजसादिनम् । एकाकिना मयैवाय योद्धव्यं रिपुभुञ्जा ॥ १८
- दूरात् सपादलक्ष्मीयमुपलक्ष्य क्षितीश्वरम् । दधावे संमुखं ताक्ष्यं इव नागनिष्ठका ॥ १९
- स्वागजेन गजे शत्रोर्दन्तादन्ति नियोजितुम् । पुरतः प्रेयेत्याशु निपादिनमभापत ॥ २०
- तथा तमन्यकुर्वाणमूचे विपटितोऽसि किम् । सोऽपि विज्ञापयांचक्रे राजानं रचिताञ्जलिः ॥ २१
- निपादी सामलो नाम करी चायं कदाचन । न शक्यते चालयितुं मयादाया इवाम्बुधिः ॥ २२
- किन्त्वग्रेऽसि गजार्कटः कुमारश्चाहङ्गो वली । हङ्गाया यस्य मज्जन्ते मदान्धा अपि सिन्धुताः ॥ २३
- ततः कुमारपालोऽपि सिन्धुरश्रवणोपरि । स्रोत्तरीयं निचिक्षेप जयकेतुपद्ममम् ॥ २४
- पुरः सत्वा गजोऽपि द्राक् दन्ताभ्यां प्रतिदन्तिनः । पयामिव व्यधादन्तः सञ्चाराय जयश्रियः ॥ २५
- आहङ्गः पूर्वभेदेन जानन् च(१८)उल्लिङ्गनिधम् । यावता गूर्जरेशस्य गजमभ्येतुमिच्छति ॥ २६
- अपसार्य गजे तावत् सामलस्तम्भातयत् । जग्रहे तलवर्गीयैर्विभ्राहं च पतिभिः ॥ २७
- तमारोप्य गजे राजा जितं जितमिति ब्रुवन् । जयस्य सूचकं सयथैवायलमचालयत् ॥ २८
- विन्धक् पलायमानेषु शत्रुसेन्येषु तत्क्षणम् । तदीयं सारगादाय निवृत्तो गूर्जरेश्वरः ॥ २९
१११. आलिङ्गाय कुलालाय स कृतज्ञतया ददौ । ग्रामसतशतीशुक्तं चित्रकूटस्य पट्टिकाम् ॥ ३०
- ते पुनर्निजवशेन लज्जमाना समुद्धितः । अद्यापि स्यात्तमाल्मानं स ग रा इत्यजहवन् ॥ ३१
- आच्छाय कण्टकैः क्षेत्रे यैस्तदानीं स रक्षितः । निजहरत्क्षकाले तु कृता विशक्तिभाजनम् ॥ ३२
११२. सोलनामाम् गन्धर्वः सगीतकलवैकदा । सद्योऽयं द्रुमशतं लेभे सन्तोषितावृषात् ॥ ३३
- लजितस्तेन दानेन सोलकोऽप्यवहेलया । बालकेभ्यो ददौ तद्धि समादाय सुखाशिकाम् ॥ ३४
- राज्ञा निर्वासितो देशाद् गतो वाराणसीं पुरीम् । भूमीन्द्रं जयतन्मन्त्रं शिष्याय गुणरागिनम् ॥ ३५
- कलसन्तोषितात् तस्मान्मानयद्भारपूर्वकम् । गजेन्द्रं हस्तिनीयुक्तं गृहीत्वा पुनरागमत् ॥ ३६
- कुर्वन्नुपायने सर्वं ते गन्धर्वं पुनर्दृष्टः । मानयाभ्याम सन्तो हि सद्यो शुनिषु वत्सलाः ॥ ३७
- लघुप्रतिष्ठः सोलाकः सोलासकलोत्पन्नः । गान्धर्वज्ञानसीमायां सर्वत्र स्थातिमासदत् ॥ ३८
- अन्यदा गायनाः केऽपि स्वकलोत्कर्षकाङ्क्षिणः । कृतमुन्धारव राजपर्वथेवं यमापिरे ॥ ३९
- देव ! त्वदेवसीमायागुपिता गुपिता वयम् । शृष्टे केनेति भूमनीं हरिणैरिति तेऽब्रुवन् ॥ ४०
- ज्ञात्वा गान्धर्वकौशल्यव्यञ्जिका इति तद्विरः । नृपोऽप्युल्लसितैकशुः सोलाकसुखमेक्षत ॥ ४१
- सोऽपि विज्ञपयांचक्रे देव ! सुकमपी पुनः । दर्शयन्तु निजांश्चौरान् वयमादातुमीभदे ॥ ४२
- सोलाकेन सयं तेऽय प्रक्षिताः काननान्तरे । दर्शितास्तैर्मृगाः कण्ठे खेलेत्कनकगङ्गलाः ॥ ४३
- सोलाको गातुमारभे काकलीष्वनिपेशलम् । सञ्जाता हरिणाश्चिराद्विरसिता इव तत्क्षणम् ॥ ४४
- स्वपुराभिमुखं शायन्नशसर्पदं यथायथा । प्रतिभूतिरिवाकृष्टा स्या जगुस्तयातया ॥ ४५
- मध्येकृत्य पुरं राजमार्गं त्रिपथचत्वरान् । नीता राजसर्मां सम्येस्तस्करा इव ते कमात् ॥ ४६
- सर्वेऽपि विस्मिता लोकास्तद्विलोक्य कुतूहलम् । स्या न विविदुः किमिद्रीतैकाग्र्येण मोहिताः ॥ ४७

1 B स्वात् । 2 A संवत् । 3 A यमह । 4 B गन्धर्वः । 5 B सोलाकं सुलम् । 6 B शैवयन ।

7 A राजमार्गः ।

योगिनामिव तेषां तु निरुद्धेन्द्रियवर्त्मनाम् । जयहे भूषणं हैमं गलादुत्सार्य लीलया ॥	४८
पृष्ठास्तदा नरेन्द्रेण प्रभुश्रीहेमसूरयः । प्ररोहणावधिं शुष्कतरोर्मितकलां जगुः ॥	४९
*सोलाकेन तथेत्युक्ते भूमिपालस्तदादिशत् । कौतुकं दर्शयास्माकं पट्टवन्धं गृहाण च ॥	२५०
सोलाकोऽपि समानाभ्य श्रीमदर्वुदपर्वतात् । शुष्का विरहकाख्यस्य तरोः शाखा नृपाङ्गणे ॥	५१
कुमारमुक्तिकाह्लातालवले च नियोज्य ताम् । प्रोहस्तपह्मवां चक्रे गीतनादास्तुतुवैः ॥	५२
स्थावितः सचमत्कारं प्रभुश्रीहेमसूरिभिः । सोलाकः श्रीनरेन्द्रेण गन्धर्वाधिपतिः कृतः ॥	५३
१३. कदाचिदन्यदा सर्वावसरावस्थितं नृपम् । कोऽपि कुंकुणदेशीयः सिपेवे भागधोत्तमः ॥	५४
सोऽन्यदा कुंकुणाध्यक्षमल्लिकार्जुनभूपतेः । 'रा ज पि ता म ह' इति पपाठ विरुदं सुधीः ॥	५५
अर्मर्षणः क्षमेन्द्रोऽपि यद्वैर इवोरगः । सभासम्मुखमैक्षिष्ट कठोरतरया दृशा ॥	५६
ज्ञात्वा भर्तुरभिप्रायमाम्बुडः सचिवाग्रणीः । चकाराञ्जलिबन्धेन नमस्कारं नरेशितुः ॥	५७
सभायां तु विनृष्टायां भूपतिर्विकसन्मनाः । पत्रच्छाञ्जलिबन्धस्य कारणं सोऽप्यदोऽजदत् ॥	५८
स कोऽपि विद्यते भेज्ज सभायां यो निहृत्य तम् । समानयेदिति श्रुत्वा मुदितो गृर्जरपतिः ॥	५९
तमेव बहुसामन्तसहितं सैन्यायकम् । विधाय प्रेपयामास कुंकुणान् काम्यसिद्धये ॥	२६०
कावम्बिनीं समुत्तीर्य नदीं शिविरमात्मनः । यावदावासयामास स्वामिसम्भावनावली ॥	६१
तावदश्वसुरैः पृथ्वीं जयभम्भामिवापराम् । वादयंस्तत्र संजग्मे मल्लिकार्जुनभूपतिः ॥	६२
प्रवृत्ते समरे सैन्यमाम्बुडस्य दिशोदिशि । दुग्धं नकुलसञ्चारादिव वित्रोऽयमासदत् ॥	६३
पलाय्य धीसखः कृष्णवदनः कृष्णवस्त्रभूतः । कृष्णच्छत्रः पुरासन्नमागत्य त्रपया स्थितः ॥	६४
सेनानिवेशः कस्यायमिति पृष्टे महीशुजा । विद्विषा परिभूतस्य श्रीमदाम्बुडमन्त्रिणः ॥	६५
विस्मितरूपया तस्य सप्रसादं पुनर्नृपः । तमेव कृत्वा सैनान्यं प्रैपीद् बहुदलान्वितम् ॥	६६
कालम्बिनीं समुत्तीर्य पद्यावन्धेन मन्त्रिराद् । युयुधे सह तेनैव स्वयं वीररसोक्तः ॥	६७
प्रहौरैः सिन्धुरस्कन्धात्रिपालादाय मस्तकम् । रक्षामिव स्वशौर्यस्य स्वर्णेन तदयत्रयत् ॥	६८
आगच्छन् भृगुकच्छादिहृष्टेषु न्यस्य मस्तकम् । प्रेक्षणं कारयामास जये को नाभिमन्यते ॥	६९
आलोचनापदेऽमुष्य मदस्यानस्य धीसखः । हेमसूरिगिरा तत्र तत्र चैत्यान्यचीकरत् ॥	२७०
आज्ञां कौ मा र पा ली यां मण्डले तस्य दापयन् । आनर्चं चरणौ राज्ञस्तच्छिरःक्रमलेन सः ॥	७१
द्वांससत्या निपण्णेषु सामन्तेषु च पर्षदि । सर्वस्वमुपदीचके तदीयं भुञ्जः पुरः ॥	७२
तथा च 'शृङ्गारकोटिः' शाटिका गुणकोटिसुक् । पटो 'माणिक्य'नामा तु द्वारः 'पापक्षयंकरः' ॥	७३
'योगसिद्धयभिधा' सिन्धु चतुष्टयमिदं तथा । पण्मूटका मौक्तिकानां चतुर्दन्तः सितो गजः ॥	७४
द्वाविंशत्कलशा हेमा हेमां कोट्यश्चतुर्दश । सर्वशक्ति शतं पात्रप्रमदानामडौकतं ॥	७५
१३४. प्रीतस्तस्यावदातेन भूपतिः सर्वसाक्षिकम् । 'रा ज पि ता म ह' इति तस्यै तद्विरुदं ददौ ॥	७६
श्रीहेमचन्द्रसूरीन्द्राः कदाचित् पत्तनेऽन्यदा । स्वमात्रे पाहिणीनाभ्यै सन्नतानशनं ददुः ॥	७७
एककोटिनमस्कारपुण्ये मातुर्दरिति । कारिताऽऽराधना पूज्यैर्दुःप्रतीकारितोचिता ॥	७८
जाते प्राणव्यये हृष्टं विमानं मविकैर्वरम् । महोत्सवेन महता सभ्यचार यदा पुनः ॥	७९
— त्रिपुरुषमठसाग्रे जटाधारिभिरुक्तैः । स्वभावजातिवैरेण तद्विमानमभज्यत ॥	२८०

* A पतितोऽयं श्लोकः. A धार्यो. 1 B चमत्कारं. 2 B कटुगिरि. 3 B सहितेनेव. 4 B कलशा हेमकोटः.

5 B भयङ्करम्. 6 B शनेन. 7 A 'प्रवीणोचिता'.

यतः— 'काञ्चुं करेवा माणुसह वीजुं मायुं न अत्थि' ।

कइ आपणिं पडुं धाईइ कइ पडुं कीजइ हत्थि ॥

उन्मूलनीयास्तत्त्वज्ञैर्धर्मद्विष्टा ययातया । विमृश्येति च सूरीन्द्रा राजसत्तिकाङ्क्षिणः ॥

कुमारपालमूर्तस्त्वस्युपो मालधावनी । स्कन्धाधारमलं च कुञ्जीनां आपयती हितम् ॥

राजप्राप्तिनिमित्तस्य वचनं सूरीन् समागताम् । श्रीमानुदयनो गत्वा स्नानाभासं भूषते ॥

तेनाप्यनुमता जम्बुः सुरयो राजपर्वदि । आशीर्वादोक्तिवैचित्र्याद् विस्मितः स्नाह मृपतिः ॥

सदैव समुपेतस्य देवतावसरक्षणे । इत्युक्ते सादरं राज्ञा सुरयसं वभाषिरे ॥

सुञ्जीमहि वयं मैक्ष्यं जीर्णं वासो वसीमहि ।

शपीमहि महीष्टे कुर्वीमहि किमीश्वरैः ॥

भूषः प्रोवाच सुभाभिः परलोकहितेच्छया । मैत्र्यं विधातुमिच्छामि मधुना माधवो यथा ॥

'एको मित्रं मृपतिर्वी यतिर्वे'ति यदुच्यते । उभयोस्तद्विचार्ययौ करयोः पुष्पदामवत् ॥

'अनिषिद्धमनुमत'मिति जानन्नदापयत् । अस्वलितप्रचाराय प्रमृणां सर्वदयकम् ॥

जते गमगमे खैरं प्रस्तावोक्तिमनोदैः । स्नेहोऽधिकमवर्द्धि वाङ्मि-चन्द्रमलोर्व ॥

एकदा च यशस्थन्द्राणिना प्रत्युपेक्षितम् । आसनं हेमसूरीणां रजोहरणमुत्तितः ॥

अज्ञातपरमार्थेन तद् दृष्ट्वाऽयुञ्जि मूढरा । दशभिः स्पृश्यते डिम्भ इव किं निन्दमासनम् ॥

प्रभुभिर्जगदे जीवरक्षायां ह्ययमुद्यमः । सस्मेरमाह भूपोऽपि किमष्टैस्त्वकम् ॥

वभाषिरे महात्मानो राजन् ! सैन्यं चतुर्विधम् । रिपावुपस्थिते सजीक्रियते पूर्वमेव वा ॥

व्यवहारो यथा राज्ये सुखकारणमायतौ । ज्ञेयस्तथायं धर्मोऽपि सिद्धये धर्मचारिणाम् ॥

इत्याद्यनेकमुक्तीभिर्मुदितो भूमुदेकदा । पत्रच्छेदयन्नामालं पितृवंशादिकं प्रभोः ॥

शक्यत्तनसंकाशे देशेऽधोऽष्टमनामनि । संकेतमिव श्रीणां पुरं घनधुक्कामिधम् ॥

तस्मात्ति मोदवंशीयश्चाचिगो व्यवहारिकः । तज्जाया पाहिणिनीम चतुष्टयिकल्पग्रहम् ॥

चामुण्डाया गोत्रदेव्या व्याघ्राध्वरपवित्रितः । तयोः पुत्रभ्रातृदेव्यनामा जातोऽष्टवत्सरः ॥

श्रीदेवचन्द्रसूरीन्द्राः पत्तनात् तीर्थयात्रया । प्रस्रितास्ते क्रमात् प्रापुर्धन्धुक्कमहापुरम् ॥

श्रीमोदवसन्ती तेषां तत्पुत्रां सोऽपि बालकः । सवयोभिः समं क्रीडन् समियाय सुलक्षणः ॥

चांगदेवस्ततः सिद्धाविव भाग्यपराक्रमः । सिंहासनेऽपि स्थाप्युर्निषियायापुत्राविवरितः ॥

यदि क्षत्रकुले जातः 'सर्वभौमस्तदा भूपः । वणिग्-विप्राव्ये जातो महामात्यः पुत्रभवेत् ॥

गुणयोगेन चेदस्य यतित्वमुपतिष्ठते । दुर्गोऽपि तदाऽमुष्मिस्तुयं पुत्रमुपानयेत् ॥

धावेति 'धर्मवन्मुख्यव्यवहारमिरावृताः । सुरयस्तत्पितृगैर्दं जग्मुर्जहन्मतीर्थवत् ॥

पती देशान्तरस्थेऽपि पाहिणिर्धर्मदीपिकः । आनन्दमेदुरं धके सा संपं स्वागतादिभिः ॥

ज्ञात्वा समागमे हेतुं शूदे पतेरमावतः । विषादानन्दसम्मिधां मुदती सा दशमगात् ॥

धन्याऽसि यस्या मे गौर्दं समीयुः पुरुषा बभौ । मिथ्यादीष्टः पीतः किन्तु तारशोऽपि शूदे न हि ॥

किं करोमि कथं वचनं दर्शयामि गुरोः पुरः । ध्यायन्तीनि मुदं नत्वा तस्यो किंचिदवाप्नुवी ॥

कैश्चिद्भवे शुभे । तावन्निरजदोषं निरुक्तुम् । एवं 'देहि तनयं शेषकार्ये पतिः प्रभाषता ॥

† B आदौ पाठमेव—१ कम् २ बीजव ३ मण्डु ४ आपि ५ भापुणि ६ मण्डु ७ चाव ८ मण्डु ९ हापि ।

1 B भीमावरा(1) गत्वा च । 2 B विस्मितावरा । 3 B मनोके । 4 B व्याघ्राध्वरः । 5 A शर्वभू ।

6 B पत्रवत् । 7 B वरिह ।

- चांगदेवस्ततः पृष्टः शिष्योऽमीषां भविष्यसि ? । ओमित्युक्ते ददौ माता गुरुम्यस्तनयं मुदा ॥ १२
- प्रस्थिता गुरुवस्तीर्थयात्रायां पुनरागताः । चांगदेवं सहादाय भेष्टः कर्णावतीं पुरीम् ॥ १३
- तत्रास्मदीयगोहेऽसौ सत्रागार इव श्रियाम् । रममाणः सुखं तस्यौ भृङ्गवन्नन्दने वने ॥ १४
- समेतः स्वगृहं श्रुत्वा पुत्रोदन्तं स चाचिगः । दर्शनावधिसंन्यस्तभोज्यः कर्णावतीं पुरीम् ॥ १५
- श्रीदेवचन्द्रसूरीणां पौषपाल्यमागतः । सक्तोऽपि मनाक् चक्रे नमस्कारं विचक्षणः ॥ १६
- तावदावर्जयांचक्रुर्गुरो विविधोक्तिभिः । यावतोदयनामालसं नीत्वाऽभोजयद् गृहे ॥ १७
- स दुकूलत्रिकं लक्षत्रयं पुत्रसमन्वितम् । तदुत्सङ्गे न्यधान्मघ्नी गौरवेण गरीयसा ॥ १८
- चाचिगः स्माह मूलेन पर्याप्तं मितवर्तिना । अनर्थ्यो मत्सुतस्तस्मात् तव भक्तिर्गरीयसी ॥ १९
- दत्तस्तुभ्यं मया पुत्रश्चाचिगेनेत्युदीरिते । परिरम्य समाचष्ट निगदन् साधु साध्विति ॥ २०
- सखे मद्यं वित्तीणोऽसौ महाघोऽपि तवाङ्गजः । अपमानपदं भावी योगिमर्कटव्रतमन् ॥ २१
- गुरुभिः पुनरासौ ग्राहितः सकलाः कलाः । रत्नं वैकटिकेनेव नेष्यतेऽनर्थ्यतापदम् ॥ २२
- इति सम्बोधितः सोऽपि गुरुभ्यः सुतमपेयत् । दीक्षामहोत्सवं प्रेम्णा स एवाचीकृत् पुनः ॥ २३
- चक्रुस्तस्याभिधा हेमचन्द्रेति गुरवो मुदा । जातः क्रमेण शास्त्राब्धिकुम्भयोनिरसौ मुनिः ॥ २४
- न्यस्तः सूरिपदे योग्य-इत्यस्य चरितं नृपः । आकर्ण्योदयनामालान्मुमुदे तद्गुणक्षणी ॥ २५
- निष्कलङ्कगुणग्रामसन्ततप्रीणितान्तरः । भूपः श्रीहेमसूरीन्द्रान् सदैव हृदये दधौ ॥ २६
- पूर्वोपकारतस्माद्गुणग्रामाच्च सङ्गतम् । तयोर्नित्यमशोभिष्ट माणिक्य-स्वर्णयोरेव ॥ २७
- § १६. एकदा भूमुजा सार्धमुपविष्टां वरक्षियम् । व्यावर्त्तिपत सूरीन्द्रा द्वारतोऽपि विलोक्य ताम् ॥ २८
- अनीतिमिव राज्यार्षी प्रमूणां सङ्गमेच्छया । विससर्ज नरेन्द्रोऽपि तामन्तःपुरोपिताम् ॥ २९
- गुरवोऽप्यागमन् दृष्ट्वा तथा मिथ्यानिवेशतः । विरोधादामिगः प्राह पुरोधाः पुरतः प्रभोः ॥ ३०
- विश्वामित्र-पराशरप्रभृतयो ये चाम्बुपत्राशिन-
स्तेऽपि स्त्रीसुखपङ्कजं सुललितं हृष्टैव मोहं गताः ।
- आहारं सघृतं पयोदधियुतं ये भुञ्जते मानवा-
स्तेषामिन्द्रियनिग्रहः कथमहो दम्भः समालोक्यताम् ॥ ३१
- शुत्वेति प्रभवोऽप्याहुः स्वभावः प्राणिनामयम् । किन्तु विज्ञाततत्त्वानां विशेषः श्रूयतामिह ॥ ३२
- सिंहो घली द्विरदश्चक्रमांसभोजी
संबत्सरेण रतिमेति किलैकचारम् ।
- पारापतः खरशिलाकृणभोजनोऽपि
कामीभवत्यनुदिनं यत कोऽत्र हेतुः ॥ ३३
- इत्युक्तियुक्त्या सूरीन्द्रैः कृते तस्मिन्निस्तरे । 'अमी सूर्यं न मन्यन्ते' केनाप्युक्ते पुनर्जगुः ॥ ३४
- अयामयामयामानं वयमेव स्वचेतसि । यस्यास्तव्यसने प्राप्ते त्यजामो भोजनोदके ॥ ३५
- पयोदपटलच्छन्ने नाश्रन्ति रविगण्डले । अस्तंगते तु भुञ्जाना बहो ! भानोः सुसेवकाः ॥ ३६
- इत्थं दुर्बावदूकानां मुखमुद्रापटीयसः । तानेव मेने भूषलः सर्वगममदोदधीन् ॥ ३७
- § १७. पप्रच्छ चैकदैकान्ते भक्तिमन्वरया गिरा । कथंचिदपि जायेत चिरस्थायि यशो मन ॥ ३८
- विमृश्य प्रभवोऽप्युर्विक्रमदिव्यमूपवत् । जगदानृण्यतः सोमनाथचैलोद्धृतेरय ॥ ३९

- तदैव स्थापिते श्रेष्ठमुहूर्ते मुदितो नृपः । 'निजपद्मकुलं प्रेम्ण चैत्वात्ममचीकरत् ॥ ३४०
- समियायान्यदा पद्मकुलप्रस्थापिता द्रुतम् । विजृप्तिः खरशिलाया निवेशानन्दसूचिका ॥ ४१
- विजृप्तिं दर्शयन् प्रीतः प्रभून् प्राह नराधिपः । निर्विघ्नं स्वाद् यथा चैलं 'प्रसाद्यादिर्यतां तथा ॥ ४२
- प्रभवोऽप्यभिनन्दन्तस्तमाहुः शृणु मृपते । 'श्रियांसि बहुविमानि' प्रयतोऽत्र हितवहः ॥ ४३
- 'विचार्योपपन्नसंवाया यदि वा मघ-मांसयोः । गृह्णाण नियमं चैले कलशारोपणावधि ॥ ४४
- तरक्षणादुदकक्षेपपूर्वकं मघ-मांसयोः । जग्राह नियमं सन्तः सर्वत्र प्रमविष्णवः ॥ ४५
- वर्षद्वयेन सञ्जाते प्रासादे कलशवधौ । मुमुक्षुर्नियमं राजा सूरिन्द्रानन्वमन्यत ॥ ४६
- प्रभुस्तदेव तद्यापारपर्वन्ते धृतकार्यिणः । सुज्यते नियमो मोक्षमित्युक्त्वा वसति ययौ ॥ ४७
- तद्गुरुरेकसञ्जीवीरागः श्रीगर्जरापतिः । प्रशंसत तमेवैकम् ; युगाः कस्य न बलमाः ॥ ४८
- उपभूयमथ शोचुर्जातमत्तरिणो द्विजाः । पटुचाटुपरः सर्वो राज्ञां प्रीजाति मानसम् ॥ ४९
- नो चेत् प्रातस्तेतोऽयं वाच्यो यात्रां न चैष्यति । अस्मद्वर्त्ममधी यस्माद् दूषयन्ति पदे पदे ॥ ३५०
- स्वयमभ्यर्थितः प्रातर्योत्रार्थं भूभुजा प्रभुः । ऊचे वैद्योपदिष्टं चामीष्टं चेदमुपस्थितम् ॥ ५१
- सहजोत्कण्ठिताः प्रायो यात्रायै यतयो नृप ! । सिताक्षेपप्रकारोऽयं शयसे यन्निमघ्नयम् ॥ ५२
- सुखासनवाहनादि किं युष्मदुभयः प्रदीयताम् । नृपेणोक्ते, वर्यं देव ! निरारम्भपरिग्रहाः ॥ ५३
- गच्छतः पादचारेण शोभासुपलमामहे । प्रस्थाप परमधैव 'नमन्तस्तीर्थमण्डलीम् ॥ ५४
- देवपत्तनप्रवेशे भवन्निर्मिलनेच्छवः । अनुमत्या नरेन्द्रस्य ततः श्रीहेमसूरयः ॥ ५५
- शशुङ्गोऽप्योजयन्तादितीर्थमालां कृतादरम् । नमन्तः सपरिवारा निरूपितदिनोपरि ॥ ५६
- मिलिता गृध्रैरेवास्त्र प्रवेशे पत्तनस्य च । जहर्ष सोऽपि केकीव दृष्ट्वा सूरिन् घनानिव ॥ ५७
- बृहस्पत्यमिधानेन गण्डेनातुगतो नृपः । गाढं सोमेश्वरं लिङ्गमालिङ्गितुरागवान् ॥ ५८
- श्रीजैनादपरं देवं नामी वन्दन्त इत्यसौ । मिष्याद्यग्वचसा आन्तो मृषः सूरिनमापत ॥ ५९
- 'भगवन् ! यदि सुज्येत तदेतैर्बलिभिः स्वयम् । अर्चयन्तु प्रभुं शम्भुं समयज्ञस्ततो गुरुः ॥ ३६०
- तदैवोद्गमनीयेन भूपादिष्टेन भूषितः । आरुह्य चैलदेहल्यां शम्भुं द्धेदमन्यथात् ॥ ६१
- 'अहो ! दिष्टयाप्य द्योऽसौ कैलसवसतिः 'प्रभुः' । उपहारप्रकारास्तत् कियन्तां दिगुणा इति ॥ ६२
- बाह्वानादिमुद्राभिर्न्यासैर्वादिभिश्च सः । पञ्चोपचारैरभ्यर्च्य शिवं शैवागमोक्तिभिः ॥ ६३
- कर्पूरागुनैर्वैद्यवस्तुभिर्दिगुणीकृतैः । स्वयमानर्चं सूरिन्द्रः शम्भुं विधिवदादरात् ॥ ६४
- सामन्तशतसंयुक्ते विस्मिते राज्ञि पश्यति । दण्डप्रणामपूर्वं स स्तुतुमेवं प्रचक्रमे ॥ ६५
- यत्र तत्र समये यथा तथा योऽसि सोऽस्यभिषया यथा तथा ।
- धीतदोषकलुषः स चेद् भवानेक एव भगवन् । नमोऽस्तु ते ॥ ६६
- भवयीजाङ्गुरजनना रागाद्याः क्षयमुपागता यस्य ।
- ब्रह्मा वा विष्णुर्वा इरो जिनो वा नमस्तस्मै ॥ ६७
- इत्यादि हेमसूरीणां स्तुत्यनन्तराभादरात् । शूरोऽपि शम्भुमभ्यर्च्य न्यपदद् दानमण्डपे ॥ ६८
- तुलायुस्यदानानि गजदानानि मूरिणः । विषाय कृतकृत्वात्मा नृपः श्रोत्रे प्रमृणति ॥ ६९
- न सोमेशसमं तीर्थं न महर्षिर्भवत्समः । मत्सर्गो नास्ति राजाऽन्यस्तदस्मिन्मिलिते विक्रे ॥ ३७०

1 B निवे । 2 B प्रवया* । 3 B विचार्य ब्रह्म* । 4 B कलशवधि । 5 B मरुतः । 6 B 'वसति प्रभु' ।

किञ्चिन्मुक्तिप्रदं देव ! तत्त्वमाविःकुरु प्रभो ! । विमृश्य गुरवोऽप्युत्तलं पौराणिकोक्तिभिः ॥ ७१
 शम्भुमेव 'तदिदानीं प्रकटीकरवाण्यदम् । जानीते तन्मुखेनैव मुक्तिमार्गं यथा भवान् ॥ ७२
 किमेतदपि जाघटि संशयाने नृपेऽवदत् । एकाग्रमानसावावां सर्वं संघटते ततः ॥ ७३
 किन्तु कृष्णागुरुः क्षेप्यस्त्वया ध्यानं मया पुनः । तावद् विषये प्रत्यक्षः शम्भुर्भवति यावता ॥ ७४
 क्षणादीपेषु शान्तेषु धूपधूमं च सर्पति । द्वादशात्मप्रकाशामे महतेजसि जाग्रति ॥ ७५
 जलाधारोपरि क्षमापो जाल्यजाम्बूनदधुतिम् । चर्मचक्षुर्दुरालोकं ददर्शकं तपस्विनम् ॥ ७६
 आपादमस्तकं स्पृष्ट्वा मुनिं निस्तन्द्रया दृष्ट्वा । पञ्चाङ्गं चुम्बितक्षोणिः प्राद्वलिः प्राह तं नृपः ॥ ७७
 कृतार्थं नयने मेऽद्य जगतीश ! तवेक्षणात् । किन्तु मुक्तिप्रदं तत्त्वमुक्त्वा कर्णौ कृतार्थय ॥ ७८
 अथाविरासीद् दिव्या गी राजन्नेष महामुनिः । सर्वदेवावतारश्च सर्वज्ञश्च कलावसौ ॥ ७९
 तदुक्तः सरलः पन्था ज्ञातव्यो मुक्तिदायकः । शम्भाविति तिरोभूते तस्यै चित्रमना नृपः ॥ ३८०
 स्रीन्द्रोऽपि स्थोनुक्तप्राणायामो' विकस्वरः । राजन्नित्यवदत् तावत् सत्तत्तत्प्रमहामदः ॥ ८१
 पादावधार्यतां जीव ! स्वामिनिष्ठि वदन्नुप । यत्कृत्यमादिशानम्रमौलिः प्राञ्जलिरन्यथात् ॥ ८२
 तत्रैव मदिरा-मांसनियमं जीवितावधिम् । दत्त्वा क्षमापतेः' आसौ नाम्नाऽप्यहिष्ठ्यपत्तनम् ॥ ८३
 तत्र सर्वोपपाशुद्धसिद्धान्तोपनिषद्गिरा । सम्यक्त्वं ग्राहयामास सम्प्रतेतिव भूपतेः ॥ ८४
 प्रवन्धान् योगशास्त्रादीनामर्क्य द्वादशवतीम् । प्रत्यपादि स भूपालः पिपासुः सरसीमिव ॥ ८५
 विषयेः शलाकापुंसं चरित्राणि गुरोर्मुखात् । श्रावं श्रावं जैनधर्ममेकचक्रमयं व्यधात् ॥ ८६
 ३१८. शुद्धसम्यक्त्वपूतात्मा महानवनीपवर्णि । कुमारपालभूपाल आमिगादिमिराल्यत ॥ ८७
 देवी कण्टेश्वरी गोत्रदेवी स्वं भाव्यमीदृते । एकं छागशतं चैको महिषः प्रतिपदिने ॥ ८८
 एतावदेव द्विगुणं द्वितीये दिवसे पुनः । तृतीये त्रिगुणं यावन्नवमे नव संगुणम् ॥ ८९
 तदुक्तं हेमसूरिभ्यस्तैः साम्नाऽन्यथिता च सा । नवाहं यावदादस्व भोगं छागादिमृत्यजम् ॥ ३९०
 कर्षराशुषीयूयैः प्रीयन्ते खलु देवताः । राक्षसा एव तुष्यन्ति मांसशोणितकीकसैः ॥ ९१
 इत्यमुक्ताऽपि साम्नाऽसौ न तुतोष यदा सुरी । कीलनं यन्नणं मोरवन्ननं दर्शितं तदा ॥ ९२
 शान्ताऽप्यथैकदा चादुमांसाहारमपाचत । भवनान्तस्तस्तस्याः क्षेपिता महिषैडकाः ॥ ९३
 देवी कदर्थिता सर्वा रात्रिं मुत्रमलस्रवैः । पुरोहितादयः सर्वे धम्वुर्मुद्रिताननाः ॥ ९४
 श्रीहेमसूरिभ्यानेन स्वभावप्रीणिता सुरी । सानिध्यकारिणी जाता यदचे केनचिद्वपुः ॥ ९५

या पूर्वं नवमीमहेषु महिषस्कन्धवृट्त्कीकस-

'चाट्कारिरजनिष्ट कर्णकटुकैः कण्टेश्वरी नन्वरी ।

सा पीयूषपराशुखी रसयति श्रीहेमचन्द्रप्रभो-

गीतं मारिनिवारि संप्रति नृपद्वारि स्थिता सुस्थिता ॥

आज्ञा-यलेन विचेन त्रिधा वीरः स भूतिः । अमारिषोपणां चके वत्तराणि चतुर्दश ॥

३१९. सुषकानेकदा मूषो मुक्षानो घृतपूरकान् । मांसास्वादमनुस्मृत्य प्रमत्तेत्य' व्यभिन्नपत् ॥

सुष्यते वा न वाऽस्माकं घृतपूरकभोजनम् । विज्ञाप तदभिप्रायं प्रमथोऽपि यमाधिरे ॥

वणिग्-आह्वणपोष्युक्तं जातिभावाददूषितम् । कृन्मांसाकल्याणसं क्षत्रियस तु वर्जितम् ॥

प्रापक्षिचे ततस्तस्य द्वाविंशदन्तसंस्थया । विहारानेकपन्थेन द्वाविंशमचीकरत् ॥

पुरा द्रव्ये हते राजा मूपको यद् व्यपद्यत । तेने तेनास्य शुद्धार्थं विहारो मूपकामिचः ॥ ४०२
 करम्भं भोजितः श्रेष्ठिवध्वा यत् त्रिदिनोपितः । कर्मभामिपया चैत्यं तसाः श्रेयःकृतोऽभवत् ॥ ४०३
 सपादलक्षदेवो च जायया शिरसापिताम् । यूकां कोऽपि वणिक् पावौ मृदित्वा सत्वमायत् ॥ ४०४
 अमारिघोषणापञ्चकुलेनानीय पत्तने । ममुजे सोऽपि तस्मिन् प्राप्यादेशं प्रमोरिति ॥ ४०५
 सर्वस्वेन तदीयेन तद्वण्डपदयुक्तितः । यूकाविहार इत्येवं कारितं कीर्तनं नवम् ॥ युग्मम् ॥ ४०६
 स्तम्भमतीर्थं यत्र चैत्ये प्रमोदीक्षाश्वपोऽभवत् । तत्र रत्नमयं विष्णुं जीर्णोद्धारश्च कारितः ॥ ४०७
 कुर्वतेति चतुश्चत्वारिंशदग्राणि ममुजा । विधापितानि चैत्यानि चतुर्दशशतानि वै ॥ ४०८
 द्वासप्ततिलक्षमानपट्टकस्फोटनानुगे । विहिते रुदतीवित्तमोचने पण्डितैः स्तुतः ॥ ४०९

न यन्मुक्तं पूर्वं रघु-नहुष-पनामाक-भरत-

प्रभृत्युचीनाथैः कृतकृतयुगोत्पत्तिभिरपि ।

विमुञ्चन् सन्तोपात् तदपि रुदतीवित्तमधुना

कुमारक्षमापाल ! त्वमिह महतां मस्तकमणिः ॥

४१०

श्रुत्वा श्रीहेमचन्द्रोऽपि परमानन्दमुद्वहन् । पुण्यानुमोदनापूर्वं पथात् नृपतेः पुरः ॥

११

‘अपुत्राणां धनं गृह्णन् पुत्रो भवति पार्थिवः ।

त्वं तु सन्तोपनो मुञ्चन् सत्यं राजपितामहः ॥’

१२

५२०. गण्डः श्रीसोमनाथस्य विहारो नृपतेर्वसन् । अपराधेन केनापि पदभ्रष्टो व्यधीयत ॥

१३

विधीयन् पत्तनं प्राप्य द्वारवलमकोपनः । घोषवद्वक्त्रेणात्मा प्रभूः सेवेन्निरन्तरम् ॥

१४

एकदाऽवसरं प्राप्य ‘चतुर्मासकारणे’ । विधाय द्वादशावर्तवन्दनामिदमवधीत् ॥

१५

चतुर्मासीमासीत् तत्र पदयुगं नाप निकषा

कषायप्रध्वंसात् विकृतिपरिहारवानमिदम् ।

हवानीमभ्युच्चान्नजचरणनिर्लोठितकले

जलहृन्नेरन्नेर्मुनितिलक ! वृत्तिर्भवतु नः ॥

१६

श्रुत्वा कष्टमिमां तस्य निजधर्मोत्तरोधिनीम् । प्रभुसङ्केततो राज्ञा पुनः स्वपदमाक् कृतः ॥

१७

५२१. राज्ये श्रीसिद्धभूमर्तुर्वाभराशिर्दिजः पुरा । पाण्डित्यस्पर्धया तत्र कासीतः समुपेयिवान् ॥

१८

असहिष्णुः प्रतिष्ठायाः प्रभूणां जातिवैरतः । प्रत्यक्षं सोऽज्यदाऽज्वोचत् ‘भुक्तोद्धारसमं वचः ॥

१९

यूकालक्षशतावलीयलवल्लोलोल्लुत्कम्बलो

दन्तानां मलमण्डलीपरिचयादुर्गन्धरुद्धाननः ।

नासायंशनिरोधनाद् गिणगिणत्पाठप्रतिष्ठाविधिः

सोऽयं हेमडसेवङ्गः पिलपिलत्वह्निः समागच्छति ॥

४२०

श्रुत्वाभ्यतन्त्रतो आद्यस्त्रितैः प्रभूमिरैभ्यस्तैः । पूर्वं दिशेणमिति किं नाधीतं, विषयान्तिरे । ॥

२१

अत इत्थं प्रयोक्तव्यं सोऽयं सेवङ्गहेमडः । इति वैदुष्यकुन्ताग्रनुजो न्यूनमनाः कृतः ॥

२२

कुमारपालभूपालराज्ये शस्त्रवधो न हि । इति सोऽपि पदभ्रष्टो वर्तते कणमिक्षया ॥

२३

अन्यदाऽऽवालभूपालं योगशस्त्रं पदे पदे । पठ्यमानं समाकर्ण्य सवर्णः स्पष्टमवधीत् ॥

२४

† एतद्दिग्दर्शनार्थं पाठः पठितः B आदेशः । 1 B ‘पूर्वजे’ । 2 A राज्ञः । 3 A भक्तोद्धारः । 4 B चलत्कले ।

5 B भेदलिखिते । 6 B ‘राज्यतः’ ।

आतङ्ककारणमकारणदारुणानां वक्रेण गालिगरलं निरगालि चेयाम् ।

तेषां जटाधरफटाधरमण्डलानां श्रीयोगशास्त्रवचनामृतमुज्जिहीते ॥

२५

श्रुत्वेत्यमृतसंवादि वचः शान्तान्तरोष्मभिः । प्रभुभिर्द्विगुणा वृत्तिः पुनस्तस्मै प्रसादिता ॥

२६

५.२२ अन्यदा मागधौ कौचित् स्पर्धमानौ खविषया । सुराष्ट्रदेशतः प्राप्तौ श्रीपत्तनमहापुरम् ॥

२७

प्रभुभिः स्थाप्यते यो हि स एव विभुरावयोः । मार्गापेक्षयदाताज्यो यस्तु हारयति ध्रुवम् ॥

२८

प्राप्तं एकस्तयोर्मध्ये देशनावसरे प्रभोः । लक्ष्मीवन्तः पण्डिताश्च दद्यात् स्पष्टमुदाहरत् ॥

२९

लच्छि चाणि मुहकाणि प पद्म भागी मुहमरुं ।

हेमसूरिअत्थाणि जे ईसर ते पंडिया ॥

३३०

द्वितीयो भूपतेत्रैले विधायारात्रिकक्षणम् । नमस्ततः शृणुहस्ते दत्ते प्रभुभिरनवीत ॥

३१

हेम तुहाला कर मरुं जेहं अचमूय रिद्धि ।

जे चापं हेठा मुहा ताहं ऊपहरी सिद्धि ॥

३२

अनुच्छिद्येन भूपाले वचसा तस्य रजितः । भूयोऽपि पाठयानास विरुक्ते मागधोज्मणत् ॥

३३

पठिते पठिते लक्षं किं दास्यसि नृपस्वतः । लक्षत्रयं विरुक्तत्वात् स तस्मै तत्क्षणाददात् ॥

३४

समये बहुपाठोऽपि श्रेयानिति स चारणः । सर्वार्थसाधकं मौनमिति व्यर्थमन्यत ॥

३५

५.२३ अन्यदा जगदानृप्यचिकीर्षाकौतुकी नृपः । प्रभुं विज्ञापयामास सद्यः सौवर्गसिद्धये ॥

३६

ततः श्रीदेवचन्द्राह्वानं सुगुरुन् प्रभवोऽपि हि । श्रीसह-कुमारधर्मापविज्ञसिन्यामब्रूहवन् ॥

३७

तेऽपि तीव्रव्रताः किञ्चित् सहाकार्यमिति व्रतम् । यथाविधि विहारोऽपि महात्मानः प्रतस्थिरे ॥

३८

प्रवेशोत्सवसामग्रीं भूयो यावत् प्रचक्रामे । सुरयः पौषागारं शीघ्रं तावत् समाययुः ॥

३९

नृपतिप्रमुखानेकश्रावकैः सहितः प्रभुः । विदधे द्वादशवर्तवन्दनां विनयान्विताम् ॥

४४०

*तस्मिन्नवसरे श्राद्धः श्रीकपर्द्यपि भग्निराद् । उत्तरासङ्गतो भूमिं प्रमाज्यादत्त वन्दनाम् ॥

४१

*अष्टपूर्वं आचारः क इत्युक्ते महीभुजा । सिद्धान्तविधिरेयोऽपीत्याह श्रीगुरुवरम् ॥

४२

श्रुतश्रोतोपदेशौ तौ गुरुभिः सूरि-भूपती । सहाकार्यं व्रतं पृथौ न श्रुयाः कापि धीभनाः ॥

४३

विद्यज्य तावपि क्षिप्रं समां जवनिकान्तरे । यथाचतुः स्वर्णसिद्धिं निपत्य गुरुपादयोः ॥

४४

श्रीहेमसूरयः प्राहुर्भगवन् । शैखरे मम । काष्ठमारक्तो बहिरसविन्दुरपाददे ॥

४५

तेनाभ्यक्तं ताम्रखण्डं संयोगाज्ञातवेदसः । सुवर्णं तत्क्षणाज्जातं सिद्धनिष्ठीवनादिव ॥

४६

बहिरादिश्यतां तस्या नामसङ्केतनादिकम् । करोतु क्षितिपः क्षिप्रं धरणीमनृणामयम् ॥

४७

कुपिता गुरवः प्राहुः पापापसर दूरतः । न योग्य इत्यपास्यान् पादलभिवोरगम् ॥

४८

अये मुदरसप्रायविषया स्वमजीर्णमाह । मन्दासेर्मोदकां विधां कथमेतां ददामि ते ॥

४९

धिष्यन्माग्रहतस्तस्मादपप्यादिव रोगिणम् । निवार्य सूरयो भूरिवैराग्या नृपमन्ययुः ॥

४५०

जिनचैत्यालंकृतस्माभारिनिर्झाटनादिभिः । सिद्धे लोकद्वये राजन् ! किमाधिक्यमनीप्ससि ॥

५१

किं च ते जगदानृप्यकारिण्यै हेमसिद्धये । न भाग्यमस्ति तेनात्र युक्ता भावानुमोदना ॥

५२

इत्यादिश्य भट्टित्वेव विहारं सूरयो व्यभुः । तत्त्वकार्ये न मुदन्ति यतो निधिबहुद्वयः ॥

५३

१ B आदेशः । B आदेश-१ गुराव. २ मरु. ३ बह. ४ चप. ५ ताह. ६ A दास्यते नृपतिपताः ।

* एतत्तत्त्वविदं श्रीसूर्यं मोक्षमन्त्रे B आदेशः ।

५९४. अन्यदा श्रीवीतभयपत्तनखलगमिताम् । ब्रह्मर्षिणा केवलिन कपिलेन प्रतिष्ठिताम् ॥ ५४
विद्युन्मालप्रतिमायाः प्रनिच्छन्देन मञ्जुना । चण्डमद्योतभूमेन कारिता चेदिकाकृते ॥ ५५
ससहस्रोच्छ्रिता जालचान्दनी कुमरो नृपः । देवाधिदेवप्रतिमां शुश्राव सुपुरोर्मुखात् ॥ ५६

—त्रिमूर्तिशेषकम् ॥

५. शुरोर्वचनतः कार्यसिद्धिं निश्चित्य भूपतिः । तत्काल्यहितावेकस्यामनैर्मकियुक्तिः ॥ ५७
खानथिल्या वीतभयखलमुत्तममागत्यतः । देवाधिदेवप्रतिमामन्यद्वा निरकाशयत् ॥ — सुम्भम् ॥ ५८
नरेन्द्रादेशतः सर्वग्राभावरपुष्टादिषु । रथयात्रास्त्रिंशं स्वरं जपन्ते स्म मद्योत्सवाः ॥ ५९
मायिकैः कियमाणेषु पुरा सङ्गीतकादिषु । प्रभावनामयं विश्वं सृजन्ती प्रतिभाञ्चलत् ॥ ६०
समानं तेन भूमेन कृतामुकृतमोत्सवा (?) । रथाधिकृता प्रतिमा प्रापाणहिहपुत्तनम् ॥ ६१
॥ स्वसौधासन्नमृषीं प्रासादे स्फटिके नृपः । निवेद्य पूजयामास विकलं कलिङ्गीलकम् ॥ ६२
५९५. अथ श्रीकुमारधर्मापः खजनुफललिप्सया । शत्रुसुर्योऽथ यन्तादित्थीर्यायां प्रचक्रमे ॥ ६३
श्रीहेमचन्द्रसूरीन्द्रैः श्रीकुमारनरेशितुः । महाधिपललिकं विदधे महतो महात् ॥ ६४
देवालयस्य प्रस्थानमुहूर्ते स्थापिते सति । मिमिक्षुः पतितः सदा धर्मो इव चतुर्विधाः ॥ ६५
कुमारपालनृपालो धन्यमन्यमनोरथः । यावत् समग्रधामग्रीमप्यग्रमनसाऽकरोत् ॥ ६६
॥ तावदेशान्तापरातं चरमुग्मं व्यजिज्ञपत् । श्रीकर्णस्तवायुदेतीति नृपो डाहलदेशराट् ॥ ६७
आकर्ष्य कर्णश्लाममिति वाक्यमिलापतिः । स्वेददन्तुरमालो द्याक् भस्त्रिवाग्मन्मन्मन्भात् ॥ ६८
प्राशस्त्यां यदि सामग्र्यां धर्मं कर्तुं न चासुम्भः । निष्पन्नायां रसवत्यां तदिदं सुखरीक्षणम् ॥ ६९
शुश्रोच गुरुसाद्रे स्वमधन्यतमं नृपः । स्वामिन् ! रक्षस्व जीयते किं मुक्तिश्चकवर्तिनः ॥ ७०
सूरीन्द्रा अपि तत्कालमाकलय्य लवादिभ्यः । आदिक्षन् द्वादशे पात्रे निवृत्तिले भविष्यति ॥ ७१
॥ किर्तय्यतया मूढो यावदास्ते नराधिपः । तावन्निर्णयवेलायां चरमुग्ममुपगमत् ॥ ७२
* दिवंगतश्च श्रीकर्ण इति सद्यो निवेदिते । नृपसाम्बलमुत्सृज्य कथमित्यनुकवान् ॥ ७३
निशि प्रयाणं कुर्वाणः श्रीकर्णः कुम्भिष्ठमाक् । जितकश्चिमदावैशान्निद्रामुद्रितलोचनः ॥ ७४
कण्ठावलम्बितवर्णशृङ्खलेन गरीयसा । न्यग्रोधपादलयेनोत्सृजितः पश्चतामगात् ॥ ७५
कलौ त्वमेव सर्वज्ञः स्तुवन्निनि पुनः पुनः । अक्षेपेण महीपालो जिनयात्रामसूयत् ॥ ७६
॥ दुःकृत्याभ्यदितशङ्गीतलीलायतिश्रमः । नृपः श्रीहेमसूरीणां दत्तहस्तावलम्बनः ॥ ७७
पदे पदे महादानसत्रागारमहोत्सवैः । पर्यैकच्छ्रतां चक्रे शुकः कल्याणकेन्द्रिक ॥ सुम्भम् ॥ ७८
अकुतोभयताहृतपुस्तकसमृद्धिभिः । किल सङ्गमिषात् स्वर्गो भूषण्डमवातरत् ॥ ७९
द्विषोपदिश्यमानाया प्रभुश्रीहेमसूरीभिः । धनुष्कनगरं प्राप भूपः पापन्योदहीभिः ॥ ८०
स्वयं विचारिते तत्र प्रभोर्विन्मगृहावनी । सप्तदशहस्तमाने विहारे झोलिकाभिधे ॥ ८१
॥ नृपः प्रभावनां कुर्वन् संयमी स्वेन्द्रियानिव । उपसर्गकृतो विप्रांश्चक्रे विषयताडिताम् ॥ सुम्भम् ॥ ८२
दृष्टवर्षानपूर्वं प्राशः दाशुञ्जये गिरौ । द्यौः नाभेयविम्बे तु योरीवानन्दमुदहत् ॥ ८३
दुःखक्षयध्वं मे कर्मक्षयध्वं भवतादिना । दण्डकप्रणिधानेन विमालेन* भुवं सृष्टम् ॥ ८४
यावदास्ते नृपस्तत्र यास्तवस्तुतिर्घरतवी । समयज्जलदोकाच चारणो बाधयचसुरः ॥ विशेषकम् ॥ ८५

इकह फूलह माटि देइ जु नरसुरसिवसुहं ।

तिणिस्सुं केही साटि कटरे ! भोलिम जिणवरहं ॥

८६

श्रुतेति भूयो भूमीन्द्रः पाठयामास चारणम् । ददौ नवसहस्राणि नवकृत्व उदीरिते ॥

८७

१२६. देवकोशप्रभृत्यथैकदा रङ्गमण्डपे । अन्तराले धृतं स्थालं ससङ्घेन महीभुजा ॥

८८

हाकेयुरदीनासुद्धिकाकुण्डलादिभिः । भविकैर्भाषनासारं क्षिप्यमाणैर्विभूषणैः ॥

८९

कश्चिदाजन्मदारिद्री भावनार्द्रमनास्तदा । जीर्णचेलः पोष्टलिकक्षिक्षेपे द्रम्पपञ्चकम् ॥

९०

तद्विलोक्य प्रसन्नात्माः प्रभुश्रीहेमसूरयः । मस्तकं धूनयामासुः पूरिता इव तदुर्णे ॥

९१

तदा चौलुक्यराजेन्द्रः प्रमृताचष्ट सादरम् । लघुदानेन भगवन्नरं का वक्ष्यमत्कृतिः ॥

९२

वभाषे प्रभुमिर्षु ! शृणु यच्चित्रकारणम् । व्ययन्ति लक्ष्यमेवेह ये कोटीन्द्राः स्वभावतः ॥

९३

लक्षाधिपतयश्चात्र सहस्राणि वितेजिरे । महातीर्थे पुनन्ति स्वं सद्वेश्याः शतैः पुनः ॥

९४

राजन् ! पोष्टलिकश्चायं दारिद्र्यद्रुमकाननम् । ददावनर्घ्यफलदं सर्वस्वं द्रम्पपञ्चकम् ॥

९५

यथाचे तमथो भूपः पुण्यं लक्षादिदानतः । स च सन्तोषतो नैच्छद् विस्मितो भूपतिस्ततः ॥

९६

बहुप्रकारं श्लाघित्वा मन्वानस्तुल्यधर्मिणम् । कृतपुण्यं पोष्टलिकं विसर्ज्य कृतादरम् ॥

९७

कृत्वा प्रभावनामलहृतां शत्रुञ्जये गिरौ । ययौ रैवतके राजा राजमानो गुरुश्रिया ॥

९८

तत्र चाकस्मिके छत्रशिलाकम्पे समुत्थिते । पौराणविदुराः सूरिप्रवरा नृपतिं जगुः ॥

९९

इयं छत्रशिला राजन् ! समकं समुपेतयोः । द्वयोः पुण्यवतोः शीर्षे किलाकस्मात् पतिष्यति ॥

१००

इत्यत्र सम्प्रदायोऽस्ति तदावां पुण्यवत्तमौ । यदीदं सत्यतामेति दुर्यशो दुर्धरं तदा ॥

१०१

तत् त्वमेव महीपाल ! नमस्कुरु जिनाधिपम् । भावपूजावदस्माकं नतिरप्यस्तु भावतः ॥

१०२

नृपेण पुनरभ्यर्च्य ससङ्गाः प्रभवस्तदा । छत्रशैलेयमार्गेण प्रहिता हितभक्तिना ॥

१०३

स्नपनावसरे स्थित्वा पर्वताधः स्वयं नृपः । आशैवेयजिनं श्रेण्या स्नात्रकर्तृनधारयत् ॥

१०४

स्नात्रात्रात्रिकमाङ्गल्यदीपप्रभृतिक्रियाम् । करात्करेण सञ्चार्य स्वयं चक्रे नराधिपः ॥

१०५

कृत्वाऽऽत्रात्रिकमाङ्गल्यं नृपोऽन्यस्मै श्रयच्छति । सोऽप्यन्यस्मै यावदन्ये जिनपादान्तिकेऽमुचन् ॥

१०६

भावनाजितसत्यपुण्यफलसेव भवान्तरे । सर्वोपाधिसमृद्धायाः सामग्याः किमु दुष्करम् ॥

१०७

यात्रामासूच्य सुत्रामसमृद्धिस्पर्धिनीमसौ । सत्रैरामघ्नयामास पृथ्वीं प्रथुपराक्रमः ॥

१०८

अथ शङ्कापनोदार्य जीर्णप्राकारवर्त्मना । सुत्वा छत्रशिलामार्गं नव्यपद्याविवौ नृपः ॥

१०९

पर्वतोपलकाभारादाश्रीजिनपदाम्बुजम् । ददौ महाध्वजं स्फूर्जद्दुकूलपटनिर्मितम् ॥

११०

आदिश्य चाग्भटं भग्निराजं राजन्वतीं भुवम् । ख्यापयन् प्राणमत् तीर्थमालामम्लानवैभवं ॥

१११

लक्षांश्चिपटिं द्रम्पाणां पद्यानिर्माणकर्मणि । व्ययीचकार मघीन्द्रो गणना क गरीयसाम् ॥

११२

१२७. नृपं संसुरनामानं विग्रहीतुं स राणकम् । सुराष्ट्रामण्डले प्रैपिदथोदयनमग्निणम् ॥

११३

चतुरङ्गचमूसारः सचिवो दलनायकः । वर्धमानपुरं प्राप राज्यसारं हि भग्विणः ॥

११४

तयाम्यणैतया शत्रुञ्जयं तीर्थं निवन्दिषुः । सैन्यं तत्रैव संस्थाप्य स्वयं नामेयमानमत् ॥

११५

धृतधौतोच्चासङ्गः सङ्गमुक्ताशयो यदा । सपर्या कर्तुमारमे श्रीनाभेयजिनेशितुः ॥

११६

तावन्नक्षत्रमालादीपाद् वर्त्तिमपाहृतम् । भूपकः स्वर्णशलाकामिव यत्कृत्यमूर्ध्निः ॥

११७

1 B सुहं । 2 B तदं । 3 B *तह । 4 B भगवन् । 5 A पौराणि । 6 A मंरी । 7 B मृषिः । 8 B *सिक्ता ।

- काष्ठप्रासादनिबरे ता ज्वलन्ती यदाऽक्षिपत् । मग्नी समायिमग्नेन त्याज्यामास तां तत ॥ १८
- चित्तेऽय तर्क्यामास मग्नी मनिगता वर । प्रासादेऽस्मिन् काष्ठमये नैलोज्य सङ्गतो महान् ॥ १९
- ज्वलन्ती ययसी दत्तमित्यमादाय वदित् । रदं समारयेत् षापि दारुण दारुणि क्षणम् ॥ ५२०
- मिथ ससज्य काष्ठीयै प्रासादोज्य महानपि । तदा भज्येत निर्माग्यवतामिव मनोरथ ॥ २१
- तत कारयितव्योऽसी प्रासादोज्यममयो मया । चिर च मनिन सन्तु वर्षमाना मनोरथा ॥ २२
- मद्यचर्यक्रमकत्वप्रमुखानय मग्निराट् । जीर्णोद्धाराय जगद्भूमिप्रहाञ्जिनराट्यो ॥ २३
- षटीय सर्वकार्येभ्य स्वाभिकार्ये नियोगिताम् । निरुद्यति मग्नीय स्कन्धागारमुपेयिवान् ॥ २४
- ध्वम्भमित्रीणता मेने मेने नृपवडैस्ततः । श्रीमानुदयनो योदु स्वयमुत्तसिवालय ॥ २५
- अरातिप्रेरिताभारप्रहारमज्ज्वर । नीतः स्वशिधिरे मग्नी चण्डैरुत्थाय यन्नत ॥ २६
- स्वाभिकार्ये गतैः प्राणैर्धन्य मन्योऽपि धीसख । शुश्रुवे नेत्रयोश्च वारि निर्हरणादिव ॥ २७
- किं किमिदन्त शस्य ते मग्निन् । दोदमते हृदि । शृष्टे समीपगैरित्वं सोऽनुवाच समाद्रदम् ॥ २८
- श्रीशत्रुञ्जयतीर्थे च चैले शकुनिकाभिधे । जीर्णोद्धारचिकीर्षोर्देवर्षेभ्यश्चिष्यते ॥ २९
- तैरुच्ये नन्दनौ मग्निन् । चाग्मटा ऽऽग्रभटौ तव । गृहीताभिप्रदौ तीर्थेऽपीमुदसिष्यतः ॥ ५३०
- पर्यन्ताराधनाकामी कृत्वा देवार्चनाविधिम् । मुनिमन्त्रेपयामास साक्षीकार समाधये ॥ ३१
- मुनेभ्यस्ततो वण्ट तद्रेषमुपनीय ने । तस्यै निषेद्यामासुस्तन्मुनीभाबत स च ॥ ३२
- लज्जत षट्यस्तस्य पादयोरादिदेवन्त । चक्रे तस्माद्विक्री मन्थाराधना पिपणाधन ॥ ३३
- मुदिते मग्निणि प्राप्ते षटोत्तचयीनताम् । वण्टः प्रथमैरुक्तोऽपि यन्निषे न चासुचत् ॥ ३४
- चन्दनेनेव निम्बद्वर्गप्रिचासनया परम् । वासित षालयामास चारिन् विमलचच्छे ॥ ३५
- मग्निणोऽभिप्रदग्राही श्रीक्रीषात्क स च । प्याश्रुल शेषकार्थी श्रीपत्तनमुपेयिवान् ॥ ३६
- राजकार्यकुलत्वेन प्रस्ताप्राप्तित स तु । न चावि कृतवान् स्वाभिनाय सचिवपुत्रयो ॥ ३७
- चित्तप वृथीमूत शृष्टे देशालिकोऽन्यदा । चाग्मटा ऽऽग्रभटयोस्तदीयोद्धारकण जगौ ॥ ३८
- गृहीताभिप्रदौ तौ तु तीर्थोद्धाराय तत्क्षणम् । प्रेषयामासतु सनचारान् शत्रुञ्जये गिरौ ॥ ३९
- वर्षद्वयेन निष्यत्ते प्रासादे प्रेषित पुमान् । वर्दापनिकया लेभे जिह्वा हेममयी तत ॥ ५४०
- क्षणेन पुनरागल द्वितीयो मानवोऽवदत् । प्रासाद स्फुटितो मग्निन् । इति वज्रोपमा गिरम् ॥ ४१
- ततश्च चाग्मटो धर्मसुमट स्थिरकर्मधी । आशुच्य्य कुमारस्याप ददाभिप्रदसाग्रह ॥ ४२
- कर्मदिनि महाभासे निजमुद्रा नियोज्य च । चतु सदस्रवादाना त्रस्तसे शकुनैः शुभैः ॥ ४३
- शत्रुञ्जयोपलकाया सामग्रीपुणेक्षणी । श्रीचाग्मटपुरमिति नव पुरमवासयत् ॥ ४४
- रदं ददने कर्मस्थायोऽपि विहिते सति । स्फुटिते बहुस्रथैले मग्नी यप्रच्छ शिलिनः ॥ ४५
- प्रासादे सन्नमे वायुः प्रविष्टो न विरिति यत् । तेन स्फुटति देवाय पक्वालुङ्गपिण्डवत् ॥ ४६
- अग्रहीने पुनश्चैले दूषण निरपलता । श्रुत्वेति तत्त्वदम् मग्नी मधयामास चेतसा ॥ ४७
- धर्मसन्तानमेवास्तु गत्वोपे कुलेन किम् । श्रीमता भरतादीना पट्टौ मवतु नाम मे ॥ ४८
- दीपेच्छा विचार्येति चाग्मटो निजचाग्मट । अग्रभित्तोस्तत्ताड शिलापरमपूरुत् ॥ ४९
- वर्षत्रयेण सञ्जाते विहारे कलञ्जावधौ । श्रीपत्तनाडुपानीय श्रीमत्सर्वं चतुर्विधम् ॥ ५५०
- श्रीविजयमनूपादयै रुद्रार्क(१२११)प्रमितैर्गते । प्रतिष्ठाप्य ध्वजरोपे कारयामास मग्निराट् ॥ ५१

श्रीशैलमयविम्वस्य मूर्ते यश इव स्वकम् । दध्ने परिकरं तत्र मम्माणीयखनीभवम् ॥	५२
श्रीबाग्भटपुरे राजपितुर्नाम्ना विधापिते । प्रासादे स्थापयामास पार्श्वनायं सविस्तरम् ॥	५३
चतुर्विंशतिभारामांस्तीर्थपूजाकृते नृपः । प्रासवस्त्रादिकं चान्यद् देवलोकाय दत्तवान् ॥	५४
सप्तपट्टितामेकां कोटिं बाग्भटमन्त्रिराद । तीर्थोद्दारे व्ययीचक्रे प्रतिष्ठायां पुनः पृथक् ॥	५५
५२८. अथाऽऽम्रभटनामा श्रीभृगुकच्छपुरावनौ । शकुनीचैत्यमुद्वर्तुमारोभे श्रेयसे पितुः ॥	५६
नर्मदादिमहातीर्थेव्यन्तरोपज्ञयाधया । शिलान्यासे कृते गर्ता मिमेलामूलचूलिकम् ॥	५७
अकस्मान्मिलिते गते व्यापृता भूमिशोधने । कलौ गुणा इव सतां छादिताः कर्मकारिणः ॥	५८
पापार्जनमिदं पुण्यच्छलेनेति दयापरः । सपुत्रभार्यो मन्त्रीशस्त्रज्ञश्च स्वयं ददौ ॥	५९
सहसाऽतिशयात् तस्य सन्तुष्टा नर्मदासुरी । निराचकार प्रखूहं दीपिकेव तमोभरम् ॥	५६०
वस्त्राभरणसन्मनैः सन्तोष्य स्वपतीनय । शैलानुवाहं प्रासादं कलशान्तमचीकरत् ॥	६१
सहं सन्वृतिं श्रीमद्वैमसूरिपुरस्सरम् । श्रीपत्तनादुपानीयाहैवैवं प्रत्यतिष्ठिपत् ॥	६२
सहस्रास्तुच्छवासत्वं कृत्वा स्वीयं च मन्दिरम् । अर्थिभिर्मुपितं चक्रे ध्वजारोपाय सञ्चरन् ॥	६३
सुव्रतस्वामिनश्चैले हर्षोत्केर्षेण धीसखः । ध्वजं महाध्वजोपेतं दत्त्वा लास्यमसूत्रयत् ॥	६४
आराधिकावताराय नृभुजाऽभ्यर्चितः स्वयम् । भद्राय तूर्गं दत्त्वा जग्राहाराधिकं करे ॥	६५
श्रीमत्कुमारपालेन ललाटे तिलके कृते । द्वासप्तत्या नृपैः हस्तचामरच्छत्रविस्तरः ॥	६६
स्थिरीकृतात्रिकोऽसौ तदैवागतवन्दिने । स्वबाहोः कङ्कणं हेमं ददौ राजपितामहः ॥	६७
वलात्कारेण बाहुभ्यां धृत्वा कुमारभूपतिः । नीराजना-भाङ्गलिक्यप्रदीपं निरपीपदत् ॥	६८
श्रीसुव्रतजिनं नत्वा गुरुंश्च गुरुमकितः । शीघ्रनीराजनाकर्महेतुं पप्रच्छ भूपतिम् ॥	६९
धूतकारो यथा धूते शिरसाऽपि पणायते । अतः परं शिरोदाता तथार्थिभ्यो भवानपि ॥	५७०
सखेदमिति राक्षोके तद्गुणद्वेकरक्षिताः । श्रीहेमगुरवः प्राहुर्विस्मृतान्यस्तुतिव्रताः ॥	७१
किं कृतेन न यन्न त्वं यन्न त्वं किमसौ कलिलः ।	
कलौ चेद् भवतो जन्म कलिरस्तु कृतेन किम् ॥	७२
अनुमोय मनोमोदगेदस्विमनसानुमौ । क्षमापती गतौ सङ्गसहितौ तौ यथागतम् ॥	७३
जय तत्रगतानां श्रीप्रभूणां स्वल्पवासरैः । गतः प्रान्तदशमाग्रभटोऽचिन्तितमाधया ॥	७४
ज्ञात्वा विभूषितस्तादृग् स्वरूपं प्रभवोऽपि हि । बहुविधं हि कल्याणं कर्मण्यध्यानलीलया ॥	७५
प्रतिष्ठावसरे चैत्यशिखरे नृत्यतस्तदा । मिथ्यादृशां देवतानां दोषं हृतमवब्रूयन् ॥	७६
सहाधारः प्रयत्नेन रक्षणीयो यथातथा । दयालुतैव च परं जिनशासनजीवितम् ॥	७७
इति व्योमाध्वनोत्पल यशश्चन्द्रेण संयुताः । भृगुकच्छपरिसरं सम्प्राप्ताः प्रभवः क्षणात् ॥	७८
मूलं मिथ्यादकुसुरीणां प्रभवः सैन्यधवां सुरीम् । अनुनेतुं तथिवांसः कायोत्सर्गेण तत्क्षणम् ॥	७९
दर्पेण सैन्यधवा देवी सावहेलं मुखाम्बुजात् । बाहूष्य दर्शयामास स्वजिह्वां हेमसूरये ॥	५८०
सरोपमय सुरीन्द्रः प्रक्षिप्योदुखले कणान् । ताडयामास मुशलप्रहारैर्गणिपाणिना ॥	८१
निबिडं धीडिता देवी यद्वन्ती दधनाहुलीः । ध्रुवाणां रक्ष रक्षेति पपात प्रसुपादयोः ॥	८२
मुयाभात्यमिति प्रोक्ते नाहमेकैव दोषभाक् । अस्तोऽयं सर्वदेवीभिः खण्ड्यः पूर्वमेव च ॥	८३
इत्यादिदीनयचनामप्येनां रोपदारुणाः । निरुद्ध सूरयोऽभालं मोचयामासुराशु तम् ॥	८४

प्रातः श्रीसुमत्स्वामिप्रणिपातसमाहिताः । आसेदिवांसः प्रासादं तुदुर्जिननायकम् ॥

८५

संसारार्णवसेतवः शिवपथप्रस्थानदीपाङ्कुरा

विश्वालम्बनपट्टयः परमतव्यामोहकेतूद्गमाः ।

किञ्चास्माकमनोमर्तगजहृदालानैकलीलाञ्जप-

स्त्रापन्तां नखरदमयश्चरणयोः श्रीसुव्रतस्वामिनः ॥

८६

श्रीमदाम्रभटसेत्यमुपकृत्य महर्षयः । ययुर्यथागतं लोकहितशेषप्रवृत्तयः ॥

८७

चाग्भटाग्रभटमात्सी चक्रते परमादौतौ । लारट-कुङ्कुणदेशेषु विहारालङ्कतां सुवम् ॥

८८

५२९. अथान्यस्मिन्नवसरे श्रीकुमारनरेश्वरः । कामन्दकीमहानीतिशास्त्रं शुश्राव कोविदात् ॥

८९

‘पर्जन्य इव भूतानामाधारः पृथिवीपतिः ।

विकलेऽपि हि पर्जन्ये जीव्यते न तु भूपतौ ॥’

९०

श्रुत्वेति प्राह ‘भूमर्तु रूपम्या तर्हि नीरदः ।’ चक्रुः सामाजिकाः सर्वे न्युञ्जतानीयता प्रभोः ॥

९१

विलोक्यावाञ्छुखं राजा तदानीं तु कपर्दिनम् । न व्यर्थं वेष्टते श्रेष्ठ इत्येकान्ते तमवधीत् ॥

९२

स्वामिन् ! ‘उपम्या’ शब्दोऽयं सर्वशास्त्रेषु निन्दितः । छन्दानुवर्तिनस्त्वतेऽभिनन्दन्ति वृषा प्रभुम् ॥

९३

अराजकं वरं स्वामिन् ! न तु मुखौ महीपतिः । अकीर्तिस्ते च विद्वेषिमण्डलेषु प्रसर्पति ॥

९४

उपमेयम्, उपमानम्, औपम्यम्, उपमा तथा । तुल्यार्थवाचकाः शब्दाः शुद्धा व्याकरणेष्वमी ॥

९५

श्रुत्वेति युक्तोपन्यस्तः तद्वक्तव्यं लज्जितो नृपः । अस्थानोत्थायमेकान्ते पाठ्येलामचीकलपत् ॥

९६

पञ्चाशद् वर्षदेश्योऽपि वर्षेणैकेन भूतिः । वृत्ति काव्यत्रयं कस्मादधुनाध्यायतोऽपठत् ॥

९७

नित्यं वैशुष्यवैदुष्यसामग्र्या पक्वीरूपः । विद्वत्सु विरुदं लेभे श्रीविचारचतुर्मुखः ॥

९८

५३०. कदाचिदन्यदा विश्वेश्वरनामा महाकविः । श्रीसोमनाथमुद्दिश्य प्रतप्ते काशिदेशतः ॥

९९

अणहिल्लपुरे प्राप्ते हेमसूरीन्द्रपर्वदि । ससामन्तनरापीशसेवितं वीक्ष्य तं जगौ ॥

१००

‘पातु वो हेमगोपालः कम्पलं यष्टिमुद्गहन् ।’ साभिप्रायं मणित्वेति वृषो यावद् विलम्बते ॥

१०१

नृप निरीक्ष्य सक्रोधं प्रभूणां हीनवर्णनात् । तदिद्विजितो विज्रो द्राघुत्तरार्धमुदाहरत् ॥

१०२

‘पद्मार्थनपशुग्राम चारयन् जैनगोचरे ।’ भूषोऽपि हृषितस्त्रसौ तदासनमदापयत् ॥

१०३

पाण्डित्यगोष्ठीमासूच्य प्रभुभिः सह पण्डितः । सुतरां शुभदे राजमराल इव मानसे ॥

१०४

रामचन्द्रादिसाधूनां परीक्षार्थमयो सुवः । ‘व्यापिदेति’ समस्यायास्तुरीये ‘पादमाख्यत ॥

१०५

रामचन्द्रसुनिर्णयत् प्रकाशं वक्तुमैहत । उत्कल्लोलमनाम्भोधिः श्रीरूपदीं तदाऽवदत् ॥

१०६

नैतस्याः प्रसूतिद्वयेन सचले शक्येऽपि धातुं हरीं,
सर्वत्र प्रतिभाव्यते’ मुखशशिज्योत्स्नावितानैरियम् ।

इत्थं मच्चगता सखीभिरभितो हृग्मीलनकैलिषु,

व्यापिद्धा नपने सुखं च रुदती से गर्हते कन्यका ॥

१०७

पञ्चाशत्सहस्राणां मूल्यं त्रैवेयकं नृपः । ‘मारत्याः पद’मित्यस्याक्षिपत् कण्ठे कपर्दिनः ॥

१०८

इत्यादिदिव्यवैदग्धीस्त्रिगुणचिन्तेन भुञ्जता । स्वायमानधिर विश्वेश्वरः कविसदाहत् ॥

१०९

कथाशेषः कर्णो धनिजनकृशा काशिनगरी,

सहर्षं हेपन्ते हरिहरिति हम्मीरहरयः ।

सरस्वत्याश्लेषप्रणयलवणोदप्रणयिनि,

प्रभासस्य क्षेत्रे मम हृदयमुत्कण्ठितमतः ॥

६१०

इत्युक्तिव्यक्तिवैचित्र्यचमत्कृतहृदा तदा । सत्कृतो मधुजाऽगच्छद् ययास्यानं विशारदः ॥

११

६३१. सपादलक्षमूर्तुमुक्तौ नागपुरे पुरे । चिकारविषया जैनचैत्यस्य कुमरो नृपः ॥

१२

दूतेन ज्ञापयामास श्रीमद्वीरसल्लभपतेः । तस्मिन् भूमिमददाने जिनधर्मविरोधतः ॥

१३

कुमारपालभूषालः स्वयमागत्य सैन्ययुक् । स्तोत्रं श्रीनागपुरं विले ताक्ष्यं इवोत्तम ॥

१४

तदन्तः कुमरो नाम महामाण्डलिको वली । चिरं वह्निःसैन्येन रणं चक्रे शतावारि ॥

१५

नागानुमानतो दुर्गं अदीक्षुं विग्रहेण तम् । न शेके गूर्जरेशोऽपि तदैको मागधोऽमणत् ॥

१६

एहं न होइ घर धार सार पामारनरिन्दह ।

एहं न होइ उज्जैणि जुं पइं भंजीय' बलचंडह ।

मंडवगढ' नहु' एहं जु पइं असिबर धंधोलीय' ।

उच्चुयाण' नहु' एउ' जु पइं' नियंमुषयलि तोलीय' ।

नागपुरह' एहु' चालुकवह' जइं वेढिउ बहदिहि घणु' ।

१७

ता नमइं न कुंमरमंडलीय वाल एकु' भसुहह तणु' ॥

१७

ततः सरोषो मृगलो महारम्भेन सर्वतः । आन्त्या चतुःप्रतोलीषु सुसुधेऽभ्यन्तरादिभिः ॥

१८

कुमरोऽल्पबलात्ताऽपि न मुनेच स्वसाहसम् । चारणोऽपि द्वितीयोऽह्नि राज्ञोऽग्रे पुनरब्रवीत् ॥

१९

पुट्टाउट्टिहिं फेर फिर 'तुं दिणयर' देउ जिम ।

जण' कंचणगिरि मेरु कुमरह' कुमरप्पाल तिम' ॥

६२०

स सुषोत्पापितः सिंह इव भूपालपुङ्गवः । दुर्गं जिःपीडयामास पकमात्रकलं यथा ॥

२१

तदा माण्डलिको ममशौर्यैः कातरमानसः । लिखित्वा ज्ञापयामास युक्त्या शाकम्भरीपतेः ॥

२२

चूयदलं परिपक्वं विहलिय साहा सुनिम्भरं पचणं ।

डाला डुल्लणसीला न याणिमो किं पि निव्वडह ॥

२३

विज्ञाय गूर्जराधीशं दुर्जयं सोऽपि बुद्धिमान् । नाजगाम स्वयं तस्यै लिखित्वा चेदमादिशत् ॥

२४

जइं जिप्पइं तां मंडलीय' जिणहि' त गुज्जराउ ।

तुह कुमर यहु कुमरप्पालु दुन्नचि होहु किमाउ ॥

२५

प्रस्तावेऽसिञ्चिन्नकूटे श्रीमत्कुमारसूतेः । श्रीचित्रहनुमानकीर्णदीप्तं हास्तिकं पलात् ॥

२६

तत्स्वरूपं माण्डलिकः कुमरः प्रेष्य चारणम् । ज्ञापयामास भूमतुल्यायोऽवसरे बलम् ॥

२७

गया जि साजण साधि घरि पइठा यइरी तणइ ।

२८

कुमरपाल 'ति हाधि अवसु ति अवसरि बाहडिइं' ॥

२८

१ इत्युक्तिवृत्तिः । B आदेशं पाठेनाः-१ सह. २ ज पद. ३ भंजीय. ४ मंजु गड. ५ एहु. ६ धंधोलीय. ७ उचयदाय. ८ एहु. ९ एउ. १० निजमुभ. ११ लेखित. १२ मायवड एहु. १३ पाउ. १४ पुनरमंडलिय. १५ A चालुक. १६ एणउ. २ B छिद ह. ३ B दिणयर. ४ B कु. ५ B मी. ६ B जिन्द ह. ७ B जिन्द. ८ B जिन्द. ९ B बाहडिइ. १० B बाहडिइ.

- शयिते गूर्जराधीनो किन्दन्तीमिमां तदा । हिताय श्रावयामास दारुणामपि चारणः ॥ २९
- गढं फुट् 'धेषण गई विग्गाहिं लया गईद ।
मत्तउ' चालु चफवइ निग्भर आवइ' निद' ॥ ६३०
- पलीउ' भूयवइ जं करइ तं सहु' करणइ जुसु ।
मालिचि' जग सरिस्थु' वयरा' काइ' सूइ निचंत' ॥ ३१
- इत्याकर्ण्य महीपाले जातो भावद्वयाकुलः । प्रथमैश्च कुनः सन्धिः समये शोभतेऽखिलम् ॥ ३२
- श्रीनागपुरदुर्गान्तः प्रेष्य पञ्चकुलं नृपः । प्रासादं कर्तुमात्रे व्यर्थाग्मो न तादृशः (शाम् ?) ॥ ३३
६३२. कुमारपालनृपालः समं वीरसलभमुजा । सद्गममभिसन्धाद्य जगाम निजपत्तनम् ॥ ३४
- राज्ञा धीरसलदेवेन भगिनीपतिना समम् । जातं गतागतं दूतैः श्रीमतो गूर्जरेक्षितः ॥ ३५
- सन्धिविश्रद्विहिकस्वस्थान्यदा प्रष्टो महीमुजा । भंग्या स क्षेममाहेति 'विश्वं त्वतीति विश्वतः' ॥ ३६
- तद्विचक्षणतागर्वखर्वीकरणदक्षणः । श्रीरुपर्विमहामाल्यपुत्रायादिशुभ्रपुः ॥ ३७
- 'विः' पक्षी तद्देवासी 'श्वलती'ति विखण्डिते । 'विग्रह'राज' इत्याख्यां स प्रपन्नो यदाजमगत् ॥ ३८
- 'विम्री' = विनाशिकी हृष्टी ह-राजाविति खण्डिते । 'कविचान्धव' इत्याख्यां स्वस धारितवान् ततः ॥ ३९
- सपादलक्षदेवेषु जिनधर्मप्रवृत्तये । कुमारपालनृपालः सन्धियाय बलधिकः ॥ ६४०
- समं चित्रहाराजेन विरुद्धं रणकौतुकी । जीवग्राहं तमादाय सुनोच भगिनीगिरा ॥ ४१
- तदीये मण्डले जैनं धर्ममार्गं प्रवर्तयन् । तिलपीडनयथापि मिष्यात्वमिव भञ्जयन् ॥ ४२
- सर्वत्र स्थापयन् धर्मस्मितिं सह निभजन्नाथ । श्रीमांभौल्लक्ष्मणभैरवौ गूर्जरेन्द्राश्रमाग्रजम् ॥-युग्मम् ४३
६३३. एकदा देवयोधाल्लो योगी कपिलदर्शनी । जैनीभूतं नृपं श्रुत्वा स्वकलादुर्मदाशयः ॥ ४४
- चकोरहंससारङ्गाधिकरुदैर्गमिर्भृत् । आगतः कदलीपत्राधिकरुदो नृपपर्वदि ॥ ४५
- राजा सर्वोपधाशुद्धधर्मधीतमलोऽपि हि । स्फटिकोपलवत् किञ्चित् तत्कलारञ्जितोऽमवत् ॥ ४६
- श्रीधामभट्टमहामाल्यज्ञापिताः प्रभवोऽपि हि । योगशक्त्या परिलज्य चतुरङ्गलभमिक्वम् ॥ ४७
- विधाय परयतो राज्ञः स्वकार्यं तूलवहस्यम् । विस्मयं दलयामासुः स्मयं वादिगिरामिव ॥ ४८
- नृपचित्तविमोहार्थं स एव पुनरन्यदा । प्रत्यक्षं मातापितरौ दर्शयामास विषया ॥ ४९
- पिता जगाद वत्स ! त्वं पाखण्डैर्विप्रतारितः । कुलधारमनाचारवचनैर्मुक्तवानसि ॥ ६५०
- जैनश्राव्यतया श्राव्यपिण्डादि न ददासि यत् । तेन दिक्षु धृष्टाश्रमो भ्रमामि क्ष्मापनी त्वयि ॥ ५१
- यन्मुक्तं तुच्छवाक्येन तिथिपूर्वोत्सवादिकम् । न लेभेऽहमतस्तान् । प्रवेष्टुं सुरपर्वदि ॥ ५२
- जाते त्वयि मया वत्स ! विहिता ये मनोरथाः । ते सर्वे विफलीभूता भूतावेशोऽस्ति किं नु ते ॥ ५३
- दीनानन्ता पुनर्माता ताम्यन्तीव तदाऽवदत् । वरं यन्ध्या वरं निन्दुर्वै निःस्वमुता प्रभुः ॥ ५४
- न पुनस्त्वादशो वत्स ! सार्वभौमः सुनोचमः । यत्तुल्यैर्जायिते माता दीनानानपि हासताम् ॥-युग्मम् ५५
- श्रुत्वेति दृढसम्यक्त्वसुधानिर्भरधीरपि । तद्वचो विपवेगेन मोहमित्थमधायत ॥ ५६
- स्वकर्मवशगा जीवाः स्वकृतं कर्ममुद्यते । चराचरहितं जैन वाक्यं चेति मते मम ॥ ५७
- पितृभ्यामुक्तमेवं च शृणोमि निजकर्णयो । हितौ च मातापितरौ तदिदं किमु सन्देहम् ॥ ५८
- इत्याद्यमदसन्देहदोलान्दोलितमानसः । यावत्तस्यौ हृदालीनलयो योगीव भूपतिः ॥ ५९

श्रीवाग्भटमहामात्यज्ञापिताः प्रभवस्तदा । तत्कालं कलिताकूनकलकौशलशालिनः ॥	६६०
कृत्वा जिनाचनं सद्यो गुरुचरन्तुमुपेयुषः । उपांशु दर्शयामास नृपतेन्द्रजालताम् ॥	६१
आविर्भूय त्रिभुवनपालः सुतमलीलपत् । धन्योऽस्मि कृतकृत्योऽस्मि वत्स ! यज्ञैर्नधर्म्यसि ॥	६२
सुरकिन्नरनारीभिर्गीयमानं यशस्तव । श्रुत्वा सर्वाधिकं वत्स ! स्वात्मानमभिमन्महे ॥	६३
उद्धृताः पूर्वजाः कृत्यैः कुलं चेदं पवित्रितम् । सत्युव ! तव धर्मेण सुरपङ्क्तौ रमामहे ॥	६४
श्रीवाग्भटपुरे पार्श्वचैले मन्नामनिर्मिते । नित्यं कृतार्थयन्त्रसि पूजाकृत्यैर्निजं जनुः ॥	६५
तथैव माता वात्सल्यकुल्यामिस्तमसिञ्चत । प्रीणितात्मा नृपः स्मित्वा गुरुनाह सविस्मयम् ॥	६६
किमिदं कौतुकं नाथ ! विनायीकृतमानसम् । पुरापीडक्षमेवाहमद्राक्षामिदमन्यथा ॥	६७
सोलासं शुरुवः प्राहूस्तथैवेदं यथा पुरा । ज्ञातव्या भ्रान्तिरेवेयं तत्त्वं त्वेकं जिनोदितम् ॥	६८
कृत्रिमाडम्बरैर्नैर्धर्मः प्रौढिमवाप्यते । कर्तुर्लोकपते प्रौढिं जैन एव परं विधिः ॥	६९
श्राद्धादौ दत्तपिण्डेन प्रियन्ते पितरो यदि । तदाऽन्यविहितं कर्म भुज्यतामपरैरपि ॥	७०
तथा च पुण्यलामाय न केनापि भयत्यताम् । सर्वांगमविरोधश्चानवस्था च सुदुर्धरा ॥	७१
सिद्धान्तद्वयधाराभिर्घातभ्रान्तिमलो नृपः । श्रीसर्वज्ञमतेनैव स्वं कृतार्थमन्यत ॥	७२
इत्यादि बहुशो देशान्तरीयकृतविग्रहैः । अद्विपितमनोवृत्तिं सरयश्चकिरे नृपम् ॥	७३
३३४. [*दिवाद्यैः प्रेरितः कैश्चिद् मूषः पप्रच्छ प्रसुम् । किं जैनैर्ध्वपदो राक्षभूतेष्टादिमतान्तरम् ॥	७४
ऊचे प्रभुर्न भेदोऽयं तोयं तोयधरस्य वै । तडागाद्यापगाभिन्नमूषं किञ्चिदु भिद्यते ॥	७५
तद्वद् राका-चतुर्दश्याश्रयेऽप्येको जिनः पतिः । जिनदीक्षेणु सर्वेषु मिथः पर्यायवन्दनम् ॥	७६
सर्वे जैनर्षयो भान्या जिनाज्ञा चेत्यतो न भिन् । राकाया भिन्न पाश्चात्या नैव चिन्त्या विपश्चिता ॥	७७
इत्यालप्य विलुप्य नृपतिमनःकालुष्यमागात् प्रसुः	
स्वस्थाने सुनिपुङ्गवांश्च सकलानाकार्यं राकाङ्क्षितान् ।	७८
मन्यध्वं सुनिनिर्मितां प्रथमतो यूयं प्रतिष्ठां ततो	
राकापाक्षिकमागमोक्तविधितः क्रुमो वपे चेत्यवक् ॥	७९
प्रपद्य ते स्त्रीयमुपाश्रयं ययू राकाङ्कगच्छेषु मिलत्सु सत्वरम् ।	
इतः स्वविर्यार्थकया सुमुखया सुरविर्भाषे सुमतिः समौढ्यया ॥	८०
श्राद्धप्रतिष्ठां विजहन्न लज्जे सिद्धान्तगुर्वोरपलापपापकृत् ।	
शुक्रमे चेत् किञ्च कापि शिष्यिणी न्यवेक्ष्यत त्वद्भुवतामलप्यत ॥	८१
तदा तथा चण्डिकयेव भाषितः श्रीहेममूचे सुमतिस्त्वकम्पितः ।	
स्याद् यद् यथा तच्च तथाऽस्तु निःक्रुपं प्रमोर्गणिज्ञापयति सा तन्नृपम् ॥	८२
नृपान्नया श्रीसुमतौ तु गर्जरधरां विहाय व्रजिते च कुङ्कुणम् ।	
नश्यत् चान्येष्वपि निश्चया प्रमोः कति स्थिताः साधुतया च निश्चिताः ॥	८३
किञ्च - केकेयुक्चिवशो व्यवाद् दशरथः पुत्रं प्रयासादरं,	
पद्मावत्युदितश्च कौणिकनृपो दुर्धीर्पुत्रं यन्मुनिभिः ।	
रङ्गः कङ्कसिकार्यमङ्कगस्तुतानुजोऽकरोत् पृक्षयं	
तद्वत् पाक्षिकमेकतां व्रजदपीत्यस्याद् प्रतिन्या गिरा ॥	८४

- यत् - कुमारपालभूलवाराके प्रतिनामभूत् । तां राक्षादुद्देशं गृह्णत्वा पूर्वैवेति प्रसङ्गगी ॥*] ८४
- ३३६ कलिकालैकसर्वज्ञानं मन्वानस्तानयो नृप । पश्यच्च सायह पूर्वभव भवविरक्तपी ॥ ८५
- अनन्योपायतासाध्य विमृशन्तस्तदाग्रहम् । सिद्धचन्द्रमहामघं सस्मरन्विधिपूर्वकम् ॥ ८६
- तदधिष्ठापकं शकसामानिकमुपोत्तमम् । पूजावपतपोहोमप्यानादिप्रीणितान्तरम् ॥ ८७
- कुमारपालमूषसं कृतपुण्यस्य भाग्यतः । अमलस्वामिनामाऽसौ सर्वार्थं प्रकटोऽभवत् ॥ ८८
- अन्यार्थितस्तदा हेमसूरिगिरिगुणभूतिभिः । महानिदिदक्षेत्रेऽग्राह्यं मोचप्रार्थनां सुरम् ॥ ८९
- गत्वा सीमन्धरस्वामिपादान्ते गूर्जरेऽस्थितुः । पूर्वजन्म तथा भाव्यसिद्धिप्रान्तमब्रूयत् ॥ ९०
- ज्ञापयित्वा च श्रीहेमसूरये हर्षभूरये । ययागत गतो देवो गुरवो नृपमूचिरे ॥ ९१
- ३३६ इदं जम्बूद्वीपे श्रीदेशे कर्णाटनामनि । कल्याणपुरमित्यस्ति यथार्थमिषया सुरम् ॥ ९२
- तत्र श्रेष्ठीं गुणश्रेष्ठो धनदो निखलधी । यो जिनधर्मलाभेन भेदे स्व धनदोऽयम् ॥ ९३
- तद्धर्मचारिणीं जैनधर्मकाननसारिणीं । गङ्गा गङ्गाजलस्त्रच्या पत्युश्चायेव देहिनी ॥ ९४
- आवालकाल तद्वेदे पुत्रवत्पालितश्चिरम् । कर्मकृन्नायको नाम निर्मायो मद्रकाशय ॥ ९५
- सोऽन्यदा लोकमद्राक्षीन्नतुर्मासकपर्षणि । पूजाविधितपोदानपौषधप्रतसोऽयम् ॥ ९६
- अहो धन्या अमी लोका यथावसरमागतम् । समृद्धा धर्मकर्मादि सर्वं सत्यपयन्ति ये ॥ ९७
- मादृक्षा पुनराजन्मदरिद्रा मृतका इव । अपूर्णवाञ्छास्ताम्यन्ति भयपक्षा इवाण्डजा ॥ ९८
- तदद्य निजशक्त्याहमपि पुण्यमुपाजये । तप पूजादिकं श्रेष्ठिष्ठलमोऽनुवादये ॥ ९९
- सङ्गातभावनोहाससञ्चितं पञ्चरूपकैः । पञ्चन्तपदानीव रक्तपुष्पाण्युपाददे ॥ ७००
- पूजोपकृतिभूजैले जगाम श्रेष्ठिना समम् । चेतोऽनुसारतो भाव्यसम्पदेषु विकसरे ॥ ७०१
- श्रेष्ठिनं कुर्वन्त पूजा तस्य भाव च विप्रतः । कोऽपि पुण्यविशेषो यस्तु वेद यदि केवली ॥ ७०२
- अयारोपयतो 'चिनमिष्ये पुण्यपरम्पराम् । ददौ सोऽपि स्वपुण्याणि पूजार्थं श्रेष्ठिनं करे ॥ ७०३
- श्वेतपुष्पैर्विधायाचार्यं तत्पुण्याणि तदन्तरे । तथा निवेशयामास रत्ने पूजा यथाधिकम् ॥ ७०४
- नायकोऽपि तथा दृष्ट्वा प्रशुरानन्दतन्मना । भावना भावयामास रत्नो निधिधनं यया ॥ ७०५
- धन्योऽहं यस्य पुण्याणि व्यापृतानि जिनाचने । अधन्या रसना मन्ये या न वेति जिनस्तुतिम् ॥ ७०६
- इयता कृतकृत्योऽस्मि यत्पुष्पैर्गन्तव्यस्थितैः । सुतरां शुशुभे पूता ग्लैर्माँक्तिकहारवत् ॥ ७०७
- महादृष्ट्यामिव सरं कानने जातिपुष्पवत् । इत्यलाल गतं जन्म वृथा मेऽधर्मजीविनम् ॥ ७०८
- धन्यं सोऽजसरो भावी धनहमपि वासरे । स्वयं पूजा करिष्यामि स्वपुत्रोपातिर्तर्पणे ॥ ७०९
- भावना भावयन्नित्यं गुरुनन्दनकाव्यया । जगाम पौषधागरे श्रेष्ठिना सह सोऽन्यम् ॥ ७१०
- उपवासतपश्चक्रे वन्दित्वा गुरुपादयोः । न न्ययुक्तं कापि कार्यं श्रेष्ठीं तमपि तद्दिने ॥ ११
- प्रातर्भद्रकता भीक्ष्य तस्मै पारणकाहनि । परमाद्य ददौ स्वेच्छं पुण्यं हि फलदं सदा ॥ १२
- दासोऽपि दध्यौ धर्मस्य प्रभावोऽयमहो ! महान् । अलम्भपूर्वं यत्नेभ्यः प्रायसं गौरवं च तत् ॥ १३
- अथमेव महाधर्मोऽनुचार्योऽजत परं मया । आकण्ठधोजनाज्ञातमजीर्णं कुक्षिशूलयुक्तं ॥ १४
- आराधनां करयत् श्रेष्ठिनाऽसौ समाधिना । विषय गूर्जराध्याया जातश्चैतुःपश्यसमनि ॥ १५

पुत्रस्त्रिसुवनपालदेवस्य परमार्हतः । कुमारपालभूपालः सप्तव्यसनवारकः ॥ १६
सम्यक्त्वमाप्य श्रीहेमसूरिपादप्रसादतः । विधासति महीपीठं जिनचैत्यविभूषितम् ॥ १७
पञ्चाशद्वर्षदेशीयो राजाऽष्टादशदेशमुखः । त्रिंशद्वर्षीणि राज्यं च भुक्त्वा पुण्यपरो मृतः ॥ १८
तृतीयदेवलोकेऽसौ देवो भावी महद्भिकः । ततश्च्युत्वा विदेहेषूत्सव मोक्षं वजिप्यति ॥ १९
श्रुत्वेति जाग्रदुत्कण्ठातरङ्गितभवान्तरः । कर्णाटदेशे भूपालः प्रेषीचतुरमानुषान् ॥ ७२०
प्रत्यक्षं सर्वमेवेदं ज्ञात्वा तैस्तैरुपग्रमैः । सर्वोत्तरं महीपालो जैनं धर्ममन्यत ॥ २१
शङ्खादिदोपनिर्मुक्तं सम्यक्त्वं पालयन् दृढम् । एकच्छत्रं जैनधर्मं चक्रे केनाप्यभाणि यत् ॥ २२

आज्ञावर्तिषु मण्डलेषु विपुलेष्वष्टादशस्वादरा-

द्वन्द्वान्येव चतुर्दश प्रसृभरां मारिं निवार्यौजसा ।

कीर्तिस्तम्भनिर्भाश्चतुर्दशशतीसंख्यान् विहारान्स्थथा

कृत्वा निर्मितवान् कुमारभूपतिजैनो निजैर्नो व्ययम् ॥

२३

§ ३३. अथ कच्छपराजस्य भार्यायाः पुण्यभूपतेः । महासत्या लक्षराजजनन्याः किल शापतः ॥ २४

श्रीमूलराजवंशीयराजन्यानां तदाद्यपि । लुतिनामा महारोगः सङ्ग्रामति सुदुर्धरः—युग्मम् ॥ २५

कुमारपालभूमर्तुर्लताव्याधिर्यदा पुनः । वाधामधात् तदा सूरिः प्रणिदध्यौ तदायुषि ॥ २६

आत्मायुः सफलं वीक्ष्य तं च रोगवशाद्युषम् । अष्टाद्वयोगान्यासेन तं दोषमुदमूलयत् ॥ २७

चतुरशीतिवर्षासुमितैः श्रीहेमसूरिभिः । निजावसानं निश्चित्यारोपेज्ज्वलाराधनाक्रिया ॥ २८

तदर्थिदुःखिताय श्रीभूषाय प्रमचोऽन्यधुः । ण्मासीशेषमेवास्ति तवाप्यायुरतः परम् ॥ २९

सन्तानाभावतो विद्यमान एव नराधिप ! । निजोत्तरक्रियां कुर्याः जागयां धर्मवर्त्मनि ॥ ७३०

भाव्यराज्याधिपत्वादि कलिभावेन दुर्गदम् । उपदिश्य नृपस्याग्रे प्रमचोऽनशनं व्यधुः ॥ ३१

पञ्चासनसमासीनल्यैकाग्र्यवशेन्द्रियाः । सूर्यो दशमद्वारा चरित्रे प्राणनिर्गमम् ॥ ३२

संस्कारानन्तरं सुरैः पवित्रमिति भूपतिः । वचन्दे देहजं भस्म ततः सामन्तमण्डली ॥ ३३

पौरमात्यादिर्वर्गश्च तथा मृत्सामपाहरत् । यथा तदासदं हेमगच्छैल्यथापि विश्रुतम् ॥ ३४

प्रभुश्रीहेमसूरिणां शोकविक्रममानसः । विज्ञातः सचिवै राजा सगद्गदमदोऽवदत् ॥ ३५

पुण्यार्जितशुभप्राप्तीन् शोचामि प्रभूजहम् । सताद्वमपि साम्राज्यमिदं मे त्वप्रयोजकम् ॥ ३६

तदेव खलु शोचामि राजपिण्डेन दूषितम् । यत्र लज्जं प्रभोर्द्वे भदीयमुदकाद्यपि ॥ ३७

धर्मात्माऽपि स कष्टेन स्मारं स्मारं प्रभोर्गुणान् । ण्मासीमतिचक्राम व्यवनार्तं इवामरः ॥ ३८

अथ प्रभूते दिवसे समाहायुः समाधिना । कुमारपालभूपालः स्वर्लोकमधितस्यिवान् ॥ ३९

इति संक्षेपतः प्रोक्तं चरित्रं गर्जरेशितुः ।

कुमारपालप्रतिषेधशस्त्राद् ज्ञेयं विशेषतः ॥

७४०

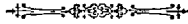
इति श्रीरुद्रपरीयगच्छालङ्कारद्वाराश्रीसंपतिलकसूरिशिष्यश्रीसोमतिलकसूरिविरचितं

॥

श्रीकुमारपालभूपालचरित्रं समाप्तं ।

[A आदर्श—‘सं० १५१२ वर्षे आपादमासे कृष्णपक्षे नवम्यां लिख्यते ॥’]

कुमारपालगुणोत्कीर्तनश्लोकाः ।

स्तुमन्निसन्ध्यं प्रभुहेमसूरेरनन्यतुल्यामुपदेशशक्तिम् ।
अतीन्द्रियज्ञानविवर्जितोऽपि यः क्षोणिभर्तुर्व्यधित प्रबोधम् ॥

*

सत्यानुकम्पा न महीभुजां स्यादित्येष क्लृप्तो वितथः प्रवादः ।
जिनेन्द्रधर्मं प्रतिपद्य येन श्लाघ्यः स केषां न कुमारपालः ॥

*

नृपस्य जीवाभयदानडिण्डिमैर्महीतले नृत्यति कीर्तिनर्तकी ।
समं मनोभिस्तिमिकेकितित्तिरिस्तभोरणक्रोडमृगादिदेहिनाम् ॥

*

धृतासवादीनि नृणां निषेधादिहैव सप्तव्यसनानि भूषः ।
दुष्कर्मतो दुर्गतिसंभवानि परत्र तेषां त्वमितानि तानि ॥

*

पदे पदे भूमिभुजा निवेशितैर्जिनालयैः काञ्चनदण्डमण्डितैः ।
निवारिता वेत्रधरीरिवोद्धृतैः स्फुरन्ति कुत्रापि न केऽप्युपद्रवाः ॥

*

—श्रीसोमप्रभाचार्यः ।

पुरातनाचार्यसंगृहीत-गद्य-पद्यमयः

कुमारपालप्रबोधप्रबन्धः ।

॥ अहं नमः ॥

१. खयं कृतार्थः पुरुषार्थभावेर्जगाद यस्तान् जगतां हिताय ।
नाथः प्रजानां प्रथमः पृथिव्यां जीयाद् युगाद्यौ पुरुषः स कोऽपि ॥ १ ॥
२. प्रणमामि महावीरं सर्वज्ञं पुरुषोत्तमम् ।
सुरासुरनराधीशैः सेव्यमानपदाम्बुजम् ॥ २ ॥
३. परा मनसि पश्यन्ती हृदि कण्ठे च मध्यमा ।
मुखे च वैखरीत्याहुर्भारती तामुपासहे ॥ ३ ॥
४. अज्ञानतिमिरान्धानां ज्ञानाञ्जनशलाकया ।
नेत्रमुन्मीलितं येन तस्मै श्रीशुरवे नमः ॥ ४ ॥

*

§ १. सकलसुरासुरनरिकनयकशिरःशेखरायमाणपादारविन्दश्रीसर्वज्ञोपज्ञपथपान्यप्रष्टस्य कलिकालसर्वज्ञ- श्रीहेमसूरिगुरुपदेशविशेषविशेषप्राप्ताशेषपूवलयप्रतिष्ठस्य सकलजन्तुजातजीवातुजीवदयाधर्मनिष्ठस्य निजगुणबल- कलितसकलभूपालकुलविजयविलसद्यशःश्रतापगरिष्ठस्य श्रीकुमारपालभूपालस्य प्रारम्यतेऽयं प्रबोधप्रबन्धः ।

तत्र केऽपि जिज्ञासवः प्रश्नयन्ति-‘कोऽयं कुमारपालभूपालः, कथायं कलिकालसर्वज्ञश्रीहेमचन्द्रसूरि- गुरुः । कथं च तस्य प्रतिबोधः?’-इति सर्वमिदमावेद्यमानं श्रूयताम् ।

§ २. तथाहि-असिन् जम्बूद्वीपे द्वीपे भरतक्षेत्रे युगधर्मकाले प्रवर्तमाने तृतीयारकपर्यन्ते सकलकुलकराः पुरा- भूवन् । तेषु सप्तमः श्रीनाभिकुलकरः, तस्यादियोगिनी मरुदेविस्वामिनी धर्मपत्नी बभूव । तयोः पुत्रः सकलधर्मार्थ- काममोक्षायां चतुःपुरुषार्थानां प्रथमः प्रसाधकः, परेयमुपकाराय प्रथमोपदेष्टा, प्रथमः पुरुषः, प्रजानां सम्यग्योग- क्षेमकरणात् प्रथमोः नाथः, शैलवे प्रचुरेक्षुयष्टिकृतावष्टम्भहृष्टत्वात् प्रणामागतन्द्रस्यापितेष्वाकुर्वशः, सप्तश्रेष्ठयोदि- गुणोपेतत्वात् प्रथममगवान्, प्रथमो जिनः समजनि । तस्मिन्नेक्षुयष्टाकुर्वशे क्रमेण पदत्रिंशद् राजकुलान्यभूवन् । तेषु महापुरुषरत्नसंकुले श्रीचौलुक्यकुले पदत्रिंशलक्षग्रामाभिरामे कन्यकुलदेशे कल्याणकटकपुरे श्रीभूयराजा राज्यं करोति । तेन राज्ञा खपुन्या महणल्लुदेज्या गर्जरधरित्री कञ्चुकसम्बन्धे दत्ता ।

*

§ ३. इतश्च गर्जरत्रैकदेशे वडियारदेशे पंचास्तरग्रामप्रदेशे बहिः श्रीशील[गुण]सूरयः शकुनावलोक- नार्थं गता घनगहनमध्ये वृक्षशाखानिवद्धशोलिकं चालकमेकं दृष्ट्वा समीपस्थतन्मातरभूयः-‘मद्रे ! काऽसि त्वम् ? ।’ तयोक्तम्-‘राजपत्नी बह्व । कन्यकुलदेशीयश्रीभूयराजभयेन चापोलकटकुलकमलकमलवन्द्योरस्य पुत्रस्य गोपनार्थमग्नं स्थिताऽसि ।’ ततः श्रीसूरिभिरपराद्धेऽपि तद्वक्ष्य्यायामनमितामालोक्य ‘कोऽप्ययं महान्तरेक्षरो भावी’ति तत्स्वरूपं श्राद्धनामावेद्य तस्य रक्षा कारिता । स च चालकः श्रीगुह्यदत्तचनराजनामाऽष्टवर्षिको राजचिह्नैः क्रीडन् परवालकासद्वतेजाः समभूत् ।

५. यतः-पीऊण पाणियं सरवरंमि पिट्ठिं न दित्ति सिहिडिंभा ।

होही जाण कलाचो पयइ चिअ साहए ताण ॥ १ ॥

५४. ततः आद्वैर्मातुः समर्पितः सन् स चौरमातुलेन सह धाव्यादौ परिग्रमन्, अन्यदा काकरग्रामे कस्यापि धनिनो गृहे खानं दत्त्वा प्रविष्टो दधिभाण्डे कोरं पतिते सति भुक्तोऽहमेति सर्वं दित्वा गतः । श्रातस्त्रयस्या श्रीदेव्या गोस्ते हस्ताङ्गुलिचिह्नानि धृतभृतानि दृष्ट्वा 'कोऽप्ययं महापुरुषो भाग्यवान्' इति तं पान्थवत्वेन प्रतिगम्य, 'तं दृष्ट्वा भोक्ष्यामी'ति कृतप्रतिज्ञा । तत्स्वरूपमाकर्ण्य रात्रौ समागतो घनराजो सुतवृत्त्या भोजनवस्त्रादिना सत्कृतो 'मम राज्याभिषेके त्वयैव भगिन्या तिलकं कार्य'मिति प्रतिज्ञाय गतः ।

५५. अन्यदा घनराजेन कोऽपि घने जांबाको वणिक् रुढः । शरपञ्चकमप्यात्, शरद्वयं भूमौ मुञ्चन् कोरणं दृष्टः प्राह—'युयं त्रयो जनाः, शरास्तु पञ्च; तेन द्वाभ्यामधिकार्या किं प्रयोजनमिति'—श्लोके 'कोऽप्ययं सत्त्वशाली शरः पुमान्, मम राज्यकाले महामात्यो भार्गी'ति शुक्तो जांबाकः कृतप्रणामः किमपि शंखलादिकं दत्त्वा गतः । एकदा गूर्जरपंचकुलं पन्मासैरुद्धाहितसुराष्ट्रामण्डलं चतुर्विंशतिलक्षहैमनाणकान् चत्वारिंशतानि जालतुरंगमान् लात्वा व्यापुष्ट्यमानं पथि घनराजेन हत्वा सर्वं जग्दे । ततो वर्षं यावत् कालं भारवने स्थितिं कृत्वा कन्य-
कुलस्थितिरुत्थापिता ।

५६. ततो नवीनपुरनिवेशाय भूमिं विलोकयता घनराजेनाञ्जलिहस्तो नाम गोपः प्राप्तः । तेन यत्र शयकेन श्वा श्रासितस्तत् स्थानं दर्शितम् । ततस्त्राज्ञा अणहिरह्यपुरं पत्तने सकलवास्तुविधायिचारपुरःसप्तप्रकार-
प्रतोली-परिषा-प्रासाद-विहार-हर्म्य-द्वितीया-तुरंगमशाला-भांडागार-कोष्ठागार-आयुषशाला-राजसभा-
अलंकारसभा-स्नानगृह-भूमिगृह-धर्मशाला-दानशाला-सनागार-पानीयशाला-नाट्यगृह-क्रीडागृह-शान्तिगृह-
शिल्पशाला-चन्द्रशालादिभिर्विशाला स्थापितम् । ततः पंचाशद्वर्षवयसो घनराजस्व राज्याभिषेकः । श्रीपत्तने संवत् ८०२ वर्षे श्रीशाल[गुण]सूत्रिभिर्जैनमते राज्यस्थापना कृता । तदा पुरा प्रतिपन्नभगिन्या तिलकयुक्ते । तस्मा महाप्रासादः । जांबाकः सर्वराजकार्येष्वन्यो महामात्यः समभूत् ।

श्रीपुरुषदेवेशेन राजा घनराजः पुण्यवान् कृतज्ञः पंचास्तरग्रामे श्रीपाशनायप्रतिमालंकृतनिजरापक-
मूर्तिद्वितं प्रासादमचीकरत् ।

६.

गूर्जराणामिदं राज्यं घनराजात् प्रभृत्यपि ।

स्थापितं जैनमज्ञैस्तु तद् द्वेपी नैव नन्दति ॥ १ ॥

इति लोके प्रसिद्धिरभूत् । ततः पष्ठिवर्षं घनराजस्य राज्यम् । पञ्चविंशद्वर्षं तत्पुत्रयोगराजराज्यम् । पञ्चविंशतिवर्षाणि क्षेत्रमराजराज्यम् । एकोनविंशद्वर्षाणि भूपराजराज्यम् । पञ्चविंशतिवर्षं चैरसिंहराज्यम् ।
पञ्चदशवर्षं रत्नादित्यराज्यम् । सप्तवर्षं सामन्तसिंहराज्यम् । एवं चापोतककुले सप्तराजानोऽभवन् । एवं संवत्सर (वर्षाणि) १९६ । ततो दोदितुसन्ताने चोलुक्यकुले राज्यं गतम् ।

५७. कथं गतम् ?—तथा चाह—कन्यकुलीयचौलुक्य ध्रुव (भृगु ?) राजस्य सुतः कर्णार्पादित्यः, तत्पुत्रचन्द्रादित्य-तत्पुत्रसोमादित्य-तत्पुत्रो भुवनादित्यः । तस्य राज-वीज-दण्डकनामानस्य पुत्राः । प्रथमो राजकुमारः ।

५८. श्रीसह विविहचरियं जगिज्जह मुज्जण-दुज्जणविसेसो ।

अण्णपणं च कलिज्जह हिंदिज्जह तेण पुहवीप ॥ १ ॥

इति विचार्य देशान्तरेषु परिग्रमन् श्रीपत्तने समायातः । सामन्तसिंहं वृषं वाहकेली कुर्वन्तं दृष्ट्वा-
पाते राज्ञा दत्ते राजकुमारोऽजवसरदत्तेन कक्षापातेन पीडितो 'हा हेति' शब्दमकरोत् । राज्ञा कारणं पृष्टोऽनदत्-
'देव ! अश्वे कृते शोभनमती कक्षापातो मम ममीभिषातः सजातः' । ततो राज्ञा तस्यार्पितोऽश्वः । तेन चार-
विधादुशलेन दर्शितं वाहकेलीनीतुकम् । ज्ञातस्थयोः सख्यो योगः ।

८. यतः-अश्वः शस्त्रं शस्त्रं वाणी वीणा नरश्च नारी च ।

पुरुषविशेषं प्राप्ता भवन्त्ययोग्याश्च योग्याश्च ॥ १ ॥

ततः सामन्तसिंहवृषेणाचारादिभिर्नहत्कुलमाकलय्य;

९. यतः-अभङ्गताण वि नज्जइ माहप्पं सुपुरिसाण चरिएण ।

किं बुद्धंति मणीओ जाओं सहस्सेहिं धिप्पंति ॥ १ ॥

इति सञ्चिन्त्य राजकुमारस्य महताग्रहेण लीलादेवीनाम्नी स्वमणिनी ददे । अन्यदा कालान्तरे साऽऽपन्न-
सत्त्वा जाता । तस्याकाण्डमरणे सचिवैरुदरं विदार्य कर्षितमपत्यम् । मूलनक्षत्रमूले जातत्वात्, मूलराजोऽय-
मिति नाम कृतम् । तज्जन्मतो राज्यादिवृद्धिं दृष्ट्वा मदमत्तेन सामन्तसिंहेन स राज्येऽभिषिष्यते, गतमदेन
चोत्थाप्यते । तदादि चापोत्कटादानं दानमुपहासाय जातम् । तदुक्तम्-‘चाउडा दाति ।’ एकदा मदमत्तेन
स्थापितो राज्ये मूलराजः । तेन च विकलोऽयं मातुल इति विज्ञाय विनाशितः, अहीतुं(तं?) स्वयमेव राज्यम् ।
संवत् ९९८ वर्षे जातो राज्याभिषेकः ।

*

§ ८. स चातुल्यलपराक्रमः प्रतापक्रान्तसकलसीमालम्पालः स्वबलेन लाखाकं नृपं जितवान् । तत्स्वरूपं
यथा-परमारवंशे कीर्तिराजसुता कामलता, शैशवे सखीभिः सह रममाणोऽन्धकारे प्रासादस्तम्भान्तरितं
फूलदृढाभिषं पशुपालं वृत्वा, ततः कतिपर्यैर्वर्षैः प्रधानवरेभ्यो दीयमाना पतिव्रताम्रतपालनाय तमेवोपयेत् ।
तयोः पुत्रो लाखाकः । स च कच्छाधिपः सर्वतोऽप्यजेयः । एकादशवारांश्चासितमूलराजसैन्यः । एकदा
कपिलकोटे स्थितो मूलराजेन रुद्धः । द्रव्यसुद्धं कुर्वाणस्तस्य अजेयतां दिनत्रयेण विमृश्य त्रयं दिने निजकुल-
दैवतमनुसृत्य, ततोऽवतीर्षदैवतकल्या लाखाको निजमे । तस्याजौ भूषितस्य वातचलिते स्मश्रूणि पदं
स्थञ्चन् मूलराजस्तज्जनन्या पतिव्रतातीम्रतनिष्ठया ‘कृतारोगेण भवद्वन्द्वया विनश्यन्तु’ इति शप्तः मूल-
राजः पञ्चपञ्चाशद् वर्षाणि यावत् राज्यं कृत्वा, एकदा सान्ध्यनीराजनानन्तरं ताम्रूले कृमिदर्शनात्, पूर्वं गजादि-
दानं दत्त्वा संन्यासपूर्वं दक्षिणचरणाहुष्टे वद्विभोचनं कृत्वा अष्टादशदिनैः परलोकमगात् ।

*

§ ९. ततः त्रयोदशवर्षाणि चामुंडराजस्य राज्यम् । पण्मासान् यावद् राज्यं चतुर्भराजस्य । एकादश-
वर्षाणि पण्मासान् कुर्लभराजराज्यम् । स स्वपुत्रं श्रीभीमदेवं स्वराज्ये न्यस्य स्वयं वैराग्यवान् तीर्थयात्रां
कुर्वन् मालचके गतः । श्रीभुजेन ‘छत्रादिकं मुखं वा युद्धं कुरु’ इत्युक्तो धर्मान्तरायं मत्वा प्रशमवान् कर्प-
टिकवेपेण यात्रां कृत्वा परलोकमसाधयत् ।

तत्स्वरूपं भीमेन ज्ञातम् । ततः प्रभृतिराजद्वयविरोधः । भोजराजेन सार्द्धं भीमदेवस्य [विग्रहः] ।

*

§ १०. तस्य द्वे राज्यौ । एका वज्रलदेवीनाम्नी पण्माङ्गना, पत्तनप्रसिद्धं रूपपात्रं गुणपात्रं च । तस्याः कुल्योधि-
तोऽपि अतिशायिनीं प्राज्यमर्यादां नृपतिर्निश्चय्य तद्व्रतपरीक्षानिनिर्णयं सपादलक्षमुल्कां क्षुरिकां निजानुचरैस्तस्यै अह-
णके दापयामास । औत्सुक्यात् तस्मादेव निधिं वहिरावासे ग्रथानलधमसाधयत् । नृपतिर्वर्षद्वयं यावन्मालचमंडले
विग्रहाम्रहात् तस्यौ । सा तु वज्रलदेवी तद्व्रतग्रहणकप्रमाणेनैतद्वर्षद्वयं परिहृतसर्वपुरुषसंगा चङ्गशील्लीलयैव
तस्यौ । निःसीमपराक्रमो भीमस्तूतीयवर्षे स्वं स्थानमागतो जनपरंपरया तस्यास्तां प्रभृतिमवगम्य तामन्तःपुरे
न्यधात् । तदज्ञौ क्षेमराजः । द्वितीया राज्ञी उदयमती, तस्याः सुतः कर्णदेवः ।

*

क्षेमराज-कर्णदेवौ तत्पुत्रौ मित्रमातृकौ । परस्परं प्रीतिमाजौ यथा राघव-लक्ष्मणौ ॥

कर्णनातुस्ततस्तेन भीमदेवेन चैकदा । प्रतिपन्नं राज्यदानं श्रीकर्णस्य लपोरपि ॥

१

२

वशीकर्तुमिव स्वर्गं भीमदेवे दिवंगते । द्विचत्वारिंशद्वर्षाणि राज्यं कृत्वा मनोरमम् ॥ ३
 सौदर्यवर्षाणांभीर्यप्रज्ञाबुद्धिगुणोत्तमे । राज्यक्षमे क्षेमराजे कर्णो राज्यं न वान्छति ॥ ४
 राम इव क्षेमराजः सृत्वा भाषां सितुस्ततः । कर्णं महोपरोधेन स्वयं राज्ये न्यवीर्यशत् ॥ ५

§ ११. तस्य राज्ञी मयणहृदेवी । तस्याः स्वरूपं किंचिदुच्यते—शुभकेशिनामा कर्णद्वारादतुरंगमापहतः
 १ प्रान्तप्रान्तमूो नीतः । कुत्रापि पश्चलवृक्षच्छायां सेवमानः प्रत्यासन्नदावभावके प्राणानामाहुतिं चाकरोत् । तस्मिन्-
 जयकेशिनामा तद्राज्ये सचिवैरभिषिक्तः । तस्य राज्ञी विजया । तस्मिन् मयणहृदेवी नाम्नी समजनि । सा
 च शिवभक्तैः श्रीसोमेश्वरस्य नाम्नि गृहीतमाना एव इति पूर्वमवस्थापति—“यत् पूर्वमवेष्टं मास्यं द्वादशमासोप-
 वासान् कृत्वा, प्रत्येकं द्वादशवस्तूनि तदुद्यापनके दत्त्वा, श्रीसोमेश्वरानमसाकृते बाहुल्लोहनगरं प्राप्ता । तत्करं
 दातुमशमाडप्रतो गन्तुमलममानाच—“अहमापामिमवेऽस्य कारस्य मोचयित्री भूयात्”—इति कृतविदना विषयान्
 २ जाता—इति पूर्वमवस्थितिः । अथ सा श्रीबाहुल्लोहकर्मोचनाय गूर्जरेश्वरं प्रवरं वरं कामयमाना मातरं प्रति तं
 वृत्तान्तं निवेदितवती । जयकेशिनाज्ञासि तं व्यतिकरं ज्ञापितः श्रीकर्णः । स्वप्रधानपुरुषैः मयणहृदेव्याः कुरु-
 ३ पतं निशम्य तस्मिन्मन्दादरे, तस्मिन्नेव राज्ञि निर्यन्यपरां तामेव स्वयंवरं प्राहिणोत् । अथ श्रीकर्णनृपो गुप्तवृत्त्या
 स्वयमेव तां कुस्मितरूपां विलोक्य सर्वथा निरादपरो जातः । ततः सा दिक्कन्याभिरिव मूर्ध्निमतीमिराष्टभिः सह-
 ४ चरीभिः सह नृपतिहत्याकृते प्राणान् परिजिहीर्षुः, श्रीउदयमत्या राज्ञ्या तासां विषदं द्रष्टुमक्षमतया ताभिः सह
 ५ प्राणसंकल्पयके ।

१०. यतः—स्वापदि तथा महान्तो न यान्ति खेदं यथा परापत्सु ।

अचला निजोपहृतिषु प्रकम्पते भूः परव्यसने ॥ १ ॥

इति न्यायात्, तदाग्रहादेव, अनिच्छनापि सर्वथा श्रीकर्णेन सा परिगिन्ये । तदनन्तरं दग्मात्रेण सर्वथा
 तामसम्भावयन्, कसामधमयोपिति साभिलाषं नृपं मुञ्जालमन्त्री कमुकिना विज्ञाय, तदेषभारिणी मयणहृदेवी
 १ ऋतुस्नातामेव रहसि प्राहिणोत् । तामेव स्त्रियं जानता नृपतिना सप्रेमं सुज्यमानायास्वसा आपानं समजनि । तदा च
 तया संकेतज्ञापनाय नृपकरात् नामाङ्कितमङ्गुलीयं निजाङ्गुल्यां न्यवापि । प्रातः तदङ्गुलिमितात् प्राणपरित्यागोद्य-
 २ ताय नृपतये स्मार्त्तैस्तप्तताम्रमयपुच्छलिकालिङ्गनमिति निवेदिते, प्रायश्चित्ताय तत्तथैव चिकीर्षवे, स भञ्जी यथावदथा-
 वदत् । सुलभे जातस्य तस्य सूनोरुपतिना जयसिंह इति नाम निर्ममे । स बालकस्त्रिवायिकः सवयोभिः समं
 ३ रममाणः सिंहासनमलचके । तद् व्यवहारविरुद्धं विमृश्य नृपेण शृष्टैर्नैमित्तिकैस्तस्मिन्नेवाम्बुदयिनि लभे निवेदिते
 ४ राजा तदैवाभिषेकं चकार । स्वयं तु देवयात्रायां गन्तुमना अभूत् ।

पालयत्यन्यदा राज्यं जयसिंहे नरेश्वरे । चचाल देवयात्रायां कर्णः कर्ण इवापरः ॥ ६
 श्रीदेवपत्तनादवीकं गन्तुः सप्तभिः स्थितः । प्रासादं सोमनाथस्य दृष्ट्वाऽभिप्रेतमग्रहीत् ॥ ७
 यथा—पापक्षयं हारं चद्रादित्याख्यकुण्डले । श्रीतिरुक्कर्मगदं च परिधाय समाहितः ॥ ८
 यदा सोमेश्वरं देवं पूजयिष्यामि भक्तितः । मोक्ष्ये तदाशनं पानं तांबूलमपि नामयथा ॥ ९
 १० स्नात्वा प्रभासे श्रीकर्णेन यदाथागतं मृगम् । कोशीधिवत्सदा स्नाहं नादिहै स्वामिमिखतः ॥
 आभरणं पत्तनेऽस्मात् विपण्यथ ततो नृपः । तदा मदनपात्याख्यो मंडलीकोऽजवीदिति ॥ ११
 मा विभीद महाराज ! मञ्जसिद्धिपरा यतः । मया सन्ति सहानीताः श्रीधनेश्वरसूत्रयः ॥ १२
 अथ च राजान्मार्थितैस्त्रैरणहिरुपचरणात् । आकृष्टिमधेनाकृष्याभरणं तत्समर्पितम् ॥ १३
 सेष्णाभिग्रहो राजा प्राह सुखिरं प्रति । सुष्माभिर्नैवित दत्तं ममाभिग्रहपूजात् ॥ १४
 १५ गृह्णाण तदिदं राज्यमित्युक्तः सुखिरमवीत् । रक्ष जीवकथं राजन् नवरात्रद्वयेऽपि हि ॥

तथेति कृत्वा संसाध्य सुराष्ट्रामण्डलं नृपः । चकार वामनस्यल्पां सज्जनं दण्डनायकम् ॥ १६
ततो भवनपालेन विज्ञप्तः कर्णभूपतिः । सार्धं धनेश्वराचार्यैराखण्डो रैवताचलम् ॥ १७
सज्जनोऽपि स्वगुरुभिः श्रीभद्रेश्वरसूरिभिः । चतुर्विधेन संयेन सार्धं राजानमन्वगात् ॥ १८
श्रीनेमिभवनं जीर्णं वीक्ष्य काष्ठमयं ततः । सज्जनो गुरुणादिष्टो जीर्णोद्धारकृते कृती ॥ १९

११. यतः—जिणभुवणाहं जे उद्धरंति भत्तीए सडिपपडिपाहं ।

ते उद्धरंति अप्पा भीमाओ भवसमुदाओ ॥ १ ॥

१२. अथवा—अप्पा उद्धरिओ चिय उद्धरिओ तह य तेहिं नियवंसो ।

अन्ने य भवसत्ता अणुमोयंता य जिणभवणं ॥ २ ॥

युक्तमिदमुपदेशकथनं साधूनाम् । यतः—

१३. राया—अमच—सेट्टी—कुडुंविए बाबि देसणं काउं ।

जिण्णे पुढाययणे जिणकप्पी बाबि कारचह ॥ ३ ॥

जीर्णोद्धाराय विज्ञप्तः सज्जनेन नृपस्ततः । सुराष्ट्रोद्गाहितं दत्त्वाऽणहिच्छपुरमाययौ ॥ २०

अथ भद्रेश्वरः सूरिः सज्जनेन सहाष्टमम् । तपः कृत्वाऽम्बिकादेवीमाह्वानयददीनधीः ॥ २१

प्रत्यक्षीभूय साऽप्यूचे सुवाम्यां किमहं स्मृता । सुरिराह नेमिचैलमुद्धरिष्यति सज्जनः ॥ २२

तदेनमनुजानीहि पापाणखनिमादिश । अंवाऽप्यूचे भवत्वेतदस्पायुः पुनः सज्जनः ॥ २३

दण्डाधिपः प्राह कार्यस्त्रीर्धोद्धारो विशेषतः । परलोकप्रस्थितानां पापेयं धर्म एव यत् ॥ २४

१४. दीपे म्लायति तैलपूरणविधिः स्तोत्रं द्रुमे शुष्यति,

प्रावारो हिमसंगमे जलगृहं धीष्मज्वरोज्वागरे ।

निर्घातं कचचं शरदूष्यतिकरे रोगोद्भवे मेघजम्,

धर्मो मृत्युमहाभये सति सतां संसेवितुं युज्यते ॥ १ ॥

अम्बानुज्ञां ततो लब्ध्वा पापाणस्य खनिं च सः । श्रीनेमिचैलं पण्मासां कलशान्तमकारयत् ॥ २५

ज्येष्ठस्य सितपञ्चम्यां शिरोऽर्च्योऽर्चोऽथ सज्जनः । अम्बादेवीवचः स्मृत्वा जातपंचत्वनिश्चयः ॥ २६

आदिश्य परशुरामं स्वपुत्रं ध्वजरोपणे । भद्रेश्वरगुरोः पार्श्वे संस्तारव्रतमगृहीत् ॥ २७

दिनाष्टकं पालयित्वाऽनशनं सज्जनो मुनिः । दिवं जगाम पुत्रोऽथ ध्वजारोपं व्यधापयत् ॥ २८

§ १२. द्वयोः राज्ञोर्नेक्रावस्थानं युक्तमिति आशापट्टीनिवासिनं प्रयत्नमुज्ज्वलशालिनं आशाकं मिहं २९

जित्वा कर्णाचतीं पुरीं विधाय, २९ वर्षाणि राज्यं कृत्वा पञ्चत्वमाप । अत्रान्तरे परशुरामेणाचिन्ति—राजा जय-

सिंहनामा दण्डं सोधयिष्यति तदा किं भवी । तदा वामनस्यलीनिवासिभिर्यवहारिभिर्दण्डदानं प्रतिपन्नम् ।

अथ पञ्चत्वमापन्ने कर्णदेवे महीपतौ । श्रीमान् जयसिंहदेवः स्वयं राज्यमपालयत् ॥ २९

ततः समुद्रमर्यादा मही तेन वशी कृता । सिद्धो बर्बरकथाय सिद्धराजस्ततोऽभवत् ॥ ३०

—इति घनतरेषु देशेषु निजाज्ञां जगन्मान्यां दापयित्वा वलमानो रैवताचलासनां वामनस्यलीं प्राप । ३१

तत्र दण्डनायकमाकर्ष्य दण्डमयाचत । दण्डाधिपेनोक्तम्—श्रीरैवताचलोपरि महाऽभयस्थाने निक्षिप्तोऽस्मि । ततो

राजा रैवताचलं गन्तुमिच्छुर्विप्रैर्मत्स्यार्हिङ्गाकारमिति निषिद्धोऽपि श्रीकर्णस्य निजपितुर्गमनं श्रुत्वा छत्रशिलायां

छत्रमोचनं च कृत्वा गतः । तत्र गजेन्द्रपदकुण्डे स्नात्वा श्रीनेमिजिन्पूजां विधाय तुष्टाव । यथा—

१५. परं ज्योतिः परब्रह्म परमात्मानमित्यपि ।

यं स्तुवन्ति बुधा नित्यं स श्रीनेमिजिनः श्रिये ॥ १ ॥

१६.

चिदानन्दमयं यस्य स्वरूपं योगचक्षुषा ।

पश्यन्ति योगिनो नित्यं स श्रीनेमिजितः श्रिये ॥ २ ॥

इत्यादि स्तुत्या, धर्मशिलायासुपविश्य प्रासादम्यतां विलोक्योचै-धन्यौ मातृपितरौ तस्य, येनेदं मन्दिरं कारितम् । अत्रावसरे परशुराम उवाच-‘राजन् । धरणीतले श्रीकर्णदेव-मयणहृद्देव्यौ धन्यौ, ययोः भवान् मनुः । श्रीकर्णविहारोऽयं मयिवा कारितो वर्षययोद्वाहितव्ययेन । यदि देवपादानां प्रासादेऽत्र विद्यते तदा प्रासादः; यदि वा द्रव्येऽत्र, तदा द्रव्यं व्यवहारिगृहे स्थापितमस्ति । तन्निशम्य प्रमुदितो राजा प्राह-‘भव्यं सज्जनेन दण्डाधिकारिणा कृतम् । यदत्र कृत्यं भवति तत्सर्वमपि त्वं कारय’-इत्यादित्य देवदाये ग्रामद्वादशकं दत्त्वा श्रीशार्ङ्गजयमाजगाम । आकृष्टरुपाणैर्विवर्तिनिषिद्धो राज्ञी समाकरोह । श्रीयुगादिदेवस्य सरोमास्यं पूजां विधाय स्तुतिमकरोत् । यथा-

१७.

नमोऽस्तु युगादिदेवाय तस्मै ज्ञानमयात्मने ।

प्रायश्चिन्त यतः सर्वा हेयोपादेयबुद्धयः ॥ १ ॥

१८.

चराचरं जगत्सर्वं यस्यान्तःप्रतिविम्बितम् ।

तस्मै युगादिदेवाय परमज्योतिषे नमः ॥ २ ॥

इति श्रीत्रादिजितं स्तुत्वा द्वादशप्रामान् देवदायं कृत्वा, विविधतोरणपताकालक्षलक्षितं श्रीपत्तनं प्राप ।

*

॥ ११३. प्रतिदिनं सर्वदर्शनेषु आशीर्वादानायाह्वयमानेषु यथावसरमाकारिता जैनाचार्याः श्रीहेमचन्द्रमुखाः । सिद्धराजनृपेण दुकूलादिनाऽवजिताः । सर्वैरपि कविमिरप्रतिमप्रतिभाभिरामैर्दिधाऽपि पुरस्कृतो नृपतये श्रीहेमचन्द्र इत्यादिषु पद्या-

१९.

भूमि कामगवि खगोमघरसैरासिञ्जरत्नाकरा,

मुक्ताखस्तिकमातमुध्यमुद्रुप त्वं पूर्णकुम्भीभव ।

॥ छित्त्वा कल्पतरोर्दलानि सरलैर्विग्वारणास्तोरणा-

न्याप्यत स्वकरैर्विजित्य जगतीं नन्वेति सिद्धाधिपः ॥ १ ॥

अस्मिन् काव्ये निःप्रपञ्चे प्रपञ्च्यमाने, तद्वचनचातुरीचमत्कृतचेता नृपतिस्तं प्रशंसन्, कैश्चिदसद्विष्णुमिरसञ्ज्ञा-
स्त्राप्ययनबलादेतेषां विद्वतेष्वभिहिते, राज्ञा पृष्टाः श्रीहेमचन्द्राचार्याः प्राहुः-‘पुरा श्रीजिनेन श्रीमन्महावीरेण इन्द्रस्य पुरतः शेषेयं यद्वाक्यकृतं तत् जैनेन्द्रं व्याकरणं वयमधीयामहे ।’ इति वाक्यानन्तरम्, ‘इमां पुराणवाचोमपहाय,
॥ अस्माकं संनिहितं कमपि व्याकरणकर्तारं मृतः ।’ इति तत्पिशुनवाक्यानन्तरं नृपं सुरयः प्राहुः-‘यदि श्रीसिद्ध-
राजः सदासीभवति, तदा कनिषयेरेव दिनेः पञ्चाङ्गमपि नूतनं व्याकरणं स्वयं रचयामः ।’ अथ नृपेण प्रतिपन्नम् ।
‘राजन् । इदं भवता निर्वहणीयमित्यभिप्रायं तद्विष्टाः स्वपदं सुरयः प्राहुः । ततो षडुच्यो देशेभ्यस्तत्तदेदिमि-
॥ पवित्रैः समैः सर्वैरपि व्याकरणानि समानीय श्रीहेमचन्द्राचार्यैः श्रीसिद्धेराभिधानं प्रधानमपिनव पञ्चाङ्गमपि
व्याकरणं सपादलक्षप्रत्ययप्रमाणं संवत्सरेण रचयांचके । राजवाद्यकुम्भिकुम्भे तत्पुस्तकमपिरोष्य सितानववारणे
॥ त्रियमाणे चामरग्राहिणीभ्यां चामरयुग्मे वीज्यमानं नृपमन्दिरमानीय, प्राज्यवर्धसपर्यापूर्वकं कोशगारे त्यपीयत ।
नृपाञ्जयाऽन्यानि व्याकरणानि अपहाय तस्मिन्नेव प्याकरणे सर्वेषाञ्जीयमाने, केनापि मत्सरिणा भवदन्वयवर्णनावि-
रहितं व्याकरणमिति व्याहरता, कुद्वे [नृपं] नृपाङ्ग [रक्षकं] वचनादवबुद्ध्य द्वाविंशत् श्लोकान्, नूतनान् निर्माय,
द्वाविंशत्पदादिषु तान् सम्पद्धानेव लेखित्वा प्रातरनृपसभायां वाच्यमाने व्याकरणे-

२०. हरिरिव बलिवन्धकरस्त्रिशक्तियुक्तः पिनाकपाणिरिव ।

कमलाश्रयश्च विधिरिव जयति श्रीमूलराजनृपः ॥ १ ॥

२१. चक्रे श्रीमूलराजेन नवः कोऽपि यशोऽर्णवः ।

परकीर्त्तिस्त्रवन्तीनां न प्रवेशमदत्त यः ॥ २ ॥

इत्यादींश्चोक्त्यर्थं शोषश्चोक्तान् द्वात्रिंशत्पदादिषु द्वात्रिंशत् श्लोकानवलोक्य प्रमुदितो राजा व्याकरणं ।
विस्तारयामास । ततो राजाज्ञया सर्वः कोऽपि हेमव्याकरणं पठति । मणति च-

२२. भ्रातः ! संवृणु पाणिनिप्रलपितं कातञ्जकन्याकथाम्,
मा कार्षीः कटु शाकदायनवचः क्षुद्रेण चान्द्रेण किम् ।

कः कण्ठाभरणादिभिर्बर्धयत्यात्मानमन्यैरपि,
श्रूयन्ते यदि तावदर्थमधुराः श्रीसिद्धहेमोक्तयः ॥ १ ॥

श्रीसिद्धराजदिग्विजयवर्णने ह्याश्रयनामा ग्रन्थः समर्थितः ।

श्रीहेमसूरीनम्यर्थं सर्वविधाविशारदान् । व्याकरणं सिद्धहेमं ततो राजा प्रवर्त्तयत् ॥ ३१

(पाठान्तरेण-सिद्धहेमचन्द्राख्यं स व्यापयत् ।)

*

§ १४. अयान्यस्मिन्नवसरे श्रीसिद्धराजः संसारसागरतीर्षया सर्वदर्शनेषु सुदेवत्व-सुधर्मत्व-सुपात्रत्वविज्ञा-
शया पृच्छयमानेषु निजस्तुति-परनिन्दापेषु सन्देहदोषाधिरूढमानसः श्रीसिद्धराजो हेमाचार्यमाकार्यं विचार्य^{१५}
कार्यं पप्रच्छ । आचार्यैस्तु चतुर्दशविधास्यानरहस्यं विमृश्य इति पौराणिकनिर्णयो वक्तुमारभे-‘यत् पुरा कश्चिद्
व्यवहारी पूर्वपरिणीतां पत्नीं परित्यज्य संप्रहिणीसात्कृतसर्वैस्वः, सदैव पूर्वपत्न्या पतिवशीकरणाय तद्वेदिन्यः
कार्मणकर्मणि पृच्छमाने कश्चिद् शौचदेष्टीय इति ग्राह-‘रश्मिनियमितां तव पतिं करोमि ।’ इति उक्त्वा, किंचिद-
चिन्त्यवीर्यं भेषजमुपनीय ‘भोजनान्तर्देयमिति भाषमाणः, कियद्दिनान्ते समगते क्षयाहनि तस्मिन्तथाकृते, स
प्रत्यक्षां वृषतामाप । सा च तत्पतीकारमनवबुध्यमाना विश्वविश्वाक्रोशान् सहमाना निजदुश्चरितं शोचयन्ती, कदा-^{१६}
चिन्मध्यन्दिने दिनेश्वरकठोरतरकरनिकरप्रसरतप्यमानाऽपि शाङ्खलभूमिषु तं वृषभरूपं पतिं चारयन्ती, कस्यापि
तरोर्मूले विभ्रान्ता निर्भरं विलपन्ती, आलस्यं नमसि अकस्मात् शुश्राव । तदा तत्रागतो विमानाधिरूढः पशुपति-
र्भवान्या तदुःखकारणं पृष्टो यथावस्थितं निवेद्य च, तरोरञ्जयायां पुंस्त्वनिवन्धनमौषधं तन्निर्बन्धादादिव्य तरोरदधे ।
सा तदनु तदीयां अयां रेखाङ्कितां निर्माय तन्मध्यवर्तिन औषधाङ्कुरान् उच्छेद्य वृषभवदने निक्षिपन्ती, तेनाऽप्य-
ज्ञातस्वरूपेण औषधाङ्कुरेण बदनन्यस्तोस स वृषभो मनुष्यतां प्राप । यथा तदज्ञातस्वरूपेणापि भेषजाङ्कुरेण सा समी-^{१७}
हितार्थं कार्यसिद्धिं चकार, तथा कलियुगे मोहान्धिते विरोहितपात्रपरिज्ञाने समक्तिकं सर्वदर्शनाराधनेनाविदितस्वरूप-
मपि मुक्तिप्रदं भवतीति निर्णयः ।

*

पुनः पात्रपरीक्षाविचारे श्रीहेमसूरयः ग्राहः-राजन् ! द्वैपायन-युधिष्ठिर-भीमसंवादे पात्रपरीक्षायां भीमः ग्राह-

२३. मूर्खैस्तपस्वी राजेन्द्र ! विद्वांश्च वृषलीपतिः ।

उभौ तौ द्वारि तिष्ठेते कस्य दानं प्रदीयते ॥ १ ॥

युधिष्ठिर उवाच-

२४. सुखासेव्यं तपो भीम ! विद्या कष्टदुरासदा ।

विद्वांसं पूजयिष्यामि तपसा किं प्रयोजनम् ॥ २ ॥

भीमोऽण्वूचे-

२५. श्वानचर्मगता गंगा क्षीरं मद्यघटस्थितम् ।

अपात्रे पतिता विद्या किं करोति युधिष्ठिर ! ॥ ३ ॥

द्वैपायन उवाच—

२६. न विद्यया केवलया तपसा चापि पावता ।

यत्र ज्ञानं क्रिया योमे तद्धि पात्रं प्रचक्षते ॥ ४ ॥

एवंविधगुणपात्रमकला मुक्तिः—इति श्रीहिमचन्द्राचार्यैः सर्वदर्शनसंगते निवेदिते सति सर्वधर्मान् श्रीसिद्धराज आराध ।

*

§ १५. अथ सा मयणह्लादेवी जातिस्मरणात् पूर्वभववृत्तान्ते श्रीसिद्धराजे निवेदिते सति श्रीसोमनाथयोग्यां सपादकोटिमूर्त्यां हेममयीं पूजां सहादाय पाहुलोडनगरे संप्राप्ता । तत्र पंचकुलेन कार्पटिकेषु कदम्ब्यमानेषु राज-
" देशविभागस्याप्राप्त्या सयागं पश्चान्नित्यवर्त्यमानेषु श्रीमयणह्लादेवीं हृदयादर्शसंक्रान्तवाण्या स्वयमेव पश्चाद्वाधुतन्ती
अन्तरा अन्तरापीमृतेन श्रीसिद्धराजेन विज्ञपयामाचक्रे—‘स्वानिनि ! अलममुना संग्रमेण, कुतो हेतोः पश्चान्नित्य-
" र्यते ?’—इति राज्ञऽभिहिते ‘यदेव सर्वथा अयं कर्मोक्तो भवति तदैवाहं श्रीसोमेश्वरं प्रणमामि, नान्यथेति ।
किंचातः परमशून-नीरयोश्च नियमः’—इति राज्ञा श्रुते पंचकुलमाकार्यं तत्पट्टकस्यान्ते द्वाससतिलक्षान् उत्पद्यमानान्
विशुद्ध्य, तं पट्टकं विदार्य भातुः श्रेयसे तं करं मुक्त्वा, तत्करे जलजलुकं मुच्यति स्म । तदनु विप्राः पृथाः—‘कर-
मोक्षे किं फलम् ?’ तैरुच्ये—

२७.

अकरे फलकर्ता च गोसहस्रवधः स्मृतः ।

" प्रमृष्टकरविच्छेदे गर्वां कोटिकलं लभेत् ॥ १ ॥

इति स्मृतिः । तच्छ्रुत्वा मुदितो राजा । अथ सा श्रीसोमेश्वरं गत्वा तया सुवर्णपूजयाऽन्यच्च तुलपुष्पगजाश्वगो-
दानादीनि दत्त्वा महादानानि प्रदाय, ‘मत्सदृशा काऽपि नाभूत् न भविष्यतीति दर्शयामाता निश्चि निर्भरं प्रमुखा ।
तपस्विनेष्वपारिणा तेनैव देवेन जगदे—‘इहैव मदीयदेवकुलमध्ये काचित् कार्पटिकनिर्तङ्गिनी यात्रायै समायाताऽस्ति ।
तस्याः लुकृतं याचनीयं त्वया’ इत्यमादिश्य तितरोहिते तस्मिन्, राजपुत्रैर्वैलोक्य सा समानीता । तस्मिन् पुण्ये
" याचितेऽप्यददाना कथमपि, ‘त्वया यात्रायां किं व्ययीकृतमिति उक्ता सती, सा प्राह—‘मिक्षादृश्या मया
योजनशतानि देशान्तरमतिक्रम्य द्वास्तनदिषसे कृततीर्थोपवासा पारणकदिने कस्यापि मुकुतिनः सदनं भोजनार्थं-
मुपविष्टा । तदहमतिथये दत्त्वा च स्वयं पारणकमकार्यम् । भवती पुण्यवती यस्याः पितृ-भ्रातरो नृपौ, पति-सुतौ
च राजानौ । पाहुलोडकरद्वाससतिलक्षान् मोचयित्वा सपादकोटिमूर्त्यया सपर्यया अगण्यपुण्यमर्जयन्ती, मदीय-
पुण्ये कृशेऽपि कथं लुप्तासि ? । अन्यच्च—हे मयणह्लादेवि ! यदि न कुप्यसि तदा किंचिद् वन्मि । तत्त-
" स्त्व पुण्यात् मम पुण्यं महीतले महीयः । यतः—

२८.

संपत्तौ नियमः शक्तौ सहनं योचने व्रतम् ।

दारिद्र्ये दानमत्यल्पमपि लाभाय भूयसे ॥ १ ॥

इति तस्या मुक्तिमुक्तेन वाक्येन सर्वकर्मं गर्वं विसर्जं । श्रीपत्तनं प्राप्ता ।

*

§ १६. अन्यदा सिद्धपुरे रुद्रमहालयप्रासादे निष्पद्यमाने मणिना च चतुर्मुखश्रीराजविहारारूपश्रीमहावीरप्रासादे
" कार्यमाणे पिशुनप्रवेशे राजा स्वयमवलोकनार्थमायातः । प्रपृच्छ कोऽयं विशेषः । श्रीहिमचन्द्राचार्यैः प्रोक्तम्—‘देव !
महेश्वरस्य ललोटे चन्द्रः, श्रीजिनस्य पादाग्रे नवग्रहा भवन्ति’—इति विशेषः । राजा तत्र मन्यते । ततो वास्तुविद्या-
विशारदः सूतधारो विचारं प्राह—‘सामान्यलोकानां गृहद्वारं पंचशास्त्रम्, राज्ञां सप्तशास्त्रम्, रुद्रादिदेवानां नवशास्त्रम्,
श्रीजिनस्यैकविंशतिशास्त्रं द्वात्रिंशत् । अष्टोत्तरशतं च मण्डपाः । रुद्रादीनामेक एव । श्रीजिनस्य पद्मासनं, छत्रं, प्रादाम्ने
नवग्रहाः, सिंहासनं च । नान्यदेवानाम् । चेत् कश्चित् कारयति, सूतधारः करोति, तदा द्वयोर्विधमुत्पद्यते । नान्य-
" धारवं वास्तुविद्यायाः सर्वज्ञभाषित्वात् । एतदाकर्ण्य राजा प्रमुदितः । स्वयं राजविहारे कलशाधिरोपणादिकमकारयत् ।

२९.

सुद्वानुद्गतसुद्वरानुरुगादाघातोद्यतान् व्यन्तरान्,
वेतालानसुलानलाभविक्रदान् श्लोदिगचेदानपि ।
जित्वा सत्वरमाजितः पितृवने नक्तंचराधीश्वरं,
बद्धा बर्ध्वरमुर्वरापतिरसौ चक्रे चिरात् किंकरम् ॥ १ ॥

एवं सर्वत्राखण्डप्रतापो जयसिद्धो राज्यं करोति ।

*

- § १७. इतश्च क्षेमराजस्य पुत्रो देवप्रसादकः । तस्य पुत्रास्त्रिभुवन-देवपालादयोऽभवन् ॥ ३२
- त्रिभुवनपालस्याभूत् सुतेका तनयास्त्रयः । आद्यः कुमारपालाख्यो राजलक्षणलक्षितः ॥ ३३
- महीपालः कीर्तिपालस्तथा प्रीमलदेव्यभूत् । श्रीकृष्णदेवभट्टेन योद्धा मोहडवासके ॥ ३४
- भार्या भोपलदेवीति कुमारस्य वसूव च । [कुमारपालस्य पुत्री लीलू । इति टिप्पणम् ।]
- अत्रान्तरे सिद्धराजो दैवज्ञं पृथ्वानिति ॥ ३५
- मम पट्टे को भविता सोऽप्युच्येऽस्ति महाभुजः । मय्ये दधिस्थलीकाया यस्ते भ्रातृव्यनन्दनः ॥ ३६
- राज्यं नो मम पुत्रस्य जीवति भ्रातृनतरि । तत्तं ज्ञात्वा हनिष्यामीत्यचिन्तयदयं नृपः ॥ ३७
- ततोऽसौ पादचारेण कपोतीमुब्रह्म स्वयम् । गत्वा प्रभासे पुत्रार्थं सोमनाथमयाचयत् ॥ ३८
- सोमनाथोऽप्यथोवाच मया राज्यधरः पुरा । सृष्टः कुमारपालोऽस्ति तदलं पुत्रयाज्ञया ॥ ३९
- सविपादस्ततो मूपो व्यावृत्तः पत्तनं प्रति । अस्मिन् जीवति पुत्रोऽपि न मे मावीत्यचिन्तयत् ॥ ४०
- मन्त्रिणेऽकथयच्चैतत् सोऽप्युच्ये सुकमेव तत् । यदा पूर्वं देवपादाः विजेतुं मालवान् गताः ॥ ४१
- घाटे दुद्विलिकायाश्च संरुद्धे यश्चर्मणा । युष्माभिर्ज्ञापितश्चाहं पारपतप्रयोगतः ॥ ४२
- त्रिभुवनपालस्यैतत् तदा राज्यं समर्पितम् । स्वत्समीपेऽहमायातस्तेन राज्यं वशीकृतम् ॥ ४३
- निर्जित्य जस्रबम्मर्णं त्वय्यायातेऽपि वक्ति सः । राज्यं दास्ये स्वपुत्राय हत्वा सिद्धनरेश्वरम् ॥ ४४
- इति मन्त्रिवचः श्रुत्वा क्रुद्धः सिद्धाधिपस्ततः । त्रिभुवनपालदेवं घातयामास घातकैः ॥ ४५
- कुमारपालोऽप्यवन्त्यां प्रेथ्य भ्रातृपितृव्यकान् । भार्या भोपलदेवीं तु दधिस्थल्याममुब्रूत ॥ ४६
- स्वयं तु त्रिपुरुषाणां मठाधिपतिसन्निधौ । कपटेन जटाधारी सूत्वा श्रीपत्तने स्थितः ॥ ४७
- सिद्धराजोऽपि तत्रासं ज्ञात्वा तं च कथंचनः । क्षयाहे कर्णदेवस्य द्वाविंशत्तापसैः सह ॥ ४८
- तं निमज्ज्य मठाधीशं पंकत्या धावन् पदौ स्वयम् । ददर्श राजविहानि कुमारस्य च पादयोः ॥ ४९
- उपलक्ष्य कुमारं तं राज्ञा पृष्टो मठाधिपः । अवोचच्च त्रयस्त्रिंशत्तापसा वयमासहे ॥ ५०
- नानाविधैर्भक्ष्यभोज्यै राजा संभोज्य तानथ । धोतापोतीकृते तेषां भाण्डागारे स्वयं गतः ॥ ५१
- अत्रान्तरे कुमारोऽपि गृहीत्वा कुण्डिकां करे । उत्क्रान्तिव्याजतो नृप्रा कुम्भकारगृहं गतः ॥ ५२
- आपाके रच्यमाने तु घृत्वात्राणां कृपालुना । आलिगेन तदन्तस्तं निधायेति सुरक्षितः ॥ ५३
- सिद्धराजोऽप्यदृष्ट्वा तं पृष्टेऽप्यैपीच साधनम् । आगतं साधनं प्रेक्ष्य ययौ सन्मुखमालिगः ॥ ५४
- रादपुस्यैस्ततः पृष्टं पुमान् कश्चिदिहाययौ ? । किमन्धा यूयमग्रेऽपि किं न पश्यस्य पावकम् ॥ ५५
- राजलोके गते तेन नोक्षितोऽनाक्षितो निशि । दृष्ट्वा सैन्यं प्रागकस्मात् कुमारो हालिकं जगौ ॥ ५६
- रक्ष मामिति तेनापि संलभः कण्टकाभैः । तमदृष्ट्वा सैन्यमपि गतं व्यावृत्त्य पत्तने ॥ ५७
- निःश्रुत्या कुमारोऽपि मुण्डाप्य विकटा जटाः । गत्वा दधिस्थलीं रात्रौ मिलितः स्वजनैः समम् ॥ ५८
- आकार्य बोसिरिं मित्रं कुलालमालिगं तथा । गन्तुं देशान्तरं ताभ्यां सह यावदमग्रयत् ॥ ५९

तावदुजागरोद्दिमी जनकवृचनुक्तयोः । भवतां मन्त्रेर्दम्पाः केयं जागरिका मुषा ॥ ६०

यद्वा कुमारपालस्य राज्यं यदि भविष्यति । तत्कथं योसिरे ! तुभ्यं छाटदेशं प्रदासति ॥ ६१

किञ्च रे आलिङ्ग ! तव चित्रकूटस्य पट्टिकाम् । वपन्थ शकुनप्रणियस्तत् शुत्वा राजनन्दनः ॥ ६२

आलिङ्गं भोपालदेव्या सदृशिपीदवन्तिकाम् । स्वयं योसिरियुक्तस्तु चेदे देशान्तरं प्रति ॥ ६३

प्रजन्नेवं कुमारोऽपि नानाधर्म्यवलोकधीः । विमान्तस्वरुच्छायायां यावदस्ति समाहितः ॥ ६४

तावद् विलम्बपूर्वं मुखेन रूपनाणकमाकर्णन् । निभृततया विलोक्य यावदेकविंशतिर्घण्ट्यानि दृष्ट्वा एकं
गृहीत्वा निजं प्रविष्टः । कुमारपालः पाश्चात्यानि तु सर्वाणि गृहीत्वा यावन्निभृतीमृत्वा तिष्ठति तावन्मृपकस्तान्य-
नयलोक्य तदस्मां विपदे । तच्छोकशब्दाभ्याकुलितमानमधिरं परितप्य चेतवीदं चिन्तयामास-

३०. अर्पानामर्जने दुःखमर्जितानां च रक्षणे ।

॥ आपे दुःखं व्यपे दुःखं विगर्भं दुःखमाजनम् ॥ १ ॥

३१. धनेषु जीवितव्येषु स्त्रीषु चाग्नेषु सर्वदा ।

अतृप्ताः प्राणिनः सर्वे याता मास्यन्ति यान्ति च ॥ २ ॥

तस्मात् सुरो मजन् कयापि हन्यवधा मशुरगृहात् पितुर्दं मन्नन्त्या, पयि पायेयामावाद् दिननयशुक्लाम-
कुक्षिर्माशुपाच्छ(स)व्यात् कुमारपालः कर्णपरिमलशालिना शालिकरिणेन सुहृदीचके । तदीचित्येन हृष्टो-

॥ ऽचिन्तयत्-

३२. फलचतुष्टयपाणिपण वि अवसरदिक्षेण मुच्छिद्यं जिपह ।

पच्छा मुपाण रुंदर । पदसयदिक्षेण किं तेण ॥ १ ॥

३३. जं अवसरेण न ह्यपं दानं विणओ सुभासियं यपणं ।

पच्छागघकालेण अवसररहिणं किं तेण ॥ २ ॥

॥ तस्मिन् फरोटकग्रामे उपित्वा जातरंभवौ । अच्छाविल्लर्पा द्वितीयेऽङ्घ्रि प्रयाती प्रहरद्वये ॥ ६५

कुमारो योसिरिं ग्राह भय स्याद् भोजनं कथम् । सोऽप्याहास्ति जननी मे सा मे दासति भोजनम् ॥ ६६

३४. यतः-प्रतिदिनमपन्नलभ्ये ! भिक्षुकजनजननि ! कल्पलते ! ।

नृपतिनतिनरकनारणि ! भगवति निक्षे ! नमस्तुभ्यम् ॥ १ ॥

इत्युक्त्वा योसिरिभिर्क्षा कृत्वा यातच्छदन्तिके । करम्मकुम्भी संगोप्य भिक्षासुंडीमुपाययत् ॥ ६७

॥ मुक्त्वोभावपि सुखा च पूर्वमादाय योसिरिः । करम्मं यावदथाति कुमारोऽचिन्तयत् तदा ॥ ६८

अदोऽसादन्ता येन सुते मय्येकत्रोऽप्यसौ । जीणं करम्मे सोऽप्याहोस्तिष्ठ शुंख नृपात्मज ॥ ६९

उचे कुमारः किं पूर्वमेकाकी भुक्तवान् भवान् । स ऊचे मम भिक्षार्थं गतसोऽहं स्त्रियकया ॥ ७०

करम्मकुम्भं हे विप्र ! रात्रावुदपाटितं स्थितम् । गृहाण यदि ते कार्यं न पुनर्मम दूषणम् ॥ ७१

वरं भवति मे स्यूत् रक्षणीयो भवान् पुनः । गोपितः स मयादाय स्वयं मुक्त्वा परीक्षितः ॥ ७२

॥ राज्ये दासे तव ग्राममेवमुक्त्येति राजसूः । प्रागे डांशुरिकाग्रामे साध्वीलक्ष्मीश्रियो मठे ॥ ७३

तथा च क्षुधितो ज्ञात्वा भोजित्यारुमीदकैः । तथैवार्तिपाथेयः पाटलापट्टकं गतः ॥ ७४

तत्रेश्वरयणिग्वाद्यां प्रविष्टस्य पदी गता । न लब्ध्वा चादुभिरपि विपादोऽस्य महानमूत् ॥ ७५

प्रावृत्त योसिरिपदीं स्तम्भमतीर्थं गतस्ततः । श्रीहेमसूरीन् पप्रच्छ कदा सेत्स्यति वाञ्छितम् ॥ ७६

लोकोत्तराणि चिह्नानि तदङ्गे वीक्ष्य सर्वतः । तेऽप्यूत्तुर्नृपतिर्भावी सार्वभौमो नरोत्तमः ॥ ७७

॥ तां च वाणीं निशम्यासौ हर्षमात्रसमाकुलः । उवाच राज्यसन्देहो म्र(रि)पते तु क्षुपाऽधुना ॥ ७८

श्रीविक्रमादि शरादां नवनवत्यधिकेषु कार्तिके मासे । हस्ताकैरवौ द्वितीयायां गतेष्वेकादशशतेषु ॥ ७९
भवतस्तदाऽभिपेको न भवति यदि राज्यसम्भवसन्ने । यावज्जीवं नियमोऽतः परं सन्निमित्तस्य ॥ ८०

इति निश्चयं श्रुत्वा कुमारपालः प्राह—‘वधदः सत्यं ततस्त्वमेव राजाऽहं तव सेवकः’ । श्रीसूरिर्वभाये—
‘राजन् ! सुरासुरनरनिकरनायकमुकुटमणिकिरणनीराजितपादारविन्दस्य श्रीसर्वज्ञस्य शासने प्रभावको भवतु भवान्’ ।
इति प्रतिपद्ये राज्ञा ।

इतश्चाग्रादुदयनो गुरुत्तनुं सुतैः सह । आख्यायाम-वप्पमञ्जोर्द्वेष्टानुं हेमसूरिभिः ॥ ८१
शोकं चेति कुमारोऽयं भविता परमार्हतः । सार्वभूमस्ततो मन्त्रीन् ! सन्मान्योऽयं महादरात् ॥ ८२

*

§ १८. असोदयनस्य पुण्योदयः कथ्यते । यथा—पूर्वं मरुमण्डलवास्तव्यः श्रीमालवंश्य ऊढाभिधानो वणिक्
प्राश्रुपि काले प्राज्याज्यक्रयाय निशीथे मज्जन्, कर्मकैरेकस्मात् केदारादपरस्मिन् पूर्वमाणेऽभ्योसिः ‘के यूयमि’ति
तान् पश्यन् । तैर्वयममुकस्य कायुका इत्यभिहिते, ‘ममापि कापि सन्ती’ति पृच्छन्, तैः ‘कर्णाचल्यां तवापि ।
सन्ति’ इति अभिहिते स सकुटुम्बस्त्रज गत्वा वायडीयजिनायतने विधिबद्ध देवान्नमस्कुर्वन्, कया छिपिकया
श्राविकया साधर्मिकत्वाद् च वन्दे । पृष्टथेति—‘भवान् कस्यातिथिः ?’ तेनोक्तम्—‘वैदेशिकोऽहमिति भवत्या एवा-
तिथिः’—इति तद्वाक्ये श्रुते तं सह नीत्वा कस्यापि वणिजो गृहे कारितान्नपाकेन भोजयित्वा, निजतलके निर्गोपि-
तकायमाने निवासे स्थापितः । स तत्र सम्पन्नसम्पत् इष्टकं गृहं चिकीर्षुः । खातावसरे निरवधिं सेवधिमधिगम्य
तामेव स्त्रियमाकार्यं समर्पयत् । तथा निषिद्धः । तत्प्रभावेन ततःश्रुति उदयसंयुक्तत्वात् उदयननामा मन्त्रीति
प्रपद्ये । तेन कर्णाचल्यामतीत-वर्त्तमान-भविष्यच्चतुर्विंशतिजिनसमलंकृतः श्रीउदयनविहारः कारितः । तस्मात्पर-
मातृका बाह्व-सोला-आंबड-चाह्वद्वेचनामानश्चत्वारः सुता अभूवन् ।

*

कुमारोऽप्युदयनस्य गृहेऽतिष्ठत् तदाऽन्यदा । केनाश्रुकः सिद्धराजः प्रेषीत् तत्प्रति धातकान् ॥ ८३
तत् श्रुत्वा कुमारो भीतः प्राणव्राणकृते कृती । एककीं निशि निर्गत् जगाम चटपट्रके ॥ ८४
विशोषकैकचणकान् कङ्कवणिज आपणे । धुधात्तो मक्षयित्वाऽसीं खड्गमङ्गणके ददौ ॥ ८५
निर्द्रव्यं राजपुत्रं तं विलोक्य वणिगूचिवान् । खड्गेनालं मंगलीके भवन्तु चणकास्तव ॥ ८६
कन्नाली-सिद्धसुरके जटीमूलाऽयं सोऽगमत् । सिद्धेश्वरस्य पूजार्थं स्थापितस्तत्रिवासिभिः ॥ ८७
तत्रैकदा शकुनिनं मारवं पृष्ठवानसौ । वाञ्छितासिः कदा मे स्यात् सोऽप्युच्ये प्रातरपतेः ॥ ८८
प्रातर्मिलित्वा शकुनान्वेषणाय गतावुभौ । मुनिसुव्रतचैत्योर्ध्वं दृष्ट्वा दुर्गां स्थितौ ततः ॥ ८९
शुभचैष्टाऽकरोद् दुर्गाऽमलसारे स्वरद्वयम् । स्वरत्रयं च कलशे दण्डे स्वरचतुष्टयम् ॥ ९०
दृष्टः शाकुनिकोऽत्रोचत् सिद्धिस्ते वाञ्छिताधिका । भाविन्येव विशेषात् जिनमक्तिप्रभावतः ॥ ९१
वक्षैः संपूज्य कुमारस्तं मुक्त्वा तापसव्रतम् । गत्वाऽवन्यां खजनानां मिलित्वा सिद्धराद्रमयात् ॥ ९२
कचिद्योगी कचिद्वैदः कचित्पापसेपेभृत् । कचित्कार्पटिकाकारो भृशं चप्रभ्रम भूतले ॥ ९३

§ १९. गत्वा कोलापुरेऽब्राक्षीद् दानभोगादिसद्गुणम् । सर्वार्थसिद्धियोगीन्द्रं सेवित्वा चाप्यतोपयत् ॥ ९४
उवाच योगी मन्त्री स एकः साम्राज्यदायकः । खेच्छया धनदाताऽन्य जायः सोपद्रवः पुनः ॥ ९५
सत्त्वसारः कुमारोऽयं मध्वं जग्राह राज्यदम् । उक्तेन तेन विधिना पूर्वसेवां व्यधत् सः ॥ ९६
ततः कृष्णचतुर्दश्यां गत्वा पितृवने निशि । शवस्य वक्षसि न्यस्य बहिष्कुण्डं स्वयं पुनः ॥ ९७
उपविश्य तस्य कट्यां यावद् होमं ददाति सः । करालमूर्तिः प्रत्यक्षस्तावत् क्षेत्राधिभोज्यदत् ॥ ९८
मामनस्यर्घ्यं रे धृष्ट ! किमार्च्यं मुमुर्षुणा । इति श्रुत्वापि निःशोकः सोऽपि जापं समापयत् ॥ ९९
तदा च मृत्वा प्रत्यक्षं महालक्ष्मीवोचत । गूर्जरान्नापितवत् ते दत्तं वर्षस्तु पशमिः ॥ १००

सिद्धमघः कुमारोऽथ नत्वा सर्वार्थयोगिनम् । कल्पाणकटके देशे कमात् कान्तीपुरीं ययौ ॥ १०१
१५. यतः-पुष्पेषु जाती नगरेषु कान्ती नारीषु रम्भा पुरुषेषु विष्णुः ।
सतीषु सीता द्रुषु कल्पवृक्षो जिनस्तु देवेषु नगेषु मेरुः ॥ १ ॥

*

- § २०. कुमारः कौतुकात् तस्यां भ्रमन् परिसरेऽन्यदा । कवचमेकमद्राक्षीद् वैरिणाऽपास्तमस्त्रकम् ॥ १०२
तत्पार्श्वे मिलितः स्त्रीणां शुश्रावान्योऽन्यजल्पितम् । अहो कचकलापोऽस्य अहो ध्रुवगलम्बता ॥ १०३
अहो घनत्वं कूर्चस्य ताम्बूलं व्यसनं तथा । अहो विरलदन्तत्वं ध्रुवलेकां ततो जगौ ॥ १०४
कथमेतत्, ततस्त्वाध्यावोचन् किं चित्रमत्र यत् । दीर्घं वेणीसलं शृष्टे स्वरूपे कुण्डलरूपोः क्रिये ॥ १०५
आनामि हृदि गौरत्वात् दृश्यते प्रमथुणः सलम् । ताम्बूलव्यसनचैपोऽनुश्रुत्यार्धेन चर्चितः ॥ १०६
नित्यं विरलदन्तानां क्षित्वा रक्ता कनिष्ठिका । तत् ध्रुवाऽचिन्तयदसौ बहुदूरा बहुदूरा ॥ १०७

- § २१. कृत्वा खानं कुमारोऽथ सरसमुत्तसागरे । तीरदेवकुले गत्वाऽर्च्यमानं ददृशे शिरः ॥ १०८
तस्मैतिवृचं शृष्टश्च कश्चन स्वविरोऽबदत् । पुरे हि प्रवरे राज्ञा कारिते सरसि स्वयम् ॥ १०९
पद्मकोशाद् विनिर्गल्य शीर्षमेकं सकुण्डलम् । एकेन मुडतीत्युक्त्वा निमज्जद् ददृशे स्वयम् ॥ ११०
तदर्थं पण्डितैः शृष्टेः प्राप्य मासचतुष्टयम् । तं ज्ञातुं प्रेषिता विप्राश्चत्वारो बृहस्पतिप्रियौ ॥ १११
३६. यदेकः स्वविरो वेत्ति न तत्तत्तुल्यकोटयः ।

- § २२. यो नृपं लक्ष्म्या हन्ति वृद्धचारुयात् स पूज्यते ॥ १ ॥
तैश्च गत्वा भरौ देशो स्थिरः कोऽप्यश्रुतः । खपिता दर्शितस्तेन तेनापि खपितामहः ॥ १२
सविशतिशतवर्षदेशोपसास संनिधौ । विप्रैरपृच्छि शीर्षस्य मुडतीत्युक्त्वाकारणम् ॥ १३
सोऽप्युचै मोक्षयित्वा तान् शुनीडिम्वचतुष्टयम् । गृहीतेदं महामूल्यं शुद्धस्वस्त्वप्यसौ यतः ॥ १४
लोभाद् विप्रा अपि कटौ कृत्वा तांश्चलनाक्षमान् । व्याघ्रदन्त वृद्धमनुजः स्वसन्देहस्तथैव नः ॥ १५
§ २३. संशयविच्छन्न एषामित्युक्ते तेन तेऽप्यनुजः । कथं स ऊचे शास्त्रज्ञा अभ्येतदपि वेत्थ न ॥ १६
३७. श्वानगर्दभचण्डालमद्यभाण्डरजस्वलाः ।

सृष्ट्वा देवकुलं चैव सचैलं खानमाचरेत् ॥ १ ॥

- शस्त्रे निषिद्धः संस्पृशो विप्राणां शुन्यते कथम् । तेऽप्युर्ध्वमुत्प्लव्यानि श्रद्धिमानि त्वमप्यथाः ॥ १७
ततोऽस्माभिर्गृहीतानि लोभाद् विक्रीयते न किम् । ऊचे वृद्धस्तदेवेदं विश्वे मुडति लोमतः ॥ १८
इति ते छिन्नसन्देहाः कुमारोद्वागताः पुनः । पण्डितैः पुस्तकेष्वेवं लिखितोऽर्थः सविस्तरः ॥ १९
राज्ञेऽदर्शि नृपोऽप्याह सत्यमेतत् शिरो यदि । ध्रुवेनमर्थं न पुनः सरसो निःसरिष्यति ॥ १२०
तथाहते तपाजाते चैलं निर्माय भूमिजा । देवस्थाने स्थापितं च शीर्षमेतत् प्रसिद्धये ॥ १२१
तत् ध्रुवा विविधाध्वर्यदर्शनजातनिक्षयः । किञ्चित् कालं कुमारोऽपि सित्वा कान्त्या विनिर्ययौ ॥ १२२

*

- § २२. मल्लिनादजनपदे गतः कोलंबपत्तने । महालक्ष्मा च कोलंबस्वामी स्वप्ने न्यागदत्तः ॥ २३
अविप्यो गर्जारात्रायाः स्वामी यस्त्वव पत्तने । समेष्यति जटाधारी विधेयं तस्य पूजनम् ॥ २४
चतसृषु दिक्षु मुक्तैः पुरुषैः पुरसीमनि । यपोत्तलक्ष्मैर्वाक्ष्य कुमारो भक्तिपूर्वकम् ॥ २५
आहूय नृपते. पार्श्वे सभानित्ये ततो नृपः । भग्नुत्पाय स्वकीयादसिते तं स न्यवेक्षयत् ॥ २६
निगम्य च तमादेशं राज्ञा राज्ये विमणितः । निषिद्धः कुमारस्तस्य पार्श्वे तस्यैव यथासुखम् ॥ २७

सोचे तथापि तेऽभीष्टं कुमार ! किं करोम्यहम् । कुमारः प्राह येनात्र ज्ञायते मे समागमः ॥

२८

दशगव्यूतिविस्तारे कोलंबपत्तनान्तरे । गूमीमग्राप्य राज्ञाऽथ संकोच्य निजमन्दिरम् ॥

२९

कुमारपालश्वराख्यः प्रासादस्तत्र कारितः । कुमारपालनामाङ्गं नाणकं च प्रवर्तितम् ॥

१३०

तद् दृष्ट्वा कुमारश्चिन्तितवान्-बहोऽस्य परमा प्रीतिः ।

३८. यथा चित्तं तथा वाचो यथा वाचस्तथा क्रिया ।

चित्ते वाचि क्रियायां च साधूनामेकरूपता ॥ १ ॥

ततः कुमारो निर्याय प्रतिष्ठानपुरं गतः । द्विपंचाशद्दीरकूपाद्याश्वर्याणि विलोकयत् ॥

३१

*

§ २३. प्राप्तः कमेणोज्जयिन्यां निजस्वजनसन्निधौ । भ्रमंस्तत्रान्यदायातः कुडंगेश्वरमन्दिरे ॥

३२

प्रणम्य लिङ्गं तन्मध्ये व्याप्तं सप्तफणाङ्कुरैः । वीक्ष्य प्रशस्तिमध्ये तु गाधामेतामवाचयत् ॥

३३

३९. पुत्रे वाससहस्रे सयंमि वरिसाण नवनवह अहिए ।

होही कुमरनरिंदो तुह विक्रमराय ! सारिच्छो ॥ १ ॥

आत्मनो नामसाम्यं च वर्षाणां वीक्ष्य पूर्णताम् । गाथायं कुमारोऽष्टच्छत् जैनदर्शनसन्निधौ ॥

३४

सोऽप्याह पूर्वमत्रासीत् सिद्धसेनो दिवाकरः । विक्रमादित्यभूपस्य तेनाभ्यर्थनया किल ॥

३५

द्वात्रिंशद्वात्रिंशिकाभिर्वीतरागः स्तुतस्ततः । कुडंगेश्वरलिङ्गं च स्फुटितं तस्य मध्यतः ॥

३६

आविरमूद् धरणेन्द्रः श्रीपार्श्वप्रतिमाकरः । तं दृष्ट्वा विक्रमादित्यः संजातः परमार्हतः ॥

३७

गुरुरूपदेशतस्तेन कारितं भूमिमण्डलम् । अनृणं निजदानेन ततः संवत्सरोऽस्य महान् ॥

३८

तेनैकदा सिद्धसेनः पृष्ठः किं कोऽपि भारते । अतः परं जैनभक्तः सार्वभूतो भविष्यति ॥

३९

श्रुतज्ञानेन विज्ञाय गाथेयं गुरुणोदिता । राज्ञा च लेखिताऽत्रैव तत् श्रुत्वा कुमरोऽवदत् ॥

१४०

आर्हत्तानामहो शक्तिः, अहो ज्ञानमहो व्रतम् । अहो परोपकारित्वं, किममीषां हि नादृतम् ॥

४१

ततः सज्जन-भोपट्टदेवी-चोसिरिगिः समम् । धृत्वा निर्भरेषं स उज्जयिन्या विनिर्ययौ ॥

४२

*

दशपुरे पद्मासनासीनं प्रथमाश्रुतधरं योगिनं विलोक्य ननाम । स ध्यानं मुक्त्वा कुमारमूचे-

४०. सर्वस्मिन्नणिमादिपङ्कजवने रम्येऽपि हित्वा रतिं,

शुद्धां मुक्तिमरालिकां प्रति दशं यो दत्तवानादरात् ।

चेतोऽवृत्तिनिरोधलब्धपरमब्रह्मप्रमोदाभ्युभृत्,

सम्पक्कसाम्यसरोजसंस्थितिजुषे हंसाय तस्मै नमः ॥ १ ॥

४१

ततः कुमारोऽष्टच्छत्-‘योगिन् ! किं ज्ञानं किं दानं किं ध्यानं चेति ?’ योग्यूचे-

४१. ज्ञानं मनोमलत्यागो दानं चाभयदक्षिणा ।

ज्ञानं तत्त्वार्थसंदोधो ध्यानं निर्विषयं मनः ॥ १ ॥

एतदाकर्ण्य प्रमुदितः ।

*

§ ४२. मध्ये दशपुरे शित्वा चित्रकूटनगं गतः । शान्तिचैत्ये श्वेतभिक्षो रामचन्द्रस सन्निधौ ॥

४३

जाते चित्रे चित्रकूटदुर्गोत्पत्तिमष्टच्छयत । रामोऽप्यूचेऽतः क्रोशन्नयेऽमृ-मध्यमापुरी ॥

४४

तत्र चित्राङ्गदो राजा सोऽन्यदामिनवैः फलैः । योगिना व्याघ्रमुक्तेन पण्मासावधि सेवितः ॥

४५

१२ शृणो हेतुरस्यो राज्ञा योग्यं चै मन्त्रसिद्धये । द्वाविंशलक्षणवतः सान्निध्यात् ते भवेच्च सः ॥

४६

राज्ञा शृष्टे पुनः कानि लक्षणानि मदीतले । कीतुकं यदि ते तर्हि श्रूयतां तानि भूषण ! ॥

४७

४२. नाभिः स्वरः सत्त्वमिति प्रतीतं गम्भीरमेतन्नित्यं नराणाम् ।

उरो ललाटं वदनं च पुंसां विस्तीर्णमेतन्नित्यं प्रदिष्टम् ॥ १ ॥

४३. वक्षोऽथ कृक्षिर्भक्षनासिकास्थं कृकाटिका चेति पटुधनानि ।

हस्यानि चत्वार्यथ लिङ्गपट्टं ग्रीवा च जंघेऽभिमतप्रदानि ॥ २ ॥

४४. नेत्रान्त-पाद-कर-तालचधरौष्ठ-जिह्वा रक्तान्यमूनि ननु सप्त हितप्रदानि ।

सूक्ष्माणि पंच दशनान्जुलिपर्वकेशाः साकं त्वया करुहाश्च न दुःखितानाम् ॥ ३ ॥

४५. हनु-लोचन-बाहु-नासिका-स्तनयोरन्तरमत्र पञ्चकम् ।

इति दीर्घमिदं तु पञ्चकं न भवत्येव नृणामभूषणम् ॥ ४ ॥

४६. त्रिषु विपुलो गम्भीरस्त्रिष्वेव पटुधनधनुर्हस्यः ।

सप्तसु रक्तो राजा पञ्चसु सूक्ष्मश्च दीर्घश्च ॥ ५ ॥

श्रुत्वेति मुदितो राजा प्राह योगीन्द्रमुत्तमम् । किमु कार्यं मयास्याहि यया तथा करोम्यहम् ॥

४८

यतः कृष्णचतुर्दश्यां रात्रौ चित्रनगोपरि । मम सिद्धयति मन्त्रश्रेत् त्वं तत्रोत्तरसाधकः ॥

४९

१५. भोमित्युक्त्वा नरेन्द्रेण स योगीन्द्रो व्यसृज्यत । राजपद्मान्तरितया तत् श्रुत्वाऽवाचि मन्त्रिणे ॥

१५०

उवाच मन्त्री ज्ञाप्योऽहं यदा तत्र भवेत् नृपः । ततो यथोक्तवेलायां खड्गव्यग्रकरो नृपः ॥

५१

एकाकी निर्ययो छत्रो राजा ज्ञात्वा मन्त्रयि । दक्षो नरेन्द्रक्षार्यं नृपेणालक्षितो ययौ ॥

५२

नृपोऽपि चित्रशैलप्रमारुहो धीक्ष्य योगिनम् । व्याघ्रं च होमसामग्रीं ततोऽजस्तत् करोमि किम् ॥

५३

रक्षार्यं होमसामग्या मुक्त्वा तत्र नरेखरम् । योगी जलार्थं सव्याघ्रः क्षीरकूपं गतः स्वयम् ॥

५४

इतश्च प्रकटीभूय नक्तोचै मन्त्रिणा नृपः । देवोपवरणैरभिः साध्यते स्वर्णपूरुषः ॥

५५

तच्च सिंसापिपुयोगी होमित्वा त्वत्तनु ध्रुवम् । तद् यतस्त स्वरक्षायै इत्युक्त्वाऽन्तरितोऽय सः ॥

५६

राज्ञा सह ततः स्नात्वा जलमानीय योगिना । विलेपनैर्विलिप्याहं होमार्थं ज्वालितोऽनलः ॥

५७

उक्तश्च राजा त्वं देव ! प्रतिपन्नैकवत्सलः । तदस्य वह्निर्कुण्डस्य देहि प्रदक्षिणानयम् ॥

५८

राजा सशङ्कस्तं स्माह त्वं योगिन्नप्रतो भव । ततो योगी तथा कुर्वन्न च्छले प्राप भूपतेः ॥

५९

अथ व्यावृत्त्य सदसा नृपं यावज्जुहोति सः । तावन्नरेन्द्र-मन्त्रिभ्यां स एवाग्री हुतो ह्यहात् ॥

१६०

व्याघ्रोऽप्यनुप्रविष्टस्तं संजातः स्वर्णपूरुषः । संपूज्य त शरीत्वा च राजाऽग्नान्मध्यमां पुरीम् ॥

६१

यच्छम् यथेच्छं द्रविणं ख्यातिं स प्राप सर्वतः । ततः खड्गद्विरक्षार्यमादिदेहेति मन्त्रिणम् ॥

६२

यथा चित्रगिरेः पार्श्वे कूटशैलोऽस्ति दुर्गमः । तस्योपरि महादुर्गं कारयामहुरोपमः ॥

६३

मन्त्रिणापि तथारम्भे यावच्चैरीयते दिवा । तावन्निरपतति रात्रौ यन्मास इति जज्ञिरे ॥

६४

तथाप्यमहुरोत्साहं नृपं कूटाचलापिपः । उवाच मा कृया दुर्गमनं कर्तुं न कोऽप्यलम् ॥

६५

प्राणात्ययेऽपि कर्त्तव्यं नृपेणोक्तं नरोऽजवत् । यथैव निश्चयस्ताहं कुरु चित्रनगोपरि ॥

६६

दुर्गस्य नाम मध्ये तु देयं मन्त्राद्भक्षके दुर्गे चित्रनगोपरि ॥

६७

नगरं चित्रकूटाख्यं देवेन तदधिष्ठितम् । कीटीध्वजानां यन्मध्ये सहस्राणि चतुर्दश ॥

६८

लक्षेश्वराणां योग्या च कारिता तदहट्टिका । वापीकूपसरोमुख्यं श्रेष्ठं देवेन कारितम् ॥

६९

इतश्च स्वर्णपूरुषं सिद्धं विप्राहदस्य तम् । प्रहीतुं कन्यकुञ्जेराः शंभलीशो नृपो षटी ॥

१७०

- अरौत्सीद् दुर्गमागत्य ततश्चित्राङ्गदोऽपि हि । निचषितपुरद्वारो लसत्सुपरि निर्मयः ॥ - सुग्मम् ॥ ७१
- चराः कौरिकवेपथे वयैः कतिपयैः पुरम् । प्रविश्य शुश्रुवुर्वातां गृहे शुक्लाधिकारिणः ॥ ७२
- गवाक्षस्था मग्निपुत्री लालयन्ती निजं सुतम् । भापते तात ! किं नैते मुच्यन्ते वणिजारकाः ? ॥ ७३
- हसित्वा तसिताह्वैते न वत्से ! वणिजारकाः । शंभलीशचमूरेपाऽवात्सीद् दुर्गजिघृक्षया ॥ ७४
- वत्से ! जन्म यदा तेऽमृतं, तदेदं सैन्यमागतम् । त्वमूढा च पुत्रवती जातप्येतत् तथैव च ॥ ७५
- तत् श्रुत्वा शंभलीशोऽपि ससैन्यो दुर्गमे पुरे । प्राप्तः प्रोक्तो गवाक्षस्यवर्धरीवैश्यया यतः ॥ ७६
४७. गण्डूपदः किमधिरोहति मेरुशृङ्गं किं वा रवेरजगरो निरुणद्धि मार्गम् ।
शक्येषु वस्तुषु बुधाः श्रममारभन्ते दुर्गग्रहग्रहिलतां त्यज शंभलीश ! ॥ १ ॥
- अथापस्य राज्ञापि प्रेषिता गूढपूरुषाः । समर्प्य प्राभूतं तस्याः प्रोक्तुः स्वामिनि ! नः प्रभुः ॥ ७७
- जित्वा चित्राङ्गदं दुर्गजिघृक्षुस्त्वत्प्रसादतः । तत् प्रसीदादिशोषायं साऽपि हृष्टा जगाद तान् ॥ ७८
- सर्वप्रतोलीरुद्धाद्य पूरितार्थिमनोरयः । भुंक्ते चित्राङ्गदो नित्यं प्रवेष्टव्यं तदा त्वया ॥ ७९
- विवृणोमि गवाक्षस्था यदा केशानहं तदा । ज्ञेया भोजनवेला सा तं ज्ञात्वा शंभलीशकः ॥ १८०
- वर्धरीगणिकाभेदाद् द्वितीये जगृहेऽह्नि तम् । दुर्गं ततश्चित्राङ्गदो गृहीत्वा स्वर्णपुरुषम् ॥ ८१
- क्षीरकूपे ददौ ज्ञां तत् श्रुत्वा शंभलीशराद । क्षीरकूपाजलं कृद्धा दृष्ट्वा तं स्वर्णपुरुषम् ॥ ८२
- यावदाकर्षते तावत् पुनः पूर्णः स कूपकः । विलक्षोऽप्यसौ मनसि स्त्रीचरित्रमचिन्तयत् ॥ ८३
४८. एता हसन्ति च रुदन्ति च कार्यहेतोर्विन्वासयन्ति च परं न च विश्वसन्ति ।
तस्मान्नरेण कुलक्षीलसमन्वितेन नार्यः श्मशानवटिका इव वर्जनीयाः ॥ १ ॥
अपि च—
४९. संमोहयन्ति मदयन्ति विपादयन्ति निर्भर्त्सयन्ति रमयन्ति विडम्बयन्ति ।
एताः प्रविश्य सदयं हृदयं नराणां किं नाम वामनयना न समाचरन्ति ॥ २ ॥
५०. सउ चित्तहं सट्टी मणहं पंचासटी हीपाइं ।
अम्मी ते नर दहुसी जे पत्तिजइ ताहं ॥ ३ ॥
५१. पाहित्थी सवि वंकडी किम पत्तिजि तास ।
नीयसिरि घट उचटावि फरि पच्छइं दिइ जे पास ॥ ४ ॥
५२. प्राभुं पारमपारस्य पाराचारस्य पार्यते ।
स्त्रीणां प्रकृतिचक्राणां दुश्चरित्रस्य नो पुनः ॥ ५ ॥
- ततो विलक्ष्य चित्राङ्गसुतं वाराहपुत्रकम् । संसाप्य च स्वयं राज्ये महोत्सवपुरस्सरम् ॥ ८४
- शनैःशनैर्नृजन् मूयः कन्यकुर्वन् पुनर्गतः । स्वमार्गप्रेऽपठद् दुर्गं भद्रो वादीश्वरोऽन्यदा ॥ ८५
५३. चित्रकूटमिदं भद्रे ! प्रथिव्यामेकलोचनम् ।
द्वितीयस्याम्यकस्यार्थं तपस्तपति मेदिनी ॥ १ ॥
- कुमारः सपरीवारः तत् श्रुत्वाऽऽद्य तं नगम् । विस्मितः सर्वतो वीक्ष्य दिग्भागान् निजगाद च ॥ ८६
५४. शैलाः सर्वे गण्डशैलानुकारा वृद्धा ग्रामाः क्षामग्रामोपमानाः ।
कुल्याकल्पाः प्रोदसिन्धुमवाहाः सन्ददयन्ते दूरतोऽग्राधिरुदैः ॥ १ ॥
- ततः श्रीरघुवंशमौक्तिकश्रीकीर्तिधराजर्षिपुत्रस्य मुकोसलमहर्षेः पूर्वमवनानृत्याभीकृतोपसर्गस्य समुत्पन्न-
केवलज्ञानस्य निर्गममूिकां पित्रकूटसन्नां भत्ता,

१२५. तत्तददीक्ष्य सोत्पद्यः कन्यकुम्भपुरं ययौ । आम्नायां लक्ष्यो वीक्ष्य लक्ष्यात्मान् सन्निभः ॥ ८७
 पश्यन् कंचित् किमात्रा दृश्यन्ते गणनानिगाः । सोऽप्युच्ये न करोऽप्राप्तिं धृतानां तद् वना अमी ॥ ८८
 राज्येऽहमपि धृतानां करं मोक्ष्ये स्त्रीगृणि । निचिन्त्येति कुमारोऽगात् फार्सीं निर्गन्धेयमाक् ॥ ८९
 ग्रामक्षेत्रेण पणिना यन्नायैः सत्कृतः कृत्वा । द्वितीयेऽपि लुण्ठ्यमानं तदहं वीक्ष्य दुःखितः ॥ ९०
 कंचित् पश्यन् किमिदं सोचेऽप्युग्रयो यणिक् । मृतोऽस्मीं सहर्हं तेन लुण्ठ्यते राजपुरुषः ॥ ९१
 श्रुत्वेति चकितः स्वान्ते मयस्त्वं निभावयत् । यया क्षणादसौ नष्टः श्रेष्ठी सर्वं तथा भवेत् ॥ ९२

९५. अस्सारः संसारः सरलकदलीसारसदृशो,
 लसद्दुविचुल्लेप्याचक्षितचपलं जीवितमिदम् ।
 यदेतत् तारुण्यं नगगतनदीवेगसदृशं,
 अहो घाट्यं पुंसां तदपि विपयान् धावति मनः ॥ १ ॥
 कुमारमिन्तयदसौ धिग् राज्यं यदपुत्रिणाम् । स्लेच्छन्नामपि सर्वस्वं राजा यक्षानि पुत्रवत् ॥ ९३

९६. दुर्भिक्षोदयमद्यसंग्रहपरः पत्युर्वयं कन्यधुकी,
 घ्यापत्यर्पतेभिषक् मदगणोत्पातं कलि नारदः ।
 दोषग्राहिजनस्तु पश्यति परच्छिद्रं छलं शाकिनी,
 निःपुत्रं म्रियमाणमात्ममवनीपालो हृद्वा याच्छति ॥ १ ॥
 राज्ये नाहं ग्रहीष्यामि स्वदेशे स्वमपुत्रिणाम् । प्रतिज्ञायेति कुमरो गतः पाटलिपुत्रके ॥ ९४
 तत्र च पुरा संजातनयनन्दकारितनवखण्णमयपर्वतादिस्वरूपं श्रुत्वा मनसचिन्तयत्—

९७. येषां विसृष्टः प्रतिपदमियं प्ररिता भूतघात्री,
 धैर्य्येतद् मुचनवलपं निर्जितं लीलयेव ।
 तेऽप्येतस्मिन् शुक्रमपहृदे मुहुपस्तम्बलीलां,
 घृत्वा घृत्वा सपदि विलयं मूसुजः संप्रयाताः ॥ १ ॥
 यदस्माकं व्रितचयो भविष्यति तदा दानभोगादौ व्ययं करिष्याम इत्यादि बहु विचिन्त्याग्रे चचाळ ।
 ततो राजगृहे गच्छन् वीक्ष्य वैभारपर्यंतम् । श्रुत्वा समवसरणस्थानान्येव विसिम्बिधे ॥ ९५
 तत्र ग्रामवपुण्यप्राग्मारशास्त्रिः श्रीशालिभद्रस्य सौधनिर्माल्योत्तीर्णमाणित्र्यमणिमयाभरणप्रक्षेपवापी-
 प्रसुखस्थानानि निरीक्ष्य भोगलीलां वैराग्यं च श्रुत्वा विस्मयस्मेरमनाभिनन्तयति स्म । यथा—

९८. प्रपञ्चज्ञानविधेकिनोऽमलधियः कुर्वन्त्यहो दुष्करं,
 यन्मुखन्मुपभोगभाङ्गपि धनान्येकान्ततो निःसृष्टः ।
 न प्राप्तानि पुरा न संप्रति न च प्राप्तौ दृढप्रत्ययाः,
 याञ्छामात्रपरिग्रहाद्यपि परं स्वर्गं न शक्ता वयम् ॥ १ ॥

- ततो वैभारगिरिमारुह्य । श्रीशालिभद्रपादपोषगमानशनशिलतलादि निरीक्ष्य चेतसि चमत्कृतो वैरा-
 ग्यवान् जातः । ततो नयद्वीपकदेशेषु गत्वाऽजयपुरं ययौ । तत्र बहिः सर्वतुल्यफलोपेतमनोरमोद्याने शक्ता-
 यत्तारतीर्थं गतः । तत्र कमपि वृद्धपुरुषं तत्स्वरूपमपृच्छत् । तेनोक्तम्—पुरा श्रीदुर्गादिदेवस्य शतं पुरा आसन् ।
 तेषु जयनामकुमारसापितमिदं जयपुरम् । अन्यदाऽन शक्रादिसुरासुरनरनिकृत्तायकसेव्यपादारविन्दः श्रीकृष्ण-
 देवः समवासर्पित् । तदा समवसरणस्थाने श्वनिर्मितः प्रासादोऽयम् । पद्भुतमयमुद्यानं च मगवत्पूजार्थमिदम् ।

एतदाकर्ण्य विस्मयमनाश्चेतसीदं चिन्तयन्—‘अहो ! अनादिकालीनोज्यं श्रीजितधर्मः, महाप्रभावश्च । ततः स्वयं तत्र गत्वा आदिदेवं ननाम ।

ततोऽपि कामरूपेऽगात् कामाल्येक्षणकौतुकी ।

तत्र कामाक्षीदेवीभवने गतः । पूजार्थमागतं निजरूपनिर्जितकामधामाक्षीगर्भसर्वस्वं स्वीष्टुन्दं देशस्वभावा-
न्मुक्तमर्यादं सकलकलाकुशलमवेक्ष्याचिन्तयत्—

६९. संसार ! तव निस्तारपदवी न दवीयसि । अन्तरा दुस्तरा न स्युर्यदि रे मदिरेक्षणाः ॥

६०. वैरिधारणदन्ताग्रे समारुह्य स्थिरकृता । धीरश्रीर्यैर्महासत्त्वैर्योपिद्रिस्तेऽपि खण्डिताः ॥

६१. ततोऽगात् तत्र यथास्ति सर्परूपेण भूपतिः । भौतिकं देवकं चापि यद्राज्ये न भयं भवेत् ॥ ९६

कश्चिद्दृष्ट्वापथे सर्परज्यकारणमपृच्छत्—तेनोक्तम्—‘भो ! पुरा नागकुमारदेवस्वापितं नागेन्द्रपत्तनमिदम् ।

तत्र श्रीकान्तराजा अत्यन्तश्रीमान् दाता मोक्षा विवेकी प्रजाप्रियः परं यदपि तदपि कारणं प्राप्य क्रोधी भवति ।”

६१. यतः—नाकारणरूपां संख्या संख्याताः कारणे क्रुधः ।

कारणेऽपि न क्रुप्यन्ते ये ते जगति पंचपाः ॥ १ ॥

ततः स राजाऽन्यदा क्रोधान्धो व्रजन् सौधान्धकारे सम्भामिपातमूर्च्छितो निःशुभो मृत्वाऽऽर्वध्यानकृशात् सप्त-
फणालंकृतः सर्पोऽगूत् स्वमाण्डागरे । स मंत्रिगिर्वारं वारं बहिर्मुक्तः स्वद्रविणमोहितः पुनः पुनस्त्रैवावाति । राज्यं
पुत्रं विना[शून्यं]जातम् । वैरिभिर्निरुद्धम् । ततो महति संकटे लौकैः पुरस्थापकनागकुमारदेवः स्यूतः । स समायातः ॥
स जातिस्तरं नागं सप्तफणालंकृतं [दृष्ट्वा, अयं] अस्मदीयकुलोत्पन्नः, पुराऽन्यस्य पुरस्य स्वामी, ततोऽयमेव राजा
भवतु,—इति नागकुमारदेवकृतराज्याभिषेकस्तत्राभावाद्वाज्यं करोति । देवः सौख्यं विधाय स्वस्थानमगात् । सोऽयं
नागराजसाम्राज्यम् । एतद्विशम्य कुमारेण चिन्तितम्—‘अहो ! दुर्गतिदाता क्रोधः । ततः पुरमग्ये—

कुमारोऽगाच्चर्मकारयालचंद्रापणेऽन्यदा । उपानदर्थं तेनापि सादरं पूर्वनिर्मितम् ॥ ९७

उपानदयुगलेतद् सुज्यते तव पादयोः । मूल्यानालं तव स्वामिन् ! मंगलीके भवा कृतम् ॥ ९८ ॥

हृष्टश्च शुभवाक्येन शुश्राव कुमारस्तदा । पत्तने पादुकाराज्यं मरणं सिद्धभूपतेः ॥ ९९

कुमारपालराजानं शृणोपि पत्तने यदा । शीघ्रमेयास्तदाम्य मोचिकं कुमारस्ततः ॥ २००

उज्जयिन्यां सानुचरो गत्वाऽखण्डप्रयाणकैः । कक्षाली—सिद्धपुरेऽगात्वाशेषकुटुम्बकम् ॥ २०१

तत्र पूर्वप्रतिपन्नमातुल्य द्विजन्मनः । गृहे मुक्त्वा स्वकुटुम्बमेकात्री पत्तने ययौ ॥ २०२

*

६२७. गत्वा गृहे कृष्णभट्टदेवस्य भगिनीपतेः । रात्रौ ननाम भगिनीं कुमारः प्रमिलाभिधाम् ॥ २०३ ॥

प्रातेति प्रत्यभिज्ञाय तयापि स्नापितः स्वयम् । स्नानरीरे वीक्ष्य स्नातं दुर्गां शाकुनिकोऽम्बवीत् ॥ २०४

सत्ताहान्तर्मवान् राजा प्रमाणं शकुना यदि । तदाकर्ण्य भगिन्याऽपि विज्ञप्तं पत्युरात्मनः ॥ २०५

मण्डलेशकृष्णदेवः कुमारं परिभ्य तम् । तत्रैव राज्यं नान्यस्य मा निपीदेत्युवाच सः ॥ २०६

महितदंशेऽशीशं विजयपालराणकम् । मित्रगाकार्यं कृष्णेन पर्यालोचः कृतस्ततः ॥ २०७

अग्रे प्रधानैश्चोलकयौ तौ द्वौ राज्यायमाहूतौ । महीपाल-रत्नपालौ राज्यं त्वसैव मे मतिः ॥ २०८ ॥

द्वितीयेऽपि प्रधानानां प्रापयित्वेति तौ ततः । आजुह्वयत् कुमारं च श्रीजयसिद्धमेनके ॥ २०९

ततः प्रधानैः सम्भूय पूर्वं राज्यायमाहूतः । महीपालस्तु तावत्वा दत्तादेशं करोमि किम् ॥ २१०

तं निरुज्य रत्नपालस्त्रैराहूतो महेश्वरम् । प्रणम्य सचिवादींश्च प्राध्वलिः प्राह पूर्ववत् ॥ ११

विष्टः सोऽन्यमाहूतः कुमारपाल ईश्वरम् । नत्वा सहेलभावपौत्तरीपायलसमयम् ॥ १२

कुमारपालः [तैः] पृष्टः—‘कथं राज्यं करिष्यसि ?’ । कृपाणं दर्शितं तेन केनापि पठितं पदः ॥ १३ ॥

६२. न श्रीः कुलश्रमायाता शासने लिखिता न तु ।

वृद्धेनाग्रम्य सुसीत धीरभोग्या यस्तुन्धरा ॥ १ ॥

तानाह्लास्तामिषेकाय श्येन्द्रासनमास्थितः । ततः कृष्णादिभिः श्रोत्रे परामर्शं विमुच्य भोः ! ॥ १४

अत्रापि मा निष्पन्थं कार्यं चेतीवितेन यः । तद्भित्तैस्तेलया चक्रे कुमारगुणरक्षितैः ॥ १५

मुक्तानां सेनिका शिषा तन्शीर्षेभूत् सपलिका । कृष्णदेवमष्टमुख्यैः सती रावेत्यसौ नतः ॥ १६

श्रीकुमारपालदेवो वेष्टितो मण्डलेभ्यः । पट्टस्त्रिसमारूढो मेघाङ्गमरमण्डितः ॥ १७

चामरैर्वर्ज्यमानस्तु गृह्यन् पीरजनाश्रितः । विविधातोषमिषोपैर्षिरीकृतदिहमुखः ॥ १८

शास्त्रिकाशीयपादातिरपकट्यामिकोदिभिः । पुरतः पार्श्वतः पश्चात्त्रैकेष परिवारितः ॥ १९

प्रदत्तच्छटकुम्भिमर्दमैर्गमदैरिव । ददरानं तदाऽर्घ्यम्यो राजा श्लाघादमासदत् ॥ २०

॥ १८. ततः श्रीमत्कान्हडदेवमुख्यैः समस्तैरपि [सामन्तैः] पश्चात्तुष्पितमृतं नमोऽकारि । स प्रौढतया देशान्तरपरिश्रमनैर्गुण्येन राज्यशास्त्रं स्वयं कुर्वन्, राज्यवृद्धानां प्रधानानामुपेक्षमानस्तैः सम्मूय व्यापादयितुं व्यवस्थितः । साम्प्रकारगोपुरेण न्यसेषु घातकेषु प्राक्तनशुभकर्मणा प्रेरितेन केनाप्यासेन ज्ञापितस्त्वद्वृत्तान्तस्तं प्रदेशं विहाय द्वारान्तरेण वषं प्रविष्टः । तदनु तान् प्रधानान् वमपुरीं प्रति प्रादिणोत् ।

॥ १९. स भावुकमण्डलेभ्यः शालकसम्पन्नात् राजस्यापनाचार्यत्वाच्च राजपाटिकायां संवाचसरेषु च प्राक्तनदुःखान् वर्यां समर्मतया जल्पति स्म । राज्ञोक्तम्—‘त्वयाऽन्यपरमेवविषं समासमर्थं न वाच्यं, विजने तु यद्व्यथा वाच्यम् ।

६३. यतः—आज्ञाभद्रो नरेन्द्राणां महतां मानखण्डना ।

मर्मयाकयं च लोकानामशस्त्रो यश्च उच्यते ॥ १ ॥

६४. याचको यश्चको व्याधिः पंचत्वं मर्मभाषकः ।

योगिनामप्यमी पञ्च प्रापेणोद्देगहेतयः ॥ २ ॥

॥ इति राज्ञोपरुद्ध उत्कटतया अवज्ञावशाच्च—‘रेणात्मज्ञ । इदानीमेव पादौ त्यजामि ?’ इति भाषमाणो मर्तुकाम औषधमिव तद्वचं पश्यमपि न जग्राह । नृपसदा तदाकारसंवरणेनागृह्यं विद्यायापरस्मिन् दिवसे नृपसहेतितैर्मलेखदहमक्षं कृत्वा नयनयुगलमुद्धृत्य, तत्तत्तं तदावसे प्रस्थापयामास । अग्रयान्तरेऽप्युक्तम्—

६५. काफे शीघ्रं घृतकारेषु सत्यं, सप्यं क्षान्तिः स्त्रीषु कामोपशान्तिः ।

ह्रीवे पैर्यं मद्यपे तत्त्वचिन्ता, राजा मित्रं केन दृष्टं श्रुतं वा ॥ १ ॥

॥ ६६. यतः—शास्त्रं सुनिश्चितयिष्या परिचिन्तनीयमाराधितोऽपि नृपतिः परिराङ्गनीयः ।

आत्मीकृताऽपि युयतिः परिरक्षणीयाः शास्त्रे ह्यपे च युवती च कुतः स्थिरत्वम् ॥ २ ॥

६७. आदौ भयैवापमदीपि नूनं, न तद्देहेनामचहीलितोऽपि ।

इति श्रमादद्गुलिपर्वणापि, स्पृशेत् नो दीप इवावनीपः ॥ ३ ॥

इति विमृशद्भिः समन्ततः सामन्तैर्यथामन्तविचैन्ततःप्रभृति स नृपतिः प्रतिपदं सिषेवे ।

॥ ३०. पञ्चमिषेकादन्तरं सोलारुतामा गन्धर्वोऽसरे गीतकलयाऽनुलया रञ्जिताद् राज्ञः षोडशचक्रं शतं प्रसादे द्रक्ष्यामवाच्य, तैः सुखमक्षिकं विसाध्य, शालकान् तथा सन्तर्षयन् ‘राज्ञो दानमत्सर्गि’त्युपहसन्, कुपितेन राज्ञा निर्बामितो विदेशं गतः । तत्रैव भूयतेः पत्न्योपिताद् यज्ञयुगलमानीयोपायनीकुर्वन् ‘चोत्सृज्यभूषणैर्न संमानितः । कदाचित् कोऽपि वैदेशिकगन्धर्वो ‘मुपितोऽस्मी’ति तारं हुम्भारवं कुर्वान्, ‘केन मुपितोऽस्मी’ति राज्ञामिदितो ‘मम गीतकलयाऽनुलया समीपयुपेयुषा कौतुक्पारितगल्गृह्येन नश्यता शृणो’ति विज्ञापयामास । तदनु

सोलाभिधानो गन्धर्वराट् नृपतिना समादिष्टः, अटवीमटन्तं स्फीतगीतादिकृष्टिविधया गले खेलत्कनकगृह्णलमृगं नगरान्तः समानीय तस्य सूपतेः समासमर्धं दर्शयामास । अथ तत्कलाकौशलेन चमत्कृतमानसः नृपतिः सोलाकं गीतकलाया अवर्धि पप्रच्छ । स तु शुष्कदारुणः पक्षवप्ररोहमवर्धि विज्ञसवान् । तर्हि तत्कौतुकं दर्शयेत्यादिष्टः, अर्घुवाद् गिरिविरहनामानं वृक्षमाश्लेषादानाय्य तत्शुष्कशाखाखण्डं राजाङ्गणे कुमारमृत्तिकाहस्तालवाले चिक्षेप । भन्द्धारवर्णाभनवधगीतकलाया सद्यः मोलसत्पल्लवितं निवेदयन्, स सपरिवारं नृपं तोषयामास । तदा सन्तुष्टेन राज्ञा पारितोषके ग्रामयनलं दत्तम् । — चङ्कारसोलाप्रबन्धः ।

*

§ ३१. कृतोपकारानाकार्यं सर्वान् सत्त्वहितस्ततः । कृतज्ञः कृतवान् राजा तेषां पूजां यथोचिताम् ॥ २१

६८. स्वामिभक्तो जनोत्साही कृतज्ञो धार्मिकः शुचिः ।

अकर्कशः कुलीनश्च शास्त्रज्ञः सत्यभाषकः ॥ १ ॥

६९. विनीतः स्थूललक्षश्चाव्यसनी वृद्धसेवकः ।

अधुद्रः सत्त्वसंपन्नः प्राज्ञः शूरोऽचिरक्रियः ॥ २ ॥

७०. पूर्वपरीक्षितः सर्वोपधासु निजदेशजः ।

राजार्थ-स्वार्थ-लोकार्थकारको निस्पृहः शमी ॥ ३ ॥

७१. अमोघवचनः कल्पः पालिताशेषदर्शनः ।

पात्रौचित्ये च सर्वत्र नियोजितपदक्रमः ॥ ४ ॥

७२. आन्वीक्षिकी-त्रयी-वार्त्ता-दण्डनीतिकृतश्रमः ।

क्रमागतो वणिक्पुत्रो भवेन्मञ्जरी न चापरः ॥ ५ ॥

इति नीतिं विमृश्य तेन राज्ञा पूर्वोपकारकर्तुः श्रीमदुदयनाङ्गजः श्रीचार्म्मट्टदेवो महामात्यक्षके । आलिगनामा व्याधान् प्रधानं, महं उदयनदेवश्च ।

§ ३२. तदा चोलक्यराज्ञा कृतज्ञचक्रवर्तिना आलिङ्गकुलालय सप्तशतीग्राममिता विचिना चित्रकूटपट्टिका ददे । ते तु निजान्वयेन लङ्घमाना अद्यापि 'सागरा' इत्युच्यन्ते । यैश्च छिन्नकण्टकान्तरे प्रक्षिप्याक्षतो रक्षित-स्तेऽङ्गक्षकपदे प्रतिष्ठिताः । विस्मृताः श्रीहेमसूरयः ।

*

§ ३३. अन्यदा उदयनमन्त्रिणाऽऽहूताः श्रीपत्तने समायाताः समहोत्सवम् । कदाचिद् गुरुमिरूचे—'हे मन्त्रिन् ! त्वं भूषं रहो भूयाः—अद्य त्वया नवीनराज्ञीगृहे न सुप्तव्यं रात्रौ, सोपसर्गत्वात् । केनोक्तमिति पृच्छेच्चैत् तदाज्याग्रहे मम नाम भूयाः' । ततस्तेन मन्त्रिणा तथोक्ते, राज्ञा च तथाकृते, निशि निमुत्पातात् तस्मिन् गृहे दग्धे, तस्यां च राज्ञां मृतायां राजा चमत्कृतः । जगद् सादरम्—'मन्त्रिन् ! कस्वेदमनागतज्ञानं, महत्तत्परोपकारित्वं च ?' ततो राज्ञा-निर्बन्धे कृते मन्त्रिणा श्रीगुरुणा मागमनमूचे । तत् श्रुत्वा प्रसुदितो नृपस्तानाकारयामास । राजसमायासुपागता-नम्रुत्पाय वचन्दे, प्राञ्जलिब्रवाच च—'भगवन्नहं निजासमपि दर्शयितुं नाहं तनभवताम् । तदा स्तम्भतीर्थे रक्षितः, भाविराज्यसमयचिठडिका चार्पिता । परमहं प्रातराज्योऽपि नास्मापि । शुष्मार्कं निष्कारणप्रथमोपकारिणा-महं कर्षचनापि नाट्टनीभवामि' । सुप्रमिरूचे—

इत्थं विकल्पसे कस्मात् त्वमात्मानं मुषा नृपः । उपकारक्षणे यत्ते संप्रत्यलि समागतः ॥ २२

कृतज्ञत्वेन चेत् प्रत्युपधिक्षिस्त्व, तर्हि निश्चजनीने श्रीर्जने धर्मे निजं मनो निधेहि । राज्ञा तत्रतिपयोक्तम्—'शुष्मामिरिहानिशमागन्तव्यमिति' । एवमाचार्यैः सह राज्ञः संगतिः समजलि ।

*

॥ ३४. अथ श्रीकुमारपालः समस्तसामन्तवक्रवालचतुर्द्वयचमूचक्रमणचलाचलभूवलयः, दिग्विजययात्रायै चचाल । तत्र प्रथमं दक्षिणांशं प्रति प्रक्षितो लाट-महाराष्ट्र-कर्णाट-तिलंगादिदेशान् विन्ध्याचलम-साधयत् । ततो दक्षिणसमुद्रतटनिकटेऽट्टन् कलोलान् दृष्ट्वा कम्पकारणमभ्युच्छत् । तत्र कवयः प्रोबुः—

७३. प्रासः श्रीरेष कस्मात् पुनरपि मथितं मन्यखेदं विधिच्छुः

निद्रामप्यस्य संप्रत्यमलसमनसो नैव संभाषयामि ।

सेतुं यम्राति भूयः किमिति च सकलद्वीपभाषानुपात-

स्त्वय्यापाते विकल्पानिति दधत इवाभाति कम्पः पयोवेः ॥ १ ॥

सपादलक्ष्मणौचिलेऽदात् । ततः सेतुप्रग्नं विलोक्य श्रीरामदेवप्रशस्तिमवाचयत् । यथा—

७४. शय्या शायिलमासनं शुचि शिलासद्य द्रुमाणामधः,

शीतं निक्षेपवारि पानमशनं कन्दाः सहाया मृगाः ।

इत्यप्रार्थितलभ्यसर्वविभवे दोषोऽयमेको घने,

दुःप्रापार्थिनि यत्परार्थघटनावन्यैर्वृथा स्वीयते ॥ १ ॥

अहो रामस्य वदान्यता वेगेऽपि । ततः परशुरामस्वाश्रमं विलोक्योवाच—‘अहो ! श्रोतस्य विस्फूर्जितम् । यः पूर्वं स्वां जननीमपातयत्’ । ततः—

७५. येन त्रिःसप्तकृत्वो नृपयलवसासान्द्रमास्तिकयपङ्कः,

प्राग्भारेऽकारि भूरिच्युतरुधिरसरिद्वारिपूरेऽभियेकः ।

यस्य स्त्रीवालवृद्धावधिनिघनविधौ निर्दयो विश्रुतोऽसौ,

राजन्योचांसकटकधनपटुरटद् घोरधारः कुठारः ॥ १ ॥

अहो प्राणिनां सकलपुसार्थप्रलयां सदा संनिहितोज्यं श्रेयः आचन्द्रार्कमयश.भट्टपट्टहृषट्नापण्डित इति

सचिन्त्य पश्चाद् व्याप्युद्यमानः पथि प्रवीणजनवाणीमशृणोत् । यथा—

७६. तावकीनकटकैरयोदता घूलयो जगति कुर्युरन्यताम् ।

चेदिमाः करिघटामद्राम्भसा भूयसा प्रशमयेद्य सर्वतः ॥ १ ॥

सपादलक्षमत्र दानम् ।

अथ पश्चिमां प्रति चचाल । तत्र सुराष्ट्र-प्राच्यणवाहक-पंचनद-सिन्धु-सौवीरादिदेशान् साधया-

मास । तत्र सिन्धुपथिमतटे पद्मपुरे पद्मानुपपुत्री पश्चिमी पद्मावती नाम्नी स्वप्रतीहारीमुखेन श्रीकुमारपाल-देवसातिरूपादिरूपं श्रुत्वा, ततः कृतनिश्चया पित्रा विमुष्टा, सप्तकोटीद्रव्यसुता, सप्तशतसैन्यवतुह्रमपरिवृता, स्वसमानपोडशवराद्रनासहिता, स्वपंक्ता समायाता राज्ञा परिणीता । अस्मिन्नवसरे कथितं पपाठ—

७७. एकस्त्रिंशो हृदि सदा वसति स्म चित्रं यो विद्विषां विदुषां च मृगीहशां च ।

तापं च संमदभरं च रतिं च सिञ्चत् सूर्योऽप्यमणा च विनयेन च लीलया च ॥ १ ॥

अत्रापि सपादं लक्ष्मणम् । ततः पश्चादगच्छन् द्वारिकासद्यः केनापि विज्ञतः—‘देवात्र कृष्णराजो श्रील्लिखन्त्येते’ ‘राज्यमहोत्त’ ‘तन्नेदकरो’ ‘द्वारिकासद्य’ ‘द्वारे’.

अयोध्यां प्रति प्रतप्से । तत्र कास्मीरोद्दिगान-आलंघर-सपादलक्ष पर्यंत-स्वसादिदेशान् हिमाचलमसाधयत् । तत्र गंगातटे नानावेषक्रियाशालादिभेदेन परस्त्रापिषेपरात्र निवदमानान् बहु-विपतीर्यकानवलोक्याचिन्तयत्—

७८. प्रसन्नस्थास्तसद्गस्य चीतरागस्य योगिनः ।

अवन्ति सिद्धयः सर्वो विपर्यासे न किंचन ॥ १ ॥

७९. सर्वज्ञता नास्ति मनुष्यलोके नात्यन्तमूर्खोऽपि जनो हि कश्चित् ।

ज्ञानेन हीनोत्तममध्यमेन यो यद् विजानाति स तेन पण्डितः ॥ २ ॥

ततस्तत्र राजा निजकीर्तिप्रसरावसरमेवैव सकलपाण्डितानां यथाकामं दानमदात् । ततो वाणारस्यां मृतानन्दयोगिनं बहुपरीवारवृत्तं अनेकविधामव्रतघण्टादिविचित्रकलाकौशलेनात्मीयकृतयदुजनं दृष्ट्वाऽचिन्तयत् -

८०. ये लुब्धचित्ता विपयार्थभोगे बहिर्विरागा हृदि बद्धरागाः ।

ते दाम्भिका वैपधराश्च धूर्ता मनांसि लोकस्य तु रञ्जयन्ति ॥ १ ॥

८१. कुलीनाः सुलभाः प्रायः सुलभाः शास्त्रशालिनः ।

सुशीलाश्चापि सुलभा दुर्लभा भुवि तात्त्विकाः ॥ २ ॥

ततः प्राचीं प्रति प्रतस्थे । तत्र कुरु-सूरसेन-कुशावर्त-पांचाल-विदेहा-दृष्टार्ण-भागवादीन् देशानसाधयत् । ततो राजाऽप्रतो गच्छन् कापि वने निर्विजने रहः प्रदेशे कमपि मुनिपुंगवमेकाकिनमन्तः समा-
पिस्त्राधीनमनःप्रयोगं नासाप्रविन्यस्ताद्धनिमीलितनयनं प्रथमपीयूषपातमुहितं सकलप्राणिवर्गस्य निजसंसर्गप्रणा-
शितमिसर्गवैरं स्वान्तैकान्तभावज्ञातवृषनिर्मितप्रणामं विलोक्य राजा सविस्मयं चिन्तयति स्म -

८२. तृणं ब्रह्मविदः स्वर्गस्तृणं शूरस्य जीवितम् ।

विरक्तस्य तृणं नारी निरीहस्य तृणं नृपः ॥ १ ॥

ततो राजा क्षणान्तरे कृतप्रणामः पुनः सकलमवक्ष्येनाशिनीं धर्माशिपां समासाद्य प्रथमकरोत् - 'भगवन् !
कथं दुरन्तविपयाशा निराशाश्चक्रे ?' मुनिस्त्वाच - 'राजन् !

८३. यस्यात्म-मनसोर्भिन्नरूपयोर्मैत्री प्रवर्तते ।

योगविद्वैकनिम्नेषु तस्येच्छाविषयेषु का ॥ १ ॥

एतन्निशम्य राजा सपरिकरः क्षणं मुनिप्रभावात् प्रशान्तस्वान्तः चेतसि चिन्तां चकार । अहो स्वार्थकृतसापि
साम्यस्य महिमा नहि मानगोचरः । यतः -

८४. सारंगी सिंहशापं स्पृशति सुतधिया नन्दिनी व्याघ्रपोतं,

मार्जारी हंसयालं प्रणयपरवशा केकिकान्ता भुजङ्गम् ।

वैराण्याजन्मजातान्यपि गलितमदा जन्तवोऽन्ये त्यजेयु-

र्ह्यष्टा साम्यैकरुदं प्रशमितकलुषं योगिनं क्षीणमोहम् ॥ १ ॥

ततो मुनिस्वरूपं निरूप्य स्वात्मानं निनिन्दः । अहो विपयाशकलुषं जगत् । ततो मुनिदेशानां निशम्य
कतिभिः प्रयाणैः साधितभूलयः, निभृतं भूतभाण्डागारः, चतुरङ्गचमूकशस्त्रीकृतचतुराशः, परितार्थिजनाशः, कृत-
कुनीतिप्रगाशः, प्रादुःकृतधर्ममार्गप्रकाशः, यशःपुञ्जपूरितविभुनावकाशः श्रीकुमारपालनरेश्वरः कृतप्रवेश-
मङ्गलमहोत्सवः श्रीपञ्चनमाजगाम । द्वाप्तसत्तिसामन्तभूपतैः कृतराज्याभिषेकः साम्राज्यं करोति ।

*

✓ ३५. अथान्यदा श्रीचौलुक्यचक्रवर्ती सर्वावसरे सितः काँकणदेशीयस्य मह्लिकार्जुनस्य राज्ञो भागधेन
राजपितामह इति विरुदमभिधीयमानमस्मोत् ।

॥

८५. यथा - जित्वा प्राग् निखिलानिलापतिवरान् दुर्वारदोर्वीर्यतः,

कृत्वा चात्मयशंचदानविरतं तान् पौत्रवत् सर्वदा ।

धत्ते राजपितामहेति विरुदं यो विश्वविश्वश्रुतं,

सोऽयं राजति मह्लिकार्जुननृपः कोदण्डविद्यार्जुनः ॥ १ ॥

॥ ३४. अथ श्रीकुमारपालः समस्तसामन्तचक्रवालचतुरङ्गचमूचक्रमणचलाचलमूलवलय', दिविजयसन्नायै चचाल । तत्र प्रथम दक्षिणाशां प्रति प्रस्थितो छाट-भराराष्ट्र-कर्णाट-तिलंगादिदेशानां विन्ध्याचलम-साधयत् । ततो दक्षिणसमुद्रतटनिकटेऽष्टन् कलोलान् दृष्ट्वा कम्पकारणमप्युच्छत् । तत्र कवेयः प्रोचुः -

७३. प्रासः श्रीरेप कस्मात् पुनरपि मथितं मन्यखेदं विधिच्छुः

निद्रामप्यस्य संप्रत्यनलसमनसो नैव संभावयामि ।

सेतुं यन्नाति भूयः किमिति च सकलद्वीपनाथानुपात-

स्त्वप्यापाते विकल्पानिति दधत इवाभाति कम्पः पयोधेः ॥ १ ॥

सपादलक्ष्मणौचित्येऽदात् । ततः सेतुवन्धं विलोक्य श्रीरामदेवप्रशस्तिमवाचयत् । यथा-

७४. शय्या शाङ्खलभासने श्लिष्टि शिलासन्न द्रुमाणामधः,

शीतं निश्चैरवारि पानमशनं कन्दाः सहाया मृगाः ।

इत्यप्रार्थितलभ्यसर्वविभवे दोषोऽयमेको बने,

दुःप्रापार्थिनि यत्परार्थघटनाचन्दैर्दृष्टा स्थीयते ॥ १ ॥

अहो रामस्य वदान्यता बनेऽपि । ततः परशुरामस्याश्रमं विलोक्योवाच - 'अहो ! क्रोधस्य विस्फूर्जितम् । य-
त्वं खां जननीमघातयत्' । ततः -

७५. येन त्रिःसप्तकृत्यो नृपबलवसासान्द्रमास्तिरूपङ्कः,

प्राग्भादेऽकारि भूरिच्युनरुधिरसरिरक्षारिपूरेऽभिपेकः ।

यस्य स्त्रीबालशृङ्गावधिनिधनविधौ निर्दयो विश्रुतोऽसौ,

राजन्योचांसङ्कटक्रथनपटुरदद् घोरधारः कुठारः ॥ १ ॥

अहो प्राणिनां सकलपुरुषार्थप्रलप्रीं सदा सनिहितोऽयं क्रोधः आचन्द्रार्कमयश्च पटुपट्टहृष्टनापण्डित इति

७६. सचिन्त्य पश्चाद् व्यासुतामानं पपि प्रवीणजनवाणीमशृणोत् । यथा -

७६. तायकीनकटकैरथोद्धता धूलयो जगति कुर्युरन्ध्रताम् ।

चेदिमाः करिष्यन्मदान्ममसा भूयसा प्रशमयेन्न सर्वतः ॥ १ ॥

सपादलक्ष्मणं दानम् ।

अथ पश्चिमां प्रति चचाल । तत्र सुराष्ट्र-ब्राह्मणबाहक-पञ्चनद-सिन्धु-सौवीरादिदेशान् साधया

७७. मास । तत्र सिन्धुपश्चिमतटे पद्मपुरे पद्मनृपपुत्री पद्मिनी पद्मावती नाम्नी स्वप्रतीहारीमुखेन श्रीकुमारपाल-
देवस्यानिरूपादिसरूपं श्रुत्वा, ततः कृतनिधया पित्रा विसृष्टा, समकौट्यैद्रव्ययुता, सप्तदन्तैश्वर्यवतुरङ्गमपरिवृता,
स्वसमानपौडश्वराहनासहिता, स्वयंवरा समायाता राज्ञा परिणीता । अस्मिन्नवसरे कश्चित् पपाठ -

७७. एकत्रिंशो हृदि सदा वसति स चित्रं यो विद्विषां विदुषां च मृगीहशां च ।

तार्षं च संमदभरं च रतिं च सिञ्चत् सूर्योऽप्यमणा च विनयेन च लीलया च ॥ १ ॥

अनापि सपाद लक्ष्मणम् । ततः पश्चादागच्छन् द्वारिकासन्नं केनापि विज्ञप्तं - देवाय मृच्छराजो
वर्तिनिकन्दनो राज्यमकरोत् । तत्र देवदायि द्वादशभ्रातृभ्यां ददौ ।

अयोध्यां प्रति प्रवसे । तत्र कास्मीरोद्भिद्यान-ज्वालंघर-सपादलक्ष्मण-पर्वत-न्वसादिदेशानां
हिमाचलमसाधयत् । तत्र गङ्गातटे नानावेपथियाश्वत्थदेवतादिभेदेन परस्परविशेषपरान् विवदमानान् पटु-
विषतीर्थकानवलोक्यापिन्त्यत् -

७८. प्रसन्नस्यास्तसङ्गस्य घांतरागस्य योगिनः ।

भयन्ति सिद्धयः सर्वा विपर्ययासे न किञ्चन ॥ १ ॥

७९. सर्वज्ञता नास्ति मनुष्यलोके नात्यन्तमूर्खोऽपि जनो हि कश्चित् ।

ज्ञानेन हीनोत्तममध्यमेन यो यद् विजानाति स तेन पण्डितः ॥ २ ॥

ततस्तत्र राजा निजकीर्तिप्रसरावसरमवेत्य सकलपाखण्डिनां यथाकामं दानमदात् । ततो वाणारस्यां
भूतानन्दयोगिनं बहुपरीवारवृत्तं अनेकविधामृततृण्यधादिविचित्रकलाकौशलेनात्मीयकृतबहुजनं दृष्ट्वाऽचिन्तयत् -

८०. ये लुब्धचित्ता विपयार्थभोगे बहिर्विरागा हृदि बद्धरागाः ।

ते दाम्भिका वैषधराश्च धूर्ता मनांसि लोकस्य तु रञ्जयन्ति ॥ १ ॥

८१. कुलीनाः सुलभाः प्रायः सुलभाः शास्त्रशालिनः ।

सुशीलाश्चापि सुलभा दुर्लभा भुवि तात्त्विकाः ॥ २ ॥

ततः प्राचीं प्रति प्रतस्थे । तत्र कुरु-सूरसेन-कुशावर्त्त-पांचाल-विदेहा-दृशार्ण-मागधादीन्
देशानसाधयत् । ततो राजाऽग्रतो गच्छन् कापि वने निर्विजने रहः प्रदेशे कमपि मुनिपुंगवमेकाकिनमन्तः समा-
विस्वाधीनमनःप्रयोगं नासाग्रविन्यस्तादृनिमीलितनयनं प्रथमपीयूषपानमुहितं सकलप्राणिवर्गस्य निजसंसर्गप्रणा-
शितनिसर्गवैरं स्वान्तैकान्तभावज्ञातनृपनिर्मितप्रणामं विलोक्य राजा सविस्मयं चिन्तयति स्म -

८२. तृणं ब्रह्मविदः स्वर्गस्तृणं शूरस्य जीवितम् ।

विरक्तस्य तृणं नारी निरीहस्य तृणं नृपः ॥ १ ॥

ततो राजा क्षणान्तरे कृतप्रणामः पुनः सकलमवक्षेपनाशिनीं धर्माशिषां समासाद्य प्रथमकरोत् - 'भगवन् !
कथं दुरन्तविषयाशा निराशाश्चके ?' मुनिस्वाच - 'राजन् !

८३. यस्यात्म-मनसोर्भिन्नरूप्योर्मैत्री प्रवर्त्तते ।

योगविधौ कनिष्ठेषु तस्येच्छाविषयेषु का ॥ १ ॥

एतन्निश्चयं राजा सपरिकरः क्षणं मुनिप्रभावात् प्रशान्तस्नान्तः चेतसि चिन्तां चकार । अहो स्वार्थकृतस्यापि
साम्यस्य महिमा नहि मानगोचरः । यतः -

८४. सारंगी सिंहशावं स्पृशति सुतधिया नन्दिनी व्याघ्रपोतं,

मार्जारी हंसबालं प्रणयपरवशा केकिकान्ता भुजङ्गम् ।

वैराण्याजन्मजातान्यपि गलितमदा जन्तवोऽन्ये त्यजेयु-

र्हन्ता साम्यैकरुदं प्रशमितकलुषं योगिनं क्षीणमोहम् ॥ १ ॥

ततो मुनिस्वरूपं निरूप्य स्वात्मानं निनिन्दः । अहो विषयाशकलुषं जगत् । ततो मुनिदेशानां निश्चयं
कतिभिः प्रयाणैः साधितभूषलयः, निभृतं भृतमाण्डागारः, चतुरङ्गचमूचञ्चलीकृतचतुराशः, पूरितार्थिजनाशः, कृत-
कुनीतिप्रणाशः, प्रादुःकृतधर्ममार्गप्रकाशः, यशःपुञ्जपूरितत्रिभुवावकाशः श्रीकुमारपालनरेश्वरः कृतप्रवेश-
मङ्गलमहोत्सवः श्रीपत्तनमाजनाम । द्वासप्ततिसामन्तभूपालैः कृतराज्याभिषेकः साम्राज्यं करोति ।

*

३३५. ध्यान्यदा श्रीचौलुक्यचक्रवर्ती सर्वावसरे स्थितः कौकणदेशीयस्य महिष्कार्जुनस्य राज्ञो मागधेन
राजपितामह इति विरुदमभिधीयमानमण्डितम् ।

८५. यथा - जित्वा प्राग् निखिलानिलापतिचरान् दुर्चारदोर्वीर्यतः,

कृत्वा चात्मवशंचदानविरतं तान् पौत्रवत् सर्वदा ।

षत्ते राजपितामहेति विरुदं यो विश्वविश्वशुतं,

सोऽयं राजति महिष्कार्जुननृपः कोदण्डविद्यार्जुनः ॥ १ ॥

एतदाकर्ण्य सोष्माणं राजानमभिगम्यागाधमुद्विनिविर्माणघः पुनरभ्यधात्—
८६. रवेरवोदयः श्लाघ्यः कोऽन्येषामुदयाग्रहः ।

न तर्मासि न तेजांसि यस्मिन्नभ्युदिते सति ॥ १ ॥

८७. यतः—अहंकारे सति प्रौढे पदत्वेवं गुणावली ।

अहं कारे पतिप्सामि समायाता तयान्तिकम् ॥ २ ॥

इति मागधवचनैरुदीरितो राजाऽवदत्—‘अहो अविज्ञाताहंकारस्वरूपोऽयं भूपः ।’ ततस्तदसद्विष्णुतया स्वसभां निमालयन्, नृपचिखिदा भविष्यीआम्यदेन कृतं ललाटे करसंपुटम् । दृष्ट्वा चमत्कृतो भूपतिः । समा-
विसर्जगानन्तरमञ्जलिन्धस्य कारणमपृच्छत् । ततो भविष्योऽवदत्—‘देव ! यदस्यां सभायां स कोऽपि सुमनोजस्ति
यो मित्यामिमानं नृपाभासं चतुरङ्गवृषवत् मष्टिकाज्जुनं जयतीति सुष्मादाश्रयविदा मया स्वाम्यादेशश्रमेणायम-
” ञ्जलिन्धधके । इति तद्वचः श्रुत्वा राजाऽवदत्—‘अहो अस्य चातुर्यम्’ ।

८८. उदीरितोऽर्थः पशुनापि गृह्यते ह्याश्व नागाश्च वहन्ति चोदिताः ।

अनुत्तमभ्युहति पण्डितो जनः परेद्वितज्ञानफला हि बुद्धयः ॥ १ ॥

ततस्तद्वचःसममनन्तरमेव नृपस्य प्रति प्रयाणाय दलनायकं कृत्य पश्चात्तत्प्रादं दत्त्वा समस्तसामन्तैः समं
विसर्ज । स चाविच्छिन्नप्रयाणैः कौंकणदेशमासाद्य दुर्वारवारिणां कालंविणिनाम्नी नदीमुत्तीर्य परस्मिन् कूले
” गते सैन्ये तं संग्रामासन्नं विमुख्य मष्टिकाज्जुनः सर्वभिसरेण प्राहरन् तत्सैन्यं द्रासयामास । अयं तेन
पराजितः स सेनापतिः कृष्णवदनः कृष्णञ्जालकृतमौलिः कृष्णगुहरे निवसन् श्रीपत्तनवह्निःप्रदेशे स्थितः ।

अथ विजयादशमीदिने राजपाटिकागतेन श्रीचौलुक्यभुजा विलेक्य ‘कस्यासौ सेनानिवेशः ?’ इति शृष्टे
कथिदुवाच—‘देव ! कौंकणात् प्रत्यावृत्तस्य पराभूतसाम्यदसेनापतेः सेनासंनिवेशोऽयमिति ।’ तदीयलज्जया
चमत्कृतो नृपश्चिन्तयति स्म—‘अहोऽस्य उज्जाशीलत्वम्’ । अत्रान्तरेऽवसरपाठकः पपाठ—

” ८९. लज्जां गुणौघजननीं जननीमिवार्णमत्यन्तशुद्धहृदया अनुवर्त्तमानाः ।

तेजस्विनः सुखमसूनुपि सन्त्यजन्ति सत्यस्थितिर्व्यसनिनो न पुनः प्रतिज्ञाम् ॥१॥

ततोऽस्य सप्तदलक्षदानमदात् । पुनः प्रसादलक्षितया दशऽऽम्यडं सगव्यं तदपरिष्वलवह्निः सामन्तैः समं

मष्टिकाज्जुनं जेतुं प्राहिणोत् । ततः कतिमिः प्रयाणैः पुनस्त्रां नदीमासाद्य प्रवाहवन्धे विरचिते तेनैव पया
सैन्यमुत्तार्य सावधानवृत्त्या सन्मुखमायातेन मष्टिकाज्जुनसैन्येन सहासमसमरारम्भे जायमाने हस्तिस्कन्धारूढं

” वीरवृत्त्या मष्टिकाज्जुनमेव श्लोष । द्वयोर्धिरं खड्गावह्नि दृष्ट्वा मागधः पपाठ—

९०. अभिसुखागतमार्गणघोरणिध्वनितपल्लवताम्परगह्वरे ।

वितरणे च रणे च समुच्यते भवति कोऽपि परं विरलः परः ॥ १ ॥

इति श्रुत्वा बर्धितोत्साह आन्ध्रः सुमये दन्तिदन्तमुसलसोपानेन कुम्भस्थलमधिरस्य माघदुहामरणसः
‘प्रथमं त्वं प्रहर, इदं वा देवत स्मर’ इत्युचरन्, करवालधाराप्रहरात् मष्टिकाज्जुनं सुग्रीवे लोठयित्वा, सामन्तेषु
” तत्रगराटुण्डनध्याष्टेतु केसरिकिसोर इव करिणं तं रीलयैव जघान । तन्मसकं सुवर्णेन वेष्टयित्वा तस्मिन् देशे
श्रीचौलुक्यनृपाणां दापयित्वा, त्रिशतीजालान् प्रज्वाल्य श्रीपत्तनमाजगाम । ततः समानिपण्णेषु द्राससतिसाम-
न्तेषु तस्य कोशमार्पयत् ।

शार्दीं शृंगारकोष्माख्यां, पटं माणिक्यनामकं । पापक्षयं करं हारं सुतज्जशुक्तिं विषाणहाम् ॥ २३

हैमान् दारिद्र्यतं कुम्भान् मनुभारान् श्रमागतः । पञ्च मूढकारं तु मुक्तानां स्वर्णवीठीः चतुर्दशः ॥ २४

” विंश शतं च पात्राणां चतुर्दन्तं च दन्तिनम् । श्वेतं सैडुकनामानं दत्त्वा नव्यं नवग्रहम् ॥ २५

इत्याद्यपरमपि तत्सत्कं सर्वं समर्थं तच्छिरःकमलेन स्वास्वामिनः श्रीकुमारपालस्य पादौ पूजयामास ।

महावदातप्रतिने राज्ञा श्रीआम्बडस्य 'राजवितामह' इति मिस्रं दत्तम् । चतुर्विंशतिशतं ब्राह्मणतुरंग-
माश्च प्राप्य तेन स्वगृहद्वारिकं सर्वे याचकेभ्यः प्रदत्ताः । अत्रान्तरे पिशुनप्रवेशः ।

९१. यतः—जम्मे वि जं न हूअं नहु होही जं च जम्मलफवेहिं ।

तं चिय जंपंति तहा पिसुणा जह सन्नसारिच्छं ॥ १ ॥

ततः प्रभाते किञ्चिद्दूनेन राज्ञा सेवावसरे समायातः प्रणामपर्यन्ते श्रीआम्बडः प्रोक्तः—'त्वं मम दानाद-
प्यधिकमियत् कस्मादत्तो ? । यतः, सेवकेन स्वागमिना आधिक्येन दानं न देयमिति सेवाधर्मः ।' अत्रावसरे
श्रीआम्बडस्य मागधः पपाठ राजसभायाम्—

९२. शय्या शैलशिला गृहं गिरिगुहा वस्त्रं तरूणां त्वचः,

सारंगाः सुहृदो ननु क्षितिभृतां वृत्तिः फलैः कोमलैः ।

येषां नैर्ह्यरमन्मुपानमुचितं रत्नेव विद्याङ्गना,

मन्ये ते परमेश्वराः शिरसि यैर्वद्धो न सेवाजलिः ॥ १ ॥

मन्त्रिणा लक्ष्मणौचित्ये दत्तम् । राज्ञः समधिकः कोपः । ततो मन्त्रिणा प्रोचे—'राजन् ! त्वं द्वादशग्रामस्वामिन-
स्त्रिभुवनपालपुत्रः, अहं त्वष्टादशदेशाधिपत्यभुजस्तव पुत्रः । ततः लोकमिदं मम दानमिति' श्रुत्वा राजा प्रमु-
दितः पुत्रपदभदात् । दिशुषं च प्रसादमकरोत् । अत्रान्तरे राज्ञो मागधः पपाठ—

९३. ते गच्छन्ति महापदं सुवि परा भूतिः समुत्पद्यते,

तेषां तैः समलंकृतं निजकुलं तैरेव लब्धा क्षितिः ।

तेषां द्वारि नदन्ति बाजिनिवहास्ते भूयिता निव्यशो,

ये दृष्टाः परमेश्वरेण भवता रुष्टेन तुष्टेन वा ॥ १ ॥

राजा सपादलक्षदानमदात् । ततः—

९४. यः कौबेरीमा तुरुष्कमैन्द्रीमा त्रिदिवापगाम् ।

याम्यामा वन्ध्यमा सिन्धुं पश्चिमां यो ह्यसाधयत् ॥ १ ॥

अष्टादशदेशेषु राज्ञा आज्ञा प्रवर्तिता श्रीआम्बडेन ।

§ ३६. अथान्यदा श्रीहेमसूरिमाता चाहिणिदेवी प्रव्रजिता । कालान्तरे कृतानशना नमस्कारकोटिपुण्ये दत्ते सति
श्रीपत्तने पुण्यवरे विपट्टिशलकापुरुषचरित्रादिदक्षग्रन्थो नवीनः कार्यः इति प्रोक्ते सति सुरिणा, सा गृता ।
कर्णमेरुसादाग्रे विप्रेस्तथा भरडकैरस्यया तद्विमानमग्रेजलन्तद्वाः श्रीसूर्यस्तदुत्तरकियां निर्माय तेनैव मन्तुना
मालवकदेशे संस्थितस्य श्रीकुमारपालस्य स्कन्धावारमलंकृतः ।

९५. प्रभुः स्वयं यदि अवेत् स्वकरे वा यदि प्रभुः ।

स शक्नोति तदा कार्यं कर्तुं नैवात्यधा पुमान् ॥ १ ॥

इति वचस्तत्त्वं विचिन्तयन्तः श्रीमदुदयनमन्त्रिणा नृपतेर्विवेदितागमनाः कुनञ्जशिरोरत्नेन नृपेण यतो-
परोषान्महोत्सवपुरस्सरं सौधमानीताः । तद् राज्यप्राप्तिनिमित्तज्ञानं स्मारयन् नृपः, तत्रगमन्निः सर्वैव देवपूजावसरेषु
समागम्यमिति श्राद्धं । सुरिस्त्वाच—

९६. सुद्धीमहि यपं मैक्षं जीर्णं वासो वसीमहि ।

शयीमहि महीशुष्ठे कुर्वीमहि किमीश्वरः ॥ १ ॥

‘राजाह-‘महर्षे ! जहं परलोकसमाचरणाय संमृतृणमणिभिर्मवह्निः सह संगतिसांगल्यमभिउपामि । यतः-

‘९७. एकं मित्रं भूपतिर्चा यतिर्चा.....॥ १ ॥

९८. विना गुरुभ्यो गुणनीरधिभ्यो जानाति धर्मं न विचक्षणेऽपि ।

आकर्णदीर्घोज्ज्वललोचनोऽपि दीपं विना पश्यति नान्यकारे ॥ २ ॥

महाकविप्रणीतत्वात् । किं मित्रं यन्निवर्त्तयति न पापात् । श्रीसर्वज्ञशासने महाप्रभावनां ज्ञात्वा श्रीगुरुभिरप्रति-
पिद्धं तद्वचनम् । ततो नृपस्य महर्षेः परीक्षितचित्तवृत्तिः श्रीमुखेन सर्वोत्तरं वेविणमादिदेश ।

§ ३७. अयं तत्र यातायाते संजायमाने स्रीणां गुणग्रामस्तत्वे कुर्वत्युर्वीपतौ पुरोधा विरोधादित्यभ्यधात्-‘वमी
न नमस्कारार्हाः, अजितेन्द्रियत्वात्’ । कथमिति राज्ञा शृष्टे प्राह-

९९. विभ्यामित्र-पराशरप्रभृतयो ये चाभ्युपग्राशिनः,

तेऽपि स्त्रीमुखपङ्कजं सुललितं दृष्ट्वैव मोहं गताः ।

आहारं सद्युतं पयोदधिपुतं भुञ्जन्ति ये मानवा-

स्तेषामिन्द्रियनिग्रहः कथमहो दम्भः समाटोक्कयताम् ॥ १ ॥

इति वचः श्रुत्वा श्रीसुरिभिरूचे-‘न चैवमाहारमाहारयन्ति मुनयः । न चैकान्तोनाजितेन्द्रियत्वकारणमाहारः,
किन्तु मोहनीयकर्मणः प्रकृतिरपि, तीव्रमन्दमन्दतमेदा । तथा च-

१००. सिंहो बली द्विरदशकरमांसभोजी, संवत्सरेण रतिमेति किलैकवारम् ।

पारापतः खरशिलाकणभोजनोऽपि कामी भवत्यनुदिनं पद कोऽत्र हेतुः ॥ २ ॥

इति तन्मुखमुद्राकारिणि प्रत्युत्तरेऽभिहिते नृपः प्रमुदितः ।

§ ३८. पुनः कियदिने गते नृपप्रत्यक्षं केनापि मत्सरिणाऽमाणि-‘राजघ्नेते जैनाः सूर्यं न मन्यन्ते, प्रत्यक्षदैवतम् ।
तत्र श्रीसुरिः प्राह-

१०१. अधामधामधामेवं वयमेव हृदि स्फुटम् ।

यस्यास्तव्यसने प्राप्ते त्यजामो भोजनोदके ॥ १ ॥

इति प्रानाण्याद् वयमेव भक्ताः सूर्यस्य नचैते तत्त्वतः ।

१०२. पयोदपटलैश्छिन्ने नैव कुर्वन्ति भोजनम् ।

अस्त्वंगतेऽतिभुञ्जाना अहो भानोः सुसेवकाः ॥ २ ॥

व्यासेनापि प्रोक्तम्-

१०३. ये राज्ञौ सर्वदाहारं वर्जयन्ति सुमेधसः ।

तेषां पक्षोपचास्तस्य फलं मासेन जायते ॥ ३ ॥

§ ३९. इति तन्मुखपन्थे जाते कदाचिदेवपूजाक्षणे सौधमागते मोहान्धकारतिस्कारचन्द्रे श्रीहेमचन्द्रे यश-
श्चन्द्रगणिना रजोहरणेनासन्नपटं प्रमाण्यं तत्र कम्पले निहिते ज्ञानतन्त्रजुषां किमेतदिति नृपेण प्रष्टाः श्रीगुरुवः

”प्राहुः-‘राजन् ! कदाचिदिह कोऽपि जन्तुर्भवति, तदा तत्सीङ्गपरिहरणायसौ प्रयत्नः, सर्वजन्तुरक्षारूपत्वाद् धर्म-
रहस्यस्य’ । ‘यदा प्रत्यक्षतया दृश्यते जन्तुलदेवेदं युज्यते नान्यथा वृथाप्रयासेहेतुत्वादिनि’ सुकियुक्तां नृपोक्ति-
माकर्ण्य श्रीगुरुभिरुक्तम्-‘राजन् ! यथा भवद्विभीरायमावेऽपि नगररक्षार्थं प्रत्यहमारक्षिकाः स्थाप्यन्ते, कटक-
भावेऽपि गजतुरङ्गमादिचमूः श्रमाम्नासं करारप्यन्ते, मा सुप्यन्तु नगरमिति । तथापि ज्ञेयम् । राजव्यवहारवद्
धर्मव्यवहारः । तथा चागमः-

१०४. पाणेहि संसत्ता पडिलेहा होइ केवलीणं तु ।
संसत्तमसंसत्ता छउमत्थाणं तु पडिलेहा ॥ १ ॥
संसज्जइ धुवमेयं.....॥ २ ॥ संसत्तमसंसत्ता.....॥ ३ ॥
१०५. तित्थयरा रायाणो साह आरक्खि भंडगं च पुरं ।
तेणसरिसा य पाणा तिगं च रयणा भवो दंडो ॥ ४ ॥

तथा धर्मसमुद्देशेऽप्युक्तम्—

१०६. आत्मवत् सर्वजीवेषु कुशलवृत्तिचिन्तनम् ।
धर्माधिगमनोपायः शक्तितस्यागतपसी च ॥ १ ॥

एतदाकर्ण्य राजा चमत्कृतोऽवादीत्—‘अहो ! श्रीजैनामगमगीरता जीवरक्षादक्षता च’ । ततः समधिकः श्रीजिनमतानुरागः समजनि नृपस्य ।

॥ ४०. अथ राजा श्रीगुरुणां हेमटंककसहस्रदशकं पुरो मुक्त्वा योगक्षेमकरणाथ शृद्धतामिल्युक्ते श्रीसूरिभिरुच्ये—
‘सर्वं दीयमानं दिजा गृह्णन्ति, नतु वयम्’ । ततो राज्ञोचे—‘भगवन्नेते परदर्शनिनः सर्वेऽपि मया दीयमानं सर्वस्व-
मपि गृह्णन्ति । परं ग्रन्थचारिभिर्निर्ग्रन्थैर्भवेद्विः कस्यात् कमपि नादीयतेति ?’ सूरयः प्राहुः—‘राजन् ! सर्वशास्त्र-
विरोधहेतुत्वात् प्रतिपिद्धं राजपिण्डम् । यदाह स्मृतौ—

१०७. अधीत्य चतुरो वेदान् साङ्गोपाङ्गान् सलक्षणान् ।
शूद्रात् प्रतिग्रहं कृत्वा खरो भवति ब्राह्मणः ॥ १ ॥

१०८. खरो द्वादशजन्मानि पट्टिजन्मानि शूकरः । न्वानः सप्ततिजन्मानि इत्येवं मनुरब्रवीत् ॥
१०९. राज्ञः प्रतिग्रहो घोरो मधुखादो विपोपमः । पुत्रमांसं वरं भुक्तं नतु राजप्रतिग्रहः ॥

११०. राजप्रतिग्रहदग्धानां ब्राह्मणानां युधिष्ठिर ! ।
सदितानामिव बीजानां पुनर्जन्मो न विद्यते ॥ ४ ॥

—महाभारते शान्तिपर्वेऽप्युक्तम् । तथा जैनागमे च—

१११. संनिहीगिहमिस्ते य रायपिंडे किमिच्छिण ।..... ॥
११२. संवाहणं दंतपहोयणाय संपुच्छणदेहपलोअणा य ॥

एतत्सर्वं साधूनामनाचीर्यम् ।

११३. आचेलुक्क उहेसिय सिज्जायर रायपिंड किइकम्मै ।
घपजिट्टपडिक्कमणे मासं पज्जोसवणकप्पे ॥ १ ॥

इति दशधा साधूनां सामाचारीकल्पः । इत्याकर्ण्य राजा प्रमुदितो जैनाचारप्रशंसामकार्षात् । लज्जिताश्च दिजाः सर्वेऽधोमुखा अभवन् ।

॥ ४१. अथ कतिभिर्दिनै राजा श्रीपत्तनमाजगाम । अन्यदा समार्यां निपण्णे राजनि सपरिकरे कोऽपि मलरी प्राह—
‘राजसेते जैना वेदान् न मन्यन्ते, अतो वेदवाद्या न नमस्काराश्च’ । किमेतदिनि पृष्ट्वा राजा श्रीसूरयः प्राहुः—‘राजन् !
यदि वेदेषु जीवदयाधर्मोऽस्ति तर्हि सकलशास्त्रसंवादशुद्धं जीवदयाधर्मं कुर्वाणां वयं कथं वेदवाद्याः । यदाहुः—
११४. अहिंसा प्रथमो धर्मः सर्वशास्त्रेषु विश्रुतः । यत्र जीवदया नास्ति तत्सर्वं परिवर्जयेत् ॥
११५. ध्रुवं प्राणिबधो यज्ञे नास्ति यज्ञस्त्वहिंसकः । सर्वसत्त्वेष्वहिंसैव दयापज्जो युधिष्ठिर ! ॥
११६. यदि प्राणिबधे धर्मः स्वर्गश्च खलु इष्यते । संसारमोचकानां च ततः न्यगांसिधीयते ॥

जैनागमश्च—

११७. सद्यमूअप्पभूपास्स संमं भूपाई पासजो । पिहिपासवस्स दंगस्स पायं कम्मं न बंधई ॥

११८. सधे जीवा विह्वलंति जीविउं न मरिउत्ति । तम्हा पाणवहं घोरे निगंगा वज्जयंति णं ॥

अथ वेदेषु नास्ति जीवादया तर्हि न प्रमाणम्, चार्वाकधर्मशास्त्रवत्, दयाविकलत्वात् । किमस्माकं दया-
धर्मनिष्ठानां तैः प्रयोजनमिति श्रुत्वा ते सर्वे तूष्णीं कृत्वा स्थिताः । चमत्कृतो राजा दयाधर्मं मनो दधौ ।

१४२. अयान्यदा विप्रैः सम्भूय श्रोक्तम्—‘शूद्रा एते, न प्रणामार्होः’ । श्रीगुरुभिरुक्तम्—‘किं नाम तत् शूद्रत्वं,
ब्राह्मणत्वं वा नित्युच्यते । न तावदेकान्तेन जात्या शूद्रत्वं, ब्राह्मणत्वं वा भवति । यदुक्तम्—

११९. शूद्रोऽपि शीलसंपन्नो गुणवान् ब्राह्मणो भवेत् ।

ब्राह्मणोऽपि क्रियाहीनः शूद्रापत्यसमो भवेत् ॥

१२०. अतः—सर्वजातिषु चाण्डालाः सर्वजातिषु ब्राह्मणाः ।

ब्राह्मणेष्वपि चाण्डालाः चाण्डालेष्वपि ब्राह्मणाः ॥

१२१. कृषि-चाणिज्य-गोरक्षां राजसेवामर्किंचनाः ।

ये च विप्राः प्रकुर्वन्ति न ते कौन्तेय ! ब्राह्मणाः ॥ ३ ॥

१२२. हिंसकोऽनृतवादी च चौर्ययाभिरतश्च यः । परदारोपसेवी च सर्वे ते पतिता द्विजाः ॥

१२३. ब्रह्मचर्यतपोयुक्ताः समानलोष्टकाञ्चनाः । सर्वभूतदयावन्तो ब्राह्मणाः सर्वजातिषु ॥

१२४. क्षान्त्यादिकगुणैर्गुणैस्तो व्यस्तदण्डो निरामिपः । न हन्ति सर्वभूतानि प्रथमं ब्रह्मलक्षणम् ॥

१२५. सदा सर्वान्नृनं त्यक्त्वा मिथ्यावादाद् विरच्यते ।

मातृत्वं च वदेद् वाक्यं द्वितीयं ब्रह्मलक्षणम् ॥

१२६. सदा सर्वं परब्रह्मं बहिर्वा यदि वा गृहे । अदत्तं मेव शृणाति तृतीयं ब्रह्मलक्षणम् ॥

१२७. देवासुरमनुष्येषु तिर्यग्योनिगतेषु च । न सेवते मैथुनं यक्षतुर्थं ब्रह्मलक्षणम् ॥

१२८. त्यक्त्वा कुटुम्बवासं तु निर्ममो निःपरिग्रहः । युक्तश्चरति निःसङ्गः पञ्चमं ब्रह्मलक्षणम् ॥

१२९. पञ्चलक्षणसंपूर्णं ईदृशो यो भवेद् द्विजः । महान्तं ब्राह्मणं मन्ये शेषाः शूद्रा युधिष्ठिर ! ॥

१३०. कैवर्त्तीगर्भसम्भूतो व्यासो नाम महामुनिः ।

तपसा ब्राह्मणो जातस्तस्माज्जातिरकारणम् ॥

१३१. हरिणीगर्भसम्भूतो ऋषिशूद्रो महामुनिः । तपः ॥

१३२. शुनकीगर्भसम्भूतः शुको नाम मुनिस्तथा । तपः ॥

१३३. मण्डूकीगर्भसम्भूतो माण्डव्यश्च महामुनिः । तपः ॥

१३४. उर्वशीगर्भसम्भूतो पश्चिष्ठस्तु महामुनिः । तपः ॥

१३५. न तेषां ब्राह्मणी माना संस्कारश्च न विद्यते । तपः ॥

१३६. यद्वत्काष्ठमयो हस्ती यद्वर्धमेमयो मृगः । ब्राह्मणस्तु क्रियाहीनस्त्वयस्ते नामधारकाः ॥

इति श्रुत्वा निरुदरेषु विप्रेषु प्रमुदितो राजा । जातं मनसि स्मर्य श्रीजिनधर्मं ।

१४३. अन्यदा कैश्चित् भक्तमित्रैः श्रोक्तम्—‘राजन्नेते मत्प्रविलम्बकाः स्वानामावादपवित्राणां रात्रसभायां स्नातुं
नोचिताः ।’—इति श्रुत्वा तत्र सकलराजवर्गसमक्षं श्रीसुरिमिरिभिक्षुं—‘कस्य नामापावित्र्यं, शरीरस्यात्मनो वा ?
यदि शरीरस्य तर्हि सर्वेषां शरीरस्य तावत् समभावमुपत्त्वात् पावित्र्यापावित्र्यविभागः कर्तुं केनापि नो पार्यते ।

आत्मनश्चेत् तद् युष्मादशामनतिशयदशां प्राकृतपुरुषाणामतीव दुर्लक्ष्यम् । जलक्षालनकृतं तु यत् पावित्र्यापावित्र्य-
विवेचनं तन्मूढविस्मापनम् । यदुक्तम्—

१३७. शौचमाध्यात्मिकं त्यक्त्वा भावशुद्ध्यात्मकं शुभम् ।

जलादिशौचं यद् दृष्टं मूढविस्मापनं हि तत् ॥

१३८. कुर्याद् वर्षसहस्राणि प्रत्यहं मज्जनं सुदुः । सागरेणापि कूत्स्नेन वधको नैव शुद्ध्यति ॥

१३९. चित्तं रागादिभिः क्रान्तमलीकवचनैर्मुखम् ।

जीवर्हिंसादिभिः कायो गंगा तस्य पराङ्मुखी ॥

१४०. चित्तमन्तर्गतं शुद्धं वदनं सत्यभाषणैः । ब्रह्मचर्यादिभिः कायः शुद्धो गंगाविनाप्यसौ ॥

१४१. ब्रह्मचर्येण सत्येन तपसा संयमेन च । मातंगा अपि शुद्ध्यन्ति न शुद्धिस्तीर्ययात्रया ॥

१४२. शृङ्गारमदनोत्पादं यस्मात् स्नानं प्रकीर्तितम् ।

तस्मात् स्नानं परित्यक्तं नैष्ठिकैर्ब्रह्मचारिभिः ॥

१४३. सुखशरण्यासनं चक्रं ताम्बूलं स्नानमण्डनम् । दन्तकाष्ठं सुगन्धं च ब्रह्मचर्यस्य दूषणम् ॥

१४४. सत्यं शौचं तपः शौचं शौचमिन्द्रियनिग्रहः । सर्वभूतदया शौचं जलशौचं च पञ्चमम् ॥

इति शास्त्रोक्तं किं युष्माभिरपि न दृष्टं न वा श्रुतं, येनैव चर्चा क्रियते ।— इति निश्चयं नृपः सपरिकरः
प्रमुदितः । ज्ञातः शौचस्य समाचारः । प्राह च तदा— ‘अहो ! श्रीहेमसूरीणां स्वपरशास्त्रद्वयसंस्थितिः, सदाचार-
चतुरता च ।

१४५. यतः— एहिरेयाहिरां चक्रे केषां न श्रुतिषु श्रुतम् । परं परिमलस्तस्य विलीनो विमलात्मसु ॥

ज्ञातं च जलशौचं मूढजनमनोविस्मापनम् ।

१४४. अथान्यदा क्षमापतिः पप्रच्छ— ‘क्यापि युक्त्याऽस्माकमपि यशःप्रसरः कल्पान्तःस्थायी भवति ?’—इति
तदीयां गिरमाकर्ण्य ‘विक्रमार्क इव विश्वसावृणकरणात्, यद्वा श्रीसोमेश्वरस्य प्रासादं वाराणसितरंगनिकरासना-
म्भोभिः शीर्णप्रायं युगान्तकीर्तये समुद्धर’—इति चन्द्रातपनिमया श्रीहेमचन्द्रगिरा उद्वेलप्रमदाम्भोविनृपस्तमेव
महर्षिं पितरं दैवतं गुरुं मन्यमानो नितरां द्विजान् विन्दन्, तदैव प्रासादोद्घाराय दैवज्ञनिवेदिते सुलभे तत्र पश्यकुलं
प्रस्थाप्य प्रासादप्रारम्भमचीकृतम् । अथ श्रीसोमेश्वरस्य प्रासादप्रारम्भे खरशिलाविशेषे संज्ञायमाने सति पश्यकुल-
प्रहितवर्द्धनिकाविज्ञप्तिकां नृपतिः श्रीहेमचन्द्रगुरोर्दर्शयन् ‘अयं प्रासादप्रारम्भः कथं निःपत्यहं प्रमाणमूमिधि-
रोद्धमेति ?’ इति श्रियवीरपरिवृढेनानुयुक्तः श्रीयान् किंचिदुचितं विचिन्त्य गुरुकृचिवान्—‘यदस्य धर्मकार्यस्यान्तरायं
परिहाय ध्वजाधिरोपं यावद् अग्रहस्तैवानियमोऽयं मयमांसनियमः, द्वयोरेकर्तारं किमप्यद्भौकुलं’—इति तद्वचनमाकर्ण्य
नृपतिर्नैवममांसनियममभिलपन् श्रीनीलकण्ठसोपरि जलं विमुच्य तममिग्रहं जग्राह । संवत्सरदयेन तस्मिन् प्रासादे
कलशध्वजाधिरोपं यावद् गते सति तं नियमं शुभशुक्लरुननुज्ञापयन्, तैरुच्ये—‘यदनेन निजकीर्त्तनेन सार्द्धमर्द्धचन्द्र-
पूठं प्रेक्षितुमर्हति भवान् तयात्रापर्वने नियममोचनावसरः ।’ इत्यभिधायोरिष्यते श्रीहेमचन्द्रमुनीन्द्रे गते तदृण-
रुन्मीलनीलिरागरक्तहृदयस्तमेकमेव संसदि प्रशंसन् निर्निमित्तो वैरी परिवनस्तेजःपुष्पमसहिष्णुः कश्चिन्मिध्याष्टी ॥
रात्रोऽग्रेऽजल्पत् ।

१४६. उज्ज्वलगुणमभ्युदितं ध्रुवो द्रष्टुं न कथमपि क्षमते ।

दग्ध्या तनुमपि शलभो दीप्रां दीपार्थिमपहृरति ॥ १ ॥

इति न्यायात् शृष्टिमांसादनदोषमप्युरीकृत्य तदपवादमेवावादीत्—‘यदयममन्दच्छन्दादुद्दिष्टः सेवा-
धर्मकुशलः केवलं प्रभोरभिमतमेव भाषते । यदेवं न, तदा प्रातःसोतः “श्रीसोमेश्वरयात्रायां भवता सहगच्छन्तु” ॥’

इति गदितः स परतीर्थपरिहाराच्च तत्रागमिष्यति, इति अस्मन्मतमेव प्रमाणम्—नृपस्तद्वाक्यमादस्य प्रातरुपायं श्रीहेमचन्द्रसूरीश्वरं श्रीसोमेश्वरयात्रार्थमभ्यर्चयन् 'शुशुक्षितस्य किं निमग्नणम्?', उत्कण्ठितस्य केकारवश्रवणम्— इति लोकरूढिः, तत्स्निनामधिकृततीर्थप्राप्तिकाशाणां को नाम नृपतेऽत्र निर्वन्धः? इत्थं गुरोर्ह्रीकारे 'सुम्भोम्यं सुखासन्ननभृतिवाहनादि किंचित् सञ्जीक्रियतामि'ति ईरिति वयं पादचारेण सम्बरन्तः पुण्यमुपलभामहे; परं वय-
 ५५ मिदानी त्वामपृच्छय मितैः प्रयाणैः श्रीशंशुद्धयोज्यपन्तादिमहातीर्थानि नमस्कृत्य भवता श्रीदेवपत्तने प्रवेशो-
 त्सवे मिलिष्यामः—इत्युदीर्य तत्तथैव कृतवन्तः। नृपतेः पुरः विप्राः प्रवदन्त्यदः—'रानन्! हेमसुरिर्नैवा गतः कापि, स न समेष्यति श्रीसोमपत्तने।' नृपः समग्रसामग्र्या कतिपर्यैः प्रयाणैः श्रीपत्तनं प्राप्य श्रीहेमसूरीनगागतान्
 भीक्षुं सर्वत्र योजनपञ्चमथ्ये विलोकापिताः। परं न श्रुता न दृष्टाः। यावत् किंचिन्नृपश्चित्तयति तावत् प्रभुरग्रे
 धर्माशिषं वभाण। चमत्कृतो राजा निस्मितयः। प्रमुरूचे—'अद्याधुना वयं श्रीदेवताचलोपरि देवान्नमस्कृत्य
 ५६ भवतां प्रवेशमहोत्सवं मत्वा समायाताः'। तदा तच्छ्रुत्वा सर्वेऽपि द्विज मयनिं प्राप्ताः।

५४५. अथ महोत्सवेन पुरं प्रविश्य श्रीसोमेश्वरप्रासादसोपानकेष्वाक्रान्तेषु भूमीलठ्ठनानन्तरं चित्तरातुल्यायत्त-
 कानुमानेन गच्छपुष्पगृहे श्रीसोमेश्वरलिङ्गे, 'एते जिनादपरं देवतं न नमस्कुरुवन्ती'ति मिथ्यादृष्टवचसा प्रान्तचित्तस्य
 श्रीहेमचन्द्रं प्रति एवंविधा गीराविरासीत्—'यदि युज्यते तदैतस्मद्वरिर्मनोहारिभिः श्रीसोमेश्वरमर्चयन्तु भवन्तः।'
 तस्येति प्रतिपद्य सद्यः क्षितिपक्षोद्यादागतेच कमनीयोद्गमेनालङ्कृतनवो नृपतिर्निर्देशात् पतीयाणाविष्वीश्वर-
 ५७ स्पतिना दत्तहस्तावलम्बाः प्रासाददेहलीमधिकृष्ट किंचिद् विचिन्त्य प्रकाशं—'अस्मिन् प्रासादे कैलसवासी
 श्रीमन्महादेवः साक्षादस्तीति रोमाचक्रमुकितां तनुं विप्राणा द्विगुणीक्रियतामुपहारः'—इत्यादिस्य शिवपुराणोक्त-
 दीक्षाविधिना आह्वान-अवगुण्ठन-मुद्राकरण-अग्राभ्यास-निमज्जोपचारादिभिः पञ्चोपचारविधिभिः शिवमभ्यर्च्य
 तदन्ते—

१४७. यद्य तत्र समये यथा तथा योऽसि सोऽस्यभिधया यथा तथा।

५८ वीतदोषकलुषः स चेद् भवान् एक एव भगवन्नमोऽस्तु ते ॥ १ ॥

१४८. प्रशान्तं दर्शनं यस्य सर्वभूताभयप्रदम्। मातृल्यं च प्रशस्तं च शिवस्तेन विभाज्यते ॥

१४९. महत्वादीश्वरत्वाच्च यो महेश्वरतां गतः। रागद्वेषविनिर्मुक्तं तमहं वन्दे महेश्वरम् ॥

१५०. महाक्रोधो महामानो महामाया महामदः। महालोभो हृतो येन महादेवः स उच्यते ॥

१५१. महावीर्यं महाधैर्यं महाशीलं महागुणाः। महापूजायर्हत्वाच्च महादेवः स उच्यते ॥

५९ १५२. एकमूर्तित्रयो भागा ब्रह्मा-विष्णु-महेश्वराः। तान्वेष पुनरुक्तानि ज्ञान-चारित्र-दर्शनेः ॥

१५३. कार्यं विष्णुः क्रिया ब्रह्मा कारणं तु महेश्वरः। कार्यकारणसंपन्नो महादेवः स उच्यते ॥

१५४. प्रजापतिस्तुतो ब्रह्मा माता पद्मावती स्मृता। अग्नीविज्जन्मक्षत्रमेकमूर्तिः कथं भवेत् ॥

१५५. वसुदेवस्तुतो विष्णुर्माता वै देवफी स्मृता। अर्धं तु जन्मनक्षत्रमेकमूर्तिः कथं भवेत् ॥

१५६. पेतालस्य स्तुतो रुद्रो माता वै सत्यफी स्मृता। मूलं तु जन्मनक्षत्रमेकमूर्तिः कथं भवेत् ॥

६० १५७. रक्तवर्णो भवेद् ब्रह्मा श्वेतवर्णो महेश्वरः। कृष्णवर्णो भवेद् विष्णुरेकमूर्तिः कथं भवेत् ॥

१५८. चतुर्मुखो भवेद् ब्रह्मा त्रिनेत्रस्तु महेश्वरः। चतुर्भुजो भवेद् विष्णुरेकमूर्तिः कथं भवेत् ॥

१५९. ज्ञानं विष्णुः सदा प्रोक्तं चारित्र्यं ब्रह्म उच्यते।

सम्पत्त्वमीश्वरः प्रोक्तरहंमूर्तिस्त्रयात्मिका ॥

१६०. क्षितिजलपचनहुताशनपजमानाकाशसोमसूर्यारूपाः।

इत्येत एव चाष्टौ[हि]वीतरागे गुणाः स्मृताः ॥

१६१.

क्षितिरित्युच्यते क्षान्तिर्जलं क्षान्तिप्रसन्नता ।

निस्सङ्गता भवेद् वायुर्हुताशो योग उच्यते ॥

१६२.

यजमानो भवेदात्मा तपोज्ञानदयादिभिः । सोममूर्त्तिर्भवेच्चन्द्रो ज्ञानमादित्य उच्यते ॥

१६३.

अकारे च भवेद् विष्णुरेफे ब्रह्मा व्यवस्थितः । हकारेण हरः प्रोक्तस्तस्यान्ते परमं पदम् ॥

१६४.

गुण्यपापविनिर्मुक्तो मूर्त्तिरागविवर्जितः ।

अतोऽहं ज्ञो नमस्कारः कर्तव्यः शिवमिच्छता ॥

१६५.

हंसवाहो भवेद् ब्रह्मा वृषवाहो महेश्वरः । गरुडवाहो भवेद् विष्णुरेकमूर्त्तिः कथं भवेत् ॥

१६६.

कमलहस्तो भवेद् ब्रह्मा शूलपाणिर्महेश्वरः । शङ्खचक्रधरो विष्णुरेकमूर्त्तिः कथं भवेत् ॥

१६७.

भवबीजाङ्कुरजनना रागाद्याः क्षयमुपागता यस्य ।

ब्रह्मा वा विष्णुर्वा हरो जिनो वा नमस्तस्मै ॥

इत्यादिस्तुतिभिः सकलराजलोकान्विते राज्ञि सविस्मयमवलोक्यमाने दण्डप्रणामपूर्वं स्तुत्वा श्रीहेमचन्द्राचार्येषु निष्पणेषु सत्सु, भूपतिः श्रीवृहस्पतिना ज्ञापितः एजायै समधिकवासनया शिवार्चनानन्तरं धर्मशिलायां शि व शि वे ति जल्पन् तुलापुरुषगजाश्वदानादीनि दानानि वितीर्य समग्रं राजवर्गमपसार्य, तदर्थेयहान्तः प्रवेक्ष्य; न महादेवसमो देवो, न मम तुल्यो नृपतिः, न हेमसूरिसदृशो महर्षिरिति भाग्यवैभववशादयत्नसिद्धसन्निकसंयोगोऽभूत् ।

§ ४६. अथ कर्पूरात्रिकावसरे कोऽपि मिथ्याद्याह—‘यदनेन सूरिणाऽर्जुनारीनाद्येश्वराराज्यप्रदाता नात्मीयदेवो नमस्कृतः; किन्तु वीतरागो मुक्तिदाता ।’ राजा प्राह—‘यदनेन मुक्तिर्भवति, तदाऽस्माकं राज्यं पुराप्यस्ति, अधुना मुक्तिर्विलोच्यते । मुक्तिप्रदे आरात्रिकं करिष्यामः’ । ‘परमेश्वरमुक्तिमुक्तिदाता, तत्रारात्रिकं कुरु’ इत्युक्ते तत्र गत्वा परमेश्वरमुक्तिमवलोक्य यावदारात्रिकं करोति, तावद् रामचन्द्रनामा चारणः पपाठ—

१६८.

काहं मनि विभंतडी अजीय मणिअडा गुणेह ।

अखयनिरंजण परमपय अजय जय न लहेइ ॥ १ ॥

इति श्रुत्वाऽऽरात्रिकं मुक्त्वा स्थितः । ‘बहुदर्शनप्रमाणप्रतिष्ठासन्दिग्धे देवतत्वे मुक्तिप्रदं देवतमस्मिन् तीर्थे तथ्यया गिरा निवेदय’—राज्ञा इत्यमिहिते श्रीहेमचन्द्राचार्याः ‘किंचित् धिया निध्याय नृपतिं प्राहुः—‘अठं पुराणदर्शनोक्तिभिः, श्रीसोमेश्वरमेव तव प्रत्यक्षीकरोमि, यया तन्मुखेन मुक्तिमार्गमवैषि’—इति तद्वाक्याद्युपधित्यति—‘किमेतदपि जायतीति ?’ इति विस्मयापन्नमानसे नृपे ‘निश्चितमत्र तिरोहितं देवतमस्त्येवेति । आवां यदि गुरुक्तगिरा निधलावातापकी तदेतं इन्द्रादिद्वौ सत्यां सुकरं देवतप्रादुर्करणम् । मया प्रणिधानं भवता कृष्णगुरुस्त्वेष्व तदा परिहार्यो यदा व्यक्षः प्रत्यक्षीभूय निवेदयति ।’ अयोमाम्यां तथा क्रियमाणे, धूपधूमान्धकास्ति गर्भेयदे निर्वाणेषु नक्षत्रमालाप्रदीपकेषु, आकस्मिके प्रकाशे द्वादशात्ममहसीव प्रसरति, नृपो नयने संप्रमादुन्मृज्य यावदालोकोत्ते तावज्जलाधारोपरि जालजाम्बूनदद्युतिं चर्मचक्षुषां दुरालोकमप्रतिमरूपमसंभाव्यस्वरूपं तपस्विनेमेकमद्राक्षीत् । तं पादाद्गुह्यात् प्रभृति जटाजटावपि करतलेन संस्पृश्य निश्चितदेवतावतारः परमाद्गुण्यतावनिर्जलं यथामकस्या गत्वा भूमानिति विज्ञपयामास—‘जगदीश ! भवदर्शनात् कृतायं मयि, आदेशप्रसादात् कृतायं कर्ण-सुगम् ।’ इति विज्ञप्य तूष्णीं स्थिते नृपे तन्मुख्यादिनि गीरन्त—‘राजन् ! अयं महर्षिः सर्वदेवावतारः । अत्रिष-परमभाषलोककतलकलितमुक्ताकलवद् विज्ञातकालनयस्वरूपः, एतदुपदिष्ट एवाऽसन्दिग्धो मुक्तिमार्गः—’इत्यादिश्य तिरोमूले मृतपतौ उन्ननीभावं भवन् भूपतिं प्रति, रचितप्राणायामपवनः स्मृतीकृतवासनकन्यः श्रीहेमाचार्यो यावदिति वाचमुवाच तावदिष्टदेवतसङ्केतात् सत्काराभ्यामिमानोऽनीव—‘पादोज्ज्वलार्थतां, अधुनोत्पीयतां’—इति

प्याद्वृत्तिपरो विनयनम्रमौलिर्यत्कृत्यमादिशेति ध्याजहार । अथ तदैव नृपतेर्यावज्जीवं पिशितमघादिनियमं दत्त्वा, सतः प्रत्यावृत्तौ क्षमापती श्रीअणहिरुपसन्नं प्रापतुः ।

१४७. अथ प्रत्यहं राजसमायां विचारेषु जायमानेषु राजा श्रीजिनोक्तं धर्मं सत्यतया मन्यमानोऽपि परं निज-कुलकृपायात् धर्मं द्विजादीनां लब्धया मोक्तुं न समीद्वते, परापवादभीतः ।

१४९. यतः—कामराग-रजोहरागाधीपत्करनिवारणौ । हठिरागस्तु पापीयान् दुरुच्छेदः सतामपि ॥

१७०. कुलक्रमेण कुर्वन्ति मूढा धर्मं कुयुद्धयः । विपश्चितो विनिश्चित्य स्वचित्ते तु परीक्षया ॥

१७१. आगमेन च युक्त्या च योऽर्थः समभिगम्यते ।

परीक्ष्य हेमवद् ब्राह्मः पक्षपातग्रहेण किम् ॥

१७२. श्रोतव्ये च कृती कर्णौ याग युद्धिश्च विचारणे ।

यः श्रुतं न विचारेत् स कार्यं विन्दते कथम् ॥

इति श्रीगुरुवचनमाकर्ण्य राजा परापवादभीरुः सर्वदर्शनसंवादेन धर्मं जिघृक्षुः सर्वान् दर्शनविशेषान् पण्डितं-मन्यान् समाहूय सर्वसमक्षं समायां धर्मस्वरूपं पप्रच्छ । तेषां च यथाज्ञातस्वस्वागमाचारविचारं निजं निजं धर्मस्वरूपं प्ररूपयामासुः ।

१४८. तत्र देवतत्वविचारणायां क्रियमाणायां सर्वदर्शनभिर्निर्माद्याद्वयसंकीर्तनरागद्वेषप्रसादकोप-जगजननस्येव-विनाशहर-शस्त्रस्त्रीपरिग्रहादिसकलसांसारिकजन्तुजातसाधारणे देवतस्वरूपे निरूप्यमाणे श्रीगुरवः प्राहुः—‘न चैवम-र्वाचीनजनैः श्रोच्यमानं परमेश्वरं स्वरूपम् । यदुक्तम्—

१७३. प्रत्यक्षतो न भगवान् वृषभो न विष्णुरालोक्यते न दहरो न हिरण्यगर्भः ।

तेषां स्वरूपगुणमागमसंप्रदायात् ज्ञात्वा विचारय्य कोऽत्र परापवादः ॥ १ ॥

१७४. माया नास्ति जटाकपालमुकुटः चन्द्रो न मूर्धावली,

त्वदाङ्गं न च वासुकिर्न च धनुः शूलं न घोघं मुखम् ।

कामो यस्य न कामिनी न च वृषो गीतं न नृत्यं पुनः,

सोऽयं पातु निरंजनो जिनपतिर्देवाधिदेवः परः ॥ २ ॥

राजत्रेवंविधेऽपि भवगति निर्दोषे श्रीजितेन्द्रे यत् परमब्रह्मादिनो मत्सरिणः स्युः, तत् स्वशासनापुराणेण परशासनाभिमानस्य विजृम्भितम् । इति सर्वसमक्षं श्रीवीतरागस्य देवतत्वमवस्थाय सर्वेषां स्वरूपज्ञापनार्थं

॥ निजं प्रतिज्ञां प्रादुरक्ताणुः—

१७५. इमां समक्षं प्रतिपक्षसाक्षिणामुदारघोषामयघोषणां हुवे ।

न धीतरागात् परमस्ति दैवतं न चाप्यनेकान्तमृते नयस्थितिः ॥ ३ ॥

इति प्रतिज्ञां श्रुत्वा सर्वेषु दर्शनेषु मौनमालम्ब्य स्थितेषु, सर्वेऽपि समासदो विस्मयस्मेरमानसा मनसि श्रीवीतरागं देवं श्रपयन् ‘नमः श्रीजिनाय, नमः श्रीनिरञ्जनाय’ इत्युक्तुः । ज्ञाते च सर्वेऽपि देवतत्वम् । यथा—

१७६. सर्वज्ञो जितरागादिदोषरहितलोक्यपूजितः । पथास्थितार्थवादी च देवोऽर्हन् परमेश्वरः ॥

१७७. ध्यानव्योऽप्यमुप्राप्त्योऽयमयं शरणमिष्यताम् ।

अस्यैव प्रतिपत्तव्यं शासनं चेतनाऽस्ति चेत् ॥

१७८. ये स्त्रीशस्त्राक्षसूत्रादिरागाद्यङ्कलङ्किताः । निग्रहानुग्रहपरास्ते देवाः स्युर्न मुक्तये ॥

१७९. नानाशस्त्रजुषः कथं गतरूपः स्त्रीसन्निधानाः कथं
नीरागा अशुभाशया अकरुणाः कारुण्यवन्तः कथम् ।

छत्राद्यष्टमहाविभूतिविरहा देवाधिदेवाः कथं
तस्मात् सर्वगुणार्द्धिमान् विजयते श्रीवीतरागप्रसुः ॥

१८०. न कोपो न लोभो न मानो न माया, न लास्यं न हास्यं न गीतं न कान्ता ।
न वा यस्य परिर्न मित्रं न शत्रुस्तमेकं प्रपद्ये जिनं देवदेवम् ॥

—इति देवतत्वम् ॥ अथ गुरुतत्वम्—

१८१. व्यक्तदाराः सदाचारा मुक्तभोगा जितेन्द्रियाः । जायन्ते गुरवो नित्यं सर्वभूताभयप्रदाः ॥

१८२. तपःशीलसमायुक्तं ब्रह्मचारिद्वन्द्वतम् । अलोलमशठं दान्तं गुरुं जानीहि तादृशम् ॥

१८३. स्थानोपभोगरहितः पूजालंकारवर्जितः । मयमांसनिवृत्तश्च गुणवान् गुरुकथ्यते ॥

१८४. अवयमुक्ते पथि यः प्रवर्त्तते, प्रवर्त्तयत्यन्यजनं च निरुहः ।
स एव सेव्यः स्वहितैषिणा गुरुः, स्वयं तरंस्तारयितुं क्षमः परम् ॥

१८५. विदलयति कुबोधं बोधयत्यागमार्थं, सुगतिकुगतिमार्गौ पुण्यपापे व्यनक्ति ।
अवगमयति कृत्याकृत्यभेदं गुरुर्यो, भवजलनिधिपोतस्तं विना नास्ति कश्चित् ॥

इति राजन् ! गुरुलक्षणाणि । गृणाति तत्त्वमिति गुरुः, नतु नाममात्रेण कुलकभायातः कस्यापि गुरुस्त्विति ।
सर्वेषां प्राणिनामनादिकालमेकैन्द्रियादिचतुरशीतिलक्षजीवयोनिषु भ्रमतां यस्मिन् भवे यस्य कस्यापि प्राणिनोऽज्ञाना-
न्धकारमग्नयः यस्तत्त्वातत्त्वव्यक्तिं दर्शयति स एव गुरुगुणैर्गौरवाद्गौ गुरुकथ्यते । नापरे वक्त्रकाः स्वार्थप्रिया गुरवः ।

यदुक्तम्—

१८६. प्रज्ञायललुप्तवस्तुनिचया विज्ञानशून्याशया
विद्यन्ते प्रतिमन्दिरं निजनिजस्वार्थोद्यता देहिनः ।

आनन्दानृतसिन्धुसीकरचयैर्निर्वाप्य जन्मज्वरम्
ये मुक्तैर्यदनेन्दुवीक्षणपरास्ते सन्ति कैचिद्विधाः ॥

१८७. बाध्याग्रसाराः परमार्थशून्या, न दुर्लभाः क्षेत्रकथा मनुष्याः ।
दुर्लभा ये जगते हिताय, धर्मे स्थिता धर्ममुदाहरन्ति ॥

ये तु स्वसृचिकल्पिताचाराः परस्परविरोधाप्ता मत्सरिणः सदाचारनिन्दकाः कथं ते गुरवः ।

१८८. सर्वाभिलाषिणः सर्वभोजनसपरिग्रहाः । अन्नद्यचारिमिध्मोपदेशका गुरवो नतु ॥

श्रीमद्भारतेऽनुक्तम्—

१८९. ये शान्तदान्ताः श्रुतिपूर्णकर्णा, जितेन्द्रियाः प्राणिवधाभिघृताः ।
परिग्रहे संकुचिता गृहस्थास्ते ब्राह्मणास्तारयितुं समर्थाः ॥

ततः श्रीहेमसूरयः समाप्तौ गुरुकुलस्वरूपमभिधायावादिषु—

१९०. प्रकाशयन्ति भूपांसि मुषनं भास्करादयः । हार्दं पुनस्तमो हन्ति गुरुरेव गुणैर्गुरुः ॥

अनन्तरे कश्चित् पाठः—

१९१. जीवोऽयं विमलस्वभावसुभगः सूर्योपलस्पद्दया
घत्ते सद्भवशादनेकविकृतीर्लुप्तात्मरूपस्थितिः ।
यथाप्नोति रवेरिवेह सुगुरोः सत्पादसेवाश्रमं
तज्जातोजिततेजसैव कुरुते कर्मन्धनं भस्मसात् ॥

इति शुक्ला सर्वेऽपि दानं ददुः इति गुस्तत्वं ज्ञेयम् ।

अथ धर्मतत्त्वमष्टश्रुत् । श्रीसूरयः प्राहुः, तत्र प्रथमं धर्मलक्षणम्—

१९२. श्रूयते सर्वशास्त्रेषु सर्वेषु समयेषु च । अहिंसादक्षिणो धर्मस्तद्विपक्षश्च पातकम् ॥
वेदादिप्रामाण्येन यत् हिंसा विधीयते तत्तेषां जाड्यलिङ्गम् । वेदसाधौख्येयत्वेनाप्रमाणत्वात् । न प्रमाणं
वदमतम् । आशाधीना हि वाचां प्रामाण्यात् । व्यासेनाप्युक्तम्—
१०३. दीयते मार्यमाणस्य कोटिं जीवितमेव वा । घनकोटिं न गृह्णाति सर्वो जीवितमिच्छति ॥

अतः—

१९४. यो दद्यात् काञ्चनं मेरुं कृत्वा चैव वसुन्धराम् । सागरं रत्नसंपूर्णं न च तुल्यमहिंसया ॥
१९५. अमेध्यमर्घ्ये कीटस्य सुरेन्द्रस्य सुरालये । समाना जीविताकांक्षा तुल्यं मृत्युभयं द्वयोः ॥
१९६. यावन्ति पशुरोमाणि पशुशास्त्रेषु भारत । तावद्वर्षसहस्राणि पच्यन्ते पशुघातकाः ॥
१९७. पृथिव्यामप्यहं पार्थ ! वापावन्नो जलेऽप्यहम् । घनस्पतिगतश्चाहं सर्वभूतगतोऽप्यहम् ॥
१९८. यो मां सर्वगतं ज्ञात्वा न च हिंस्येत् कदाचन । तस्याहं न प्रणश्यामि स च मां न प्रणश्यति ॥
इति विष्णुवाक्यम् ।

१९९. यत्र जीवः शिवस्तत्र इति यो वेत्ति भक्तिः ।
दया जीवेषु कुबोधः स शिवाराधकः स्मृतः ॥
२००. क मांसं क शिवे भक्तिः क मयं क शिवार्चनम् । मयमांसमसक्तानां दूरे तिष्ठति शङ्करः ॥
—इति भगवद्गीतायाम् (१) ।
२०१. यदा न कुरुते पापं सर्वभूतेषु दारुणम् । मनसा कर्मणा वाचा ब्रह्म संपद्यते तदा ॥
२०२. क्षमातुल्यं तपो नास्ति न सन्तोषात् परं सुखम् ।
न मैथीसदृशं दानं न घर्मोऽस्ति दयासमः ॥
—इति जीवदया सर्वेषां मता ।

अथ जीवहिंसाभेदानाह—

२०३. नयहिं जिययह्करणं, कारायणं, अणुमहं य योगेहि ।
कालतिण्ण गुणिओ पाणिबहो दुस्सयतेपालो ॥ १ ॥
तत्र पृथ्व्येजेवायुवनसतिद्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रिया इति नवभेदा मनोवाक्यैः सह गुणिता जाताः सप्तविंशति-
भेदाः । ते च करणकारणानुमतिभिर्गुणिता जाता एकाशीतिः । ते पातीतानागतवर्तमानकालत्रयेण गुणिता जाता-
स्त्रिचत्वारिंशत् द्रेशते सर्वे प्राणिवधभेदाः २४३ । काटत्रयेजि हिंसासम्भवोऽस्तीति काटत्रयग्रहणम् । यदुक्तम्—
अह्यं निदामि पडिपत्तं संवरमि अणागयं पण्यत्थामि —इति ।
अथ राजन् ! आकर्ण्यतां जीवदयास्वरूपं संयमस्वरूपं च । तथा हि—पृथ्व्यपदेजेवायुवनसतिद्वित्रिचतुः-
पञ्चेन्द्रियाणां मनोवाक्यकर्मभिः करणकारणानुमतिभिश्च संरम्भसमारम्भवर्जनमिति नवधा संयमः ९, पुत्रकवस-

पात्रदण्डकादीनां यतनया धरणमजीवसंयमः १०, स्थण्डिलादिकं चक्षुषा प्रेक्ष्य शयनासनादिकुर्वीतेति प्रेक्षासंयमः ११, सावधप्रवृत्तगृहस्थव्यापारणेनोपेक्षासंयमः १२, स्थण्डिलादौ रजोहरणादिना प्रमृज्य शयनासनादीनि कुर्वतः प्रमार्जनासंयमः १३, भक्तपानादिकमनेपणीयमनुपकारि च निर्जन्तुस्थण्डिले परिष्ठापयतः परिष्ठापनासंयमः १४, मनसोऽशुभपरिणामनिवृत्तिः शुभप्रवृत्तिः मनःसंयमः १५, अशुभभाषास्वागः शुभभाषाभाषणं वाक्संयमः १६, अशुभक्रियानिवृत्तिः शुभप्रवृत्तिः कायसंयमः १७, इति प्राणिदयारूपः सप्तदशधा संयमो यतीनामन्यथा यतित्वाभावः ।

अथ राजा गृहस्थानां कथमयं संयम इत्यृच्छत् । तदा श्रीसूरयः प्राहुः—‘राजन् ! देशतो विरतान गृहस्थानां देशतः संयमोऽस्तीति श्रूयताम् । यथा—

२०४. स्थूला सुहृन्मा जीवा संकल्पांरंभजो अ ते दुविहा ।

सावराहनिरवराहा साविकला चैव निरविकला ॥

तत्र प्राणिवधो द्विविधो ज्ञेयः, स्थूलजीवानां सूक्ष्मजीवानां च । तत्र स्थूला द्वीन्द्रियादयः, सूक्ष्मास्त्वेकेन्द्रियादयः, नतु सूक्ष्मनामकर्मोदयवर्त्तिनस्तेषां व्यापादनाभावात् स्वयमायुष्कक्षयेण मरणात् । तत्र गृहस्थानां स्थूलप्राणिवधान्निवृत्तिः नतु सूक्ष्मप्राणिवधात्, पृथ्वीजलानलादिषु प्रवृत्तत्वादारम्भास्तेषाम् । स्थूलप्राणिवधोऽपि द्विविधः संकल्पज आरम्भजश्च । संकल्पान्मारयान्येनं कुलिहिनमिति मनःसंकल्परूपाजातः । आरम्भजस्तु कृष्यादिषु प्रवृत्तस्य द्वीन्द्रियादिव्यापादनं न तस्मान्निवृत्तः, शरीरकुटुम्बादिभरणनिर्वाहाभावात् । संकल्पजोऽपि द्विविधः सापराधो निरपराधश्च । तत्र निरपराधान्निवृत्तिः, सापराधेऽपि जयणा विषेया । इति गृहस्थानामपि देशसंयमः ।

अथ द्वितीयलक्षणं सत्यं नाम । तत् सत्यं दशधा—

२०५. जणवयं संमये ठवणं नोमि स्वेवे पडुचसंघे य ।

ववहारं भाव जोगे दसमे उ कम्मंसघे य ॥ इति ॥

२०६. एकत्रासत्यजं पापं पापं निःशेषमेकतः । द्वयोस्तुलाविधृतयोराद्यमेवातिरिच्यते ॥

२०७. दीक्षा भिक्षा गुरोः शिक्षा ज्ञानं ध्यानं जपस्तपः ।

सर्वं मोक्षार्थिनामेतत् सत्येन सफली भवेत् ॥

अन्यैरप्युक्तम्—

२०८. यदा सत्यं वदेद् वाक्यं सृष्टाभाषाविवर्जितः ।

अनवयं च भाषेत ब्रह्म संपद्यते तदा ॥

अथ राजन् ! तृतीयं धर्मलक्षणं अदत्तादानपरिहाररूपम्—

२०९. अयश्चापटहं दत्त्वा मुत्तवा विविधवेदनाः । इह लोके नरकं यान्ति परलोकेऽवत्तहारिणः ॥

२१०. परब्रह्मं यदा हृष्टा संकुलेऽप्यधवा रहः । धर्मकामो न शक्नोति ब्रह्म संपद्यते तदा ॥

२११. अदत्तादानेन भवेद्दरिद्री दारिद्र्यभावाच्च करोति पापम् ।

पापं हि कृत्वा नरकं प्रयाति पुनर्दरिद्री पुनरेव पापी ॥

अथ राजन् ! चतुर्थं धर्मलक्षणं ब्रह्मचर्यरूपम् । यतः—

२१२. विदन्ति परमं ब्रह्म यत् समालम्ब्य योगिनः ।

तद् व्रतं ब्रह्मचर्यं स्यात् पाराधौरप्यगोचरम् ॥

२१३. यः स्वदारेषु सन्तुष्टः परदारापराधुन्वितः । स गृही ब्रह्मचारी च मुक्तिमाप्नोति पुण्यवान् ॥

अन्यैरयुक्तम्—

२१४. एकरात्रोपितस्यापि या गतिर्ब्रह्मचारिणः । न सा ब्रह्मसहस्रेण प्राप्तुं शक्या युधिष्ठिर ! ॥

२१५. भोमिदष्टस्य जायन्ते वेगाः सप्तैव देहिनः । स्मरभोगीन्द्रदष्टानां दश स्युस्ते महामयाः ॥

२१६. प्रथमे जायते चिन्ता द्वितीये द्रष्टुमिच्छति । स्युस्तृतीयेऽपि निःश्वासाश्चतुर्थे नदते ज्वरः ॥

२१७. पञ्चमे दहते गार्भं षष्ठे भुक्तं न रोचते । सप्तमे स्यान्महामूर्च्छा उन्मत्तत्वमष्टमे ॥

२१८. नवमे प्राणसन्देहो दशमे मुच्यतेऽसुभिः ।

एभिर्दोषैः समाक्रान्तं जीवो लोकं न पश्यति ॥

२१९. यस्तपस्वी व्रती मौनी संवृतात्मा जितेन्द्रियः ।

फलंकयति निःशङ्कः स्त्रीसङ्गः सोऽपि संप्रमम् ॥

*

॥ अथ राजन् ! प्रथम धर्मलक्षण अकिमनतासन्तोषरूपम्—

२२०. धनं धान्यं खर्णैरूप्यकुप्प्योनि क्षेप्यवास्तुनी ।

द्विर्पाषाणतुप्पाद् वेति स्युर्नपपाशाः परिग्रहाः ॥

२२१. मिच्छतं वेयतिर्गं हासाई उक्तां च नाययं । कोहार्हण चउकं चउदस अन्मंतरा गंधा ॥

२२२. बाह्यान्पि हि यः सद्वाप्त भोक्तुं मानवः क्षमः ।

सोऽन्तरद्धान् कथं ह्रीयस्यजेदिह परिग्रहान् ॥

॥ यानपात्रमिवाभ्योयौ गुणयानपि मज्जति । परिग्रहगुह्यत्वेन संप्रमी जन्मसागरे ॥

२२४. न यान्ति धायवो यत्र नाप्यकन्दुमरीचयः ।

आशामहोर्मयः पुंसां तत्र यान्ति निर्गल्गाः ॥

२२५. अधीती पण्डितः प्राज्ञः पापभीरुस्तपोधनः ।

स एष येन हितवाशां नैराश्यसुररीकृतम् ॥

॥ यद्यप्येनैकेन तद्वन्मि यद्वाच्यं यद्यप्यकोटिभिः ।

आशापिश्याची शान्ता चेत् संप्राप्तं परमं पदम् ॥

एतानि पञ्च सर्वविरतत्वात् साधुना महानतानुस्यूते । यदुक्तम्—

२२७. महत्त्वहेतोर्युग्मिभिः श्रुतानि महान्ति मत्वा त्रिदशैर्बुधैः ।

महासुखज्ञाननिबन्धनानि महाव्रतानीति सतां सतानि ॥

*

अथ राजन् ! षष्ठं धर्मलक्षण तपः, बाह्याभ्यन्तर द्वादशधा । बाह्यतप — “अणसणमूणोपरीया० ॥ १ ॥

आभ्यन्तरतप “पायन्ति विणशो वेया० ॥ २ ॥” यदुक्तम्—

२२८. निज्ञैर्गुरुकणो बाह्यात् श्रेष्ठमाभ्यन्तरं तपः ।

तत्राप्येकातपत्रत्वं ध्यानस्य मुनयो जगुः ॥

॥ यथाद्विन्नपरपरा विचरते दास्य सुराः कुर्वते कामः शाम्यति दाम्पतीन्द्रियगणः कल्पाणमुत्सर्पति ।

उन्मीलन्ति महर्द्धयः कलयति ध्वंसं च यः कर्मणा

स्वाधीनं त्रिदिवं दिवं च भवति श्लाघ्यं तपस्तप्त किम् ॥

२३०.

सन्तोषः स्थूलमूलः शमपरिकरः स्कन्धबन्धप्रपञ्चः

पञ्चाक्षरीरोधशास्त्रः स्फुरदभयदलः शीलसंपत्प्रवालः ।

अद्भ्याम्भः पूरसेकाद्विपुलकुलमलैश्वर्यसौन्दर्यभोगः

स्वर्गादिप्राप्तिपुष्पः शिवपदफलदः स्यात्तपःपादपोऽयम् ॥

इति सकलदर्शनमान्यं तपोलक्षणम् ।

अथ सप्तमं धर्मलक्षणं क्षमा सा च शोषत्यागाद् भवति ।

अथ राजन् ! अष्टमं धर्मलक्षणं मार्दवम् । तत्र यदुत्वं मदनिग्रहाद् भवति । तथा —

२३१. जातिलाभकुलैश्वर्यचलरूपतपःश्रुतैः । कुर्वन् मदं पुनस्तानि हीनानि लभते जनः ॥

मानप्रतिपक्षो मार्दवम् । यदुक्तम् —

२३२. मानग्रन्थिर्मेनस्युच्चैर्बादस्ति दृढो नृणाम् । तावद्विवेकमाणिक्यं प्राप्तमप्यपसर्पति ॥

अथ नवमं धर्मलक्षणं ऋजुता मायारहितत्वमिति । यदुक्तम् —

२३३. कूटद्रव्यमिवासारं स्वप्नराज्यमिवाफलम् । अनुष्ठानं मनुष्याणां मन्ये मायाविलम्बिनाम् ॥

२३४. नृपाः कूटप्रयोगेण वणिजः कूटचेष्टितैः । विप्राः कूटक्रियाकाण्डैर्मुग्धं वञ्चयते जनम् ॥

२३५. दंपती पितरः पुत्राः सौदर्याः सुहृदो निजाः ।

ईशा भृत्यास्तथान्येऽपि माययाऽन्योऽन्यवञ्चकाः ॥

२३६. मायायां पटवः सर्वे जलस्थलखचारिणः । देवा मायापराः केऽपि नारकाश्च किमुच्यते ॥

२३७. अज्ञानामपि यालानामार्जवं प्रीतिहेतवे । किं पुनः सर्वशास्त्रार्थपरिनिष्ठितचेतसाम् ॥

२३८. अशेषमपि दुःकर्म ऋज्वालोचनया क्षिपेत् ।

कुटिलालोचनां कुर्वन् अल्पीयोऽपि विवर्द्धयेत् ॥

मायाप्रतिपक्षमृता ऋजुता ।

अथ राजन् ! दशमं धर्मलक्षणं मुक्तिः, सा च बाह्यान्तरवस्तुषु तृष्णाविच्छेदरूपा लोभमात्रे इत्यर्थः ।

२३९. यदुक्तम् — अहो लोभस्य साम्राज्यमेकच्छत्रं जगत्त्रये ।

तरयोऽपि निर्धिं प्राप्य पादैः प्रच्छादयन्ति यत् ॥

२४०. भुजंगगृहगोधाखुमुखाः पद्मेन्द्रिया अपि । घनलोभेन लीयन्ते निधानस्यानभूमिषु ॥

२४१. पिशाचमुद्गलप्रेतभूतयक्षादयो घनम् । स्वकीयं परपीयं चाप्यधितिष्ठन्ति लोभतः ॥

२४२. विमानोद्यानवाण्यादौ मूर्च्छितास्त्रिदशा अपि ।

श्रुत्या तत्रैव जायन्ते पृथ्वीकायादियोनिषु ॥

२४३. परमत्यायनासारैः किं वा शास्त्रसुभाषितैः ।

मिलिताक्षा विमुश्यन्तु सन्तोषाद्यादजं सुखम् ॥

२४४. किमिन्द्रियाणां दमनैः किं कायपरिपीडनैः ।

ननु सन्तोषमात्रेण मुक्तिरस्ती संमुखी भवेत् ॥

इति समायां सर्वसमं धर्मलक्षणं श्रीगुरुणां मुखादाकर्ण्य श्रीकुमारपालमुखाः सर्वेऽपि सम्याः प्रमुदिताः । सञ्जातश्रीजिनप्रणीतपद्मानुरागाः किमस्मान्नितः परं विधेयमिति प्रश्नमकार्षुः । ततः श्रीगुरवः प्राहुः — राजन् !

२४५.

हीनं संहननं तपोऽतिविषमं कालश्च दुःखावहः ।
सिद्धान्तः कुवितर्ककैश्च विवृतो नानावता लिङ्गिनः ।
लोको भिन्नरचिर्जडो जिनमतं तत्त्वज्ञवेद्यं सदा
मत्वेवं सुविवेकिभिः सुचरितैर्वार्षा अनार्याः क्रियाः ॥

२४६.

प्राणिप्राणप्रकारैर्जगदुपकृतिभिर्मक्तिभिः श्रीजिनानां
सत्कारैर्धार्मिकाणां स्वजनमनःप्रीणनैर्दानयानैः ।
जीर्णोद्धारैर्यतिभ्यो वितरणविधिना शासनोद्योतनैश्च
प्रायः पुण्यैकभाजां भजति सफलतां श्रीरिपं पुण्यलभ्या ॥

‘ इति श्रीगुरुणामुपदेशं श्रुत्वा राजा प्राह—भगवन् !

२४७.

निद्रा मोहमयी जगाम विलपं सदृष्टिरुन्मीलिता
नष्टा दुष्टकपायकौशिकगणा माया ययौ यामिनी ।
पूर्वाद्रिप्रतिमे विवेकहृदये सज्ज्ञानसूयोदयात्
कल्याणाम्बुजकोटयो विकशिता जातं प्रभातं च मे ॥

अत्रान्तरे कश्चिद् विद्वान् पपाठ—

२४८.

आधारो यस्त्रिलोक्या जलधिजलधराकन्दवो यन्निरोज्याः
प्राप्यं ते यत्प्रभावादसुरसुरनराधीश्वरैः संपदस्ताः ।
आदेशा यस्य चिन्तामणिमुरसुरमीकल्पवृक्षादपस्ते
श्रीमान् जैनेन्द्रधर्मः किसलपतु वः शाश्वती मोक्षलक्ष्मीम् ॥
लक्षदानमग्रापि । इति धर्मलक्षणम् । इति तत्त्वत्रयी ज्ञाता सर्वैरपि ।

२४९.

श्रीकुमारपालमूलोऽपि गृहलोचित धर्ममपृच्छत् । श्रीगुरुः प्राहुः—
सम्पत्त्वमूलानि पञ्चाणुव्रतानि गुणास्त्रयः ।
शिक्षापदानि चत्वारि व्रतानि गृहमेधिनाम् ॥

अज्ञान-संशय विपर्ययसपरिहारेण यत् सम्पत् परमार्थरूपं तस्य भावः सम्पत्त्वम् । द्वादशव्रतानि गृहस्थानां
धर्मः सम्पत्त्वमूलानि । एकविंशतिगुणयुक्तो धर्मयोग्यो भवति ।

२५०.

अङ्गुष्ठो रूपं-सौम्यौ विनयं-नययुतः चूर्तरा-शल्पमुक्तो
मर्चस्यो दीर्घदर्शी परहितनिरर्तो लम्बलक्षः कृतज्ञः ।
सद्वृत्तक्षिण्यो विशेषी" सदयगुणरक्षिः सत्कथः पक्षयुक्तो
वृद्धाहो लक्ष्मणो यः शुभं-जनसुभंगो धर्मरसस्य योग्यः ॥

२५१. या देवे देयताबुद्धिर्गुरुं च गुरुतामतिः । धर्मं च धर्मधी शुद्धा सम्पत्त्वमिदमुच्यते ॥

२५२. सर्वज्ञो जितरागादिदोषलोलोप्यपूजितः । यथास्थितार्थवादी च देवोऽर्हन् परमेश्वरः ॥

सम्पत्त्वमूलानि—

२५३. स्वैर्यं प्रभावना भक्तिः कौशलं जिनशासने । तीर्थसेवा च पञ्चाणु मूलानि प्रपक्षते ॥

• स्वैर्यं श्रीविनयर्षे । प्रभावनाष्टथा—

२५४.

पावयणी धम्मकही बाई निमित्तिओ तवत्सी य ।

विज्ञासिद्धो य कवी अट्टेव पभावगा भणिया ॥

भक्ति-विनयवैयाघ्रत्यरूपा । कौशलेनानार्थदेववर्त्यार्द्रकुमारोऽभयकुमारेण प्रतियोधितः । तीर्थसेवा च-
द्रव्यतीर्थं भावतीर्थं च । चैत्यादि द्रव्यतीर्थं, भावतीर्थं ध्यानादि । सम्यक्त्वलक्षणादि-

२५५. शोभसंवेगनिर्वेदोक्तुं कर्षास्तिक्यलक्षणैः । लक्षणैः पञ्चभिः सम्यक् सम्यक्त्वमुपलक्ष्यते ॥

शमः क्षमा १, संवेगो मोक्षामिलापः २, निर्वेदो भववैराग्यम् ३, अनुकंपा चित्तसार्द्रता ४, आस्तिक्यं
जिनमते दृढनिश्चयः ५ । अयं दूषणानि-

२५६.

शंकां कांक्षो विचिकित्सा मिथ्यादृष्टिप्रशंसनम् ।

तत्संस्तवैश्च पञ्चापि सम्यक्त्वं दूषयन्त्यमी ॥

अयं सम्यक्त्वाद् विपरीतं मिथ्यात्वम् । तत्स्वरूपमाहुः । तत् पञ्चधा-

२५७.

आभिर्गर्गहियं अणंभिर्गर्गहियं आंभिनिवेसीयं चैव ।

संसङ्गमणोभोगं मिच्छत्तं पंचहा होइ ॥

२५८.

आभिर्गर्गहियं किल दिक्खियाण अणभिर्गर्गहिअं च राइणं ।

गुट्टामाहिलमार्इण तं अभिनिवेसीयं जाण ॥

२५९. संसङ्गं मिच्छत्तं जा संका जिणवरस्स तत्तेसु । एगिंदियमार्इणं तमणाभोगं तुं निदिट्ठं ॥

इति मिथ्यात्वम् । तत्र प्रथमं पापण्डिगं स्वस्वशास्त्रनिरतानाम् १, द्वितीयं सर्वे देवाः सर्वे गुरवः सर्वे
धर्माश्च २, तृतीयस्वत्वात्त्वजान्तोऽप्यभिनिवेशात् प्ररूपणा ३, चतुर्थं संशयो जीवादितत्त्वेषु ४, अनाभोगिकं
विवेकविचारशून्यसैकेन्द्रियादेर्वा विशेषज्ञानविकलस्य ५ ।

२६०.

जन्मन्पेकत्र दुःखाय रोगाध्वान्तं रिपुर्विषम् ।

अपि जन्मसहस्रेषु मिथ्यात्वमचिकित्सितम् ॥

२६१.

तथा-अंतोमुहुत्तमित्तं पि फासियं होज्ज जेहिं सम्मत्तं ।

तेसिं अवहपुग्गलपरीयट्ठो चैव संसारो ॥

इति सम्यक्त्वमिथ्यात्वयोः स्वरूपं श्रुत्वा राजा श्रीगुरुमुपेन सम्यक्त्वं जग्राह ।

अथ राजाऽशुश्रूतस्वरूपमश्नुच्छत् । श्रीसूरयः प्राहुः-

२६२. विरतिः स्थूलहिंसादेर्द्विविधस्त्रिविधादिना । अहिंसादीनि पञ्चाशुश्रूतानि जगद्गुर्जिनाः ॥

२६३. पद्मकुष्ठिकृणित्यादि दृष्ट्वा हिंसाफलं सुधीः । निरागन्त्रसजन्तूनां हिंसामन्यस्य नाचरेत् ॥

२६४. मार्यमाणस्य हेमार्द्रं राज्यं वाय प्रयच्छतु । तदनिष्टं परित्यज्य जीवो जीवितुमिच्छति ॥

२६५.

स्थूलेषु सर्वसत्त्वेषु यः करोति दयां त्रिधा ।

सूक्ष्मेषु यतनां कुर्वन् गृहस्योऽपि स मुक्तिभाग् ॥

अथ द्वितीयाश्रयम्-

२६६. मन्मनस्यं काहलस्यं मूकत्वं मुखरोगताम् । वीक्ष्यासत्यफलं कन्यालीकाद्यसत्यमुत्सृजेत् ॥

२६७.

कन्यागोभूम्यलीकानि न्यासापहरणं तथा ।

शूटसाक्ष्यं च पञ्चेति स्थूलासत्यान्यकीर्त्तयन् ॥

२६८.

असत्यं त्रिषु लोकेषु निन्दितं पापकारणम् ।

दुःखितास्तेन जायन्ते देयदानधर्मानयाः ॥

२६९. इह लोके गृहस्योऽपि यज्ञः प्राप्नोति निर्मलम् । सत्येन परलोकेषु सुलभाः स्वर्गसंपदाः ॥

अथ तृतीयाशुव्रतम्—

२७०. दीर्भाग्यं प्रेक्ष्यतां दास्यमद्रच्छेदं दरिद्रताम् । अदत्तात्तफलं ज्ञात्वा स्थूलस्तेयं विवर्जयेत् ॥

२७१. दानशीलतपोभावैः कृतं धर्मं चतुर्विधम् ।
निष्फलं प्राणिनां सद्यं परद्रव्याभिलाषिणाम् ॥

२७२. गृहिणोऽपि हि धन्यास्ते माननीया महात्मनाम् ।
कुर्वन्ति स्वकरो मुक्तिं ये परस्वपराङ्मुखाः ॥

अथ चतुर्थश्रवणम्—

२७३. पण्डित्वमिन्द्रियच्छेदं धीक्षपात्रप्रफलं सुधीः ।

भवेत् स्वदारसन्तुष्टो योऽन्यदारात् विवर्जयेत् ॥

२७४. रम्यमापात्तमात्रं यत् परिणमति दारुणम् । किंपाकफलसंकाशं तत् कः सेवेत मैथुनम् ॥

२७५. ब्रह्मचर्यं भयेद्येषां स्वाधीनं गृहिणामपि । धन्या जगत्सु तेऽवश्यं लभन्ते परमं पदम् ॥

अथ पञ्चमाशुव्रतं यथा—

२७६. असन्तोषमविश्वासमारम्भं दुःस्वकारणम् ।

मत्वा मूर्च्छाफलं कुर्यात् परिग्रहनिषेधणम् ॥

२७७. असन्तोषवतां सौख्यं न शक्यते न यत्रिणः ।

जन्तोः सन्तोषभाजो यदभयस्यैव जायते ॥

२७८. न विश्वसिति कस्यापि परिग्रहविमूढधीः । पदसु जीवनिकापेषु करोत्यारम्भमन्वहम् ॥

२७९. अनन्तदुःखं संसारे ततः प्राप्नोति मूढधीः । परिग्रहमहत्त्वेन परलोकपराङ्मुखः ॥

२८०. संनिधौ निधयस्तस्य कामगच्छनुगामिनी । अमराः किंकरायन्ते सन्तोषो यस्य रूपणम् ॥

इति श्रुत्वा श्रीकुमारपालः श्रीगुत्सुखेन यथाविधि पञ्चाशुव्रतीं ब्रूह ।

*

अथ गुणव्रतान्याहुः—

२८१. दशस्यपि कृता दिक्षु यत्र सीमा न लङ्घ्यते । ख्यातं दिग्विरतिरिति प्रथमं तद्गुणव्रतम् ॥

२८२. चराचरार्णां जीवानां विमर्दनविचर्तनात् । तत्सायोगोलकल्पस्य सद्गतं गृहिणोऽप्यदः ॥

२८३. यतः—तत्सायोगोलकप्पोऽपमत्तजीवो णिवारियप्पसरो ।

सद्यथ किं न कुञ्जा पायं तत्कारणाशुगजो ॥

२८४. जगदाकस्ममाणस्य प्रसरद्भोभवारिधेः । स्खलनं विदधे तेन येन दिग्विरतिः कृताः ॥

अथ द्वितीयगुणव्रतम्—

२८५. भोगोपभोगयोः संख्या ज्ञानया यत्र विधीयते ।

भोगोपभोगमानं तु द्वितीयां कं गुणव्रतम् ॥

२८६. सकृदेव भुज्यते यः स भोगोऽब्रह्मादिकः । पुनःपुनर्भोग्योपभोगोऽङ्गनादिकः ॥

२८७. मद्यमांसं नवनीतं मधुदुग्धरपञ्चकम् । अनन्तकायमज्ञातफलं रात्रौ च भोजनम् ॥

तत्र मद्यं द्विधा काष्ठं पिष्टनिष्पन्नम्, मांसं त्रिधा जल-स्थूल-क्षेचरभेदात् । नवनीतं गोमहिष्यवेदकभेदा-
च्चतुर्धा । मधु त्रिधा माक्षिकं आम्रं कौतिकं चेति ।

तत्र मद्यदोषाः—

२८८. रसोद्भवाश्च भूयांसो भवन्ति किल जन्तवः । तस्मान्मद्यं न पातव्यं हिंसापातकभीरुणा ॥
 २८९. असत्यं वचनं द्रुते मद्यमोहितमानसः । अदत्तं धनमादत्ते बलाद् भुङ्क्ते परस्त्रियम् ॥
 २९०. विवेकः संयमो ज्ञानं सत्यं शौचं दया क्षमा । मद्यात् प्रलीयते सर्वं नृणां वह्निकणादिषु ॥

*

२९१. अग्न-चिखादयति यो मांसं प्राणिप्राणापहारतः ।
 उन्मूलयत्यसौ मूलं दयाख्यं धर्मशास्त्रिनः ॥
 २९२. सद्यः संमूर्च्छितानन्तजन्तुसन्तानदूषितम् ।
 नरकाध्वनिपाथेयं कोऽश्रीयात् पिशितं सुधीः ॥
 २९३. अहो मूढजना धर्म्मं शौचमूलं वदन्ति च । ससघातुकदेहोत्थं मांसमश्नन्ति चाधमाः ॥
 २९४. यदुक्तम्—शुकशोणितसम्भूतं मांसमश्नन्ति ये नराः ।
 जलेन शौचं कुर्वन्ति हसन्ते तत्र देवताः ॥

२९५. शाकिनी मांसभक्षी च समानमनसाविमौ । पुष्टाङ्गं पश्यतो यं यं तं तं हन्तु मतिस्तयोः ॥
 २९६. मये मांसं मधुनि च नयनीते तक्रतो वह्निर्निते ।
 उत्पद्यन्ते विपद्यन्तेऽनन्तास्तद्वर्णजन्तवः ॥

यदुक्तमागमेऽपि—

२९७. उचारे पासवणे खेले सिंघाणवंतपिते य ।
 सुक्के सोणियगयजीवकडेवरे नगरनिद्धमणे ॥
 २९८. महु-मज्ज-मंस-मंखण-धीसंगे सद्य-असुइठाणेसु ।
 उपज्जन्ति चयंति य समुच्छिमा मणूयपंचिदी ॥

*

- परसमये याज्ञवल्क्यस्मृतौ, उदुम्बरेषु जन्तुसङ्घावं लौकिका अपि पठन्ति ।
 २९९. कोऽपि क्वापि कुतोऽपि कस्यचिदहो चेतस्यकस्माज्जनः,
 केनापि प्रविशत्युदुम्बरफलप्राणिक्रमेण क्षणात् ।
 येनास्मिन्नपि पादिते विषदिते विस्फोटिते त्रोटिते,
 निरपिष्टे परिगालिते विदलिते निर्पात्यसौ वा नवा ॥

अनन्तकारिकाणां तु लक्षणमिदम्—

३००. साहारण-पत्तेया वणसइजीवा दुहा सुए भणिया ।
 जेसिमणंताण तणू एगा साहरणा ते उ ॥
 ३०१. सघा य कंदजाई सूरणकंदो य वज्जकंदो य ।
 अल्लहलिहा य तहा अदं तह अल्लकधुरो ॥
 ३०२. सत्तावरी विराली कुंआरि तह थोहरी गलोईअं ।
 लसुणं वंसकरिद्धा गज्जर तह ल्हाणो अ लोढा ॥
 ३०३. गिरिकज्जकिसलपत्ता खिरिसुआ वेग अल्लमुत्था य ।
 तह ल्हाण कस्य छल्ली विद्धुहो अमपवल्ली अ ॥

३०४. मूला तह भूमिरूहा विरुडाहं तह एक वत्थूलो पदमो ।
सुअरयल्ली अ तहा पट्टंको कोमलंभिलियाह् ॥
३०५. आत् तह पिंडात् इत्येति एए अणंतनाभेण ।
यत्तीसं च पसिद्धा यज्ञयथा पयत्तेण ॥
३०६. गूढसिरसंधिपवं समभंगमहीरुहं च चिह्नरुहं ।
साहारणं सरीरं तद्विवरीयं च पत्तेयं ॥ — इत्यन्तकायविचारः ।

*

रात्रिभोजनं सर्वशासनिषिद्धम्—

३०७. नोदकमपि पातव्यं रात्रावत्र युधिष्ठिर ! ।
तपस्विना विशेषेण गृहिणा तु विवेकिना ॥
३०८. त्रैलोक्यशेषभावानां यो ज्ञाता ज्ञानचक्षुषा ।
न मुञ्चे सोऽपि सर्वज्ञो रात्रौ किमपरे जनाः ॥
३०९. सूर्यदेवैः परित्यक्तमृषिभिः पितृभिक्षया ।
तद्वात्रौ भोजनं निव्यं विधेयमितरैः कथम् ॥

*

अयामगोरससंशुक्तं द्विदलम् । द्विदलक्षणमिदम्—

३१०. जंमि उ पीलिज्जंते नेहो नहु होइ विंति तं विदलं ।
विदले वि हु उप्पन्नं नेहज्जयं होइ नो विदलं ॥
- अथ वर्जनीयवस्तुन्याहुः—
३११. पंशुंभरि चउविगई अन्नायफलं हिम-विस-करणे य ।
मही राई भोषण-बहुवीय-अणंतसंघाणं ॥
३१२. धोलचडां वाहंगण अमुणियनामाणि फुल्ल-फलयाणि ।
तुच्छफलं चलिपरसं च तह अभक्कयाणि वारीसं ॥
३१३. यदुक्तम्—भक्ष्याभक्ष्याणि यस्तूनि यो न जानाति मूढधीः ।
स जानाति कथं धर्मं सर्वजीवदयामयम् ॥

- तत्र पशोदुम्बरी वटपिण्डलक्षकाकोदुम्बरीफलरूपा सा मसककारसूक्ष्मनहुजीवभूतत्वाद् वर्जनीया ॥ ५ ॥
चतस्रो विकृतयः—मद्य-मांस-मधु-नवगीतरूपा, सद्य एव तनानेकजीवसमूहनात् ॥ ९ ॥ हिम शुद्धासंख्या-
पक्षयरूपत्वात् ॥ १० ॥ विप जीवपातादिनमवात् ॥ ११ ॥ करका अन्नायासस्यत्वात् ॥ १२ ॥ मृत्तिका
सर्वापि ददुरादिपथेन्द्रियप्राणिउत्पत्तिनिमित्तात्, सर्वग्रहणं सट्टिकादीनाम् ॥ १३ ॥ रजनीभोजनं बहुविधजीवहिंसा-
प्रदम् ॥ १४ ॥ बहुजीनं पशोऽकादि श्रुतिवीजं जीवोपमर्दकम् ॥ १५ ॥ [अनन्त] अनन्तजीववपहेतुत्वात् ॥ १६ ॥
सन्धानं विल्वकादीनां जीवसंसक्तिहेतुत्वात् ॥ १७ ॥ धोलवटकानि आमगोरसससक्तद्विदलादिमध्ये सूक्ष्मजीवो-
त्पत्तिः केवलिरष्टत्वात् ॥ १८ ॥ वृत्ताकानि निद्राशुहृत्कामोदीपनादिदोषदुष्टत्वात् ॥ १९ ॥ अन्नाफल-
पुष्पाणि नियममग्नसम्भवात्, विषफले पुण्ये मृत्युरपि ॥ २० ॥ तुच्छफलमर्दनिष्पन्नं कोमलाम्बलियादि ॥ २१ ॥
चलितरसं कुथितान्नं पुष्पितौदनादि, दिनद्वितयातीतं च दधि वर्जनीयं प्राणविपातादिदोषसम्भवात् । एतान्य-
भक्ष्याणि ।

अथ कर्मतो भोगोपभोगः । अह्नारकर्म-वनकर्म-शकट-भाटक-स्तोटक-दन्तवाणिज्य-लाक्षा-रस-केश-विष-यत्र-पीडा-निर्लान्छन-असतीपोष-द्वन्द्वान-सरःशोषः-इति कर्मादानानि वर्जयेत् । तदा राज्ञा श्रीकुमारपालः श्रीगुरुमुखेन परिग्रहप्रमाणं भोगोपभोगव्रतस्याकरोत् ।

३१४. अथानर्थदण्डव्रतमाहुः-आर्तारौद्रमपध्यानं पापकर्मोपदेशता ।

हिंसोपकारि दानं च प्रमादाचरणं तथा ॥

तत्र ध्यानं चतुर्धा-

३१५. आर्ते तिर्यग्ग(?)तिस्तथा गतिरधो ध्याने तु रौद्रे सदा,

धर्मे देवगतिः शुभं वत फलं शुक्ले तु जन्मक्षयः ।

तस्माद् व्याधिरुज्जान्तिके हितकरे संसारनिस्तारके,

ध्याने शुक्लवरे रजःप्रमथने कुर्यात् प्रयत्नं बुधः ॥

३१६. वृषभान् दमय क्षेत्रं कृषिपण्डविवाजिनाम् ।

दाक्षिण्याविपये पापोपदेशोऽयं न कल्पते ॥

३१७. पञ्चलाङ्गलशालाग्निमुशालोदूखलादिकम् ।

दाक्षिण्याविपये हिंस्रं नार्पयेत् करुणापरः ॥

३१८. जलश्रीखान्दोलनादिविनोदो जन्तुयोधनम् ।

रिपोः सुतादिना वैरं भक्तस्त्रीदेशराटकथाः ॥

अथ सामायिकव्रतम्-

३१९. त्यक्तार्तारौद्रध्यानस्य त्यक्तसावयकर्मणः । मुहूर्ते समता या तां विदुः सामायिकव्रतम् ॥

३२०. सायज्जजोगपरिवज्जण्टा सामार्हयं केवलियं पसत्यं ।

गिहृत्यधम्मा परमं ति नचा कुज्जा बुद्धो आपहिं परत्या ॥

सामार्हयव० ॥ ३ ॥ सामार्हयमि कए समणोइव० ॥ ४ ॥

३२१. अथ-दिग्ब्रते परिमाणं यत् तस्य संक्षेपणं पुनः ।

दिने राज्ञौ च देशावकाशिकव्रतमुच्यते ॥

इति राजन् ! देशावकाशिकव्रतम्, तत्र तन्नामपरिहाररूपम् ।

३२२. अथ पौषधम्-चतुःपूर्या च तुर्यादिकुल्यापारनिषेधनम् ।

ब्रह्मचर्यक्रियास्तानादित्यागः पौषधः व्रतम् ॥

३२३. आवश्यकपूर्णं-आहारपोसहो न्वलु सरीरसफारपोसहे चेव ।

धम्मवावारेनु य तइयसिन्वावयं नाम ॥

३२४. देसे सपे य तहा इफिओ इत्थ होइ नायवो ।

सामार्हः विभासा देसे इपरंमि नियमेण ॥ -इति श्रावकप्रज्ञी ।

अथानिषिंसंविभागव्रतम्, राजन् !

३२५. दानं चतुर्थिघाहारपात्राच्छदनसधनानाम् ।

अतिधिभ्योऽतिधिसंविभागव्रतमुदीरितम् ॥

३२६: घसह्रीसयणासणभत्तपाणभेसज्जवत्थपत्ताई ।

जइवि न पज्जत्तघणो धोवावि ह्नु धोवयं देइ ॥

अत्राष्टौ कथानकानि वाच्यानि ।

३२७. यदुक्तम्—एलपूगफलाई साहूणं अकप्पिया अचित्तावि ।

कार्मगं जेण भवे न तेसि दार्णं नया गहणं ॥

अथ वा—

३२८. अविहियसवपलंया जिणगणहरमाईएहिं नायन्ना ।

लोउत्तरिया धम्मा अणुगुरुणो तेण वज्जाओ ॥

व्याख्या—सर्वाणि सचित्ताचित्तादिभेदविज्ञानि कन्दमूलादिभेदाद् दशविधानि । तथा हि—

॥ ३२९. मूले कंदे खंचे तथा य साले पचालपत्ते य । पुष्पफले य वीए पलंयसुत्तंमि दसमेआ ॥

३३०. पलंयान्याचीर्णानि—सगडइहसमभोमे अवि य विसेसेण विरहियतरागं ।

तहवि खल्ल अणाइअं एसज्जुधम्मो पवयणत्तस ॥

यदा श्रीवीरो राजगृहादुदयननरेन्द्रप्रभ्रात्रनार्यं सिन्धु-सौवीरदेशे वीतभयं पुरं प्रस्थितस्तदा किलापान्त-
राले धहवः साधवः क्षुधार्ताः तृषार्ताः सञ्ज्ञासम्भाषिताश्च धमुकुः । यत्र च मगवानावासितस्तत्र तिलमृतानि
शकटानि, पानीयपूर्णहृदः, समभौमं च गर्त्तानिलादिवर्जितं खण्डिलमभवत् । अपि च विशेषेण तत्तिलोदकखण्डितं
जातम् । विरहिततरमतिशयेनागन्तुकैसादुत्यैश्च जीवैर्वर्जितम् । तथापि मगवताऽनाचीर्णं नानुज्ञातम् । एषोऽनुधर्मः
प्रवचनस्य सर्वैरपि अनुगन्तव्यः । एवमन्यदपि कल्पाकल्पं प्राप्तुकमपि न देयं दाना लयं च साधुना ।

३३१. न खण्णादीनि दानानि देयानीत्यर्हतां मतम् ।

अन्नादीन्यपि पात्रेभ्यो दातव्यानि विपश्चिता ॥

अन्यैरप्युक्तम्—

३३२. क्षेत्रं यच्चं प्रहरणयधूर्लाङ्गलं गो तुरंगो, धेनुर्गच्छी द्रविणतरवो हर्म्यमन्यच चित्रम् ।

यज्ञारम्भं जनयति मनोरत्नमालिन्यमुच्चैस्तादृगं दानं सुगतितृपितैर्नैव लेपं न देयम् ॥

३३३. पात्रदाने फलं मुख्यं मोक्षसौख्यं कृपेरिव । पलालमिव भोगास्तु फलं स्यादानुपद्विकम् ॥

इति श्रुत्वा राजा श्रीगुरुमुखेन सम्यक्त्वमूलानि व्रतानि ब्रजाम् ।

॥ ३३४. एवं व्रतस्थितो भक्त्या सप्तक्षेत्र्यां धनं वपन् । दद्यात् प्रातिदीनेषु महाश्रावक उच्यते ॥

*

§ ४९. सप्तक्षेत्रीस्वरूपमाहुः—नवीनप्रासादनिर्माणं जीर्णोद्धारं तत्र महामहिम्ना पूजाकरणं गीतश्रवणादिप्रादिकलश-
पताकप्रतोरणच्छत्रचामरभृङ्गारशालिभञ्जिकाचन्द्रोदयोतविचित्रविचित्राभोमादिकरणम्, तत् प्रथमक्षेत्रं १. विम्बं स्वर्ण-
रूपमिणीवद्वह्मैश्वर्यमयम्, तद् द्वितीयक्षेत्रं २. पुष्पकेशु-श्रीवज्रागदीलखापनम्, तच्च तृतीयक्षेत्रं, तृतीया ३. चतुर्विधसहस्रकथिते सप्तक्षेत्री ।

॥ ३३५. यः सप्ताष्टमनिलं च क्षेत्रेषु न धनं वपेत् । कथं पराकथ्यारिणं दुश्चरं स समाचरेत् ॥

एतदाकर्ण्य नवीनप्रासाद-जीर्णोद्धार-विनविम्ब-पुष्पक-साधु-सार्ध-श्रावक-प्रादिकदिषु तेषु साधर्मिकतास-
त्वादिमत्किषु पुष्पकल्पेषु सादरोऽभूत् ।

*

१५०. अय राजा श्रीजिनोक्तनयतत्त्वान्यपृच्छत् । श्रीसूरयः प्राहुः—तत्रेदं जीवस्वरूपम्—
३३६. जीवो अणाइनिहाणो अविणासी अक्खओ धुवो निचो ।
दधट्ठयाइ निचो परियायगुणेहि अ अणिचो ॥
३३७. कालो जहा अणाई अविणासी होइ तिसु वि समएसु ।
तह जीवो वि अणाई अविणासी तिसुवि कालेसु ॥
३३८. अक्खयमणंतमउलं जह गयणं होइ तिसु वि कालेसु ।
तह जीवो अविणासी अक्खओ तिसु वि कालेसु ॥
३३९. गयणं जहा अरूवी अवगाहगुणेहिं धिप्पए तं तु ।
जीवो तहा अरूवी नाणाइगुणेहिं धितवो ॥
३४०. अविणासी खलु जीवो विगारणुवलंभओ जहागासं ।
उवलंभंति वियारा कुंभाइविणासिदवाणं ॥
३४१. देहिंदियाइरित्तो आया खलु गवभगाहपअंगे य ।
संडासा अयपिंडा अइगाराइ व विव्वेओ ॥
३४२. देहिंदियाइरित्तो आया खलु तदुवलद्वअत्थाणं ।
तविगमे विसरणओ गेहगवक्खेहिं पुरिसु व ॥
३४३. ननु इंदियाइ उवलद्विमंतिविगएसु विसयसंभरणा ।
जह गेहगवक्खेहिं जो अणुसरिया स उवलद्वी ॥
३४४. अणिंदियगुणं जीवं दुत्तेयं मंसचक्खुणा ।
सिद्धा पासंति सव्वन्नू नाणसिद्धा ण साहणो ॥
३४५. जो चित्तेह सरीरे नत्थि अहं स एव होइ जीवु त्ति ।
नहु जीवंमि असंते संसयमुप्पायओ अन्नो ॥
३४६. जीवस्स एस धम्मो जा ईहा अत्थि नत्थि वा जीवो ।
थाणुमणुस्साणुगया जह ईहा देवदत्तस्स ॥
३४७. सिद्धं जीवस्स अत्थित्तं सदादेवाणुमीयए ।
नासओ भुवि भावस्स सद्दो हवह केवलो ॥
३४८. अत्थि त्ति निधियप्पो जीवो नियमाओ सहओ सिद्धी ।
कम्हा सुद्धा पयत्ता घट्ठवरसिंमाणुमाणाओ ॥
३४९. मिच्छा भवेउ सव्वत्था जे केई पारलोइया ।
कत्ता येवोवमुत्ता य जह जीवो न विज्झई ॥
३५०. पाणिदया तव नियमा यंभं दिक्खा य इंदियनिरोहो ।
सयं निरत्थयं एयं जह जीवो न विज्झई ॥
३५१. छउमत्थअणुवलंभा तहेव सघहुययणओ येव ।
लोगाइपसिद्धीओ मुत्तो जीवु त्ति नायवो ॥
३५२. मुत्तो अणिंदियत्तो खणिओ नयि होइ जाइसंभरणा ।
थलअहिलासा य तहा अमओ नउ मिम्मउ व वव्वो ॥

5

18

18

20

21

28

25

३५३. अमओ अ होइ जीवो कारणविरहा जहेवमागासं ।
समयं च होइ अणिचं मिम्मयघटतंतुमाईयं ॥
३५४. संकोअ-विकोएहि य जह कम्मं देहलोअमित्तु व ।
इत्थिस्स व कुंधुस्स व पएससंखा समा चेव ॥
३५५. आयाणे परिभोगे जोयुवओगे कसापलेसा य ।
आणापाणू इंदिययधोदयनिज्जरा चेव ॥
३५६. चित्तं धेयण सत्ता विज्जाणं चारणा य बुद्धी य ।
ईहा मई वियक्का जीयस्स उ लक्खणा एए ॥
३५७. चित्तं तिकालविसयं वेअण पच्चफय सत्त अणुसरणं ।
विज्जाणणेगभेयं कालमसंखेयरं चरणा ॥
३५८. अत्थस्स अहबुद्धी ईहा चिट्ठत्थअवगमो उ मई ।
संभावणत्थ तक्का गुणपच्चक्खा घडु व तिथ ॥
३५९. जम्हा चित्ताईया जीवस्स गुणा ह्वंति पच्चक्खा ।
गुणपच्चक्खत्तणओ घडु व जीवा अओ अत्थि ॥
३६०. लोइआ वेइआ चेव तहा सामाइआ दिअ ।
निचो जीवो पिहो देहा इति सधे ववट्ठिआ ॥
३६१. लोए अच्छिअ अभिज्जो वेए स पुरिसदहं य सिपालो ।
समए अहमासिगओ तिविहो दिव्वाइसंसारो ॥
३६२. लोए वेए समए निचो जीवो विभासया अम्हं ।
इहरा संसारई सवंपि न जुअए तरंस ॥
३६३. जह आहारो भुत्तो जिआण परिणमइ सत्तभेएहिं ।
वससोणिअमंसट्ठियमज्जा तह मेयसुअे य ॥
३६४. एवं अट्ठविहं पि य जीवेण अणाइसहयं कम्मं ।
जह कणगं पाहाणे अणाइसंजोगनिप्पत्तं ॥
३६५. जीयस्स य कम्मस्स य अणाइमं चेव होइ संजोगो ।
सो वि उवाएण पुदो कीरइ उवलाओ जह कणयं ॥
३६६. किं पुवयरं कम्मं जीवो वा इत्थ कोइ पुच्छिअरा ।
सो वत्तवो कुक्कुडि-अंडाणं मणसु को पढमो ॥
३६७. जह अंडसंभवा कुक्कुडि ति अंडं पि कुक्कुडीह भवं ।
न य पुवावरभावो जहेह तह कम्म-जीवाणं ॥
३६८. जह कणगस्स उ कीरंति पज्जवा मउडकुंडलाईआ ।
दधं कणगं तं चिय नामविसेसो अ सो अगो ॥
३६९. एवं चउग्गईए परिभमंतस्स जीवकणगस्स ।
नामाइं पट्टविहाइं जीवं दधं तयं चेव ॥

३७०. पचक्खं गहगहिओ दीसइ पुरिसो न दीसइ पिसाओ ।
आगारेहिं मुणिज्जइ एवं जीवो वि देहट्ठिओ ॥
३७१. अणुमाणहेउसिद्धं छउमत्थाणं जिणाण पचक्खं ।
गिण्हसु नरवर जीवं अणार्हं अक्खयस्सुव्वं ॥

*

॥ इति जीवव्यवस्थापनापदत्रिंशतिका समाप्ता ॥

*

६५१. इति जीवस्वरूपं व्यवस्थाप्य जीवभेदानाहुः—तत्र जीवा द्विधा—मुक्ताः संसारिणश्च । मुक्तानां स्वरूपमिदम्—
३७२. अनादिभवसंस्कारविकाराकारवर्जिताः । स्वस्वरूपमयाः सिद्धा केवलज्ञानगोचराः ॥

संसारिणस्तु चतुर्दशधा । तद्यथा—पृथ्व्यप्तेजोवायुवनस्तिरूपा एकेन्द्रियाः, सूक्ष्मनामकर्मोदयाजाताः सूक्ष्माः, वादरनामकर्मोदयजाता वादराश्चेति द्विभेदाः । २ । द्वीन्द्रियाः । ३ । त्रीन्द्रियाः । ४ । चतुरिन्द्रियाः । ५ । असन्निजः सन्निजश्चेति द्विभेदाः पञ्चेन्द्रियाः । एवं भेदाः सप्त । ७ ।

तत्र सञ्ज्ञास्वरूपमिदम्—आहारसञ्ज्ञा वनस्पतीनामपि जलादेराहारः । १ । भयसञ्ज्ञा छिद्यमाना लज्जालु सङ्कुचति । २ । मैथुनसञ्ज्ञाऽशोकादीनां स्त्रीपादप्रहारादिभिः फलोद्गमः । ३ । परिग्रहसञ्ज्ञा वल्ली बालकैः कण्टकान् वेष्टयति । ४ । क्रोधसञ्ज्ञा कोऽपि कन्दो (कोकनदो?) हुंकारान् मुञ्चति । ५ । मानसञ्ज्ञा रुदती वल्ली छिद्यमाना बिन्दून् श्रवति । ६ । मायासञ्ज्ञा वह्नयः फलानि पत्रैश्छादयन्ति । ७ । लोभसञ्ज्ञाऽपश्ये निधाने वृक्षस्य प्ररोहसम्भवात् । ८ । लोकसञ्ज्ञा कमल-शम्यादीनां रात्रौ सङ्कोचः । ९ । ओषसञ्ज्ञा वह्न्यो मार्गं त्यक्त्वा वृक्षा-
नाश्रयन्ति । १० । इयं दशधाऽप्येकेन्द्रियाणाम् । यथा तु इष्टानिष्टेषु छायातपादिवस्तुषु स्वदेहपालनाहेतोः प्रवृत्ति-
निवृत्ती विधत्ते सा हेतुवादोपदेशिकी । इयं तु द्वि त्रि-चतुरिन्द्रियाणाम् । एषा सामान्यसञ्ज्ञा स्वरूपत्वात् स्तोका,
तयोभूताऽपि मोहोदयजन्यत्वादशोभनाऽतो नानयाऽधिकारः । किन्तु महत्त्वा शोभनया विशिष्टज्ञानावरणकर्मक्षयो-
पशमजनया मनोज्ञानसञ्ज्ञयैवेति । यथा दीर्घमपि कालमतीतमयं स्मरति, भविष्यच्च वस्तु चिन्तयति, कथं तु नाम
कर्तव्यम् (मि)ति दीर्घकालव्युपदेशिकी । इयं च सुर-नारक-गर्भजमनुष्य-तिरथा मनःपर्याया पर्याप्तानां स्यात् । यथा
तु हिताहितप्राप्ति-परिहारौ सम्पद्यदृष्टिसाधौ क्रियेते सा दृष्टिवादोपदेशिकी । इयं सम्पद्यदृष्टेरेव भवति । यदुक्तम्—

३७३. पंचणहं मोहसन्ना हेऊसन्ना विइंदियाईणं ।
सुरनारयगव्वसुभवजीवाणं कालिकी सन्ना ॥

३७४. छउमत्थाणं सन्ना सम्महिट्ठीण दिट्ठियाईया ।
भइवावारविमुक्का सन्ना ईआओ केवलणिणो ॥

सञ्ज्ञाऽस्मास्तीति सञ्ज्ञी । पञ्चेन्द्रियो मनःपर्याया पर्याप्तः । इतरे पृथ्यादय एकेन्द्रियाः, विकलेन्द्रियाः, समूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियाश्चासन्निजः । एवमेकेन्द्रियाः सूक्ष्मवादराः । २ । द्वि-त्रि-चतुरिन्द्रियाः । ३ । असन्निजसन्निज-
पञ्चेन्द्रियाश्च । २ । सर्वे सप्तापि भेदाः पर्याप्तपर्याप्तभेदाच्चतुर्दशधा संसारिणीवाः । पर्याप्तयस्त्वित्माः—

३७५. आहारसरिरिंदीपपञ्चत्ती आणपाणभासमणे ।
पउपंचपंचछप्पिय इगविगला सन्निसत्तीणं ॥

३७६. पत्तेपतरं सुत्तुं पंचवि पुढवाइणो सयललोए ।
सुट्टमा पसंति निपमा अंतसुत्ताउ अहिस्ता ॥

३७३. एगिंदिय पंचिंदिय उहे य अहे य तिरियलोए अ ।
विगलिंदियजीवा पुण तिरियलोए मुणेषया ॥
३७८. पुदधी आउ वणस्सइ धारसकप्पेसु सत्तपुदधीसु ।
पुदधी जा सिद्धिसिला तेऊ नरखित्ति तिरिलोए ॥
३७९. जइया होही पुच्छा जिणाण मग्गंमि उत्तरं तइया ।
एगस्स निगोयस्स य अणंतभागो अ सिद्धिमओ ॥
३८०. गोलाइ असंगिम्मा असंगनिगोअओ ह्वइ गोले ।
इक्किंमि निगोए अणंतजीवा मुणेषया ॥
३८१. अत्थि अणंता जीवा जेहिं न पत्तो तसाइ परिणामो ।
उप्पज्जंति ययंति य पुणोरि तत्थेय तत्थेय ॥
३८२. सामग्गिअभायाओ यवहारियरासिअप्पवेसाओ ।
भयावि ते अणंता जे सिद्धिसुहं न पायंति ॥
३८३. सिज्जंति जत्तिआ गलु इहपं यवहारिरासिमग्गाओ ।
एत्ति अणाइवणस्सइमग्गाओ तित्तिपा येव ॥
३८४. अक्खीणजीवग्गणी हुंति निगोआ उ जिणसमग्खाया ।
तेण न दोसो संसाररित्तियासंभवो होइ ॥
३८५. लोए असंखजोयणमाणे पइ जोअणंगुलासंया ।
पइ तं असंखयं सा पइ य सजअसंयया गोला ॥
३८६. गोले असंखनिगोओ सोज्जंतजिओ जियं पइ पएसा ।
अस्संख पइ पएसं कम्ममाणं वग्गणाणंता ॥
३८७. पइ वग्गणं अणंता अणू अ पइ अणु अणंतपज्जाया ।
एयं लोगसरूयं भाविज्ज तइ सि जिणवुत्तं ॥
३८८. पत्थेण व छुडएण व जइ कोइ मिणिज्ज सवधमइ ।
एवं मविज्जमाणा ह्वंति लोगा अणंताओ ॥
३८९. लोगागासपएसे निगोअजीवं खिवेइ इक्किं ।
एवं मविज्जमाणा ह्वंति लोगा अणंताओ ॥

*

६५२. एवं जीवतत्त्वे व्याख्याते सति कश्चित्तीर्थान्तरीयः प्राह—‘हे महात्मन् ! एव च शुभ्यदुक्तयुक्ता सूक्ष्मैर्वा-
दरैश्च श्रुतैः स्थावरैश्च जीवैः सर्वत्र व्याप्ते लोके कथमहिंसकत्वं नाम, कथं च सर्वप्राणानिधत्तविरतिनतम् ?’ तदा
श्रीसूरयः प्राहुः—‘मो वादिन् ! तत्त्वतत्त्वपरिज्ञानमिदं त्वत्वेनेयं भवदुक्तिः । यत्, हिंसापरिणामपरिणतं यद्वात्मा
” हिंसक इत्युच्यते, न त्वपरिणतं, तस्याहिंसकत्वात् । यदुक्तमहिंसापरमेवेदिमि श्रीसर्वज्ञैः—

३९०. अज्झत्थविसोहीण जीवनिक्काएहिं संधडे लोए ।
देसिअमहिंसकत्तं जिणेहिं तिलुक्कवंसीहिं ॥
३९१. नाणी कम्मस्स गयइमुट्ठिओ नो ठिओ उ हिंसाए ।
जयइ असदं अहिंसत्थमुट्ठिओ अवहओ सोउ ॥

३९२. अणुमित्तो वि न कस्स य धंधो परवत्थुपच्चया भणिओ ।
तह वि अ जयंति जइणो परिणामविसोहिमिच्छंता ॥
३९३. जो पुण हिंसाययणेसु चट्ठी तस्स नूण परिणामो ।
इट्ठो न य तं लिंगं होइ विसुद्धस्स जोगस्स ॥
३९४. तम्हा य सा विसुद्धं परिणामं इच्छया सुविहिणं ।
हिंसाययणा सधे वज्जेयद्वा पयत्तेणं ॥
३९५. वज्जेमि त्ति परिणओ संपत्तीए विमुचए बेरा ।
अवहंतो वि न सुचइ किलिद्धभावोऽइवायस्स ॥
३९६. न य हिंसामित्तेणं सावज्जेणावि हिंसओ होइ ।
सुद्धस्स उ संपत्ती अफला भणिया जिणवरोहिं ॥
३९७. जा जयमाणस्स भवे विराहणा सुत्तविहिसमग्गस्स ।
सा होइ निज्जरफला अज्झत्यविसोहिजुत्तस्स ॥

अन्यैरप्युक्तम्—

३९८. अधील सर्वशास्त्राणि जीवहिंसां करोति यः ।
मनोवाक्कायसंक्लिष्टः स पापी सर्वतोऽधमः ॥
३९९. अकुर्याणोऽपि पापानि क्लिष्टभावो हि चक्ष्यते ।
विमुच्यतेऽक्लिष्टमनाः कुर्वन्नपि कथंचन ॥
४००. वचोभिरुच्यते सर्वैर्दया जीवेषु दर्शनैः ।
क्रियते वाग्मनःकायैराहृतैः किंतु सर्वदा ॥ इति जीवतत्त्वम् ।

§ ५३. अथ अजीवतत्त्वमाहुः—अजीवा दुविद्वा पन्नता; तं जहा—पुग्गला य नोपुग्गला य । पुग्गला छविद्वा पन्नता; ॥ तं जहा—सुहुमसुहुमा १, सुहुमा २, सुहुमवायरा ३, वायरसुहुमा ४, वायरा ५, वायरवायरा ६ । तत्थ सुहुमसुहुमा परमाणुपुग्गला । सुहुमा दुप्पएसियाओ अढत्तो जाव सुहुमपरिणओ अणंतपणसिओ खंधो । सुहुमवायरा गंधपुग्गला । वायरसुहुमा वाउक्कायसरीरा । [वायरा] उत्साईणं । वायरवायरा तेउ-यणस्सइ-पुढविसरीराणि । अहवा चउविद्वा पुग्गला; तं जहा—खंवा १, खंधेसा २, खंधपसा ३, परमाणुपुग्गला ४ । एस पुग्गलत्थिकायओगहण-लक्खणो । सय-रस-गन्ध-वर्णशब्दास्त्र स्वभावजा; संघातभेदनिष्पन्नाथ । नोपुग्गलत्थिकाओ तिविद्दो पन्नतो; तं ॥ जहा—धमत्थिकाओ २, अधम्मत्थिकाओ २, आगात्तत्थिकाओ ३ । एते त्रयोऽपि तत्तदवच्छेदकवशात् स्वरूप १-स्वरूपदेश २ स्वरूपप्रदेश ३ रूपभेदेः प्रत्येकं त्रिभेदाः । एवं भेदाः ९ । तत्र गतिपरिणतजीवपुद्गलानां प्रत्युप-पट्टम्भकारणधर्मास्तिकायः; यथा चक्षुष्मत्तो ज्ञानस प्रदीपः, मत्स्यानां जलम् । तथा गतिपरिणतजीवपुद्गलानां स्थित्यु-पट्टम्भकारणधर्मास्तिकायः; यथा तिष्ठानोः पुरुषस मुः, मत्स्यानां स्थलम् । तथा जीवानां पुद्गलानां धर्माधर्मा-स्तिकाययोश्चावगाहकानामवकाशदमाकाशम्; यथा बदराणां घटाकाशः । कालस्तु समवायलिकामुहूर्त्तदिवसपक्ष-मासादिः । तत्र समयः परमतमसूक्ष्मः, स च कालस्य निर्विभागो भागः । तैरसंख्यातैरेका आवलिका, ताभिः २५६ मिताभिः शुक्लक्रमवग्रहणानि निगोदजीवाः पूरयन्ति । ३७७३ उच्छ्वासप्रमाणो मुहूर्त्तः । त्रिंशत् तैरहोरात्रः । तैः पञ्चदशभिः पक्षः । ताम्यां मासः—इत्यादिकालः सर्वत्र नवपुराणतदिपर्यायोत्पत्तिहेतुलक्षणो ज्ञेयः । एवं षोडश-भेदं चतुर्दशभेदं वाऽजीवतत्त्वम् । एतत्परिज्ञानमन्तरेणाजीवसंयमो न भवति ॥ २ ॥

अथ पुण्यतत्त्वम्—४२ [भेदम्] येन जीवः सुखमनुभवति तत्सुखवेदनीयं पुण्यप्रकृतिः । १ । उच्चैर्गोत्र-
पुण्यप्रकृत्या धन-शुद्धिरूपादिरहितो लोके पूजां लभते । २ । यथा पुण्यप्रकृत्या मनुष्यत्वं लभते सा मनुष्यगतिः
। ३ । यथा वृषमनासिकारक्षुकलया द्विसप्तयादिवक्त्रेण गच्छन् जीवो मनुष्यगतावान्नीयते सा मनुष्यानुपूर्वी । ४ ।
एवं देवगति—५ देवानुपूर्वी । ६ । पञ्चेन्द्रियजातिः ७, औदारिकं शरीरं ८, तिर्यग्-मनुष्याणां वैक्रीयमौपपातिकं
। ९, लब्धिप्रत्ययं च ९, आहारकं चतुर्दशधृतिदः कारणे स्मात् १०, तैजसं शुक्लान्नपरिणतितेजोलेख्यादेतुः ११—
इत्यादि पुण्यतत्त्वं ज्ञेयम् ।

पापतत्त्वम् ८२ [भेदम्], आश्रयतत्त्वम् ४३ [भेदम्], संवततत्त्वम् ५७ [भेदात्मकम्].

*

५५४. अथ राजन्! निर्जरातत्त्वम्—निर्जरयति रसहान्या कर्मपुद्गलात् जीर्णान् करोति या सा निर्जरा । सा च
द्विभेदा—सकामनिर्जरा १ अकामनिर्जरा २ च । तत्र अकामनिर्जरा सद्गुणपरिणाममन्तरेण सकलचातुर्यविकजीवानां
स्वयं परिपाकसमायातकर्मफलवेदनम्; सकामनिर्जरा तु परिज्ञातकर्मविपाकनिर्जरणोपायानां कर्मक्षयार्थं सद्गुण-
परिणामवर्ता सर्वविरत-देशवितरतादीनाम् । सा द्वादशधा तपोरूपा—

४०१. अणसणमृणोपरिया वित्तीसंखेयणं रसचाओ ।
कायकिलेसो संलीणया य चञ्जो तवो होइ ॥

तत्रानुश्रुतं द्विधा—इत्यर्थः १, यावत्कथिकं च २ । तत्रेत्वरं चतुर्थपष्ठष्टमादियावत्संवत्सरं तपः । यावत्क-
थिकं तु भक्तपरिज्ञा १—इंगिनी २—पादपोषणम् ३ रूपं त्रिधा । उन्नोदरता द्विधा द्रव्यतो भावतश्च ।

४०२. तत्र द्रव्यतः—कवटाण य परिमाणं कुकुडिअंडगपमाणमित्ताणं ।
जं ऊणत्तं कीरइ उणोपरिया उ सा दवे ॥

४०३. भावतः—कोहार्णमणुदिणं चाओ जिणवयणभावणाओ उ ।
भावेणोणोपरिया पन्नत्ता धीपरारोहिं ॥

वृत्तिसंक्षेपो गोचरामिग्रहादिष्वतुर्द्धा । द्रव्यतः १, क्षेत्रतः २, कालतः ३, भावतश्च ४ । तत्र द्रव्यतो
निलेपादि ग्राह्यम् ।

४०४. उक्तं च—लेखडमलेखडं वा अमुगं दवं च अज्ज धिच्छामि ।
अमुएण च दवेणं इय दव्वाभिग्गहो नाम ॥

४०५. अहं उ गोअरभूमी एलगविखंभमित्तागहणं च ।

सग्यामपरग्गामे एवइय घरा य खित्तंमि ॥

४०६. काले अभिग्गहो पुण आई मज्जे तद्देव अवसाणे ।
अप्पत्ते सइ काले आई ठिइ मज्जे तइयंते ॥

४०७. उक्खित्तमाइचरगा भावजुया त्वलु अभिग्गहा हुंति ।
गायंतो य रुपंतो जं देइ निसन्नमाई या ॥

रसः क्षीरदधिभृतादित्यामस्वप । उक्तं च—

४०८. विगइं विगईभीओ विगइगयं जो अ सुंजए साहू ।
विगईं विगइसहाया विगईं विगईं यला नेइ ॥

कायक्षेत्रो वीरासनादिभेदाधिनः । कायोत्सर्गादिसंलीनता चतुर्था—

४०९. इंदियकसायजोए पट्टुच संलीणया मुणेयथा । तह य विवित्ता चरिया पन्नत्ता धीपरारोहिं ॥

४१०. भवेत्तु अभयपावणसु भोअविसयसुवगणसु ।
रुद्धेण व तुद्धेण व समणेण सया न होअवं ॥
एवं शेषेन्द्रियेषु निरोधकरणे सलीनता । उक्तश्च वाद्यतपः । अथान्यन्तरं तपः—
४११. पायच्छित्तं विणओ वेयावचं तहेव सज्झाओ ।
झाणसुस्सग्गो विय अग्गिमतरो तवो होइ ॥
४१२. पावं छिदइ जम्हा पायच्छित्तं ति भवए तम्हा ।
पाएण वा वि चित्तं विसोहई तेण पच्छित्तं ॥
४१३. तदशवा—आलोयण-पडिकमणे मीसविचैगे तहा चिउस्सैग्गे ।
तवै-छेयै-मूल-अणवट्टया य पारंविणं चैव ॥

प्रमाददोषव्युदासमावप्रसादतैः श्रुत्यानवस्थाव्यावृत्तिमर्यादात्यागसंयमदाढ्याराधनादिप्रायश्चित्तफलम् । विनी-
येतऽष्टप्रकारं कर्म येन स विनयः । स च त्रिधा काय-वाङ्-मनोभिः । यथा—

४१४. अञ्जुट्ठाणं अज्जलि आसणदाणं अग्गिगहाकिई अं ।
सुस्तुत्तण-अणुगच्छण-संसाहणं काय अट्टविहो ॥
४१५. हिअ-मिअ-अफरुसचाई अणुवीई भासि वाईओ विणओ ।
अकुसलमणोनिरोहो कुसलस्स उदीरणं चैव ॥
४१६. वैयावृत्तं दशधा—आयरियउवज्झाए थेरतवस्सीगिलाणसेहाणं ।
साहम्मियकुलगणसंघसंगयं तमिह कायधं ॥

वाचना-प्रच्छन्ना-परावर्त्तना अनुप्रेक्षा-धर्मकथारूपः पञ्चधा स्वाध्यायः । ध्यानं धर्म-शुक्लरूपम् । व्युत्तगो-
द्विधा—द्रव्यतो भावतश्च । यदुक्तम्—

४१७. दवे भावे य तहा दुहा विसग्गो चउविहो दवे ।
गणदेहोचहिभत्ते भावे कोहाइ काओ त्ति ॥
४१८. काले गणदेहाणं अतिरित्ता सुद्धभत्तपाणाणं ।
कोहाइयाण सययं कायधो होइ चाओ त्ति ॥

—इति द्वादशधा तपो निर्जरातत्वम् ।

४१९. यया कर्माणि शीर्यन्ते बीजभूतानि जन्मतः ।
प्रणीता ज्ञानिभिः सेयं निर्जरा शीर्णचन्दनैः ॥

*

§५५. अय राजन् ! चन्धतत्वम्—अज्जनचूर्णधूर्णसमुद्रकवक्षिरन्तं पुटलनिधिते लोके हेतुमिर्मिव्यात्वारिरिति-
कपाययोगादिभिः सामान्यैः प्रसन्नीकल-निह्ववत्वादिनिशेषरूपैश्च कर्मयोग्यधर्मणापुटलैः संगृहीतीरात्मनो बद्धवयः-
पिण्डवदन्योन्यानुगमात्मकः सम्बन्धो चन्धः । स च चतुर्विधो यथा—प्रकृतिचन्धः १, स्थितिचन्धः २,
रसचन्धः ३, प्रदेशचन्धः ४ ।

४२०. प्रकृतिः परिणामः स्यात् स्थितिः कालावधारणम् ।
अनुभागो रसो ज्ञेयः प्रदेशो दलसञ्चयः ॥

प्रकृति-स्थित्यादीनां श्रित्य मोदकघृष्टान्तो यथा—कथिन्नोदको वातनाशिद्रव्यनिष्पन्नः प्रकृत्या वातमपहरति,
पित्तपहाद्रिद्रव्यनिष्पन्नः पित्तम्, श्लेष्मापनाशिद्रव्यकृतः श्लेष्माणम् । स्थित्या तु स एव कथिदिनमेकमवतिष्ठते,

अपरस्तु दिनद्वयम्, यावन्मासादिकमपि कथित् । अनुभागेनापि स्निग्धमधुरत्वं लक्षणेन स एव कथिदेकगुणानुभा-
गोऽपरस्तु द्विगुणानुभागः—इत्यादि । प्रदेशाश्च कणिकादिरूपाः । तैः स एव कथिदेकप्रसृतिमानोऽपरस्तु द्वादिप्रसृ-
तिमानः । एवं कर्माणि किञ्चित् प्रकृत्या ज्ञानान्तादकम्, किञ्चिद् दर्शनान्तादकमित्यादि । स्थितिस्त्रिगुणसंग्रहकोटा-
कोट्यादिका । तस्य रस एकस्थानादिः । प्रदेशा अनन्ताशुरूपाः । एवं कर्मग्रन्थानुसारेण सविस्तरं बन्धतत्वं ज्ञेयम् ।

५. § ५६. अय मोक्षतत्त्वम्—तत्रात्मनः स्वरूपावर्णीयानां कर्मणां क्षयात् यः स्वरूपलाभः स मोक्षः । स च तादा-
त्म्येन सम्बन्धयोजीविकर्मणोः पृथक्करणं कर्मक्षयः; नतु सर्वथा क्षयः, कर्म-पुद्गलानां नित्यत्वात् । यदुक्तम्—

४२१. जीवस्स अस्तजणिण्हिं चेय कम्मेहिं पुव्वयदस्स ।
सव्वविओगो जो तेण तस्स अह ईतिओ मुक्खो ॥

तस्य च सत्पदप्ररूपणाध्याम्—सत् विद्यमानं मोक्ष इति पदम्, शुद्धशुद्धवान्यत्वात् । नत्वसत् अविद्यमानं

॥ वन्ध्यास्त्वन्यथगगनकुशेशय-स्त्रविषाणादिवदशुद्धशुद्धवान्यम् । यदुक्तम्—

४२२. चहऊणं संकपपं सारपयमिणं ददेण चित्तं ।
अत्थि जओ परमपपं जयणा जा रागदोसेहिं ॥

गत्यादिषु मार्गास्थानेषु चिन्त्यमानं नरगतौ १, एवं पथेन्द्रियत्वे २, प्रसत्वे ३, मय्यत्वे ४, सञ्चित्वे ५,
यथास्यातचारित्ते ६, ध्यायिकसम्यक्त्वे ७, अनाहारकत्वे ८, केवलज्ञानदर्शने ९ च । मोक्षपदं न शेषेषु ।

॥ द्रव्यप्रमाणचिन्तायां सिद्धान्तानामनन्तानि जीवद्रव्याणि गृहान्तःप्रदीपितदीपशतसहस्रप्रभावदन्योऽन्यं समवगाढानि
सन्ति । यदुक्तम्—

४२३. त(ज)त्थ य एगो सिद्धो तत्थ अणंता भवक्खपविमुक्का ।
अञ्जन्नसमोगादा पुट्ठा सव्वेचि ओगंते ॥

४२४. फुसह अणंते सिद्धे सव्वपएसेहिं निपमसो सिद्धो ।
तेवि असंभिवज्जगुणा देसपएसेहिं जे पुट्ठा ॥

क्षेत्रं चतुर्दशरज्ज्वात्मकलोकान् प्रश्नचत्वारिंशद्वयोजनलक्षप्रमाणसिद्धिस्थितिरूपम् । यदुक्तम्—

४२५. पणपाललक्खजोपणविकलंभा सिद्धसिल फलिहविमला ।
तदुयरिगजोअणंते ओगंतो तत्थ सिद्धडिई ॥

अथवा चरमनवशरीरप्रमाणातृतीयभ्रमणोत्तमगाहनारूपं क्षेत्रम् । यदुक्तम्—

४२६. धीहं वा हस्सं वा जं परममव्वे हविज्ज संठाणं ।
तत्तो तिभागहीणा सिद्धाणोगाहणा भणिपा ॥

क्षेत्रात् स्पर्शनाधिका पदसु दिक्षु स्पर्शनाधिकयात् । एकसिद्धमाश्रित्य कालः सादिरनन्तश्च, पश्चात् प्रतिपाता-
भावात् । सिद्धानां नान्तरं सर्वससारिकजीवानामनन्ततमे मागे सिद्धाः । सिद्धानां दर्शन-ज्ञाने ध्यायिके भावे, जीवितं
तु पारिणामिके भावे । सर्वस्वोक्तं नपुंसकसिद्धाः, ततोऽसंख्यातगुणाः स्त्रीसिद्धाः; ततोऽपि पुरुषमिद्वार-संख्यातगुणाः ।

४२७. असरीरा जीवगणा उवउत्ता दंसणे य नाणे य ।
सागारमणागारं लक्खणमिपं तु सिद्धाणं ॥

४२८. निच्छिन्नसच्चद्रुकखा जाहअरामरणयंपणविमुक्का ।
अवायाहं सुखं अणुद्वंति सासपं सिद्धा ॥

४२९. नवि अत्थि माणुसाणं तं सुखं न विष्य सबदेवाणं ।
जं सिद्धाणं सुखं अद्यायाहं उवगयाणं ॥
४३०. सुरगणसुहं समग्गं सबद्धा पिण्डियं अणंतगुणं ।
नवि पावइ मुत्तिसुहं अणंताहिं वग्गवग्गहिं ॥
अन्यैरप्युक्तम्—
४३१. स्थितिमासांघ सिद्धात्मा तत्र लोकाग्रमन्दिरे ।
आस्ते स्वभावजानन्तगुणेश्वर्योपलक्षितः ॥
४३२. यदेवमनुजाः सर्वे सौख्यमक्षार्थसम्भवम् । निर्विशन्ति निराधायं सर्वाक्षप्रीणनक्षमम् ॥
४३३. सर्वेणातीतकालेन यच्च भुक्तं महर्दिकैः । भाविनो यच्च भोक्ष्यन्ति स्वादिष्टं स्वान्तरञ्चकम् ॥
४३४. अनन्तगुणितं तस्मादत्यक्षं स्वस्वभावजम् । एकस्मिन् समये मुद्धे तत्सौख्यं परमेश्वरः ॥
४३५. अनन्तदर्शनज्ञानसौख्यशक्तिमयः प्रभुः । त्रैलोक्यतिलकीभूतस्तत्रैवास्ते निरञ्जनः ॥
—राजन् ! एवं नवतत्त्वानि—

४३६. जीवाहं नवपयत्थे जो जाणइ तस्स होइ सम्मत्तं ।
भावेण सद्वहंतो अयाणमाणेपि सम्मत्तं ॥
४३७. सद्वाइं जिणेसरभासियाइं वयणाइं नन्नहा हुंति ।
इय बुद्धी जस्स मणे सम्मत्तं निचलं तस्स ॥
४३८. अंतोमुहुत्तमित्तं पि फासियं हुज्ज जेहिं सम्मत्तं ।
तेसिं अचट्ठपुग्गलपरिअट्ठो चेव संसारो ॥

अन्तर्मुहूर्तमष्टसमयोर्द्धं षटीद्वयमर्घ्यं यावदित्यर्थः । तच्चान्तर्मुहूर्तप्रमाणं सन्यक्त्यौपश्रमिकमुच्यते । ययो-
परं दग्धं वा वनदेशं प्राप्य वनदवः स्वयगुपशममेति, तथा जीवोऽपि अन्त्यभेदानन्तरमन्तर्मुहूर्तमतिक्रम्य मिथ्यात्व-
स्यानुदयमधिगम्यान्तर्गोहृत्तिकमेतत् सन्यक्तत्वं लभते । अपकृष्टः किमिच्छन्ः पुद्गलपरावर्तः । तस्येदं स्वरूपम्—

४३९. ओसप्पिणी अणंता पुग्गलपरियट्ठओ मुणेयवो । तेणंतातीयद्धा अणागयद्धा अणंतगुणा ॥
इति तत्त्वानि । अन्येऽपि च श्रीजिनोक्तमावाखत्वज्ञैर्ज्ञेयाः । यदुक्तम्—

४४०. तत्त्वानि ध्रतधर्मसंयमगतिज्ञानानि सद्भावनाः,
प्रत्याख्यानपरीपहेन्द्रियदमध्यानानि रत्नत्रयम् ।
लेइयाचइयककाययोगसमितिप्राणप्रमादस्तपः-
सञ्ज्ञाकर्मकपायगुरुपतिशया ज्ञेयाः सुधीभिः सदा ॥

इत्येतानि नवतत्त्वानि श्रीगुरुखेन श्रुत्वा श्रीकुमारपालभूषाढोऽधिगतजीवाजीवादितत्त्वः परिज्ञातपह-
द्रव्यस्वरूपः परमाहृतः परमश्रावकः समजनि ।

*

१५७. अथान्यदाऽनेकगुणालयकृतात्परिश्रुतः श्रीकुमारपालभूषालः पद्माङ्गप्रणामेन श्रीपरमगुरुणां क्रमपत्रं प्रणम्य
गृहस्थानागुचितामहोरात्रिकीं क्रियामश्नुञ्चत् । ततः श्रीगुरवः ब्राह्मः—राजन् ! संसारविरक्तानां यतिवर्मानुरक्तानां
श्रीजिनमक्तानां परमश्रावकाणामहोरात्रिकीं क्रियां श्रूयताम् । तथा हि—

४४१. निसाविरामंमि विबुद्धएणं, सुसावएणं गुणसायराणं ।
देवाहिदेवाण जिणुत्तमाणं, किचो पणामो विहिणायरेणं ॥

४४२. सज्जाटाणं पमुत्तूणं चिट्ठिज्जा धरणीयले । भावबंधं जगन्नाहं ममुंकारं तओ पढे ॥

४४३. मंताण मंतो परमो इमु त्ति, घेयाण घेयं परमं इमं ति ।
तत्ताण तत्तं परमं पविस्सं, संसारसत्ताण दुहाहयाणं ॥

४४४. कोऽहं पुणो कंमि कुल्लेमि जाओ, किं सम्मदिट्ठी वयनियमधारी ।
उआहु हं दंसणमित्तज्जुत्तो, एयं तु अयं पि विचित्तइज्जा ॥

‘माझे सुद्धें उत्तिष्ठे’ प्रारभ्य इत्याहोरात्रिकी चर्या यावत् श्रीयोगशास्त्रतृतीयप्रकाशमध्यात् वाच्यं दिन-
चर्यास्वरूपं चेति ।

*

५५८. अन्यदा श्रीहेमचन्द्रगुरोर्लोकेश्वरैर्गुरैरपद्धतद्वयो नृपतिरुदयनमस्त्रिणं समायां पप्रच्छ—‘यत् ईष्टं, पुरुषत्वं [कस्मिन्] समस्तवंशावतसे वंशे देशे समस्तपुण्यप्रदेशे नि शेषगुणाकरे नगरे च समुत्पन्नमिति ।’ नृपा-
॥ देशादसु स मन्त्री जन्मप्रभृति तत्परिणामाह—अर्द्धाष्टमनामनि देशे शुन्धुकाभिधाने नगरे श्रीमन्मोदवंशे
चाचिगनामा व्यवहारी सती वनमतलिका जिनशासने देवीव तस्य सधर्मचारिणी पाहिणी नाम्नीति । तयोः पुत्र-
आमुण्डागोनजायाः आयाक्षराज्ञेन चांगदेवनामा समजनि, प्रवरमायसीमायपवित्रः—गर्भे पुणितसद्वकारो
यद्वाङ्मनात् पौषशालायां फलित—इति स्वप्नसूचितः । स चाष्टवर्षदेशीयः श्रीदेवचन्द्राचार्येण श्रीपत्तनात्
तीर्थयात्रायै प्रस्थितेषु बुध्दुफके श्रीमोदवसहिकायां देवनमस्तरणार्थं प्रापेत् सिंहासनस्थिततदीयनिपद्यायां सहसा
॥ निपण्णसवयोमि. शिशुभिः समं धर्मदेशनादिकां व्रीडां कुर्वाणस्त्वैर्वायुधामानैर्दृष्टः । तदङ्गप्रत्यक्षानां जगदिलक्षणानि
लक्षणानि निरीक्ष्य चिन्तितम्—यद्ययं क्षत्रियकुले जातस्तदा सर्वमौमो नरेन्द्रः, यदि वणिग् विप्रकुले तदा महामात्यः ।
चेद् दीक्षां गृह्णाति तदा सुप्रधान इव तुर्यं गुणे कृतसुगमवतारपतीति । तत्सत्यिन्द्रोस्तस्य च नामादिकं शिशुम्यो-
ऽभिगम्य तद्वर्गनिवासि श्रीसहं भेरपित्वा तत्स्वरूपं निरूप्य, तस्य गृहे गताः श्रीसुरयः । चाचिमे आमन्तरागते
मात्रा माययोगेन गृहागतः श्रीसहः स्वागतकरणादिना तोषितः । मम पुनार्थमायातः श्रीसहः—इति हर्षाश्रुणि
॥ सुखन्ती स्वं स्वर्गभां मन्यमानां विपण्णा । यत्सत्यिता सुतरां निष्पाद्यति; परं तादृशोऽपि ग्रामे नास्ति । तर्हि
मया किं कर्तव्यमिति क्षणं मूढचित्ताऽभूत् । ततः प्रत्युत्पन्नमतिर्माता श्रीसहनेन समं श्रीगुरुन् कल्पतरुनिधं गृह्णा-
यातान् ज्ञात्वाऽवसरन्ना स्वजनानामनुमतिं लात्वा निजं पुनः श्रीगुरुम्यो ददौ । ततः श्रीगुरुभिः श्रीसहसमक्ष—‘हे
॥ वत्स ! श्रीतीर्थकर-चक्रवर्त्ति-गणपैरासेवितां सुरासुरनरनिकरनायकमहतीं शुक्तिकान्तासङ्गमदतीं दीक्षां त्वं लास्यसि?’—
इति श्लोके स च बालकुमारकं प्राग्भवचारिण्यवलीयकर्मक्षयोपशमनेन समयश्रवणमात्रसंज्ञातपरमवैराग्यः सहसा
॥ ओमित्युवाच । ततो मात्रा स्वजनैश्चानुमतेन पुनः संयमावुरामपवित्रं लात्वा श्रीतीर्थयात्रां विधाय कर्णावर्त्ती जगुः
श्रीगुरुवः । ततः उदयनमस्त्रिगृहे तत्सुते समं बालकुमारकं पाल्यमानं सकलसहलोकमान्यः संयमपरिणामधन्य-
वैनयिकादिगुणविशो यावदास्ते तावता आमन्तरादागतश्चाचिगः पत्नीनिवेदितश्रीगुरुसह्यागमनपुनार्थमादिबुद्धान्तः,
पुनार्दर्शनावधिसन्त्यक्तसमस्तहारः कर्णावल्यां गतः । तत्र वन्दितां सुरवः, धृता धर्मदेशना । सुतासुरेणोपलक्ष्य
विकक्षणतयाऽस्माभिः श्रीगुरुभिः—

॥ ४४५. कुलं पविष्टं जननी कृतार्था, वसुन्धरा भाग्यवती च तेन ।
अवाद्यमार्गे श्रुतसिन्धुमयं, लभं परब्रह्मणि यस्य येतः ॥

४४६. कलङ्कं कुरुते कश्चित् कुलेऽपि विमले सुतः ।
धननाशकरः कश्चिद् व्यसनैः पुण्यनाशनैः ॥

४४७. पित्रोः सन्तापकः कश्चिद् यौवने प्रेयसीमुखः ।
वाल्येऽपि म्रियते कोऽपि स्यात् कोऽपि विकलेन्द्रियः ॥
४४८. सर्वाङ्गसुन्दरः किन्तु ज्ञानवान् गुणनीरधिः ।
श्रीजिनेन्द्रपथाध्वन्यः प्राप्यते पुण्यतः सुतः ॥

इति श्रीगुरुमुखादाकर्ण्य सञ्जातप्रमोदः प्रसन्नचित्तश्चाचिगः । तत्र श्रीगुरुसादारविन्दनमसायै समायतेनो-
दयनमन्त्रिणा धर्मवानध्वनिय निजगृहे नीत्वा गुरुगौरवेन भोजयाचके । तदसु च्चांगदेवं तदुत्सहे निवेद्य
पञ्चाङ्गप्रसादपूर्वकं हुक्कूलत्रयं द्रव्यलक्षत्रयं चोपनीय सभक्तिक्रमावर्जितश्चाचिगः सानन्दं मन्त्रिणमवादीत् - 'मन्त्रिन् !
क्षत्रियमूल्येऽशीत्यधिकसहस्रम् १०८०, अश्वमूल्ये पञ्चाशदधिकानि सप्तदशशतानि १७५०, सामान्यस्यापि वणिजो
मूल्ये नवनवति ९९ गजेन्द्रा एतावता नवनवतिलक्षा भवन्ति । त्वं तु लक्षत्रयमर्पयन् स्थूललक्षायसे । अतो
मत्सुतोऽनर्घ्यस्त्वदीया भक्तिस्त्वनर्थतमा । तदस्य मूल्ये सा भक्तिरस्तु, न तु मे द्रव्येण प्रयोजनमिति शिवनिर्मात्य-
वदस्त्वस्यो मे । दत्तो मया पुत्रो भवताम्' - इति चाचिगवचः श्रुत्वा प्रसुदितमना मन्त्री तं परिरन्ध, साधु साधु !
युक्तमेतदिति वदन् पुनस्तं प्रत्युवाच - 'त्वयाऽयं पुत्रो ममार्षितो योगिमर्कट इव सर्वेषामपि जनानां नमस्कारं
कुर्वन् केवलमपमानपात्रं भविता, परं श्रीगुरुणां समर्पितः श्रीगुरुपदं प्राप्य वालेन्दुरिव महतां महनीयो भवतीति
विचार्यतां यथोचितम्' । ततः स 'भवद्विचार एव प्रमाणमिति वदन् सकलश्रीसङ्घसमक्षं रत्नकरण्डमिव रक्षणीयं
उदुम्बरपुष्पमिव दुर्लभं तं पुत्रं क्षमाश्रमणपूर्वकं श्रीगुरुणां समर्पयामास । श्रीगुरुभिरभाषि -

४४९. धनधान्यस्य दातारः सन्ति कचन केचन ।
पुत्रभिक्षाप्रदः कोऽपि दुर्लभः पुण्यवान् पुमान् ॥
४५०. धनधान्यादिसंपत्सु लोके सारा हि सन्ततिः । तत्रापि पुत्ररत्नं तु तस्य दानं महत्तमम् ॥
४५१. स्वर्गस्थाः पितरो वीक्ष्य दीक्षितं जिनदीक्षया ।
मोक्षाभिलाषिणं पुत्रं तृप्ताः स्युः स्वर्गसंसदि ॥

श्रीमहाभारतेऽयुक्तम् -

४५२. तावद् भ्रमन्ति संसारे पितरः पिण्डकांक्षिणः ।
पावत् कुले विशुद्धात्मा यती पुत्रो न जायते ॥

इति श्रुत्वा प्रसुदितेन चाचिगेन प्रज्योत्सवः श्रीस्तम्भतीर्थं आलिङ्गयसहिकायां कारयितः ।
सोमदेवमुनिनां दत्तम् ।

*

४५९. ययान्यदा नागपुरे धनदेवनाम्नः श्रेष्ठिगृहे प्रथमालिकायं गतः । तद्गृहे रज्ज्वाभोजनं स्वर्गदायि च दद्याज्यं
वृद्धसाधुं ग्राह यया - 'कस्मादस्य गृहेऽसमञ्जसानीदृशम् ? । एकतः स्वर्गदायि, भोजने तु रज्ज्वा !' स साधुरिति
श्रुत्वोवाच - 'अभाग्यवशेनायं निर्धनो जातः । निधानगतमपि स्वर्गमहाारीमूतं राशीकृतमस्ति' । सोमदेवमुनिना
प्रोक्तम् - 'मया तु स्वर्गराशिर्दृश्ये' । गवाक्षस्थेन श्रेष्ठिना तत्रिशम्य भुक्तक्रमाह्वय, बह्नाकराशौ करो दापितः ।
तत्सर्वं स्वर्गं जातम् । तत्पञ्चादकः कश्चिद् व्यन्तरः परब्रह्मतेजोऽसिद्ध्युत्पन्नः । ततः सञ्जातचमत्कारेण श्रेष्ठिना
श्रीसङ्घेन च हेमचन्द्रनाम दापितम् । ततः शनैः शनैर्ज्ञानेन तपसा निनयादिगुणैर्वयसा च बद्धमानो निजौदार्य-
गाम्भीर्यादिगुणैरावर्जितश्रीगुरुगच्छ-श्रीसङ्घलोकः, कदाचित् श्रीगुरुनाष्टपदं सुगार्दौ लोकोपकाय परब्रह्ममयपरम-
सुखप्रणीतमातृकाऽष्टादशल्लिपिन्त्यासप्रकटनप्रवीणाया प्रादया आदिमूर्तिं तिलोक्तया कादमीरदेवं प्रति अस्थितः

श्रीहेमचन्द्रः । ततः कियति मार्गेऽतिक्रान्ते सति मिथ्यात्वतमः करालेऽस्मिन् कलिकालेऽस्य श्रीजिनशासनप्रभाव-
कस्य महापुरुषस्य बहुपापसङ्कुले पवि भा मूढ भ्रमणप्रयासः—इति सा भगवती स्वयं दिव्यरूपधारिणी संमुखीना
समाजगाम निशीथे । अजिह्वपरमश्ववर्चसं पद्मासनासीनमर्द्धनिमीलितलोचनं समाधियोगसाधनीस्नानं ध्यानाधिरूढं
श्रीहेमचन्द्रं दृष्ट्वा श्रोवाच—

४५३.

रुद्धे प्राणप्रचारे वपुषि नियमिते संवृतेऽक्षप्रपञ्चे,
नेम्रस्पन्दे निरस्ते प्रलयमुपगते सर्वसंकल्पजाले ।

भिन्ने मोहान्धकारे प्रसरति महसि कापि विश्वप्रदीपे,
धन्यो ध्यानावलम्बी कलयति परमानन्दसिन्धौ प्रवेशे ॥

४५४.

सङ्कल्पमात्रादपि सिद्धकार्या, धाञ्छन्ति ते नैव तथापि किञ्चित् ।

इच्छाविनाशेन यदस्ति सौख्यं, त एव जानन्ति गुरुप्रसादात् ॥

तथाप्ययं परमपुरुषः सकलपुरुषार्थप्रणेताऽस्मिन्नितिशये काले श्रीशासनस्य प्रभावको भावीति कृत्वा कति-
पयवियामघ्नान् श्रीविद्याप्रवादसंवादमुन्दरान् सामायान् प्रदाय प्रमुदिता भगवती भारती कृतस्तुतिस्त्रिरोज्झत् ।
पुनः पश्चादागताः ।

*

५६०. एकदा श्रीगुरुताण्ड्यान्यमञ्जीयदेवेन्द्रसूरि-मलयगिरिभ्यां सह कलाकलापकौशलापर्यं गौडदेशं
प्रति प्रस्थिताः । खिद्युरग्रामे गताः । तत्र ग्लानो मुनिर्वैयावृत्यादिना प्रतिचरितः । श्रीरैवतकतीर्थे देवनमस्करण-
कृतार्चिर्पावद्गमाध्यक्षश्रोत्रेभ्यः सुखासनं तद्गहकांश्च प्रगुणीकुल रात्रौ सुप्तास्तावत् प्रत्ये प्रमुद्राः स्वं रैवतके
पश्यन्ति । शासनदेवता प्रत्यक्षीभूय कृतगुणस्तुतिर्भाग्यवतां भवतामत्र स्थितानां सर्वं भावीति गौडदेशागमनं
निषिध्य महीपदीनेकान् मघ्नान् नामप्रभावावास्थानपूर्वकमाख्याय स्वं स्थानं जगाम ।

*

५६१. एकदा श्रीगुरुभिः सुमुहूर्ते दीपोत्सवचतुर्दशीरात्रौ श्रीसिद्धचक्रमधः सामायः समुपदिष्टः । स च पद्मिनी-
श्रीकृतोत्तरसाधकत्वेन साध्यते । ततः सिध्यति, याचितं वरं दत्ते, नान्यथा । ततोऽन्यदा कुमारग्रामे धौतां
शोपणार्थं विस्तरितां शटिकां समालोक्य पृष्टो रजकस्त्रीः—‘कस्मा इयं शटिकेति?’ सोऽवदद्—‘ग्रामाध्यक्षपत्न्या
इयम्’ । ततो गतास्तस्मिन् ग्रामे । ग्रामाध्यक्षप्रदत्तोपाश्रये स्थिताः । स च प्रलहं समेति, धर्मदेशनां शृणोति । तेषां
ज्ञानक्रियानैराभ्यामप्रमत्तत्वादिगुणान् दृष्ट्वा, तमाविषमन्यत्वपरिचाकाद् गुणानुरागमञ्जितस्नान्तः प्रमुदितः ब्राह्म-
‘यूमनिष्कपमेधरा’, कमपि कार्यं मत्प्राप्यं ममादिशन्तु ।’ ततस्ते त स्नान्तनिवेदिनं गुणानुरागगम्भीरवेदिनं
ज्ञात्वा ब्राह्मः—‘अस्माकं श्रीसिद्धचक्रमधः सापयितुमिष्टोऽस्ति । स च पद्मिनीश्रीकृतोत्तरसाधकत्वेन सिध्यति
नान्यथा । तेन तव या पद्मिनी श्रीं वच्ते, तां स्तत्वा कृष्णचतुर्दशीरात्रौ रैवतकाचले समागच्छ, अस्माकमुत्तर-
साधकत्वं ऊरुः विकारदर्शने शीरश्छेदस्त्वयैव विधेयः’— इत्याकर्ण्य ग्रामाध्यक्षो विस्रमस्मेरमना मनानिवमर्दयं
चिन्तयां चकार—‘एते तावन्महर्षयः समतुल्यमणिलोष्टकायनाः परब्रह्ममभाषिसाधकाः, तर्हेतेषामिदं कार्यं वर्यं समर्था-
दमनया श्रिया चेद् भवति तदा तथाऽस्तु, किं बहुविचारेण’—इति विचिन्त्य तैरुक्ते दिने तैः समं सस्त्रीकः सुतयां
निर्मिकः श्रीरैवताचलमौलिमलयकार । ते च त्रयः कृतपूर्वकुलाः श्रीअम्बिकाकृतसामिण्याः शुभध्यानधीरधियः
श्रीरैवतादेवतपटौ नियामिन्यामाह्वानावगुण्ठनमुद्राकरणमघ्न्यासविसर्जनादिभिरुचारेर्गुरुकृतविधिना समीपस्थपदि-
नीश्रीकृतोत्तरसाधकक्रियाः श्रीसिद्धचक्रमसापयत् । तत इन्द्रसामानिकदेवोऽस्याधिप्राता प्रत्यक्षीभूय पुण्यवृष्टिं
विधाय स्वेष्टितरं वृणुतेत्युवाच । ततः श्रीहेमसूरिणा राजप्रनिबोधः, देवेन्द्रसूरिणा निजवदातकरणाप

कान्तीनगर्याः प्रसाद एकरात्रौ ध्यानबलेन सेरीसकग्रामे समानीतः—इति जनप्रसिद्धिः, भल्लयगिरिसूरिणा सिद्धान्तवृत्तिकरणवरः—इति त्रयाणां वरं दत्त्वा देवः स्वस्थानमगात् । प्रमुदितो ग्रामाधीशः । प्रत्युषे बहुवित्तव्ययेन प्रभावनां विधाय त्रयाणां ध्यानध्येयं ब्रह्मदार्यं देवकृतप्रशंसां वरप्रदानं च जनेषु प्रकटीकृत्य निजजायां गृहीत्वा स्वग्रामं जगाम ।

*

§ ६२. अथ श्रीपत्तने गुरुनिः सह सिद्धराजसभायां गतो हेमचन्द्रमुनिः । स्वविद्वत्तयाऽप्रतिमः प्रीणितान्त-
वर्णिगणः प्रमुदितेन सिद्धभूपतिना कारिताचार्यपदमहोत्सवः प्रत्यहं कलाकौशलेन कालं गमयति ।

*

§ ६३. अन्यदा नृपेण 'किं वाच्यतेऽयकल्पे ?' इति श्रुते, अजिह्वपरमहैककारणव्रतविचारे 'स्थूलभद्रमुनीन्द्रचरित्रम्' इत्युक्ते राजा समयमामूलतस्तत्चरित्रं पश्यन् । ततः सविस्तरं कथिते चरित्रे राजा प्रमुदितः । अनावसरे मिथ्या-
हमालिङ्गो (पाठान्तरेण—'मिथ्यादृष्टिर्मागिलो) मन्त्री प्राह—'अहो संप्रति काले क मनुष्याणामेवंविध इन्द्रिय-
जयः । यतः—'विश्वामित्रपराशरप्रभृतयो' [इत्यादि पद्यम्] ततः श्रीसूरिभिः प्रत्युत्तरमदायि—'सिंहो'
चली द्विरदः' इति श्रुत्वा राजा चमत्कृतः । नवीनं व्याकरणं कृतम् । एते ते हेमसूरयः ।' इति श्रुत्वा
राजा श्रीकुमारपालेन श्रीमोदज्ञातीयानां लोकानां चामराः दत्ताः ।—इति दीक्षाप्रत्ययः ।

*

§ ६४. अन्यदा श्रीगुरवः सभायां व्यसनानि निराकर्तुं प्राहुः—

४५५. द्यूतं च मांसं च सुरा च वैश्या, पापद्विचौरी परदारसेवा ।
एतानि सप्तव्यसनानि राजन् !, घोरातिघोरं नरकं नयन्ति ॥

४५६. द्यूताद् राज्यविनाशानं नलनृपः प्रातोऽथवा पाण्डवाः,
मयात् कुण्डपश्च राघवपिता पापद्वितो दूषितः ।
मांसात् श्रेणिकभूयतिश्च नरके चौर्यादितो मण्डको,
वैश्यातः कृतपुण्यको गतधनोऽन्यस्त्रीभृतो रावणः ॥

ततः सभायामेतानि सप्तकथानकानि व्यसनदोषप्रकाशकानि श्रीगुरुस्त्वेन श्रुत्वा राजा लोकानां ज्ञापनायः
सप्तव्यसनानि मृण्मयानि कारयित्वा रासभेधारोप्य राजमार्गे ग्रामयित्वा लज्जुदादिभिर्न्यमानानि श्रीपत्तनात्
निजदेशाच्च निरसीकयत् ।

*

§ ६५. अथान्यदा श्रीजिनधर्माभिमुखं नृपं ज्ञात्वा श्रीपर्यताद् भैरवानन्दो नाम योगी पञ्चशतयोगिपरिवृतः
श्रीपत्तनमगात् । संमुखगमने राजा श्रुत्वा श्रीसूरयः प्राहुः—'शोभनमिदम्, परं परीक्षा क्रियते, ततो गम्यते ।'
समसापदं राजपुण्यकौण प्रेषितम् । यथा—'च्यारि घाय जोगचर्ह स जोई'—इति एतत्समसापदं विचार्य
कीदृशाश्चत्वारो घाता भविष्यन्तीति घातभीतस्त्रियामिन्यां नष्टः । प्रत्युषे घातस्वरूपं राजा श्रुत्वा गुरवः प्राहुः—

४५७. एय अउव(घी?)जोई मुहामणमेहुणअणवाईनिहाए ।
परमत्तु न जुज्झइ कोई च्यारि घाय जोगचर्ह सो जोई ॥

*

§ ६६. अथ गङ्गातटे दीपकाख्यद्विजात् त्रैपुरं मघं प्राप्य नर्मदातटे देवयोधिद्विजोऽजापयत् । शुषा त्रिपुरा
तस्य, 'एकनाक्येन याचस्व वरम्' इत्युवाच प्रत्यक्षा । सोऽपि बुद्धिमान् 'शुक्ति-शुक्ति-सरस्वती'रिति यथाचे । ततः
प्रमृति महेन्द्रजातादिविषावान्, चूडामण्यादिशास्त्रैरीतादिज्ञाता, कदलीदण्डपनमयमामसूततन्तुपदं सुखासनमवितो-

हति । चतुरशीत्यासनकरणप्रवीणः, वायगतपदत्वकविज्ञानचक्रवर्ती, षोडशधारधीर्यः, लक्ष्मणदक्षः, व्योमपञ्चक-
पण्डितः, पुरककुम्भकरेचकादिप्राणायामक्रियाकुशलः, इडा विह्वला-सुपुष्पा-गान्धारी इस्तिनी-अमुखदशमहानाडी-
वातस्यारचतुरः, आदिजमातङ्गप्रार्थकपट्रेषु यथाई रूपकरणाद् मुक्तिः, श्रीजिनधर्मातुरक्तं नृपं ज्ञात्वा स श्रीपत्तने
समायातः । सर्वद्विजैः सत्कारितः, चमत्कारदर्शनालोकैश्च । राजगुरुति मत्वा राजापि संसुखमागतः । कदलीपद-
मुखासनस्यः शिशुकारितग्राहकग्रीवा राजादिपरिवारपरिवृतः शालात्रे समायातः । कौतुककुलितसकलपरिवारप्रेरितो
मध्ये प्रविष्टः । सूर्यस्तु पुरापि पूरितसप्तमुद्राः प्राणायामलघुमूतशरीराः शिष्याकर्षितसिद्धासना निरालम्बा स्थिताः
सन्ति । तान् तदवस्थान् इहा विस्मितो देवबोधिः । सर्वेऽपि लोका विस्मयस्मेरमानसाः श्रोतुः-बहो ! सूरिणां
निराधारमाकाशेऽवस्थानमिति । तेन कनित्वशक्तिपरीक्षायां समस्त्रापदमर्षितम् । यथा—

४५८.

व्यापिद्धा रुदती मुखं च नयने स्वे गर्हते कन्यका ।

“ तदाकर्ण्य—‘मगवन् ! किमुन्यते युष्मच्छिष्याणां विदुषां सरस्वतीसर्वसमुखानम् ? प्रथममहमेव श्रीमगव-
दाज्ञया पूर्यामी’ति प्रमाणं कृत्वा कपर्दीं थावकः सर्वान् निवार्य पूर्यामास—

४५९.

नैतस्याः प्रसूतिद्वयेन सरले शक्ये पिपातुं हनौ,

रुद्राक्षी च विलोकेते शशिमुखी ज्योत्स्नावितानेरियम् ।

इत्थं मध्यगता सखीभिरसकृत् हग्मीलनाकेलियु,

व्यापिद्धा रुदती मुखं च नयने स्वे गर्हते कन्यका ॥

“ श्रीहेमसूरिसेनापरस थावकस्यापि शीघ्रकवितां दृष्ट्वा विस्मयस्मेरः ‘शोमनोज्यम्, वयं समुत्सुकाः स्मः’ इत्युक्त्वा
गतः । राज्ञाऽन्यजात् (पाठभेदे-अन्यजगृहेषु) निमग्नपितः । तेन मानितं निमग्नपम् । द्विजादीनां विमर्शः
कथमन्यजगृहे भोजनं करिष्यतीति । सहललितसरोवरदोडकयोर्मोचितं भोज्यम् । राजा तु राजपाटिकाभिषेण
सरोवरसमीपे समायातः । देवबोधिः खानार्यं प्रविष्टः । कृष्णश्वा मूत्वा निगतो भुक्तं तद्भोजनम् ।
“ पुनर्जलान्तः प्रविश्य देवबोधिर्मूत्वाऽगात् । राज्ञः सर्वेषां लोकानां च विस्मयोऽभूत् । राज्ञा निजांशे निम-
ग्नितः । निविधा भक्तिः कृताः । अन्यदिने देवार्चावसरे सप्तपूर्वजानां मस्तकानि कीटैरावृतानि श्रोतु—‘हे वत्सा-
ऽस्माभिस्तुम्प राज्य दत्तम्, त्वं महतीं श्रीढि नीतः । अस्मन्मार्गं मुक्त्वा जैनोऽभूत्, तेन राज्यं पश्चाद् ग्रहीष्यामः ।
सप्तमे नरके पातिता वयम् । त्वया किं कृतम् ? । त्यक्तः स्वकुलचारः । त्यजानुनाऽपि कुमारिप्रवृत्तिम्’ । एतदा-
कर्ण्य राजाऽविज्ञातपरमार्थः किकर्त्तव्यताजडोऽभूत् । सविपादमिदमचिन्तयत्—‘अहो ! सकलशास्त्रसंवादसुन्दरोऽयं
“ जीवदयाधर्मः सर्वप्राणिप्रियः कथं कुमारिः कथ्यते, किमत्र तत्त्वम् ?’ । तस्मिन् दिने लोकमध्ये महाप्रभावोऽभूत्
मिव्यादृक्शासने । द्वितीयदिने व्याख्यानावसरे प्रथमं परिमलसुगन्धः, पश्चाद्विमानम् । विमानादुत्थीय मूलराज-
प्रभृतयः पूर्वजाः श्रीगुरुभक्त्युत्सवश्रुतिः श्रीकुमारपाल प्रति प्राहुः—‘वत्स ! त्वया नरकान्तं राज्यं प्राप्य कलिकोऽपि
महतां महनीयस्त्रिभुवनोत्तमः श्रीजिनधर्मः प्रतिपन्नः । स्वर्गस्या वयं प्रमुदिता देवधरिदि ।’ एतन्निश्चय्य राजा
सचमत्कारमना प्राह—‘मगवंस्तत्र तादृशमेदृश्यं किमत्र तत्त्वम् ?’ श्रीगुरुवः प्राहुः—‘नरेवर ! तत्रापि, यत्रापि च
“ नरकस्वर्गोदिवर्धने सर्वं कलाकौशलमिदम् । तव पूर्वजाः यत्र स्वकर्मणा गताः, तत्र सन्ति । जिनवाक्यमेतत् । पूर्वोक्त-
दृश्यलक्षणो धर्मः’ । ततो लज्जितो राजा । क्षामिता गुरुवः । राजपूर्वजानामागमनं दृष्ट्वा नन्दा पश्चिमरात्री गतः ।

*

§ ६७. एकदा कोऽपि आक्षेपः परीक्षार्थं हरीतकीं गुष्टौ यद्वा सप्रमुदित उवाच—

४६०.

हेमसूरि मूँ करि किसिडं, हरडह, फाई रडेह ।

जिणि कारणि हुं घालियडं सबह वंजण छेहिं ॥

इति श्रुत्वा प्रसुदितः प्राह—‘अतः परं न रटिष्यति । युष्माभिः स्वनामाग्रे स्थापितोऽस्ति ।’ इत्यादिवाक्यैः ब्राह्मणैर्विद्वद्भिः सह ग्रीतिरुत्पन्ना । यतः—

४६१. असारसंसारमहीरुहस्य, सुघोषमं स्वाटुफलं तदेकम् ।
परस्परं मत्सरवर्जितानां, यद्वर्द्धते ग्रीतिरियं नराणाम् ॥

*

§ ६८. एकदा व्याख्यानमध्ये श्रीगुरुभिर्होहेति प्रोचे, चन्द्रयशगणिना तु हस्तौ घृष्टौ । मुक्ते व्याख्याने तु राज्ञा घृष्टम्—‘भगवन् ! युवान्यां किं कृतम् ?’ श्रीगुरुभिरुचे—‘राजन् ! देवपत्न्ये श्रीचन्द्रप्रभसादे दीपेन चन्द्रोदयो लभोऽस्माभिर्दृष्टः । स तु हस्तौ घृष्टा अनेन विध्यापितः । राजा चमत्कृतः, स्वपुरुषैर्विर्णयं व्यधात् । अहो ! निरतिशये कालेऽपि श्रीभवतामपूर्वं ज्ञानम् ।

§ ६९. ततः पूर्वभवमपि मे ज्ञास्यन्तीति तदश्चक्षत्—‘भगवन्निदमपि ज्ञायते, यदहं पूर्वमेव कीदृशोऽभवन् ।’ श्रीगुरुभिरुक्तम्—‘राजन्निरतिशयकालोऽयम् । यतः श्रीवीरनिर्वाणाद् वर्षाणां चतुःपथा चरमकेवली श्रीजम्बूः सिद्धिं गतः । तेन सह द्वादश वस्तूनि श्रुतानि ।

४७२. मणपरमोहिपुलाए आहारग-खवगडवसमे कप्ये ।
संयमतियकेवलसिञ्जणा य जंबुम्मि विच्छिन्ना ॥

सहस्रवर्षेण सर्वं पूर्वगतं श्रुतं व्यवच्छिन्नम् । संप्रति त्वत्वं श्रुतम् । तथापि देवतादेशेन विज्ञाय किमपि कथयिष्यते । ततो राज्ञौ शुभप्याने स्थिताः । समायातः पूर्वाधिगतश्रीसिद्धचक्रसुरः । घृष्टो राज्ञः पूर्वभवम् । तेन निवेदितं सर्वं भवस्वरूपम् । ततः प्रभाते राज्ञः समस्तसमासमक्षं कथितम्, यथा—‘राजन् ! पूर्वमेव मेदपाटपरिसरे जयपुरे जयकेद्री राजाऽभूत्, तत्पुत्रो जयताकः सप्तव्यसनवान् पित्रा निष्कासितो मेदपाटपरिसरे पर्वतश्रेण्यां पल्लीपतिर्जातः । अन्यदा नरवीरस्य सार्यवाहस्य सार्थः सर्वोऽपि लुण्ठितस्तेन । सार्यवाहस्तु मालवदेशं गत्वा तत्र राजानं विज्ञप्य सैन्यमानीय पल्लीमवेष्टयत् । तन्महद्वलं मत्वा जयताको नष्टः । नरवीरेण वणिजाकारेण कीदृशारिः कृता । तत्पत्नी सगर्भा हता । भूपतिर्तो बालः शिलायामास्फालितः । ततो मालवदेशे राज्ञोऽग्रे, स्वरूपे निरूपिते, राज्ञा इत्याद्यं स्त्री-बालरूपं लभम्, अतोऽयमद्रष्टव्यमुखोऽस्तीति निष्कासितः स्वदेशात् । स च सार्यवाहो नरवीरः पदे पदे लोकेर्निन्वमानः पथात्तापपरो वैराग्यात्तापसो भूत्वा तीव्रं तपस्तप्त्वा मृत्वा जयसिंह-देवो जातः । स च हलाह्लादपुत्रः । जयताकोऽपि देशान्तरं गच्छन् रूपसौभाग्यवानाकर्णकृष्टकोदण्डो मृग-यापारः मार्गे श्रीयशोभद्रसूरिर्भिर्दृष्टः । प्रोक्तम्—

४७३. क्षत्रियोऽसि नराधीश । प्रतिसंहर सायकम् । आर्त्तत्राणाय चः शस्त्रं न प्रहर्त्तुमनागसि ॥
भो क्षत्रिय ! एवंविधं पवित्रं क्षात्रगोत्रमवाप्य मा जीवहिंसां कुरु । एतदाकर्णं लज्जितः प्राह—‘भगवन् !
४७४. वुसुक्षितः किं न करोति पापं, क्षीणा नराः पापपरा भवन्ति ।

आख्याहि भद्रे ! म्रियदर्शनस्य, न गद्गदतः पुनरेति कूपे ॥

ततः श्रीगुरुवचसा व्यसनानि गुक्तानि । श्राद्धैः शम्भलादिकं दत्तम् । शनैः शनैः प्राप्तप्रतिशोषो नवलक्ष-तिलंगे देशे उल्लं(रं)गलपुरे ओदरवणिगृह्णे गोजनादिवृत्त्याऽज्ज्ञात् । एकदा पशुपणापर्वणि स श्रीमान् ओदरः, आवकः पुत्रपौत्रमित्रादिपरिकरः सप्रधानपूजोपकरणः श्रीजिनगृहमगात् । तत्र विधिना जिनस्य स्नानं विधाय पूजा-वधेरे जयताकं प्राह—‘गृहाणेदं शुष्यादिकम्, कुरु जितेन्द्रपूजाय, गृहाण स्वजन्यजीवितफलम् ।’ ततः स तदा-कर्णार्चिन्तयत्—‘अष्टपशूँऽयं देवः परमेश्वरः प्रसन्नवदनः नासाग्रन्त्यस्तदङ्क परमयोगसुग्रासीनः निरञ्जनस्वरूपः । तत्स्यं परकीयैः पुण्यैः पूज्यते । ततः स्वीयपथवराटकक्रीतपुण्यैरानन्दाश्चञ्चलितदङ्क प्रसन्नमनोवाक्कायः पारमेश्वरी

पूजामकरोत् । ततोऽहो ! यद्येते भोगमात्रोऽपि व्यवहारिणोऽयं तपः कुर्वन्ति, ततः पुण्यमयतनं दिनमित्यहमपि विशेषतस्तपः करोमीति गुरुणां मुखेनोपवासमकरोत् । प्रभाते विशुद्धश्रद्धया साधूनां दानमदात् । ततः स्वं कृतार्थं मन्यमानः कृतपुण्यः सन् मृत्वा त्वं त्रिभुवनपालपुत्रो जातः । ओदरश्चावकस्तु उदयनमन्त्री, यशोभद्र-
 स्तरयस्तु वयम् । त्वं पुनरितो निजायुःश्रान्ते महर्दिकव्यन्तरेदेवत्वमधिगम्य ततश्च्युत्वा चायैव भरतक्षेत्रे
 भद्रिलपुरे शतानन्दनृपधारिण्योः पुत्रः पैत्रिकराज्यमवाप्य भाविश्रीपद्मानामजिनेन्द्रधर्मदेशनां श्रुत्वा प्रति-
 बुद्धः परिहृत्य राज्यलक्ष्मीं प्रव्रज्यैकादशगणधरो भूत्वा केवलज्ञानमासाद्य मोक्षं यास्यसि । एतन्निगम्य राजा
 विस्मितः प्राह—‘ममवन् ! कोऽत्र प्रलयः ?’ । श्रीगुरुभिरूचे—‘राजन् ! अद्यापि, ओदरवैद्यीयाः सन्ति उलं(रं)-
 गलपुरे तेषां गृहे कीर्णदासी पूर्ववृत्तान्तान् जानाति । सा मृत्वा शृष्टा सती सर्वं कथयिष्यति ।’ ततो राजा निज-
 पुण्यैस्तत्सर्वं स्वरूपं ज्ञाते दासा मुखेन जयताभवसत्कम् ; ज्ञातं च जयसिंहदेवेन सह वैरकारणम् । चिन्तितं
 च निजमनसि ‘अहो ! वैरकारणम्, दारुणः संसार आत्मन् !’ ततो राजा संवेग-निर्वेदाभ्यामालिङ्गितः । सञ्जातश्री-
 जिनधर्मस्यैवः श्रीहेमसूरीणां ‘कलिकालसर्वज्ञ’पदमदात् ।

*

§ ७०. कस्मिन्नप्यवसरेऽणहिल्लपुरे श्रीकुमारपालनामा नरेश्वरो बाह्यकेत्यां व्रजन् सौन्दर्यवर्धनं निर्व्रजितपुरसुन्दरी-
 मवालेन्दुवदनां कामप्यपलां धालिकामालोक्य तद्रूपमदृष्टदृष्टः संनिहितप्रसादचित्तकं प्रति केयमित्यादिशंखेनेति
 विज्ञपयां चक्रे—‘अपारश्रुतकृपारद्वयतया सञ्जातं ‘कलिकालसर्वज्ञ’ प्रसिद्धेद्वादशभिन्नतपःसमाराधनवशवन्दीकृताष्टमहा-
 सिद्धेर्निर्गोपमूलामोलिभुजितपादपीठस्य आयुष्मतः श्रीहेमचन्द्रमहर्षेराश्रमनिवासिनी अहिंसानाप्ती कनीयमिति
 निशम्य सद्यः कदाचित्तान् महर्षीन् हर्षमाकृ समक्तिकं सौधमाकार्यं तद्दत्तान् पृच्छँस्मैरूचे—‘विजगदेकसार्वभौमस्य
 श्रीमदहर्द्वर्धमेस्य अनुकम्पानाम पत्नी’ ; ‘कयं धर्मस्य राज्यत्वम् ?’ यतः—

४६५. जिनमतनगरेऽस्मिन् मोहमत्तारिजेता, जयति जनितधामा धर्मनामा नरेन्द्रः ।

नियतमपरिभूयं यस्य राज्यं प्रभूतं विलसति न्यपूतं तत्त्वसत्ताहमेतत् ॥

अर्द्धासनोपविष्टाऽनुकम्पानाम महादेवी । तस्याः शुक्षिसिराजहंसी निःसीमसौन्दर्याऽर्हिसाभिषा । यस्मिन्
 लभे सुताऽजनि, तल्लभं प्रदवलं तत्पित्रा सर्वविदा एवमादिष्टम्—यदि यमतीव पुण्यवती दुहिता । पुत्रजन्योत्सवा-
 दप्यसा जन्म स्थाप्यम् । अतः क्रमेण वर्द्धमाना कन्या साऽनुरूपवरप्राप्त्या वृद्धकुमारी भूत्वाऽनुरूपेण केनापि मही-
 महीन्द्रेण सोपरोधमूढा, तं च स्वं च जनकं च परामुब्रतेः कोटिं नेष्यति—इति तद्वक्तव्यपर्यन्ते तदर्थिनाऽनुकृत्य
 तस्याः सविधे सहृदिनाप्ती दूती नृपः प्राहिणोत् । सा तां सप्रश्रयं श्रणिषत् ‘स्वामिनी राजकन्ये ! धन्यतपासि,
 यत्त्वामष्टादशेदशसम्राट् समस्तसामन्तसीमन्तकर्मणि मयूखमालालङ्कृतचरणकमलमुगलश्रौल्लव्यचक्रवर्ती स्वापु-
 द्रोहमभिलषती’ति तद्वचसा मुखमोहनया विनयं नाटयन्ती सोपदासं सैवं प्राह—

४६६. निष्किञ्चनेन दयितेन विवाहितेन, यद्योपितां सुखपदं न तदीश्वरेण ।

आगीरर्थी वहति यां शिरसा गिरीशो, लक्ष्मीपतिः सृष्टाति नैव पुनः कदापि ॥

अलं नरकान्तप्राज्यसाम्राज्यवाशिष्ठलोभनवार्त्तया ।

४६७. सत्यवाक्, परलक्ष्मीमुखः, सर्वभूताभयप्रदः । सदा स्वदारतुष्टश्च सन्तुष्टो मे पतिर्भवेत् ॥

इति तस्या दुःश्रवं प्रतिश्रवमाकर्ण्य सा विफलवैदग्ध्यमानिनी स्वं पदमुपगता स्वामिनं सर्वया निराशम-
 करोत् । तदनु तं वृषं तद्वियोगामिममभाकलप्य श्रीहेमसूरीस्त्विति प्रतिबोधितवान्—‘यः कन्याया इतरलोके
 दुष्करः सङ्गरः स तवाप्युभयलोकाद्विस्तस्तदनुकूलताहेतुश्च । अतस्तमपि निर्मास्य स्तनिष्सीमोन्नतये ।

४६८.

सुकलत्रस्य सम्प्राप्तिः पुंसां भाग्यनियन्धनम् ।
या प्रीतिजननी जन्या सा सौभाग्योपरि मञ्जरी ॥

४६९.

स्थाने निवासः सुकलं कलत्रं, पुत्रं पवित्रं स्वजनानुरागम् ।
न्यायाच्च चित्तं सुहितं च चित्तं, निश्छिन्न धर्मस्य सुखानि सतः ॥
सा सर्वथा परिणेतुमुचितैव । यतः—

४७०.

धन्यां सतीमुत्तमवंशजातां, लब्ध्वाधिकां याति न कः प्रतिष्ठाम् ।
क्षीरोदकन्यां गिरिराजपुत्रीं, गोपस्तथोग्रश्च यथाधिगम्य ॥
इति तेन महर्षिणा प्रतिबोध्य तानशेषानभिग्रहान् ग्राहयित्वा तस्याः प्रदानं चक्रे ।

*

५७१. अथ संवत् द्वादशशकमोडश १२१६ वर्षे मार्गशुदि द्वितीयायां लभे बलवति संवेगमतङ्गजारूढो रत्नत्रय-
वस्त्रालङ्कृतो दक्षिणपाणिबन्धोरुदानकङ्कणः सम्पत्त्वानुचरेण समं श्रद्धासहोदरया क्रियमाणलवणावतरणो गुरुमक्ति-
देशविरतिजानिणीभ्यां गीयमानधवलमङ्गलः पौषधवेश्मद्वारि अनुकम्पाकन्याजन्या कृतप्रोक्षणः श्रीमन्महादेवाहृतः
साक्षि स नृपतिरहिंसायाः पाणिं जग्राह । तदा तारामेलनपूर्वं । अथ पदत्रिंशत् सहस्रप्रमाणं त्रिपट्टिचरितं नवाङ्ग-
वेदीमहोत्सवादानीय वेदिपटुद्या(?)स्थाने कपर्दप्रत्येकं विंशति वीतरागस्तवाः । तस्यैकस्यां वेदिकायां वंशान् तथैकै-
कशमीकाष्टं तत्पदे श्रीयोगशास्त्रप्रकाशाः १२ । तथा शमीकाष्टपदे लक्षण-साहित्यतर्कतिहासप्रमुखशास्त्ररचनाभिर्भूलो-
त्तरगुणाम्यां च द्द्वीकृत्य वेदिकायां ज्ञानानलमुदीप्य तत्परितो मण्डलचतुष्टयदापनं 'चत्तारि मंगल'मित्यादि । द्वास-
त्तिकालक्षप्रमाणरुदतीद्रव्यक्रमोचनं तस्याः कन्यामुखमण्डने दत्तम् । तत्कालमेव तस्याः पट्टवर्णं कारयित्वा तत्पितु-
र्योग्यानावसान् विहारान् १४४४ कारयामास । ततः सा हिंसा, स्वसपत्न्या अहिंसायाः परमोन्नतिं तद्विधागालोक्य
भर्तुः पराभवनिवेदनाय पितुर्धातुः समीपे समुवागता । चिरदर्शनाद् अभिमनवैरूप्याच्च अनुपलक्षिता तेनेत्यभिधे-
४७१. का त्वं सुन्दरि ! मारिरस्मि तनया ते तात धातः प्रिया,
किं दीनेव पराभवेन स कुतः किं कथ्यतां कथ्यताम् ।
हेमाचार्यगिरा परार्द्धगुणभाक् हृद्वक्त्रहस्तोदरात्,
मासुत्तार्य कुमारपालनृपतिः क्षोणीतलादाकृपत् ॥

इति तद्गणितेनन्तरं श्रीकुमारपालदेवस्य सत्यप्रतिज्ञस्यापि तस्य लिङ्गिनो गिरा त्वयि विरक्तचिततां
विमुद्यातःपरं भवत्याः स कोऽपि वरः प्रवरः करिष्यते, यस्तवैवैकातपत्रं कुरुते, धीरा भव । तां सम्योध्य स्वसमीपे
स्थापयांचके ।

५७२. हिंसापिता पापनामा नेनेन्द्रवरं विलोकयन् वाणारस्यां जयचन्द्ररूपं सप्तशतयोजनभूमिनाथं
दृष्टवान् । अन्यराजकं दासमिव मन्यमानश्चत्वारिंशतानि गजेन्द्राः पट्टिलेक्षाश्च वाजिनः द्वादशशतानि सिचलमयानि
निस्त्रानानि, गंगा-यमुनायादौ विना कापि गन्तुं न शक्नोति तेन 'पुं गुरा जे' ति विरुदं वहति । तस्य गोमती
दासी ६०००० अश्वेषु प्रक्षरान् निवेद्याभिषेकयन्ती, परचक्रं त्रासयति, राज्ञः श्रम एव कः । तत्र वाणारस्यां
नृपाय ददौ । सा वार्ता श्रीकुमारपालेन श्रुता । मदीयपत्न्या गृहान्तरमकारि, ततो दूतमना निवप्रवानपुरया
हेमकोटिद्वयं ह्यसहस्रद्वयं चित्रपट्टमेकं च समर्थं प्रेषिताः । तैस्त्र गतेर्विहृद्रव्यव्ययेन कैवर्तकाखेटकादिपट्टकान्
कृत्वा तत्कर्म निवारितम् । कालेन राज्ञा जयचन्द्रेण ज्ञातम् । तदृष्ट्वा ग्राममहत्तराः । तैः प्रवानपुरयाः कथिताः ।
ततो राज्ञाऽऽहृताः प्रवानपुरया जयचन्द्रसभायां गताः । श्रीकुमारपालप्रेषितं हेमकोटिद्वय-ह्यसहस्रद्वय-चित्र-

पटादिकं प्राप्तं समर्पितम् । राजा जयचन्द्रो यास्तु पट्टमुद्राद्यं पश्यति, तान्तरं स्वमूर्तिं श्रीकुमारपालमूर्तिं जीवहिसादिकपापफलं नारकिकं छेदनमेदनादियातनाकुम्भीपाकैयैतरणीतरणकृतशालमलिष्टक्षोहनोत्पिपनवनप्रवेशनादिकं दृष्ट्वा चित्रस्थं सङ्घातमहापापमयं प्रकम्पमानशरीरं, पुनः पुरं, सम्यग्जीवरक्षादियुष्मफलं स्वगविमानदिव्यं देहदेवाङ्गनादिव्यामरणगीतनृत्यवाद्यविविधक्रीडारूपसौभाग्यशृङ्गारभोगादिकं चित्रस्थं दृष्ट्वा विस्मयस्मेरमना प्रधानपुरुषाणां प्रसादमकरोत् । जीवरक्षार्थं श्रीकुमारपालेन प्रेषिता वयमिति स्वरूपे प्रोक्ते जयचन्द्रनृपस्वदेशे सर्वत्र जीवरक्षामकारयत् । १८ रक्षपालप्रवालनं कृतम्, द्विगुणं च प्राप्तं श्रीकुमारपालाय श्रद्धिणोत् । पुनरपि मारिं पितापार्श्वमगात् । ततो म्लेच्छकुले गर्जनपुरे दत्ता ।

*

॥ ७३ ॥ अथ वर्षासु कटकारम्भे नियमिते तद्वृत्तात् ज्ञात्वा श्राप्ताभवसङ्घातामर्षो गर्जनपुरेशस्त्वमपिपेणयितुमागच्छतीति चैव प्रोक्ते दूतो नृपः । श्रीपत्तनेऽपि साध्यसमम् । विज्ञप्तं तद् गुरुणा तैश्च सम्भितं स तनस्य । यण्मासजीवदयापणे कृते मुक्तः । मारिं कुत्रापि स्थितिं न लेभे । श्रीगुरुणामुपदेशेनाज्ञाकारिणो नृपेष्टादशदेशेषु चतुर्दशवत्सराणि सर्वप्राणिप्रियाममारिमकारयत् । शरीरेण मारिर्न कश्चित् कथयति ।

४७२

सौनिक-न्याय-कैवर्त्त-फल्यपालादिपट्टकान् ।

अपाटयत् कचिच्छक्या भक्ष्या चार्यव्यपात् कचित् ॥

*

॥ ७४ ॥ अथैकदाऽवर्षाणस्य सङ्क्रमज्जीवभ्रमार्जनपरं राजानं दृष्ट्वा नृपा परस्परं ब्रूस्मञ्जया स्मितमकार्षुः । तद्विज्ञाय विज्ञानशिरोमणिर्लोहकटाहनयः पाणेन प्रस्फोट्य पुन्तामिणे लोहभृतगोणिमुत्पाठ्य स्वधुनवल्मदर्शयत् । तर्जिताश्च ते-रे । किमेभिर्घातैः सुहृमजन्तुभिरत्पस्यैवैतैरिति । ततः कुमारगिरौ राजाज्ञपाट्यो लक्षास्तुरङ्गमा गालितं नलं पिबन्ति । अमारिपट्टं सर्वत्र पुरं ग्रामादिषु प्राप्स्यति । राजपुरुषाध्यामारिं कारयति ।

*

॥ ७५ ॥ अथामारिं प्रवर्त्तयति राजनि आश्विनशुक्लपक्षोऽगात् । तत्र कण्टेश्वर्यादिदेवतानामर्चनैर्विज्ञप्तम्-‘देव ! सप्तम्या सप्तशतानि पञ्च सप्तमहिषाश्च देवतानां पुरो दीपयते राजा । एवमष्टम्यामष्टौ शतानि, नवम्या नवशतानीति’ । राजा तदाकर्ण्य श्रीगुरुन् समायातान् विज्ञप्तं तत्स्वरूपम् । गुरुवचनमादाय भाषितास्ते-‘देव दास्यामो वह्निका व्रमेण । राज्ञो देवीनां सद्यः निश्चिन्ता पशुमहिषा । दत्तानि तालकानि । मुक्तास्तन रत्नका । प्रातः समायातो राजा । उदाटितानि तालकानि । मध्ये दद्यात् पशवो रोमन्यायमानाः । राजा सर्वसमक्षमिदं जगाद-‘मो अयो टिका इमे पशवो मयाऽस्मभ्यो दत्ता, परं न अस्ताः । तस्माद्भूय एव मासं रुचिं तम्, नाम्नुयम् । तत्कयं जीवान् हन्मि’ । ततस्ते सर्वेऽपि विलक्ष्य मौनमालम्ब्य स्थिताः । छायादिमुत्प्रेतं नैवद्यानि कारितानि देवीनाम् । महाहिसादिनं मया राजा नवम्या कृतोपवासो निश्चिन्तः चन्द्रशालायां दयारसमयं शुभम्याने स्थितः, वह्निरारक्षका मुक्ताः । निशीघ्रसमये दिव्यनेपथ्यधारिणी स्त्री प्रत्यक्षा जगाद-‘राजन्नहं तव कुलदेवी कण्टेश्वरी । ऐषमोर्वर्षे किमिति स्वपाऽस्मभ्यो देयं न दत्तम् ? । राजोवाच-‘दत्तं मया सर्वम्, परं मवतीमिदं गृहीतम् । तदहं कक्षामायं कक्षमशरणान् प्राणिनो निहन्मि । ततः सा क्रुद्धा-‘अहो वचसा मामयं विप्रतारयति’ इति त्रिभुजेन राजानं शिरसि हत्वा गता । क्षणान्तरं राजा स्वशरीरे कुष्ठव्रणानि दृष्ट्वा विषण्णोऽभूत् । तदा सद्यः उदयनमन्त्रिणमाहूय बोधाय-‘मन्त्रिन् ! अद्य देवी प्रत्यक्षा पश्यन् याचते किं दीयते नका ? मन्त्री प्राह-‘राजन् ! अहं किं वन्मि ? परमिति जाने येन केनोपायेन स्वाभिरक्षा क्रियते’ । यतः-

४७३ जेण कुल आयत्तं त पुरिस आयरेण रक्खिज्जा । नहु तुयमि विण्ण्डे अरया साहारया हुति ॥

एतदाकर्ण्य राजा-‘नि सत्त्वो वणिगसि, भक्तिवचासि एतानि मापसे । शृणु, आजलपिमेखला खला स्वाङ्गा

मया ग्राहिताः, सकलार्थिसार्थप्रार्थना सफलीकृता, प्रीणिता सप्तक्षेत्री पवित्रस्वचित्तेन, आराधितः श्रीधर्मः, तस्मिन् मम जीवितेन कार्यम्; केवलं रदः काष्ठाणि देहि, येन प्रातर्ममीदृशं दृष्ट्वा लोको श्रीधर्मस्य निन्दां करिष्यति' । मञ्जी 'अहो ! महत्कष्टम् । पारवश्यमूलं नियोगं धिगिति' क्षणं विमृश्योवाच—'देव ! पूर्वं श्रीगुरुणां स्वरूपं विज्ञान्यते !' राज्ञो-
क्तमेवमस्तु । तदैव मञ्जी गतः श्रीगुरुणां पदान्ते । निवेदितं तत्स्वरूपम् । क्षणं स्मरणकरणीयं कृत्वा गुरुभिर्जल-
मभिमन्थ्यार्पितम् । तदाच्छेदनमात्रेण राजा सविशेषशरीरशोभाभागभूत् । अत्यन्तश्रीगुरुभक्तिमावितश्च प्रातर्महा-
महोत्सवेन श्रीगुरुपादारविन्दं वन्दितुं यावद्याति, तावद्धर्मशालाप्रथमप्रवेशे क्षीकरुणस्वरं श्रुत्वा । ततस्तामेव
कण्ठेश्वरीं मन्त्रयचितां च पश्यति । तावता सोवाच—'राजन् ! मोचापय मां सुरप्रियुक्तमन्त्रबन्धनान् । तवाज्ञावधि-
देशेषु जीवरक्षातलारकत्वं करिष्यामीति' । श्रीगुरुवचसा मोचिता । कवयः सर्वे स्वमतिभिः प्रोचुः—

४७४.

श्रीवीरे परमेश्वरे भगवत्पारुष्याति धर्मं स्वयं,
प्रज्ञावत्यभयेऽपि मन्त्रिणि न यां कर्तुं क्षमः श्रेणिकः ।
अहेशेन कुमारपालनृपतिस्तां जीवरक्षां व्यधात्,
यस्यासाद्य वचःसुधां स परमः श्रीहेमचन्द्रो गुरुः ॥

४७५. पातु घो हेमगोपालः कम्बलं वण्डमुद्रहन् । पङ्कदर्शनपशुग्रामं चारयन् जैनगोचरे ॥

४७६. नाभचङ्कविता नैव हेमसूरिसमो गुरुः । श्रीमान् कुमारपालश्च जिनभक्तो महीपतिः ॥

४७७. राजा लुठति पादाग्रे जिहाग्रे च सरस्वती । शश्वत् स श्रेयसे श्रीमान् हेमसूरिर्नरः शिवः ॥

४७८. सप्तर्षयोऽपि गगने सततं चरन्तो मोक्ष-क्षमा नहि मृगी मृगयोः सकाशात् ।

जीयात् पुनश्चिरतरं प्रभुहेमसूरिरेकेन येन भुवि जीववधो निषिद्धः ॥

४७९.

प्राणित्राणे व्यसतिनां शान्ति-सुव्रत-नेमिनाम् ।
हेमाचार्योऽत्र चातुर्यं तुर्यः किं नु स दुर्युगे ॥

*

सर्वेषां कवीनां लक्षं लक्षं ददौ ।

॥ ७६. अन्यादया भोजनं कुर्वतो राजा वेवरभुक्तौ किंचिद्विचिन्त्य कृतसकलाहारपरिहारः पवित्रीभूयेति प्रभुं पप्रच्छ—
'भगवन् ! वेवराः किं भक्ष्या वाऽभक्ष्याः ?' श्रीगुरुभिरुक्तम्—'राजन् ! भक्ष्या अभक्ष्याश्चेति' । मणितं पुनः—'भगवन् !
भक्ष्याश्चेद्भक्ष्याः कथम्, अभक्ष्याश्चेद्भक्ष्याः कथम् ?' । श्रीगुरुभिराणि—'राजन् ! ये क्षत्रियादयः पूर्वं ज्ञातमांसा-
स्वादोपासकभक्ष्याः, ये तु वणिग्वाङ्मनादयोऽज्ञातमांसास्वादोपासकभक्ष्याः' । इत्याकर्ण्य प्रमुदितः । 'अहो ! प्रभूणां
युक्ता 'कलिकालसर्वज्ञता' मानसिकपरिणामोऽपि येषां प्रत्यक्षः' । ततो राजा दन्तपातनसोद्यतः श्रीगुरुभिर्निषिद्धः ।
कृतवेवरभक्षणनियमः प्रायश्चित्तपदे द्वाविंशत् प्रासादानेकस्मिन् पीठवन्देऽकारयत् । द्वाविंशत् प्रकाशान् प्रत्यहं
गुणयति प्रत्युपे ।

*

॥ ७७. अन्यदा, एकस्मिन् दिने कस्मिन् ग्रामे तैलिकेन रात्रौ यूका हता । कण्ठेश्वर्या राज्ञो ज्ञापितः स दण्डितः ।
तद्व्ययेन 'यूकावसतिः' कारिता । पुरा गृहीतेनास्तुद्रव्येण 'उन्दिरवसति'श्च । यस्याः करेण पुरा कर्म्यो भुक्तस्तस्या
देवश्रिया नाम्ना 'करम्यावसतिः' । अयं श्रीस्तंभतीर्थं सामान्ये आलिंगवसद्विकाप्रासादे यत्र दीक्षाक्षणः प्रभूणां
अमृतं, तत्र रत्नमिन्धालङ्कृतो निरुपमो जीर्णोद्धारः कारितः ।

*

॥ ७८. अन्यादया ब्रह्मकविः कृतकृत्रिमदेवरूपः केनाप्यनुपलक्ष्यमाणः कर्तुर्गृहीतलेखपत्रः समायां समायातः । कृत-
प्रणामः पृष्ठे राजा—'मो ! कुतः, कस्त्वं समायातः ?' तेनोक्तम्—'देव ! देवेन्द्रेण प्रेषितोऽस्मि, युष्मदन्तिके लेख-
समर्पणाय' इत्युक्त्वा लेखं समर्पितवान् । समायां लेखः प्रस्तोत्राय याचितः । यथा—

४८०.

स्वस्ति श्रीमति पत्तने वृषगुरुं श्रीहेमचन्द्रं मुदा,
 स्वःशक्रः प्रणिपत्य विज्ञपयति स्वार्मिस्त्वया सत्कृतम् ।
 चन्द्रस्याङ्गमृगे यमस्य महिषे यादस्तु यादःपते-
 विष्णोर्मत्स्यचराहकच्छपकुले जीवाभयं तन्यता ॥
 तस्य राजा लङ्घं पारितोषिकमदात् ।

*

§ ७९. अन्यदा गुरुमिस्तुतीयमताधिकारे-

४८१.

दुर्मिक्षोदयमस्रसङ्ग्रहपरः पत्युर्ययं यन्धयी,
 ध्यायत्यर्धपतेर्मिषम् गदगणोत्पत्तिं कलिं नारदः ।
 दोषग्राहिजनस्तु पश्यति परच्छिद्रं छलं शाकिनी,
 निष्पुत्रं त्रियमाणमाख्यमयनीपाता हृद्वा वाञ्छति ॥

एतन्निबन्धस्य श्रीगुरुगिरा द्वासप्ततिलक्षमृतकद्रव्यपत्रं पाठितवान् । केनापि कविना प्रोक्तम्-

४८२. अपुत्राणां धनं गृह्णन् पुत्रो भवति पार्थिवः । त्वं तु सन्तोषतो मुञ्चन् सत्यं राजपितामहः ॥
 अपरेण तु-

४८३.

न यन्मुक्तं पूर्वैरक्षुनहुपनाभाकभरत-
 प्रभृत्युर्वीनायैः कृतयुगोत्पत्तिभिरपि ।
 विमुञ्चन् कारुण्यात्तदपि रुदतीयित्तमधुना,
 कुमारक्षमापाल ! त्वमसि महतां मस्तकमणिः ॥

-लक्ष्मणापि । अयं चतुर्थब्रूते-

४८४.

एका भार्या सदा यस्य त्रिधा शीलं घनागमे ।
 दिनं प्रत्येकशो यस्य द्वात्रिंशत् स्ववस्मृतितः ॥

अथ परिग्रहप्रमाणम्-

४८५.

जन्तुन् हन्मि न वच्मि नानृतमहं स्तेयं न कुर्वे पर-
 स्त्रीर्नो यामि तथा लज्जामि मदिरां मांसं मधोर्भक्षणम् ।
 नक्तं नाग्निं परिग्रहे मम पुनः स्वर्णस्य पद्मकोटय-
 स्तारस्याष्टतुलाशतानि च महार्हाणां मणीनां दश ॥

४८६. कुम्भलारीसहस्रे द्वे प्रत्येकं स्नेहवान्धयोः । पञ्चलक्षाश्च बाह्यानां सहस्राण्युद्ग्रहस्तितान् ॥

४८७. अयुतानि गद्यामष्टौ पञ्चपञ्चाशतानि च । गृहापणसमाधानपात्राणामनन्तामपि ॥

४८८. एकादशशतानीया रत्नाः पञ्चायुतप्रमाः । ह्येकादशलक्षाश्च पत्तयोऽष्टादशप्रमाः ॥

सैन्यमेषांप्रमाणम् । साधार्मिकवास्तव्यं शुद्धिधार्मिकस्य दत्तारसहस्रदाने श्रेष्ठं आभरणं निर्युक्तः ।

॥ वर्षे लेखके कृते एका कोटिलक्षा । यावत्तां दापयति तावत्ताऽऽमडेनोक्तम्-देव ! द्विधा कोशः श्रावरो जङ्ग-
 मयः । वयं जङ्गमकोशस्थानीयाः' इति जल्पन्निपिद्धः, सर्वं दत्तम् ।

*

§ ८०. एकदा कर्णमेख्यासादाग्रे श्रीगुरुो गताः । तदा चामराशिभरलङ्केनोक्तम्-

४८९.

यूकालक्षशतावलीबलबल्लोलोल्लसत्कम्बलो,
दन्तानां मलमण्डलीपरिचपाद् दुर्गन्धरुद्धाननः ।
नासावंशनिरोधनाद्भिणिगिणी पाठप्रतिष्ठास्थितिः,
सोऽयं हेमडसेवडः पिलपिलत्वल्लिः समागच्छति ॥

श्रीगुरुभिरुक्तम्—‘अहो ! गालिरपि न शुद्धा । ‘ददतु ददतु गालीर्गालिमन्तो भवन्तः० ।’
तच्चैः राज्ञा श्रुतम् । तस्य वृत्तिच्छेदः कृतः । प्रत्यहं शालयां समायाति । श्रीयोगशास्त्रं पठति । अन्यदा राजा
तच्छ्रुत्वा प्राह—

४९०. आतङ्ककारणमकारणदारुणानाम्, वक्त्रेषु गालिगरलं निरगालि चेवाम् ।
तेषां जटाधरफटाधरमण्डलानाम्, श्रीयोगशास्त्रवचनामृतमुज्जिहीते ॥
पुनः श्रीगुरुवचनात् प्रसादः ।

*

४८१. अन्यदा सुखसुखस्य भूपतेः कापि देवता । निशीथेऽजनि प्रलक्षा शामसर्वाङ्गमण्डना ॥ १
भूपृष्ठाज्वदत् सापि लताधिष्ठातृदेवता । त्वदङ्गे प्रविबिध्यामि पूर्वशापात्तवान्यथे ॥ २
गतायामय तस्यां स चिन्तार्तोऽमृद्भुपः प्रगे । सुरिष्टोऽज्वदत् सर्वं तमूचे सुरिष्यथ ॥ ३
भाविमावो भवत्सेव नान्यथा सोऽमरैरपि । पूर्वं कामलदेव्या यत् शापितो मूलभूपतिः ॥ ४

परं पुण्यं कुरु । यतः—

४९१. दीपो हन्ति तमःस्तोमं रसो रोगभरं यथा । सुधाविन्दुर्विषावेगं धर्मः पापहरस्तथा ॥
रात्रौ महाव्याजमूत् । श्रेष्ठे राजिकाकणोपमः पिष्टः प्रादुरमूत् । प्रतीकारैरनुपशमने श्रीगुरुवः समायाताः ।
राजानं दुःखार्त्तं दृष्ट्वा प्राहुः—

४९२. सृजति तावदशेषगुणाकरं पुरुषरत्नमलंकरणं भुवः ।
तदनु तत्क्षणभङ्गं करोति चेदहह ! कष्टमपण्डितता विधेः ॥
राज्ञः श्रीगुरुदर्शने क्षणं सुखममूत् । सुरिः सचिवं प्रत्याह—भञ्जिन् !
‘अपायानामुपायाः स्युर्बहुरवा वसुन्धरा ।’

मन्त्री प्राह—भगवन् ! अनुस्वर्णं धातवः, अनुचन्दनं काष्ठानि, तथातुपूज्यान् कलाकोविदाः ।
यया तमान्तको भातुः सुधा सर्वविषापहा । जगत्सज्जीवनो मेघस्तथा राज्ञो गुरुर्भवान् ॥ ५
श्रीगुरुभ्यधात्—‘नात्र मद्यतद्वैषम्यप्रभावप्रसरः । किन्तु बुद्धिप्रकाशोऽस्ति । यदि राज्यमन्यस्य कस्यापि
दीयते, तदा राज्ञः कुशलं स्यात्, परं नायं धर्मः श्रीजिनतत्त्वविदाम् । यतः—

४९३. सद्यो न हिंसियद्यो जह्म महिपालो तहा उदयपालो ।
न य अभयदाणवङ्गा जणोवमाणेण होयवं ॥

ततोऽस्माकमेव राज्यमस्तु । राजा तु कर्णो पिधावाव्यधात्—
४९४. को नाम कीलिकाहेतोः प्रासादोच्छेदनिच्छति ।
भस्मने भस्मसात् कुर्यात् को हि चन्दनकाननम् ॥

महाराज ! युक्तमेतत् । यदि मम शक्तिर्न भवति । परं—

४९५. शक्तौ हन्मान् यदवन्वयत् खं विष्णुर्दयौ यव त्रिवास्तरूपम् ।
सैरन्त्रिकाकारधरश्च भीमस्तथाहमन्यत्र कृतौ समर्थः ॥
इ. पा. च. ११

कष्टमपीदं न मम मनसि ।

४९६. या लोभोद् या परद्रोहांद् यः पात्रोद् यः परार्थतः ।

मैत्री लक्ष्मी व्ययः क्लेशः सा किं सा किं स किं स किम् ॥

राजा शनैः शनैर्व्ययया शून्यचित्तामगात् । राजानं विलोक्य सर्वः कोऽपि विधुरोऽभूत् । श्रीगुरुः सर्व-
सम्भतेन स्वयमुपविष्टो राज्ये । तत्क्षणं राजो व्यया सुरेश्वरी संक्रान्ता । श्रीगुरुव्ययां ज्ञात्वा राजा मनसि
हृतश्चिन्तयति ।

४९७. स्वाह्वाहोऽपि कुर्वन्ति प्रकाशं दीपिकादशाः । लवणं दहते बह्वौ परलोकोपशान्तये ॥

श्रीगुरुस्वाच—‘राजन् ! मा चिन्तां कुरु, न मे शक्तिमतोऽमुखम् । मूलावेन्नोन्मूलयाम्येनां तदा मम
वंश्यानां स्यात् । ततः—

॥ पक्वं क्षुम्भाण्डमानान्य प्रविश्यान्तः स्वयं गुरुः । तत्र न्यवीविशलतां तदेवामूत् तदन्यया ॥ ६
॥ उत्पाठ्यान्वप्रधौ क्षिप्तं कश्चिन्नोल्लङ्घते यया । एवं स्वसमंभूत् सर्वं सुरैः शक्तिरदो स्फुट्य ॥ ७

५८२. अथान्यदा श्रीमहावीरचरित्रे वाच्यमाने श्रीमुखसुखेन देवाधिदेवप्रतिमासम्बन्धं श्रुत्वा राजा धीतभयं
पत्तनं गत्वा महतोपक्रमेण देवतासन्निध्येन सा प्रतिमा पूजिता महोत्सवेनानीता । साऽधुना रामसैन्ये
ऽस्तीति लोकोक्तिः ।

५८३. कदाचित् पृथिवीमातृणाय नृपतिना सुवर्णसिद्धये श्रीहेमाचार्याणामुपदेशात् तद्वरवः श्रीदेवचन्द्रा-
चार्याः श्रीसह-नृपतिविज्ञितिकास्यामाकारिताः । तीव्रतपसायणा महत्सहकार्यं विमृश्य विधिविहारेण परि केनापि
अनुपलक्ष्यमाना निजामेव गोपपशालामागताः । राजा तु शत्रुद्रुमनादिसामग्रीं कुर्वन् प्रशुभापितलशाययौ । अयं
गुरोः पुरो नृपतिप्रमुखसमस्तश्रावकयुतैः प्रशुभिर्द्वादशावर्त्तवन्दनकं दत्त्वा तदुपदेशादनन्तरं गुरुभिः शृष्टे सहकार्यं
समां विसर्ज्य अवनिकान्तरितौ श्रीहेमचन्द्र-नृपतौ तत्पादयोर्निपत्य सुवर्णसिद्धियाचनां चक्रते । ‘मम बाल्ये
विद्यमानस्य सतः ताम्रखण्डं काष्ठभारवाहकात् याचितवलीरसेनाम्यक्तं शुभदादिशाद् बद्धिसंयोगात् सुवर्णावभूत् ।
तस्या बह्वा नामसङ्केतादि आदिरयताम्’—इति श्रीहेमाचार्यैरुक्तवति कोपायेणात् श्रीहेमचन्द्रं दूरतः प्रक्षिप्य—
‘न योग्योऽसीति, अग्रे मुद्रसंप्राप्यप्रदत्तविषया त्वमजीर्णमाक, कथमिमां भोदकप्रायां तव मन्दाभेर्ददामि’ इति तं
निषेध्य, नृपं प्रति—‘एतद्भ्यामयं भवतां नास्ति, येन जगदानन्दकारिणी स्वर्गनिष्पत्तिविद्या सिध्यति । अपि च मारि-
निवारण-जिनमण्डितमहीकरणादिगुण्यैः सिद्धे लोकद्वये किमधिकमभिलषसि ?’ इत्यादिरय तदैव विहारकमं कृतवन्तः ।

५८४. अथ श्रीकुमारपालदेवस्य भगिनी शाकंभरीयेन चाहुमानवयेन राजाऽऽनाकेन परिणीताऽस्ति ।
तयोर्मियः सारिकीडां कुर्वतोऽन्यदा राज्ञा सारिं शृष्टे सुवतोक्तम्—‘मारय मुण्डिकान्, पुनर्मरिय मुण्डिकान् ।’ एवं
‘दिदौ राजगुरुः श्वेताम्बरा मुण्डिकः’ इति हास्यगोमतिः । ‘तदाकथं दक्षिः’ इति ‘आह’ इति ‘जगदकं’ इति विद्वद्-
मात्रोक्त्य नोच्यते ? किं वक्ष्यसि, न पश्यसि माम्, न जानासि मम प्रातरं राजराज्ञसम् ?’ । क्रुद्धो राजा पाद-
घातेन तां जपान । साऽप्याह—‘यदि ते तव जिह्वामयद्भुमार्गेण नाकर्षयामि, तदा राजपुत्री मा मा मंसाः ।’ इति
वदन्त्येव सा ससैन्या निर्विलम्बं श्रीपत्तनमागत्य श्रीचौलुक्कयाय तं परिमवं स्वप्रतिज्ञां चाविज्ञपत् । राजाऽप्य-
मापत्—‘पश्य कौतुकमित्यमेव करिष्यामः ।’ ततश्चाऽऽनाकस्त्वसां तत्र गतायां गर्जरनृपं दुर्द्धरं विदन् क्षुभितः ।
कुलकभायात् स्वसेवकं व्याघ्रराजं दीनारलक्ष्ययं दत्त्वा भरदकवेपथारिणं श्रीकुमारपालस्य माणाय प्रेषित् ।

एतत्स्वरूपं पूर्वमानाकप्रपञ्चपरिज्ञानाय भूपतिप्रेषितः प्रधानपुरुषः श्रौतिश्रीणितानाकदासीमुखेन ज्ञात्वा विज्ञत्वा श्रीकुमारपालाज्ञापयत्—‘सावधानैः स्वेयं, नरटकविश्वासो न कार्यः’—इति । ततो राजाऽन्यदा लोकव्यव-
हारेण करणमेस्मासादे नवीनं भरटकं प्रधानज्ञापितचेष्टया दृष्टमानमेवोपलक्ष्य निजपुरुषैरेषा व्याघ्रसञ्ज्ञं प्रकटी-
कृत्योत्सवदां च क्षुरिकां ग्राह—‘रे वराक ! जङ्गकेन प्रेषितोऽसि ? , सेवकस्य निचाराविचारो नास्ति हिताहितस्य ।
स्नान्यादेशवशंवदस्त्वम्, मा भेषीर्षुक्तोऽसि, तमेव हनिष्यामि, य एवं द्रोहमकरोत् ।’ ततः समस्तस्वसैन्यपरिश्रुतः ,
सपादलक्षदेशसीमि गतः । श्रीकुमारपालभट्टेनानाकपुत्रः प्रोक्तः—

४९८.

अये ! मेक छेको भव भवतु ते रूपकुहरं
शरण्यं दुर्मत्तः किमु रदसि वाचाट ! कटुकम् ।
पुरः सप्पों दप्पीं विपमविपस्यूत्कारवदनो
ललज्जिहो धावत्यहह भवतो जिमसिपया ॥

एतदाकर्ण्याऽऽनाकोऽपि वानिलक्षत्रयेण पदातिलक्षदशकेन पञ्चाशता गजैः संमुखमचलत् । स्वदेशतः
पञ्चकोश्या अर्वाक् मेलापकः । तृतीयदिने सुद्धं भविष्यतीति निर्णये बहुद्रव्यप्रदानेन परावर्त्तितं रात्रौ चौलुक्य-
सैन्यम् । अयों हि परावर्त्तयति त्रिभुवनम् । यतः—

४९९. दधाति लोभ एवैको रङ्गाचार्येषु धुर्यताम् । आरङ्गशक्रं यन्नाट्यपात्राणि भुवनत्रयी ॥

तृतीयदिने रणकरणसमये सामलमहामात्रेण कलहपंचानने गजे पुरः प्रेयमाणे तदस्थान् ससामन्तान् ॥
दुष्टाक्षिरणैषीत् । कुमारपालः शोषाच—‘श्यामल ! किममी उदासीना इव दृश्यन्ते ? । तेनोक्तम्—‘देव ! अरि-
कृतार्थदानादिति’ । ‘तव का चेष्टा ?’ श्यामलोऽप्याललाप—‘देवाहं कलहपंचाननो देवश्चैते त्रयः कदाचिदपि
न परावर्त्तन्ते’ । तर्हि संमुखीने दृश्यमाने रिपौ गजं प्रेरय । अत्रान्तरे चारणः ग्राह—

५००. कुमारपाल मत चिंत करि चिंतिउ किंपि न होई ।
जिणि तुह रज्जु समोपियउं चिंत करेसिई सोई ॥

५०१. अन्यस्तु—अम्हे थोडा रिउ वणा इय कायर चिंतंति ।
सुद्ध निहालउ गयणयलु के उज्जोउ करंति ॥

५०२. अपरः कश्चित्—साहसि जूतउं हल वहइ दहवह तणइ कपालि ।
खेडि म खूटा टालि खूटा विणु खीपइ नही ॥

त्रयाणां लक्षं लक्षं ददौ । तेषां सुशब्दं लत्वा रणभूमौ द्वयोश्चिरसुद्धम् । आनाकमैन्ये प्याहडनाम्ना ॥
सुमटेन सिंहनादे कृते कलहपंचानने निवर्त्तमाने कुमारपालः सुबुद्धिमान् स्वसुत्तरीयं पाठयित्वा गजकर्णौ
पिषाय, रणमुषि विद्युदुक्षिप्तकरणं दत्त्वा आनाकगजस्कन्धमालुहः । करिगुडां छित्त्वा भूमौ पातयित्वा हृदि पदं
दत्त्वा—‘रे वाचाट ! स्मरसि वचो मे मगिन्याः ? । पूर्यामि तत्रतिज्ञाम्, छिनमि ते जिह्वा’मित्युवाच । ततः काष्ठ-
पञ्जरे क्षिप्तः । दिननयं स्वसैन्ये स्थापितः । जयातोद्यानि उद्घोषितानि । ततः करणया पुनः शाकंभरीपतिः
कृतः । उत्थातप्रतिरोषितत्रताचार्यो हि कुमारपालः । अयद्विहाकर्पणं द्यौषां पश्चात् जिह्वाकरणं च । गम्भीरतया ॥
खभटा नोपालन्याः । तत्कजीप्रिताशस्ते सर्वेऽपि सेवां कुर्वन्ति ।

भेदतकं सप्तवारं भग्नम् । पट्टीकोटस्थाने स्वाऽर्द्रकसुद्धम् । पुरा मालवीयनृपैर्गर्जरदेशे प्रासादाः
पातिताः । पापमीरुणा श्रीकुमारपालेन तु रथा मालवके तितेजुपीडनपापाण्यघ्राणि गगानि । भग्नस्थे

घाणका अद्यापि स्थाने स्थाने दृश्यन्ते । ततो ववले परराष्ट्रमर्दनः श्रीचालुक्यवृषः । समायातः श्रीपत्तने । श्रीगुरुणां पादारविन्दान् पश्यपास्ति । सामायिक-भौषादि करोति । स्वपरदेशेषु नवीनजीर्णोद्धारप्रासादकरणेषु महाप्रयत्नमकरोत् ।

॥ ८५. अथ सौराष्ट्रदेशीयेन सउंराकेन राज्ञा प्रच्छन्नं गृहमध्ये प्रविश्य अजा व्यापादिता । कण्ठेश्वर्यां देव्या राज्ञे निवेदितम् । तं नृपं विग्रहीतुं श्रीमदुदयनमस्त्रिणं सेनानायकं कृत्वा समस्तकटकवन्धनेन प्राहिणोद् राजा । स तु पादलिङ्गपुरे श्रीवर्द्धमानं नत्वा श्रीयुगादिदेवं निनंसुः पुरः प्रयाणकाय समस्तमण्डलेश्वरानादिभ्य स्वयं श्रीशत्रुञ्जयं अगाम । विमुदश्रद्धया खानपूजारादिकादिकं विधाय यावच्चैत्यवन्दनां विधत्ते, तावत् प्रदीपवृत्ति-मादाय मूपकः काष्ठमयप्रासादविले प्राविशन् देवाङ्गपूजकैस्त्वानितः । तदनु स मन्त्री समाधिपद्मात् काष्ठमय-प्रासादविनाशाद् देवाशतानां विमुदय जीर्णोद्धारं चिकीर्षुः श्रीदेवतादानां पुरतो मन्त्रैकमक्तमृशयनतामूलादित्यागा-
॥ दिकानमिग्रहान् जग्राह । यतः—

५०३. एकोऽपि नियमो येन गृहीतो गृहमेधिना । जिनाज्ञा पालिता तेन भवकूपारपारदा ॥

ततः कृतप्रयाणः स्कन्धावारमुपेत्य तेन प्रार्थित्वा समरेण सह सहारे सञ्जायमाने स्वसैन्ये भग्रे स्वयं सङ्ग्रामं कुर्वाणो स्थिरहार्जर्जरितशरीरो मन्त्री रणभूमौ पतितः । स कर्णं क्रन्दन् केनापि बुद्धिमताऽद्भ्यस्त्रकेण दुःख-कारणे पृष्ठः स्वमनसः शल्यचतुष्टयं प्राह—१. आम्बहस्य दण्डनायकत्वदापनं, २. श्रीशत्रुञ्जयप्रासादपाषाण-
॥ मयनिर्माणं, ३. श्रीरैवतनव्यपधानिर्माणं, ४. निर्धामकस्य विना मम मृत्युः—इति शल्यचतुष्कमस्ति मनेति श्रुत्वा स प्राह—‘आधनयं तवाङ्गो बाह्वुद्वेयः कारयिष्यति, आराधनार्थं साधुमानयामी’ति मन्त्रिणं विज्ञप्य स्वयम्भगे गत्वा साधुवेषधरं राजपुत्रमेकं लात्वा समायातः । तत्समर्थं दशपाऽऽराधनां विधाय, समाधिधीरचित्तः स्वीकृतानशनः श्रीमानुदयनः परलोकमसाधयत् । साधुवेषधरोऽपि नेमिहृदो अनशनपरो मृत्वा स्वयं गतः ।

ततोऽद्भ्यस्त्रकेणालोदयनस्वरूपे प्रोक्ते तज्येष्ठपुत्रो बाह्वुद्वेयमिग्रहचतुष्टयं जग्राह निजपितुः । ततो
॥ बाह्वुद्वेयः स्वप्रातुराम्बहस्य दण्डनायकत्वमदापयत् । स्वयं राजादेवेन पैतृकवैरेण च ससैन्यः पुनः सुराष्ट्रायां गत्वा वैरिणं समस्यं (समरनृपं ?) रणाङ्गणे निर्जित्य श्रीपत्तने श्रीकुमारपालनरेश्वराय गजाश्वभाण्डागारसहितं तन्मस्तकं समर्पयामास । तदनु राज्ञा तन्मस्तकं वंशे षड्भा सर्वत्र देशमध्ये प्रामितं चोक्तं च—‘यः प्रच्छन्नं जीववधं करिष्यति तस्य शिरश्छेदो भविष्यति’ ।

ततो राजाज्ञामादाय श्रीरैवतके विपष्टिलक्षद्वयव्ययेन नवीनां सुगमां पथामकायत्, अम्बिकाप्रक्षितमार्गेण ।
॥ महतोपनमेण वर्षद्वयेन श्रीशत्रुञ्जयप्रासादोदारे निभग्रे वर्द्धापनिकमुपसस्य द्वात्रिंशत्खण्डजिह्वा दत्ताः ।

यतः—

५०४. भवन्ति भूरिभिर्भाग्यैर्धर्मकर्ममनोरथाः । फलन्ति यत्पुनस्तेऽपि तत् सुवर्णस्य सौरभम् ॥

विभूतपाताद्विदीर्णं पुनः कयकमुपसस्य द्विगुणा वर्द्धापनिका । अस्मासु जीवन्तु चेद्विदीर्णस्तदा भव्यं जातम्, पुनरपि द्वितीयमुद्वार करिष्याम इति ।

५०५. प्रारम्भ्यते न खलु विग्रभयेन नीचैः प्रारम्भ्य विग्रभयतो विरमन्ति मध्याः ।
विग्रैः सहस्रगुणितैः प्रतिहन्यमानाः प्रारब्धमुत्तमगुणा न परित्यजन्ति ॥

एवं विमुदय मूपमाश्च मर्दं कपर्दिने श्रीकरणमुद्रां नियोज्य तुलंगमाणां चतुर्भिः सहस्रैः श्रीशत्रुञ्जयं प्राप । तत्र बाह्वुद्वेयपुरनगरं न्यासत् । सप्रमतीयुते प्रासादे पवनः प्रविष्टो न निर्यातीति, स्फुटनदेतुं शक्तिमिर्निर्णीय

अमतीहीनेषु प्रासादेषु निरन्वयताकारणं ज्ञात्वा मदन्वयाभावे धर्मसन्तानमेवास्तु, पूर्वोद्धारकारिणां श्रीमस्तादीनां पंक्तौ नामास्तु; यतः—

त्वरितं किंकर्त्तव्यं विदुषा संसारसन्ततिच्छेदः ।

इति दीर्घदर्शिन्या बुद्ध्या विमृश्य प्रमतीमितौ अन्तरालं शिलामिनिचितं विधाय वर्षत्रयेण निष्पन्ने आसादे कलश-दण्डप्रतिष्ठायां श्रीपत्तनसंघं निमज्ज्यासीय महता महेन संवत् १२११ वर्षे ध्वजाधिरोपं मन्त्री कारयामास । शैलमयविष्मस्य मन्मथराणीसत्कपरिकरमानीय निवेशितवान् । श्रीचाण्डपुरे नृपतिपितृनाम्ना त्रिभुवनपालविहारे श्रीपार्श्वनाथं स्थापितवान् । तीर्थपूजाकृते चतुर्विंशत्यारामान्, नगरपरितो वप्रस्, देवलोकस्य आसावासमुख्यं सर्व कारयामास । अथ तीर्थोद्धारस्य व्यये दिकौटी सप्तनवतिलक्षयुता व्ययिता वारद्वयं मेलयित्वा ।

पाठान्तरे—लक्षसप्तकयुता कोटी व्यथिता यत्र मन्दिरे । स श्रीबागम्बद्धदेवोज्ञ वर्ण्यते विबुधैः कथम् ॥

इति तीर्थोद्धारप्रबन्धः ।

*

§ ८५. अथो विश्वविश्वैकसुभटेन आंवडेन स्वपितुः पुण्यायं शुक्रिकाविहारस्य भृशुकच्छे जीर्णोद्धारं कार्यमाणे रात्रौ नर्मदादेवीं मिथ्याद्यधिर्दिननिमित्तं पातयति, सर्वः कोऽपि तत्र विभेति । अन्यदा आंवडः स्वं बलिं प्रकल्प्य तत्र रात्रौ स्थितः । सनायाता देवी । तत्साहसेन तुष्टा सती प्रासादकरणे साहाय्यमकरोत् । ततः संपूर्णं निष्यन्ने प्रासादे कलश-ध्वजप्रतिष्ठासमये श्रीहैमसूत्रिः श्रीकुमारपालः सपरिकरः श्रीपत्तनादिबहुगमानगरश्रीसंघः संमैयकः । अशन-वसन-भूषणादिदानैः श्रीसंघं सत्कृत्य, ध्वजाधिरोपायं सञ्चरन्, अर्थिभिः स्वं मन्दिरं सुपितं ॥ कारयित्वा, सुसुहृत् कलशरोपण-ध्वजारोहणादि कृत्वा, हर्षोत्कर्षात्तत्र लासं विधाय, आरात्रिकं गृह्णन्, राज्ञां कृतमङ्गलतिलकः स्वयं राज्ञा पुनः पुनः प्रेयमाणः, द्वासततिसामन्तैश्चामरमुष्णवर्षादिभिः कृतमहोत्सवः, प्रदत्तकङ्कण-कुण्डलहारसज्जाभ्यादिमहादानः, चादुह्यां धृत्वा घटात्कारेण नृपेणावतार्यमाणारात्रिकमङ्गलप्रदीपः श्रीसुव्रतस्वामिनः श्रीसुरेश्वरगौ प्रणम्य साधर्मिकवन्दनान् कृत्वा, नृपतिं सत्वरारात्रिकहेतुं पप्रच्छ । राजा प्राह—‘मध्विन ! यया घृतकारो घृतसत्तिरेकेण शिरःप्रभृतीन् पदार्थान् पणीकुले, तथा भवानपि सर्वं दत्त्वा मा कसौचिदानातिरेकाच्छि- ॥ रोऽपि पणीकरोतु, तदभूयं मया सर्वस्वदानेऽपि न छुड्यते—’ इति एतदाकर्ण्य सर्वेऽपि चमत्कृताः प्रमुदिताश्च । केनापि पठितं कविना—

603.

किं कृतेन न यत्र त्वं यत्र त्वं किमसौ कलिः ।

कलौ चेद्भवतो जन्म कलिरस्तु कृते न किम् ॥

लक्षदानमय । ततः श्रीसंप्रलोकाः स्वं स्वं स्थानं जगुर्ययोचितमांबडमधिणा सत्कृताः । कृतांबडप्रसौ श्रीगुरु-क्षमापती यथागतं जग्मतुः ।

§ ८७. अथ श्रीपत्तने समागतानां प्रभूणां श्रीमदांबडसाकसादेवीदोपात् पर्यन्तदशां गत्व विन्नसिक्काऽऽयौ । तां च चाचयित्वा तत्कालमेव तस्मै महात्मनः प्रासादशिखरे नृत्यतो मित्याध्यानां दोषः सञ्जातः—इत्यवधार्य प्रदोष-
समये यशश्चन्द्रतपोधनेन समं विद्यावल्लाद् यगताङ्गेनेन भृगुपुरपरिवारे समागत सैन्यवादेर्वासमुद्येते कृतकार्यो-
त्सर्गास्तथा जिहाकर्षणादवगणिताः श्रीहेमसूत्ररयः । उद्धृते शक्तिन्दुब्बन् अक्षिप्य यशश्चन्द्रेण प्रदीपमाने
मुखश्लहारे प्राक् प्रासादप्रक्रमोऽभवत् । द्वितीयग्रहारे देवीमूर्तिश्चक्रम् । तृतीयग्रहारे स्वस्थानाहुतल देवीमूर्तिः ‘मां
रक्ष रक्षे’ति जल्पन्ती श्रीगुरुचरणयोः पयात् । इत्यमनवयविद्याबलाग्निप्राग्देवीदोषं निगूढ आनिनशासन-
प्रभावनां कृत्वा श्रीसुमतजिनं गत्वा श्रीआंबडसोल्लाघयाने जाते देवीमापृच्छ यथापयमनुः ।
श्रीउदयनचैले कर्णावतरां श्रीकामलिनीं प्रति

श्रीवदयनचैत्ये कर्णावल्यां. श्रीगणेशाय नमः. देवाणां पृच्छ्य यथापयनगुः ।

स्नानये न्यास्यदांनङ्गमयी राजपितामहः ।

- § ८८. अथ कस्मिन्नप्यवसरे सपादलक्षं प्रति सैन्यं सजीकृत्य श्रीवाहङ्गापङ्कानुजन्मा चाहङ्गनामा मन्त्री दानशीघ्रतया दूषितोऽपि भृशमनुशिष्यं भूतिना सेनापतिश्चेत् । तेन द्विप्रयाणानन्तरमस्त्रोक्तमधिकेन मिलितमा-
लेक्ष्य कोशप्यश्वाद् द्रव्यलक्ष्मणे याचिते सति नृपादेशात् तस्मिन्नददाने तं कशाप्रहारेणाहत्य कटकाच्चित्रवासयत् ।
स्वयं यदृच्छया दानैः प्रीणितार्थिलोकः, चतुर्दशशतीसंख्यासु करभीष्यारोपितैर्द्विगुणैः सुमटेः समं सञ्चरन्, शीघ्रं
लोकप्रयाणै रानौ मार्गितादत्तैकप्रच्छादवसृकृते यंचैरानगरप्राकारमवेष्टयत् । तस्मिन्नगरे तस्यां निशि सप्तशती-
कन्यानां विवाहः प्रारम्भोऽस्ति—इति नगरलोकादधिगम्य तद्विवाहार्थं तस्यां निशि स्थित्वा प्रातः प्राकारपरिवर्त-
नकार्षीत् । तत्र पृथीताः सुवर्णकोटयः सप्त, एकादशसहस्राणि वडवानाम्, प्राकारं परदृष्ट्वाणोपकार इति । संपत्ति-
गर्भितां विज्ञप्तिकां वेगवचरैर्नरेभ्यः प्राहिणोत् । स्वयं तत्र देशे कुमारनृपतेराज्ञां दापयित्वाऽधिकारिणो नियोज्य
व्याघुरितः । सप्तशती कलावतां तन्तुवायानामादाय श्रीपत्तनं प्रविश्य, राजसभामधिगम्य, नृप प्रणमाम् । श्रीकु-
मारपालस्त्वामवर्ज्यं, तदुचितालपावसरे तदुत्तराश्रितोऽप्येवमवादीत्—‘तव स्थूललक्षतैव महद्वृषणं [रक्षामन्त्रः],
नो वा चक्षुर्दोषेनोर्ध्वं एव विदीर्यते । यद् व्ययं भवान् कुर्वते तादृक्कर्तुमहमपि न प्रभृशुः’—इत्यादि श्रुत्वा चाहङ्को
नृपं प्रत्यवेचत्—‘तप्यमेतद् यथादिष्टं देवेन । यतः पुनः पितुः कोशयलेन व्ययं करोति, पिता तु कस्य बलेन
करोति । तेन सयैव साधयान् द्रव्यव्ययः क्रियते’—इति वदन्, प्रमुदितेन राज्ञा सत्कृतः । संसयनमर्थतां लभमानो
‘राजघरदृष्टिर्विदं लब्ध्वा नृपतिविष्टः खं पदं प्रपेदे । सप्तशती तन्तुवाया[नां] छत्राय.खानं काराय पवित्रीकृता ।
- “ तस्य आता स्वकीयौदार्यापजितसमस्ताराजवर्गः खोलोकः ‘सामन्तमण्डलीसनागार’मिति निरदं बभार ।

§ ८९. अथान्यदा राजा द्वासप्ततिसामन्तैः सहितः श्रीगुरूणां पार्श्वे धर्मदेशनामशृणोत् ।

६०७. भावेह अणिचत्तं जुवणचणसयणअत्थदाराणं ।

देहत्स जीवियस्स य इक्कपि न पिच्छहो निचं ॥

- इत्यादि श्रुत्वा राजा ससारासारातां विभाव्य भवभावविमुखरिणामः सवेगरसतरङ्गितान्तःकरणः श्रीगुरून्
“ प्रणम्य पप्रच्छ—‘भगवन् ! अथ का तिथिः ?’ इति । श्रीगुरवः सहसाऽमावासादिने पूर्णिमेल्लाहुः । अत्र घामरा-
शिरैल्यावकाशो मित्याद्यं वाद्यमिनोऽप्यान्तराश्रुताह—‘अहो ! कलिकालस्तर्वज्ञः श्रीहेमसूरिश्चेदयं पूर्णिमां
कथयति तदा लोकानां मार्ग्येन पूर्णिमैव भविष्यति’—इत्युपहासगर्भं वचः श्रुत्वा श्रीगुरवः प्राहुः—‘सत्यमेतत्
भवद्बचः’ । तेनोक्तम्—‘कोऽत्र प्रत्ययः ?’ । श्रीगुरुमिरुक्तम्—‘अहो केयं भवतश्चातुरी चन्द्रोदय एव प्रत्ययः ।’ इति
श्रुत्वा सर्वेऽपि विस्मयस्तेराः परस्परमाहुः—‘किमित्यमपि भविष्यति ?’ । ततो राजा विस्मयगततस्सन् द्वासप्ततिसा-
“ मन्तादिभूतो राजसमामागल्य क चन्द्रोदयो भविष्यतीति परिशानाय घटीयोजनगामिनीकरग्यारूढास्त्रिजपुराणं
पूर्वसां दिशि प्राहिणोत् । ततः श्रीहेमसूरिः पूर्वप्रदत्तपरसिद्धचक्रदेवप्रयोगेन पूर्णिमावत् पूर्वसां सन्ध्यासमयं
चन्द्रोदयं कृत्वा सकलां रात्रिं ज्योत्स्नामयीं विधाय चतुरो यामान् भगनतलमवगाढ्य सर्वलोकसमक्षं प्रत्युषे
पश्चिमायां गतोऽस्तमगात् । प्रभाते तेऽपि प्रेषिताः पुरुषाः समागल्य तथैव श्रोतुः । सर्वेषां महान् विस्मयोऽगद्—
अहो ! श्रीगुरूणां काऽपि महती शक्तिः, अहो ! जनानां कोऽपि महामहिमा लोकोत्तरः—इति जनोक्तिरभूत् ।

- “ § ९०. अथ राजा तेषां विप्रादीनां तदेव छत्रवचनं स्मरन् श्रीगुरूणां पुरः प्रश्नमकरोत्—‘भगवन् ! सत्त्वपि
बहुदर्शनेषु ब्राह्मणानां कस्माज्जिनधर्मं महान् द्वेषः ?’ । तत्र श्रीगुरुः प्राह—‘राजन् ! पुरा प्रथमजिनो मुगादौ विहारन्
विनीतासते पुरिमत्तालपुरे समबधृतः । मरतश्चक्री श्रीजिनस्साधानवतिप्रान्तसाधूनां चागमनं श्रुत्वा मत्कार्यं
खादिमादिशकटानि भूत्वा तत्र गतः । प्रभुं प्रणम्य धर्मदेशनां श्रुत्वा मत्कार्यं साधूनां निमग्ननामकरोत् ।

श्रीमगवान् प्राह—‘राजन् ! आधार्मिकाम्याहुत-राजपिण्डादिदोषदूषितमिदं भक्तादि साधूनामकल्प्य’मिति श्रुत्वा दूनं श्रीभरतं ज्ञात्वा शुकः प्राह—‘मा विपादं कुरु, सर्वज्ञशासने सप्तक्षेत्राणि सन्ति—श्रीजिनभुवन-जिनविम्ब-जिनागम-चतुर्विध-संघ-रूपाणि । तत्र ये साधर्मिका गृहारम्भपरादुःखाः संयमपरिणामभाजः संवेगवैराग्यजुषस्तेषां वात्सल्यं कुरु’—इति सुरेन्द्रवचः श्रुत्वा राजा भरतः पूर्वातीतवस्तुभिः साधर्मिकवात्सल्यमकरोत् । तेषां गृहारम्भादिकं निवार्य वृत्तिमकार्षीत् । गृहस्थाचारविचारं चतुरव्यायनिषिद्धं श्रावकप्रज्ञसिद्ध्यर्थतो जिनप्रणीतं ते पठन्ति । ‘माहन् माहन्’ इति परेषां कथयन्ति, ते माहन् इति लोके प्रसिद्धिमगुः । कालेन तेषां वृद्धिरभूत् । ततः पष्ठे पष्ठे मास्थाचारग्रन्थपठनादिकां परीक्षां कृत्वा—‘अयं ज्ञान-दर्शन-चारित्र्याचारशुद्धः’ इति काकिण्या रत्नेन कण्ठे रेखात्रयं कृतम् । ततः कालेन परीक्षापूर्वं कनकसूत्रत्रयं क्रमेण रौप्यं जातम् । ततः कालेन नवम-दशमजिनयोरन्तरे सकलसाधुव्युच्छेदे सति सर्वेषां लोकानामपरधर्मप्रकाशकाभावादेते गुरवः सञ्जाताः । क्रमेणाम्रहचारिणः कण्ठे सूत्रत्रयधारिणश्चाम्बुन् । ततः क्रमेणोत्पन्नकेवलज्ञाने दशमजिने धर्मं प्रकाशयति, गृहारम्भप्रवृत्तोऽब्रह्मचारिगुरुर्न भवति, इत्युक्ते तेषां जिनधर्मे च महान् द्वेषोऽभूत् । लोकानामपि मूढमतीनां द्वेषमुत्पादयन्ति । ततः कालेन मिथ्यात्वं गताः । यदुक्तम्—

५०८.

समोसरण भत्तउग्गह अंगुलिञ्चय सक्कसावगा अहिआ ।

जे यावट्ठ कागिणि लंछणअणुमज्झणा अट्ठ ॥

५०९.

अस्सावगपडिसेहो छट्ठे छट्ठे य मासि अणुओगो ।

कालेण य मिच्छत्तं जिणंतरे साहुवुच्छेओ ॥

इति द्वेषकारणं ब्राह्मणानां राजा श्रुत्वाऽचिन्तयद्—अहो ! चन्द्रमण्डलादभिः सुधाकुण्डाद्विषं प्रादुरभूत् । लोकानामभ्याग्योदेयेन श्रीजिनधर्मादपि मिथ्यात्वमभूदिति । श्रीगुरवः प्राहुः—‘राजसेते तु दर्शनान्तरं प्रतिपन्नाः सन्ति, कालेन केऽपि निहवाः, केऽपि निहवाभासाः श्रीजिनवचनान्यथावादिनः, स्वमतिप्रकल्पितमतपक्षपातिनः, साधुवेषधारिणोऽपि साध्वाभासाः, प्रमादशीलत्वेनालम्बनपराः, परलोकनिरोपेक्षा अनेकधा मतभेदानकार्षुः । एवं राजन् ! स्वमतेऽप्यनेकमतभेदा अभिमानाज्ञानपरवशैः प्रकल्पिताः सन्ति ।

*

१९१. अन्यदा कोऽपि भत्तसरी श्रीहेमसूरितेजोऽसहिष्णुरेकान्ते राजानमिदमवादीत्—‘देव ! प्रायः प्राकृतमेते पठन्ति, सिद्धान्तोऽप्येतेषां प्राकृतमयः । तत् प्रभातेऽश्रोतव्यमिदम् । संस्कृतं स्वर्णिगं भाषां सेव महतां प्रत्युपे श्रोतव्या श्रेयस्करी चेति । किमर्थं प्रथमं तच्छ्रवणं विधीयते’ । एतदाकर्ण्य राजाऽविज्ञातभाषाभेदतत्त्वं, किञ्चित्प्राकृतेऽकृतादरस्वस्वरूपं श्रीगुरूणामकथयन् । श्रीगुरवः प्राहुः—‘अनुपासितसद्गुरुकुलस्य अनिज्ञातवाक्यतत्त्वस्य कस्यापीदं वचः । राजन् ! अनेकधा भाषाभेदवैचित्र्येऽपि, परं युगादौ प्रथमपुरुषेण ज्ञातलोकिक्यस्वरूपेण प्रथमं चतुर्दशस्वरऽष्टविंशद्व्यञ्जनरूपा (?) द्विप्रश्नाशदक्षरप्रमाणा मातृकैवोपदिष्टा । सा च प्राकृतस्वरूपा सर्वप्रकृतिलोकानामुपकारिणीति । ततो बाह्या येऽष्टविंशद्व्यञ्जिनः संस्कारे कृते संस्कृतं जातम् । ततश्चानेकभाषाभेदा व्यन्वन् । तेन सकलशास्त्रमूलं मातृकारूपं प्राकृतमेव । प्रथमं युगादौ लोकोपकाराय प्रथमं प्राकृतमुपदिष्टं सर्वत्रैरिति । सर्वाक्षरसन्निपातलन्धीनां श्रीद्वादशाक्षीनिर्माणसूत्रधारणां श्रीगणधराणां सिद्धान्तस्य प्राकृतक्षरेण क्षारमभिदन्—

५१०.

घालस्त्रीमूढमूर्खाणां नृणां चारित्रकांक्षिणाम् ।

अनुग्रहार्थं तत्त्वज्ञैः सिद्धान्तः प्राकृतः कृतः ॥

राजन् ! भवतु भाषा याऽपि साऽपि परं परमार्थ एव विदोक्त्यते । यत्तदन्ति लोकाः ।—

५११.

अत्थनिवेसा तच्चिय सहा तच्चैव परिणमन्ता वि ।

उत्तिविसेसो कथं भासा जा होउ सा होउ ॥

परं कस्यापि ज्ञानलवडुर्विदग्धस्य खण्डितखण्डपाण्डित्यतुण्डकण्डूकरालितसेयं प्राकृतनिन्दा । यदुक्तम्—

५१२. सो होह सुहावेई उयमुंजंतो लवो वि लच्छीए ।

एसा सरस्सई पुण असमग्गा कं न विनडेइ ॥

इति श्रुत्वा राजादयः सर्वेऽपि प्राकृतप्रशंसां कुर्वन्तो विशिष्य तदर्थश्रवणप्रवणा भवूः ।

एवं श्रीहेमसूत्रिभिरनेके कुतूषिणः प्रवादाः सज्जनसभायां निरुत्तरीकृताः । श्रीसर्वज्ञशासनसैकात्म्यं साम्राज्यं कारितम् । राजप्रतियोग्य कृतः ।

*

५१२. अयान्यदा राजा श्रीजिनशासनप्रभावनां कर्तुकामः संघाधिपतिमनोरयमकरोत् । प्रथमं श्रीतीर्थमहिम्नां श्रीगुरुवः प्राहुः—‘राजन् ! तिसुवनेऽपि श्रीजिनमयानि तीर्थानि सन्ति । यदुक्तं श्रीभद्रपाहुस्वामिना चतुर्दशपूर्व-
परेण श्रीआचाराह्ननिर्युक्तौ—

” ५१३. जं साभिसेपनिकखमणचरणनाणुप्पया य निवाणे ।

दियलोपभवणमंदरनंदीसरभोमनगरेसु ॥

५१४. अट्ठावयमुज्जिते गयगणप य धम्मचक्के य ।

पासरहावत्तनगं चमरुप्पायं च बंदामि ॥

परं राजन् ! संप्रतिकाले प्रलासन्नं महाप्रभावं च श्रीशत्रुञ्जयतीर्थम् । यदुक्तं श्रीअविमुक्तमुनिना नारदस्य पुरः—

” ५१५. जं लहइ अन्नतित्थे उग्गेण तवेण धंमचरेण ।

तं लहइ तित्थपुन्नं सिसुज्जगिरिंमि निवसंतो ॥

५१६. केवलनाणुप्पत्ती निवाणं आसि जत्थ साहूणं ।

पुंडरियं बंदित्ता सवे ते बंदिया तित्था ॥

५१७. अट्ठावय-संमेण पावा चंपा य उज्जिलमगे य ।

बंदित्ता पुन्नफलं सयगुणियं तं पि पुंडरिए ॥

५१८. पूआकरणे पुन्नं एगगुणं सयगुणं च पडिमाए ।

जिणभवणेण सहस्सं णंतगुणं पालणे होइ ॥

५१९. नवि तं सुवधम्ममी भूसणदाणेण अन्नतित्थेसु ।

जं पावइ पुन्नफलं पूआन्हवणेण सिसुज्जे ॥

” ५२०. जं नाम किंचि तित्थं सगगे पायालि तिरियलोगंमि ।

तं सवमेव दिट्ठं पुंडरिए बंदीए संते ॥

श्रीविद्याप्राप्तौ तु श्रीशत्रुञ्जयसैकविंशतिनामानि प्रोक्तानि । विमलगिरिः १. मुक्तिनिलयः २. श्रीशत्रुञ्जयः

३. मिद्धिधेवम् ४. पुण्डरीकः ५. सिद्धोत्तरः ६. सिद्धपर्वतः ७. सिद्धराजः ८. बाहुयलिः ९. मरुदेवः १०. महीरयः

११. सहस्रपत्रः १२. शतपत्रः १३. अष्टोत्तरशतकूटः १४. नगाधिपतिः १५. सहस्रकमलः १६. देवः १७. कपर्दि-

” निवासः १८. लौहिल १९. तालपर्वतः २०. कंदव २१. इति देव-भनुष्यकृतानि नामानि । श्रीभद्रपाहुस्वामिना

प्रणीते, श्रीवज्रस्वामिनोद्धते, ततः श्रीपादलिताचार्येण सक्षितीकृते श्रीशत्रुञ्जयकल्पेऽयुक्तम्—सोज्जसपिण्णं

पदमु अरकेपु असीति ससति पटि प्रयाशत्-दादशयेजन-सत्तकरप्रमोऽमूत् । उत्सर्पिण्यां पुनरुपचीयमानः । यस्मिन्न-

सस्पता ऋषमसेनायास्त्रीयकराः समवसृताः । श्रीपद्मभनुस्वास्त्रीयकराः समेप्यन्ति । श्रीनिषिर्वास्त्रीयविंशति

ऋषभाद्याः समवसृताः । महाविदेहनिवासिनोऽपि सम्यग्दृष्टयो लोका मानसिकमावेन नित्यं सारणं कुर्वन्तीति । प्रथमं श्रीऋषभकेवललोदाद् भरतेन प्रमाणोपेतं रत्नमयं हैमं रूप्यं च विम्बत्रयं कारितम् । द्वाविंशतिदेवकुलिकाकलितं हैमचैलं च । ततोऽसंख्या उद्धारा जाताः, प्रतिमाश्च असंख्याताः, कोट्यकोट्यश्च सिद्धाः । पुण्डरीकगणधरः पद्म-कोटिभिः सह मुक्तिं गतः । द्रविड-बालिखिलादयो दशकोटिभिः । भूमि-विनमी विद्याधरौ कोटिद्वयेन । श्रीऋषभ-सन्ताने भरतेश्वरराज्ये आदित्यशशा महायशो अतिबलः बलभद्रः बलवीर्यः कार्त्तवीर्यः जलवीर्यः दंडवीर्यश्चिखण्ड-भोक्ताः प्रथमसंघापिपतिश्रीभरतेश्वरवत् प्राप्तसंघापिपला आदर्शभवनप्राप्तकेवलज्ञाना बहुतरेक्ष्वाकुराजराजकुमार-परिवृताः श्रीशत्रुघ्नये सिद्धाः । अन्येऽपीक्ष्वाकुवंशराजान आदित्यशशाद्याः सगरपर्यन्ताः पद्माशक्तोटिलक्षसागराणि यावत् सर्वार्थसिद्धान्तरचतुर्दशलक्षादिश्रेणीभिरसंख्यातानिरत्र मुक्तिं गताः । श्रीरामादीनां कोटित्रयं सिद्धम् । पाण्डवानां विंशतिकोट्यः । प्रद्युम्न-शम्बादीनां सार्द्धाष्टौ कोट्यः । नारदाद्याः एकनवतिलक्षाः । अत्रैवाजित-शान्ति-जिनौ वर्षाकालमवस्थितौ । मरुदेवीचैलं स्वर्णमयं-पुरा बाहुबलिना कारितम् । मरुदेवीसमीपे शान्तिचैलं पुरा सुवर्णमयम्, तदग्रे त्रिशता हृत्क्षरः पुस्त्यसप्तकेन सुवर्ण-रूप्यखानिद्वयम् । ततो हस्तशतेन पूर्वद्वारा रसकूपिका । श्रीशान्तिचैलाद् हस्ताष्टकेनोद्धारयोग्यं सुवर्णं पादलिप्ताचार्योपदेशेन नागार्जुनेन स्थापितमस्तीति लोकोक्तिः । अष्टमतपसा तुष्टः कपर्दिश्वः श्रीभरतकारितां प्रतिमां वन्दाययति, यदि कश्चित् सत्त्ववानेकावतारी भवति । कल्की दत्तो नाम तीर्थं सपूजं कारयिष्यति । तत्पुत्रो मेघघोषश्चोद्धारम् । ततः २२१४ अनन्तरम्—

५२१. नन्दी सूरौ अज्जे सिरिप्पमे माणिभद्द-जसमित्ते ।

धणमित्त-धम्मविपडे सुमंगले सूरसेणे य ॥

५२२. एए होही उद्धारकारया जाव सूरिदुप्पसहो ।

पच्छिम्मउद्धारकरो होही इह विमलवाहणओ ॥

५२३. बुच्छिन्ने वि य तित्थे होही कूडं तु उअहसामिस्स ।

जा पउमनाहतित्थं सुराड्कपप्पसंजुत्तं ॥—इति तीर्थमहिमा ।

*

§ ९३. अयं राजन् ! रैवतकतीर्थमपि महासुप्रभावं प्रत्यासन्नं च वर्त्तते । अस्य महिमा श्रीविद्याप्राप्तये तीर्थमाहात्म्ये गणनैररुतः । श्रीभारत्या काञ्चनबलानके श्रीनेम्यादिमूर्त्तिनमस्कारणागतया नारदस्य पुरः प्रोक्तत्वेन च लिखितः । इदं तीर्थमनादियुगीनमाहुः । अवसर्पिण्यामयं शैलः पद्मविंशति-विंशति-षोडश-दश-द्वियोजन-धनुःशतोच्चशिखाः । अनादिकाले यस्मिन्नह्नोऽनन्तसिद्धाः । यस्याकारं सुरासुरनरेशास्त्रिभुवनेऽपि पूजयन्ति । अनन्ततीर्थकृतामत्र कल्याणकथयमभूत् । अतीतचतुर्विंशतिकायां नमीश्वराधानामष्टजिनानां कल्याणकथयमभूत् । अस्यां श्रीनेमिनाथस्य । धीपचनाभाया द्वाविंशतिजिना इह सेत्सन्ति । इयं मूर्त्तिर्गन्धेन्द्रकृताऽस्या विंशतिसागरोपमकोट्योऽभूत् । श्रीऋषभा-देशात् भविष्यतो नेमैर्मूर्त्तिर्हैमी रूप्या च भरतेन पूर्वं स्थापिता रत्नमयी चेन्द्रार्पिता । अस्यान्तःकाञ्चनबलानके शक्तिमिति रत्नमूर्त्तिरस्ति शकृत्ता । शकृत्कृतं गजेन्द्रपदकुण्डं सर्वर्तुके भद्रशालवनं पूजार्थम्, पद्मभारकपर्यन्ते श्रीनेमिमूर्त्तिः स्वर्गे सुन्दरपूज्या भविष्यति, उत्तरपिण्यां पुनरिव । यस्य ध्यानेनान्यत्रापि स्थिता मध्या भवचतुष्केन मोक्षं याति । इदं तीर्थं सर्वदा सुप्तसुरार्थम् । तथा श्रीभद्रबाहुप्रणीतं श्रीवज्रस्वामिनोद्धतं स्वरूपमिदम्—

“छत्तसिलाए सिलसणे दिक्खं पडिवन्नो नेमी । सहस्रंघणे केवलनारणं । लक्खारामे देसणा । अवलोयणा-उत्तसिहारे निषाणं । रैवयमेहलाए कण्हो तत्थ कल्लणनिगं नाऊय सुवण-रयणपडिमालंकिंयं चेईयतिगं, अंथादेविं य कापेइ । इंदो वि गिरिं कोरिज्ज सुवन्नवन्नं घलणयं रूपमयं चेईयं रयणमया पडिमा पमाणवन्नोववेया ।

सिद्धे अंवारंगमंडवे अवलोक्यणसिद्धं घलाममंडवे संवै । सिद्धविणायगो पट्टिहारो । तदा सत्त जायवा दामोदराणु-
रुत्वा कालमेह १ मेहनाद २ गिरिविहा(दा)एण ३ एकपाद ४ सिहनाद ५ खोडिक ६ रैवत ७ नामानः तिष्ठतनेण
कीडणेण खित्तवाला उयवत्ता । तत्त य मेहनादो सम्मदिट्ठी नेमिकमभतो । मेहलाए गिरिविदारणो । कंचणवला-
णए चउदारे तत्त अंदाएसेण पवेसो नन्नहा । तदा अंदापुरओ इत्यवीसाए विवरं तत्त य अंदाएसेण उववासतिगेण
सित्तुघाडणं । इत्यवीसाए संपुडसत्तगं, समुगयपंचयं, अदो रसकूविआ । अमावाए अमावाए उग्घाडइ, गिण्डि-
जइ अंदाएसेण । तदा पडुअकूडे उववासतिगं काऊण सरलमग्गेण घलिपूअणेण सिद्धिविणायगो लम्भइ । तत्त
य चित्तिया सिद्धी । दिण्णेण ठाड्वं । जइ पच्चक्खो दवइ । तयो राइमईए गुहाए कमसएणं गोदोहियाए पवेस
रसकूविआ कित्तिणचित्तवली । राइमईए पडिमा रयणमया, अंवा रूपमया चिट्ठति । तदा छत्तसिला पंडसिला
कोडिसिला तिगं पन्नत्तं । छत्तसिलामज्जमज्जेण कणयवली । सद्धसंचवणमज्जे रयय-सुवण्णमयचउवीसं । लक्खारामे
॥ पावत्ती चउवीसं जिण्णाण गुहा पन्नत्ता । कालमेहस पुरओ सुवण्णवालुयाए नईए सड्ढकमसयत्तिणं उत्तरदिसीए
गमित्ता गिरिगुहं पविसित्ता, न्हवणं उदएण काऊण ठिए उववासपंचहिं दुवारमुग्घडइ । मज्जे पदमदुवारे सुवज्ज-
खाणी, दुइए रयणखाणी । तत्त एगो कण्हमंडारो अदो दामोदरसमीवे । धंजणसिलाए अदोभागे रययसुवज्ज-
धूली पुरिसधावीसोहिं पन्नत्ता ।

५२४. तस्सत्थमणे मंगलयदेयदाली य संतु रससिद्धी ।

॥ सिरिवपरोचक्ख्वायं संघसमुद्धरणकज्जमि ॥

५२५. सस्सकहाहं मज्जे निपिट्ठा कोडिर्बिदुसंजोए ।

पंडसिलानुत्तयजोयणाओ अज्जणगवरसिद्धी ॥

रत्नजाति-महौपयादिकं यद् विश्वत्रये वर्तते, तत् सर्वमस्ति ।

अन्यान्यपि चित्ताह्लादकानि पुण्यानि श्रीजिनमयानि तीर्थानि ग्राम-पुर-पत्तन-पर्वतादिषु सन्ति । तेषु सर्वत्र

॥ शासनप्रभाषकाः सुश्रावका दर्शनविशुद्धाद्यर्थं तीर्थयात्रां कुर्वन्ति । करणीयमेतत् । कृतं पुरा श्रीभरतेश्वरादिनिर्मु-
पतिभिः । एतत् श्रीतीर्थद्वयमाहात्म्यमाकर्ण्य राजा सपरिकरस्त्रीर्ययात्रासामग्रीमकारयत् ।

॥ १४. महता महेन श्रीदेवालयप्रस्थाने सज्जामाने देशान्तरायातेन पुरुषसुग्मेन—‘त्वां प्रति षाहलदेक्षीयः
श्रीकर्णनूपतिस्त्विति—’ इति विज्ञप्तः । स्वेदविन्दुतिलान्नितं ललाटं दधानो मधिव्यागभटेन साकं साध्वसध्वस्तसंघा-
विपलमनोरयः प्रभोः पदान्ते स्वं निनिन्द ।

॥ ५२६. श्रेयांसि पट्टविमानि भवन्ति महतामपि । अश्रेयसि प्रवृत्तानां कापि यान्ति विनायकाः ॥

अयं नृपतेस्तस्मिन् महाभये समुपस्थिते किमिदवधार्यं ‘द्वादशे यामे भवतो निवृत्तिर्मेविय्यति’ इति आदिरय
विश्लेषे नृपः । किंकर्तव्यमूढो यावदास्ते, तावद्विर्णितवेलासमागतनरसुग्मेन ‘श्रीकर्णो दिवंगतः’ इति विज्ञप्तः ।
ताम्बूलमुत्सृज्य कथमिति श्रेष्ठे तौ ऊचुतः—‘कुम्भिकुम्भस्वल्क्षः श्रीकर्णो निशि प्रयाण कुर्वन् निद्रामुद्रितलोचनः
कण्ठपीठप्रणयिता सुवर्णशङ्खलेन प्रविष्टवटशालयादेन उल्लसितः पञ्चतामसितवान् । तस्य संस्कारानन्तरमात्रां
॥ चर्तितौ—’ इति ताभ्यां विश्वसे तत्कालं द्वासप्ततिमहासामन्तैः समं राजा श्रीतीर्थयात्रामेरीमवाद्यत् । सर्वदेवेषु
कुङ्कुमपत्रिकाः श्रेणीत् । तत्रः श्रीसप्रेमलपके स्वगजाश्वरथपक्षिपरिवृता द्वासप्ततिसामन्ताः, मन्त्री चाग्रभटः, २४
प्रासादकारको नृपमान्यो नागश्रेष्ठिसुत आभटः, पद्मपापाकविचक्रवर्ती श्रीपालस्तुपुत्रः सिद्धपालः,
कवीनां दाट्णां च धुर्यो माण्डगारिकाः कपर्दी, प्रह्लादनपुरनिवेशको रामप्रह्लादनः, ९९ लज्जसुवर्णस्वामी
श्रेष्ठी छाट्टाकः, राजदौहित्रिकः प्रतापमल्लः, १८०० व्यवहारिणः, श्रीहेमसूरयः । अन्येऽपि लोक ग्राम-

नगरस्थाननिवासिनो बहवः । पद्दर्शनानि । बहवो बन्दिजनाः । स्थाने स्थाने प्रभावना, जिने जिने छत्र-चामरादि-
प्रदानम् । स्थाने स्थाने सत्पात्रपूजा । याचकानां मनोवाञ्छिता सिद्धिः । एवं परिवृतो प्रभुणा द्विषोपदिश्यमान-
वर्त्मना धुन्धुकपुरे प्राप्तः । प्रभूणां जन्मग्रहभूमौ स्वयं कारितसप्तदशहस्तप्रमाणे झोलिकाविहारे प्रभावनां विधि-
त्सुर्जातिपिशुनानां द्विजातीनामुदितमुपसर्गं वीक्ष्य तान् विषयताडितान् कुर्वन् श्रीशत्रुञ्जयतीर्थे प्राप । पादचोरेण
पर्वताधिरोहणम् । श्रीजिनेन्द्रप्रासादद्वारे सपादसेतिकाभौक्तिकैः प्रासादद्वारवर्द्धापनकम् । मध्ये प्रदक्षिणाव्रयम् ।
प्रथमपूजायां नवाङ्गेषु नवरत्नानि लक्ष्मस्त्यानि । अष्टाद्विकामहोत्सवः । सुवर्ण-रूप्यादिसप्तध्वजाप्रदानम् । चैत्यपरि-
पाठ्यां वामहस्तं श्रीगुरुणां हस्ते लभ्यं वीक्ष्य महं कपर्दीं प्राह—

५२७. श्रीचौलुक्य । स दक्षिणस्तव करः पूर्वं समासूत्रित-
प्राणिप्राणविधातपातकस्तत्रः शुद्धो जिनेन्द्रार्चनात् ।
वामोऽप्येष तथैव पातकस्तत्रः शुद्धिं कथं प्राप्नुयात्
न स्पृश्येत करेण चेत् यतिपतेः श्रीहेमसूरिप्रभोः ॥

प्रमुदितो राजा । अवारितान्नदानयाचकस्तकाराः प्रवर्त्तन्ते ।

५२८. मालोद्घटनप्रस्तावे उदयनसुतादिमहागुरुपसंघश्रेणिभूते धर्मशिलायां महं वाग्भटः प्रथमं लक्षचतुष्क-
मवदत् । प्रच्छन्नधार्मिकः कश्चित् कथापयत्यष्टौ लक्षाः । एवमन्योन्येष्वीश्वरेषु वर्द्धयत्सु कश्चित् सपादकोटीं
चकार । चमत्कृतो राजोवाच—‘उत्थाप्यतां स यो गृह्णाति’ । उत्थितः स यावत् दृश्यते तावद् यादरमलिनवसनो
वणिगरूपो विलेकितः । राजा वाग्भटो भाषितः—‘द्रव्यसुस्थं कृत्वा देहि’ । श्रीवाग्भटो वणिजा सहोत्थाय
द्रव्यसुस्थं पप्रच्छ । वणिजा सपादकोटिमूल्यं माणिक्यं दर्शितम् । वणिजा पृष्टम्—‘कुत इदं ते ?’ । वणिगाह—
‘महद्वकवास्तव्यो भविता हंसारथ्यः सौराष्ट्रिकः प्राग्वादान्वयः । अहं तदभूर्जगडः । माता मे धारू-
नामी । मत्पित्रा निघनसमयेऽहं भाषितः—‘वत्स ! चिरं कृताः प्रवहण्यानाः । फलिताश्च मे । मेलितं धनं तेन
च प्रत्येकं सपादकोटिमूल्यं माणिक्यपत्रकम् । अधुना प्रमुक्तपत्रचरणौ शरणं मे । अंशशनं प्रतिपन्नम् । क्षमिताः
सर्वे जीवाः । एकं माणिक्यं श्रीऋषभाय, एकं श्रीनेमिनाथाय, एकं चन्द्रप्रभाय, माणिक्यद्वयमात्मनोऽन्तिके
दध्याः ।’ मामिति निगद्य गतः परलोकं पिता । तन्ननकवचनसमर्थनाय जनन्याः सहाहमागतः । सा कपर्दी-
मुवने मुक्ताऽस्ति । तामष्टपष्टितीर्थाधिकां मालां परिधापयिष्यामि ।’ श्रुत्वा हृष्टो राजा मन्त्री संपद्य । मालापरिधानं
कृतं तेन जगद्देन वणिजा । तन्माणिक्यं हेता खचित्वा ऋषभाय कण्ठाभरणं राजा कारयामास ।

महापूजावसरे चारणः पपाठ—

५२८. इफह फुलह माटि देगइ जु नरसुरसिवसुहइ ।
एही करइ कु साटि कट भोलिम जिणवरतणी ॥

नवकृत्यः पठने नवलक्षदानं द्रम्माणाम् । आरात्रिकावसरे महादानम् ।

५२९. ततो राजा स्वं कृतार्थं मन्यमानः, कृत्वा अमानमहिमानं श्रीदेवतदेवतं मनसाध्याय सपरिकरसादृशं प्रति
प्रयाणमकरोत् । पथि च वृक्षानपि पट्टकूपरिधापनिकया सन्मानयन् रैवतासत्रे समायाते, अकस्मादेव पर्वत-
‘कम्पे सञ्जायमाने श्रीहेमचन्द्राचार्या नृपं प्राहुः—‘इयं छत्रशिला सुगपदुपेतयोर्द्वयोः पुण्यवतीरुपरि पतिष्यति ।’
इति वृद्धपरंपरा । तदानां पुण्यवन्तौ, यदियं गीः सत्या भवति, तदा लोकापवादः । नृपतिरेव देवं नमस्करोतु,
न वयम्—’इत्युक्ते नृपतिनोपस्थ प्रभव एव सदेन सह प्रेपिताः, न स्वयम् । छत्रशिलामार्गं परिहृत्य परस्मिन् मार्गे
वीर्यश्राकारपक्षेन श्रीवाग्भटकारितपथां चटितः । तत्र स्नातविधिपूर्वकं स्नातपूजादानं सर्वस्थानेषु । लक्षाराम-
सदसामपन-चन्द्रगुम्फाभिकावलोकनाशिखर-शाम्य-प्रभुसादिषु चैत्येषु चैत्यपरिपाटी कृतवान् महाप्रभावनां च ।

५३४. निरञ्जनं निराकारं सहजानन्दनन्दितम् ।
निरूप्य मनसा नित्यं स्वरूपं परमेश्वरम् ॥
५३५. कृत्वा तन्मयमात्मानं त्यक्त्वा सर्वं स्वतः परम् ।
स्वात्मावबोधसम्भूतज्योतिषेति व्यभावयन् ॥
५३६. यथा—आत्मन् ! देवस्त्वमेव त्रिभुवनभवनो ज्योतिदीपस्त्वमेव,
ब्रह्मज्योतिस्त्वमेवाखिलविषयसमुज्जीवनायुस्त्वमेव ।
कर्त्ता भोक्ता त्वमेव ब्रजसि जगति च स्याण्णुरूपस्त्वमेव,
स्वस्मिन् ज्ञात्वा स्वरूपं किमु तदिह बहिर्भावमाविष्करोषि ॥

इति सञ्चिन्त्य चरमोच्छ्वाससमये दशमद्वारेण प्राणोत्क्रान्तिमकार्षुः ।

तदनन्तरं प्रभोः शरीरस्य चन्दनकर्पूरागुग्गुलिः कृते संस्कारे तद्गत्स पवित्रमिति कृत्वा राजा तिलकव्याजेन " नमश्चक्रे । ततः समस्तसामन्तैस्तदनु नगरलोकैश्च तत्रत्यमृत्खायां गृह्यमाणायां 'हेमखण्ड' इत्यथापि सा प्रसिद्धाऽस्ति लोके ।

*

५९९. अथ राजा श्रीगुरुपादानां विदेहास्तोकशोकाश्रुजलविलोचनः श्मशाननिभां राजसभां मन्यमानस्तत्र नायाति; दुर्गतिचिह्नान्येतानि इति राजचिन्हाणि न धारयति; अयमपारं संसारं प्रापयतीति प्रजाव्यापारं चापि न करोति । भोगान् संसारोगानिव मन्यते । लास्यहास्यादिविमुखः, सुखाय तान् विना किमपि न पश्यति । सकल- " कलाकलापकुशलैरपि अनेकधा विनोदमानोऽपि न कापि रतिं प्राप । सचिवैर्विज्ञप्त इदमवादीत्—'स्वपुण्यार्जितोत्तम- लोकान् प्रभून् न शोचामि, किन्तु निजमेव सप्ताङ्गराज्यम् । सर्वथा परिहार्यराजपिण्डदोषदूषितं यन्मदीयमुदकमपि जगद्गुरोर्लक्षे न लभं, यस्मात्तदेव शोचामि ।

अथान्यदा सान्ध्यविधिविधानाय सन्ध्यासमयमावेदयितुं केनापि विदुषाऽवसरपाठकेन पठितम्—

५३७. ध्वान्तं ध्वस्तं समस्तं विरहविषगमं चक्रवाकेषु चक्रे,
सङ्कोचं मोचितं द्राक् किल कमलवने धाम लुप्तं ग्रहाणाम् ।
प्राप्ता पूजा जनेभ्यस्तदनु च निखिला येन भुक्ता दिनश्रीः,
संप्रत्यस्तंगतोऽयं हतविधिवशतः शोचनीयो न भानुः ॥

इत्याकर्ण्य राजा, शोकं किञ्चित् स्तोकं कृत्वा, श्रीगुरुणां गुणान् लोकंष्टृणान् स्मरन् स्मरन् सुचिरमिदमवादीत्—

५३८. श्रीसूरीश्वर ! हेमचन्द्र ! भवतः प्रक्षाल्य पादौ स्वपम्,
स्वर्चनोः पयसा विलप्य च मुहुः श्रीखण्डसान्द्रद्रवैः ।
अर्चामोऽभ्युदमौक्तिकैर्यदि तदाऽप्याभ्युपमस्तु फ नो,
विधैस्वर्गदजैनधर्मविधिषाक्षापासिहेतू णम् ॥

५३९. श्रीहेमसूरीप्रसुपादपद्मं चन्दे भवान्धेस्तरणैकपोतम् ।
ललाटपट्टाक्षरकान्तराज्याक्षरावली येन मम ध्वलोपि ॥

आरात्रिकानसरे चारणः पपाठ-

५९९. छाछि बाणि मुहकाणि ए तहं भागी मुह मरउं ।
हेमसूरि अत्थाणि जे ईसर ते पंडिआ ॥

वन्दनकसमये नृपस्य शृष्टी हस्तप्रदाने [अन्यः] चारणः -

५३०. हेम तुहारा कर मरउं जिहिं अचन्मुअ रिद्धि ।
जे चांपइ हेडामुहा ताहं ऊपहरी सिद्धि ॥

द्वयोक्तिः पाठे लक्ष्मणयमौचित्यमदात् । ततः परमेश्वरं तुष्टाय ।

५३१. आजन्म कलिताजिह्मपरब्रह्ममयात्मने ।
चिदानन्दपदस्याय श्रीनेमिस्वामिने नमः ॥

॥ अथोभयतीर्थयात्रयाऽऽलानं पवित्रीकृत्य राजा सपरिकरः पथि प्रभावनां कुर्वाणः श्रीपत्तनसाजगाम ।
श्रीदमहिंसा नित्यं धर्मध्यानपरो दिनानि सकलयति ।

*
§ ९७. अयं श्रीकुमारपालेन द्वासप्ततिसामन्ता भूपालः स्वाज्ञां ग्राहिताः । अष्टादशदेशेषु अमारिपट्टो दापितः ।
चतुर्दशसु देशेषु अर्थवलेन मैत्रीरलेन च विनयेन च जीवरक्षा कारिता । १४४४ नवीनशासादेषु कल्याणपरोपणं
कारितम् । १६००० जीर्णोद्धारेषु कलशध्वजारोहोऽकारि । सप्तमिस्तीर्थयात्राभिराल्मा पवित्रितः । एकविंशति ज्ञान-
॥ कोशलेखनम् । द्वासप्ततिलक्षसूतकद्रव्यपत्र फाटितवान् । ९८ लक्षप्रमाणं द्रव्यमौचित्ये दत्तम् । परमार्हतनिरुद्धं
लभ्यम् । आजन्म परनारीसहोदयविरुद्धं च । सप्तव्यसनानि निवारितानि । श्रीसद्धर्मिक-साधार्मिकवात्सल्य-त्रिनिर्वाची-
द्विरावश्यक-पर्वदिनपौषाधान-शासनप्रभावना-दीनोद्धारपरोपकारादियुग्यकृत्यान्त्यनेकषा कृतानि ।

५३२. कुमारपालभूपत्य किमेकं वर्णयते क्षितौ ।
जिनेन्द्रधर्ममासाय यो जगत् तन्मयं व्यधात् ॥

*
§ ९८. अनान्तरे च निर्व्यूहराज्यापारी विहितानेकनवीनशासादजीर्णोद्धार-परोपकार-दीनोद्धारदियुग्यकृत्यै कृत-
श्रीजिनशासनप्रभावनी मन्त्रिमाहृददेव-आंघडौ स्वर्गं जग्मतुः ।

अथैव काले श्रीकुमारपालभूपालः श्रीहेमसूरिश्च कृतकृत्या महसा तपसा वयसा च वृद्धौ जातौ । परं
श्रीहेमसूरिगच्छे विरोधः । रामचन्द्र-गुणचन्द्रवृन्दमेकत, एकतो पालचन्द्रः । तस्य तु राजभ्रातृव्याऽ-
जयपालेन सह मैत्री । अन्यदा राजा श्रीगुरु शृण्वति स्म - 'मगवन् ! अपुनोऽहं, कं खराज्यपदे सापयामि ?' ।

§ श्रीगुरुभिरुक्तम् - 'राजन् ! अयं भागिनेयः प्रतापमल्लः प्रजाप्रियो न्यायधर्मनिष्ठो बहुराजवर्गीयसम्मतो राज्यमार-
धुराधुरीणोऽस्ति । अजयपालोऽप्यस्ति परं न तत्सङ्गरक्षः, न न्यायनिष्ठः, न धर्मप्रियः, न जनानुरागः । यदुक्तम् -

५३३. धर्महीनः सदा न्यायी पात्रे त्यागी गुणादरः ।
प्रजानुरागसम्पन्नो राजा राज्यं करोति सः ॥

न चायमेवंविधगुणवान् । अजयपालात् तु स्वत्कारितधर्मसानक्षयः कियानस्ति' । एव मन्त्रे कृते पालचन्द्रेण

§ स्वरूपमेतदजयपालाय न्यवेदि । तस्य रामचन्द्रादिषु महादेवः सनजनि ।

अत्राचसरे चतुःश्रीतिवर्षायुषः श्रीहेमसूरिवराः परिज्ञातनिजावसानसमयाः समयोचितं विकीर्षकः समस्त-
श्रीसंघं स्वकीयगच्छ श्रीकुमारपालनृपतिं चाह्वय, 'तवापि षण्मासशेषमायुस्सी'ति प्रज्ञापनां कृत्वा, दशषाऽऽ-
रापनां विधाय, समाधियोगसाधितसकृत्वाः -

५३४. निरञ्जनं निराकारं सहजानन्दनन्दितम् ।
निरूप्य मनसा नित्यं स्वरूपं परमेश्वरम् ॥
५३५. कृत्वा तन्मयमात्मानं त्यक्त्वा सर्वं स्वतः परम् ।
स्वात्मावबोधसम्भूतज्योतिषेति व्यभावयन् ॥
५३६. यथा—आत्मन् ! देवस्त्वमेव त्रिभुवनभवनो ज्योतिदीपस्त्वमेव,
ब्रह्मज्योतिस्त्वमेवाखिलविषयसमुज्जीवनायुस्त्वमेव ।
कर्त्ता भोक्ता त्वमेव ब्रजसि जगति च स्थाणुरूपस्त्वमेव,
स्वस्मिन् ज्ञात्वा स्वरूपं किमु तदिह बहिर्भावमाविष्करोषि ॥

इति सन्धिन्य चरमोच्छ्वाससमये दशनद्वारेण प्राणोत्क्रान्तिमकार्षुः ।

तदनन्तरं प्रभोः शरीरस्य चन्दनकर्पूरागन्धिः कृते संस्कारे तद्वस्त्रं पवित्रमिति कृत्वा राजा तिलकन्याजेन ”
नमश्चक्रे । ततः समस्तसामन्तैस्तदनु नगरलोकैश्च तत्रत्यमृत्पायां गृह्यमाणायां ‘हेमखण्ड’ इत्यद्यापि सा
प्रसिद्धाऽस्ति लोके ।

*

१९९. अथ राजा श्रीगुरुपादानां विरहेणास्तोकशोकाश्रुजलविलोचनः श्मशाननिर्मां राजसर्मां मन्यमानस्तत्र
नायाति; दुर्गेतिचिह्नान्येतानि इति राजचिन्हानि न धारयति; अयमपारं संसारं प्रापयतीति प्रजाव्यापारं चापि न
करोति । भोगान् संसारोगान्निव मन्यते । लासहासादिविमुखः, सुखाय तान् विना किमपि न पश्यति । सकल- ”
कलाकलापकुशैरपि अनेकधा विनोद्यमानोऽपि न कापि रतिं प्राप । सचिवैर्विज्ञप्त इदमवादीत्—‘स्वपुण्यार्जितोत्तम-
लोकान् प्रभून् न शोचामि, किन्तु निजमेव सप्ताङ्गराज्यम् । सर्वथा परिहर्त्यराजपिण्डोदोषदूषितं यन्मदीयमुदकमपि
जगद्गुरोर्ज्ञे न लभं, यस्मात्तदेव शोचामि ।

अथान्यदा सान्ध्यविधिविधानाय सन्ध्यासमयमावेदयितुं केनापि विदुषाऽवसरपाठकेन पठितम्—

५३७. ध्वान्तं ध्वस्तं समस्तं विरहविषगमं चक्रवाकेषु चक्रे,
सङ्कोचं मोचितं द्राक् किल कमलवने धाम लुप्तं ग्रहाणाम् ।
प्राप्ता पूजा जनेभ्यस्तदनु च निखिला येन भुक्ता दिनश्रीः,
संप्रत्यस्तंगतोऽयं हतविधिवशतः शोचनीयो न भानुः ॥

इत्युत्कर्ष्य राजा, शोकं किञ्चित् स्तोकं कृत्वा, श्रीगुरुणां गुणान् लोकंश्रुणान् स्मारं स्मारं सुचिरमिदमवादीत्—

५३८. श्रीसूरीश्वर ! हेमचन्द्र ! भवतः प्रक्षाल्य पादौ स्वयम्,
सर्धेनोः पयसा विलप्य च मुहुः श्रीखण्डसान्द्रद्रवैः ।
अर्चामोऽभ्युदयमौक्तिकैर्यदि तदाऽप्याभ्युपमस्तु क्व नो,
विश्वेश्वर्यदजैनधर्मविविधान्नापासिहेतुं ह्यम् ॥
५३९. श्रीहेमसूरिप्रमुपादपद्मं वन्दे भवान्येस्तरणैकपोतम् ।
ललाटपद्माक्षरकान्तरतयाक्षरावली येन मम व्यलोपि ॥

§ १००. ततः श्रीगुरुविरहानुरो राजा यावदौद्विगं प्रतापमह्यं राज्ये निवेशयति, तावत् किञ्चित् कृतराजवर्गमे-
दोऽजयपालो आतृष्यः श्रीकुमारपालदेवस्य विषमविषमदात् । तेन विधुरितगानो राजा ज्ञातप्रातृष्यप्रपन्नः
स्वाधीनां विषापहारशुक्तिकां पुरा कोशे स्थापितां शीघ्रमानयतेति निज्ञासपुरुषानादिदेश । ते च तां पुराऽप्यजयपालेन
गृहीतां ज्ञात्वा तूष्णीं स्थिताः । अनान्तरे व्याकुले समस्तराजकुले विषापहारिशुक्तिकाया अनागमनहेतुं ज्ञात्वा
कोऽपि चारणः पपाठ—

५४०. कुमार ! कुमारविहार एता काहं करावीया ।
ताहं कु करिसइ सार सीप न आषहं सयं धणी ॥

इत्याकर्ण्य राजा यावद्विषयं करोति, तावत् कोऽप्यवसरावेदकः पपाठ—

५४१. कृतकृत्योऽसि भूपाल ! कलिकाळेऽपि भूतले ।
आमन्त्रयति तेन त्वां विधिः स्वयं यथाविधि ॥

इति शुभ्रा राजा शुक्तेरनाममनकारणं ज्ञात्वा सर्वसमस्तमित्युवाच—

५४२. अर्थिभ्यः कनकस्य दीपकपिशा विभ्राणिताः कोटयो,
पादेषु प्रतियादिनां प्रतिहताः संस्कारगर्भा गिरः ।
उत्खातप्रतिरोपितैर्नृपतिभिः सारैरिव फ्रीडितं,
कर्त्तव्यं कृतमर्थना यदि विधेस्तत्रापि सजा वपम् ॥

५४३. इत्युदीर्य स्वधैर्येण भूपतिर्भूरिभाग्यवान् ।
लक्षं लक्षं ददौ तोषादनयोः पारितोषिकम् ॥

*

§ १०१. ततो राजा त्रिशद्वर्षान्तौ मासान् सप्तविंशतिदिवसान् साम्राज्यं कृत्वा कृतार्थी कृतपुरुषार्थः सर्वं विरसावसानं
विज्ञाय विज्ञशिरोमणिं प्राणान्ते दशपाराधनां विधाय स्वचित्ते श्रीपद्मपरमेशीप्रतिष्ठाप्रणष्टकष्टः समाधिस्वाधीनसाध्यः
परमविधिना चरमोच्छ्वासो लक्षशरीरादिममत्वस्त्वत्परिज्ञानवान् प्राणान् अत्याक्षीत् ।

५४४. सर्वज्ञं हृदि संस्मरन् गुरुमपि श्रीहेमचन्द्रं प्रभुम्,
धर्मं तद्गदितं च कल्मषमयीप्रक्षालनापुष्करम् ।
व्योमाग्निर्यम(१२३०)वत्सरे विपलहर्ष्युत्सर्पि मूर्छाभरो,
मृत्वाऽद्यापि कुमारपालनृपतिः स व्यन्तराधीशताम् ॥

*

ततो लोके हाहाकारो महानभूत् । सर्वत्रलोकानामिति गिरः प्रादुरासन्—

५४५. आकर्ण्य प्रतिकाननं पद्मगुणाक्षौलुक्यभूपव्ययम्,
क्रन्दन्तः करुणं परस्परमदो बक्ष्यन्ति निःसंशयम् ।
योऽमृन्नः कुलवर्द्धनः स सुकृती राजर्षिरस्तं ययौ,
यूर्य यात विगन्तरं झटिति रे नो चेन्मृता व्याघतः ॥

*

५४६. नाऽभूद् भविता चात्र हेमसूरिसमो गुरुः ।
श्रीमान् कुमारपालश्च जिनभक्तो महीपतिः ॥
५४७. आज्ञावर्तिषु मण्डलेष्वष्टादशस्वादरा-
दब्दान्येव चतुर्दश प्रसूमरीं मारिं निवारयौजसा ।
कीर्तिस्तम्भनिभां चतुर्दशशतीसंख्यानं विहारंस्तथा,
कृत्वा निर्मितवान् कुमारनृपतिर्जनो निजनो व्ययम् ॥
- *
५४८. कर्णाटे गूर्जरे लाटे सौराष्ट्रे कच्छ-सैन्धवे ।
उच्चायां चैव भम्भेर्या मारवे मालवे तथा ॥
५४९. कौकणे तु तथा राष्ट्रे कीरे जाङ्गलके पुनः ।
सपादलक्षे मेवाढे दीपे (दीह्यां ?) जालन्धरेऽपि च ॥
५५०. जन्तूनामभयं सप्तव्यसनानां निषेधनम् ।
बादनं न्यायघण्टाया रुदतीधनवर्जनम् ॥
- *
५५१. किञ्चिदुरुमुखाच्छ्रुत्वा किञ्चिदक्षरदर्शनात् ।
प्रबन्धोऽयं कुमारस्य भूपतेर्लिखितो मया ॥

॥ इति कुमारपालप्रबोधप्रबन्धः समाप्तः ॥

[अथ ग्रन्थलेखनप्रशस्तिः ।]

श्रीमच्छ्रीचैत्रगच्छेशा श्रीधनेश्वरसूरयः ।
 ततः क्रमागतास्मि श्रीमुचनेन्दुसहस्रम् ॥ १ ॥
 देवभद्रगणीशानां शिष्याः श्रीगच्छनायकाः ।
 विजयचन्द्रसूरीन्द्रास्तपसा चोतिताम्बराः ॥ २ ॥
 यज्ञसेन-पद्मचन्द्र-खेमकीर्तिस्था गुरुः ।
 हेमकुम्भमुनीन्द्रश्च श्रीयशोभद्रसूरिराद् ॥ ३ ॥
 श्रीरत्नाकरसूरीणां नाद्या नश्यति कल्मषम् ।
 मुनिशेखरयोगीन्द्रं धर्मदेवगुरुं वरम् ॥ ४ ॥
 ज्ञानचन्द्राभयसिंहसूरिं तपःपरायणम् ।
 हेमचन्द्रप्रभुं चन्दे गुणश्रेणिबिभूषितम् ॥ ५ ॥
 भविकजनसमूहैः सेव्यपादारविन्दम्,
 रविकिरणसकासं चन्द्रमाकारसौम्यम् ।
 भयजलनिधिनायं दुःखपाशप्रणाशम्,
 जयतिलकगुरुं श्रीसूरिराजं नमामि ॥ ६ ॥
 धर्मशेखर-भाणिक्यसूरिं भाणिक्यसंनिभम् ।
 रत्नसागरसूरीन्द्रं रत्नसिंहगुरुं तथा ॥ ७ ॥
 उपाध्यायपदे श्रीमन्मुनिरत्नगणीश्वरान् ।
 नौमि पण्डितसाधूनां प्रमाम्बुजमहं सदा ॥ ८ ॥
 श्रीगच्छेशानाम्भोजसेवने भ्रमरास्सदा ।
 दपावर्द्धननामानः पण्डितास्सपरिच्छदाः ॥ ९ ॥
 वेदं रसं चैवं चन्द्रे गते विक्रमवत्सरे ।
 भव्यलोकप्रमोषाय स्थिता देवलपाटके ॥ १० ॥ -युगम् ।
 तेषामादेशतः आदौः श्रीकुमारनरेशितुः ।
 वृत्तं लिखापितं रम्यं गच्छोपकृतिहेतवे ॥ ११ ॥
 यावन्मेरुर्महाशैलो यावच्चन्द्र-दिवाकरौ ।
 यूपयत् नानात् पुण्यमृद्धौ संघे चरितगुणस्तकम् ॥ १२ ॥

चतुरशीतिप्रबन्धान्तर्गत कुमारपालदेवप्रबन्ध ।

चौलुक्यवंशेग(शध्व)जः श्रीकुमारपालदेवः—

एको यः सकलं कुतूहलितया म(य)भ्राम भूमीतलं
प्रीत्या यस्य पतिंवरा समभवत् साम्राज्यलक्ष्मी स्वयम् ।
श्रीसिद्धाधिपविप्रयोगविधुरामप्रीणयत्(दु) यः प्रजां
कस्यासौ विदितो न गूर्जरपतिश्चालुक्यवंशध्वजः ॥ १ ॥

§ १. तस्य प्रबन्धो लिख्यते । यथा—श्रीपत्तने श्रियां निकेतने श्रीसिद्धच[क्र]वर्त्ती राज्यं करोति ।
तस्य पितृव्यस्य त्रिभुवनपालदेवस्य कुमारपालदेवः सुतोऽस्ति । पुत्र्यौ द्वे स्त्रः । एका भेमलदेवी,
सपादलक्षाधिपतिना आनाकेन नृपतिना परिणीता । द्वितीया नामलदेवी, राज्ञा महासाधनिकेन प्रता-
पमह्येन परिणीता । अन्यदा श्रीसिद्धराजो निरपत्यश्चिन्तयति—

निर्नामताम्बुधौ मज्जद् राज्यमूवलपोद्धृतौ ।
पुत्राः श्रीढावराहन्तः संपद्यन्ते कृताऽऽत्मनाम् ॥ २ ॥
घटिकाऽप्येकया घट्या कुण्डीपयसि मज्जति ।
गोत्रं पुनरपुत्रस्य क्षणाभिर्नामताम्भसि ॥ ३ ॥

इति विचिन्त्य देवपत्तने श्रीसोमेश्वरयात्रायै चचाळ । तत्र गत्वा सोमेश्वरः पूजादिभिराराधितः ।
स प्रलक्ष्मीभूष उवाच—‘स्तुष्वे विहङ्गिकां विधाय इहाऽऽगमने कष्टं कथं कृतम् ?’ । तेनोक्तम्—‘किं तेन ?
राज्यार्थम्’ । ‘राज्यधरस्ते कुमारपालदेवो भविष्यति’ । नृपो निवृत्त्याऽऽयातस्त्वेवमचिन्तयत्—‘वेदशुं मारयामि
तदा सोमेश्वरः सुतं यच्छति’ । अतस्तं मारयितुमारेभे । साप (सोऽपि) विशद्वर्षदेशीयः पुराच्छत्रो निस्सर ।
अग्नं सप्तवारं केदारयात्रामकरोत् । अन्तराऽन्तरा पत्तने छत्रमन्येति ।

§ २. एकदा तपस्वि(स्त्रि)वेषधरः केनापि नृपाय निवेदितः । मार्गमाणो न दृष्टः । सज्जनकुललेन कचकोटी-
मण्ये नीवादि प्रक्षिप्य राजपुरुषेभ्यो रक्षितः । तत्रायया उक्तम्—‘रक्ष रक्ष, असी ते चिघ्नकूटं दासति’ ।
अथ निःश्वस्य नष्टः ।

§ ३. पुनरेकदा तपस्वि(स्त्रि)वेषधरः पत्तनं प्रविष्टः । अनादिराउलमटे प्रविष्टः । तत्र अगत्रेकदा श्रीहे-
माचार्याणां षो(षो)पथागारे प्रविष्टः । ध्याव्याने जायमाने कमलिकोपरि मरितवेष्टनं दृष्टम् । तेन चिन्तितम्—
‘वाचिष्येऽमुं जटावेष्टनाय, पर(रं) दासन्ति न वा इति वक्तुं न शक्नोति’ । उज्ज्वं दृष्ट्वा श्रीहेमाचार्यैर्नि(ति)र्व्य-
घ्नमालोक्य उक्तम्—‘सुल्लक ! राजपुत्रार्थे पटं मुञ्च’ । तेन सक्त्रोपमुक्तम्—‘बर्दे राउले वा राजपुत्रो वा ?’
शुरुमिरुक्तम्—‘उल्ल(सु)को मा भव । यदा भविष्यसि तदा राजानं भविष्यामि’ । तेन स्वजटाभिः पदौ प्रमा-
ज्योक्तम्—‘कदा[स उ]ज्यो वामरो भावी ?’ । तदा ‘संवत् ११९९ वर्षे मागसिरावदि ४ रवौ तव राज्यम्’—
पत्रिकार्षिता । ‘परं निकटा आपदस्ति, शीघ्रं मे षोपथागारे समागन्तव्यम्’ ।

- इतः केनापि नृपा[य] तपश्चि(स्त्रि)वेपो मठस्यो निवेदितः । राज्ञा तपश्चि(स्त्रि)नो निमग्नितः । अना-
दिराउलस्तपश्चि(स्त्रि)सप्तशत्या भोजनाय गतः । इतः तपश्चि(स्त्रि)नां पार्श्वयोः सङ्गधरा नराः स्थापिताः ।
तेषामिदमुक्तम्—‘यस्य तपश्चि(स्त्रि)नोऽहं पादौ धालयन् विमुच्य उपरि यामि स [मा]रणीय एव’ । इतस्तस्य
पदधातुने नृपश्चरणलक्षणं ललाटे चालोक्य विमुच्य ‘निर्विण्णोऽहम्’ । पुरोहितं तत्र ने(नि)युज्य उपरि गतः ।
तद्वाग्यात् संज्ञा सुमदानां विस्मृता । ततः कुमरिक एकं करं उदरे दत्त्वा, एकं मुखे [दत्त्वा] पितृप्रकोपव्याजा-
न्नयः । इतः श्रीहेमाचार्या भुक्तोत्तरं द्व(द्व)सुदपाठ्य उज्झाः सन्ति । सोऽपि पौषभागारे प्रविष्टः । उपवरकान्तः
प्रक्षिप्य गुरुमिस्तालकं दत्तम् । पश्चाच्छेषः कलकलमधुत्वा पचीन् हृक्षयामास । सरटिका विस्मृताः । ‘२! २!
विलोकयत तम्’ । अश्ववाराः प्रसृताः । श्रीहेमाचार्यपौषभागारव्यायां समायाताः । एकेन हृदिकेन महेश्व-
रिणा शृष्टाः—‘किमिव(व)लोकयते?’ तैरुक्तम्—‘कुमरिकः’ । तेनोक्तम्—‘श्वेताम्बराणां पौषभागारेऽस्ति’ ।
तत्र गताः । नतिपूर्वं हेमाचार्याः शृष्टाः—‘अत्र कुमरिकः कथ्यते’ । ‘तं न विप्रः । कोऽपि भिक्षुको द्वारं प्रैर्यं
प्रविष्टोऽस्मां निःश्रेण्यां अधिरुह्य गतः’ । ते गताः । पुनर्ग(ग्री)मन्तो रप्यादारे समायाताः । तेन वणिजा उक्तम्—
‘किमवलोकयते?’ ‘कुमरिकः’ । तेनोक्तम्—‘तत्र किं न प्राप्तः?, चलत दर्शयामि’ । अग्रे भूतः, समायातः ।
उक्तम्—‘कुमरिकं [कथं] नापर्व(र्व)त?’ तैरुक्तम्—‘विलोकयत’ । सोऽपि राजपुरुषैः सह शोधितुं प्रवृत्तः ।
तालकं दृष्ट्वा । ‘अमुमवाकुस्त, इहाऽऽस्ते’ । पूज्यैरुक्तम्—‘असौ राजपट्टकवास्तव्यस्य ध्वज ० धरणिगणस्य
भाण्डशाळा । ततः कुमिकामानीयोदघाटयत’ । राजपुत्रैरुक्तम्—‘कस्तत्र गत आयातो वा?, चलत’ । स कथयति—
‘मा प्रवत, अस्त्येव’ । इतो राज्ञा चिन्तितम्—

मृग-मीन-सज्जनानां तृण-जल-संतोषविहितवृत्तीनाम् ।

लुब्धक-धीवर-पिशुना निष्कारणवैरिणो जगति ॥ ४ ॥

- यत् चिन्तयन् निरशनो दिनप्रथमस्तात् । वृत्तीपदिनरात्रौ भाण्डागारिकपर्वी पौषभागारे समायातः ।
परिजनं धावो स्थाप्य नमस्कारं कृत्वा उपविष्टः । गुरुभिरुक्तम्—‘कोऽप्यस्मानिर्भवेद्लाद् यदन्यायः कृतस्तत्र किम्?’
तेनोक्तम्—‘न संभाव्यते’ । ‘सविष्यति चेत्?’ ‘तदा वारयितुं क्षमः’ । उक्तम्—‘कुमरिकः स्थापितः’ । ‘किं
तेन नृपापच्यकारिणा?’ । ‘असौ काठेन महाप्रभावो माधी; परं दिनप्रथं निरशनस्य जातम्’ । ततो द्वास्तुद-
घाट्य स्ववेषं परिधाप्य शृङ्गं नीत्वा मासं यावच्छत्रं स्थापितः । इतः पत्रद्वौःस्थे सति नृपेन(ण) भाण्डागारिक
उक्तः—‘स्वं याहि, मार्गसौरस्थं उरु’ । भाण्डागारिकेणान्यकरभी शोधितः(?) । स्वयं तथैव स्थितः । वहिर्निर्वा
योजनविंशति प्रान्ते सुमोच ।

*

१४. स अग्रम् कान्ती[नगरीं गत]स्तत्र सरसि तटे प्रासादे शिरः पूज्यमानं दृष्ट्वा पत्रच्छ—‘किमेतत् शिरः
पूज्यते?’ देशार्थकेनोक्तम्—‘अत्र सरसि तप्य(स्त्रि)रस शिरः केनापि निः[?]कृत्य क्षिप्तम् । तदनु तत् प्रातः पातटे
(प्रातः)रिदं भूते—‘मुदति’ [ज]वात् उक्त्वा पुनः प्रातर्विक्रि । नृपेणामात्याः शृष्टास्तैश्च पण्डिताः । तैर्मोक्षो
याचितः । गुरुयपण्डितः स्वशृङ्गे स्रजं कृत्वा निर्वयौ । अथवीं अमवेक्षसिन् कौटेरे राज्ञो स्थितः । तत्र वृक्षे भूता [?]
सन्ति । लघुभिरुक्तम्—‘तां [?] अस्माकं [?] भुधा’ । तां तेनोक्तम्—‘दिनप्रथमानन्तरं यासीत’ । ‘कथं?’ प्रत्यासन्न-
पुरे [?] पण्डिताः शिरसो बाधय शृङ्गः, ते न जानन्ति, नेष्ट्रस्तान् सकुटुम्बान् व्यापादयिष्यति । तै[?]
शृष्टम्—‘तात! किं कारणम्?’ निर्वयौ शृङ्गे उक्तम्—‘लोभेन मुदति’ । तत् पण्डितेन श्रुतम् । शृष्टमायातः ।
मासश्चा(प्रा)न्ते नृपेणऽऽहृतस्तेन सरस्तीरे गत्वा उक्तम्—‘यदि त्र्य(त्र्य)मेन मुदति, तदा पुनर्न वाच्यम्’ ।
शिरस्तथैव स्थितम् । तं (तत्र) नृपेण प्रासादः कृतः । अतो मध्ये शिरः पूज्यते’ ।

§५. ततः कुडंगेश्वरप्रासादे श्रीसिद्धसेन-दिवाकरेण स्वयं लिखितां गाथां ददर्श-

पुण्णे वाससहस्रे सयमि वासाण नवनवद अहिए ।

होही कुमरनरिंदो तुह विक्कमराय ! सारिच्छो ॥ ५ ॥

एतां दृष्ट्वा श्रीहेमसूरीणां वचो निश्चिकाय ।

§६. एकदा कापि वृक्षतले निविष्टः । पत्रपति(१)मुख(प)केनाऽऽकृष्य द्रव्यमाणां शतपत्रकं पुष्पीकृतं दृष्ट्वा, 'जग्राह । स अदृष्ट्वा मृतः । नृपः पश्चात्तापपरो जज्ञे ।

§७. इत एकदा शीतार्तो जावालिपुरप्रत्यासन्ने चाघराग्रामे गतः । तत्र तिहुणसिंहव्यवहारकण्ठे गोजार्थं शीतरक्षायै कम्बलमेकं याचित्वा सुप्त्वाप । गच्छन् तमेवाऽऽदाय गतः ।

§८. क्रमेण कश्चित् व्यवहारी भार्या नीत्वा प्रौढपरिकरेण पत्तनं प्रतिनिवृत्तः । तेन सार्येन मिलिनः । सार्थे स्थिते भोजनवेलायां सार्थपेन स्वद्यौ परिजनों भोजितः । योगी तथैव निरञ्जोऽप्यात् । तद्वार्थाऽपि उपविश्य भोक्तुं तस्य कूरस्य द्यौ दातुमक्षमा सती भोज्यं त्यक्त्वा उत्थिता । एवं द्वितीयदिने, तृतीयेऽपि । चतुर्थे दिने कस्यापि ग्रामस्य प्रत्यासन्ने स्थितः । सोऽन्तर्गतः । ततस्तत्पत्नी परिविष्य योगिनं ययौ-‘मो योगिन् ! भुज्यताम्’ । तेनोक्तम्-‘भुक्ता[ः] स्मः’ तयोक्तम्-‘मा जानीया यदहं भुक्ता । भुज्यतां यथाऽहमपि भुञ्जे’ । राज्ञा चिन्तितम्-‘एषा कल्पवल्ली, स तु विषदुः’ ।

§९. क्रमेण पत्तने गतः । रात्रौ कान्दविकण्ठे गतः । लोहटिकाः समर्पितः । स दिनद्वयक्षुधितो न तृप्तः । कान्दविकेन प्रिया उक्ता-‘असौ योगी न तृप्तः, तथा परिविषय, आकण्ठं भोजितः’ । पश्चात् कम्पत्येका श्रावणाय दत्ता ।

पुनः[ः] भ्रमन्नेकदोज्ञयिन्यां चतुष्यये मोचिकाऽऽपणिं पादुकासन्धानाय उपविष्टः । इतः केनाप्युक्तम्-‘यत् गर्जरथिपति[ः] मृतः’ । तत् श्रुत्वा उन्मत्ता [अ]मूढः । मोचिकेन ज्ञातम्-‘कोऽप्येष नृपसंगीतनः । ततः पृष्ट्वा-‘नृपः किं वो भवति ?’ तेनोक्तम्-‘न किमपि, परं राज्ञो [मूलोः] दुग्धं कूरस्य न स्यात्’ । आत्वा पत्तने प्रविष्टः ।

§१०. इतः पत्तने भगिनीपतिः प्रतापमलो(ह्लो) महासाधनिकः, तेन जाकरण्येक गृहे समानीता । तया पणवन्धः कृतः-‘यदन्याः सर्वाः प्रियाः पितृगृहे भ्र(प्रे)य्या[ः]’ । तेन तथाकृते कुमारपालमगिनी नामलदेवी पितृगृहमदृष्ट्वा समयज्ञा तस्याश्रणयोः पपात । तयोक्तम्-‘किमिदम् ?’ तयोक्तम्-‘मम स्वमेव पितृगृहम्; तत्र दासीसमा स्थासामि’ । तयोक्तम्-‘स्थीयताम्’ । इतः कुम्भरिको भगिनीमेल प्राह-‘अहं सुमुश्या जिये । नम दशां पश्य’ । भगिन्या उक्तम्-‘मम आता भवान् ?’ । तत्रा वेत्त्योक्ता-‘मम आतुर्दासिष्ठेयदेवो दीयताम्’ । तथाकृते सति नित्यं नित्यं दालिं खाणउठे गृह्णाति ।

इतो नृपे सते यो यो राज्ये स्थाप्यते, स स प्रवर्तयामासु(क्रि)यते । एवं मिद्वराजस्य पादुके एव राज्यं कुर्वतः । एकदा प्रतापमह्लो रात्रौ वेदाष्टिकं कर्तुं उपविष्टः । सा वेण्या परिनि(व)पयति । नामउठंवी दीपकरा [अना]प्युसी विपते । तां दृष्ट्वा प्रतापमह्ल उवाच-‘रे ! वन (तर) आत्रा काप्यन्ति ?’ तया वेण्या दृष्टा । तयोक्तम्-‘खाणउठे प्रतिदिनं दालि गृह्णा(ह्वा)ति’ । तत्र श्र(द)ष्टः । तैम[क्षम्]-‘गन्धप्राप्तं देवं नन्तु पादमवधार[य]त’ । तत्राय सहेतः । मये मटो मुच्यते । यः सुत्रावहो न भवति, तस्याज्ञानं यज्यन्ति । ततः प्रतापमह्लेनोक्तम्-‘कयमेव देवनमस्करणे कामरूपिना कथं गम्यते’ । तन् श्रुत्वा प्यितम् । अथ मागता-टके(१) जाते प्रतापमह्लेनोक्तम्-‘मम नयो उवाहः प्रपादे देवि’ । राज्ञोक्तम्-‘केन कारणेन ?’ । ‘मया गुग्गु

दत्तम्' । 'स्व(तिव)पितुवा(वी) मदीयस्य वा तत्' । ततः प्रतापमष्टेन प्रधानैः सह पर्यालोचितम्—'यदस्मात् जीवितसन्देहः; ततोऽसौ मार्य एव । आखेटकव्याजात् पाप्मे नीत्वा' । इत्य(स्या)लोचै क्ष(कृ)ते प्रातर्देवो विज्ञप्तः—देव । आखेटके गम्यते । यतः—

परिचयं च लक्ष(क्ष्य)निपातने भयरूपोश्च तद(दि)ङ्कितमोघनम् ।

अमजयात् प्रगुणां च करोति सा तनुमतोऽनुमतः सचिवीर्यपौ (१) ॥ ६ ॥

इतः कालं भारवीअपरिसे प्रतापमष्टे(हि)न नृपाज्ञां दत्त्वा, सर्वः कोऽपि वारितः । इतः कृष्णमृगं दृष्ट्वा नृपेणाश्व उत्थापितः । प्रधानैरुक्तम्—'वलमानो व्यापादनीयः' । इतः कृष्णदैवो कटकं विमुच्य गृह्यै गतः । नृपं मारितमृगं वलमान(ने) प्राह—'एनं त्यज, विधिर्विनष्टः । गतमान एव मारिव्यसे' । तथा प्रतोत्यो दत्ता[ः] । अन्धकारप्रतोत्युदधायाऽस्ति । तस्यां प्रविश्य धवलगृहे गतः । पटी फेरिता । इतः प्रतापमलो(हो) प्रातर्मदृष्ट्वा तत एव तथा नष्टः, यथा पुनः शुद्धिरपि न जाता । ततः सर्वोऽपि व्यावृत्तः । ततो नृपः कुपितो दिने दिने कट-मर्दात् व्यापादयितुं लग्नः । एवं दुष्प्रीनपरस्य वर्षनयं जातम् । ततो राज्यसलो जातः ।

*

§ ११. इत एकदा नृपस्य शरीरेऽस्तिर्जाता । कमपि निवर्षते न । इतरात्रै राज्ञा कपर्दी माण्डगारिक उक्तः—मम देहे किञ्चिदसमाधिरिति' । कपर्दी पौषधगारे समायातः । तस्यैव निश्चयः । गुरुभिरुक्तम्—'कथमुत्तरं, कृतम् ?' । देवस्वारतिकृता । 'तर्हि स्वरिते यादि, नृपमुपरितनस्मेरध[ः] समातय' । ततः स स्वरिते गतः । राज्ञोक्तम्—'कः ?' ; 'कपर्दी' ; 'कथम् ?' ; 'देव ! विज्ञप्तिरस्ति, अधः पादमवधारयताम्' । यावदधोभूयौ नीतस्त्वा-वदुपरि निर्वातोऽभूत् । 'किमिदम् ?' नृपस्त्व(स्तु)परि गतः परयति । मण्डपिकां भित्त्वा शय्योपरि तावतीं पतितां शिलां वीक्ष्य कण्टकितो नृपोऽजादीत्—'मो कपर्दिन् ! त्वयेदं कथं ज्ञातम् ?' ; 'देव ! श्रीहेमाचार्यैरुक्तम्' । 'ते महात्मानः मम सारामित्थं कुर्वन्ति । अहं वेपि च न त[त्] । प्रातर्(द)ष्टैर्भोक्ष्ये ।

§ १२. इतः प्रातः श्रीहेमसूरस्य आकारिताः । नृपस्तु भूलठनेनाययौ । ततः सिंहासने निवेश्य नमश्चक्रे । तैश्चाशीर्वादो दत्तः—

गौः कामगुफ सगृपभा मरुदेविरभ्या कल्पद्रुमोऽरुणरुचिः स गुगादिदेवः ।

चिन्तामणिर्बिमलमूर्त्तिरथादिनाथः शत्रुञ्जये ददतु ते तव चाञ्छितानि ॥ ७ ॥

नृपेणोक्तम्—'प्रभो ! काऽयौ शिला ?' । उक्तं गुरुभिः—'पउतापुत्रचाहदो यो राज्याद् दूरीकृतः स श्रीपव(वं)ते गतः । भैरवानन्दमारुच्य तस्मात् शिलाविकुर्विणी(णी) विद्यां प्राप । सा शिला ततश्चलिता । इतो भवतामरतिरगत्' । साऽर्द्धप्रद्वरे प्रा[हा] । नृपेनो(णो)क्तम्—'अतः परं भवद्भिर्देवं राज्यं पाल्यते । परं किञ्चिदय विज्ञपयामि । भवद्भिः स्वधर्मः सर्वथा गोपदेष्टव्यः । भवतां धर्मे श्रुते, येन सोमेश्वरेण राज्यं दत्तं स एव लज्यते' । 'राजसत्ताकं धर्मोऽधिक्ये नास्ति' । उच्यते—

अणवद्विपस्य धम्मं मा ह्यु कहिंमासु सुहु कुसलो वि ।

अणवगण्डराण सुहुं सु सत्तारं देव न्निपे, ५॥ ८॥

§ १३. एकदा नृपेणोक्तः—'भगवन् ! मे किञ्चित् कृत्यं दिशत' । ततो गुरुभिरुक्तम्—'देवपत्तने श्रीसोमेश्वरस्य प्रासादः पतितोऽस्ति, स सगुद्विपताम्' । नृपेण द्विजास्तपस्विन उक्तः—'मम नैकेनायुपदेश(शो) दत्त' । इतः प्रसादमारुमे हुने श्रीहेमाचार्यैरुक्तम्—'देव ! कोऽप्यभिग्रहो गृह्यताम्' । 'कस्य ?', 'मांसस्य' । तथाकृते सत्वरं कर्मस्वाये निष्पद्यमाने प्रासादो निष्पन्नः । नृपेणोक्तम्—'भगव[न्] ! छिद्रं यच्छ्व' । 'यात्रां

विना देव ! कथं छिद्रम् ? । 'युग्मेष्यथ ?' । 'अस्माकमेतदेव प्रयोजनम्' । 'किं वाहनादि विलोक्यते ?' । 'तव मूरस्माकं चरणाः' । नृपस्थलितो यात्रायै । श्रीहेमसूरयोऽपि सहैव प्रस्थिताः । घवलङ्कके प्राप्ते, तत्र माग्य(मं)-द्वयम्-एकः श्रीशङ्खज्योपरि, द्वितीयो देवपत्तने । गुरुभिर्मुक्तालपितः- 'देव ! नयं शङ्खज्ये देवान् नन्तुं यास्यामः' । द्विजैरुक्तम्- 'चलिताः' । नृपेणोक्तम्- 'देवपत्तने समेस्य(थ)थ' । 'भवतां पूर्वं पस्या(स्या)मः' । गुरुवस्तीर्थं नत्वा पूर्वं [मेव] देवपत्तने गताः । नृपेण शम्भुं नत्वा उक्तम्- 'भगवन्नभिग्रहानुग्रहं यच्छत' । 'देव ! कथमुच्छ(त्सु)क्ताः ? यदि देवः प्रत्यक्षीभूयानुग्रहं यच्छति, तदा भव्यम्' । 'कथमेतत् भविष्यति ?' । इतो द्विजैरुक्तम्- 'देव ! हेमाचार्याः शिवं न नमन्ति' । 'भगवन् ! ईशः किं न नतिमर्हति' । 'देव ! पूजां विना का नतिः ?' उपस्करेष्वानीतेषु, मन्त्रपूर्वां पूजां कृत्वा, उक्तम्-

भववीजाङ्कुरजनना रागाद्याः क्षयमुपागता यस्य ।

ब्रह्मा वा विष्णुर्वा हरो जिनो वा नमस्तस्मै ॥ ९ ॥

इति [उ]दीर्य नतिः कृता । गण्डपतिनाथया(?)दिभिरुक्तम्- 'एषा परमार्थतो जिनस्यैव नतिः । देव ! न तेऽर्हस्य नतिः । काऽपरस्य ?' । इतो रात्रौ पूजोपचारान् सञ्चयित्वा, श्रीहेमाचार्याः सनृपा मध्ये प्रविश्य स्थाने स्थिताः । अर्द्धरात्रौ दीपेष्वपाकृतेषु प्रासादः कम्पितः- 'भगवन् ! किमेतत् ?' । 'स्थिरीभवत' । इतो जटामुकुटमण्डितशिरा भस्मीयुतो वृषवाहनः प्रत्यक्षोऽभूत् । नृपेन(ण) नत्वा ह(?)ष्टं- 'देव ! आदिश, मया धर्मः कः कार्यः । कथं मम कटके मारिर्निर्वर्तिष्यते ?' । सोमे० उक्तम्-

निवसद् हंसी कमलि जिम जीवदया जसु चित्ति ।

तसु पय तुम्ह आराहणिण होस्यद् अशिव निरत्ति ॥ १० ॥

मो महाराज ! असुं गुप्तं लब्ध्वा सन्देहो न विषेयः । प्रातर्पूजेन दर्शनिन आहूय रात्रिदृत्तमुक्तम् । तैर्विष्टस्य श्रोक्तम्- 'जिनं विनाऽन्यस्य कस्य' । ततो मांसभिग्रहः समस्तोऽभूत् । तदनु आवकर्तुं सम्यगङ्गीचके ।

*

✓ § १४. चागभटदेवः सर्वसर्वेश्वरः प्रधानः । कपर्दी भाण्डागारिकः कृतः । सज्जनकुम्भकारस्य चित्रकूट(टं) ॥ पाटीसहितं दत्तम् । स तव राजा कृतः ।

एकादश शतानि श्रीमालीवणिजां व्यापारिणः कृताः । पञ्चानवति ९५ वणिजो ग्रामादिदानेन महातः(न्तः) कृताः । जिणहाश्रेष्ठैर्वलङ्ककं ददौ ।

§ १५. एकदा चाचराग्रामात् शकटानि घृतस्य भूत्वा तिहुणर्सिंहव्यवहारकः पत्तनमाययौ । मण्डपिकैः स्थितौ पातितः, कथञ्चिन् छटति । तेन राजपृष्ठद्वारि पकृतम् । नृपेणाकारितः । उपलक्ष्य श्रोक्तः- 'मो २५ श्रेष्ठिन् ! क वससि ?' । तेनोक्ते स्थाने नृप [ः] ग्राह- 'यत् शीतकाले कश्चित् योगी तव गौचार्यां त्वयार्पित-कम्बलः सुप्तः, स कम्बलमनर्थं गतः, तत् स्पर्सति ? । तवारतिर्जाता भविष्यति ?' । 'देव ! कम्बलमात्रस्य काऽरतिः' । नृपेणोक्तम्- 'सोऽहम् । तव ना[म्रा] योऽन्योऽपि समायाति तस्य दाणं न' । मण्डपिकान् निर्धाञ्च तं च व्यवहारकं सन्म(न्या)न्य विष्टयान् । श्रावणानां गुलबेडं ग्रामद्वादशसदितं ददौ । योगिविपश्चरस्य यया श्रेष्ठि-पत्न्या मागे लङ्घनययान्ते करम्यो दत्तः, तस्या नामा करम्यावसद्दी कारिता, कालिङ्गिकं ना(श्री)म दत्तम् । ॥ मूपकद्रव्यनिर्णये उदिरवसद्दी कारिता । येन कान्दविकेन [दिन]त्रयान्ते भोजितः, कम्बलिका दत्ता, तस्य ग्रामो दत्तः । उज्जयिन्यां येन मोचिकेन चरणत्राणानि दत्तान्यासन् तस्य मेवाडे ग्रामचतुष्कं दत्तम् । तपस्विवेप-धरस्य क्षुपितस्य धरणिगश्रेष्ठिना गृहिणी उक्ता- 'अस भोजनं देहि' । तयोक्तम्- 'कथमसौ महुडास्ता-पातलां दासति ?' । तस्या[ः] तां दत्त्वा गमिनीति गानिता । नृपस्तु मन्त्राजैनो जातः ।

*

—अथ हेमसूरिप्रबन्धः—

अथ येषां श्रीहेमसूरीणां आ(प्र)सादाद्युपेन(ण) धर्मो ज्ञातस्तेषां संबन्धः श्रोन्वते—

§ १६. धंधूकापुरे मोढज्ञातीयः श्रेष्ठिचाचउ । तस्य प्रिया पाहिणिः । सुत २—वृद्धः कान्हः १, [लघुः] चांगदेवः २ । अन्यदा श्रेष्ठि(ष्टी) निपन्नः । पाहिणिर्बाळकावादाय धवलकृते किञ्चित् सगीनस्य महं धरणिग[सा]धारे गता ।

इतः श्रीदेवचन्द्राचार्या मन्त्रिणो वन्दापनाय समायाताः । पीषवागरे स्थिताः । मन्त्रिभ्यो पाहिण्या सपुनया सह वन्दितुमायाता । इतः पाहिण्यज्ञजो वर्षचतुष्टयमितः सिंहासने निविष्टः । गुरवः समायाताः । तं बाळं वीक्ष्य शृण्व—‘मन्त्रिपति! एष भवता अज्ञजः ?’ । ‘भगवन् ! अस्याः न[म] स[ग]ीनायाः । ज्ञात्वा वि(दि)प्रहरानन्तरं मन्त्रिपत्नी आहूय उक्त—‘एष शिशुरस्माकं दीयताम्, अतो प्रभावको मावी’ । ‘भगवन् !’ मम पुत्राणां मध्ये यः कोऽप्युपकुल्यते तं गृही(ही)ष्वम् । परमस्य माता दयते’ । गुरुभिरुक्तम्—‘तव पुत्रा वस्मदीया एव’ । तया मन्त्रिणोऽप्ये उक्तम् । तेन सप्रश्रयं सा शृण्व, न मन्यते । एकदा सञ्चालका गुरवश्छत्रं मन्त्रिणा स्वम्मतीर्थे प्रदिताः । पाहिणीं दुःखपरां मयी चरणयोर्निपत्याह—‘त्वं मम माता; अहं तव सुतः । अमुं पुत्र(त्रे) मे देहि’ । तया मानितः । क्रमेण दीक्षा जाता ।

§ १७. अपीतविषः सन् गुरुं आह—‘भगवन् ! अहं कास्मीरे सख्यतीमाराधयितुं यास्यामि’ । निर्वर्ण्य कृत्वा—‘‘उत्सवतृतीया एकं भारवाहकमादाय सिद्धपुरे गता । स भारवाहको न कृष्यति(?) । दीक्षा दत्ता, यश्चाश्चन्द्रेति नाम कृतम् । इतो स(रा)श्री देवी संसृजमायाता, प्राह—‘वत्स ! नाहं तवागच्छतः प्रत्यवायं सहे । तुष्टाऽस्मि । पत्तने व्रज’ । दिनप्रदौकसमये पत्तने गुरुणां पार्श्वे गताः । गुरवो हृष्टाः । इत एको नरः समेत्याह—‘पुस्तकान्यानीतास्मि(नि) संभालयत’ । उत्त्याय कंठालामध्ये आनीता[नि] । नरः सपुत्रोऽपि [व]रयो जातः । यः सन्देहो भवति तेषु पुस्तकेषु सर्वमस्ति । इतो गुरुभिः सुरिपदे स्थापिताः ।

§ १८. एकदा श्रीसिद्धराजसभायां गताः । तत्र द्विजैरुक्तम्—‘व्रजितः(तिनः) सर्वं न मन्यन्ते’ । हेमाचार्यैरुक्तम्—
अंधाम धामधामेदं ययमेव सदा हृदि ।
यस्यास्तन्यस्तने प्राप्ते व्यजामो भोजनं सदा ॥ ११ ॥

पुनरेकदा तैरेवोक्तं नृपसदसि—

विश्वामित्र-पराशरमभृतयो ये बाम्भुपुत्रादिन-
स्तेऽपि स्त्रीमुखपङ्कजं सुललितं दृष्ट्वैव मोहं गताः ।
आहारं सघृतं पयोदधियुतं भुङ्गन्ति ये मानवा-
स्तेषामिन्द्रियनिग्रहः कथमहो दम्भः समालोक्यताम् ॥ १२ ॥

श्री हे० उक्तम्—

सिंहो भली द्विर[द]शूकरमांसभोजी संवत्सरेण रतमेति किलैकवारम् ।

पारापतः नरशिलाकणभोजनोऽपि कामी भवत्यनुदिनं यद कोऽत्र हेतुः ॥ १३ ॥

§ १९. अन्यदा द्विजैरुक्तम्—‘श्वेताम्भरा ! व्याकरणमस्माकमेव अधीयताम्’ । इतः श्रीहेमचन्द्रामिथानं सपादलक्षमितं पञ्चाङ्गमलैरेव दिनेर्निर्मितम् । पुरुषाः पुस्तकं गृहीत्वा कास्मीरं प्रदिताः । देव्यप्रे पुस्तकमधिवासि-

तम् । आतः शल्लोकाक्षेपेऽहमिति निःसृतं दृष्ट्वा पण्डितैरुक्तम्—‘एकदर्शनसम्मतमिति मत्वा देवी भारती न मन्यते’ ।
पश्चादायाताः । एकेन मन्त्रिणा अष्टाधिकारेणोक्तम्—‘मां प्रेषयत’ । स पुस्तकमादाय गतः । तथैवाहमिति निः[ ]ष्ट-
तम् । मन्त्रिणोक्तम्—‘सर्वदेव[म]यो नमस्कारः—

अकारेण भवेत्(द्) विष्णु(ण्) रेफे ब्रह्मा व्यवस्थितः ।

हकारेण हरः प्रोक्तस्तस्यान्ते परमं पदम् ॥ १४ ॥

इत्याख्याय भारतीमभ्यर्थ्य पुनः पत्तनमाययौ । उत्सवेन राजकुले नीतं पुस्तकम् । ततः कविमिरुक्तम्—

आतः । संघृणु पाणिनिप्रलपितं कातन्त्रकन्था वृथा,

मा कार्पीः कटुशाफटायनवचः क्षुद्रेण चान्द्रेण किम् ।

कः कण्ठाभरणादिभिर्वैठरयत्यात्मानमन्यैरपि

श्रूयन्ते यदि यावदर्थमधुरा श्रीसिद्धहेमोक्तयः ॥ १५ ॥

राज्ञा महामानं दत्तम् ।

§ २०. एकदा सिद्धराजे धारायां गते द्विजैर्विज्ञप्तम्—‘देव ! सर्वत्र माहेश्वरेषु स्थानेषु जैनाः प्रासादाः सन्ति ।
चतुरासीतिषु महास्थानेषु घृद्धनगरादिषु । तथा केदारे चाराणस्याम् उज्जयिन्यां नागद्रहे द्वारिकायां
..... पाटके देवपत्तनेऽर्जुदाद्रौ सिद्धपुरे मधुरायां हस्तिनापुरे भृगुपुरादौ च । सर्वत्र जिनप्रा-
सादाः सन्ति । जैनस्थानेषु माहेश्वरा न । यदि देवाज्ञा भवति तदा शत्रुक्षये रैवतके च देवनाम्ना प्रासादाः
‘कार्यन्ते’ । राज्ञा [दत्तः] राजदेशः श्रीपत्तनसंघस्य । प्रलोक्य द्विधा कृतम् । द्विजैरुक्तम्—‘कथं नृपो यतो दृष्टः,
यदेवं राजशसनं विदार्थते ?’ । तैरुक्तम्—‘निवेदयत राज्ञः, शासनं विदार्थितम्; भवतां किम् ?’ । तैर्वृणाय
गत्वा निवेदितम् । नृपेणोक्तम्—‘तत्र गतानां घातौ’ । धारां ति(वि)जित्य प्राप्तस्य प्रवेष्टे जाते सर्वैः
कोऽप्याशीर्वाददा[न]ाय हेमाचार्यं विना प्राप्तः । ‘कथमत्र हेमाचार्या न सन्ति, यत्रायताः ?’ । द्विजैरुक्तम्—
‘देव ! राजादेशं विदार्थ केन मुखेनायाति ?’ । इतस्तुर्थे दिने श्रीहेमाचार्यानामच्छतो वीक्ष्य नृपः प्राह—
‘कस्मा[द्] आता चिरादप्येति ?’ । इतः श्रीहे० उक्तम्—‘देव ! सामग्रीं कुर्वतां दिना लम्बा’ । नृपेणोक्तम्—

श्रीतलालं सुताजन्म दुर्वातदूषिता कृपिः ।

सजने मिलितस्यैर्यं स्वादुहीनं चलुष्टयम् ॥ १६ ॥

तत आचक्षुः—‘देव ! एषा सामग्री मेलिता, “भूमिं कामगवी”त्यादि उक्ते, द्विजैरुक्तम्—‘देव !
पृच्छन्ते राजशासनविदा[रणका]रणम्’ । राज्ञोक्तम्—

आज्ञाभङ्गे नरेन्द्राणां वृत्तिच्छेदो द्विजन्मनाम् ।

पृथग्(क)दायया च नारीणामशस्त्रो वध उच्यते ॥ १७ ॥

किमहं विरूपं कारितवान् ? प्रासादकारणे पुण्यं भवति । देव ! श्रूयताम्—भवताऽहं धन्धुत्वे स्थापितः ।
धन्धुः स यो धन्धोर्हितं चिन्तयति । त्वत्तः पूर्वेण नृपतिना केनापि प्रासादो न कारितः । ‘कथम् ?’ इदं सिद्ध-
क्षेत्रम्, सिद्धस्थानेष्वसिद्धनिवेशो राज्यस्य क्षयहेतवे । अतः स्फाटितव । ततस्तत्र महेश्वरप्रासादाः स्थिताः ।

*

§ २१. अथ श्रीहेमाचार्यास्मिन्वन्स्वामिनीं विद्याभाराधयितुकामा माण्डगारिकं कपर्दिनं प्राहुः—‘यन्मेहता-
प्रामे तिष्ठणसिंहः कौटुम्बिकः । तस्य पुत्राश्चत्वारः । लघोर्वैधुः पमिनी । यदि साऽऽयाति तदा तस्यावाच्य-

प्रदेशे दिनत्रयं आपे दत्ते देवी प्रसीदति । एतदति दुष्करम् । कपर्दिनोक्तम्—‘वित(न्ता) न विधेया’ । भाण्डा-
गारिकस्तत्र भूतः कौटुम्बिकगृहे । तेन सत्कृतः । प्रयोजनं दृष्ट(वष्टम्) । भाण्डा० उक्तम्—‘लघुपुत्रवधूं ममा-
प्यय’ । तेनोक्तम्—‘किमिदमादिशसि ?’ । ‘एवमेव, विचारोऽपि न कर्तव्यः’ । तेनोक्तम्—‘यदि भवतां विषाते
समायातमिदम्, तदा एवमस्तु’ । सुखासनेऽपिरोप्य पत्तने समायातः । श्रीहेमचूरिभिः परमाज्ञाहारपैरविकृत-
चित्तैस्तस्या योनौ दिनत्रयं जापः कृतः । देवी तुष्टा । भाण्डागारिकस्योक्तम्—‘देवी तुष्टा, नृपतिरोषो याचितः ।
इयं (मां) स्वस्थाने प्रेषयत’ । भाण्डागारिकेण सर्वोद्गीणामरणां सवस्त्रां सुखासनमपिरोप्य स्वयं सद्यगृतः । स
धुन्यः, पुनः किम् । भाण्डागारिकेणोक्तम्—‘इयं मदीया भगिनी, मया पितृ[गृ]हं नीताऽऽसीत् । मम भगिनी-
यतिः कः ? । तं च संमूष्य गृहे गतः ।

*

§ २२. अथ श्रीकुमारपालदेवः श्रीहेमचन्द्रमी(भू)चे—‘भगवन् ! य(य)यादिशत तदा दन्तान् पातयामि,
॥ वैमांसमक्षणं कृतम्’ । गुरुभिरुक्तम्—‘देव ! दन्ता येने कर्णौ नासा—एतानि शरीरे रक्षानि । कथं तैर्विना शोभा ।
अतो दन्तनिक(फ्र)ये प्रासादान् कारयत’ । एवं ३२ प्रासादा दन्तनिःक्रये कारिताः ।

एकदा गुरुणां नृपः स्तुतिमकरोत् ।

श्रीहेमचन्द्रप्रभुपादपद्मं चन्द्रे भवाब्धेस्तरणैकसेतुम् ।

ललाटपद्माक्षरकान्तराज्याक्षरावली येन मम व्यलोपि ॥ १८ ॥

॥ राजा तु द्विवेलावरणं करोलेव । कटके द्रम्मलक्ष ३६ प्रासिकस्य अनादिराउल[स] जयमण्ये
स्थापनाचार्यो भ्रियते । ततः कृष्टा स्वर्णपण्डे स्थापिते नृपः प्रतिक्रामति । ८४ राण्यैः सह, मण्डलीक ७२ सह,
[च]तुर्भिः[ः] महाधरैः सह प्रतिदिनं वं[दनां] ददाति, नवनवैः स्त्रोत्रैः स्तुतिमिर्वारिके प्रतिक्रामति । नृपस्य
देवी ‘ओषलां मुक्ता परस्त्रीपरिहासः । यदान(न्य)सां मनो याति तदा प्रायश्चित्ते ५१६ धर्मव्यये ।

*

§ २३. अथैकदा व्याख्यानानन्तरं हरिहरपण्डितेनोक्तम्—

॥ पातु वो हेमगोपाल[ः] कम्बलं दण्डमुद्रहन् ।

इत्यमुक्त्वा सिते, नृपं कुपितं दृष्ट्वा, पुनरुक्तम्—

पट्र(इ)दर्शनपशुग्रामं चारयन् जैनगोचरे ॥ १९ ॥

नृपस्तुष्टो लक्षं ददौ । श्रीहेमाचार्यैः पृष्टम्—‘कुत आपाताः ?, क यासय ? पण्डितेनोक्तम्—

कथाशेषे कर्णे घनिजनकृशा कासिनगरी,

॥ सहर्षं हेपन्ते हरिहरिति हम्मीरहरयः ।

सरस्वत्यास्तेष्वप्रवणलवणोदप्रणयिनि

प्रभासस्य क्षेत्रे मम हृदयमुत्कण्ठितमदः ॥ २० ॥

एकदा एकेन चारणेनोक्तम्—

हेम तुहाला कर [मर]उं जांह अचब्ध सिद्धि ।

ये बंपिअ हिडामुहा तांह अचब्ध रिद्धि ॥ २१ ॥

॥ नृपेण सहस्रपयकं द्रम्माणां दत्तम् । अन्येन उक्तम्—

लच्छि चाणि सुह काणि सा पइ भागी सुह मरउं ।

हेमचूरि अत्पाणि जे ईसुर ते पंडिआ ॥ २२ ॥

तस्य नृपपारितोषिके १०००० । पुनरेकदा पण्डितेनोक्तम्—

सिरिहेमचलणचंदणतिलयं उपिच्छ कुमारपालस्त ।

भालपले सरलयलो पइट्टिओ मुत्तिमग्गु व ॥ २३ ॥

तस्य षोडशसहस्रा दत्ताः । एकदा ५० सोमाईतः श्रीहेमाचार्यास्थानमागत्य [प]त्रकं समर्प[य]त् ।
'कुतः आयाताः?', 'स्वर्गात्' । पत्रकं उद्धादितम् ।

स्वस्ति श्रीमति पत्तने नृपशुके श्रीहेमचन्द्रप्रभुं

ख[ः]शक्रः प्रणिपत्य विज्ञपयति स्वामिन् । त्वया सत्कृतम् ।

इन्दोरङ्गसृगे यमस्य महिषे स्वाहाप्रियस्य छगे

विष्णो[ः] मत्स्य-वराह-कच्छपकुले श्रुत्वाऽभयं तन्वताम् ॥ २४ ॥

तस्य दाने सहस्र २० । पुनरेकं पण्डितेनोक्तम्—

ससर्वयोऽपि स्वचराः सततं चरन्तो मोक्षं क्षमा नहि मृगीं मृगयोः सकाशात् ।

जीया... श नृपशुकः प्रभुहेमसूरिरेकेन येन भुवि जन्तुबधो न्यपेधि ॥ २५ ॥

—तस्य सहस्र १२ ।

पद्मासन्नकुमारपालनृपतिर्जज्ञे स चन्द्रान्वये,

जैनं धर्ममदा(धा)प्य पापशमनश्रीहेमचन्द्राद् गुरोः ।

निर्वाराधनमुज्जता विदधता द्यूतादिनिर्नाशनं,

नैकेन(?) सुभटेन मोहदृपतिर्जिग्ये जगत्कण्ठकः ॥ २६ ॥

§ २४. एकदा नृपो घृतपुराणधन् त्यक्त्वा उत्थाय पौषागारमगमत् । प्रभुं पप्रच्छ—'भगवन् ! श्रावकाणां घृतपुरा मोक्षं युज्यन्ते ?' । गुरुराह—'वणिजां युज्यन्ते, क्षत्रियाणां न; तैस्तु तेषां [मांस]विकल्पः स्यात्' । तदा नृप आह—'मम गुरवः कलिकालसर्वज्ञाः' ।

§ २५. एकदा राजपुरुषैर्देवो विज्ञतः—'देव ! साधर्मिकवात्सल्यार्थमागच्छसु क्षीरेषु पूतरका दृश्यन्ते' । राज्ञा गुरवः पृष्टास्तैरुक्तम्—'करमीक्षीरे गोक्षीरे चैकत्र मिलिते पूतरकाः स्युः' । 'कथम्?', 'यथा अकुलघाणके धीअ-यद्यौ(?) इक्षुपीडने मण्डूका दृश्यन्ते' । पृष्टा दुग्धानेतारः । तैरुक्तम्—'देव ! करमीमपाकृत्य गौ[ः] दुग्धा । ततः स्पृष्टास्पृष्टा पूतरकाः ।

§ २६. अमारुरुद्धोपणं चकार । सारिं यो मारयति स द्राम ५ दण्ड्यते । पञ्चको यस्य द्वारे दृश्यते स २५ द्राम.....दण्ड्यते ।

कर्णाटे गूर्जेरे लाटे सुराष्ट्रे कच्छ-सैन्यधे ।

उच्चायां चैव मंभेयां मारवे मालवे पुनः ॥ २७ ॥

कौङ्कणे च महाराष्ट्रे कीरे जालिन्धरे पुनः ।

सर्पादिलक्षे मेवाहे योगिन्यां काशिदेशके ॥ २८ ॥

जन्तूनामभयं सप्तव्यसनानां निषेधनम् ।

वादनं न्यापघण्टाघा रुदतीधनचर्जनम् ॥ २९ ॥

॥ २७. एकदा चाराणस्यां श्रीकुमारपालदेवश्चित्रकैः पदे सिंहासनस्य जैत्रयन्त्ररूपं योजितकरसंपुटमग्रे स्वरूपम्, उपरि काव्यश्लोकयुक्तमग्रेषीत् । तत्र प्रथानैर्नृपस पदो दर्शितः । 'किमिदम् ?' काव्यं वाचितम्—

श्रीजैत्रचन्द्रं प्रणिपत्य भूपं, विज्ञापयत्येष कुमारपालः ।

एकादशानां सुरि य[श्च] मुख्यो विष्णुस्तदंशाः परिरक्षणीयाः ॥ ३० ॥

विष्णुः शूकररूपेण छागरूपेण पणमुखः ।

सुनयो मृगरूपेण चरन्ति जगतीतले ॥ ३१ ॥

तदोक्तं गृहेण—'मय्यं ज्ञापितः' । गङ्गातटे जालन्येकत्र कृत्वा लक्ष ९ ज्वालयामास । तत्र जीवदया उद्बुध ।

कुङ्कुणविजेतु-भट-अम्बडवृत्तम् ।

- ॥ २८. अन्यदा कुङ्कुणे जालं पतन्तं श्रुत्वा महिषवण(पा)धिपतिं मल्लिकार्जुनं प्रति दूतं प्राहिणोत्—'तथा विधेय यथा जालं न पतति तव देशे' । तेन विज्ञापितम्—'यदावयोरेष पणः—कुङ्कुणाधिपतिर्गुर्वरानाधिपतेः स्वगि-
कायां पनाणि पूरयति । तत् करोमि, अर्थयत् अधिकं न जाने । अत्र जना मत्स्य-गोसरताः प्रायः, अन्नदौःस्थ्यात्' । श्रीकुमारपालेन कयापितम्—'यदन्नं तथा प्रक्षि(मेपयि)न्वे यथा यत्तवार्यो भवति' । तेनोक्तम्—'सर्वथा नैतत्' । इतः श्रीकुमारपालदेवः कुङ्कुः सन् प्राह—'को भीटकं मल्लिकार्जुन[स्वो]परि गृहीत्स(गृहीच्य)ति' इति । श्रीबाह्मदेवभ्रात्राऽम्बडेन भीटकं गृहीतम् । भीटककेन चर्चितः । तेन मार्गे पाटी रुद्धा । तत्र कटकं हतप्रहृतं
॥ जातम् । अम्बडो निवृत्तः । कुण्यगुह्यारः कुण्यारः कुण्यगुह्योदरः पत्तने बाधे स्थितः । नृपं नन्तुं न याति । नृपेनो(नो)परिस्थितेन गुह्योदरं दृष्टम् । दृष्टम्—'किमेतत् ?' । 'अय(म्प)डोचारकः' । इतः सूर्यास्ते अम्बडो दारिकया प्रविश्य नृपं पाश्चात्ये नत्वा दृष्टौ स्थितः । 'अग्रे एही'ति नृपेके, 'देव ! मया स्वस्वामिनः करलिमा नीता, अतो रात्रौ समायातः । यद्युज्ज्वले स्वामि तदा दिने समागच्छामि' । इतो नृपो भीटकमादाय उक्तवान्—
'गृहीत' वोऽपि न गृह्णाति । तदा भजेनोक्तम्—'यदि रासभः प्रचण्डा(ण्ड)स्तदा तुरगेन कथमुपमीयते ? यद्यु-
॥ ज्वले [व]क्रन्तदा हंसेन कथं उपमीयते ? यदि काको मत्स्रदा कोकिलास्तर.....स्वात् ? यदि मिथुर्दाता स्वात् तदा वणिक्(गु) नृपप्रसादेऽपि क्षत्रियपौरुषान्वितः स्वात्—इत्युक्ते, अम्बडेनाऽऽगत्य भीटकं गृहीत्वम् । सम्प्रेरुक्तम्—'अग्रेऽपि कथं [कं] हत-विप्रहृतं कृतम्, शेषमपि तथा करिष्यते' । इतो अम्बडो नृपसमीपमागत्य जगौ—'तुरगाणां पक्षशतीमर्षय, वक्षवाराणां च' । स तान् गृहीत्वा उपरिषयेन हे[रकं] निक्षिप्य गतः । मल्लिकार्जुनं वेद्यायां स्थितं बध्नान् बाह्यन्तं प्राह—'भो ! शस्त्रं(स्त्रं) कुर्व' । अम्बडस्य बध्नात्तेन सुद्धा
॥ शिरोऽपातयत् । इतश्चारणेनोक्तम्—

अंयडु हृतउ वाणिअउ, मल्लिकार्जुन हृतउ राउ ।

पाटी मापउ यादिअउ, अउडिहि देविणु पाउ ॥ ३२ ॥

- शिरस्त्रित्वा बधिजालेः किशोरसप्तशतीः शेषतुरगाश्च, माण्डगार्ग, कोष्ठागार्ग, सेड्डाकं दन्तिनं, नवचडी हिरण(पय)स, चतुरलं कलशं, भटक ९ मौक्तिकानां, गृह्णाकोटिका[शायी], सहस्रकिरणताडकः पापघ्नयो हारः,
॥ माणिकउ पडेडउ, सयोगमिद्धि शिना—एवंविधं सर्वमादाय अम्बड[ः] पत्तने गतः । नृपः संमुखमाययौ । मल्लिकार्जुनशिरसा नृपपादावप्लव्यत् । नृपस्तुष्टः । अम्बडस्य लाडदेवासुप्ता ददौ । हस्ती दत्तः । कलशश्च मल्लिकार्जुनवपसूचकः सगुह्योदरे देयः ।

§ २९. इतो हस्तिनमधिरुद्ध अम्बडः स्वर्गं गतवान् । [वाग्]भटेदेवा(वो) नमस्कृतः ।.....
..... देवं नमस्कुरु । तथा कृते, कथितम्—‘इयन्ति दिनानि राजपुनस्त्वमभूः, अधुना व्यापारी
जातः । श्रीहेमस्त्रीन् कुलगुरुन् नमस्कृतं (स्करोतु) । पौषभागारे गतः । गुरवो नमस्कृताः । तैस्तु धर्मलाभो
न दत्तः । आशीर्वादोऽस्तु । गृहे गत्वा उक्तम्—‘अहं पौषभागारे प्रहितः, धर्मलाभस्यापि संदेहः’ । चाम्भट-
देवेन शुरु उक्ताः । तैरुक्तम्—‘भृगुकच्छे गतः कथं प्रासादमुद्धरिष्य(ष्य)ति श्रीमुनिसुव्रतस्य ?, अनेकानन्या-
यान् विधास्यति’ । मन्त्रिणा [तस्य] अग्रे उक्तम्—‘मम गुरव उद्धृते प्रासादे दृष्टाः’ । ‘द्विवेलं उद्धृते भोक्ष्ये, परं
मम भूर्जं विना न वक्तव्यम्’ । चलिता भृगुपुरे गतः । प्रवेशे जाते मुंच(मन्त्र)मुपविष्टः ।

§ ३०. इतो देवीपूज(जि)का योगिनीमिरन्विता समेता । अनग्नुरित्या समीपे [समे]त्य विवेश । अम्बडेन
कूर्पराहता मन्त्रकाद् बहिः पपात । मृतमृता । कर्मस्थायः प्रारब्धः वर्षेसणं (ण सं) पूर्णः । शिलाकोटिघटितः
प्रासादो जातः । राणकोदयनस्य मनोरथश्च [सिद्धः] । अम्बडे[न] श्रीपत्तने एका विज्ञप्तिः श्रीकुमारदेवस्य, “
एका गुरुणाम्, एका चाम्भटदेवस्य, एका श्रीसंधस्य—एवं ४ प्रहिताः । चाम्भटेन श्रीगुरुणां पुरतो
विज्ञप्तिः[ः] गुक्ता । ‘इदं किम्?’ । ‘अम्बडस्य विज्ञप्तिः’ । ‘वर्षं गतस्याऽऽसीत्, अद्य का विज्ञप्तिः?’ । ‘विलो-
कयत’ । प्रतिष्ठो(ष्ठो)परि आकारणं दृष्टम् । ‘मन्त्रिन् ! एतत् सत्यम् ? । ‘विज्ञप्तिः कथयति’ । ‘तर्हि चल्पताम्’ ।
नृपो गुरुभिः सह प्राचालीत् ।

इतोऽर्द्धमार्गे जनः संमुख्य(ख)माययौ—यदम्बडो न शक्नोति । गुरवः संघं विमुख्य भृगुपुरे गताः । “
प्रक्षीणधातुरम्बडो दृष्टः । देवीप्रासादे गत्वा ध्याने निविष्टाः । इतो मुख्यपूजिकोदेर उदरवादिर्जात । सा
कोकृत्यते । परिचार्यः समागत्य प्रमुमु(भू)बुः—‘अस्माकं स्वामिनी मुच्यन्ते(ताम्) । ‘तथाऽम्बडोऽपि विमुख्य-
ताम्’ । ‘स सकलो जा(ज)गद्यः, पीतश्च’ । ‘तद्धोपाऽपि मृ(जि)यताम्, जीवन्ती किं करोति ? एक एव सार्धोऽस्तु’ ।
साऽत्यर्थं पीडिता प्रभूतेत्यावदत्—‘प्र(प्रा)सादं विधाय मां मुञ्चत’ । ‘अम्बडं मुञ्च’ । ‘तरु(स्त?)वेष्टितं कृत्वा
घृतकुम्भ्यां प्रक्षिपत । यदेति वक्ति—ममाऽप(र?)तिर्मां कर्षत । ततः कृष्ट्वा खानं कार्यम् । यदा [स] “
जल्पिष्यते तदा त्वमपि सजा भविष्यसि’ । दिनत्रयान्तेऽम्बडः सज्जो जातः । साऽपि च ।

इतः श्रीसंधान्वितो नृपः पादमवधारितः । गुरुभिः साकमम्बडः संमुखो(खं) ययौ । अम्बडेन दत्तकरा
शुरुवः प्रदक्षिणां यच्छन्ति । प्रासादं तुङ्गमालोक्य शुरुभिरुक्तम्—‘मया दे[व]-गुरुं विना कोऽपि न स्तुतः; परं
तव कीर्त्तनेन किञ्चित् वक्षा(क्ष्या)मः’ । ‘आदिशत’—

किं कृतेन न यद्य त्वं [यद्य]त्वं किमसौ कलिः ।

कलौ चेत् भवतो जन्मि(न्म) कलिरस्तु कृतेन किम् ॥ ३३ ॥

प्रतिष्ठा जाता । आरानिकोत्तारणाय नृपो विज्ञप्तः । ‘त्वमेवोत्तारय’ । चाम्भटेनाप्यनुमतः । कर्तुमुद्यतः ।
नृपेण शृङ्खलं स्वकण्ठादुत्तार्याम्बडगले क्षिप्तम् । तेन याचकानां पठतां गृहसारां दत्तम् । द्वारमद्वयं तस्मिन्
शृङ्खले दत्ते नृपेणोक्तम्—‘उत्तारय’ । तथाकृते अम्बडेन पृष्टम्—‘देव ! किमुत्सुका जाताः ? । ‘मया ज्ञातम्,
भवान् जीवमपि दास्यसि; मम त्वया बहुकार्यमस्ति’ । संधार्चादिषु जातेषु पुनः संघः पत्तनं प्राप्तः । तत्र “
चैत्यखानके तं ९ धडीसुवर्णस्य चतुरस्रं कलशं ददौ ।

*

§ ३१. अथैकदा नृपः सेवाऽऽयातं महिष्काञ्चनसुतं प्राह—‘पापक्षयादिरत्नपञ्चकस्य उत्पत्तिं वद’ । देव !
महिष्काञ्चनानादेकविंशतितमः पूर्वजो धवलाञ्जुनः । तस्य पञ्चदश प्रिया आसन् । एका नेरन्ध्रसुता खड्गेन

§ २७. एकदा वाराणस्यां श्रीकुमारपालदेवधिनकरैः पटे सिंहासनस्य जैत्रघनद्रूपं योजितकरसंपुटमग्रे स्वरूपम्, उपरि काव्यलोकमुक्तमपैषीत् । तत्र प्रथमैर्नृपस्य पटो दर्शितः । 'किमिदम् ?' । काव्यं वाचितम्—

श्रीजैत्रचन्द्रं प्रणिपत्य भूपं, विज्ञापयत्येष कुमारपालः ।

एकादशानां धुरि च[क्ष] मुख्यो विष्णुस्तदंशाः परिरक्षणीयाः ॥ ३० ॥

विष्णुः शूकररूपेण छागरूपेण पद्ममुखः ।

मुनयो मृगरूपेण चरन्ति जगतीतले ॥ ३१ ॥

तदोक्तं नृपेण—'भयं ज्ञापितम्' । गङ्गातीटे जालान्येकत्र कृत्वा लक्ष ९ ज्वालयामास । तत्र जीवदया उद्गृह्य ।

*

कुङ्कुणविजेतु-भट-अम्बडवृत्तम् ।

- § २८. अन्यदा कुङ्कुणे जालं पतत् श्रुत्वा महिरावण(णो)धिपतिं मल्लिकार्जुनं प्रति दूतं प्राहिणोत्—'तथा विधेयं यथा जालं न पतति तत्र देशे' । तेन विज्ञापितम्—'यदावयोरेष पणः—कुङ्कुणाधिपतिर्गजैरात्राधिपतेः स्वमिकायां पत्राणि पूरयति । तत् करोमि, अन्यत् अधिकं न जाने । अत्र जना मत्स्य-मांसरताः प्रायः, अन्नदौःस्थ्यात्' । श्रीकुमारपालेन कथापितम्—'यदन्नं तथा प्रक्षि(प्रपि)ज्ये यथा यत्तवाधौ भवति' । तेनोक्तम्—'सर्वथा नैतत्' । इतः श्रीकुमारपालदेवः कुद्धः सन् प्राह—'को बीटकं मल्लिकार्जुनसो[परि] गृहीत्स्य(गृहीष्य)ति' इति । श्रीबाहूदेवगङ्गाज्येन बीटकं गृहीतम् । श्रौडकटकेन चतितः । तेन मार्गं पाटी रुद्धा । तत्र कटकं हतप्रहतं जातम् । अम्बडो निवृत्तः । कृष्णशृङ्गारः कृष्णाश्वः कृष्णगुप्तोदरः पत्तने पादौ स्थितः । नृपं नन्तु न याति । नृपेनो(णो)परिस्थितेन गुप्तोदरं दृष्टम् । दृष्टम्—'किमेतत् ?' । 'अयम्पि'दोचारकः' । इतः सूर्यास्ते अम्बडो द्वारिकया प्रविश्य नृपं पादासे नत्वा द्रष्टुं स्थितः । 'अग्रे एही'ति नृपेके, 'देव ! मया स्वस्वामिनः कालिमा नीता, अतो रात्रौ समायातः । यद्यम्बडो मयामि तदा दिने समागम्यामि' । इतो नृपो बीटकमादाय उक्तवान्—'गृहीत' कोऽपि न गृह्णाति । तदा महेनोक्तम्—'यदि रासमः प्रचण्डा(ण्ड)स्त्रदा तुरगेन कथमुपमीयते ?' यद्युज्ज्वलो [च]कस्तदा हंसेन कथं उपमीयते ? यदि काको मयस्तदा कोकिलास्तर.....स्यात् ? यदि मिश्रुर्दाता स्यात् तदा वणिक(श्) नृपप्रसादेऽपि क्षत्रियपौरुषान्वितः स्यात्—इत्युक्ते, अम्बडेनाऽऽगत्य बीटकं गृहीतम् । सम्येकम्—'अग्रेऽपि कथं' इत-विप्रहतं कृतम्, शेषमपि तथा करिष्यते' । इतो अम्बडो नृपसमीपमागत्य जगौ—'तुरगाणां पश्यतीमर्षय, अश्ववाराणां च' । स तान् गृहीत्वा उपरिष्येन हे[रकं] निक्षिप्य गतः । मल्लिकार्जुनं वेद्यायां स्थितं अश्वान् वाहयन्तं प्राह—'मो ! शस्त्रं(ण्डं) कुर्व' । अम्बडस्तं अह्नाहेन सुदृष्टं शिरोऽपातयत् । इतश्चारेणोक्तम्—

अंबडु हंतउ चाणिअउ, मल्लिकार्जुन हंतउ राउ ।

पादौ माथउ वादिअउं, अउदिहि देविणु पाउ ॥ ३२ ॥

- शिररिखत्वा वदिआठेः किशोरसप्तशतीः शेषतुरङ्गाश्च, भाण्डागारं, कोष्ठागारं, सेडुअकं दन्तिनं, नवषडी हिरण(ण्य)स, चतुरस्रं कलश, मूटक ९ मौक्तिकानां, गृध्राकोटिका[शय्यी], सहस्रकिरणताडकः पापक्षयो हारः, माणिकउ पङ्केडउ, संयोगसिद्धि चित्रा—एवंविधं सर्वमादाय अम्बडः[ऽ] पत्तनं गतः । नृपः समुखमाश्रयौ । मल्लिकार्जुनशिरसा नृपपादावपूजयत् । नृपस्तुष्टः । अम्बडस्य लाडदेवशुभ्रां ददौ । हस्तौ दत्तः । कलशश्च मल्लिकार्जुनजयसूचकः स्वगुप्तोदरे देयः ।

§ २९. इतो हस्तिनमधिरुद्ध अम्बडः स्वगृहं गतवान् । [वाग्]भटदेवा(वो) नमस्कृतः । ..... देवं नमस्कुरु । तथा कृते, कथितम्—‘इयन्ति दिनानि राजपुत्रस्त्वमभू, अधुना व्यापारी जातः । श्रीहेमसूरीन् कुलगुरुन् नमस्कारउं (स्कोतु) । पौषधामोरे गतः । गुरवो नमस्कृताः । तैस्तु धर्मलाभो न दत्तः । आशीर्वादोऽस्तु । गृहे गत्वा उक्तम्—‘अहं पौषधामोरे प्रह्वितः, धर्मलाभस्यापि संदेहः’ । वाग्भट-देवेन गुरव उक्ताः । तैरुक्तम्—‘भृगुकच्छे गतः कथं प्रासादमुद्धरिष्य(व्य)ति श्रीमुनिसुव्रतस्य ? अनेकानन्या-यान् विधास्यति’ । मन्त्रिणा [तस्य] श्रेष्ठ उक्तम्—‘मम गुरव उद्धृते प्रासादे ह्यष्टाः’ । ‘द्विवेलं उद्धृते मोक्ष्ये, परं मम भूर्जं विना न वक्तव्यम्’ । चलिता भृगुपुरे गतः । प्रवेशे जाते गुंच(मन्त्र)मुपविष्टः ।

§ ३०. इतो देवीपूज(जि)का योगिनीभिरन्विता समेता । अनम्युत्थिता समीपे [समे]ल्य विवेश । अम्बडेन कूर्पराहता मन्त्रकाद् बहिः पपात । श्रुतमृता । कर्मस्थायः प्रारब्धः वर्षेसणं (ण सं) पूर्णः । शिलाकोटिघटितः प्रासादो जातः । राणकोदयनस्य मनोरथश्च [सिद्धः] । अम्बडे[न] श्रीपत्तने एका विज्ञप्तिः श्रीकुमारदेवस्य, “एका गुरुणाम्, एका वाग्भटदेवस्य, एका श्रीसंघस्य—एवं ४ प्रहिताः । वाग्भटेन श्रीगुरुणां पुरतो विज्ञप्तिः[ः] मुक्ता । ‘इदं किम्?’ । ‘अम्बडस्य विज्ञप्तिः’ । ‘वर्षं गतसाऽऽसीत्, अद्य का विज्ञप्तिः?’ । ‘विले-कयत’ । प्रतिष्ठो(ष्ठो)परि आकारणं दृष्टम् । ‘मन्त्रिन् । एतत् सत्यम् ? । ‘विज्ञप्तिः कथयति’ । ‘तर्हि चत्पताम्’ । नृपो गुरुभिः सह प्राचालीत् ।

इतोऽर्द्धमार्गे जनः संमुख्य(ख)माययौ—यदम्बडो न शक्नोति । गुरवः संघं विमुख्य भृगुपुरे गताः । “प्रक्षीणधातुरम्बडो दृष्टः । देवीप्रासादे गत्वा ध्याने निविष्टाः । इतो मुख्यपूजिकोदरे उदरवाटिर्जाता । सा कोकूयते । परिचार्यः समागत्य प्रभुमु(मू)चुः—‘अस्माकं स्वामिनी मुच्यन्ते(ताम्) । ‘तथाऽम्बडोऽपि विमुख्य-ताम्’ । ‘स सकलो जा(ज)ग्धः, पीतश्च’ । ‘तर्ह्येषाऽपि मृ(म्रि)यताम्, जीवन्ती किं करोति ? एक एव सायोजस्तु’ । साऽल्यर्थं पीडिता प्रमूनेत्यावदत्—‘प्र(प्रा)सादं विधाय मां मुञ्चत’ । ‘अम्बडं मुञ्च’ । ‘तरु(स्त)वेष्टितं कृत्वा श्रुतकुम्भ्यां प्रक्षिपत । यदेति वक्ति—ममाऽप(र)तिर्मां कर्पत । ततः कृष्ट्वा खानं कार्यम् । यदा [स]” जल्पिष्यते तदा त्वमपि सञ्जा भविष्यसि’ । दिनत्रयान्तेऽम्बडः सञ्जो जातः । साऽपि च ।

इतः श्रीसंचान्वितो नृपः पादमवधारितः । गुरुभिः साकमम्बडः संमुखो(खं) ययौ । अम्बडेन दत्तकरा गुरवः प्रदक्षिणां यच्छन्ति । प्रासादं तुङ्गमालोक्य गुरुगिरुक्तम्—‘मया दे[व]-गुरुं विना कोऽपि न स्तुतः; परं तव श्रीचनेन किञ्चित् वक्ष्या(क्ष्या)मः’ । ‘आदिशत’—

किं कृतेन न यत्र त्वं [यत्र]त्वं किमसौ कलिः ।

कलौ चेत् भवतो जन्मि(न्म) कलिरस्तु कृतेन किम् ॥ ३३ ॥

प्रतिष्ठा जाता । आरानिकोत्तारणाय नृपो विज्ञप्तः । ‘स्वमेवोत्तारय’ । वाग्भटेनाप्यनुमतः । कर्तुमुद्यतः । नृपेण शृङ्खलं स्वकण्ठादुत्तार्याम्बडगले क्षिप्तम् । तेन याचकानां पठतां गृहसारं दत्तम् । द्वारमद्वयं तस्मिन् शृङ्खले दत्ते नृपेणोक्तम्—‘उत्तारय’ । तथाकृते अम्बडेन पृष्टम्—‘देव ! किमुत्सुका जाताः ?’ । ‘मया ज्ञातम्, भवान् जीवमपि दास्यसि; मम त्वया बहुकार्यमस्ति’ । संधार्चादिषु जातेषु पुनः संधः पत्तनं प्राप्तः । तत्र “चैसवलानके तं ९ षडीसुवर्णस्य चतुरस्रं कलशं ददौ ।

*

§ ३१. अथैकदा नृपः सेनाऽऽयातं मल्लिकार्जुनमुतं ग्राह—‘पापक्षयादिरत्नपञ्चकस्य उत्पत्तिं वद’ । ‘देव ! मल्लिकार्जुनोदकविंशतितमः पूर्वजो घचलार्जुनः । तस्य पञ्चदश प्रिया आसन् । एका नरेन्द्रसुता खेदेन

परिणीता । [तं] आनीय पन्दी(न्दि)वत् मुक्ता । नृपस्त्वं चेत्सीव न । शेषा मान्यतमाः । सा तु दैवमेव उपाठमते स्त । अन्यदा पुरे काचित् परित्राजिकाऽऽगता । सा चेदीनि(भी) राज्ञीसकाशमानीता । तयोक्तम्-
'किं वेत्सि ?' । साऽऽह-

दंसेमि तं पि सुणं(ससिणं) चतुहावह्रं, पंमेमि तस्स वि रविस्स रहं नहद्धे ।

आणेमि सवसुरसिद्धगणं गणाओ, तं नत्थि भूमिचलए मह जं न सज्जं ॥ ३४ ॥

प्रसीद, मम पतिं वसी(शी)कुर्व । तथा करे सर्पया वानि(जपि)त्वाऽर्पिताः । यथा तथा नृपस्य [भोजन]मन्ये देयाः । श्राकं कृत्वा शिप्रां भृत्वा चेत्युक्ता- 'भोजनावसरोऽस्ति देवस्य नीत्वा पविष्यथ' । सा गृह्णारं कर्तुं गता ।

देव्या चिन्तितम्- 'न ज्ञायते कदाचिदेवा वैरिणा प्रदिता सा[त्], तदा मे पनिमारिकायाः का गतिः स्याद्' इति मत्वा अपोगवाक्षस्य समुद्रस्त्रय शिप्रां डाळा(ल)यामास । चेदी उक्ता- 'तिष्ठतु' । सा काकरोत्पपात(?) । इतस्तेन

॥ वशीकृतः समुद्रो नृपस्य कृत्वा राज्ञी आधातः । स देव्या नृपवदुपचरितः, नित्यमेति । इतो देवी सगर्माऽभूत् ।

चेदी ग्राहिणोत्- 'देव ! सीमन्तोन्नयनाय सुहृत्वं अस्मत्सामिन्या गणाययत' । नृप आह- 'का त्वम् ? का तव स्वामिनी ? अहं नामापि तस्या न जाने । कस्य सुता ? कदा परिणीता ? । तथा [यदकृत्]त्वं कृतम् । मम किमुच्यते ?' । साऽऽगत्य देवी प्राह । तयोक्तम्- 'समये ज्ञासते' । इतः पुनो जातः । सुतकशुद्धेरनन्तरं पाल-
मादाय प्रतोलीमेलोपनिष्ठा- 'मम शुद्धिं यच्छत । जातायां पालः स्नानं गृहीष्यति' । नृपेणेत्तम्- 'मम

॥ साराऽपि न अभुता । खन्नेन परिणीता भुता, परं दृष्टाऽपि न । पुत्रस्य का वार्ता ? । प्रधानानन्तरेषीत्- 'एतत् मम न दूषणम्, तव, मया न सोह[ष्य]म्' । सा न मन्यते । पट्टाङ्गी प्रदिता । स्त्री श्रीमणितेन परिच्छिद्यते । सा

एत्यावादीत्- 'किमिदमारब्धम् ?' । तयोक्तम्- 'तव कुले इदं घटते, मम तु न' । नृप[ः] स्वयमेव प्राह- 'तव भगमाधुना दर्शनं न, पुनस्य का कथा ? उल्लीयताम्' । 'देव ! सर्वया न, मा(श)र्त्तापि दिव्यं विना वाच्या । प्रधानैर्दिव्यं दत्तम् । राज्ञी सुतमादाय पहिर्यौ, पौरसहितो नृपश्च । तत्र लोहमयी नीम, तस्यां समधिरोष्य दिव्य-

॥ कर्त्ता क्षिप्यते । शुद्धे तरणि, अशुद्धे मुडति । सा राज्ञी इतिकामा आवणिकामकर्षीत् ।

आदित्य-चन्द्रावने(न्द्रावनिलो ?) यमश्च, चोर्भूमिरापो हृदयं मनश्च ।

अहश्च रात्रिश्च उभये(भेष) सन्ध्ये, धर्मो हि जानाति नरस्य वृत्तम् ॥ ३५ ॥

इत्युक्त्वा नावमधिरुह । सपुत्रापि मुडिता । लोकः कलकलं यावत् करोति, तावद्भावमधिरुहा देवी स-

गृह्णारा, [गृह्णार] कोटिसाटीपरिदधाना, सहस्रकिरणताडं काम्यामलङ्कृतकपोला, पापक्षयेन हारेण विराजमानवक्षः-

॥ स्वला, माणिक्यपटेनाच्छादितवाला, संयोगसिद्धिशिप्राकरा सर्वैरपि दृ(ष्ट)या । शुद्धताऽऽल्लाप । नृपेण मन्ये प्रवेक्षिता । नृपो राज्ञी तदस्मिन् इपाय । तयोपचरितः पृष्ठवान्- 'अहं सर्वथा न जाने, वं(त्वं) तु सत्तेव, या समुद्रेण शोषिता' । इतः समुद्रेदेवेन प्रत्यक्षीभूय आदितोऽपि स्वरूपमुक्तम्- 'नासा अपराधः' । नृपेण सुतस्य

पालधवल इति नाम दत्तम् । सा राज्ञी पट्टराज्ञी कृता । एतामि [रत्नानि तयैव समर्पितानीति] ।

*

कुमारपालनिवारित-मृतधनाहरणवर्णनम् ।

॥ ३६२. अर्थकदा नृपो भृगुपुत्रो भृगुयुक्च्छं गतः । तत्र काश्चित् श्रेष्ठे अपुनः प्रवहणमापिच्छ परद्विं गतः ।

इतो वार्त्ता विनष्टस्य जाता । राजा(ज)पुस्यैर्यहं रुद्धम् । तस्यत्री सपरिवारा विडपितुं प्रवृत्ता । नृपः कोलाहलमाकर्ण्य

वण्टं प्रे(क्ष्य)य्य वृष्टं ज्ञात्वा प्रातः स्व[य] त[त्] एव एहे गतः । तस्यश्रीमाह्वयाऽऽह- 'तव प्रियो यथेति तदा मन्यम् ।

नैति तदा गृहसंरं मुदृक्ष्व'- इत्युक्त्वा तो सघोष्य श्रीपञ्चने गतः । पौषधामारमगल्य प्रभुं पश्यच्छ- 'प्रभो !

पुत्राः कियन्तः ?' । तैरुक्तम्- '११' ।

औरसः क्षेत्रजश्चैव पुत्रिकापुत्र एव च ।

दत्तः श्रीतः कृत्रिमश्च तथाऽन्यौ कुण्ड-गोलकौ ॥ ३६ ॥

कानीनो नवमः पुत्रो दशमो भ्रातृजस्तथा ।

एकादशो भवेत् पुत्रो धनग्राही महीपतिः ॥ ३७ ॥

यस्तस्य षट्कं गृह्णा(ह्ना)ति लक्षपत्रकं यावत् तस्य; ऊर्द्ध्वं नृपस्य' । 'भगवन् ! मया क्रियता पुत्रेण ' भाव्यम् ? अतो मृतद्रव्यस्य नियमोऽस्तु' । तदा प्रमुणोक्तम्—

अपुत्राणां धनं गृह्णन् पुत्रो भवति पार्थिवः ।

त्वं तु सन्तोषतो मुञ्चन् सत्वं राजपितामहः ॥ ३८ ॥

ततः 'शृतस्वमोक्ते'ति नाम प्रश्ने ।

सिरिभरहनिवाओ जं [न] केणावि मुक्कं रुअइमयधणं जो जं च पावाण मूळं ।

निअजणवयसीमं बारए जो अ जूअप्पमुहवसणचक्कं सो वरो मज्झ होउ ॥ ३९ ॥

इति धर्मनरेन्द्रसुताया [अ]हिंसाया वाक्यम् । इति हिंसायाः—

श्रीमन्नन्तकतात ! तात तनये हिंसे विहस्ताऽस्ति किं

किं त्वं वेत्सि सुखान् स्वकीयदुहितुर्वैषम्यदुःखं न हि ।

मय्युत्तीर्णमनाः कुमारनृपतिस्तां जीवरक्षां व्यधात्

संसक्तः करुणास्त्रियां खविपयान्निर्वासयामास माम् ॥ ४० ॥

पूर्वं धीरजिनेश्वरे भगवति प्रख्याति धर्मं स्वयं

प्रज्ञावत्यभयेऽपि मस्त्रिणि न यां कर्तुं क्षमः श्रेणिकः ।

अक्लेशेन कुमारपालनृपतिस्तां जीवरक्षां व्यधात्

यस्या सा[च] वचः सुधांशुपरमः श्रीहेमचन्द्रो गुरुः ॥ ४१ ॥

.....

कस्याऽसौ विदितो न गूर्जरपतिः श्रीसिद्धराजादनु ॥ ४२ ॥

—इति कविभिः स्तूयमानो राज्यं करोति स्म ।

इतः केनायुक्तम्—देव ! स भृशुकच्छे श्रेष्ठी समायातः । नृपेणाहूय व्यतिकरं पृष्टः । स आह—
'देव ! वाहनाने(न्ये)कपर्वतान्तराले पतितानि । तत्र वायुप्रचारो न । व्याकुलीभूतो जनः । निर्यामिकेणा(न) ॥
उक्तम्—'योऽत्र पर्वतेऽधिरुक्ष भारण्डपादे स्वं बद्ध्वा रात्रौ तिष्ठति, प्रातस्ते उड्डीय पञ्चशैले द्वीपे यान्ति । तत्र गतो भारण्डानुड्डापयति । तेषां पक्षि(क्ष)वातेन वाहनानि चलन्ति । मार्गं लभन्ते' । ततः श्रेष्ठी वणिक्पुत्रान् मुक्कलाप्य जनानामुपकाराय पञ्चशैले गतः । तत्र पक्षि[ण उ]ड्वापितानि(पिताः) । ततः श्रेष्ठी पञ्चशैलाधिपति-
वा(ना) उत्सन्नकरुणातिरेकेण वाहनिकानां तटस्थानां मेलितः । नृपेण श्रुत्वा सत्कृत्य प्रहितः ॥ छ ॥

*

कुमारपालकृतायास्तीर्थयात्राया वर्णनम् ।

§ ३३. अथैकदा [नृ]पेण गुरवोऽभिहिताः । .....यात्रायै गृहार्चमवलोकितम् । महदुत्सवेन प्रस्थान(नं) कृतम् । सर्वत्र कुङ्कुमपु(प)व्यः प्रहिताः ।

चाहनौपधि-पायेयसहाय(यं) वृषभादिकम् ।

यत् यस्य नास्ति तत् तस्मै नृपः सर्वं प्रदास्यति ॥ ४३ ॥

इतश्चरितरागलोक्तम्—‘देव ! आहलदेवशीयः कर्णो लक्ष्मिष्टु(रि)भि[रि]खानां गजानां चतुर्दशभिः श्वैः, विंशतिरक्षपत्त(स्य)न्वितो गूर्जरात्रौ उपर्येति’ । तत् श्रुत्वा नृपो व्याकुलः सन् प्रमुखाह—‘ममवन् ! अन्तरायमिव बुध्यते । यानां क्रियते वा परचक्रसंमुखं गम्यते । इयं कथं स्यात् ?’ । ‘देव ! स्वस्वैर्मान्यम् ।

श्रेयांसि बहुविधानि भवन्ति महतामपि ।

अश्रेयसि स(प्र)वृत्तानां कापि यान्ति विनायकाः ॥ ४४ ॥

परमेश्वरप्रसादात् सर्वं [भव्यं] भविष्यति । विपादो न विधेयः’ । इतस्त्वनिश्चित(‘व्यस्तिसत्’)मे दिने निवृत्तिरिष्यति । .....उच्यते २५ मे दिने नृपो राजपाट्यो(ट्यै) चचात् । अश्वेनापहतो प्रबन् वटस्य तरोरधो गतः । वेगवशात् गृह्णन् शाखायां उत्सल्य लग्नम् । गले पासकः समायातः, तुरगो गतः । नृपान्वे-
पका [व]धमादाय गताः । नृपे मृते शाखया भ्रमया नृपो भूमौ भगत् । इतः श्रीकुमारपालदेवचर आखेटिक-
रूपेण नृपं पतितं गरुडो हारकुण्डलकान्त्वा व्यासं दृष्ट्वा भीत इव समीपमायातः । सकुण्डलं नृपसि(स्य) शिर-
विद्धत्वा आमरणान्यादाय, स्थाने स्थाने मुकैरथैः, निर्णीते दिने नृपमेल वर्द्धापयामास । नृपेण पारितोषिकं दत्तम् । नृपशिरसः संस्कारं कृत्वा महदुत्सवेन यात्रां चक्रे ।

॥ ३४. तथा एकदा आनाकः सपादलक्षधाधिपतिः शाकंभरपुनि(शाकंभरिपुनि)वासी श्रीकुमारपाल-
देवमग्निनीपतिः । पत्न्या सह श्रीडन् सारैस्तासां मारिमुचरति । इतः श्रीमेमलदेवया पत्तने नृपाय ज्ञापितम्—
यदसौ सारीणां मारिं कथयति इति च वदति—‘तव घनोरेपाजनिष्ठ, मम तु इष्टैव । वरं मे वैधव्यमप्यस्तु, परं
[इदं व]चः सोढुं नोत्सहे’ । राजा कटकमादाय चलिताः । कथापितम्—‘यदस्य जिह्वां पाश्वाले कर्षयामि’ । इतः
श्रीआनाकोऽपि गुडहापुरे सपादलक्षसीमायां संमुखः समायातः । तत्र सुदे जायमाने श्रीकुमारपालः
॥ सगजान् कलहपञ्चाननादुत्सुख आना[कि]गजे गत्वा तं जयाभिः (ज्याभिः ?) कृष्ट्वा बधन्व । पश्चात्
सहाऽऽयाताः श्रीदेवसूरयः, हेमाचार्याश्च विज्ञप्ताः—‘मम प्रतिज्ञा जिह्वाकर्षणलक्षणा, अतः किं क्रियते ?’
गुरुभिरुक्तम्—‘देव ! एतन्न सुज्यते । तथा कुरु, यथा टोपी कारयित्वा तत्र पाश्वाले जिह्वां विधाय, कृष्ट्युक्त्वा
सुच्यताम्’ । तथा कृत्वा ‘पुनर्न वाच्यम्’—इत्युक्त्वा पुन(ना) राज्ये संस्थाप्य मुक्तः । तदा श्रीकुमारपालेन
तत्र देशे पाषाणमयान् पाणकान् दृष्ट्वा सर्वानपञ्चयत् । पद्यानिवृत्त्य स्वपुरं गतः । विश्वमल्लः द्राक्कुं(के)-
॥ मरीराज्यं करोति ।

॥ ३५. अत्र सिद्धराज्ञि दिवंगते गूर्जरात्राशासकतयः अजयमेरुदुर्गप्रत्यासत्ते पछिरापुरे गताः ।
श्रीविश्वमल्लेन गूर्जरा[त्रा]यां यान्ति पटकुल्यानि निपिद्वानि । गृह्णा(ह्वा)नि (?) स महादण्डेन दण्ड्यते ।

एकदा कोऽपि स्कन्धादिकः घष्ठेरे गतः । एकं श्वेतपट्टकं क्रीतं नलीप्रयोगेन पत्तने राजसदसि
नृपोपायने कृतम् । स्रुते ज्ञा[ते] माध्यागारिकस्यापितम् । मदेतत् वचनार्थे स्थाप्यम् । अस्माकं तनयस्य
॥ आहृदस्य न दर्शनीयम् । इतः प्रातर्वृत्ति(ती) राजपाट्यो निःसृतः । आहृदं प्रतीक्ष्यति । आहृदेन माण्डा-
सकायात् पयो याचितः । तेनोक्तम्—‘नृपादेशो नास्ति’ । ‘मम को नृपादेशः ?, समर्पय’ । श्रुत्वा प्रावृत्त्या-
गच्छन् नृपेन(ण) दृष्टः । सामन्तीरुक्तम्—‘वणिक्(र) नृपेन(ण) नादेशेपितो (?) नृपाऽऽज्यामपि न मन्यते’ ।
इतो न्यगमूखं नृपं दृष्ट्वा कुमारेणोक्तम्—‘देव ! मया तत् कृतं नास्ति येन तात कृष्णवदनः स्यात् । परं क्षीरो-
दकानामेवामप्रमिदितुः पीटकनसादं कुरु, यथा तेषां सुमिषः करोमि । नृपो न यच्छति । ‘मोक्षे मार्गे भूय’

ततो नृपेन(ण) षोडशहस्त २४, गज २४, लक्षपल(त्य)नितः प्रहितः । वीसलदेवनृपस्तु संमुखमाययौ । सीमायां चाहडेन भग्नः सन्, नष्टा गतः । इतश्चाहडेन गंत्र (तत्र) पञ्चविंशति पुराणि भग्नानि । वं(वे)रे ताम्रमयं दुर्गमादाय शालपतीनां शतसप्तकं ७ गृहीतम् । इतः भट्टेनोक्तम्—

जंगलउरुं जडहारुं जगिउं जङ्गपुरं नराणउं,
नयणवारुं नगगउरुं नयरुं नरवरुं जिह्वाणउं ।
सन्नपाडुं सरवारुं भग्ग सहंभरुं वग्गेरउं लाडणउं,
गो(पो?)करुं लोहुरुं वंड जिह्गरि वंवेरउं पीपलउरुं ॥
एकरुं मंडलकरुं मेडतउं जहोरि .....

वीसलह नारि बिलवई अवल लंकदाहु चाहड म करि ॥ ४५ ॥

एवं जयपताकामादाय निवृत्तः । पत्तने गतः । नृपः संमुखं समाययौ । तावद् दुकूलानि बहूकृतानि ॥ सन्ति । नृपेन(ण) 'राजघट्ट' इति विर(रु)दं दत्तम् ॥

§ ३६. अथैकदा पाउन्तारसुतश्चाहडो राज्यं त्याजितः सन्, कुमारदेवद्विष्टः सन् श्रीवीसलदेवाय संपाद[ल]क्षाधिपतये मिलित्वा पालीपुरे सकटकः स्थितः । इतः प्रधाना[न]ामग्रे रावा समायाः (प्याता) । तैरुक्तम्—'नृपः कास्ते ? । 'पौपघागारे' । प्रधावैरेल पृष्टे द्वारपालकः—'नृपस्य कोऽवसरः ?' । 'सामायिक-मस्ति' । एकेनाऽऽलोकितम्, गृहीतसामाह(यि)कं पट्टकोपविष्टमवलोक्य एकेनोक्तम्—'वृद्धिता गूर्जरात्रा, यस्या 15. [अ]यमधीशः । चिणहट्टिकवत्, पश्यताम्' । नृपेन(ण) श्रुतम् । पारिते [सामायिके] स्वरूपमुक्तम् । नृपेन(ण) दत्तः प्रहितः—'एषा पल्लिकाऽस्माकम्, भवता कयमाकान्ता ?' । संमुखं प्रेषितम्—'पल्ली द्रोऽस्तु; पत्तनमप्य-स्माकम्' । इतो नृपः समीकृत्य चलिः । पल्लीपरिसरे द्वयोर्मेलो जातः । इतश्चाहडेन दिगुणान् आसात् विधाय सैन्यं परावर्तितम् । ततः सन्नद्धे कटके कोऽप्युत्थापनिकां न करोति । इतो नृपेन(ण) कलह[प]ंचाननगजा-ऽऽहडेन आधारेण उक्तः—'रे ! त्वमपि परावर्तितः, यद् गजं न प्रेरयसि ?' । 'देव ! विश्वमल्लगजारूढ- 20. आहडो हक्कां करोति । तस्याः श्रुत्या गजो न कमते' । 'गजकर्णयोः पट्टं विदार्य क्षिप' । तथाकृते नृपस्त्वाह—'किं जनेन मारितेन, आवयोरेव [र]णोऽस्तु' । तथोक्ते चाहडः खड्गखेटकमादाय स्वगजस्य दन्तयोरगलं याव-ञ्चपगजे गमनाय चरणमुत्पाटयति तावदाधारेण गजः पश्चात् कृतः । चाहडेऽन्तरा पतिते गजेन चरणोऽदायि । स खण्डीभूतः । श्रीकुमारपालदेवस्तु गजं गत्वा वीसलस्य शिरश्चिच्छिदे । सकलमपि सैन्यं मिलितम् । उभयोरपि सैन्ययोः । इतश्चरणेनोक्तम्—

इक्कह पाली माटि वीसलखउ झगडगउ करइ ।
कुमारपाल रणहाटि को जाणंतउ बुहुहरइ ॥ ४६ ॥

इतः श्रीहेमाचार्यैरुक्तम्—

प्रस्तामेकामपि जरयितुं पल्लिकां नैव शक्तः,
शाकंभर्याः पतिरतितरारं कृत् प्रतापञ्चरार्चः ।
आज्ञाकाङ्क्षाविषयविमुखभ्वेदितोऽनेकधान्यै (?)—
जीवत्युर्व्यां यदि परमसौ लङ्घनाभ्यासवृत्त्या ॥ ४७ ॥

तत्र गणिं प्राकारंकराण्यं प्रासादस्य च विमुच्य स्वयं पत्तने ययौ ॥ छ ॥

§ ३७. एकदा वर्षाभिग्रहेषु जनेर्युद्धमाणेषु अनादिराउलखिपुरुषमठपः आसद्रामलक्ष २७ एव प्रभुं विजययामास ।

चतुर्मास्यामासीत्तव पदयुगं नाथ ! निकषा
 कषायप्रध्वंसाद् विकृतिपरिहारव्रतमिदम् ।
 पुनस्तवस्यां अद्भानिजचरणनिलोठितकले
 जलह्रिदैरैर्मुनितिलक ! धृतिर्भवतु मे ॥ ४८ ॥

१ § ३८. एकदा आभिगपुरोदितः प्रभृणां चरणयोर्वन्दनं न यच्छति, मदात् । राज्ञा द्रम्मलक्षयप्रासाद्
 बहिः कृत्वा पुरात्तिष्कशि(वि)तः । वर्षेयं ग्रान्त्वा पुनरायातः ! काव्यमेकं पत्रिकायां [आ]लिख्य पौषधामार-
 मायातः । नमस्कृत्य पत्रिकां दर्शिता, वाचिता—

ब्रह्मण्युत्पद्यमीजा फलितकिशालया प्राच्यबल्मीकपुत्रे
 व्यासे यद्दालपाला स्फुटरुचिररुचिर्नानशो कालिदासे ।

मौढा श्रीमुख-भोजप्रमुखनृपमुणे मुष्पिता देवसूरी
 आचार्यं हेमसूरी फलमिह जगृहे भारती[श्री]ल्लतेव ॥ ४९ ॥

वन्दनम्, प्रसादे.....सुक्तम् । पुनः स्वपदे सापितः ॥ छ ॥

१ § ३९. एकदा श्रीपत्तेन कांथडियोगी समायातः । स स्वल्पदर्शनकैरुक्तः—‘स्वेताम्बरैः पुरं व्यासम् ।
 नृपसदृशगोऽस्ति । यदि त्वाद्यः कल(ला)वान् काविदपूर्वा कलां दर्शयति तदा मार्गमयेति’ । ‘स्वशक्या
 यतिभ्ये’ । प्रातः कदलीपत्रपट्टे वैशिरकद्वन्द्यां (?) पञ्चवर्षदेशीयाः स्कन्धवाहकाः, तत्रापिरुषा द्विजैस्तृप्तमानो
 वभ्राम । इतो नृपेण श्रीहेमाचार्या उक्ताः—‘प्रभो ! कलावान् योगी, तस्य मिल्नाय यथादेशो भवति तदा-
 यामि’ । गुरुणोक्तम्—‘विशेषतः, नृपेण(ण) सर्वदर्शनसमानि न भाव्यम्’ । नृपश्चलितः । इतो प्राङ्गणैर्योगी
 वर्षापितः । नृपः समयेति । तस्य तृतीयज्वरपाटी तदाऽऽसीत् । तेन कन्यायां तृतीयं न्यस्य उत्तार्य गुप्ता । सा
 पडहति । इतो ध्यानवलेनानेक्षतुरङ्गलं भलसो मृत्वा स्थितः । नृपेण(ण) दृष्टः । पृष्ठे आघातः । पश्चात्
 व्याने पारिते नृपेण(ण) पृष्ठम्—‘मगवन् ! कन्यायाः कोऽपि क्षुल्लकोऽस्ति ?’ । उत्ताप्य दर्शिता । गुप्ता तथैव ।
 ‘देव ! तवागमनं श्रुत्वा अत्र तृतीयज्वरो विघ्राणितः । यथा वार्त्ताः वहुं शक्यन्ते’ । नृपः प्राह—‘तर्हि कथं
 नोन्विष्यते ?’ । योगिनोक्तम्—

नाशुर्क्त क्षीयते कर्म कल्पकोटिस्ततैरपि ।

अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभम् ॥ ५० ॥

१ श्रीहेमाचार्या अपि इत्यादिशक्ति । नृपे उन्विष्यते जनैः, पौषधामारे प्रभृणासुक्तम् । गुरुभिः शिष्याना-
 (णा)भादेशो दत्तः । यत् नृपे आगते उपवेशनात् कंचलिका अपाकर्तव्या । तथाकृते नृपः कस्यमाणं चतुर्दिक्षु
 निरालम्बान् दृष्ट्वा आह—‘मम गुरुदेवरूपी’ इत्युक्त्वा नमस्कृत्याऽऽवाचे न(ग)तः ॥ छ ॥

१ § ४०. इतो रामचन्द्रेण जात्या चारणेन श्रीप्र०पार्श्वे व्रतमाद्यम् । स सर्वविधो जातः । एकदा गुरुभिः सह
 चैत्रं व्रजन्, रत्नावलीं पथि पतितां दृष्ट्वा आह—

जैसं भूतलपरस्स वि कणेषु पडिपसु आसि अहिलासे ।

ते .....अस्स पसाया रयणे वि अणायरा जाया ॥ ५१ ॥

शतप्रबन्धकर्त्ताऽऽसीत् ।

एकदा योगशास्त्रमधीयानो रामो “रौम्णां ग्रहणपाकरे” सानि “रौम्णो” इति पठन् शेषवर्षाधने-
 रुक्तम्—‘राम ! “रौम्णां” वद इत्यं, पुनस्तथैव यत्किं । गुरुभिरुक्तम्—‘किमिति “जातावेकवचनम्” ?’, भवतिस्वरम्’ ।

§ ४१. अथ श्रीकुमारपालनृपतेः सुतो नृपसिंहदेवो नामा षोडशवर्षदेशीयः शरीरे म(मा)यावी जातः। वैद्याः परिकर्मणां चक्रुः, परं नालगत्। श्रीनृपो देवी च पार्श्वे उपविष्टौ स्थः। इतो गुरुभिरुक्तम्—‘वत्स ! किं वाधते ?’ ‘प्रभो ! एकं वाधते। यद् सत्तातो राज्यं प्राप्य कृपणो जातः। प्रासादाः पाषाणमयाः कारिताः। अहं तु स्वर्णमयान् कारयिष्यामि। असौ मनोरयः सहैव नेयः’। इत्युक्ते प्रभोर्नैत्रेऽश्रुपातो जातः।—‘देव ! कुमारो न जीवत्सेव, यत्सेत्वं मनोरथाः’। अथ कुमारसमाधिना दिवं ययौ ॥ छ ॥

श्रीहेमाचार्याणां शिष्यः सागरचन्द्रो रूपवान् विद्यावान्। स राज्ञा प्रमूणां पार्श्वान् राज्यार्थं याचितः। गुरुभिरुक्तम्—‘देव ! इदं न गुज्यते सर्वथा’। इतः सागरचन्द्रेण चतुर्विंशतिनमस्काराः क्रियागुप्तकाः कृताः। सन्ध्यायां प्रतिक्रमणक्षणे उक्ताः। नृपेनो(पो)क्तम्—‘अहो कविता ! अहो रूपम् !’

नृपः प्रतिक्रम्य धवलगृहे गच्छन् कपर्दिनं ग्राह—‘भो भाण्डगारिक ! “गीतं न गायतितरां युव-
तिर्निशासु” इमां समस्यां यदि प्रातरर्वाक् पूरयसि तदा पद्माक्षं दमि। कपर्दिना पूरिता—

श्रुत्वा ध्वनेर्भूरुतां गगनावतीर्णे भूमौ मृगे विगतलाञ्छन एष चन्द्रः।

मा गान्मदीयवदनस्य तुलामिति च गीतं न गायतितरां युवतिर्निशासु ॥ ५२ ॥

राज्ञा पद्माक्षो दत्तः। एकदा श्रीगुरुभिः शिक्षा दत्ता—

सदा सदाचारवने यतेथा, मा कापि सप्तव्यसनीं भजेथा।

दीनेषु दौस्थ्यं परिस्वण्डयेथा, कीर्त्या त्रिलोकीमपि मण्डयेथा ॥ ५३ ॥

§ ४२. एकदा नृपे सभासुपविष्टे मालवीयाः प्रधाना नृपं तत्त्वा सभायासुपविशुः। इतो नृपेन(ण) खड्गं कोशादाकृष्य पुनः क्षेमुमारब्धम्। न विशति। इतः प्रधनैर्मिथो गुखाबलोकनं कृतम्। ततः पुरोहितेनोक्तम्—

सौराष्ट्रप्रभृतिक्षितीश्वरशिरःश्रेणीषु कृन्ताखपि,

प्रत्याकारमुखप्रवेशविमुखस्तिष्ठन् कृपाणोऽधुना।

धाराध्वंसकृतप्रतिज्ञभवतश्चौलुक्यचूडामणे।

मन्येऽहं नरवर्मचर्मघटितां कोशश्रियं वाञ्छति ॥ ५४ ॥

तत्कालं सैन्यानि सज्जयित्वा नृपो मालवकं प्रत्यचालोत्। वर्षत्रयवि[त्र]हिण धारामाददे। नरवर्मनृपं चादाय श्रीपत्त[न]मायातः।

एकदा नरवर्मणं राज्ञः किमपि महत् कार्यं कृतम्। नृपस्तुष्ट उक्तवान्—‘वरं वृणु’। इतः सभा दयाभ-
वकत्रा जाता। असौ माल[व]कं याचिष्यते। इतो नरवर्मभूमजा उक्तम्—‘देव ! मम देवताऽवसरः प्रसादी-
क्रियताम्। अपरं न याचे’। तत्र वृद्ध-भोजनृपकरोडिः स्वर्णरत्नजटिताऽस्ति। तथा सीताया वने यान्त्या नृपद-
शरथेन मुद्राऽर्पिता—‘बहुडी ! इयं गृह्यताम्’। सा ‘बहुडी’ इति ख्याता। सा च तत्रास्ति। हेममयी मण्ड-
पिका, चिन्तामणिगणपतिः, इन्द्रनीलमयो नीलकण्ठः—एतानि वस्तूनि सन्ति। तत् श्रुत्वा सभा हृष्टा। नृ[प]स्तु
त्रयामो जातः। प्रधनैः दृष्टम्—‘देव ! हर्षस्थाने को विपादः ? यत्र मालवको गणितः, तत्र देवताऽवसरेण किम्?’
‘ययं मूर्खाः, येन पूर्वजा उद्धृताः कष्टा [च] तस्तेन सर्वं कृतम्’। शनैः क्रुद्धा देवताऽवसरं मालवकं च दत्त्वा
अस्ति(स्थापितः) ॥

॥ इति नरवर्मप्रबन्धः ॥

॥ ४३. कदाचित् कुमारपालवृत्तिः सहाधिपतीमूय तीर्थयात्रां चिकीर्षुर्महता महेन देवालयप्रस्थाने जाते देशान्तरा-
यातयुगलिकया 'त्वां प्रति' बाह्यदेशीयः कर्णनृपतिरूपेति' इति विश्रुतः । खेदतिज्जितं सलटं दधानो मग्नि-
वान्मनेन सार्द्धं सत्ताप्सवं ध्वसासहाधिपत्यमनोरथः प्रमोक्षान्ते स्वं निनिन्द । अथ तस्मिन् नृपतेर्महाभये समुत्पन्ने
किमिदवधार्य—'द्वादशे यामे भवतो निर्द्विर्भविष्यति' इति आदिरय विश्रुष्टो नृपः । किंकर्तव्यतामूढो यावदास्ते,
तावन्निधित्वेलासमागतयुगलिकया—'श्रीकर्णो दिवं गतः' इति विश्रुतः । नृपेण ताम्बूलमुत्सृजता 'कथम् ?' इति
पृष्टौ तानुचतुः—'कुम्भिकुम्भस्यलस्यः श्रीकर्णो निशि प्रयाणं कुर्वन् निद्रामुद्रितलोचनः कण्ठवीठप्रणयिना सुवर्ण-
गृहलेन प्रविष्ट्यशेषपादेन उहस्यितः पञ्चतामसितवान् । तस्य संस्कारानन्तरमेव आवां प्रचलितौ'—इति ताभ्यां
विश्रुतः । तत्कालौपध्वेसमनि समागतो नृपः प्रशंसापरः, कथं कथमप्यपवार्य द्वासततिमहासामन्यैः समं स-
संधेन च प्रशुण्णा द्विधोपदिश्यमानवर्त्मा घंघुस्फनगरे प्रमूणां जन्मभूमौ प्राप्तः । स्वयं कारितसप्तदशद्वस्रप्रमाणे
॥ श्रीशैलिकाविहारे प्रमाणनाविधिसुखीतिविशुनानां द्विजानमुदितमुपसर्गं वीक्ष्य(क्ष्य), तान् निर्विषयताडितान्
कुर्वन्, श्रीशङ्खज्जपतीर्थमाराधयन्, 'दुषस्तक्षत्रो कम्पक्षत्रो' इति प्रणिधानदण्डकं उचरन्, देवस्य पार्श्वे
विविप्रार्थनावसरे—

इकह कुल्लह माटि देइ जि सग्गह तणां सुह !

एवइ करइ ऊ सगटि वपुरे भोलि म जिणवरह ॥ ५६ ॥

॥ इति चारणमुच्चरन्तं निशम्य नवकृत्यः पठितेन नवसहस्रान् तस्मै नृपतिर्देदौ । तदनन्तरं उज्जयन्त-
सन्निधौ गते तस्मिन् अकसादेव पर्वतकम्पे संज्ञायमाने श्रीहेमाचार्या नृपं प्राहुः—'इयं छत्रशिला युगपदागतयोः']
पुण्ययतोत्तरि पतिष्यति' इति वृद्धपरम्परा । तदावां पुण्यवन्तौ, यदि गीः सत्या भवति तदा लोकापवादः । ततो
नृप]तिरेव देवं नमस्करोतु न अयमि]सुक्ते नृपतिनोपरुष्य सहेन सह प्रभवः प्रहिताः । स्वयं छत्रशिलामार्गं
परिहृत्य जीर्णदुर्गं नवपष्ठाकणाय घागभटदेव आदिष्टः । तत्प्राकृते व्ययीकृतास्त्रिपष्ठिलक्षाः ॥

॥ इति तीर्थयात्राप्रबन्धः ॥

॥ ४४. एकदा श्रीपत्तने द्वात्रिंशद्विहाराकणां प्रतिष्ठां मददुत्सवेन प्रारब्धां श्रुत्वा वटपत्र(द्र)पुरनिवासी
घसाहकान्हाकः स्वयंकारितप्रासादविभ्रमादाय श्रीपत्तने प्रतिष्ठार्थमाययौ । श्रीहि]माचार्याः प्रतिष्ठार्थे-
ऽन्यर्थाः । तैर्मानितम् । इतस्तस्मिन् दिने जनसम्मदो जातः । रात्रौ पटी मण्डिता । इतो यसाहस्य योगा-
नुपस्करो विस्मृतः । तेन त[मावे]तुं गते अद्यमये लग्नपटी वादिता । असौ समागतः । मध्ये प्रवेशं बलम्बा
॥ लग्नपटी श्रुत्वा विपि(पे)ण्णः । प्रतिष्ठापस्याज्ञो विरले जातः । कान्हाकोऽप्यन्तः प्रविश्य गुरुणां चरण-
बोर्लेगित्वा बाढं स्रोद—'मदीयं विम्वं प्रभो ! स्थितम् । गुरुमिरुद्धमवलोकितम् । उभं तदा बहमानं विलोक्यो-
क्तम्—'भो ! स्वं पुण्यवान्, लग्नमनुनाडित । परिच्छदं कुरु विम्वप्रतिष्ठायाम्' । स न मन्यते । गुरुभिः प्रतिष्ठां
विधाप्य उक्तम्—'यदि न मन्यसे तथा(दा) देवं पृच्छ, एतत् त्वयं न वा ?' । विम्वेनोक्तम्—'भो ! तव विम्वं
धर्षयतमयायुः । एतानि त्रैपयायंष्टि भविष्यन्ति' ।

॥ इतः कश्चिद् व्यवहारी स्वस्मतीर्थं यागिज्याय गतः । तत्र तेन श्रीदेवाचार्या नमस्कृताः । पृष्टम्—
'किमय कल्पे नृपः पुण्यकर्म तनोति ?' । 'द्वात्रिंशद्विहाराणां प्रतिष्ठा जाता । तस्य उच्छ(स्स)क्वस किं कर्ण-
(वर्ण्ये)ते ?' । 'उभं वेत्ति स', 'अयुक्तमनुमानम्' । 'इदं उभं हेमाचार्यानिरूपितं न वा ? यदि निरूपितं तदा
म[इ]त् [ह]ण्णं जातम्' । स पुनः पत्तनमाययौ । हेमाचार्यैः पृष्टम्—'श्रीदेवस्यो नमस्कृताः ?' । स्वरूप-

चीरणं विपाय सा रुधिराणां भृता । तत्र पटी रक्षिता । द्विजा उक्ता—‘गैहान् त्यजेत्वा यात’ । तेषु बहिःस्थितेषु प्राकारं खण्डशः कृत्वा गेहान् इहान्तान् वाप्य पुनः पत्तने समायातः । इतो वृषतिना उक्तम्—‘क्षेत्रेण समायातः ?’ । ‘देव ! धारयन्स्त्वदाश्रामविश्रम्य स्थितः’ । वृषेण देशलागो दत्तः । वर्षत्रयेण अथ ५०० दत्त्वा पुनरायातः ॥

॥ इति रोहेडाद्विजानां प्रबन्धः ॥

॥ ४८. एकदा जालघोषधरे जिनरथयात्रायां जायमानायां द्विजैः कन्दलं कृत्वा रथनिम्नं भग्नम् । आवकैः द्विजाः कुट्टिताः । यावत् ते पत्तने रावायां यान्ति, तावत् पूर्वमेव श्रावकैः प्रभवो ज्ञाविताः । इतः प्रतिक्रमण-प्राप्ते शुशुभन्मृगं संमाहितम् । प्रातर्द्विजैरायातैर्नृपेनो(णो)क्तम्—‘युयं श्लेष्ठा धर्मस्थानमङ्गात्, अतो नगरं त्यक्त्वा देशत्यागं यात’ । तै प्रभवो विज्ञायाः—‘परं कं यामः ?’ । ततो शुशुभन्मृकम्—‘नरकं (नगरं ?) त्यक्त्वा’ । अन्यसीमायां तिष्ठत । पुरमुदधं कृतम् ॥

॥ ४९. अथ गुरवः पूर्णासुपश्चतुरशीतिवर्षावुः प्रतिपाल्य दिन ३ अनशनं आदाय, नृपेऽसमाधिपरे बाहुः—‘मा विपीद, भवतामपि पण्मासान्ते मृत्युः’ । व[त्] समाधिना रामचन्द्रं स्वपदे संस्थाप्य पञ्चपरमेष्ठिस्मृतिपरास्त्रिदिवं जग्मुः । तदनु महोत्सवपुरस्सरं संस्तारे जाते नृपे[ण] शिष्यां मत्वा भस्मकणः स्मृतिरिति शिष्याः । लघुजनेन कणे उत्साहिते गर्वा पतिता । सा हेमपट इति प्रसिद्धा जाता ॥

॥ इति प्रभृणामवसानप्रबन्धः ॥

*

॥ ५०. श्रीहेमचन्द्रसूरयः श्रीकुमारपालदेवस्य पूर्वभवं कथयामासुः । महाराजश्रीकुमारपालदेवस्य..... स्थानान्तरं इति व्यतिन्नरान्महाराजं मुक्तलाप्य सीधु(द्ध)पुरे यात्वा नदीसमीपे भस्मरमणप्रदेशे त्रिभुवनस्वामिनी-विषामाराधयितुं प्रवृत्ताः । तृतीयदिवसप्राप्तेऽर्द्धरात्रौ देवी प्रकटीभवत् । तयाऽभिप्राये शृष्टे मणितम्—‘परमेश्वरि ! श्रीकुमारपालदेवस्य पूर्वभवं कथय’ । सा प्राह—‘मालवकसन्धौ पश्चिमव्ये जयत(न्त)नारा मिहो वसति ।

॥ अन्यदा वाणिज्यकारकजैसलनामा बह्वीं बलीवर्द्धावलीं गृहीत्वा जयन्तमिलपत्न्याः समीपे जलाऽऽश्रये स्थितवान् । चौरा एष्टा जयन्तस्य वृत्तान्तः कथितः । जयन्तेन सार्धो गृहीतः । केऽपि कापि नष्टा सार्धिका जग्मुः । जैसल-वाणिज्यकारकेण मालविकराज्ञो द्वारं बद्धम् । राजाऽऽकार्यं सन्मानितः । राजा जगदे—‘यत् स्वदीयं जगाम तद् एष्टाण मम पार्श्वत् । अहमात्मीयं तस्य पार्श्वद् प्रदीप्यामि । त्वया मम च पार्श्वं स्वयम्’ । ‘आदेशः प्रमाण’मिति भणित्वा स्थितः । प्रस्तावे राज्ञा स सेनानी कृत । जैसलवाणिज्यकारकः कटकं गृहीत्वा पत्नीं

॥ भक्षत्वा सर्वं विनारायामास । जयन्तः पलायकाके । तेन कोपाजयन्तपुरो पालको मारितः । तत उज्जयिन्यां गतस्य राजप्रसादो चभूत् । जयन्तः पत्नीपतिरेकबीजं आन्त्वा गङ्गायास्तटे गतः सन् चौरिक्या पालवृद्धान् मारयति । कुरचिषो चभूत् । कदाचित् श्रीयशोभद्रसूरयो अ(ष्ट)दे चट्टिनाः । अहं मारयिष्यामीति मणितम् । मणितं पुनः—‘त्वया अह्नो लोकं दिनमिति । अत्रैव अह्नातकमर्जितम्—इत्यदि(चचेने) श्रीयशोभद्रसूरिपुत्रो-धितः । जीववधे नियमं जग्राह । गङ्गातटे परित्यज्य तिलहृद्देगे अणघउरनगरे ईश्वरव्यवहारिणो गृहे धारय-नाम्नी कर्मकरी, तस्य(सा) गृहे स्थितः । तया व्यवहारिणा च पुत्रवृद्धा मणितः । तत्रस्थो जीवदयां पालयति । अन्यदा श्रीयशोभद्रसूर्योऽमचपुरे समावसुः । मम गुरवः समागतः । मम भार्यं जामर्दि । सदा गुरुणा पार्श्वे उपविष्टिष्ठति । अन्यदा ईश्वरव्यवहारिणा गृष्टः—‘अथकथ्ये कं पासि, गृहे न इत्यपे’ । तेनोक्तम्—‘गुरुणा

पार्श्वे धर्मं वृणोमि' । व्यवहारिणा भणितम्—'के ते गुरवः' । तेन वर्णना कृता । महामहेश्वरो व्यवहारी गुरुणां समीपे गतः । जैनधर्मं श्रुत्वा सकुटुम्बो जैनो बभूव । अन्यदा देवकुलं कारितम् । श्रीयशोभद्रसूरिभिः प्रतिष्ठा(ष्टा) कृता । ईश्वरश्रिकालं देवपूजां करोति । चतुर्मासकदिने जयन्तः [तेन] साकं देवगृहे नीतः । तेनोक्तम्—'वीतरागं न पूजयसि ?' । जयन्तेनोक्तम्—'मम [पा]क्षे किमपि द्रव्यं नास्ति येन पुष्पाणि गृहीत्वा पूजयामि' । व्यवहारिणा भणितम्—'अमूनि पुष्पाणि गृहाणि(ण)' । तेनोक्तम्—'ममैभिः पुष्पैर्देवं पूजयतः किं पुण्यम् ?' । तेन चूतेन पूर्वं जितान् विशतिकपर्दकान् व्ययित्वा पुष्पाणि गृहीत्वा वीतरागः पूजितः । गुरुसमीपे उपवासश्च कृतः । भोजनवेलायामात्मार्थं भोजनं परिवेष्ट्य मुनीनां दत्तम् । आत्मानं कृतार्थं मेने । प्रस्तावे शुभ-ध्यानेन मृत्वा चौलुक्यवंशे तिहुअणपालगृहे कुमारपालो बभूव । देवपूजाप्रभावेण राज्यं जातम् । पूर्वभावे जीवदयाप्रभावेण भगारिः कृता । एतत् कुमारपालदेवो न मानयति । श्रीहेमसूरिभिर्मणितम्—'लि(ति)लङ्गदेशे अणघउरपत्तने व्यवहारिणो गृहे थावरीनामकर्मकरी सा पृष्टव्या'—इति प्रत्ययार्थं राज्ञा आत्मीयसालको मुक्त-^{१०} लितः । तत्र गतेन तेन सर्वं कर्मकर्याः श्रुतम् । तदिनादारम्य श्रीकुमारपालदेवः परमश्रावको बभूव । जेसल-वणिजारको बालकहत्याकारी राजा निःका(ष्का)सितः । स्वकीयपापं ज्ञात्वा कार्पाटिकीभूय काबड(डं) स्कन्धे कृत्वा केदारं नमस्कृत्य श्रीसोमेश्वरे गङ्गोदककुम्भान् ढालयति । तत्रभावात् कर्णराजगृहे श्रीमयणल्लु-देव्याः श्रीजयसिंहदेवो बभूव । श्रीकुमारपालदेवेन सह श्रीजयसिंहदेवस्य पाश्चात्यभावाद् वैरं सज्जातम् । इति कुमारपालदेवस्य श्रीहेमसूरिभिः पाश्चात्यभावो भणितः ॥

आज्ञावर्त्तिषु मण्डलेषु विपुलेष्वष्टादशस्वावराद्
अन्दान्पेव चतुर्दश प्रसुमरां भारं निवार्यजसा ।
कीर्त्तिस्तम्भनिभान् चतुर्दशशतीसङ्ख्यानं बिहारानसौ
ह्रस्वा निर्मितवान् कुमारचपतिजैनो निजैनो व्ययम् ॥ ५७ ॥

एकदा श्रीकुमारपालेनोक्तम्—

धनमहरहर्दत्तं स्त्रीयं यथार्थितमर्थिने
कृतमरिकुलं नारीशेपं स्वखड्गविजृम्भितैः ।
प्रणयिनि जने रागोद्रेके रतिर्विहिता चिरं
किमपरमतः कर्त्तव्यं नस्तनाचपि नादरः ॥ ५८ ॥

§ ५१. एकदा नृपसाउड्युःक्षये जाते नृपेनना(णान)शनं जगृहे । इतोऽजयपालेन एव परिग्रहं परावृत्य ^{११} माण्डागारे स्वमुद्रा दत्ता । नृपेण तृप्तिन जलमानायितम् । मृत्पात्रेणानीतम् । नृपेणोक्तम्—'शिपा क ?' । 'माण्डागारे.....कथं न उद्वटति' । 'देव ! अजयपालेन मुद्रा दत्ता' । नृपेणोक्तम्—'मयि सत्यप्यजयपालाज्ञा ?' निःश्वासं मुक्त्वा कराद् मृत्पात्रं त्यक्तम् । इतश्चारेणोक्तम्—

कुमरड कुमरबिहार, इत्ता काईं कराविया ।
तांह कुण करिखइ सार, सीप न आवइं सईं घणी ॥ ५९ ॥

इति निःश्वाससमं शिपा भग्ना । नृपस्त्रिदिवं ययौ । आयुर्वर्ष ८१ । वर्ष ५० [तमे]राज्यं जातम्, तदनु वर्ष ३० [यावद् राज्यं कृतम्] ॥

॥ इति कुमारपालप्रबन्धः समाप्तः ॥

— अथ अजयपालप्रवन्धः —

§५७. तदनु अजयपालदेवो राज्ये निविष्टः । तेन प्रभो. शिष्यस्य धालचन्द्रस्य प्रीला रामचन्द्रमाहूयोक्तः—
ताग्रमयः पट्टो ध्यातः समानीतः राज्ञा । भवता उपविश्यते । स्वर्णपद्मानमोक्षयत् (?) । मया त्वयै मुक्तः ।
इह सत्वरमास्यताम् । रामचन्द्रस्तु—

महिषीदह सचराचरह जिणि सिरि दिन्हा पाय ।

तसु अत्यमणु दिणेशरह होइ त होउ चिराय ॥ ६० ॥

इति मणन् पट्टे निविष्टः । ज्वाला मुखे निर्ययौ । रामस्त्रिदिव गतः । धालचन्द्रः पट्टे निविष्टः ।

इतो नृपो द्विजवाक्याद् नृपकीर्त्तनान् पातयितुमारभे । कृष्णवेषो महिषारूढो शुद्धरक्तः, सुद्धरक्तिर्वैवृतः ।
यमकरणमिति नाम धारयन् कुमारपालप्रासादान् पातयति । तपोधनः पत्तव विहाय दिशेदिश जग्मुः ।

" §५३. अथैकदा श्रीहेमाचार्येण सत्सु राज्ञा उक्तम्—‘प्रभो ! एकस्मिन् आसने पञ्चद्वयी का ? । एके चतुर्दशी
मन्यन्ते, एके पूर्णिमां मन्यन्ते । तत् एकमेव भवति तदा रम्यम् । श्रीहेमसूरिणा पूर्णिमापक्षीयाः सुमतसूरय
आहूय उक्ताः—‘यद् नृप. कथयति, एकस्मिन् धर्मे भेदः कः । ततः पूर्णिमायां प्रतिक्रमणं समस्तमपि सब वय-
मादरयिष्यामः । यतिप्रतिष्ठां यय मन्यध्वम्’ । तैरुक्तम्—‘पर्यालोच्य प्रातिनिवेदयिष्यामः’ । शुभितरतो मार्गो
भोक्तुं न क्षुज्यते, स्थातुं च न शक्यते—

रूसउ कुमरनरिंदो अहवा रूसंतु लिंणिणो सवे ।

पुछिमसहपइह्ठा सुमतसूरिहिं नो मुधा ॥ ६१ ॥

इति गार्थो स्थूलाक्षरीलिखित्वा स्थापनाचार्य आलके मुक्त्वा प्रणष्टः । प्रातराकारणे गते जनाः पत्रिका-
मादाय प्रमृणां दर्शयामासु । प्रभुमिरक्तम्—‘नष्टः कियद् यासन्ति । धनुर्नैव जानाम्यन्ते, पर सन्तु’ । ते
भयभीताः कुङ्कुणे गताः । तत्र विदेशे कोऽपि नोपलक्षयति, नाऽऽयाति । अत्यन्त दुःखिताः सन्ति । एकदा
तनुगमनिक्रया गतेराकुलीतरु दृष्ट्वा गर्जराधायां संस्पृश्य तामनु फेरकान् ददता हृदयसदृशः समजनि ।

§५४. इतोऽजयपालराज्ये पूर्णिमापक्षीयः सामन्तसिंहनामा मन्त्री । तेन नृपो विज्ञप्तः—‘देव ! पूर्वपञ्चि
संति भवान्मावडि (?) आन्ते श्रीहेमाचार्यैस्मद्गुरवो निष्कासिताः । देवस्य राज्ये ते सुज्यन्ते । यदादेशो भवति
तदाऽऽजाव्यन्ते । नृपाज्ञयाऽऽहूताः । जनो वक्ति ‘अमी के ?’ । ‘भावठिका’, ‘वराका सन्तु’ । इतः सामन्त-
सिंहो मृतः । एकदाऽऽचार्यो रमिकान् परिधाय वडिकैः प्रहृतैस्तनुगमनिक्रया याति । इतः कुमारगुरुं
प्रह्लादं प्रासादगवाक्षस्य वीक्ष्य आह—‘कपोतो यां शाखायामभियसति सा शुष्पतितराम्’ ।

इतः प्रह्लादेनोक्तम्—‘वाचार्य ! गृणु, एतत् सत्यमेव—

गते हेमाचार्ये कुमतिलिमिरध्वंसतरयो,
स्वपक्षक्षेमार्थे क[पट]पटुभिः कैश्चिदधरैः ।

ध्रितः सामन्ताक्यः सपदि स हि पञ्चत्वमगमत्,
कपोतो यां शाखामभियसति सा शुष्पतितराम् ॥ ६२ ॥

इत आचार्यः कृष्णमुखः खोपश्रयं ययौ । चिन्तितम्—देवताऽऽश्रयनं विना मनोरथानां सिद्धिर्न । अतो रैवतके गत्वा देवीं अम्बां परितोष्य हेमाचार्यसमो भविष्यामि । तत्र गतस्तपश्चरणं प्रारभे । उपवासत्रयं तदनु तलहट्टिकायां पारणम् । एकः परिचर्याकरः । एवं मास २ तपःप्रान्ते देव्यम्बा प्रत्यक्षा जाता—‘कार्यं वद’ । तेनोक्तम्—‘यादृशः कुमारपालदेवस्तादृशमजयपालदेवम्, यादृशो हेमाचार्यस्तादृशं मां विप्रेही’ति कथिते देव्याह—‘गूर्जरात्रायां न । अन्यत्र गच्छ’ । तेनोक्तम्—‘भमाप्यत्रैव पडप(१)मस्ति’ । अम्बिकयोक्तम्—‘तर्हि याहि’ । तेनोक्तम्—‘यदि एतत् सत्यं करोमि तदाहं...’ अम्बिकया हेमाचार्यनृपमूर्खोर्विष्टायिकाबुद्धौ—‘यदेव भवदयशः समीहते’ । ताभ्यां पवनयोगाद् यमलपर्वतान्तरे क्षिप्तधूर्णितश्च । क्षुल्लकेनावलोकमाने रजोहतिः प्राप्तः । तामादाय समागतः ।

*

५६५. अथ [अजयपालेन] प्रासादेषु पालमानेषु यमकरणं तारणदुर्गोपरि संनद्धम् । प्रातः प्रयासतीति श्रुत्वा वससाहजाभट्टमुख्यः [संधः] पर्यालोचितवान्—विलोकयत, श्रीकुमारपालदेवेन प्रासादाः कारिताः । अनेन दुरात्मना पातिताः । कोऽपि न वेत्सति यच्छुषः श्रावकोऽभूत् वा । यद्येव तारणदुर्गप्रासादो रक्षितुं शक्यते तदा भव्यम् । सीलणकउतिगिवा विनाऽन्योपायो नास्ति । तस्य गृहे चलत । [गतस्त्र] सद्यस्तेनास्युत्थितः । करौ संयोज्य उक्तम्—‘मयि विषये महान् प्रासादः । किं कार्यम् ?’ । ‘भो ! त्वं वेत्सि, पूर्वनृपेण प्रासादाः कारिताः, अनेन पातिताः । एकस्तारणदुर्गसावशेषोऽस्ति सोऽपि प्रातः पतिष्यति । यदि त्वया रक्ष्यते, अन्यः कोऽन्योपायो नास्ति’ । ‘एष भवतां प्रमादः । पूर्वं ज्ञापितोऽभूत् तदैकोऽपि नापतिष्यत्’ । ‘यज्ञातं तज्जातम् ।’ त्वयाऽपि रक्षता सर्वेऽपि रक्षिताः । सद्यः सत्कृत्य विष्टः । स नृपसमीपं गतः—‘देव ! मुक्ततापयामि’ । ‘भो ! क यासि ?’ । ‘देव ! वयमुत्पन्नमक्षकाः । सर्वं भक्षितम् । कापि रायतने गत्वा कृ(त्वा)प्रासादविणमादाय पुनरेष्यामः’ । नृपेणोक्तम्—‘यदि पत्तनं विहाय यूयमन्यत्र यात, तदाऽहं लजे । अवसरं दास्यामि’ । ‘देव ! [अथ] अवसरो भवति वा यामि’ । ‘तर्हि सज्जतां कृत्वा सन्ध्योपर्येहि’ । नृपेण सर्वः कोऽप्याहूतः । प्रारब्धं प्रेक्षणम् । इतः सीलणेन इष्टिकाः समानीय पातिताः । मृत्तिकारासभानि रंगान्तः समाजग्मुः । पानीयं च । कटिकस्त्वाका- रितः—‘प्रासादं कुरु’ । तेन कृतः । मध्ये एकस्य देवस्य स्थापनं कृतम् । ध्वजाऽऽरोपं कृत्वाऽग्रे नृत्यं कृत्वा उक्तम्—‘देव ! गजान्ता लक्ष्मीः, ध्वजान्तो धर्मः । अतोऽहमसुं निर्माय कृतकृत्यो जातः । शयनं विधासे’—इति युक्तौ कृत्वा सुप्तः । पुष्टेणागत्य देवकुलिका पातिता । सीलणः पटीं लपत्वा उत्थितः सन् प्राह—‘रे ! केनेदं पातितम् ?’ । ‘भवतो ज्येष्ठपुत्रेण’ । सीलणेन स चपेटया हतः—‘रे ! त्वमस्मापि सदृशो न ? । एतस्मापि नृपते- र्हीनः ! । अनेन स्थापितारि मृते तस्य कीर्त्तनानि पातितानि । त्वया सम जीवतोऽपि पातितम् । सम मृत्युरपि न प्रतीक्षितः’ । इति श्रुत्वा नृपस्य नेत्रयोर्नारं पपात । ‘सीलण ! किं कथयिष्यसि (कथयसि) ? देव ! विमृशन् तथ्यमिदमतथ्यं वा । गृहस्थः कीर्त्तनं कारयति । यावन्मम कोऽपि भविष्यति तावदस्य सारा भविष्यति’ । ये पतितास्ते पतिताः, शेषाः सन्तु’ । एक एवावशेषोऽस्ति । यस्त्व नाम्ना । यमकरणं व्यावर्त्यताम् । इत्थं कृते प्रासादाश्चत्वार उद्धारिताः ।

॥ इति तारणगढप्रासादरक्षणप्रबन्धः ॥

*

१५६. अथ राज्याद् वर्षे तृतीये पर्युपणपर्वणि थारापद्मिनि प्रासादे श्रावका मिलिताः । आभट्टवसाहेन उक्तम्—‘समयं विलोकयत । यत्र तपोधनानां सहस्रा आसन् तत्राय स कोऽपि न दृश्यते, यस्य मुखात् प्रत्याख्यानमपि क्रियते । क्वपि कोऽपि तपोधनः पुरमध्ये धृतो द्यो वा ?’ एकेन कर्मे प्रविश्य उक्तम्—‘यद् राजपुत्रवाटके घरणिगः श्रेष्ठस्ति, तेन जटानलपरिक्षीणाः स्वमुखः स्थापिताः सन्ति च्छन्नम्’ । तदनु वसाहस्तस्य श्रेष्ठे गतः । तेनाभ्युत्थितः । पादमवधार्यताम् । ‘अथ सांवत्सरिकपर्वणि तपोधनान् दर्शय’ । तेनोक्तम्—‘क तपोधनाः ?’ । ‘सन्ति’ । तेन भूमिष्टे नीत्वा श्रुवो दर्शिताः । वसाहस्तु चरणयोर्निपत्य रोदितुं प्रवृत्तः—‘मगवन् ! स कोऽपि नास्ति, यो अयु हुतात्मानं नृपं शिक्षयति’ । गुरुभिरुक्तम्—‘शक्तिरस्ति, परं सानिध्यकर्त्ता कोऽपि विलोक्यते’ । वसाहस्तु तस्यैव श्रेष्ठिनः शिक्षां दत्त्वा ययौ । श्रुवो जसु प्रवृत्ताः ।

१५७. इतस्तृतीयदिने नृपस्य कुबुद्धिर्जाता । तदीयौ घांगा-चङ्गलजिआरूपौ पदाती स्तः । तपोर्माता सुहाग-
 १५८. देवी सा खैरिण्यस्ति । सा नृपेणानीयान्वकारे स्थापिताऽस्ति । इतः सन्ध्यावसरे चङ्गलजिः पीत्वा समायातः । नृपेण हास्ये प्रारम्भे उक्तम्—‘रे ! याचस्व खैरम्’ । तेनोक्तम्—‘देव ! अयुनाऽवसरस्योगं दीयताम्’ । नृपेणो-
 १५९. क्तम्—‘उपवरिकायां व्रज । परं वदनं नावलोकनीयम्’ । स तत्र गतः । इतः श्रेष्ठे नृपो दीपकरः समाययौ । तेनाभ्या-
 १६०. दष्टा । सवित्र्या पुनो दष्टः । परस्परं लज्जितौ । चङ्गलेन घांगाश्रे उक्तम्—‘नृपेणैवंविधं हास्यमकारि, तदहं भरिष्ये’ । तेन साक्षेयमुक्तम्—‘मारयिष्ये न वदसि, भरिष्ये वदसि । अमुं मारयिष्यावः’—इति निश्चितं स्थितौ ।
 १६१. नृपस्तु राजपाट्यां निर्ययौ । सन्ध्यायां सुखासनासीनोऽन्धकारप्रतोत्सां प्रविश्यन् चङ्गलेन कपाटपश्चाद्विगल्य घांगा-
 १६२. केन सह स्थितेन उभार्यां नृपो इतः । कलकले जति घांगाको इतः, चङ्गलो नष्टः । राजा तु तत्रैव पपात । जनो दिशोदिशं गतः । इतो लब्धसन्तुष्टपितो राजा रिहन् प्रतोलीप्रलासने तन्तुबाण्यष्टे श्रविष्टः । गर्तायां मुखे वाहेने (पातिते) तन्तुवायेन लकुटो क्षिप्तः खान मत्वा । तेन विदीर्णशिराः पथाट—

घांगा दोस्तु न चङ्गलया नवि सामंतह मेउ ।

जं मुणिघर सताविआ सह कम्मह फल एहु ॥ १६३ ॥

इति वदन् पीडया मृत्वा खन्नं ययौ ॥१॥

॥ इत्यजयपालप्रबन्धः ॥

***

शतार्थिकवि-सोमप्रभाचार्यकृत

कुमारपालप्रतिबोध

नामकवृहत्प्राकृतग्रन्थस्य ऐतिह्यसारात्मकः संक्षेपः ।

प्रथमः प्रकाशः ।

§ १. ग्रन्थकारकृता प्रस्तावना ।

चउसु दिसासु पसरियं मोह-बलं निजिउं पयटो थ । पयडिय-धम्म-चउत्तो चउ-देहो जयइ जिण-नाहो ॥
तं नमह रिसह-नाहं नाण-निहाणस्स जस्स असेसु । अलि-कसिणो केस-भरो/रेहइ रुक्खे भुयंगो थ ॥
तं सरह संतिनाहं पवन्न-चरणं पि जं चरण-लगा । तियस-कय-कणय-यंकय-मिसेण सेवन्ति नव निहिणो ॥
कज्जल-समाण-वन्नं सिवंग-भूयं निसिद्ध-मय-मारं । परिहरिय-रायमइयं दुहा नमंसांमि नेमिजिणं ॥
मज्झ पसीयउ पासो पासे जस्सोरगिद-फण-मणिण्यो । दिप्पंति सत्त-दीव थ सत्त तत्ताइ पायडिउं ॥
सो जयइ महावीरो सरीर-दुग्गाओ भाव-रिउ-वग्गो । चिरमन्न-पाण-रोहं काउं निवासिओ जेण ॥
वित्थारिय-परमत्थं अणग्घ-रयणासयं सुवन्न-पयं । दोगच्च-दलण-निउणं नमह निहाणं व जिण-वयणं ॥
जेसिं तुहिं लडिं व लडिउं मंदो वि अखलिय-पएहिं । विसमे वि कन्न-मग्गे संचरइ जयंतु ते गुरुणो ॥
कइणो जयंतु ते जलहिणो थ उवजीविउण जाण पयं । अन्ने वि घणा सुवणे कुणंति घन्नाण उक्करिं ॥
जलहि-जल-गलिय-रयणं व दुलहं माणुसत्तणं लहिउं । जिणधम्ममि पयतो कायवो बुद्धिमतेण ॥

सग्गो ताण धरंगणं सहयरा सधा सुहा संपया, सोहग्गाइ-गुणावली विरयए सधंगमालिंगणं ।

संसारो न दुरुत्तरो सिव-सुहं पत्तं करंमोखे, जे सम्मं जिणधम्म-कम्म-करणे वडंति उद्धारया ॥

सप्पुरिस-चरिताणं सरणेण पयंपणेण सवणेण । अणुभोयणेण य फुडं जिणधम्मो लइइ उक्करिं ॥
पुवं जिणा गणहरा चउदस-दस-पुडिणो चरिम-तणुणो । चारित्त-धरा बहवो जाया अन्ने वि सप्पुरिसा ॥
तह भरहेस्सर-सेणिच-संपइ निचपभिइणो समुप्पन्ना । पवयण-पभावणा-गुण-निहिणो गिहिणो वि सप्पुरिसा ॥
तेसिं नाम-ग्गहणं पि जणइ जंतुण पुन्न-पन्मारं । सग्गापवग-सुह-संपयाउ संपाडइ कमेण ॥
संपइ पुण सप्पुरिसो एक्को सिरि-हेम्मचंद-मुणिणाहो । फुरियं दूसम-समए वि जस्स लोउत्तरं चरियं ॥
दुइओ य दलिय-रिउ-चक्क-विक्रमो कुमारवाल-नूपालो । जेण ददं पडिवन्नो जिण-धम्मो दसमाए वि ॥
केवल-नाण-पलोइअ-तइलोक्काणं जिणाण वयणेहिं । पुब-निवा पडिबुद्धा जिणधम्मो जं न तं सुजं ॥
सुजमियं जं राया कुमारचालो परूढ-मिच्छत्तो । छउमत्थेण वि पडुया जिणधम्म-परायणो विहिओ ॥
सुडिय-तवणिज-जंती सयवत्त-सवत्त-नयण-रमणिजा । पल्लविय-ल्लोय-ल्लेयण-हरिस-प्पसरा सरीर-सिरी ॥
आवालत्तणओ वि हु चारित्तं जणिय-जण-चमक्कारं । वावीस-परीसह-सहण-दुद्धरं तिष्ठ-तव-पवरं ॥
मुणिय-विसमत्थ-सत्त्वा निम्मिय-वायरण-पमुह-गंथ-गाणा । परवाइ-पराजय-जाय[सु]कित्ति-मई जय-पसिद्धा ॥
धम्म-मडिवत्ति-जणणं अतुच्छ-मिच्छत्त-सुच्छिआणं पि । महु-खीर-पमुह-महुरत्त-निम्मियं धम्म-वागरणं ॥
इवाइ-गुणोहं हेम्मसुरिणो पेच्छिउण छेय-जणो । सइइइ अदिट्ठे वि हु तियंकर-गाणहर-प्पमुहे ॥
जिणधम्मो पडिवात्तिं कुमारनरिंदत्त लोइउं लोओ । पवियइ थ चरित्तं-भग्गियं पि अविजयं ॥
सिव-पह-कहणे वि सयं धीरजिणे सेणिण नरवइणा । जीव-दयं कारविउं न सक्किओ काळसोयरिओ ॥

दृष्टम-समए वि हु हेमसूरिणो निसुणिऊण वयणाई । सव-जणो जीव-दयं करावो कुमरवालेण ॥
 ततो दुवे वि एए इमंमि समए अशंभव-चरिता । कय-कयजुवावयारा जिणधम्म-यभावण-पद्दाणा ॥
 दुण्ह वि इमाण चरियं मणिजमाणं मए निसामेह । वित्थरइ जेण सुकयं थिरत्तणं होइ जिणधम्मे ॥
 जइ वि चरियं इमाणं मणोहरं अत्थि बहुयमत्तं पि । तह वि जिणधम्म-पडिबोह-वंपुरं किं पि जेपेमि ॥
 पढु-भक्ख-जुवाइ वि रसपईए मज्झाओ किंवि श्रुंजंतो । निय-इच्छा-अशुखं पुरिसो किं होइ वपणिमो ॥

३०

§§ २. अणहिलपाटकपुरवर्णनम् ।

अत्थि मही-महिलाए सुहं महंतं मयंक-पडिविम्बं । जंतुदीय-छलेणं नहलच्छि ददुमुत्तमियं ॥
 तुंगो नासा-वंसो व सोहए तियस-पत्रओ जत्थ । सीया-सीओयाओ दीहा दिदीओ व संहति ॥
 तत्थारोविय-गुण-धनु-निभं नलाडं व भारहं अत्थि । जत्थ विरापइ विउलो वेयहो रयय-पट्टो व ॥
 जं गंग-सिंधु-सरिया-मुत्थिय-सरियादिसंगयं सहइ । तीर-वण-पंति-कुंतल-कलाव-रेहंत-पेरंतं ॥
 तत्थत्थि तिलय-तुलं अणहिलवाडय-पुरं धण-सुवत्तं । पेरंतं मुत्तिपावलि-समो सहइ जत्थ सिय-सालो ॥
 गरुओ गुम्मारदेसो नगएगार-गाम-गोउलाइओ । सुर-लोय-रिद्धि-भय-विजय-पंडिओ मंडिओ जेण ॥
 जम्मि निरंत-सुर-मवण-पडिम-गहवणं-पु-सित्त व । सहला मणोरह-दुमा धम्मिय-लोयस्स जायंति ॥
 जत्थ संहति सुवत्ता कंचण-कलसा य सुर-पर-शिरेसु । गयण-म्मम-खिन्न-निसण्ण-खय-रत्तणीण पीण-थणा ॥
 अम्मंठिइ-सुर-मंदिर-सिर-विलसित-कणय-केयण-अण्हि । नबइ व जत्थ लच्छी सुझाण-निवेस-हरिस-वसा ॥
 जत्थ मणि-भवण-भित्तीसु पेच्छिंतं अत्तणो वि पडियियं । पडिजुवइ-संकिरीओ कुपंनि पिप्पु सुद्धाओ ॥
 जम्मि महा-पुरिसाणं धण-दाणं निरुववं निएऊण । अजहत्थ-नामओ लज्जिओ व दूरं गओ धणओ ॥
 जस्सि समच्छत्तमा जलासया न उण धम्मिय-समुद्धा । कमलोवकाराया सुर-रत्तिसो न उण सप्पुरिसा ॥
 जत्थ रमणीण रूवं रमणिं पेच्छिऊण अमरीओ । उर्रंतीओ व चिंताइ कइ वि निदं न पावंति ॥

३५

३५

§§ ३. चोलुक्यवंशीयराजावलीवर्णनम् ।

तत्थासि मूलराओ राया चोलुक-कुल-नह-भयंको । जणिआ जणाथुल्ला मूलेण व जेण नीइ-लया ॥
 जस-भुंडरीय-मंडल-मंडिय-वंमंड-मंडवो ततो । खडिय-विपक्ख-मुंडो चट्टो चाभुंडराय-निवो ॥
 ततो घल्लहराओ राया रइवल्लहो व रमणिजो । जेण तुरएहि जगद्धं पणु ति कित्ती जए पत्ता ॥
 ततो दुल्लहराओ राया समरंगणमि जस्स करे । कवालो छन्नइ जय-सिरीइ मयणाहि-तिलओ व ॥
 ततो भीमनरिंदो भीमो व पयंड-चाहु-चल-भीमो । अरि-चक्रं अक्कमिउं पायडिओ जेण पंडु-जसो ॥
 तो कण्णदेव-निवई अस्सासिजलंमि विलसिया सुहरं । जस-रायहंस-सद्धिया जय-लच्छी रायहंसी व ॥
 तयणु जयसिंहदेवो पयंड-भुय-दंड मंडवे जस्स । किति-ययाव-मित्तेणं थिर-काउं कीटियं मिहुणं ॥
 तम्मि गए सुर-लोयं काउं व सुरेसरेण सह मिति । कमल-वणं व दिगिंदे अत्यमिए मडलियं भुवणं ॥
 ततो पद्दाण-पुरिसा निय-भइ-माहण-विजिय-सुर-गुरुणो । रत्तमणाइं दद्धु जंपंति परुपर एव ॥

५०

§§ ४. कुमारपालवंशावर्णनम् ।

आसि सिद्धि-भीमदेवस्स वंदणो जणिय-जण-मणाणंदो । कय-खयल-लोणि-खेमो नामेणं खेमराओति ॥
 तस्स तणओ तिणीकय-कंदणो देह-सुंदरसेण । देव-पप्पसाय-नामो देव-पप्पायण-पद्दाण-मणो ॥
 तर्हंसगरुडो गरुओ पर-रमणि-पंतुद्धो महासुरो । तियस-सरि-सरिस-कित्ती तिहुयणपालो वि नामेण ॥
 तस्स सुओ तेयस्सी पत्तव-वयणो सुहिंद-सम-रूवो । देव-गुरु-यण-यो परोवयारुओ धीरो ॥
 दक्खो दक्खिंज-निही नयवंतो सव-सच-संडुतो । सुरो चाई पडिवज-वच्छंलो कुमारपालो ति ॥

५५

एसो छुगो रजस्त रजलक्षण-सणाह-सधंगो । ता रुचि ठविअउ निगुणेहिं पञ्चमनेहिं ॥
एवं परुपरं मंतिऊण तह गिण्हिऊण संवायं । सामुदिय-मोहुत्तिय-साउणिय-नेमित्तिय-नराणं ॥
रजंमि परिद्विवो कुमारपालो पहाण-पुरिसेहिं । ततो भुवणमसेसं परिओस-परं व संजायं ॥

तुट्ट-हार-दंतुरिय-यरंगण नच्चिय-चारु-विलास-पणंगण ।

निम्बर-सद-भरिय-भुवणंतर वजिय-मंगल-तूर-निरंतर ॥

साहिय-दिसा-चउको चउ-बिहोवाय-धरिय-चउ-यत्रो । चउ-वग्ग-सेवण-परो कुमार-नरिंदो कुणइ रजं ॥

§५. कुमारपालस्य धर्मस्वरूपजिज्ञासा ।

अह अन्नया वियहे बहुणो बहु-धम्म-सत्य-नाणहे । विप्पपहाणे हक्कारिऊण रत्ता भणियमेवं ॥
करि-नुरय-रह-समिद्धं नरिंद-सिरि-कुसुम-लीढ-पयवीढं । लंघिय-वसण-सहस्सो संपत्तो जं अहं रजं ॥
तं पुव-मवे धम्मो सुहेक्क-हेऊ कओ मए को वि । कजस्स दंसणाओ जाणंति हि कारणं निउणा ॥
ता धम्मस्स सखुवं कहेहि परिमाविऊण सत्थत्वं । वेण तमायरिऊणं करेमि मणुयत्तणं सहलं ॥
मणुयत्तणे वि लद्धे कुणंति धम्मं न जे विमूढ-मणा । ते रोहणं पि पत्ता महग्ग-नयणं न गिण्हंति ॥
तो तुहु-धम्मणेहिं निवस्स वेयाइ-सत्थ-पन्नतो । पसु-वह-पहाण-जागाइ-लक्खणो अविखओ धम्मो ॥
तं सोऊण निवेणं फुरिय-विवेएण चित्तियं चित्ते । अहह दिय-पुंगवेहिं न सोहणो सादियो धम्मो ॥
पंचिदिय-जीव-वहो निक्खरुण-मणेहिं कीरए जत्य । जइ सो वि होअ धम्मो नरिय अहम्मो तयो को वि ॥
ता धम्मस्स सखुवं जहडियं किं इमे न जाणंति ? । किं वा जाणंता वि हु मं विप्पा विप्पयारंति ॥
इय चित्ताए निहं अलहंतो निसि-भरम्मि नरनाहो । नमिऊण अमघेणं बाहडदेवेण चित्ततो ॥

§५. वाग्गदेवेन कुमारपालस्य हेमचन्द्रतूरपरिचयोत्पादनम् । तत्र प्रथमं

हेमचन्द्रशुरुपरम्परावर्णनम् ।

धम्माधम्म-सखुवं नरिंद ! जइ जाणितं तुमं महसि । खणमेकमेगचित्तो निसुणसु जं किं पि जंपेमि ॥
आसि भसरहियो पुत्ततह-गुरु-गच्छ-दुम-कुसुम-गुच्छो । समय-मयरंद-सारो सिरिदत्तशुरू सुरहि-सालो ॥
सो विहिणा विहरंतो गामागर-नगर-भूसियं वसुहं । वाग्गड-विसय-वयंसे रयणपुरे पुर-वरे पत्तो ॥
तत्थ निवो जस्स-भदो भद-वयंदो व दाण-लद्ध-जसो । वेरि-करि-दलण-सुरो उन्नय-वंसो विसाल-करो ॥
तम्मि नरिंद-भंदिर-अदूर-देसम्मि गिण्हितं वसहिं । चंदो व तारय-जुओ मुणि-परियरिओ ठिओ एसो ॥
तस्स सुहा-रस-सारणि-सहोयरं धम्म-देसणं सोउं । सेवेग-वासिय मणा के वि पववंति पव्वजं ॥
अत्रे गिहत्य-धम्मोचियाइं चारस-वयाइं गिण्हंति । मोक्ख-तत्त-धीय-भूयं सम्मत्तं आयरंति पेरे ॥
अह अन्नया निसाए सज्झाय-जुणिं मुणीण सोऊण । जस्स-भद-निवो संवेग-परिगओ चित्तए चित्ते ॥
धन्ना एए मुणिणो काउं जे सब-संग-परिहारं । पर-लोय-मग्गमेकं सुक्क-मवासा पयंपंति ॥
ता एयाण मुणीणं पय-पउम-नमंसणेण अप्पाणं । परिगलिय-याव-पंकं पहाय-समए करिस्सामि ॥
एवं धम्म-मपोरह-कलिय-मणो पत्थिवो लइइ निहं । मंगल-तूर-रवेणं पडिबुद्धो पच्छिमे जामे ॥
कय-सयल-गोस-किओ समत्त-सामंत-मंति-परियरिओ । करि-नुरय रह-समेओ पत्तो सिरिदत्त-गुरु-पासे ॥
भूमि-निहिउत्तमंगो नत्ति-समग्गो सुहं पणमिऊण । पुरओ निवो निविट्ठो कयंजली भणिउमादत्तो ॥
भयवं ! धन्ना तुम्हे संसारासारं गणे धरिउं । जे चत्त-सब-संगा पर-लोयाराहणं कुणह ॥
अम्हारिसा अहन्ना परलोय-परंमुहा महारंमा । अनियत्त-विसय-तण्हा जे इह-भव-भेत-पडिबद्धा ॥
अह जंपितं पवत्तो सिरिदत्तशुरू, न्हंगणं सयलं । तव-सिरि-मुत्ता-पंतीहिं दंत-कंतीहिं धवळंतो ॥
सुह-ससि-पवेस-सुविणोयमाइ-दुलहं नरत्तणं लहिउं । खणमेकं पि पमाओ सुहेण धम्मं न कायवो ॥

[अत्र अन्धकारेण मूलदेवकथानकं वर्णितम् ।]

इय धम्म-देसणामय-सेण सेतम्म भूमिणाहस्स । हिययम्मि समुल्लसिओ जिणिंद-धम्माणुराय-दुमो ॥
 भणियं निवेण भयवं । कडियभिणं उभय-भव-हियं तुमए । अओ पिओ वि सओ जंपइ इह-भव-हियं चेव ॥
 ता समयम्मि विमुत्तं तणं व रजं विवेय-गिरि-वत्तं । पडिवज्जिऊण धम्मं सव्वलं काइं मणुय-जम्मं ॥
 ता वेदिउं मुणिदं विय-मंदिरमागओ महीनाहो । धम्मोवएस-विसरं सुमरंतो गमइ दियहाइ ॥ ९५
 अह पावसो पयट्ठो संपाडिय-महिय-दियय-संपट्ठो । समरट्ठ-ममरनट्ठो कयंय-संदह-अलिबट्ठो ॥
 जय विरहम्मि-डज्जंत-विरहिणी-हियय-लद्ध-यसरेण । धम-भरेण घण-मंडडेण मळिणी-कयं गगणं ॥
 नव-भेह-पिययणेणं समणियं जस्य तडि-लयालोयं । कणधमयामरणं पिव पयडंति दिसा-सुरंधीओ ॥
 नव-पाउस-नरवइ-रज-धोसणा-डिडिमो व सव्वरय । जग्गविध-विसम-वाणो वियंभिओ मेह-मज्जिरवो ॥
 निवडंति माणिणी-माण-खंडणे विलसमान-सत्तीओ । जस्सि जल-धाएओ अणंय-सर-घोरणीओ व ॥ १००
 तस्सि चरि-खित्तुं नरवइणा वावियाइं धममाइं । तेस्सि दंसण-हेउं कयावि राया विणिक्खंतो ॥
 तम्मि समए करिसगेहिं घच-मज्झाओ पुबबुवखणिउं । पुंजीकणुसु निष्फल-तणेसु पज्जालिओ जलणे ॥
 तस्य जलणेण-डज्जंत-विग्गाइं गम्म-निम्मरं भुयमिं । दद्धं संविगेणं रत्ता परिमाविवं एयं ॥
 अहइ इमो घरवासो परिहरिज्जिओ विवेयधंताणं । एहु-जीव-विणास-करा आरंभा जस्य कीरंति ॥
 एवं संविग्ग-मणो राया निय-मंदिरम्मि संपत्तो । इक्कारिऊण पुच्छइ एगंते सावयं एयं ॥ १०५
 संपइ सिरिदत्तगुरु गुणवंतो कस्य विहरइ एएसो । सो कइइ डिडुपाणय-पुरम्मि मुणिपुंगवो अरिय ॥
 तो राया रयणीए कस्स वि अनिवेइऊण निक्खंतो । तुरयंमि समारुहिऊण डिडुपाणय-पुरे पत्तो ॥
 सिरिदत्तगुरुं नमिऊण तस्स कडिऊण नियय-सुत्तं । जंपइ संपइ काउं अणुगाहं देहि मह दिक्खं ॥
 गुरुणा उतं छतं उत्तम-ससस्स तुज्ज भर-नाह । रजं तणं व सुत्तं केरिस्स जं संजम-ग्गहणं ॥
 नदि संजमाउ अओ संसारुच्छेय-कारणं अरिय । नव-जलहरं विणा किं निवडइ दवानलं को वि ॥ ११०
 रत्ता-अणप्पमुत्तं एकं एक्कावलिं समप्पेउं । जिणधम्म-निम्मल-मगा पयंपिवा सावया एवं ॥
 कारवह जिणाययणं दमीए एक्कावलीइ सुलेण । तेहि वि तह ति पडिवज्जिऊण तं श्रुति कारवियं ॥
 तं अरिय तस्य अज वि चउवीस-जिणालयं जिणाययणं । पुअं व सुत्तिमंतं जस-भइ-निवस्स जं सहइ ॥
 रत्ता पुण मडिवत्ता सिरिदत्त-गुरुस्स चलण-मूलम्मि । अंतर-रिउ-वह-दक्खा दिक्खा निसियासि-थार व ॥
 एगंतरोववासे जा जीवं अंजिलं च पारणए । काइं ति तेण विहिया वय-गाहण-दिणे हिय पइच्छा ॥ ११५
 सुय-सागर-मारगओ सूरि-पयं पाविऊण जसभरो । भुवणे चिरं विहरिओ पडिबोहत्तो भविय-वगं ॥
 स-समय-पुरसमय-विज्ज समय तेणावि निय-पए ठविओ । निजिय-पज्जुअ-भओ पज्जुओ नाम वर-सूरी ॥
 अह जस-भइओ सूरी तिअ-तत्तवधरण-सोसिय-सरीरो । निय-परिवार-समेओ आरुढो उज्जयंतगिरिं ॥
 रेवपगिरिंद-मउडं व शुक्रय-लप्पी-विलास-कमलं व । भव-जउहि-आणवत्तं व जिणहरं गणहरो पत्तो ॥
 नमिऊण नेमिनाहं पमज्जिउं निवसिऊण तस्स पुरो । पज्जुअसूरि-पनुदं निय-परिवारं गणइ एवं ॥ १२०
 राग-दोस-विपुको चिर-सेविय-नाण-दंसण-चरितो । निच्छय-नएण तिरयं अण्ण विप दुबए जइ वि ॥
 तह वि हु ववहा-नयेण जो एसो पणइ-वावाण । तिरयंकराण एहिं करिसिओ सो परं तिरयं ॥
 इह दिक्खा-मडिवत्ती नाणुपत्ती विमुत्ति-संपत्ती । नेमिस्स जेण जाया तेणेसो तिरयमुत्तिंतो ॥
 अन्नत्य वि भेलिस्सं निस्संदेहं दुहावदं देदं । ततो वरं पसरये तिरिय इये वि भेलेमि ॥
 इय भणियं पक्कखइ जिण-पक्कखं चउविहहारे । वारंतस्स वि पज्जुअसूरिणो सपरिवारस्स ॥ १२५
 पउमासणेवविट्ठो परिचत्त-समत्त-यत्त-परिकम्मो । सिरि-नेमिनाह-पडिमा-सुहरकय-निहिय-नयण-सुओ ॥

सद्यस्य वि राग-दोस-वञ्जिओ परम-तत्त-लीण-मज्जो । मुणिपुंगवो मुणियागम-सवण-समुल्लसिय-संवेगो ॥
 पुब्ब-महोरिसि-भग्गो दुसम-समये वि सेविओ सम्मं । तेरस-दिणावसाणे पत्तो तियसालयं सूरि ॥
 तत्तो पञ्चन्नगुरु विर्यंतो सयल-संध-परिओ स । सुतत्थ-पयडण-थरो परोवयारं चिरं कुणइ ॥
 सत्त-सुहो सुइ-सुहओ वाइजंतो समग-लोएण । ठाणय-पगरण-रूवो जस्सज्ज वि फुरइ जस-पडहो ॥ ११०
 तंतसं गुणसेणसूरी सीसो वर-संजगुज्जओ जाओ । जस्स गुण विय वाणा अंतररिउ-वग्ग-निग्गहणे ॥
 सीसो खमग्ग-लग्गो तस्सासी देवचंदसूरि ति । चंदेण व दिय-राएण जेण आपंदियं भुवणं ॥
 कय-सुकय-कुमुय-वोहा चउर-वठ-पमोय-संजणणी । संतिजिणचरित्त-कहा जुण्ह वे विर्यमिआ जत्तो ॥
 जे ठाणएसु ठविआ पञ्चन्न-मुणीसरेण धम्म-दुमा । काऊण ताण विवइ ते जेण लहाविआ बुद्धि ॥
 जस्स चलणारविंदं चरित्त-लच्छी-विलास-वासहरं । मुणि-भमरोहिं अनुक्कं जिणमय-मयरंद-सुद्धेहिं ॥ ११५
 शो विहरंतो मही-मंडलमि खंडिय-पर्यंड-भावरिज । सयल-भुवणेक्क-बंधं धंउक्कयं पुरवरं पत्तो ॥
 सो तत्थ पणमणत्थं समागयाणं जणाण पउराणं । संसारासारत्तण-पयासिणिं देसणं कुणइ ॥
 तं सोउं संबिग्गो सरि-सुंदेर-विजिय-सुरकुमरो । एक्को वणिय-कुमारो कयंजली भणिउमाढत्तो ॥
 भयवं ! भवणवाओ जम्म-जरा-मरण-लहरि-हीरंतं । मं नित्थास्सु सुचारित्त-जाणवत्त-पयाणेण ॥
 गुंरुणा वुत्तं बालय ! किं नामो कस्स वा सुओ तं सि । तो तस्स माउलेणं पर्यपिअं नेमिनामेण ॥ १२०

§ ७. हेमचन्द्रसूरेर्जन्मादिवृत्तान्तः ।

भयवं ! इहियि हथिय व भोदकुल-विज्ज-संभवो महो । कय-देव-गुरु-जणवो चच्चो नामा पहाण-वणी ॥
 निम्मल-कुल-संभूया मूरि-गुणांभरण-भूसिय-सरिआ । तस्सत्थि गेहिणी च्चाहिणि ति सा होइ मह बहिणी ॥
 जीए विमलं सीलं दहं लज्जाए चंदमा निबं । चरम-जलहिम्मि मज्जइ कलंक-पक्खालणत्थं व ॥
 ताणं तणओ एसो निरुवम-रूवो पगिठ-भइ-विहवो । सुवणुदरण-भणोहर-चिचइओ चंगदेवो ति ॥
 गन्भावयार-समए इमस्स जणणीए सुविणए दिट्ठो । निय-गेहे सहयारो समुग्गओ बुद्धिमणुपत्तो ॥ १४५
 जा पुष्प-फला-रंभो तत्तो सुत्तण मंदिरं मज्ज । अन्नत्थ महाराभे मणामिरामे इमो पत्तो ॥
 छायाए पल्लवेहिं कुसुमेहिं फलेहिं तत्थ पवरेहिं । बहुय-जणाणं एसो उवयारं काउमाढत्तो ॥
 गन्भगए वि इमस्सि इह देसे नहमसिव-नामं पि । तह अणमिन्नो जाओ लोओ दुष्मिक्ख-दुष्कस्स ॥
 परचक्क-चरड-चोराइ-विहवा दूगुवगया सवे । न फुरंति धूय-पमुहा मेह-च्छन्ने वि दिणनाहे ॥
 इय तस्स जम्म-दियइ जावाई दिसा-मुहाइ विमलाइ । देव-गुरु-वंदणेण धम्मत्थीणं मणाइ व ॥ १५०
 हरिस-जणणो जणाणं सुयणो व समीरणो समुल्लसिओ । रय-पसमणं निवडियं गुरूण वयणं व गंधजलं ॥
 भवणमि कुसुम-वुट्ठी सुसाणि-तुहि व सेवए जाया । कव-गुणो व सहियए फुरिओ गयणंमि तूर-रवो ॥
 एसो परिओसकरो बालत्तणओ वि अमय-धडिओ व । रयणं व कराओ करं संचरिओ सयल-लोयस्स ॥
 संपइ इमस्स चित्तं न रमइ अन्नत्थ वज्जिउं धम्मं । माणस-सरंमि सुत्तुं हंसस्स व पल्ल-जलेसु ॥
 गुरूणा वुत्तं जत्तं जं कुणइ इमो चरित्त-पडिवात्ति । जेण सो परमत्थो जणणी-दिट्ठस्स सुविणस्स ॥ १५५
 गहिऊण वयं अवगाहिऊण नीसेय-सत्थ-परमत्थं । तित्थकरो व एसो जेणस्स उवयारओ होही ॥
 तत्तो इमस्स जणयं चच्चं नामेण भणइ तो तुम्भे । जहं चंगदेवमेयं वय-गोहणायं विसजेइ ॥
 सो धहु-सिणेह-सुत्तो यहुं पि भणिओ विसज्जइ न पुत्तं । तत्तो पुंत्तो वि ददं कउजमो संजम-भग्गणे ॥
 माउलय-अशुभयं गिहिऊण ठाणंतरमि संचळिओ । गुण-गुरूणा सह गुरूणा संपत्तो खंभत्तिंतंमि ॥
 तीरय पवन्नो दिक्खं कुणमाणो सयल-संप-परिओसं । सो सोम-सुहो सोमो व सोमचंदो ति कयंनमो ॥ १६०

येषेण वि कालेण काऊणं तवं जिणागमुद्धिं । गंभीरस्स वि सुय-सागरस्स पारंगओ एसो ॥
 दसम-समय-असंभव-गुणोह-कलिओ विभावितं हियए । सिरिदेवचंद-सुखा एसो गणहर-एए ठविओ ॥
 हेम-समच्छवि-देहो चंदो ष जणाण जणिय-आणंदो । ततो इमो पत्तिदो नामेणं हेमचंदो ति ॥
 निवं सहावउ बिय समग-लोओवयार-कय-चित्तो । सो देवपाइ वुत्तो विहरंतो विविह-देसेसु ॥
 गुज्जर-विसयं मुत्तुं मा कुणसु विहारमन्न-देसेसु । काहिसि परोवयारं जेणित्य ठिओ तुयं गरुयं ॥
 तो तीए वयणेणं देसंतर-विहरणाउ विणित्यो । चिद्ध इहेव एसो पडिओहंतो भणिय-वग्गं ॥
 बुह-यण-बुद्धामणिणो भुवण-पत्तिदस्स सिद्धरायस्स । संसय-एएसु सबेसु पुच्छजिओ इमो जाओ ॥
 एअस्स देसणं निमुणिऊण मिच्छत्त-मोहिय-मई वि । जयसिंहतिवो जाओ जिणिद-धम्माणुरत्त-भणो ॥
 ततो तेणित्य पुरे रायविहारो कराविओ रम्भो । चउ-जिणपडिम-समिद्धो सिद्धविहारो य सिद्धिपुरे ॥
 जयसिंहदेव-वयणा निम्मियं सिद्धहेम-यागरणं । नीसेस-सइ लक्खण-निहाणमिमिणा मुपिदेण ॥
 अमओवमेय वाणी-विस्सालमेयं अपिच्छमाणस्स । आसि खणं पि न तिती चित्ते जयसिंहदेवस्स ॥
 तो जइ तुमं पि वंछसि धम्म-सरूवं जहडियं नाउं । तो मुणिपुंगवमेयं पुच्छमु होऊण भवि-परो ॥

*

॥ ८. कुमारपालस्य हेमचन्द्रसूरिपार्थं गमनम्, हेमचन्द्रसूरिः कुमारपालं प्रति सद्योः ।

सम्मं धम्म-सरूव-साहगो साहिओ अमचेणं । तो हेमचंदसूरि कुमारनरिदो नेमइ निवं ॥
 सम्मं धम्म-सरूवं तस्स समीवंमि पुच्छए राया । मुणिय-सयलागमत्यो मुणि-नाहो जंपए एवं ॥
 मव-सिधु-तीरी-तुलं महल-वहाण-वलि-जलकुलं । कय-सयल-सुह-समुदये जीवदयं चिय मुणसु धम्मं ॥
 आउं दोहमरोगमंगमसमं रूवं पमिदं यलं, सोहग्गं तिजगुत्तमं निरुक्खो भोगो जसो निम्मलो ।
 आप्सेक्क-परायणो परिणो लच्छी अविच्छेइणी, होजा तस्स भवंतरे कुणइ जो जीवाणुकं नरो ॥
 नरयपुर-सत्त-सरणी अवाय-संधाय-वग्ग-वण-धरणी । नीसेस-हुक्ख-जणणी हिसा जीवाण सुह-हणणी ॥
 जो कुणइ परस्स दुहं पावइ तं चेव अणंतगुणं । लम्भंति अयपाई नहि निषतरुमि ववियंमि ॥
 जो जीव-वहं काउं करेइ खण-मित्तमत्तणो तिस्सि । छेयण-मेयण-पमुहं नरय-दुहं सो चिरं लहइ ॥
 जं दोहग्गमुदग्गं जं जण-लोयण-दुहावहं रूवं । जं अरस-मूल-खय-खास-सास-कुहाइणो रोगा ॥
 जं कण्ण-नास-कर-चलण-कत्तणं जं च जीनियं तुच्छं । तं पुत्रारोविय-जीव-हुक्ख-रुक्खस्स फुरइ फलं ॥
 जो जीव-अयं जीवो नर-सुर-मिव-सोक्ख-कारणं कुणइ । सो गय-पावो पावेइ अमरसीहो ष कत्तणं ॥

*

[अत्र जीवदयाप्रतिपादकानि अमरसिंहादिकथानकानि ग्रन्थकारेण वर्णितानि ।]

*

॥ ९. कुमारपालस्य जीवदयाभिरुचिः ।

इय जीव दया रूवं धम्मं सोऊण तुह-चित्तेण । रत्ता भणियं मुणि-नाह ! साहिओ सोहणो धम्मो ॥
 एसो मे अमरुओ एसो चित्तंमि, मज्ज विणिविहो । एसो बिय परमत्येण पडए खुत्तीहिं न हु सेसो ॥
 जओ-
 मंत्रंति इमं सबे जं उत्तम-असण-वसण-पमुहेसु । दिजेसु उत्तमाइ इमाइ लम्भंति पर-लोए ॥
 एवं सुह-हुक्खेसु कीत्तेसु परस्स इह ठोए । ताइं चिय पर-लोए लम्भंति अणंत-मुणियाइ ॥
 जो कुणइ तुरो हिंसं परस्स जो जणइ जीविय-विणासं । विरएइ सोक्ख-विरहं संपाडइ संपया-अंसं ॥
 सो एवं कुणमाणो पर-लोए पावए पेइहंतो । बहुसो जीविय-नासं सुह-विगमं संपओच्छेयं ॥
 जं उणइ तं लम्भइ पमूयतरमित्य नत्थि संदेहो । वविएसु कोदवेसु लम्भंति हि कोदव चेय ॥

१९०

जो उण न हणइ जीवे जो तेसि जीवियं सुहं विभवं । न हणइ तत्तो तस्स वि तं न हणइ को वि पर-लोए ॥
 ता मदेण व नृणं कयाणुकंश मए वि पुब-भवे । जं लंघिऊण वसणाइं रज-लच्छी इमा लद्धा ॥
 ता संपइ जीव-दया जाव-जीवं मए विदेयथा । मंसं न भक्खियथं परिहरियथा य पारद्धी ॥
 जो देवयाण पुरोओ कीरइ आरुग-संति-कम्म-कए । जो पसु-महिंसाण विणासो निवारियवो मए सो वि ॥
 जीव-वह-दुक्कएण वि जइ आरुगाइ जायए कह वि । तत्तो दवानलेणं दुमाण कुसुमोगमो होजा ॥
 जो जजेसु पसु-वहो विद्धिओ सग्गाइ-साहण-निमित्तं । दिय-सुंगव ! सेयं चिय विवेङ्गो तं न काहिति ॥ १९५
 घालो वि सुणइ एवं जं जीव-वहेण लम्भइ न सग्गो । किं पन्नग-मुह-कुहराओ होइ पीऊस-रस-बुडी ? ॥
 तो गुरुणा वागरियं नरिंद ! तुह धम्म-अंधुरा बुद्धी । सधुत्तमो विवेगो अणुत्तरं तत्त-दंसित्तं ॥
 जं जीव-दया-रम्मे धम्मे कल्लाण-जणण-कय-कम्मे । सग्गापवग्ग-पुर-नग्ग-दंसणे तुह मणं लीणं ॥

*

§§ १०. कुमारपालस्य सर्वग्रामनगरेषु राजादेशप्रेषणेन जीवदयाप्रवर्तना ।

तओ रत्ता रायाएस-पेसणेण सव्व-नाम-नगरेसु अमारिघोसणा-पडह-वायण-पुवं पवत्तिया जीव-दया । २००
 गुरुणा भणिओ राया-महाराय ! दुप्परिचिया पाएण मंस-गिद्धी । धन्नो तुमं भायणं सकल-वज्झाणं जेण कया
 मंस-निवित्ती ।

ता सम्मं पालेजसु मंस-निवित्तिं नरिंद ! जा-जीवं ! सम्मं अपालयंतो कुंदो ब दुहं लहइ जीवो ॥

[अत्र कुन्दकथानकयणनं परिकथितम् ।]

जो पुण नियममखंडं पालिज अवज-वज्जणुद्धतो । सो पुरिसो पर-लोए सोक्खमखंडं लहइ नृणं ॥
 जो य न करेज नियमं निदम्मो जो कयं च भंजिजा । सो मंस-भोग-गिद्धो नरयाइ-कयत्थणं सहइ ॥
 ता महाराय ! जुत्तं तुमए कयं जं सतण्हं महावसणाणं दुवे पारद्धी मंसं च परिचत्ताणि ।
 सेसाणि वि सव्वणत्थ-निबंधणाणि परिहरियथाणि । तत्थ-

§§ ११. हेमचन्द्रसूरिकृतो द्यूतपरिहारविषयोपदेशः । तदनुसारेण कुमारपालस्य
 द्यूतपरित्यागः, राज्येऽपि तन्निषेधः ।

जं कुल-कलंक-भूलं गुरुलजा-सच्च-सोय-पडिक्कूलं । धम्मत्थ-काम-जुक्कं दाण-दया-भोग-परिसुक्कं ॥ २०५
 पिय-भाय-भाय-सुय-भज-भोसणं सोसणं सुह-जलाणं । सुगइ-पडिक्क-भूयं तं जूयं राय ! पहिरसु ॥
 जूय-पसत्तो सत्तो समच-वित्तस्स कुणइ विदंसं । हारिय-असेस-रज्जो इह दिदंतो नलो राया ॥

[अत्र ग्रन्थकारेण द्यूतविषये नलचरितं प्रथितम् ।]

एयं सोऊण भणियं रत्ता-भयवं ! न मए अक्खाइ-जूएण कीलोमेत्तं पि कायवं । गुरुणा जुत्तं-महाराय !
 जुत्तं तुम्हारिसाणं विणिजिय-अक्खाणं अक्ख-जूय-वज्जणं । मंतीहिं विन्नत्तो राया-देव ! देवेण ताव सयं परिचत्तं
 एवं, अथो सवत्थ रजे निवारिज्जउ त्ति । रत्ता जुत्तं-एवं करेह । 'आएसो पमाणं' ति मणतेहिं तेहिं तहेव कयं ।

§§ १२. सूरिकृतः परस्त्रीगमनत्यागोपदेशः । राज्ञस्तत्स्वीकारः ।

गुरुणा भणियं-सव्वणत्थ-निबंधणं परिहरसु पर-रमणि-सेवणं । जओ-

कुल कलंकिउ मलिउ माहप्पु, मलिणीकय सयण-मुह, दिनु हत्थु नियगुण-कडण्ह,

जगु झंपिओ अवजसिण, वसण-विहिय सज्जिहिय अप्पह ।

दूरहं वारिउ महु तिणि ढक्किउ सुगइ-दुवारु । उभय भवुम्भड-दुक्ख-करु कामिउ जिण परदारु ॥

सरहत्त-नमिर-नेसर-चूडा-तुंघिजमाण-चलणो वि । पर-महिलमहिलसंतो पज्जोओ धंधणं पत्तो ॥

[अथ प्रथमद्वयस्य पारत्वार्यविषया प्रयोक्तव्या कथिताः ।]

रत्ना वृत्तं-भयवं ! मूलाओ चिप मए परित्थीओ । दूरं भयंकीओ भुयंगमीओ ष चत्ताओ ॥
परमणि-यसत्त-भणो पाएण जणो न को वि मइ रजे । गुरुणा भणियं-घन्नो सि जो परित्थी-नियत्तो सि ॥
कमलण सरं रयणाण रोहणं तारायाण जहा गयणं । परदार-निविचि-यं यत्तं सि गुणाण तह रणं ॥
अह गुरुणा वागरिय-वेसा-चसणं नरिंद । मुत्तवं । दणिणस्स विणासपरं जं कमल-वणस्स वुद्धिं व ॥
जं नीर-रासि-महणं व काल्दंडं जणेइ खयरोगं । कवलेइ कुलं सयलं जं राहु-मुहं व ससि-विवं ॥
धुमो ष चित्त-कम्मं जं गुण-गणमुत्तलं पि मलिणेइ । जं दोसाण निवासो वम्मिप-विवरं व भुयगाणं ॥
वेसा-वसणासत्तो तिबग्ग-मूलं निणासित्ठ अत्थं । पच्छा पच्छयायेण लहइ सोयं असोओ ष ॥

[अथ वेद्याप्यसन्नविषयाकप्रतिपादिका धरोक्कथा कथिताः ।]

रत्ना भणियं-भयव ! वेसासु मणं अह पि न करिस्सं । गुरुणा भणियं-भवउ उत्तम-पुरिसस्स वृत्तमिणं ॥

§§ १३. सूरिकृतो मद्यपाननिषेधोपदेशः, राजस्तस्यापि परिहरणम् ।

संपयं मज्ज-वसणदोसं सुणसु-

नचइ गायइ पइसइ पणमइ परिममइ मुयइ वत्थं पि । तूमइ रूमइ निक्कारणं पि मइरा-भउम्मत्तो ॥
जणणिं पि पिययमं पिययमं पि जणणिं जणो विभावंतो । मइरा-मएण मत्तो गम्मानम्मं न याणेइ ॥
न हु अप-पर-रिसिं वियाणए मज्ज-याण-मूढ-भणो । बहु मज्जइ अप्पाणं पटुं पि निम्मच्छए जेण ॥
वयणे पसारिए साणया विवरम्ममेण मुत्तेति । पइ-पडिय-सवस्स व दुरण्णो मज्ज भत्तस्स ॥
घम्मत्थ-काम विग्ग विहणिय-मइ कित्ति-कंति-मजायं । मज्जं सबेसिं पि हु भवणं दोसाण किं बहुणा ? ॥
जं जायवा स सयणा स-परियणा स-निहवा स-नयरा य । निवं सुय-पसत्ता रूपं मया तं जए पयइं ॥

[अथ मद्यपानदोषदर्शिका थादयनीशकथा वर्णिताः ।]

एवं नरिंद ! जाओ मजाओ जायसाण सब-कखओ । ता रत्ना नियरजे मज्ज-वित्ति वि पडिमिद्धा ॥

§§ १४. सुरेन्द्रोऽप्यसन्नपरिहारोपदेशः, राजस्तन्निवारणम् । मृतधनापहरणस्यापि निषेधः ।

इण्हि नरिंद ! निजुणसु कडिजमाण मए समासेण । वसणाण सितो-रयणं व मत्तमं चोरियावसण ॥
पर दइ हरण-याय दुमस्स धण हरण-मारणाईणि । वसणाई कुसुम-नियरो नारय-दुक्काई फल-रिद्धी ॥
जग्गतो सुनो वा न लहइ सुस्सवं दिणे निमाए वा । संका-छुरियाए छिन्नमाण-हियओ धुवं चेतो ॥
जं चोरियाए दुक्क उव्वयण-सुलोवण-प्पमुइ । एव्व पि लेहइ जीवो तं सब-जणस्स पबक्खं ॥
दोहम्ममगळेयं पराभवं विभव मंसमत्तं पि । जं पुण परत्थ पावइ पाणी तं केतियं कदिमो ॥
हरिउज परस्स धणं कयाणुतावो समप्पए जइ वि । तइ नि हु लेहइ दुक्कं जीवो वरयो ष परलोए ॥

[चौर्यकर्मफलविषयं यदणकथ्यानकमत्र कथितम् ।]

रत्ना भणियं-भयव ! पुइ पि गए अदिन्नमत्तवण । न कयावि हु गहियव्वं निय-रजे इय कओ नियमो ॥
जो उण कयाइ कस्स वि कयावराइस्स कीरए दंडो । सो खेय-पालण-निमित्तमव्वत्था हवइ इहरा ॥
जं च स्यत्तीण धण महत्त-पीडा-निदंधनेण । बहु-पाव-बंध-हेउं अओ पर तं पि वजिस्स ॥

गुरुणोक्तम्-

न यन्मुक्तं पूर्वं रघु-नष्टप-नाभाग-भरतप्रभृत्युर्वीनाथैः कृतसुगकृतोत्पत्तिपरिषि ।

विमुञ्चन् सन्तोषाचदपि स्तुतीञ्चितसमुत्तुर् कुमारधर्मापालः । त्वमसि भद्रतां मत्तकमणिः ॥

इय सोमप्पह-कटिए कुमार-निव-हेम-चंद-पडिवदे । जिण-धम्म-प्पडियोहे समरियओ पडव-वत्थावो ॥

॥ इत्याचार्य श्रीमोक्षप्रविरचिते कुमारपालप्रतिरोधे प्रथमः प्रकाशः ॥

अथ द्वितीयः प्रस्तावः ।

§§ १५. कुमारपालं प्रति स्तूरिप्रदत्तो देवपूजोपास्तिविषयकोपदेशः ।

अन्नं च सुणसु पत्थिव ! जीव-दया-लक्खणो इमो धम्मो । जेण सयं अणुचिन्नो कहिओ अ जणस्स हिअ-हेउं ॥
सो अरहंतो देवो असेस-रागाइ-दोस-परिचत्तो । सब्बु अवितह-सयल-भाव-पडिवायण-पद्दाणो ॥
रागाइ-अओ रागाइ-परवसं रक्खिउं परं न खमो । नहि अप्पणा पलितो परं पलितं निवारोइ ॥
धम्माधम्म-सरुहं सकइ कहिउं कहं असव्वदू । रूप-विसेसं वोसुं अत्थि किमंथस्स अहिगारो ॥
परमत्थं अकहंतो वि होइ देवो त्ति जुत्तिरित्तिमिणं । गयणस्स वि देवत्तं अणुमन्नह अन्नहा किं न ॥
जो अरहंतं देवं पणमइ क्षायइ निचमवेइ । सो गय-यावो पावेइ देवपालो व कल्लणं ॥

२४०

[अत्र देवोपासनाभिरूपकाणि देवपालादिकथनकानि फथितानि ।]

§§ १६. कुमारपालकारित-कुमारविहारादि-जिनमन्दिरवर्णनम् ।

जंपइ कुरमनरिंदो-मुणिद ! तुह देसणामयरसेण । संसित्त-सव्व-त्तणुणो मह नद्धा मोह-विस-मुच्छा ॥
मुणियं मए इयाणिं जं देवा जिणवरा चउवीसं । जे राग-दोस-मय-मोह-कोह-लोहेहिं परिचत्ता ॥
नवरं पुवं पि मए भद्दग-भाव-मपद्दाण-चित्तेण । पडिहय पाव-पवेसं लुंहुं तुम्हाण उवएसं ॥
सिरिमाल-वंस-अवयंस-मंति-उदयण-समुह-चंदस्स । मइ-निजिय-सुरगुणो धम्म-हुम-आलवालस्स ॥
नयवंत-सिरो-मणिणो विवेय-भाणिक-रोहणमिस्सि । सचरिय-कुसुम-त्तरुणो चाहडवेस्स मंतिस्स ॥
जय-पायड-वायडकुल-नायणालंकार-चंद-सुराणं । गंगा-त्तणयाण तह सव्वदेव-संवाण सेट्ठीणं ॥
दाऊण य आएसं कुमारविहारो कराविओ एत्थ । अट्ठावओ व रम्भो चउवीस-जिणालओ तुंगो ॥
कणयामलसार-पद्दाहिं पिंजरे जम्मि मेरुसारिच्छे । रेहंति केउदंदा कणय-मया कप्प-रुक्ख व ॥

२४१

२४०

स्तम्भैः कन्दलितेव काञ्चनमयैरुत्कृष्टपद्मशुकोलैश्चैः पल्लवितेव तैः कुसुमितेवोच्चलमुक्ताफलैः ।

सौवर्णैः फलितेव यत्र कलशैराभाति सिक्ता सती श्रीपार्श्वेऽस्य शरीरकान्तिलहरीलक्षणे लक्ष्मीलता ॥

पासस्स मूलपडिमा निम्मविया अत्थ चंदकंतमई । जण-नयण कुवलउछास-कारिणी चंद-मुत्ति व ॥

अन्नाओ वि बहुयाओ चामीयर-रुप्प-पित्तलमईओ । लोयस्स कस्स न कुणंति विम्हर्यं जत्थ पडिमाओ ॥

सेपइ देह-सरुहं मुणिऊण समुलसंत-सुह-भावो । तिरययर-मंदिराईं सब्बथ वि कारविस्सामि ॥

ततो इहेव नयरे कारविओ कुमारचाल-देवेण । गरुओ 'तिट्ठणविहारो' गयण-त्तलुत्तमण-क्खंओ ॥

२४१

कंचणमय-आमलसार-कलस-केउप्पद्दाहिं पिंजरिओ । जो भवइ सवं चिय जणेण 'मिह' ति पासाओ ॥

जस्सि महप्पमाणा सधुत्तम-नीलरयण-निम्माया । मूल-पडिमा निवेणं निवेसिया नेमिनाहस्स ॥

कुसुमोह-अचिया जा जणाण काउं पवित्तयं पत्ता । गंगा-त्तरंग-रंगंत-चंगिमा सहइ जउण व ॥

वट्ठंताण जिणाणं रिसह-प्पमुद्दाण जत्थ चउवीसा । पित्तलमय-पडिमाओ काराविया देवउलियासु ॥

एवमइकंताणं तह मावीणं जिणाण पडिमाओ । चउवीसा चउवीसा निवेसिया देवउलियासु ॥

२४०

इय पयडिय-धय-जसडंधराहिं वाहत्तरीइ जो तुंगो । सप्पुरिसो व कलाहिं अलंकिओ देवकुलियाहिं ॥

अन्नेवि चउवीसा चउवीसाए जिणाण पासाया । कारविआ ति-विहार-प्पमुद्दा अयेर वि इह वद्दवो ॥

जे उण अन्ने अन्नेसु नगर-नामाइएसु कारविआ । तेसिं कुमारविहाराण को वि जाणइ न संखं पि ॥

*

§§ १७. गुरुतत्त्वोपदेशः ।

अहं गुरुणा चागारिं देव-सकृत् जहद्विषं तुमम् । मुणियं, नरिंद ! संपदं गुरु-तत्त्वं तुज्जं अक्खेमि ॥
 अथमिपसु जिणेसुं सरेसु व हरियं-मोहं-तिमिरेसु । जीवाइ-पयत्थे दीवओ व पयडइ गुरुं चेय ॥
 गुरु-देसणा-वरत्त-वर-गुण-मुच्छं विणा गहीराओ । संसार-कूव-कुहराउ निग्गमो नत्थि जीवाणं ॥
 गुरुणो कारूढ-घणस्स देसणा-पय-भरेण सित्ताण । भविय-हुमाणं विज्झाइ इत्ति मिच्छत्त-दावग्गी ॥
 जो चत्त-संभ-संभो जिइदिओ जिय-परीसह-कसाओ । निम्मल-सील-गुणघो सो चेय गुरुं न उणं अत्तो ॥
 नरय-गाइ-भमण-हुमो कए वि पावे पएसिणा रत्ता । जं अमरत्ते पत्ते ते गुरु-पाय-प्पसाय-फलं ॥

[अथ प्रदेष्टिराजादीनां कथा अनुसन्धेयाः ।]

§§ १८. गुरुसेवाफलविषये सम्प्रतिवृत्तौदाहरणम् ।

चिंतामणि-कणहुम-कामहुहार्णि दिव-वत्थूणि । जण-बंधियत्थ-करणे न गुरुणि गुरु-प्पसायाओ ॥
 जो पेच्छिज्ज पावंति पाणिणो मणय-वियस-सिद्धि-सुहं । कणा-कुल-भवणाणं ताण गुरुणं कुणह सेवं ॥
 दमणो वि पुव-जम्मे जं महिदइ-निवह-नमिय-पय-कमले । जाओ संपहराओ ते गुरु-चलणाण माहण्यं ॥
 [अथ सम्प्रतिवृत्तकथा परिकथिता ।]

§§ १९. सम्प्रतिवृत्तेरिय कुमारपालस्य रथयात्रोत्सवकरणम् ।

इय संपदनिव-चरियं नितामियं हेमसूरि-पहु-पासे । राया कुमारवालो तदेव कारवइ रहजत्तं ॥
 ते जहा-

नवंत-रमणि-चकं विताल-बलि-पाल-संजुलं राया । कुणइ कुमारविहारे सासय-अट्टाहिया-भदिमं ॥
 नड्ड-कम्ममड वि दिणाइं सयमेव जिणवरं ण्विउं । गुरु-हेमचंद-पुरओ कयंजली चिडइ नरिंदो ॥
 अट्टम-दिणमि चित्तस्स पुणिमाए चउत्थ-पहरमि । नीहरइ जिण-रदो रवि-रहो व आसाओ पयडंतो ॥
 ण्विय-विलिंत्तं कुसुमोह-अबियं तत्थ पासजिण-पडिमं । कुमारविहार-दुवारे मदायणो ठवइ रिदीए ॥
 तूर-रव-भरिय-भवणो सरहस-नवंत-चार-तरुणि-भणो । सायंत-मंति-सहिओ वचइ निव-मंदिरमि रहो ॥
 राया रहत्थ-पडिमं पडंसुय-करण-भूमणाईहिं । सयमेव अबिउं कारवेइ निविदाइं नट्टाईं ॥
 तत्थ गमिज्ज रायाणि नीहरिओ सीहवार-पाहिंमि । ठाइ पवंचिय-पय-तंडवमि पड-मंडवमि रहो ॥
 तत्थ पढाए राया रह-जिण-पडिमाइ विरुं पयं । चउविह-संध-समकवं सयमेवारचियं कुणइ ॥
 तत्तो नयरमि रहो पसिक्कइ कुंजरेदिं खुत्तेदिं । ठणे ठणे पड-मंडवेसु विउल्लेसु चिंतो ॥

किं-

प्रेक्ष्यमण्डपमुत्सवध्वजपटं नृत्यभूमण्डलं चबन्धमसुदस्यदुक्कदलीखम्भं स्फुरत्तोरणम् ।
 विचित्रैरनयोत्सवे पुरमिदं व्यालोकितुं कीर्तुकास्तैस्त्र नेत्रसहस्रनिर्मितकृते चक्रुर्विधेः प्रार्थनाम् ॥
 एवं ब्रह्मदिणाइ रह-जत्तं जणिय-जण-चमकारं । कुणइ जहा कुमारनिचो तदेव आसोय-भासे वि ॥
 जंगइ निय-मंडळिए एवं तुम्मे वि कुणइ जिणधम्मं । ते निय-निय-नयेरुं कुमारविहारे कारवंति ॥
 विरयंति वित्तोरेणं जिण-रह-जत्तं कुणंति मुणि-भतिं । तत्तो समग्गमेवं जिणधम्म-मयं जयं जायं ॥
 अन्न-दिणमि मुणिदो कुमारविहारे कुमारवालस्स । चउ-विह-संध-समेओ चिडइ धम्मं पयासंतो ॥
 बहु-निद-देहेदिं धणवंतो तत्थ आगओ लोओ । पडंसुय-करण-विमूखोहिं काऊण जिणपयं ॥

कणय-कमलेहिं गुरुणो चलण-जुयं अचिउण पणमेइ । तत्तो कयंजलि-उडो नरवइणो कुणइ पणिवायं ॥
तो परियवेण भणियं— किमत्थमेत्याऽऽगओ इमो लोओ ? । एकेण सावएणं भणियमिणं सुण महाराय ॥ २९०
पूर्वं वीरजिनेश्वरेऽपि भगवत्याख्याति धर्मं स्वयं प्रज्ञावत्यभयेऽपि मन्निणि न चां कर्तुं क्षमः श्रेणिकः ।
अक्षेणेन कुमारपालनृपतिस्तां जीवरक्षां व्यधालुञ्च्वा यस्य वचःसुधां स परमः श्रीहेमचन्द्रो गुरुः ॥
तत्पादाभ्युजपांशुभिः प्रथयितुं शुद्धिं परमात्मनस्तद्वक्त्रेन्दुविलोकेनेन सफलिकर्तुं निजे लोचने ।
तद्वाक्यामृतपानतः श्रवणयोराधातुमत्युत्सवं भक्त्युत्कर्षकुतूहलाकुलमना लोकोऽयमत्रागतः ॥
ता नरनाह ! कयत्या अम्हे, अम्हाण जीवियं सहलं । जहिं नमिओ मुणिदो पचक्खो गोयमो व इमो ॥
जिणधम्मो पडिवत्ती दूसम-समए असंमवा तुज्ज । देसंतर-ट्टिएहिं सोउं दिट्ठा य पचक्खं ॥
संपइ वचिस्सामो सुरट्ठ-देसम्मि तित्थ नमणत्थं । अन्न-समयम्मि होही मग्गेसु किमेरिसं सुत्थं ? ॥ २९५

*

§ २०. कुमारपालस्य तीर्थयात्राकरणम् ।

रत्ना भणियं— भयवं ! सुरट्ठ-विसयम्मि अत्थि किं तित्थं ? । तो गुरुणा वागरियं— पत्थिव ! दो तत्थ तित्थाइं ॥
जत्थ सिरि-उसमसेणो पढम-जिणिदस्स गणहरो पढमो । सिद्धिं गओ तमेकं सत्तुंजय-पवओ तित्थं ॥
वीयं तु उज्जयंतो नेमिजिणिदस्स जंमि जायाइं । कल्लणाइं निक्खमण-नाण-निघाण-गमणाइं ॥
रत्ना भणियं— भयवं ! अहं पि तित्थाण ताण नमणत्थं । वचिस्सामि अवस्सं, गुरुणा भणियं इमं छुत्तं ॥
जं तित्थ-वंदणेणं सम्मत-धिरत्तमत्तणो होइ । तप्पयणेण जायइ अथिरस्स धणस्स सहलत्तं ॥ ३००
अन्नेसिं पि जणाणं सद्धा-बुद्धी कया हवइ चाढं । सेवंति परे वि धुवं उत्तम-जण-सेवियं मग्गं ॥
इय गुरु-वयणं सोउं राया पसरिय-अतुच्छ-उच्छाहो । सम्माणितं विसज्जइ देसंतर-संतियं लोयं ॥
सोहण-दिणे सयं पुण चलिओ चउरंग-सेस-परियरिओ । चउ-विह-संघ छुएणं गुरुणा सह हेमचंदेण ॥
ठाणे ठाणे पट्टंसुएहिं पूयं जिणाण सो कुणइ । किं तत्थ होइ थेवं जत्थ सयं कारओ राया ॥
तत्तो कमेण रेवय-पवय-हिंटे ठियस्स नयरस्स । गिरिनयरस्सासने गंतुं आवासिओ राया ॥ ३०५

§ २१. उज्जयन्तासन्न-गिरिनगरवर्णनम् ।

तत्थ नरिदेण दससर-मंडवो भुवण-मंडणो दिट्ठो । तह अक्खाडय-सहिओ आवासो उग्गसेणस्स ॥
विन्ध्य-मणेण रत्ना मुणि-नाहो पुच्छिओ किमेय ति । मणइ गुरु गिरिनयरं ठाणमिणं उग्गसेणस्स ॥
चारंघईए पुरीए समुदभिजयाइणो दस दसारा । आसि असि-भिन्न अरिणो जायव-कुल-विंश-गिरिकरिणो ॥
तत्थ दसमो दसारो वसुदेवो तस्स नंदणो कण्हो । सो आसि तत्थ राया ति-खंड-महि-मंडलस्स पट्ठ ॥ ३१०
पुत्तो समुदविजयस्स आसि कुमरो अरिट्ठेनेमि ति । पावीसइमो तित्थंकरो ति चारित्त-कय-चित्तो ॥
अविसय-तण्हो कण्होरोहओ उग्गसेण-राय-सुयं । राइमइं परिणुं सो चलिओ रहवारुढो ॥
करि-तुरय-रहारुढेहिं कण्ह-पमुहेहिं पवर-सयणेहिं । सहिओ समागओ उग्गसेण-निव-मंदिरासन्नं ॥
सोउण करुण-सई जा दिट्ठिं देइ तत्थ ता नियइ । रुद्धे पसु सस-सूअर-उरन्म-हरिणाइणो जीवे ॥
तस्सइ-जग्गिय-दओ किमिमे रुद्ध ति पुच्छए कुमरो । तो सारहिणा भणियं— कुमार ! सुण कारणं एत्थ ॥
हणिउं इमे वराए इमाण मंसेण भोयणं दाही । तुज्ज विवाहे वेवाहियाण सिरि-उग्गसेण-निवो ॥ ३१५
तो भणियं कुमेरेणं धिद्धी ! परिणयमेरिसं जत्थ । भव-कारागार-पवेस-कारणं कीरण पावं ॥
भोगे भुयंग-भोगे व भीसणे दूरओ लहुं मुत्तुं । संसार-सागरुत्तरण-संकमं संजमं काइं ॥

तो यनरियं इमिणा इतो सारहि । रहं नियत्से ॥ चालेसु मंदिरं पद्म तेणानि तदेव तं विदियं ॥
 इदं कुमरसुर्वितं रविं व नलिणी निसदृशद-कमला । जा थासि शुभमिहिं तु पिच्छं तं नियतं सा ॥
 राहमर्दं खेप-परा परसु-नियत व कण-रुख लया । मुच्छा-निमीलियच्छी सहस्र ति महीपले पडिया ॥ ११०
 सत्पी-नया सहीहिं बाह-जलविल-निलोपया मण्ड । हा । नाह । किमवरदं मए जमेवं नियतो मि ॥
 अइ नि तुमए विमुक्ता अदं अहसा तहा वि मइ नाह । । तुह चरण विप सएणं ति निच्छिउं सा ठिया पाठा ॥
 दाऊण वन्दरं दाणमुज्जपंते पवन्न-चारितो । चउ-पन्नासरिणते लहइ पद्म केवलं नाणं ॥
 तो नगरगर-गामाङ्गणं पडिभोहिऊण भविष-जणं । सो बास-सहस्साऊ इहेव अपेले गओ मुक्खं ॥
 रत्ता भणियं मयवं । अच्च नि तक्काल-संभवं किमिमे । चिट्ठं दसार-मंडव-पमुदं तो जणियं गुरुणा ॥ ११५
 तक्काल-संभवं जं ते न इमं किं तु येव-काल-भवं । तमिमं पुण जेण कयं वदेमि ते तुज्ज नर-नाह ! ॥

§ २२. पादलिस्तूरिवर्णनम् ।

गुरु-नागहृदि-सीतो पातो वि अ-पाठ-मइ-गुणो गुरुई । कइया वि कंजियं पेत्तुमागओ कइइ गुरु-गुरओ ॥

अवं तंयच्छीए अयुक्कियं पुष्पदंत-पंतीए ।

नय-सालि-कंजियं नय-जहूह कुटपण मे दिअं ॥

गुरुणा भणिओ सीतो वच्छ । पठितोसि अं पडसि एवं । सीतो भणइ पसायं कुह मइ आयर-दाणेण ॥
 एवं ति भणइ सुत्ति सो पालित्तो जेण सो तुतो । जाओ य गुप-समुत्तो आपरिओ विविह-सिद्धि-लुओ ॥ ११५
 काऊण पाय-लेवं गयणे सो ममइ नमइ नित्याइ । गुणइ सुरद-निवासी भिक्खु नागज्जुणो एवं ॥

§ २३. नागाज्जनभिक्षुवर्णनम् ।

सो पत्यइ पालित्तं पयच्छ । निप-पाय-लेव सिद्धि मे । गिणइ मइ कणय सिद्धि, ततो पालित्तओ मणइ ॥
 निक्किचणस्स किं कंचणेण किं चरिय मे कणय-सिद्धी । तुह पाय-लेव-सिद्धिं च पाव-हेउ वि न कदेमि ॥
 तो कय-सावय-रुवेण भिक्खुणा आगयस्स गिरिन-परे । गुरुणो गुरु मत्तीए जलेण पक्खाटिपरा चळणा ॥
 पय-पक्खाटण-सट्ठिस्स गंधओ ओसहीण नाऊण । सत्तुत्तरं सयं तेण पाय-लेवो सयं विद्धिओ ॥ १२५
 तवसओ गयणे कुक्कुटो व उप्पइइ पडइ पुण भिक्खू । तो कइइ यहावित्तं गुरुणो तेणानि तुडेण ॥
 मणियो भिक्खू तंदुल-जलेण कुरु पाय-लेवमेयं वि । कुणइ तह विप भिक्खू जाया नह-गमण-लही से ॥
 पालित्तपस्स सीतो व कुणइ नागज्जुणो तओ मत्ति । नेमि-चरियापुगरणं सव वि कयं इमं तेण ॥
 तं सोउं मवि-परो नोसरो नेमिनाह-नमणत्वं । गिरिमारुद्धिउं वंछइ तो मणियो हेमसूरीहिं ॥
 नर-वर । विसमा पजा अओ तुम चिट्ठं चउउ सेत-जणो । लहइसि पुअं संनो व भावओ इह ठिओ वि तुमं ॥ १२०
 तो रत्ता पडविया पडुणो पया पहाण-जण-हत्थे । तस्य डिण्णावि सयं गुरु-मत्तीए जियो नमिओ ॥
 अह जिण-महिम काउं अवयरिए रेवयाओ सयल-जणे । चलिओ कुमारवाटो सत्तुंजय-तित्थ-नमणत्वं ॥

§ २४. कुमारपालस्य शत्रुजयतीर्थयात्राकरणवर्णनम् ।

पत्तो तव कमेणं पालित्तार्णमि कुणइ आवासं । अह कुमरनरिंदो हेमसूरिणा जंजिओ एवं ॥
 पालित्तार्णं मानो एओ पालित्तपस्स नामेण । नागज्जुणेण ठविओ इमस्स तित्थस्स पूजत्वं ॥
 मुदइ-पइट्ठाण-भरुयचउ-भरुखेडाह-निवइणो ज च । धम्मे ठविया पालित्तएण तं कियं कदिमो ॥ १२५
 सत्तुंजयमारुटो रापा रिसहस्स कुणइ गुरु-भवि । सो पासाय दइण विद्धिओ जसिओ गुरुणा ॥

बाह्य-महत्तमेण उद्धरिओ एस तुह पसाएण । तिहुयण-भरुखरिउ व पुंजिओ सहइ तुज्ज जसो ॥
 तो उत्तरिउं सत्तुंजयाओ निय-नयरमागओ राया । उज्जिते नेमिजिओ न सए नमिओ ति खोइ ॥
 जंपइ सहा-निसत्तो सुगमं पन्नं गिरिमि उज्जिते । को कारविउं सखी १, तो भणिओ सिद्धवालेण ॥
 प्रष्टा चाचि प्रतिष्ठा जिनगुरुचरणाम्भोजभक्तिर्गिरिष्ठा श्रेष्ठाऽनुष्ठाननिष्ठा विषयसुखरसास्वादसक्तिस्त्वनिष्ठा ।
 धर्दिष्ठा त्यागलीला स्वमतपरमतालोचने यस्य काष्ठा धीमानाम्नः स पथां रचयितुमचिरादुज्जयन्ते नदीणः ॥
 युक्तं त्वयोक्तमित्युक्त्वा पथां कारयितुं नृपः । पुत्रं श्रीराणिगस्याम्रं सुराष्ट्राधिपतिं व्यधात् ॥
 यां सोपानपरम्परापरिगतां विश्राममूनीयुतां स्रष्टुं विष्टपष्टिपुष्टमहिमा ब्रह्मापि जिह्वायितः ।
 मन्दस्त्रीसविराभकादिसुगमां निर्वाणमार्गोपमां पथामाम्रचमूपातिर्भतिनिधिर्निर्मापयामास ताम् ॥
 इय सोमप्पह-कहिए कुमारनिव-हेमचंद-पडिवदे । जिणधम्म-पडिवोहे समत्थिओ वीथ-पत्थावो ॥

३५३

*

॥ इत्याचार्यश्रीसोमप्रभविरचिते कुमारपालप्रतिषेधे द्वितीयः प्रस्तावः ॥

अथ तृतीयः प्रस्तावः

§§ २५. कुमारपालाय हेमसूरिप्रदत्तो दानोपदेशः ।

अह जंपइ पुणिनाहो जीव-दया-लक्खणस्स धम्मास्स । कारण-भूअं भणियं दाणं पर-दुक्ख-दलणं ति ॥
 नो तेसिं कुवियं व दुक्खमखिलं आलोएए सम्मुहं, नो मिल्हेइ परं कम्मकवडिया दासि व तेसिं सिरी । ३५५
 सोहग्गाइ-गुणा चयंति न गुणाऽऽवद्ध व तेसिं तणुं, जे दाणंमि समीहियत्थ-जणणे कुंउंति जत्तं जणा ॥
 दाणं पुण नाणा-ऽमय-धम्मोवडंभ-भेयओ ति विहं । रयणत्तयं व सग्गा-पवग्ग-सुह-साहणं भणियं ॥
 नाणं तत्थ दु-भेयं मिच्छा-नाणं च सम्म-नाणं च । जं पाव-पवित्ति-करं मिच्छा-नाणं तमक्खायं ॥
 तं च इमं वेज्जय-जोइसत्थ-रस-धाउवाय-कामाणं । तह नट्ट-सत्थ-विग्गह-मिग्गयाण परूवगं सत्थं ॥
 जं जीव-दया-मूलं समग्ग-संसार-मग्ग-पडिकूलं । भाव-रिउ-हियय-सुलं तं सम्मं नाणमुदिहं ॥
 तं पुण दुवाळसंगं मेयं सध्वुणा पणीयं ति । मोक्ख-त्तर-वीथ-भूओ धम्मो विय वुचए जत्थ ॥

३५०

किञ्च-

सम्मत्त-परिगहियं सम्म-सुयं लोइयं तु मिच्छ-सुयं । आसज्जउ सोभारं लोइय-लोउत्तरे मयणा ॥
 नाणं पि तं न नाणं पाव-मई होइ जत्थ जीवाणं । न कयावि फुरइ रयणीं सूरंमि समुग्गए संते ॥
 नाणं गोह-महंघयार-लहरी-संहार-सूरुग्गमो, नाणं दिट्ठ-अदिट्ठ-दुह-चडणा-संकप्प-कप्प-हुमो ।
 नाणं दुज्जय-कम्म-कुंजर-पडा-पंचत्त-पंचाणणो, नाणं जीव-अजीव-वत्थ-विसरस्सालोएण लोअणं ॥
 नाणेण पुत्त-पावाइ जाणिउं ताण कारणाइं च । जीवो कुणइ पवित्तिं पुत्ते पावाओ विणियत्तिं ॥
 पुत्ते पवत्तमाणो पावइ सग्गा-पवग्ग-सोक्खाइ । नारय-तिरिय-दुहाण य सुचइ पावाओ विणियत्तो ॥ ३५५
 जो पढइ अउअं सो लहेइ तिर्यंकरत्तमन्न-भवे । जो पुण पढावइ परं सम्म-सुयं तस्स किं मणिमो ॥
 जो उण सोहेअं मत्त-पाण-नर-वत्थ-पुत्थयाईहिं । कुणइ पढंताणं सो वि नाण-दाणं पयहेइ ॥
 नाणमिणं दिताणं गिण्हंताणं च मुक्ख-प(व १)रदारं । केवल-सिरी सयं चिय नराण वच्छत्थले लुहइ ॥

सम्भं नाणेण वियाण्डिण एण्णिदियाइए जीवे । तेसिं तिनिहं तिनिहेण रक्खणं अमय-दानमिणं ॥
 जीवाणममय-दानं यो देइ दया-पयो नरो निचं । तस्येह जीवलोए कतो वि भयं न संगवइ ॥ १२०
 जं नवकोडी सुद्धं दिअइ धम्मिय-जणस्स अविस्सं । धम्मोचगगह-हेउं धम्मोवट्ठम-दानमिणं ॥
 तं असण-पाण-ओसह-सयणा-उउसणवसदि-वत्थ-पत्ताई । दायव्वं बुद्धिमया भवत्तवं तरितकमेण ॥
 तं दायय-पाहण-काल-भाव-मुद्धोहिं चउहिं संजुचं । निदान-सुख-करणमणंत नाणीहिं पत्तत्तं ॥
 जो देइ निजस्थी नाणी सज्जा-जुओ निरासंत्तो । मय-मुद्धो छुगं जइ-जणस्स सो दायगो सुद्धो ॥
 जो देइ धण-खेताइं जइ जणाणुचियमेअ-विवरीओ । सो अप्पाणं तह गाहणं च पाडेइ संसारे ॥ १२५
 जो चत्त-सव्व-संगो सुत्तो विजिईदिओ जिय-कसाओ । सज्जाय-आण-निओ साहू सो गाहगो सुद्धो ॥
 कम्म-उहु-त्तणेण सो अप्पाणं परं च तरेइ । कम्म-गुरू अतरंत्तो सयं पि कइ तारए अत्तं ॥
 पुत्तुत्त-गुण-विउत्ताण जं धणं दिअए कु-पत्ताण । तं खलु पुव्वइ वत्थं रुहिरं विय रुहिर लिचं ॥
 दिअं सुहं पि दाणं होइ कु-पत्तंमि अमुह फलमेव । सप्पस्स जहा दिअं खीरं पि विअत्तणमुवेइ ॥
 तुच्छं पि सु-पत्तंमि उ दाणं नियमेण सुह-फलं होइ । जह गावीए दिअं तिणं पि खीरत्तणमुवेइ ॥ १३०
 दिअेण जेण जइया जइ-जण-देहस्स होइ उवपाओ । भत्तीए तम्मि कालेयं दिअइ काल-मुद्धं तं ॥
 अप्पाणं मज्झंत्तो कयत्थमेगंत-निज्जा-हेउं । जं दानमणासंतं देइ नरो भाव-मुद्धं तं ॥
 महाया वि हु जत्तेणं बाणो आसन्न-उत्तखमदिगिष । मुक्को न जाइ-दूरं इय आसंसाए दाणं पि ॥
 भोक्खत्थं जं दाणं तं पइ एसो विही गुणेषो । अणुकांसा-दाणं पुण जिणेहिं कत्थ वि न पडिअिद्धं ॥
 पत्तंमि मत्ति-जुत्तो जीवो समयेमि थोयमवि दित्तो । पावेइ पावचत्तो चंदणवाल वं वट्ठणं ॥ १३५

[अथ दानविषये चन्दनचालादीनां कथानकान्यनुत्तमव्ययति ।]

*

§ २६. कुमारपालस्य हेमचन्द्रसूरिं प्रति स्वभिक्षाग्रहणप्रार्थना, राजपिण्डग्रहणे सूरेर्मियेषध्व ।

एवं सोउं मुणि-दान-धम्म-भाहणमुत्तवइ राया । मयवं ! गिण्हइ मह वत्थ-पत्त-भत्ताइयं भिक्खं ॥
 तो वज्जरइ मुणिदो इमं महाराय । राय-पिंडो ति । भरहस्स ष तुह भिक्खा न गिण्हउं कणइ जईणं ॥

[राजपिण्डविषये भरतचक्रिकयाऽप्राप्तुमधेया ।]

इय गुरु-वागरियं भरह-चरियमायज्जिउं मुणइ राया । जइ मह भिक्खा न मुणीण कप्पए राय-पिंडो ति ॥
 ततो भरहो ष अहं पि भोग्यं सावगाणं विषेरेमि । गुरुणा वुत्तं वुत्तं अणुसरिउं उत्तम-चरितं ॥

§ २७. कुमारपालस्य सज्जागार-पौषचशालादिकरणम् ।

अह कायवइ राया कण-चेट्टागार-धय-परोवेयं । सत्तागारं गरुवारं मुखियं भोग्य-सहाए ॥ १२९
 तस्सासन्ने रत्ता कारविया विअ-तुंग-वरसाला । जिण-धम्म-इत्थि-साला पोसइ-साला अइविसाल ॥
 तत्थ सिरिमाळ-कुल-नह निअि-नाहो नेमिनाग-अंगरहो । अअयकु-मारो सेट्टी कओ अहिहायगो रत्ता ॥
 इत्थंरामि कवि-चक्रवट्ठि-सिरिवाल-रोहण-मवेण । बुहयण-पूडाभणिणा पर्यपियं सिद्ध-वालेण ॥
 देव गुरु-पूयण-परो परोवपाउजओ दया-पवरो । दक्खो दक्खिन्न-निही सवो सरत्तासओ एसो ॥

किञ्च-

शिव्या तोयनिधिराले भगिणं रत्नोत्करं रोहणो रेण्वाऽऽवृत्त सुवर्णगरामनि ददं यद्वा सुवर्णाचलः । १२९
 क्षमामप्ये च धनं निषाय धनदो विन्मन् परेभ्यः स्तितः किं स्नातृ तैः कृपणैः समोऽयमस्त्रिभुवनैः स्वमर्थं ददन् ॥

ता लुप्तं देव ! कथं तुमए जं इत्य धम्म-ठाणंमि । अभयकुमारो सेट्ठी एसो सव्वेसरो विहिओ ॥
घव-कूर-सुग्ग-मंडग वंजण-वडयाइ-कप-चमक्कारं । सक्कार-पुव्वं सावयाण सो भोयणं देइ ॥
वत्थाइं पसरथाइं कुडुंव-नित्यारणत्थमत्थं च । एवं सत्तामारं कथं नरिंदेण जिण-धम्मे ॥
इय जीव-दया-हेउं संसार-समुद-संतरण-सेउं । दाणं भोक्ख-निदाणं कहिऊण गुरू भणइ एवं ॥

*

§§ २८. सूरिप्रदत्तः शीलव्रतोपदेशः ।

जीव-दयं काउमणो मणुओ सीलं नरिंद ! पालिज । जम्हा जिणेहिं भणिओ मेहुण-सच्चाइ जीव-वहो ॥ ४००
रमणीय संगमे होइ मेहुणं तं घणं विणा न हवे । होइ घणं आरंभाओ तत्थ पुण नरिथ जीव-दया ॥
अगणिय-कच्चा-उकच्चा निरगला गळिय-उभय-लोय-भया । मेहुण-पसत्त-चित्ता किं पावं जं न कुडंति ॥
जलणो वि जलं जलही वि गोपयं पबो वि सम-भूरी । भुयगो वि होइ माला विसंयि अमयं सुसीलाण ॥
आणं ताण कुणंति जोडिय-करा दास व सव्वे सुरा भायंगाहि-नलग्गि-सीह-पमुहा वट्ठंति ताणं वसे ।
हुजा ताण कुओ वि नो परिभवो सग्गाउपवग्ग-सिरी ताणं पाणि-तलं उवेइ विमलं सीलं न लुंयंति जे ॥
विफुरइ ताण किती लहंति ते सग्ग-भोक्ख-सुक्खाइं । सीलं ससंक-विमलं जे सीलवइ व पारंति ॥ ४०५

[अत्र शीलव्रते शीलवत्यादिकथानकान्यनुसन्धेयानि ।]

इय सील-धम्ममायन्निऊण भव-जलहि-तारण-तरंडं । संविग्ग-मणो राया गिण्हइ नियमं गुरू-समीवे ॥
अट्ठमि-चउदसी-पमुह-पव-दियहे सुनिच्चेव मए । कायवं वंमवयं भयवं ! भण-वयण-काण्हिं ॥

*

§§ २९. तपोव्रतविषयकोपदेशः ।

अह वागरियं गुरुणा-जीव-दया-कारणं तवं कुजा । छजीव-निकाय-वहो न होइ जम्हा कए तम्मि ॥
जह कंचणस्स जलणो कुणइ विसुद्धिं मलावहरणेणं । जीवस्स तहेव तवो कम्म-समुच्चये-करणेण ॥
कम्माइं भवंतर-संचियाइं तुट्ठंति किं तवेण विणा । छड्ठंति दावानलमंतेणे किं केण वि वणाइं ॥ ४१०
अगणिय-तणपौडेहिं तित्थयरोहिं तवो सयं विहिओ । कहिओ तह तेहिं चिय तित्थयरत्तण-निमित्तमि मो ॥
कुसुम-समाओ वियसिंद-चक्खवट्ठिगाइ-रिदीओ । जाणसु तव-कप्प-महीरुहस्स सिव-सुक्ख-फलस्स ॥
वारसवरिसाइं तवो पुव्व-भवे रुप्पिणीइ जह विहिओ । तह कायवो नीसेस-दुक्ख-खवणत्थमव्वेहिं ॥

[अत्र तपोव्रते रुक्मिण्यादीनां कथा अनुसन्धेयाः ।]

एवं तव-माहणं मुण्णिऊण तवो नरिंद ! कायवो । सो वज्झो छन्मेओ अविमंतरओ य छन्मेओ ॥
तं जहा-

‘अणसणमुणोयरिया विती-संखेवणं रस-च्चाओ । काय-किलेसो संलीणयां य वज्झो तवो होइ ॥
पावच्छित्तं विणओ वेयाववं तहेव सज्जाओ । ज्ञाणं च उस्सगो वि य अविमंतरओ तवो होइ ॥’
रत्ता भणियं अट्ठमि-चउदसी-पमुह-पव-दियहेसु । जिण-कलाण-तिहीसु य सत्तीइ तवं करिस्सामि ॥
एवं वारस-भेयं तव-धम्मं अक्खित्तं गुरू भणइ । वारसविहं नराहिव ! सुण संपइ भावणा-धम्मं ॥

*

§§ ३०. शुभभावनोपदेशः ।

सुह-भावणा-परिगओ जीवदयं पालिउं खमइ जीवो । सो असुह-भावणाए गहिओ पावं न किं कुणइ ॥
वंशं धिंति जहित्य-सत्य-पट्ठणं अयावचोहं विणा सोहग्गेण विणा मडप्प-करणं दाणं विणा संममं ।
सन्मवेण विणा पुरंधि-रमण नेहं विणा भोअणं एवं धम्म-सजुजयं पि विबुहा ! सुद्धं विणा भावणं ॥ ४२०

सद्यः-नारय निमित्तं कर्म यद् पश्यतयेन । अगुहाद् भावनाय सुदाह पुन केवळं पदं ॥

[भावनाविषयेऽत्र प्रगल्भ्यद्वादीनां कथनकाम्यनुगाधेयानि ।]

अहं पुच्छद् भुम्भर नादिराउ, मण-मण्ड-नियमन-संपन्नः ।

कह कीरदि बारद मारणाउ, तो अकसई गुण पण-गदिर-नाउ ॥

॥ ३०. भयना-स्वरूप-वर्णनम् ।

तं जहा—पणु जीनिउ खणु पणु सरीर, जिम्भ कमळ-दलम्-विलम्पु नीर ।

अहम् इहम्भि जं किं नि वस्तु, तं मच्छु अणिषु इहा पिरसु ॥

पिप माय माय सुमल्लु पुणु, पट्ट परिपणु मितु मिण्णदल्लु ।

पदपंतु न रफल्लइ को नि माणु, निणु पम्मह अणु न अपि सणु ॥

तप्पा पि रंछु मपणो नि सणु, जणओ नि तणउ अपणि नि कल्लु ।

इह होइ नउ व पुक्कम्पंतु, संसार-रंगि बहुल्लु जंतु ॥

परल्लउ पारइ जीउ कम्पु, परल्लउ मारइ विट्ठल-कम्पु ।

पक्कल्लउ परपणि मरइ दुक्कल्लु, पक्कल्लउ पम्मिण लहइ मुक्कल्लु ॥

जहि जीवइ एउ नि अणु देह, तदि किं न अणु पणु सयणु गेह ।

जं पुण अणसु तं एक्क-गित्तु, अण्णेषु नाणु दंसणु करित्तु ॥

यस-संस-रदिर-वम्मज्जि-मद, नव-छिद्द शरंत मल्लण-मद ।

असुर-सकल-नार-पी-सरीर, सुइयुदि कह वि मा कुणसु पीर ॥

मिच्छल्ल-जोग-अविरा-पमाय, मय-ओह-लोह-माया-कसाय ।

पावामव सखि इमे मुण्णिदि, जइ महनि मोक्कसु ता संवेदि ॥

अहं मंदिरि रेणु तल्लइ वारि, पविच्छइ न किंचि दक्खिय दुवारि ।

पिडिपासवि जीवि तदा न पाउ, इय जिणिदि कदिउ संवरु पहाउ ॥

परवसु अभाणु जं दुहु छेइ, तं जीउ कम्पु तणु निमोइ ।

जो सइइ सवणु पुण नागवंतु, निमरइ जिइदिउ सो जणंतु ॥

जहि जम्मणु मरणु न जीवि पणु, तं नयि टाणु वालम्प-मणु ।

उट्ठा-ज्जो-चउदसरज्ज-लोगि, इय विंतसु निबु सुओरभोगि ॥

सुह-वम्म निओगिण कदवि लल्लु, बहु पाउ करेणिसु पुण विरुद्धु ।

अलनिदि-सुप-रयणु व दुल्लइ मोदि, इय मुणिनि पमल्लु म जीव होदि ॥

धम्म ति कहंनि नि पाउ पाव, ते कुणुण पुणसु निहय-सहाव ।

पइ पुज्झिहि दुल्लु सुणुण पणु, तं वम्मसु मा तुहु विचय-सणु ॥

इय बारद भाणण मुण्णिनि राउ, मणमज्जि विवपिय भव-विराउ ।

रखु वि कुणंतु चिंतइ इमाउ, परिहणिवि कुणइ वारसु पमाउ ॥

इय सोमपद-कहिण, कुमार-निक-हेमचद-पठिचदे । जिणपम्म-ज्जिबोदे पापाओ वणिओ तइओ ॥

॥ इत्याचार्यधीरोमयअविरचिते कुमारचक्रवर्तिभोषे मृतीपः प्रस्तावः ॥

अथ चतुर्थः प्रस्तावः ।

§§ ३१. हेमत्सुरिकृतो द्वादशत्रतोपदेशः ।

अह वागरियं गुरुणा जीव-दयं धम्ममिच्छमाणेण । सिव-मंदिर-निस्सेणी विरई पुरिसेण कायथा ॥
सर्वेदिय-वसगाणं समत्त-पावासवा नियत्ताणं । जं अविरयाण जीवाण कहवि न वट्टइ जीव-दया ॥
(जं अविरयाण कहमवि वट्टइ सम्मं न जीवदया-पाठान्तस्म ।)
जइ कह वि सब-विरइं मुणि-धम्म-सरूवमक्समो काउं । ता देसओ वि विरइं गिहत्य-धम्मोचियं कुजा ॥
पुव-परिक्कम्मिय-चित्त-कम्म-शुग्गा जहा भवे भिती । तह विहिय-देस-विरइं काउमलं सब-विरइं पि ॥

४४०

भणियं च-

‘एसा वि देस-विरइं सेविजइ सब-विइ-कजेण । पायमिमीए परिक्कम्मियाण इयरा थिरा होइ’ ॥
पंच उ अणु-घयाइं गुण-घयाइं हवंति तिजेव । सिक्खावयाइं चचारि देस-विरइं दुवालसहा ॥

तत्र-

§§ ३२. प्राणातिपातविरत्युपदेशः ।

संकप्प-मुब्वयं जं तसाण जीवाण निरवराहाण । दुविह-तिविहेण रक्खणमणुब्वयं विति तं पढमं ॥
चिर-जीवी वर-रूवो नीरोगो सयल-लोग-मण-इद्धो । सो होइ सुगइ-नामी सिवो व जो रक्खए जीवे ॥
[अत्र शिचकथानकमनुसन्धेयम् ।]

§§ ३४. मृपावादविरत्युपदेशः ।

जं गो-भू-कृत्ता-कूडसक्खि-नासापहार-अलियस्स । दुविह-तिविहेण वज्जणमणुब्वयं विति तं धीयं ॥
सुपगो व अलियवाई होइ अवीसास-भायणं सुवणे । पावइ अकित्ति-पसरं जणयाण वि जणइ संतावं ॥
सजेण फुइ किंसी सजेण जणम्मि होइ धीसासो । सग्गा-उपवग्ग-सुह-संपयाउ जायंति सजेण ॥
कुस्ते यो मृपावादविरतिं सत्यवाग्वतः । मकरध्वजवद्भद्रमुभयत्रापि सोऽश्नुते ॥

४४५

[अत्र मकरध्वजवद्भद्रान्तोऽनुसन्धेयः ।]

§§ ३५. अदत्तादानविरत्युपदेशः ।

जं चोरकारकस्स खत्त-खणणांवाणा पर-धणस्स । दुविह-तिविहेण वज्जणमणुब्वयं विति तं तइयं ॥
जो न हरइ पर-दंभं इहावि सो लहइ न वह-यंथाइं । पर-लोए पुण पावइ सुर-नर-रिद्धीओ विजलाओ ॥
एकस्स चैव दुक्खं भारिजंतस्स होइ खणमेकं । जावजीवं सकुटुंबयस्स पुरिसस्स धण-हरणे ॥
दंभं परस्स वज्जं जीयं ओ हरइ तेण सो हणिओ । दंभ-विगमे जओ जीयमंतरंयं पि जाइ खयं ॥
जं खत्त-खणण-बंध-ग्गहाइ-विहिणा परस्स धण-हरणं । पच्चक्ख-दिट्ठ-दोसं तं चिट्ठउ दूरओ ताव ॥
पर-बंधणेण धेत्तुं दितस्स वि पर-धणं पर-भवम्मि । पर-नेहे चिय वच्चइ दत्तस्स व वणिग-पुत्तस्स ॥

४४०

[अत्र वणिक्पुत्रदत्तकथाऽनुसन्धेयः ।]

§§ ३६. परदारविरत्युपदेशः ।

जं निय-नियभंगेहिं दिव्वाणं माणसाण तिरियाणं । परदाराणं निरमणमणुब्वयं विति तं तुरियं ॥
चउ-विह-कसाय-मुक्को चउ-गइ-संसार-भवण-निव्विण्णो । जो धरइ चउत्थ-वयं सो लहइ चउत्थ-पुरिसत्थं ॥

४४५

निबडिय-सुहृद्भावाण ताण को वडउ एत्थ समसीसिं । पर-रमणि-संकडे निवडिया नि न मुयंति जे मेरं ॥
इणमेव धम्म-वीर्यं इणमेव विवेय-क्कणय-कसवटो । इणमेव दुक्करं जं कीरइ परदार-निरइ-वयं ॥
यः पालयति निर्व्याजं परस्त्रीविरतिव्रतम् । परत्रेह च स श्रेयः पुरन्दर इवाचरुते ॥

[अत्र पुरन्दरकथाऽनुसन्धेयम् ।]

§ ३७. परिग्रहविरत्युपदेशः ।

दुपय-चउपय-धण-धन्न-खेत्त-घर-रुप-क्कणय-कुम्माण । जं परिमाणं तं पुण अणुवयं पंचमं विंति ॥
जीवो भवे अपारे गरुय-परिगह-भोण अकंतो । दुह-उदरि-परिक्खित्तो सुइइ पोओ व जलहिम्मि ॥
धम्मारागखयं खमा-कमलिणी-संघाय-निग्घायणं, भज्जाया-तडि-पाडणं सुह-मणो-हंसस्स निवासणं ।
हुट्ठि लोदमहणवस्स खणणं सत्ताण्कमा-भुवो, संपाडेइ परिगहो पिरिनई-पूरो व वट्टेतो ॥
लोह-परिचत्त-धित्तो जो कुणइ परिगहस्स परिमाणं । सो परमवे परिगहमपरिमियं लहइ नामो व ॥

[अत्र आराकथात्तकमनुसन्धेयम् ।]

§ ३८. दिग्भतोपदेशः ।

दससु दिसासुं जं सयल-सत्त-संताण-ताण-क्कय-मइणो । गमण-परिमाण-करणं गुणवयं विंति तं पदमं ॥
जीवो धणलोम-गह-गहिय-मणो जत्थ जत्थ संचरइ । विइवइ पाणिणो तत्थ तत्थ तत्तायपिंडो व ॥
संतोस-पहाण-मणो दिसासु जो कुणइ गमण-परिमाणं । सो पावइ क्कहाणं इत्थ वि जम्मे सुवंचु व ॥

[अत्र सुवंचुकथात्तकमनुसन्धेयम् ।]

§ ३९. भोगोपभोगवतोपदेशः ।

वीर्यं गुण-वयं पुण भोयणओ कम्मओ य होइ दुहा । तं भोयणओ भोगोवभोग-माणं विहेपवं ॥
सइ भुजइ त्ति भोगो सो पुण आहार-युप्फमाईओ । उवभोगी य पुणो पुण उवभुजइ भुवण-विलयाई ॥
असणस्स खाइमस्स य विरई कुळा भिसाइ आ जीवं । महु-गज-मंस-मक्खण-पमुदाण य सब्हा नियमं ॥
पनरस-कम्मादाणाई कोट्ठालाइणो नियोगा य । तं कम्मओ पणीयं तत्थ करिञ्चा सुहो जयणं ॥

पुसः पालयन् भोगोपभोगव्रतमास्तः । जयद्रथ इवामीष्टं लभतिऽनापि जन्मनि ॥

[अत्र जयद्रथकथात्तकमनुसन्धेयम् ।]

§ ४०. अनर्थ-दण्डविरत्युपदेशः ।

दोस-भुयंग-करंडो अणत्थ-दंडो अणत्थ-दुमसंडो । जं तस्स विरमणं तं वजंति गुण-वयं तद्वयं ॥
तणु-सयण-परार्णं अरये जं जतु-पीडण दंडो । सो होइ अत्थ-दंडो अणत्थ-दंडो उ विवरीओ ॥
पावोवएस-अवज्झाण-हिंसदाण-प्पमाय-भेएहिं । चउहा अणत्थ-दंडो अणत्थ-नाणीहिं निरिट्ठो ॥
करिण-वणिज-हय-वसण-छेय-नोदण-पमुह-भावाण । जो उवएसो कीरइ परस्स पावोवएसो सो ॥
वरिसंतु घणा मा वा, मरंतु रिउणो, अई निवो होज । सो त्रिणउ, परो भजउ, एवं चित्तमवज्झाणं ॥
हल-भुसल-क्खल-सगडगि-खम्म-वणु-वाण-परसु-पमुदाणं । हिंसा-निर्वंधणायं समवर्णं हिंसदाणमिणं ॥
जं मज्ज वित्तय-विकहाइ-सेवणं पंचहा पमाओ सो । अह व घय-दुद्ध-तेह्माइ-मायण-च्छायणाऽऽलस्सं ॥
कय-भरपीडमसंबद्ध-भासणं वजंति मोहरिअं । त पुण अणत्थ-दण्डस्स पदममणं ति मोत्तवं ॥
होइ वपण सुसंधं महुरो सहो तइ त्ति जं भणियं । आणं पुणति तियसा वि तस्स जो चयइ सुहरत्तं ॥
वजिय-अणत्थ-दंडो खदो आओ निवो पुरिस-चंदो । मोहरिय काउं किंचि रुह-जीवो दुहं पत्तो ॥

[अत्र रुद्रजीवदण्डान्तोऽनुसन्धेयम् ।]

§§ ४१. सामायिकव्रतोपदेशः ।

जं समणस्स व सावज्ज-जोग-वज्जनरत्त-दुड्ढस्स । तं सम-भाव-सरूवं पढं सिकखा-वयं विति ॥
जो राम-दोस-रहिओ गहिउं सामाइयं न खंडेइ । सो सावओ वि साहइ सागरचंदो व पर-लोयं ॥

[अत्र सागरचन्द्रदृष्टान्तोऽनुसन्धेयः ।]

§§ ४२. देशावकाशिकव्रतोपदेशः ।

जं पुव्व-गहिय-सयल-वयाण संखेव-करणमणुदियहं । देसावगासियं तं भणंति सिकखावयं वीयं ॥
जीवो पमाय-वहुलो पमाय-परिवज्जे हवइ धम्मो । ता कीरइ पइदियहं संखेवस्सावि संखेवो ॥
सच्छंद-पयाराइं जहा अणत्थे पडंति हिंभाइं । अनिजंतिय-वावारा जीवा निवडंति तह नए ॥
तेणावाय-रंपर-विसम-विस-प्पसर-रुंभण-निमित्तं । निदिट्ठे रक्खा-कंडयं व सिकखावयं एयं ॥
अणुविच्छीए वि हु ओसहं व जो कुणइ वयमिणं मणुओ । पवणंजउ व पावइ सो इह लोए वि कलाणं ॥

[अत्र पवनजलयकथानकमनुसन्धेयम् ।]

§§ ४३. पोषधव्रतोपदेशः ।

आहार-देह-भूषण-अवंम-वावार-चाय-रूवं जं । पवेसु पोसहं तं तइयं सिकखावयं विति ॥
अहमि-चउदसी-पमुह-पव्व-दियहेसु जो कुणइ एयं । पावइ उभय-भवेसुं सो रणसू व कलाणं ॥

[अत्र रणशूरकथानकमनुसन्धेयम् ।]

§§ ४४. अतिथिसंविभागव्रतोपदेशः ।

साहूण संविभागो जो कीरइ भत्त-पाण-पमुहेहिं । तं अतिहि-संविभागं तुरियं सिकखावयं विति ॥
जो अतिहि-संविभागं परिपालइ पवर-सत्त-संजुत्तो । नरदेवो व सउओ इहावि सो लहइ कलाणं ॥

[अत्र नरदेवकथानकमनुसन्धेयम् ।]

एवं नरिंद ! तुह अक्खियाइं एयाइं वारस-वयाइं । रत्ता भणियं मयवं ! अणुग्गहो मे कओ तुमए ॥
पंच-मह-वय-भारो धुवं गिरिंदो व दुबहो ताव । तं जे वहंति सम्मं ते दुक्कर-कारए वंदे ॥
ते वि हु सलाहणिजा न कस्स परिमिय-परिग्गहा-उज्जंमा । सकंति पालिउं जे इयाइं वारस-वयाइं पि ॥
गुरुणा भणियं आणंद-कामदेवाइणो पुरा जाया । जेहिं परिपालियाइं इमाइं सावय-वयाइं ददं ॥
इण्हि तु वर-गिहत्यो इहतिय नामेण छड्डओ सेट्ठी । परिमिय-परिग्गहो विट्ठिय-पाव-वावार-परिहारो ॥
जो अहिगय-नवत्ततो संतोस-परो विवेय-रयण-निही । देव-गुरु-धम्म-कजेसु दिज्ज-निय-भुय-विदत्त-वणो ॥
सो अम्ह पाय-मूडे पुवं पडिबज्जिज्ज भावेण । वारस-वयाइं एयाइं पालए निरइयाराइं ॥
रत्ता भणियं एसो आसि धणट्ठो ति मज्झ गोखो । साहम्मिउ ति संपइ पंधु व विससओ जाओ ॥
भयवं ! अहं पि काहं सावय-धम्मस्स धारस-विहस्स । परिपालणे पयवं वसुद्धा-सामित्त-अणुरूवं ॥
तो गुरुणा वागरियं नरिंद ! तुममेव पुत्तवंतो सि । जो एसो वि सावय-वयाण परिपालणं कुणसि ॥
इय सोमप्पह-कहिए कुमार-निव-देमचंद-पडिबदे । जिण-धम्म-पडिबोहे पत्थावो वज्जिओ तुरिओ ॥

॥ इत्याचार्यंभीसोमममनिरचिते कुमारपालप्रतिबोधे चतुर्थः प्रश्नावः ॥

अथ पञ्चमः प्रस्तावः ।

§§ ४५. कषायजयोपदेशः ।

अहं गुण्या वागरिथं जो जीवदं समीहए काउं । तेण वसायाण पराजयमि जतो विहेयओ ॥
अम्हा कसाय-विवसो किञ्चमकिञ्चं च किंणि अमुणेतो । निदय-मणो पयट्ठ जीवो जीवाण पीडासु ॥ ५०५
तो कोह-माण-माया-लोभा चउरो चउविहा हुंति । एकिस्सो अणंताणुनधि-पमुदेहिं मेएहि ॥
कझाकज-विचारण-चेयस-हरस्स विसहरस्सेव । कोवस्स कोऽवगारं मइमं मण-मंदिरं दिज्जा ? ॥

§§ ४६. गोधजयोपदेशः ।

सुद्ध जलणो जलंतो वि दहइ तं चेव जल्य संलग्गो । कोह-जलणाउ जलिओ सठाणमत्तं परमं च ॥
जिण-पववण-मेह-समुग्गवेण पसमाएण कोव-दवं । पिज्जवद जो नरो होइ सिच-फलं तस्स धम्म-वणं ॥
कोवेण कुगइ-दुक्ख जीवा पार्वति सिंह-वग्ग व । होउं खमा-परा पुण उहंति सम्मा-अपवग्ग-सुइं ॥ ५१०

[अत्र सिंहव्याघ्रपञ्चाननवज्जुसन्धेयम् ।]

§§ ४७. मानजयोपदेशः ।

अह-मथ-हाणेहिं मत्तो अंतो निविट्ठ-संकु व । कस्स वि अनंतो तिट्ठुयणं वि मग्गइ तणं च नरो ॥
मथ-नटो उट्ठ-सुहो गयणमि मणंतओ रिक्खाइं । वनिरिक्खिय-सुह-भग्गो भवावडे पडइ किं चोत्रं ॥
राया-अमच्छाईणं पि सेवओ माणवज्जिओ चेव । लहइ मण-वळियत्थं पुरिसो माणी पुण अणत्थं ॥
माणी उवेथ-करो न पावए कामिणीण कान-सुइं । इत्थीण कामसत्थेसु कम्मण मइवं जम्हा ॥
मोक्ख तस-वीय-भओ माण-त्थहुस्स नरिय धम्मो वि । धम्मस्स जओ समए विणउ चिय वज्जिओ मूत्तं ॥ ५१५
जाइ-सुलाइ मएहिं नडिओ जीवो वि विडवणं लहइ । तोहिं पुण वज्जिओ गोचणो व सुह-मायणं होइ ॥

[अथ गोधनकपातकमनुसन्धेयम् ।]

§§ ४८. मायाजयोपदेशः ।

धम्म-वण-जलण-जाला मोह-महा-मयगलण [जा] साला । कुगइ-बहू-वर-मात्त माया सुह-मइ-हरण-हाला ॥
येव-कए कवड-नरो निविट्ठं निवडंतमावया-उत्तए । उम्खइ न जणो लुगुडं परं पियतो विजालो व ॥
माया-वसेण कवड-पञ्चोग-कुसला अकिञ्चमायरितं । पत्ता इहेव सपमेव लज्जितं नाङ्गी निहणं ॥

[अत्र नागिनीकथाऽनुसन्धेयम् ।]

§§ ४९. लोभजयोपदेशः ।

जो कोह-माण-माया-परिहार-परो वि वज्जइ न लोहं । पोओ व सागरे सो भवन्मि सुद्धइ कु-कम्म-गुरू ॥ ५२०
ससि-कर-धवला वि गुणा निय-आसय-वाइ-कारए लोहे । आवडंति जल-कणा लोहमि व जलण-संसत्ते ॥
इह लोयम्मि किंलेसे लहिउं लीमाउ सागरे गयए । पर-लोए संपत्तो दुग्गइ-दुक्खाइं तिक्खाइं ॥

[अत्र सागरदहन्तोऽनुसन्धेयम् ।]

इय हेमएरुणि-सुंगवस्स सुणिज्ज देसणं राया । जाणिय-समत्त-ततो जिण-धम्म-परायणो जाओ ॥

§ ५०. कुमारपालदिनचर्यावर्णनम् ।

तो पंच-नमुकारं सुमंतो जग्गए रयणि-सेसे । चित्तइ अय दो वि हिय[ए] दिव-गुरु-धम्म-पडिवत्ति ॥
 काज्ज कय-सुद्धि कुसुमागिस-यौत्त-विविह-पयाए । पुअइ जिण-पडिगाओ पंचाहिं दंडेहिं वंदेइ ॥ ५२५
 निवं पक्कवाणं कुणइ जहासत्ति सत्त-गुण-निलओ । सयल-अय-लच्छि-तिलओ तिलयावसरम्मि उवविसइ ॥
 करि-कंधराधिरूढो समत्त-सामंत-मंति-परियरिओ । वच्चइ जिणिंद-भवणं विहि-पुवं तत्थ पविसेइ ॥
 अट्ट-प्पयार-पयाइ पइत्तं वीयरय-पडिमाओ । पणमइ महि-निहिय-सिरो शुणइ पवित्तेहिं थोत्तेहिं ॥
 गुरु-हेमचंद-चलणे चंदण-कप्पूर-कणय-कमलेहिं । संपईज्जण पणमइ पक्कवाणं पयासेइ ॥
 गुरु-पुरओ उवविसिउं पर-लोय-सुहावहं सुणइ धम्मं । गंतूण गिहं वियरइ जणस्स विन्नत्तिक्खसरं ॥ ५३०
 विहियग्ग-कूर-यालो पुणो वि घर-चेइयाइं अबेइ । कय-उच्चिय-संविमागो भुंजेइ पवित्तमाहारं ॥
 सुत्तुवरं सहाए वियारए सह जुहेहिं सत्थत्थं । कइया वि निव-नियुत्तो कहइ कहं सिद्धवात्त-कई ॥

[अत्र कविसिद्धपालकथिता अपभ्रंशभाषावद्वा जीय-मनः-करण-संलापकया ज्ञातव्या]

अक्ष-दिपेज्ज-विबुहेण य जंभियं देव किंपि पुच्छिस्सं । स्ना भणियं पुच्छसु बुहो पयट्ठो भणित्थेव ॥

[अत्र कश्चिदन्यविशुद्धकथितं विक्रमादित्यकथानकं विधेयम् ।]

तो राया बुहवग्गं विसज्जिउं दिवस-चरम-जामम्मि । अत्थानी-मंडव-मंडणम्मि सिंहासणे ठाइ ॥
 सामंत-मंति-मंडलिय-सेट्ठिपसुहाण दंसणं देइ । विन्नतीओ तेहिं सुणइ कुमइ तह पडीयारं ॥ ५३५
 कय-निविसेय-जण-विम्बिहाइं करि-अंक-मल-जुआइं । रज्जहिं ति कइया वि पेच्छए छिन्नवंओ वि ॥
 अट्टमि-चउदसि-वज्जं पुणो वि भुंजइ दिणठमे भाए । कुसुमाइएहिं घर-चेइयाइं अबेइ संधाए ॥
 निसि निविसिज्जण पट्ठे आरत्तिय-मंगलाइं कारवइ । वारवट्ट-निवहेणं मागह-गण-गिज्जमाण-गुणो ॥
 तो निइं काउमणो मयण-भुयंगम-विस-प्पसम-मंतं । संधुणइ धूलमद-प्पसुह-सहासुणि-चरियमेवं ॥

[अत्र स्थूलभद्रकथाऽनुसन्धेया । नमस्कारमाहात्म्ये च नन्दनकथा याच्यता ।]

परमेष्ठिनमस्कारं स्मरन् भूपतिरन्यथात् । नमस्कारस्य माहात्म्यं दृष्टप्रत्ययमेव मे ॥

तथा हि-

स्वयं सकलसैन्येन दिव्यान्नाः कुर्वतोऽपि मे । असिध्यत [यतो] नामोऽनर्थः प्रत्युत कोऽप्यमृतः ॥ ५४०
 अयुना तन्नमस्कारं स्मरतो मम शत्रवः । वणिजैरपि जीयन्ते दण्डेशैरम्बुडादिभिः ॥
 स्वपक्तं परचक्रं वा नानर्थं कुस्ते क्वचित् । दुर्भिक्षस्य न नागापि श्रूयते वसुधातले ॥
 तत्तत्सं संस्मरन्नेवं निद्रां मज्जति पार्थिवः । रात्रिशेषे तु जागर्ति भाग्योक्तैर्जिनस्त्वयैः ॥
 ततः पञ्चनमस्कारधर्मेस्मरणपूर्वकम् । बन्दित्वा पार्थिवो देवान् भवोद्विमोऽप्यधादिदम् ॥
 ददा ! विषयपद्मैश्चमयस्तिष्ठति मात्स्यः । धन्यो दशार्णमद्रः स राज्यं तत्साज यः क्षणात् ॥

[अत्र दशार्णभद्रकथानकमनुसन्धेयम् ।]

एवं कुर्वन्नहोरात्रकृत्यानि परमार्हतः ।

कुमारपालदेवोऽयं राज्यं पालयति क्षितौ ॥

नृपस्य जीवामयदानडिण्डिमै महीतले नृत्यति कीर्तिनर्तकी ।
 सप्त मनोपिस्तिमि-केकि-तितिरिस्तुभोरण-क्रोड-मृगादिदेदिभान् ॥
 शूतासवादीनि नृणां न्यपेधीदिहैव सप्त व्यसनानि भूषः ।
 दुष्यमेतो दुर्गतिरसमवानि परत्र तेषां त्वमितानि तानि ॥
 पदे पदे भूमिभुजा निवेशितैर्जिनालयैः काश्यपदण्डमण्डितैः ।
 निवारिता चेत्तद्वैरिवोद्धतैः स्फुरन्ति कुत्रापि न केऽप्युपद्रवाः ॥
 स्तुमस्त्रिसन्ध्यं प्रमुह्येत्सुरैरनन्यतुल्यामुपदेशशक्तिम् ।
 अतीन्द्रियज्ञानविचर्जितोऽपि य क्षोणिमर्तुर्व्यधित प्रबोधम् ॥
 सत्त्वानुकम्पा न महीभुजां स्यादित्येष कृतो वितथः प्रवादः ।
 जिनेन्द्रधर्मं प्रतिपद्य येन श्लाघ्यः स केषां न कुमारपालः ॥
 विचित्रवृत्तान्तसमेतमेतयोश्चरित्रमुत्कीर्तयितु क्षमेत कः ।
 तथापि तस्यैव * - तार्थिना समुद्धृतो विन्दुरिवाम्बुधेर्मया ॥

५५०

इति सोमप्रभाष्ये कुमारनृप-देवचन्द्रसम्बन्धे । जिनधर्ममतिबोधे प्रस्तावः पञ्चमः श्लोकः ॥ ५५१

॥ इत्याचार्यधीःसोमप्रभाष्ये इति कुमारपालप्रतिबोधे पञ्चमः प्रस्तावः ॥

॥ कुमारपालप्रतिबोधप्रशस्तिः ॥

- सूर्याचन्द्रमसौ कुतर्कतमसः कर्णावतंसौ क्षिते-
धुर्यौ धर्म्मरथस्य सर्वजगतस्तत्त्वावलोके दशौ ।
निर्वाणावसथस्य तोरणमहास्तम्भावभूतामुभा-
वेकः श्रीभुनिचन्द्रसूरिपरः श्रीमानदेवप्रभुः ॥ १
- तयोर्धनूवाजितदेवसूरिः शिष्यो बृहद्गच्छनमःशशाङ्कः ।
जिजेन्द्रधर्म्मान्नुनिधिः प्रपेदे धनोदकः स्फूर्तिमतीव यस्मात् ॥ २
- श्रीदेवसूरिप्रमुखा चभूयुरन्येऽपि तत्पादपयोजहंसा ।
येषामवाधारचितस्थितानां नालीकैश्चैत्रीमुदमाततान् ॥ ३
- विशारदशिरोमणेरजितदेवसुरेभूत्, कमाम्बुजमधुव्रतो विजयसिंहसूरिः प्रभुः ।
नितोपकरणक्रियारुचिरनित्यवासी च यश्चिरान्तनमुनिव्रतं व्यधित दुःपमायामपि ॥ ४
- तत्सदृपूर्वाद्विप्तहस्तरश्मिः सोमप्रभाचार्य इति प्रसिद्धः ।
श्रीहेमसूरेष्व कुमारपालदेवस्य चेदं न्यगदब्रशिश्व ॥ ५
- मुकविरिति न कीर्त्तिं नार्थलाभं न पूजामहमभिलषमाणः प्रावृत्तं वक्तुमेतत् ।
किमुत कृतमुमान्यां दुष्करं दुःपमायां जिनमतमतुलं तत्कीर्त्तनापुण्यमिच्छुः ॥ ६
- धर्म्मे निर्मलतामवासुमतुलां श्रीहेमचन्द्रप्रभौ
भक्तिं व्यजितमद्भुतां भणितिषु द्रष्टुं परमौचित्यम् ।
श्रोतुं चित्रकथाश्वमल्लुतिभूतः काव्यं च लोकोत्तरं
कर्तुं कामयसे यदि स्फुटगुणं तद्वन्धमेतं शृणु ॥ ७
- प्राग्वाटान्वयसागरेन्दुरत्नमप्रज्ञः कृतज्ञः क्षमी
वाग्मी सूक्तिसुवाणिधानमजनि श्रीपालनामा पुमान् ।
यं लोकोत्तरकाव्यरक्षितमतिः साहित्यविचारतिः
श्रीसिद्धाधिपतिः 'कवीन्द्र' इति य 'आते'ति च व्याहरत् ॥ ८
- पुत्रस्तस्य कुमारपालनृपविप्रीतिः पदं धीमता-
मुत्तमः कविचक्रमस्तकमणिः श्रीसिद्धपालोऽभवत् ।
हृत्तं तद्वसताविदं किमपि यच्चायुक्तमुक्तं मया
तद्युष्माभिरिहोच्यतामिति युधा वः श्राद्धतिः प्रार्थये ॥ ९
- हेमसूरिपदपङ्कजहंसैः श्रीमहेन्द्रमुनिपैः श्रुतमेतत् ।
वर्द्धमान-गुणचन्द्रगणित्यां साकमाकलितशस्त्रहस्तैः ॥ १०
- यावन्निहिताखिलसन्तमसौ नयसि चक्रस्तो रविचन्द्रमसौ ।
तावत् हेम-कुमारचरित्रं साधुजनो वाचयतु पवित्रम् ॥ ११

विमलप्रतिसुधाविर्निर्मिनागाङ्गजन्माऽभवद्भयकुमारः श्रावकः श्रेष्ठिमुख्यः ।

अयं निजकल्पप्रसादधर्मार्थपद्मा विज्ञितपदकप्रभा तस्स पद्मीति पद्मी ॥

१२

तत्पुत्रा शुणितोऽभवन् भुवि हरिश्चन्द्रादयो विश्रुताः

श्रीदेवीप्रमुखाश्च धर्मधिपणापानाणि तत्पुत्रिकाः ।

तत्प्रीत्यर्थमिदं व्यधायि तदुपद्रुमच्छृणुमि(१)-

मूर्तिष्ठानि च पुस्तकानि .....सोऽलेखयत् ॥

१३

शैशि-जट्टेधि-सूर्यवर्षे शुचिमासे रविदिने सिताष्टम्याम् ।

जिनधर्मप्रतियोधः हृत्तोऽयं गृह्णरेन्द्रपुरे ॥

१४

प्रस्तावपत्रकेऽप्यप्राप्तौ सहस्राण्यनुष्ठुभाम् । एकैकाक्षरसंख्यातान्यधिकान्यष्टभिः शतैः ॥

१५

*

संवत् १४५८ वर्षे द्वितीयमाद्रपदशुदि ४ त्रिंशौ शुक्रदिने श्रीसम्भतीर्थे बृहद्भ(बृद्ध)वीपधराचार्या भट्टा० श्रीजयतिलकसूरीयां उपदेशेन श्रीकुमारपालप्रतिनोपपुस्तकं लिखितमिदम् ॥ कायस्थज्ञातीय महं मङ्गलिकसुत पेटा-
लिखितम् । चिरं मन्दतु ॥ छ ॥ उ० श्रीजयप्रमगणिसप्य(शिष्य) उ० श्रीजयमन्दिरगणिसप्य(शिष्य) भट्टा०
श्रीकल्याणरत्नसुरसिगुरुभ्यो नमः ॥ पं० व(वि)घारल्लगणि ॥

श्रीमद्-हेमचन्द्राचार्यविरचित-
त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरितान्तर्गत-महावीरचरितस्थं
कुमारपालचरितवर्णनम् ।

[द्वादशसर्गात् समुद्धृतम्]

पृच्छति स्नाभयोऽथैवं कपिलर्षिप्रतिष्ठिता । प्रकाशमेष्यति कदा प्रतिमा पारमेश्वरी ॥ ३६ ॥
स्नाम्नाख्याति स्म सौराष्ट्र-लाट-गर्जरसीमनि । क्रमेण नगरं भावि नाम्नाऽणहिलपाटकम् ॥ ३७ ॥
जय्यमुनेः शिरोरत्नं कल्याणानां निकेतनम् । एकातपत्रार्द्धद्वर्मा तद्विदं तीर्थं भविष्यति ॥ ३८ ॥
चैलेषु रत्नमन्योऽर्द्धव्रतिमास्तत्र निर्मलाः । नन्दीश्वरादिप्रतिमाकथां नेष्यन्ति सत्यताम् ॥ ३९ ॥
भासुरस्वर्णकलशश्रेण्यलङ्घितमौलिभिः । रोचिष्यते च तत्रैतैर्विश्रान्ततपनैरिव ॥ ४० ॥
श्रमणोपासकस्तत्र प्रायेण सकलैः जनैः । कृतातिथिसंविभागो भोजनस्य यतिष्यते ॥ ४१ ॥
परसंपद्यनीर्घ्यालुः संतुष्टश्च स्वसंपदा । पात्रेषु दानशीलश्च तत्र लोको भविष्यति ॥ ४२ ॥
श्राद्धाश्च धनिनस्तत्रालकायामिव शुद्धकाः । वप्स्यन्ति द्रविणं सप्तक्षेत्र्यामत्यन्तमार्हताः ॥ ४३ ॥
परस्व-नरदारेषु सर्वैः कोऽपि पराङ्मुखः । भावी तस्मिन् पुरे लोकः सुप्रमाकलञ्चरिव ॥ ४४ ॥
अस्मत्तिर्वाणतो वर्षशतान्यभयम् । पोर्द्धेशं । नर्वर्षेष्टिश्च यास्यन्ति यदा तत्र गुरे तदा ॥ ४५ ॥
कुमारपालो नृपालश्चौलुक्यकुलचन्द्रमाः । भविष्यति महाबाहुः प्रचण्डास्त्रशशासनः ॥ ४६ ॥
स महामा धर्म-दान-युद्धवीरः प्रजां निजाम् । नर्द्धि नेष्यति परमां पितेव परिपालयन् ॥ ४७ ॥
ऋतुरप्यतिचतुरः शान्तोऽप्याज्ञादिवरपतिः । क्षमादानप्यधृष्यश्च स चिरं क्षामविष्यति ॥ ४८ ॥
स आत्मसद्मं लोकं धर्मेनिष्ठं करिष्यति । विद्यापूर्णमुपाध्याय इवाभ्युदयसिन् हितः ॥ ४९ ॥
शरण्यः शरणेच्छूनां परनारीसहोदरः । प्राणैर्मोऽपि धनैर्मोऽपि स धर्मं बहु मंसते ॥ ५० ॥
पराक्रमेण धर्मेण दानेन दययाऽऽज्ञया । अन्यैश्च पुरुषगुणैः सोऽद्वितीयो भविष्यति ॥ ५१ ॥

स कौबेरीमा तुरुक्कमैन्द्रीमा त्रिदशापगाम् ।

यास्यामा विन्ध्यमा वार्धि पञ्चिमां साधयिष्यति ॥ ५२ ॥

अन्यदा वज्रशाखायां मुनिचन्द्रकुलोद्भवम् । आचार्यं हेमचन्द्रं स द्रक्ष्यति क्षितिवायकः ॥ ५३ ॥
तद्देशेनात् प्रसूदितः केकीवाम्बुददशीनात् । तं मुनिं वन्दितुं नित्यं स भद्रात्मा स्मरिष्यति ॥ ५४ ॥
तस्य सेवेर्जितचैले कुर्वतो धर्मदेशनाम् । राजा सश्रावकामासो वन्दनाय गमिष्यति ॥ ५५ ॥
तत्र देवं नमस्कृत्य स तत्त्वमविदन्नपि । वन्दिष्यते तमाचार्यं नावशुदेन चेतसा ॥ ५६ ॥
स श्रुत्वा तन्मुखात् प्रीत्या विशुद्धां धर्मदेशनाम् । अशुभ्रतानि सम्यक्त्वपूर्वकाणि प्रपत्स्यते ॥ ५७ ॥
स प्राप्तवोषो भविता श्रावकाचारपारगः । आस्थानेऽपि स्थितो धर्मगोष्ठ्या स्वं रमयिष्यति ॥ ५८ ॥
अनशाकफलदीनां नियमांश्च विशेषतः । आदास्यते प्रत्यहं स प्रायेण ब्रह्मचर्यकृत् ॥ ५९ ॥
ज्ञाधारणस्त्रीर्न परं स मुनीर्वर्जयिष्यति । धर्मपत्नीरिव ब्रह्म चरितुं बोधयिष्यति ॥ ६० ॥
मुनेस्तस्योपदेशेन जीवाजीवादितत्त्ववित् । आचार्य इव सोऽन्येषामपि बोधिं प्रदास्यति ॥ ६१ ॥
येऽर्द्धद्विषः केऽपि पाण्डुराहर्द्धिजादयः । तेऽपि तसाञ्जया धर्मश्रावका इव भाविनः ॥ ६२ ॥

अपूर्जितेषु चैतेषु गुरुष्वप्रणतेषु च । न भोक्ष्यते स धर्मज्ञः प्रपन्नश्चावकमतः ॥ ६३ ॥
 अपुनस्तपसां स द्रविणं न ग्रहियति । विवेकस्य फलं ह्येतदनुज्ञा ह्यविवेकिनः ॥ ६४ ॥
 पाण्डुरभृतिमिरपि त्यक्त्वा या मृगया न हि । स स्वयं त्यक्ष्यति जनः सर्वोऽपि च तदाज्ञया ॥ ६५ ॥
 हिंसानियथेके तस्मिन् दुरेऽस्तु मृगयादिकम् । अपि मत्कृत-युक्तादि नान्त्यजोऽपि हनिष्यति ॥ ६६ ॥
 तस्मिन् निषिद्धपापदर्शवरण्ये मृगजातयः । सदाऽप्यविग्ररोमन्या भाविन्यो गोष्ठयेतुवत् ॥ ६७ ॥
 जलचर-स्थलचर-खेचराणां स देहिनाम् । रक्षिष्यति सदा भारिं शासने पाकशासनः ॥ ६८ ॥
 ये चाजन्मापि मांसादास्ते मांसस्य कथामपि । दुःस्वप्नमिव तस्याज्ञावशात्तेष्वप्यन्ति विस्मृतिम् ॥ ६९ ॥
 दाशार्हेन परित्यक्त यत् पुरा थावकैरपि । तन्मयमनवद्यात्मा स सर्वत्र निरोत्स्यति ॥ ७० ॥
 स तथा मघसन्वानं निरोत्स्यति महीतले । न यथा मघमाण्डानि घटयिष्यति चक्रयपि ॥ ७१ ॥
 मघपानां सदा मघव्यसनक्षीणसंपदाम् । तत्राज्ञात्यक्तमद्यानां प्रमविष्यन्ति संपदः ॥ ७२ ॥
 नलादिमिरपि क्षमापैर्युतं त्यक्तं न यत् पुरा । तस्य स्ववैरिण इव नामाप्युन्मूलयिष्यति ॥ ७३ ॥
 पारापतपणक्रीडाकुट्टयोधनान्यपि । न मविष्यन्ति मेदिन्यां तस्योदयिनि शासने ॥ ७४ ॥
 स प्रायेण प्रतिग्राममपि निःसीमवैभवः । करिष्यति महीमितां जिनापतनमण्डिताम् ॥ ७५ ॥
 प्रति ग्रामं प्रति पुरमा समुद्रं महीतले । रथयात्रोत्सवं सोऽर्हत्यतिमानां करिष्यति ॥ ७६ ॥
 दायं दायं द्रविणानि विरचय्यानुष्णं जगत् । अह्निष्यति मेदिन्यां स संवत्सरमात्मनः ॥ ७७ ॥
 प्रतिमां पांडुमुखां तां कपिलर्षिप्रतिष्ठिताम् । एकदा श्रोष्यति कयाप्रसङ्गे स गुरोर्मुखात् ॥ ७८ ॥
 पांडुस्थलं खानयित्वा प्रतिमां विश्वपावनीम् । आनेष्यामीति स तदा करिष्यति मनोरमम् ॥ ७९ ॥
 तदैव मन उत्साहं निमित्तान्यपराण्यपि । ज्ञात्वा निषेच्यते राजा प्रतिमां हस्तगामिनीम् ॥ ८० ॥
 ततो गुरुमनुज्ञाप्य नियोग्यायुक्तपूजान् । प्राप्स्यते खानयितुं स्थलं धीतभयस्य तत् ॥ ८१ ॥
 सत्वेन तस्य परमार्हतस्य प्रथिवीपतेः । करिष्यति च सांनिध्यं तत्र शासनेदेवता ॥ ८२ ॥
 राज्ञः कुमारपालस्य तस्य पुण्येन मृतस्य । खन्यमानस्थले बहु प्रतिमाऽऽविर्मविष्यति ॥ ८३ ॥
 तदा तस्यै प्रतिमायै यदुदायनमृधुजाः । आगणां शासनं दत्तं तदप्याविर्मविष्यति ॥ ८४ ॥
 नृपायुक्तासां प्रतिमां प्रज्ञामपि नवामिव । रथमारोपयिष्यन्ति पूजयित्वा ययाविधि ॥ ८५ ॥
 पूजाप्रकारेषु पथि जायमानेष्वनेकशः । क्रियमाणेष्वहोरात्रं सङ्गीतेषु निरन्तरम् ॥ ८६ ॥
 तालिकरावकेषुर्धैर्यवत्सु श्रमयोषिताम् । पञ्चशब्देष्वातोयेषु वाद्यमानेषु संपदात् ॥ ८७ ॥
 पञ्चदशे चामरेष्वेतत्सु च पतत्सु च । नेष्यन्ति प्रतिमां तां चायुक्ताः पञ्चनसीमनि ॥ ८८ ॥
 -त्रिभिर्विशेषकम् ॥

सान्त-पुरपरीवारस्थतुराजचमूहतः । सकलं सङ्गमादाय राजा ताममियासति ॥ ८९ ॥

स्वयं रथात् समुत्तार्य मन्त्रेन्द्रमधिरोह्य च । प्रवेशयिष्यति गुरे प्रतिमां तां स श्रुतिः ॥ ९० ॥
 उपस्वमवनं श्रीशामवते संनिवेश्य ताम् । कुमारपालो विधिवत् निस्सन्ध्यं पूजयिष्यति ॥ ९१ ॥
 प्रतिमायास्तत्रा तस्या वासयित्वा भ आसनम् । उदायनेन यद इत्तं तत्र पूजणीकुरिष्यति ॥ ९२ ॥
 प्रतिमायाः स्थापनार्थं तस्यास्तत्रैव पार्थिवः । प्रासादं स्फटिकमयमग्नयः कारयिष्यति ॥ ९३ ॥
 प्रासादोऽष्टाश्रयस्तेव सुवराजः स कारितः । जनयिष्यति संमान्यो विस्मयं जगतोऽपि हि ॥ ९४ ॥
 स मूर्तिः प्रतिमया तत्र स्थापितया तथा । एषिष्यते प्रन्तरेण ऋक्षः निःश्रेयसेन च ॥ ९५ ॥
 देवमत्तया गुरुमत्तया त्वसितुः सद्योऽभयः । कुमारपालो मूलतः स मविष्यति आरते ॥ ९६ ॥

हेमचन्द्राचार्यरचित-

त्रिषष्टिशालाकापुरुषचरितप्रशस्तिः ।

शिष्यो जम्बुमहासुनेः प्रभव इत्यासीदगुण्यापि च
श्रीशार्वभ्य इत्यमुष्य च यशोभद्राभिधानो गुनिः ।

संभूतो गुनिभद्रबाहुति च द्वौ तस्य शिष्योत्तमौ

संभूतस्य च पादपद्ममुल्लिङ्गं श्रीस्थूलभद्राह्वयः ॥ १ ॥

वंशक्रमागतचतुर्दशपुत्रैर्लकोशस्य तस्य दशपूर्वधरो महर्षिः ।

नाम्ना महर्षिगिरिरिति स्थिरतागिरिन्द्रो ज्येष्ठोऽन्तिपत् समजनिष्ठ विशिष्टलङ्घिः ॥ २ ॥

शिष्योऽन्यो दशपूर्वभृन्मुनिवृषो नाम्ना सुहृस्तीत्यमूढ यत्नादाम्बुजसेवनात् समुदितप्राज्यप्रबोधद्विजः ।

चक्रे संप्रतिपार्थिवः प्रतिपुर-ग्रामाकरं भारतेऽस्मिन्नर्द्धे जिनचैत्यमण्डितमिलाष्टं समन्तादपि ॥ ३ ॥

अजनि सुस्थित-सुप्रतिचुद्ध इत्यभिधाऽऽर्यसुहृस्तिमहासुनेः ।

शमधनो दशपूर्वधरोऽन्तिपद् भवमहातपमखनकुञ्जरः ॥ ४ ॥

महर्षिसंसेवितपादसन्निधेः प्रचारमालवणोदसागरम् ।

महान् गणः कोटिक इत्यमूढ ततो गाप्रवह्नाहो हिमवद्विरिचि ॥ ५ ॥

तस्मिन् गणे कतिपयेष्वपि यातवत्सु साधूत्तमेषु चरनो दशपूर्वपारी ।

उद्यमस्तुम्बचनपत्तनवज्रखानि-वज्रं महासुनिरजायत चक्रसूरिः ॥ ६ ॥

दुर्मिक्षे समुपस्थिते प्रलयवद्रीमत्वभाज्यन्यदा भीते न्यस्य महर्षिसहस्रमनितो विद्यावदातः पटे ।

योऽन्सुन्दर्य काराम्बुजेन नमसा पुर्यार्मनैपीन्महापुर्ण्यं मङ्गु सुमिक्षधामनि तपोधाम्नामसीत्तां निधिः ॥ ७ ॥

तस्माद् चक्रामिधा शास्त्राऽमूढ कोटिकगणद्वये । उच्चनागरिकामुख्यशाखाप्रितयसोदरा ॥ ८ ॥

तस्यां च वज्रदाशखार्यां गिलीनमुनिपदपदः । गुणगुच्छापितो गच्छश्चन्द्र इत्याख्ययाऽभवत् ॥ ९ ॥

धर्मप्यानसुधासुधांशुरमलत्रन्दार्थरत्नाकरो भव्याम्भोसहभास्करः स्मरकरिप्रोन्मायकण्ठीरवः ।

गच्छे तत्र धमूढ संयमधनः कारुण्यराशिर्धर्मोभद्रः सुरिपूति येन भुवनं शुभ्रैर्यशोभिर्निजैः ॥ १० ॥

श्रीमन्नेमिजिनेन्द्रपावितशिरस्रौ स संलेखनां कृत्वाऽऽदौ प्रतिपन्नवाननशनं प्राप्ते शुभप्यानभाक् ।

तिष्ठन् शान्तमनास्त्रयोदश दिनान्याश्चर्यगुप्तादयसुचैः पूर्वमहर्षिसंयमकथाः सत्यापयासासिवान् ॥ ११ ॥

श्रीमान् प्रबुधसूरिः समजनि जनितानेकमप्यप्रबोधस्तच्छिष्यो विश्वविश्वप्रथितगुणगणः प्राबुद्धम्भोदचद् यः ।

श्रीणाति स्माखिलैर्ह्मां प्रवचनजलधेरुद्धृतैर्यनीरैरातस्य स्थानकानि श्रुतिविषयसुधासारसम्पद्य विष्णुक् ॥ १२ ॥

सर्वग्रन्थरहसरत्नमुकुरः कल्याणयलीतसः कारुण्यामृतसागरः प्रवचनज्योत्स्नाहास्करः ।

पारिवादिकरात्रोहणगिरिः ह्मां पावयन् धर्मराट् सेनानीर्युण्यसेनसूरिरभवच्छिष्यस्वदीवस्ततः ॥ १३ ॥

शिष्यस्तस्य च तीर्थमेकमवनेः पावित्र्यकृजङ्गमं

स्वादादग्निदशापगाहिगिरिर्विश्वप्रबोधपार्यगा ।

कृत्वा स्थानकवृत्ति-शान्तिचरिते प्रासः प्रसिद्धिं पतं

सूरिर्भूतिपद्मपावसतिः श्रीदेवचन्द्रोऽभवत् ॥ १४ ॥

आचार्यो हेमचन्द्रोऽमृतं तत्पादाम्बुजपदपदः । तत्प्रसादादधिगतज्ञानसंपन्नहोदयः ॥ १५ ॥

जिष्णुश्चेदि-दशार्ण-भालव-महाराष्ट्रापरान्तं कुरुन्
सिन्धूनन्यतमांश्च दुर्गविषयान् दोर्वीर्यसक्त्या हरिः ।

चौलुक्यः परमार्हतो विनयवान् श्रीमूलराजान्वयी
तं नखेति कुमारपालपृथिवीपालोऽप्रवीदेकदा ॥ १६ ॥

पापदि-यूत-मघप्रभृति किमपि यन्नास्मात्सुनिमित्तं
तत् सर्वं निर्निमित्तोपकृतिकृतधियां प्राप्य सुष्माकमाज्ञाम् ।

स्वामिबुद्ध्या निषिद्धं धनममुतमृतसाध मुक्तं तथार्ह-
श्चैत्यैरुत्तंसिता भूमवमिति समः संप्रतेः संप्रतीह ॥ १७ ॥

पूर्वं पूर्वजसिद्धराजवृषतेर्भक्तिस्पृशो याञ्जया
साङ्गं व्याकरणं सुवृत्तिमुगमं चक्रुः भवन्तः पुरा ।

मद्देतोऽयं योगशास्त्रमगत् लोकय च द्वयाश्रय-
च्छन्दो-ऽलङ्कृति-नामसङ्गद्वयसुखान्यन्यानि शस्त्राण्यपि ॥ १८ ॥

लोकोपकारकरणे स्वयमेव यूयं सत्त्वाः स्य यद्यपि तयाऽप्यहमर्थयेऽद्ः ।

मादृग्जनस्य परिवोधकृते शालकापुंसां प्रकाशयत वृत्तमपि त्रिपटेः ॥ १९ ॥
तस्योपरोधादिति हेमचन्द्राचार्यः शालकापुरूपेतिवृत्तम्

भर्गोपदेशैकफलप्रधान न्यनीविश्ववारुगिरां प्रपद्ये ॥ २० ॥

जम्बूद्वीपारविन्दे कनकगिरिसावश्नुते कर्णिकाल्वं

यावद् यावच्च धत्ते जलनिधिरवनेरन्तरीयलमुच्चैः ।

यावद् व्योमाप्यपान्यौ तरणि-शशधरौ आम्यतस्तावदेतत्

काम्यं नाम्ना शालाकापुरूपचरितमित्यस्तु जैनं धरिणाम् ॥ २१ ॥

कुमारपालचरित्रसंग्रह
परिशिष्टम् ।

आचार्यो हेमचन्द्रोऽभूत् तत्तादाम्बुजपदपदः । तत्प्रसादादधिगतज्ञानसंपन्नहोदयः ॥ १५ ॥

जिष्णुश्चेदिन्द्राणी-मालव-भहाराष्ट्रापरान्तं क्षुरन्
सिन्धून्यतमांश्च दुर्गविपयात् दोर्वीर्यशक्त्या हरिः ।

चौल्लवयः परमार्हतो विनयवान् श्रीमूलराजान्वयी
त नखेति कुमारपालशृङ्खिलीपालोऽजनीदिकदा ॥ १६ ॥

पापद्धि-मृत-मघप्रभृति किमपि यन्नराकायुर्निमित्तं
तत् सर्वं निर्निमित्तोपकृतिकृतधिषां प्राप्य शुष्माकृमाज्ञाम् ।

स्वामिबुर्न्यां निषिद्ध धनमसुतमृतस्याय सुक्त तयार्ह-
बैलैरुत्तसिता भूमवमिति समः संप्रतेः संप्रतीह ॥ १७ ॥

पूर्वं पूर्वजसिद्धराजवृषतेर्मक्तिस्पृशो याचनया

साह्रं व्याकरणं सुवृत्तिमुगमं चक्रुः भवन्त, पुरा ।

मद्वेतोरय योगशास्त्रममलं लोकाय च ह्याश्रय-

चन्द्रो-ऽलङ्कृति-नामसङ्ग्रहमुखान्यन्यानि शास्त्राण्यपि ॥ १८ ॥

लोकोपकारकरणे स्वयमेव यूपं सज्जाः स्य यद्यपि तयाऽप्यहमर्थयेऽद्ः ।

मादगजनस्य परिशोधकृते शालकापुंस्तं प्रकाशयत वृत्तमपि त्रिपष्टेः ॥ १९ ॥

तस्योपरोधादिति हेमचन्द्राचार्यः शालकापुरोपेतिवृत्तम्

पमोपदेशैकफलप्रधान न्यवीविशचाहगिरां प्रपद्ये ॥ २० ॥

जम्बूद्वीपारविन्दे कनकगिरिरसावस्तुते कर्णिकालं

यावद् यावच्च धत्ते जलनिधिरवनेरन्तरीयत्वमुच्चैः ।

यावद् न्योमाध्वपान्यौ तरणि-शशपरौ ग्राम्यतस्त्वावदेतत्

कान्य नाह्ना शालाकापुररूपचरितमित्यस्तु जैन धरिण्याम् ॥ २१ ॥

कुमारपालचरित्रसंग्रह
परिशिष्टम् ।

कुमारपालचरित्रसंग्रहान्तरागत-उद्धरणरूप- पद्यानामकाराद्यनुक्रमणिका ।

अकरे करकृतां च	४२	अपा उद्धरिओ थिय	३९
अकरे च भवेद् विष्णु०	६३	अप्येकाहपरिमहस्य	८
अकुर्याणोऽपि पापानि	८१	अच्युद्वाणं अंजलि	८३
अकखयमणंतमवलं	७७	अयं तंवच्छीय	१२४
अकसीणजीवराशी	८०	अभर्णाताण वि नज्जइ	३७
अल्लुदो रूपसौम्यौ	७०	अभिमुसागतमार्माण०	५६
अन्नत्थ विसोहीय	८०	अमओ अ होइ जीवो	७८
अज्ञानविमिरान्धानाम्	३५	अमेष्यमध्ये कीटस्स	६६
अज्ञानामपि मालानाम्	६९	अमोघवचनः कल्पः	५३
अहं व गोधरभूमी	८२	अग्हे थोहा रिउ घणा	९९
अहावयसुजिते	१०४	अयथाः पटहं दत्त्वा	६७
अहावयसंमेण	१०४	अयुतानि गवामट्ठी	९६
अणसणमूणोरिया	८२	अये ! मेक च्छेको भव	९९
अणिवियगुणं जीवं	७२	अर्धानामर्जने दुःखम्	११०
अणुमाणुदेउसिद्धं	७९	अद्यद्यसुके पथि यः	६५
अणुमित्तो वि न कत्त	८१	अविणासी खलु जीवो	७७
अत्थनिवेसा तथिय सखा	१०३	अविहियसवपलंवा	७६
अत्थस्स ऊहमुदी	७८	अशेषमपि दुःकर्म्म	६९
अत्थि अणंता जीवा	८०	अश्वः शस्त्रं शास्त्रम्	३७
अत्थि ति निवियण्णो	७७	असरीरा जीवगणा	८४
अदत्तदानेन भवेद् दरिद्री	६७	असत्वं त्रिषु लोकेषु	७१
अवासधाम धामेदम्	५८	असत्वं वचनं मृते	७३
अपीती पण्डितः प्राज्ञः	६८	असन्तोपमविश्वास०	७२
अपील चतुरो वेदान्	५९	असन्तोषवतां सौख्यम्	७२
अपील सर्वज्ञाणाणि	८१	असारसंसारमहीकहस्य	९१
अमन्तगुणितं तस्माद्	८५	असारः संसारः सरलकदली०	५०
अमन्तदशनज्ञान०	८५	असावगपटिसेतो	१०३
अमन्तदुःखं संसारे	७२	अहंकारे सति ग्रीटे	५६
अमविभवस्कार०	७९	अहिंसा प्रथमो धर्मः	५९
अपायानामुपायाः स्तुः	९७	अहो मूढजना धर्मम्	७३
अपुत्राणां धनं गृहम्	२२, ९६	अहो लोमस साभ्राव्यम्	६९

आकर्ष्यं प्रसिद्धानं पशुगणा०	...	११०	एकरात्रोपिद्रव्यादि	...	...	६८
आगमेन च शुचया च	...	६४	एकस्त्रिया हरि सदा	...	...	५४
आघेयुक्तं घरेसिय	...	५९	एवं मित्रं भूपतिनां	...	...	५८
आचम्य कलितानिद्रा०	...	१०८	एकान्तसत्तामीमांसा	...	...	९६
आशामद्गो मरेन्द्राणाम्	...	५२	एका भाषां सदा यस्त	...	...	९६
आतापसिन्धु मण्डलेषु	...	२३, १११	एकोऽपि नियमो येन	...	...	१००
आनङ्कारणमकारणं	...	२३, ९७	एवम् पाली मादि	...	...	८
आश्वत्थ ! वैद्यस्यमेव	...	१०९	एषादिपि पंथिदिय	...	...	८०
आत्मवत् सपञ्जीयेषु	...	५९	एषा हसन्ति च रुदन्ती च	...	...	४९
आनो मयेवायमदीपि	...	५२	एष अजय (सी ?) जोई	...	...	८९
आधारी यस्मिन्नोक्त्याः	...	७०	एलापूगच्छाई सादृशं	...	...	७६
आन्वीक्षिणी त्रयी धार्ता	...	५३	एवं अष्टविहं पि च	...	...	७८
आभिग्राहिय अणभिग्राहियं	...	७१	एवं चउग्राह्य परि०	...	...	७८
आभिग्राहियं किञ्च	...	७१	एवं प्रवर्तितो भक्त्या	...	...	७६
आपरिप उन्नताय	...	८३	एह न शोह मर धार सार	...	...	२९
आयाणे परिभोगे ..	...	७८	एहिरेयाहिरी चक्रे	...	...	६१
आसितोदमरुध्यासम्	...	७५	ओसस्मिणी अणवा	...	...	८५
आर्त्ते निर्वण (?) सिद्धया	...	७५	अतोमुद्रुत्तमिं पि	...	...	७१, ८५
आत् तद् विद्यात्	...	७४	कथारोपः कर्णो घनजन०	...	...	२९
आलोयगपदिकमणे	...	८३	कन्यागोमूयलीक्षानि	...	...	७१
आहारपोसहो सल्ल	...	७५	कमलहस्तो भवेद् मन्त्रा	...	...	६३
आहारसरीरिदियपञ्जली	...	७९	करचलुयपाणिण वि	...	...	४४
इह दृष्ट्वा मादि	...	२५, १०७	कर्णाटे गूर्ने छाटे	...	...	१११
इलालय विलुप्य भूपति०	...	३१	कलङ्क कुरुते कश्चिन्	...	...	८६
इत्युदीर्य सधैर्येण	...	११०	कबलाग य परिमाण	...	...	८२
इमां समक्षं प्रतिपद्य०	...	६४	कान्ते शौच भूतकारेषु	...	...	५२
इह लोके गृह्योऽपि	...	७२	काजु करेबा भागुसह	...	...	१८
इसियकसायजोय	...	८२	का इव सुन्दरि आरिद्रस्मि	...	...	९३
उमिस्तप्तमाश्चरणा	...	८२	कामराग-क्षेहरागो	...	...	६४
उचारे पासवणे...	...	७३	कार्यं विध्युः क्रिया मन्त्रा	...	...	६३
उज्ज्वलगुणमभुवितम्	...	६१	काले अमियादी पुण	...	...	८२
उदीरितोऽर्थः पशुनापि	...	५६	काले गगदेहाणं	...	...	८३
उर्वशीगर्भसमूतः...	...	६०	काछो जहा अणाई	...	...	७७
पद् होरी उद्धारकारया	...	१०५	काहू मनि विभवही	...	...	६३
पक्कमास्त्यत्र पापम्	...	६७	किमिन्द्रियाणो दमनेः	...	...	६९
पञ्चमूर्तित्रयो भागाः	...	६२	किं कृतेन न चमत्त्वम्	...	...	२७, १०१

किं पुबयं कम्	...	...	७८	गृजराणामिदं राज्यम्	...	...	३६
कुमार ! कुमार विहार	...	...	११०	गृहिणोऽपि हि धन्यास्ते	...	...	७२
कुमारपाल मचिति करि	...	...	८	गोलाह असंखिज्जा	...	...	८०
कुमारपालभूपत्य	...	...	१०८	गोलो असंखनिगोशौ	...	...	८०
कुमारपाल मत चित	...	...	९९	घोळवढां वाइरण	...	...	७४
कुम्भजारीसहसे द्वे	...	...	४६	चइळणं संकपयं	...	...	८४
कुर्याद् वर्षसहस्राणि	...	...	६१	चराचराणां जीवानाम्	...	...	७२
कुलक्रमेण कुर्वन्ति	...	...	६४	चराचरं जगत् सर्वम्	...	...	४०
कुलीनाः सुलभाः प्रायः	...	...	५५	चतुःपद्यां च तुर्यादि०	...	...	७५
कुलं पवित्रं जननी कृतार्था	...	...	८६	चतुर्मासीमासीत् तय	...	...	२२
कुवद्रव्यमिवासारम्	...	...	६९	चतुर्मुखो भवेद् ब्रह्मा	...	...	६२
कृतकृत्योऽसि भूपाल !	...	...	११०	चिन्तादयति यो मांसम्	...	...	७३
कृत्वा तन्मयनात्मानम्	...	...	१०९	चित्तगन्तवर्गं शुद्धम्	...	...	६१
कृपिन्वाणिज्य-नोरक्षाम्	...	...	६०	चित्तं तिकाळविसयं	...	...	७८
कै केऽन्युक्तिवशो व्यधाद्	...	...	३१	चित्तं रागादिभिः क्रान्तं	...	...	६१
कैवलनागुप्पती	...	...	१०४	चित्तं वेयण सन्ना	...	...	७८
कैवर्तीगर्भसंभूतः	...	...	६७	चित्रकूटमिदं भद्रे !	...	...	४९
कौ नाम कीलिकाहेतोः	...	...	९०	चिदानन्दमयं यस्य	...	...	४०
कोऽपि क्वापि कुतोऽपि	...	...	७३	चूयहलं परिपक्वं विहलिय०	...	...	२९
कोहाईणमशुदिणं	...	...	८२	छउमत्थअणुवलंभा	...	...	७७
कोऽहं पुणो कंमि कालंमि	...	...	८६	छउमत्थाणं सन्ना	...	...	७९
कौकणे तु तथा राट्टे	...	...	१११	जइया होही पुच्छा	...	...	८०
क मांसं क शिवे भक्तिः	...	...	६६	जगदाक्रममाणस्य	...	...	७२
क्षत्रियोऽस्ति नराधीश !	...	...	९१	जणवय संमय ठवणा	...	...	६७
क्षमातुर्यं तपो नास्ति	...	...	६६	जन्तूनामभयं सत्त०	...	...	१११
क्षान्त्यादिकगुणैर्युक्तः	...	...	६०	जन्तून् हन्मि न वच्मि	...	...	९६
क्षितिब्रलपवनहुवाशन०	...	...	६२	जन्मन्त्येकत्र दुःखाय	...	...	७१
क्षितिरित्युच्यते क्षान्तिः	...	...	६३	जन्मे वि जं न ह्यं	...	...	५७
क्षेत्रं यन्त्रं प्रहरणवधूः	...	...	७६	जन्मा चित्ताईया	...	...	७८
खरो द्वादशजन्मानि	...	...	५५	जलक्रीडान्दोलनारि०	...	...	७५
गड कुट्टू वेयण गइ	...	...	३०	जह आहारो सुतो	...	...	७८
गणद्वैपदः किमधिरोहति	...	...	६४९	जह कणगरस उ कीरति	...	...	७८
गयणं जहा अरुवी	...	...	७७	जं अवखरेण न ह्यं	...	...	४४
गया जि साजण साधि	...	...	२९	जं नाम किञ्चि तित्थं	...	...	१०४
गिरिकश्चकिसलयपत्ता	...	...	७३	जंमि उ पीलिज्जति	...	...	७४
गृह्णतिरसं पिपधं	...	...	७४	जं लहइ अमतिस्से	...	...	१०४
	...	...		जं सामित्तेयनिकरमण०	...	...	१०४

जा जयपामस्य	८१	दानशीलतपोभावेः	७२
जाविलाभकुलैश्वर्यं	६९	दानं चतुर्विधाहारं	७५
जिणमुच्यमानं के उद्धरति	४९	दिग्गते परिमाणं यत्	७५
जित्वा प्राग् निखिलानिला	५५	दीक्षा मिश्रा गुरोः	६७
जित्वा सत्वरमाजितः	४३	दीपे म्हायति तेलपूर्णविधिः	३९
जिनमत्तनगरेऽस्मिन्	९२	दीपो हन्ति समःस्रोतम्	९९
जीवस्म अक्षजगिर्हि	८४	दीयते मार्यमाणस्य	६६
जीवस एव धर्मो	७७	दीप्तं विविधचरितं	३६
जीवस्त य कम्मत य	७८	दीद वा हस्त वा	८४
जीवाहं नवपयत्ये	८५	दुर्भिक्षादेयममसमदपरः	५०, ९६
जीवो अणाग्निहाणो	७७	वैवायुस्मनुष्येषु	६०
जीवोऽयं विमलस्वभावः	६६	दैते सद्ये य तद्वा	७५
जेण कुलं व्याप्यं तं	४४	देहिदियादमिसे	७७
जो चित्ते सरीरे मत्ति	७७	दीर्घायं प्रेष्यतां दास्यं	७२
जो पुण हिंसायणेसु	८९	पूर्वं च मांसं च सुरा च	८९
ज्ञानं विष्णुः सदा प्रोक्तम्	६२	पूताद् राज्यविनाशनम्	८९
तत्तापगोष्ठकृपो	७२	धनधान्यस्य दातारः	८७
तत्त्वानि प्रतयर्मसंप्रमसि	८५	धनधान्यादिसपत्सु	८७
तत्र (अ) त्वं य एगो सिद्धो	८४	धनेषु जीवितक्रेषु	४४
तपःशीलसमायुक्तम्	६५	धनं धान्यं स्वर्ग-रूपम्	६८
तप्ता य सार विमुक्त	८९	धन्यां सतीमुत्तमवसजाताम्	९३
तत्सत्यमणे मंगलयं	१०६	धर्मशीलः सदा न्यायी	१०८
वाक्कीनकटकैरपोद्धता	५४	ध्यातव्योऽयमुपास्योऽयम्	६४
वाक्त्वं भ्रमन्ति संसारे	८७	धुवं प्राणिवयो यज्ञे	५९
नित्ययरा यायाणा साह	५९	ध्वान्तं ध्वस्तं समस्तम्	१०९
कृणं ब्रह्मविदः स्वर्गः	५५	न कोपो न लोभः	६५
ते गच्छन्ति महापदम्	५७	न तेषां प्राज्ञाणी माता	६०
त्यक्ताराः सदापाताः	६५	ननु इवियाह उषलदि	७७
तत्पार्तपैद्रध्यानस्य	७५	नतोऽनु युगाविदेवाय	४०
त्यक्त्वा कुड्मपासम्	६०	न य हिंसामित्तं	८९
त्रिषु विपुलो गम्भीरः	४८	न यमुक्तं पूर्वैरमुनद्वयं	२२, ९६
त्रैलोक्यरोषभावनाम्	७४	न यान्ति शायवो यय	६८
शूला सुदमा जीवा	६७	नवमे प्राणसदेहः	६८
दधे भावे य तदा	८३	नवदिं नियमहकरणं	६६
दशस्वपि कृता विष्णु	७२	नवि अति मायुसाण	८५
द्वेपी पितरः पुत्रा	६९	नवि छे सुवन्नगुमी	१०४

न विद्यया केवलया ...	...	४२	पाणिदया तव नियमा ...	...	७७
न विद्मसि कस्यापि ...	...	७२	पाणेहि संसत्ता पडिलेहा ...	...	५९
न श्रीः कुलकमापाता ...	...	५२	पातु वो हेमगोपालः ...	...	९५
न खर्णादीनि दानानि ...	...	७६	पात्रदाने फलं मुख्यम् ...	...	७६
नंदी सूरि अजे ...	...	१०५	प्राप्तुं पारमपारस्य ...	...	४९
नाकारणरुपां संख्या ...	...	५१	पायच्छित्तं विणजो ...	...	८३
नाणी कम्मस्स खयद्ध ...	...	८०	पावयणी धम्मफही ...	...	७१
नानाशस्त्रजुषः कथं गतरूपः ...	...	६५	पावं छिदद् लब्धा ...	...	८३
नाभवद् भविता कथम् ...	...	९५	पाहिस्थी सवि वंकडी ...	...	४९
नाभिः स्वरः सत्त्वमिति ...	...	४८	पित्रोः सन्तापकः कश्चिद् ...	...	८७
नाभूद् भविता चात्र ...	...	१११	पिशाचमुद्रलभेत० ...	...	६९
निच्छिन्नसघडुक्त्वा ...	...	८४	पिऊण पाणिं सरवरंमि ...	...	३५
निद्रा मोहमयी जगाम ...	...	७०	पुट्टावट्टिहि फेर फिर ...	...	२९
निरञ्जनं निराकारम् ...	...	१०९	पुढवी आउ वणससद् ...	...	८०
निर्जराकरणो दासात् ...	...	६८	पुण्यपापविनिर्युक्तः ...	...	६३
निष्किञ्चनेन दयितेन ...	...	९२	पुञ्जे वाससहस्ते ...	...	५, १३, ४७
निसाविरागंमि विमुद्धरणं ...	...	८५	पुष्पेषु जातिर्नगरेषु कान्ती ...	...	४, ४६
नृपाः कूटप्रयोगेण ...	...	६९	पृथाकरणे पुञ्च पंगुणं ...	...	१०४
नेत्रान्वपादकरतात्व० ...	...	४८	पूर्वपरीक्षितः सर्वो० ...	...	५३
नेतस्याः प्रसूतिद्वयेन ...	...	९०	पृथिव्यामप्यहं पार्थ ! ...	...	६६
नोदकमपि पातव्यम् ...	...	७४	पेदास्य सुतो रुद्रः ...	...	६२
पद्मवर्णं अर्णता ...	...	८०	प्रकाशयन्ति भूयांसि ...	...	६५
पद्मकुण्डलित्वादि ...	...	७१	प्रकृतिः परिणामः स्यात् ...	...	८३
पद्मवर्णं गद्गहाजिओ ...	...	७९	प्रजापतिः सुतो प्रजा ...	...	६२
पद्ममे दृष्टे मायम् ...	...	६८	प्रज्ञावल्लभवस्तुनिषया ...	...	६५
पद्मलक्षणसंपूर्णः ...	...	६०	प्रणमामि महावीरम् ...	...	३५
पद्मालवप्रयोजयण० ...	...	८४	प्रतिदिनप्रयत्नसुखमे ...	...	३
पद्मेपवर्णं मुक्तं पंचवि ...	...	७९	प्रतिदिनमयत्नसुखमे ...	...	४४
पद्मेण व कुडपण ...	...	८०	प्रत्यक्षतो न भाषान् ...	...	६४
पद्मेपवर्णं मुक्तं पंचवि ...	...	५८	प्रयमे जायते चिन्ता ...	...	६८
पद्मेन यदा दृष्टा ...	...	६७	प्रसुः स्वयं यदि भवेत् ...	...	५७
परमत्यायनासारेः ...	...	६९	प्रशान्ते दर्शने यस्य ...	...	६२
परा मनसि पश्यन्ती ...	...	३५	प्रसन्नस्वास्वस्तस्य ...	...	५४
परं ज्योतिः परमह ...	...	३९	प्राप्तः शीरेष कलाग ...	...	५४
परं ज्योतिः परमह ...	...	२८	प्राणिप्राणप्रकारैः ...	...	७०
परं ज्योतिः परमह ...	...	७९	प्राणिप्राणे व्यसर्जनाम् ...	...	९६
परं ज्योतिः परमह ...	...	७४	प्राप्त्यते न गतु विप्रभवेन ...	...	१००

फुसइ अण्णे सिद्धे	...	...	८४	निच्छा भवेउ सधत्था	...	...	७७
मलीउ भूयवइ जं करइ	...	...	३०	मुत्तो अजिदिपत्तो	...	...	७७
वाइवाहु न होइ याहि	...	...	८	सुत्तानुत्तमसुत्तरानुत्तमदा०	...	...	४३
पालसीमूढमूर्खानाम्	...	...	१३, १०३	मूर्खस्तपसी राजेन्द्र !	...	...	४१
वासानपि हि यः सहास	...	...	६८	मूला तह मूमिक्का	...	...	७४
मुमुक्षितः किं न करोति पापम्	...	...	९१	मूले कवे खेधे तथा य	...	...	७६
मत्तचर्यतपोमुखाः	...	...	६०	यनमानो भवेदात्मा	...	...	६३
महाचर्येण सदेन	...	...	६१	यत्र जीवः शिवस्तत्र	...	...	६६
महाज्ञानविवेकिनोऽमलधियाः	...	...	६०	यत्र तत्र समये यथा तथा	...	...	२०, ६२
ममः किंचन काश्यपीधव !	...	...	८	यथा चित्तं तथा वाचः	...	...	४७
मह्यममह्यमपि वस्तूनि	...	...	७४	यदा न कुरुते पापम्	...	...	६७
मरेसु अमह्यपावपसु	...	...	८३	यदि प्राणिवधे धर्मः	...	...	५९
भवन्ति मूर्ध्निर्भाग्यैः	...	...	१००	यदेकः स्वविरो वेति	...	...	३, ४६
भववीजादुरजनना	...	...	२०, ६३	यदेवमनुजाः सर्वे...	...	...	८५
घावेह अणिबत्तं जुषण०	...	...	१०३	यच्चलाङ्गलशास्त्रमिम्	...	...	७५
मुत्तंगमूढगोपाहुमुख्याः	...	...	६९	यद्वत्काष्ठमयो हस्ती	...	...	६०
मुञ्जीमहि वयं मैत्र्यम्	...	...	१८, ५७	यथा कर्माणि शीर्यन्ते	...	...	८३
भूर्नि कामगवि ह्यगोमय०	...	...	४०	यस्तपसी मती मौनी	...	...	६८
भोगिद्वस्त्र जायन्ते	...	...	६८	यस्माद् विन्नपरम्परा विघटते...	...	...	६८
भोगोपभोगयोः संख्या	...	...	७२	यस्यात्ममनसोभिन्न०	...	...	५५
भावः ! संख्य पाणिनि !	...	...	४१	यस्यापारेण जीवन्ति	...	...	१०
भणपरमोहिद्रुणम्	...	...	९१	यः कौवेरीमातुल्यक०	...	...	५७
भवाण मतो परमो इमु चि	...	...	८६	यः सबाह्यमनितं य	...	...	७६
भङ्गूरीगर्भसंयुतः	...	...	६०	यः स्वदारेषु संतुष्टः	...	...	६७
भयमांसं भवनीतम्	...	...	७३	यश्चको वञ्चको व्याधिः	...	...	५१
भये मांसं मधुनि य	...	...	७३	या देवे देवराजुद्धिः	...	...	७०
भयमनसं काइलत्तम्	...	...	७३	यानपात्रमिवाग्नेयोधी	...	...	६८
महस्वहेतोर्गुणिभिः श्रुवामि	...	...	६८	यत् पूर्वं नवसीमहेसु	...	...	३१
महस्ववारीश्वरत्वाच्च	...	...	६३	या लोमाद् वा परद्रोहान्	...	...	९८
महामज्जमंससंलग्नीसरो	...	...	७३	यान्वि पशुरेमाणि	...	...	६६
महाक्रोधो महस्मानः	...	...	६९	यत्कुरुक्षत्रावावलीबल०	...	...	२३, ९४
महावीर्यं महाधैर्यम्	...	...	६३	येन त्रिःसप्तशतयो०	...	...	५४
मानप्रतिधर्मन्युधैः	...	...	६९	ये राशौ सर्वदादारम्	...	...	५८
माया नास्ति जटाकपाल०	...	...	६४	ये लुब्धचित्ता विधवार्य०	...	...	५५
मायायां पदवः सर्वे	...	...	६९	ये शान्तदान्ताः क्षुति०	...	...	६५
मार्गमात्रस्य हेमाद्रिम्	...	...	७१	येषां कम्बिलमन्तरात्मभिरपि...	...	...	८
मिच्छन् वेपथिम्...	...	...	६८				

येषां वित्तैः प्रतिपदमियम् ...	५०	विवेकः संयमो ज्ञानम् ...	७३
ये श्रीशक्ताक्षसूत्रादि० ...	६५	विश्वामित्रपराशरप्रभृतयः ...	१९, ५८
यो दयात् काञ्चनं मेरुम् ...	६६	बुच्छिन्ने वि न तित्थे ...	१०५
यो मां सर्वगतं ज्ञात्वा ...	६६	वृषभान् दमय क्षेत्रम् ...	७५
व्यापित्वा रुदती मुखं च ...	९०	वैदियारणदन्ताप्रे ...	५१
रक्तवर्णो भवेद् ब्रह्मा ...	६२	शकौ हनुमान् यदबन्धयत् ...	९७
रवेरेबोदयः श्लाघ्यः ...	५६	शमसंवेगनिर्वेदा० ...	७१
रसोद्भवाश्च भूपांसः ...	७३	शय्या शास्त्रमासनम् ...	५४
राजप्रतिग्रहदग्धानाम् ...	५९	शय्या शैलशिलागृहम् ...	५७
राजा छुठति पादाप्रे ...	९५	शंका कांक्षा विचिकित्सा ...	७१
राज्ञः प्रतिग्रहो घोरः ...	५९	शाकिनी मांसभक्षी च ...	७३
राया अमञ्च सेढी ...	१, ३९	शास्त्रं सुनिश्चितधिया ...	५२
रुद्धे प्राणप्रचारे वपुषि ...	८८	शीतं शुक्लपुष्पभारसंभृतसं ...	८
लच्छि वाणि मुहकाणि ...	२३	शुक्लशोणितसंभूतम् ...	७३
लज्जां गुणौघजननीम् ...	५६	शुक्लकीर्णभेसंभूतः ...	६०
लाछि वाणि मुहकाणि ...	१०८	शूरोऽपि शीलसंपन्नः ...	६०
लेबडमलेबडं वा ...	८२	शृङ्गारमदनोत्सादम् ...	६१
लोह्या वेड्या चैव ...	७८	श्रीलाः सर्वे गण्डशैलानुकाराः ...	६, ४९
लोए अच्छिज्ज अमिज्जो ...	७८	शौचमाध्यात्मिकं त्यक्त्वा ...	६१
लोए असंखजोयणमाणे ...	८०	श्रीचौलुक्य ! स दक्षिणस्तव ...	१०७
लोए वेए समये निचो ...	७८	श्रीवीरे परमेश्वरे भगवत्सा० ...	९५
लोगागासपणसे ...	८०	श्रीसूरीश्वर ! हेमचन्द्र ! भवतः ...	१०९
वक्षोऽय कृश्निर्खनासिका० ...	४८	श्रीदेवसूरिप्रमुपादपद्मम् ...	१०९
वक्षोभिरुच्यते सर्वैः ...	८१	श्रूयते सर्वसाक्षिपु... ...	६६
वज्जेमि त्ति परिणओ ...	८१	भेषांसि बहुविधानि भवन्ति ...	१०६
वसदीसयणासणभत्त० ...	७६	श्रोतव्ये च कृतौ कर्णौ ...	६४
वसुदेवमुतो विष्णुः ...	६२	श्वानगर्दभचाण्डाल० ...	३, ४६
वाक्येनेकेन तद् वच्मि ...	६८	श्वानचर्मगत गङ्गा ...	४१
वाङ्मात्रसाराः परमार्थ० ...	६५	पण्डितमिन्द्रियच्छेदम् ...	७२
विगइं विगईमीजो ...	८२	सउ चित्तं सदी... ...	४९
विदलयति कुबोधम् ...	६५	सकृदेव मुज्यते यः ...	७२
विना शुरुभ्यो गुणनीरधिभ्यः ...	५८	स कौवेरीमा गुरुष्क० ...	१३७
विनीतः स्थूलक्षत्रा० ...	५३	सङ्कल्पमात्रादपि सिद्धकार्यौ ...	८८
विमानोद्यानवाण्यादौ ...	६९	सगदहसमगमोमे... ...	७६
विरतिः स्थूलहिंसादेः ...	७१	सञ्जाठार्णं पमुत्तुणं ...	८६
विवदन्ति परमं ब्रह्म यत् ...	६७	सत्तावरी विराली... ...	७३

सत्यवाक् परलक्ष्मीयुक्	...	९२	सारंगी सिंहशास्त्रं स्तुति	...	५५
सत्यं शोचं तपः शौचम्	...	६१	सावधजोगपरिवर्जनद्व	...	७५
सदा सर्वाभूतं त्यक्त्वा	...	६०	साहसि जूतं दल बद्ध	...	९९
सदा सर्व परद्रव्यम्	...	६०	साहारणपक्षेया वणसद	...	७३
सद्यः समूर्धितानन्त०	...	७३	सिद्धति जितिया रज्जु	...	८०
सन्तोषः शूलमूलः	...	६९	सिद्ध जीवस्त अखिचं	...	७७
समर्पयोऽपि गगने सततम्	...	९५	सिद्धो घली द्विरक्षर	...	१९, ५८
सद्योमरण भस्ममाह	...	१०३	मुकुलश्रव्य संपत्तिः	...	९३
सन्ध्यास्तमूलानि पञ्चाणु०	...	७०	मुक्ताश्रयासनं वस्त्रम्	...	६१
सर्वजातिषु बाण्डालाः	...	६०	मुखासेव्य तपो भीम !	...	४१
सर्वज्ञता नास्ति मनुष्ये	...	५५	मुरगणमुहं समर्ग	...	८५
सर्वज्ञो जितरागादि०	...	६४, ७०	मृजति धायदनेपगुणाकरम्	...	९७
सर्वज्ञं हृदि सस्मरन्	...	११०	सो होइ मुमुक्षावेई	...	१०४
सर्वदेवैः परित्यजम्	...	७४	सौनिकव्यापचैवर्त०	...	९४
सर्वस्मिन्नभिमादि पञ्चजनने	...	४७	स्थाने निवासः मुकुलम्	...	९३
सर्वाङ्गसुन्दरः किन्तु	...	८७	स्थितिमासाद्य सिद्धात्मा	...	८५
सर्वाभिधापिणः सर्व०	...	६५	स्थलेषु सर्वत्रवेपु	...	७१
सर्वेणातीवकलेन	...	८५	स्थेये प्रभावना भक्तिः	...	७०
सबभूषणमयस्य	...	६०	ज्ञानं मनोमलत्यागः	...	४७
साधार्थं जिज्ञेसरभासिधार्थं	...	८५	ज्ञानोपभोगरहितः	...	६५
सदा य कंदमाई	...	७३	स्वर्गस्थाः पितरो वीक्ष्य	...	८७
सधे प्रीया वि इच्छंति	...	६०	स्वयं कृतार्थः पुरार्थम्	...	३५
सुखो न हिंसियसो जह	...	९७	स्वयमुषं भूतसद्वृत्त०	...	१४
सस्तकडाह मग्ने	...	१०६	स्वस्ति श्रीमति पत्ने	...	९६
सक्रीजविरोपदि ...	...	७८	स्वाङ्गदादेऽपि कुर्वन्ति	...	९८
सनिधौ निधयस्तु	...	७२	स्वापदि तथा महातः	...	३८
सनिहीगिहमिचे य	...	५९	स्वानिमग्ने जनोत्साही	...	५३
सपत्नी नियमः शक्नौ	...	४२	सुखलोचनबाहुनासिका	...	४८
समोदयगित मदयगित	...	४९	हरिनिब बलिबन्धकरः	...	४१
समादण दृढपद्मोदना य	...	५९	हरिणीगर्भसंभूतः...	...	६०
ससदर्थं मिच्छन्तं जा	...	७१	हसबाहो मयेद् ममा	...	६३
ससज्जह धुबनेय	...	५९	द्विभक्ति अफरुसबाई	...	८३
ससत्तमसत्तता	...	५९	दिसकोऽनृतवारी च	...	६०
ससार ! तव निहार०	...	५१	हीनं सहनवं सरोऽति०	...	७०
संसारार्णवसेतवः	...	२८	हेम गुहारा कर मर्द	...	२३, १०८
सामग्य अभावाद्वा	...	८०	हेमसूरि गू करि किति	...	९०

कुमारपालचरित्रसङ्ग्रहान्तर्गतविशेषनाम्नां अकाराद्यनुक्रमणिका ।

अ		आम्र [नृप]	१२५
अच्छचोली [ग्राम]	३	आम्रभट [मंत्री]	२६-२८
अच्छाविली [ग्राम]	४४	आर्यसुहृत्ती सूरि [पूर्वधर]	१३९
अजयपाल [नृप]	१०८, ११०	आलिग [प्रधान]	१५, १६, ४३, ४४, ५३, ८९
अजयपुर [नगर]	७, ५०	आलिगवसदिका	८७, ९५
अजितदेव सूरि	१३५	आवश्यकचूर्णि [मंध]	७५
अणहिल [गोप]	३६	आशाक [भिन्न]	३९
अणहिल, —पत्तन, —पुर, —वाडयपुर	१, ९, २१, २४, ३८, ३६, ३८, ३९, ४२, ६४, ११४	आशापट्टी [ग्राम]	३९
अपरान्त [देश]	१४०	ई	
अभय [मंत्री]	९५	ईश्वरवणिक	११, ४४
अभयकुमार [सा०]	१२६, १२७, १३६	उ	
अभयसिंह सूरि	११२	उद्यनागरिका [शाखा]	१३९
अमलखानी	३२	उद्या [नगरी]	१११
अमृतसागर [सरोवर]	४	उज्जयन्त [तीर्थ]	२०, ६२, ११६, १२३-१२५
अम्बड [दण्डनायक]	१३३	उज्जयिनी [नगरी]	५, ७, ११, १३, १४, ४७, ५१
अम्बिकादेवी	३९	उज्जिन्त [तीर्थ]	११६
अर्धाष्टम [देश]	१८, ८६	उड्डियान [देश]	५४
अर्जुन [गिरि]	१७, ५३	उदयण } [अमाल] ३, ११, १५, १८, १९, २५,	
अबन्ती, —न्तिका [नगरी]	२, ३, ४३-४५	उदयन } २६, ४५, ५३, ५७, ७६, ८६,	
अष्टादशमण्डल [देश]	१११	ऊवा } ८७, ९२, १००, १०७, १२६	
अंजणसिला	१०६	उदयनचैल, —बिहार	४५, १०१
आ		उदयपाल [नृप]	९७
आचारार्हनिर्मुक्ति [मंध]	१०४	उदयमती [राणी]	३७, ३८
आछवली [ग्राम]	१०	उदायन (उदयन) [नृपति]	१३८
आणंद [सा०]	१८, ९९	उन्दिखसति	९५
आनाक [नृप]	९६, १०६	उलं(रं)गलपुर	९१, ९२
आभड [श्रेष्ठी]	३, ४५	फ	
आम [सूरि]	१९, २३	फपिचंग [पर्यट]	६०
आमिग [पुरोहित]	१७, ४५, ५६, ५७, १००-१०२,	ओ	
आम्बड [सचिव]	१०८	ओडर [भावक]	९१, ९२
		ओडरवंश	९२

क			
कच्छ [देश]	३७, १११	कान्ती, —गुरी [नगरी]	१२, ४६, ८९
कच्छप [नृप]	३३	का(क)न्यकुब्ज [देश]	६, ३५, ३६, ४९
कण्टेश्वरी [देवी]	२१, ९४, ९५, १००	कागद्वदेव [नृप]	५२
कण्ठाभरण [व्याकरण]	४१	कामदेव [सा०]	१३१
कण्णदेव (कर्मदेव) [नृपति]	११४	कामन्दकी [शास्त्र]	२८
कडू }		कामरूप [देश]	७, १४, ५१
कडूया [वणिक्]	३, ११, ४५	कामलता [राजकुमारी]	३७
कञ्जाली सिद्धपुर [ग्राम]	३, ७, ११, १४, ४५, ५१	कामसत्त्व [शास्त्र]	१३८
कन्यकुब्जपुर	६, १४, ५०	कामाक्षी, —क्षीदेवी	७, १४, ५१
कन्यकुब्जेश	४८	कालविणी [नदी]	५६
कपर्दी [भाङ्गागारिक]	१०६	कालुम्बिनी [नदी]	१७
कपर्दी [अमाल]	२३, २६, २८, ३०, १००, १०७	कालुभार [वन]	३६
कपर्दी [सा०]	९०	कांशि }	
कपिल [ब्रह्मर्षि]	२४	कांसी [नगरी]	६, २२, २८, २९, ५०
कपिलकोट [ग्राम]	३७	काश्मीर }	
करणमेरुमासाद	९९	काश्मीर [देश]	५४, ८७
करम्बावसति	९५	कीर [देश]	१११
करम्भपेश	२२	कीर्त्तिपाल, —र्षिपाल [राजकुमार]	२, ९, ५३
करोटक }		कीर्त्तिसाज [नृप]	३७
करोटक [ग्राम]	३, १०, ४४	कुङ्ग [देश]	१७, २८, ३१
कर्ण, —देव, —भूपति	१, २, ९, १०, २४, ३७, ४०, ४३, १०६	कुङ्गेश्वर [मन्दिर]	५, १३, १४, ४७
कर्णमेरुमासाद	५७, ९६	कुमार, —ड	१-१६, १८, २१-२४, २६-३०, ३२, ३३, ३५, ४३-४७, ४९, ५०, ५२, ५४, ५५, ५७, ६९, ७०, ७२, ७५, ८५, ८९, ९०, ९२-९६, ९८-१०२, १०८, ११०-११५, ११८, १२०-१२४, १२८, १३३-१३५, १३८, १४०
कर्णविहार	४०	कुमारपालदेव	१४०
कर्णौट [देश]	३२, ३३, ३८, ५४, १११	कुमार [माण्डलिक]	२९
कर्णौटिय [राजकुमार]	३६	कुमारगिरि	९४
कर्णौवती [नगरी]	१९, ३९, ४५, ८६, १०१	कुमारविहार }	
कर्ममन्थ [शास्त्र]	८४	कुमारविहार }	११०, १२१, १२२
कण्डहपञ्चानन [गज]	१६, ५९	कुमारसाम	८८
कटि [युग]	९६	कुमारपाल [नायक]	५
कलिकाठसर्वेश [चिन्त]	३५, ९२, ९५, १०२	कुमारपालेश्वर [प्रासाद, भैल]	५, १३, ४७
कल्याणकटक, —पुर [नगर]	४, १२, ३२, ३५, ४६	कुण्ड [देश]	५५, १४०
कैकिराम	३६	कुशावर्त्त [देश]	५५
काञ्चीपुरी [नगरी]	४		
कावर्ष [व्याकरणप्रथ]	४१		
कादम्बिनी [नदी]	१७		

कृतपुण्यक [राजा]	८९	गूर्जर, - ०५रा	१, ३, ४, १२-१५, १७,
कृष्णनृप	८९	गूर्जरपरिव्री, - ०६श	२०, ३०-३२, ३५, ३६,
कृष्ण, - ०६व, - ०६मट, - ०६मटवेव	२, ७, ९, १४, १५, ४३,	गूर्जरात्रा	४६, ९८, ९९, १११,
	५१, ५२, ५४	गूर्जर	१३७
कूटशैल	६, ४८	गूर्जरराज, - ०७श, - ०७श, - ०७श [नृप]	८, १६,
कैकेयी [राक्षी]	३१		२०, २९, ३०, ३८
कोटिक [गण]	१३९	गूर्जरेंद्रपुर [नगर, - पाटन]	१३६
कोडिसिला	१०६	गोमती [दासी]	९३
कोलम्ब	} [नगर]	गोर्जर	९
कोलम्बपत्तन		गोर्जदेश	८८
कोलम्बस्वामी [शिव]	४, ५, १३, ४६, ४७	गोर्जदेशीय	४१
	४		
कोलापुर }	३, ११, ४५	घ	
कोदापुर }	३१	घ	
कौणिक [नृप]	५६, १०१, १११	चंगदेव [सा०]	११७
कौकण [देश]	५५	चष [सा०]	११७
कौकणदेशीय	१, २, ९, ३६-३८, ४३	चण्डप्रद्योत [नृप]	२४
क्षेमराज [नृप]	ख	चन्द्र [कुल; गच्छ]	१३७, १३९
		चन्द्रयश [गणि]	९१
खस [देश]	५४	चन्द्रादित्य [राजकुमार]	३६
खंभतित्य [नगर]	११७	चाचिग [व्यवहारी]	१८, १९, ८६, ८७
खिल्लुप्राम	८८	चान्द्र [व्याकरण]	४१
खेमकीर्ति [शुद्ध]	११२	चाउडा }	} [वंश]
खेमराज [नृप]	११४	चापोक्त	
ग		चामुण्डराज }	} [नृप]
गग्ग	१२१	चामुण्डराय	
गजेन्द्रपदकुण्ड [तीर्थ]	३९, १०५	चामुण्डा [देवी]	१८, ८६
गर्जनपुर [नगर]	९४	चारण [जाति]	२९
गङ्गा [नदी]	३२, ९३, ११४	चालुक्यव (चालुक्यपति)	२७
गङ्गावट [भ्रदेश]	५४, ८९	चाहड [मंत्री]	१०२
गिरिनगर [तीर्थ]	१२३, १२४	चाहड [मंत्रीपुत्र]	१५, ४५
गुज्जर [देश]	११४, ११८	चाहड [राजकुमार]	१६
गुज्जरराज [गूर्जरराज]	२९	चाहड [सुमट]	९९
गुणचन्द्र [गणि]	१३५	चादिणि }	} [भाविका]
गुणचन्द्र [स्मृति]	१०८	चादिणीदेवी	
गुणसेन सूरी }	११७, १३९	चाहुमान [वंश]	९८
गुणसेन सूरे }			

क		कान्ती, -पुरी [नगरी]	१२, ४६, ८९
कच्छ [देश]	३७, १११	का(क)न्यकुञ्ज [देश]	६, ३५, ३६, ४९
कच्छप [नृप]	३३	कान्हडदेव [नृप]	५२
कण्टेश्वरी [देवी]	२१, ९४, ९५, १००	कामदेव [सा०]	१३१
कण्ठाभरण [व्याकरण]	४१	कामन्दकी [शास्त्र]	२८
कण्ठदेव (वर्णदेव) [नृपति]	११४	कामरूप [देश]	७, १४, ५१
कडू } [वणिक्]	३, ११, ४५	कामलजा [राजकुमारी]	३७
कडूया }		कामसंथ [शास्त्र]	१३८
कमाली सिद्धपुर [ग्राम]	३, ७, ११, १४, ४५, ५१	कामाक्षा, -श्रीदेवी	७, १४, ५१
कन्यकुञ्जपुर	६, १४, ५०	कालविणी [नदी]	५६
कन्यकुञ्जेश	४८	कालुम्बिनी [नदी]	१७
कपर्दी [भाङ्गागारिक]	१०६	कालुमार [वन]	३६
कपर्दी [अमाल]	२३, २६, २८, ३०, १००, १०७	काशि } [नगरी]	६, २२, २८, २९, ५०
कपर्दी [सा०]	९०	कासी }	
कपिल [मन्त्रि]	२४	काश्मीर } [देश]	५४, ८७
कपिलवोट [ग्राम]	३७	कासीर }	
करणमेरुप्रासाद	९९	कीर [देश]	१११
करम्बावसति	९५	कीर्त्तपाल, -श्रीपाल [राजकुमार]	२, ९, ९३
करम्बचैत्य	२२	कीर्त्तिराज [नृप]	३७
करोटक }		कुङ्ग [देश]	१७, २८, ३१
करोटक }		कुङ्गेश्वर [मन्दिर]	५, १३, १४, ४७
कर्ण, -देव, -नृपति	१, २, ९, १०, २४, ३५, ४०, ४३, १०६	कुमार, -श	१-१६, १८, २१-२४, २६-३०, ३२, ३३, ३५, ४३-४७, ४९, ५०, ५२, ५४, ५५, ५७, ६९, ७०, ७६, ७५, ८५, ८९, ९०, ९२-९६, ९८-१०२, १०८, ११०-११५, ११८, १२०-१२४, १२८, १३३-१३५, १३८, १४०
कर्णमेरुप्रासाद	५७, ९६	कुमारपालदेव	१४०
कर्णविहार	४०	कुसर [माण्डलिक]	२९
कर्णौट [देश]	३२, ३३, ३८, ५४, १११	कुसरगिरि	९४
कर्णोदित [राजकुमार]	३६	कुसरविहार }	११०, १२१, १२२
कर्णौवती [नगरी]	१९, ३९, ४५, ८६, १०१	कुसौरविहार }	
कर्मेन्द्र [शास्त्र]	८४	कुमारभोग	८८
कलहपञ्चानन [गज]	१६, ९९	कुमारपाल [नाणक]	६
कलि [शुग]	९६	कुमारपालेश्वर [प्रासाद, चैत्य]	५, १३, ४७
कलिकाञ्जसर्वश [विरुद्ध]	३५, ९२, ९५, १०२	कुर्व [देश]	५५, १४०
कल्याणकटक, -पुर [नगर]	४, १२, ३२, ३५, ४६	कुशोष्ण [देश]	५५
कैकरग्राम	३६		
काशीपुरी [नगरी]	४		
कावर्ष [व्याकरणग्रन्थ]	४१		
कैदिम्बिनी [नदी]	१७		

कृतपुण्यक [राजा]	८९	गूर्जर, -धरा	}	१, ३, ४, १२-१५, १७,
कृष्णनृप	८९	गूर्जरधरित्री, -वैश		२०, ३०-३२, ३५, ३६,
कृष्ण, -देव, -भट, -भटदेव	२, ७, ९, १४, १५, ४३,	गूर्जराज्ञा		४६, ९८, ९९, १११,
	५१, ५२, ५४	गूर्जर		१३७
कूटशैल	६, ४८	गूर्जरराज, -प्राधीश, -वैश, -वैश्वर [नृप]		८, १६,
केकेयी [राक्षी]	३१			२०, २९, ३०, ३८
कोदिक [गण]	१३९	गूर्जरेन्द्रपुर [नगर, -पाटन]		१३६
कोडिसिला	१०६	गोमयी [दासी]		९३
कोलम्ब	} [नगर]	गौजर		९
कोलम्बपत्तन		गौडवैश		८८
कोलम्बस्वामी [शिव]	४, ५, १३, ४६, ४७	गौडदेशीय		४१
कोलापुर	}		घ	
कोहापुर		घण्टसिला		१०६
कौणिक [नृप]	३१		च	
कौक्य [देश]	५६, १०१, १११	चंगदेव [सा०]		११७
कौक्यदेशीय	५५	चष [सा०]		११७
क्षेमराज [नृप]	१, २, ९, ३६-३८, ४३	चण्डप्रयोव [नृप]		२४
ख		चन्द्र [कुल; गच्छ]		१३७, १३९
		चन्द्रयश [गणि]		९१
		चन्द्रादित्य [राजकुमार]		३६
		चाचिग [व्यवहारी]		१८, १९, ८६, ८७
खस [देश]	५४	चान्द्र [व्याकरण]		४१
खंभतित्य [नगर]	११७	चावडा	} [वंश]	
खिदूरप्राम	८८	चापोलकट		३५-३७
खेमकीर्ति [गुरु]	११२	चासुण्डराज	} [नृप]	
खेमराज [नृप]	११४	चासुण्डराय		३७, ११४
ग		चासुण्डा [देवी]		१८, ८६
		घातण [जाति]		२९
		चालुकवड (चालुक्यपति)		२७
		चाहड [मंत्री]		१०२
गंग	१२१	चाहड [मंत्रीपुत्र]		१५, ४५
गजेन्द्रपदकुण्ड [तीर्थ]	३९, १०५	चाहड [राजकुमार]		१६
गजेनपुर [नगर]	९४	चाहड [सुभट]		९१
गङ्गा [नदी]	३२, ९३, ११४	चाहिनि	} [आविका]	
गंगातट [प्रदेश]	५४, ८९	चाहिणीदेवी		५७, ११७
गिरिनयर [तीर्थ]	१२३, १२४	चाहुमान [वंश]		९८
गुब्बर [देश]	११४, ११८			
गुजरात [गूर्जरराज]	२९			
गुणचन्द्र [गणि]	१३५			
गुणचन्द्र [सूरि]	१०८			
गुणसेन-सूरी	}			
गुणसेन-सूरी				

चागदेव	१८, १९, ८६, ८७	जाझल [देश]	१११
चित्रकूटदुर्ग, -कूटनाग, -कूट, गिरि, -शैल, -पुर }	२-६, १०, १६, २९, ४४, ४७, ४९, ५३, ५४	जालधर [देश]	५४, १११
चित्राङ्ग		जावाक [वणिक्]	३६
चित्राङ्गद }	५, ६, १४, ४७, ४९	जीर्णप्राकार (जीर्णदुर्ग) [स्थान]	२५, १०७
चूडामणि [राज]	८९	जैनेन्द्र [व्याकरण]	४०
चेदि [देश]	१४०	ज्ञानचन्द्र [मुनि]	११२
चेन्नगच्छ	११२	झोलिकाविहार	२४, १०७
चोलुक्य }	[अक्ष] १६, २५, ३०, ३२, ३५, ३६, ४१, ५२, ५५, ५६, ९८	अणयपराण [ग्रन्थ]	११७
चोलुक्य }	१००, १०७, ११०, ११४, १४०	डाहलदेश	२४
चोलुक्यपञ्चवर्ती	९२	डाहलदेशीय	१०६
छद्म [भेदी]	१३१	डागुरिक }	[नाम] ३, १०, ४४
छप्पसिला }	२५, १०६	डागुरिका }	[नाम] ११६
छप्पसिला }		दिङ्गुणिय [पुर]	११६
छाहक [भेदी]	१०७	डिग [देश]	५४, ९१
ज		दिङ्गुणविहार [पैल]	१२१
जगन्नाथ	११४	दिङ्गुणपाळ [नृप]	११४
जगद [भेदी]	१०७	मुम्बत	१३९
जम्बु }	[केवली] ९१, १३९	मुळक [नावि]	५७
जम्बु }		मिपुरव [जडापारी]	१०
जम्बुदीव [क्षेत्र]	११४, १४०	मिपुरव [मासाद]	२, ४३
जयकेशी [नृप]	३८, ९१	मिपुरवमठ	१७
जयचन्द्र [नृप]	९३, ९४	मिम्बनदेव, -प्पाळ [नृप]	२, ९, १०, ३१, ३३, ४३, ५७, ९२
जयवचन्द्र [नृप]	१६	मिम्बनपाळविहार	१०१
जयता, -ष्क [नृप]	९१, ९२	मिषट्टिचरित }	[नाम] २१, ५७, ९३
जयविलक [मुनि]	११२	मिषट्टिचरिताकापुर्वपथरित }	[नाम] २१, ५७, ९३
जयनाम [राजकुमार]	५०	दक्षिण [देश]	५४
जयपुर [नगर]	१४, ५०, ९१	दक्ष [राजकुमार]	३६
जयसिंह }	२, ९, ३८, ३९, ४३, ९१, ९२	दत्त [नृप]	१०५
जयसिंहदेव }	११४, ११८	दधित्यलिक }	[नाम] २, ९, १०, ४३
जयसिंहदेव }		दधित्यली }	[नाम] २, ९, १०, ४३
जयसिंहदेव [प्रासाद]	७, १५, ५१, ११५, ११६		
जसमर [नृप]	१०५		
जसमित्र	१०५		
जसवर्मा [नृप]	२, ४३		

दवावर्द्धन [गुरु]	११२	न	
दशपुर [देश]	५, १४, ४७	नरवीर [सार्धवाह]	९१
दशरथ [नृप]	३१	नर्मदादेवी	२७, १०१
दशार्ण [देश]	५५	नर्मदातट [प्रदेश]	८९
दशारमंडन	१२३	नल [नृप]	८९
दीप (डिछी ?) [नगरी]	१११	नयद्वीपक [देश]	७, १४, ५०
दीपक [द्विज]	८९	नवनन्द [नृप]	५०
दुद्विलिका [ग्राम]	४३	नहुप [नृप]	२२, ९६
दुलभराज	} [नृप]	नंदीसूरि	१०५
दुलहराज		नागजुग [भिक्षु]	१२४
देवचन्द्र	} १९, २३, ८६, ९८, ११७, ११८, १३९	नागपुर [नगर]	२९, ३०, ८७
देवचन्द्र सूरि		नागभेष्टी	१०६
देवचन्द्राचार्य		नागद्वय [गुरु]	१२४
देवपसाय [चैल]	११४	नागार्जुन [भिक्षु]	१०५
देवेन्द्र सूरि	८८	नागेन्द्रपत्तन [नगर]	५१
देवपत्तन [नगर]	१, २०, ३८, ६२, ९१	नामाक [नृप]	२६, ९६
देवपाल [राजकुमार]	४३	नायक	३३
देवमसाद [राजकुमार]	२, ९, ४३	नारद	९६
देवमद्र [गणि]	११२	नेमि	} [सा०]
देवबोध [योगी]	३०	नेमिनारा	
देवबोध [द्विज]	८९, ९०		११७, १२६, १३६
देवलपाटक [ग्राम]	११२	प	
दशाय [महाकान्य]	४१, १४०	पडहाण [नगर]	१२४
		पदमनादतिल्य	१०५
पणमित्त	१०५	पञ्चसूरि	११६, ११७
पनदेव [भेष्टी]	८७	पञ्चभूड	१०६
पनेवर, - सूरि	१, ३८, ३९, ११२	पत्नीयाणाग्राम	६२
पन्थुक	} [नगर]	पत्तन [अणहिलपुर पत्तन]	१, २, ७, ९, १०, १४, १७, १८, २०, २२, २३, २६, २७, ३६-३८, ४०, ४२, ४३, ५१, ५३, ५५, ५७, ५९, ८६, ८९, ९०, ९८, १००-१०२, १०८, १३८
पन्थुकपुर		पदाचन्द्र [मुनि]	११२
पन्थुक		पद्मनाम [जिन]	९२
पन्थुकक		पद्मनृप	५४
पन्मखियड	१०५	पद्मपुर [नगर]	५४
पर्मदेव [मुनि]	११२	पर्यायती [राष्ट्री]	३१, ५४
पर्मशेखर [सूरि]	११२	परी [आविका]	१३६
पारिणी [राष्ट्री]	९२		
पारु [भेष्टिनी]	१०७		

य	ल
यमुना [मदी] ५३	लक्ष्मराज [नृप] ३३
यक्षब्रन्ध [गणि] १८, २७, ५७, १०१	लक्ष्मीमी [साध्वी] ३, १०, ४४
यशोधन [प्राम] १०	लक्ष्माक [नृप] ३७
यशोमद्र सूरि ९१, ९२, ११२, १३९	लाट [देश] २, १०, २८, ४४, ५४, १३७
यशोवर्मा [नृप] ९, ४३,	लीलादेवी [राजकुमारी] ३७
याज्ञवल्क्यस्मृति [ग्रन्थ] ७३	लील [राजकुमारी] ३३
यूकावसति, -विहार २२, ९५	व
योगराज [नृप] ३६	वडलदेवी [गणिका] ३७
योगशाल [ग्रन्थ] २१-२३, ८६, ९३, ९७, १४०	व(च)उल्लिग [महामात्र] १५, १६
र	वज्र [शास्त्र] १३७, १३९
रघु [नृप] २२, ९६	वज्रसूरि १३९
रत्नपाल [राजवंशीय] ७, १५	वज्रसेन [मुनि] ११२
रत्नसागर सूरि ११२	यज्ञस्वामी [पूर्वपारी] १०४, १०५
रत्नसिंह [मुनि] ११२	वटपद्रक [नगर] ३, ११, ४५
रत्नाकर सूरि ११२	वटियार [देश] ३५
रत्नावलि [राजकुमारी] ३६	वनराज [नृप] ३५, ३६
रघुनपुर [नगर] ११५	वरदाग्रामक [राजपुत्र] ४९
राका } [गच्छ] ३१, ३२	वर्धमान [गणि] १३५
राकाष्ट्र }	वर्धमानपुर २५
राज [राजकुमार] ३६, ३७	वहभराज, -हराज [नृप] ३७, ११४
राजशृङ्ग [नगरी] ७, १४, ५०, ७६	वशिष्ठ [ऋषि] ६०
राजचरु [विरुद्ध] १०२	वागड [देश] ११५
राजपिवामह [विरुद्ध] २७, ५५, ५७, १०१	वागुमह, -श्रेव [महापाल] १५, २४, २५-२८, ३०, ३१, ५३, १०१, १०६, १०७
राजविहार ४२	वागुमहपुर २६, २७, ३१
राणिग [नृप] १२५	वागारसी [नगरी] १४, १६, ५५, ९३
रामचन्द्र [नृप] ५, १४, २८, ४७, ६३, १०८	वामनखली [नगरी] १, ३९
रामदेवप्रसिद्धि ५४	वामराशि [विम] २२, १०२
रामसेन्य [नगर] ९८	वामराशि मरुफक ९६
रायविहार [बैल] ११८	वायव्य १२१
रावण [नृप] ८९	वायव्य [मंदिर] ४५
रत्नमहालय [प्रसाद] ४२	वायव्यसी [नगरी] १६
रैवय } [पूर्वत] १, २५, ३९, ६३, ८८, १००,	वाराहपुर ६
रैवस, -क १०७, ११६, १२३, १२४	विक्रमराय } ६, ६, ११, १४, १९, २६,
रैवताचल } ८८, १०७	विक्रम, -नृप, -माविल } ४७, ६१
रैवतादेवता	

विग्रह, - राज [नृप]	२९, ३०	शाकम्भरी [देश]	२९, ९८, ९९
विचारचतुर्मुख [विद्वत्]	२८	शान्तिचरित [ग्रन्थ]	१३९
विजयचन्द्र [मुनि]	११२	शान्तिपर्व [ग्रन्थ-अध्याय]	५९
विजयपाल [नृप]	७, १४, ५१	शालिमद्र [भेटी]	५०
विजयसिंह सूरि	१३५	शिवपुराण [ग्रन्थ]	६२
विजया [राक्षी]	३८	शील[गुण]सूरि	३५, ३६
विदेह [क्षेत्र]	५५	शुभकेशी [मुनि]	३८
विद्याप्राभूत [ग्रन्थ-विभाग]	१०५	शुक [मुनि]	६०
विनीता [नगरी]	१०२	श्यामल [महामात्र]	९९
विन्ध्य	} [गिरि]	श्रावकप्रवृत्ति [ग्रन्थ]	७५, १०३
विन्ध्याचल		श्रीकान्त [नृप]	५१
विमलवाहन [नृप]	१०५	श्रीदेवी	३६, १३६
विमलाचल [शत्रुक्षय]	२६	श्रीपर्वत [देश]	८९
विद्यामित्र [ऋषि]	१९, ५८, ८९	श्रीपाल [कवि]	१०६, १३५
विद्येश्वर [कवि]	२८	श्रीमाल [वंश]	४५
वीरभय, - पत्तन, - पुर	२४, ७६, ९८, १३८	श्रेणिक [नृप]	८९, ९५
वीररागस्तव [स्तोत्र-ग्रन्थ]	२९	स	
वीरल, - देव [नृप]	२९, ३०	सडंराक [कुलाट]	१००
बुद्धलिका [स्थान]	२	सज्जन [कुलाट]	२, ३, ५, १०, १४
बैभारपर्वत, - गिरि	७, १४, ५०	सज्जन [दंडनायक]	१, ३९, ४०, ४७
बैरसिंह	३६	सज्जुजय [महातीर्थ]	१२३-१२५
व्याघ्र [भरटक]	९९	संतिजिणचरित [ग्रन्थ]	११७
व्याघ्रराज [सेवक]	९८	सपादलक्ष [देश]	२२, २९, ३०, ५४, ९९, १०२, १११
व्यास [ऋषि]	६०, ६६	सपादलक्षीय	१५, १६
शकुनिकाविहार }	}	संपद [नृप]	२१, ११३, १२२, १३९, १४०
शकुनीचैल		संमति }	
शक्रावतार [तीर्थ]	५०	संमूह [पूर्वधर]	१३९
शक्तानन्द [नृप]	९२	समर [नृप]	१००
शत्रुक्षय [तीर्थ] २०, २४-२६, ४०, ६२, १००, १०४, १०५, १०७		सर्पाय, - योगी, - सिद्धि	४, ११, ४५, ४६
शत्रुक्षयकल्प [ग्रन्थ]	१०४	सवदेव [भेटी]	१२१
शान्मलीश [नृप]	६, ४८, ४९	संवदेव "	"
शान्दभय [पूर्वधर]	१३९	संमुर [नृप]	२५
शालाकपुरुषपरित [ग्रन्थ]	१४०	सागर [वंश]	५३
शाफटायन [व्याकरण]	४९	साजय	२९
		सामन्वसिंह [नृप]	३६, ४७
		सामन्वमण्डलीसप्तगार [विद्वत्]	१०२

य	ल
यमुना [नदी]	९३
यशश्चन्द्र [गणि]	१८, २७, ५७, १०१
यशोधन [ग्राम]	१०
यशोभद्र सूरि	९१, ९२, ११२, १२९
यशोवर्मा [नृप]	९, ४३,
याज्ञवल्क्यस्मृति [ग्रन्थ]	७३
युक्तावसति, -पविहार	२२, ९५
योगराज [नृप]	३६
योगशास्त्र [ग्रन्थ]	२१-२३, ८६, ९३, ९७, १४०
र	व
रघु [नृप]	२२, ९६
रत्नपाल [राजवर्णीय]	७, १५
रत्नसागर सूरि	११२
रत्नसिंह [मुनि]	११२
रत्नाकर सूरि	११२
रत्नावलि [राजकुमार]	३६
रथनपुर [नगर]	११५
राका } [गच्छ]	३१, ३२
राकाह }	
राज [राजकुमार]	३६, ३७
राजगृह [नगरी]	७, १४, ५०, ७६
राजघरह [विहृद]	१०२
राजपितामह [विहृद]	२७, ५५, ५७, १०१
राजविहार	४२
रागिग [नृप]	१२५
रामचन्द्र [नृप]	५, १४, २८, ४७, ६३, १०८
रामदेवप्रशस्ति	५४
रामसैन्य [नगर]	९८
रायविहार [चैत्य]	११८
रावण [नृप]	८९
रुद्रमहालय [मालाद]	४२
रेवय } [पर्यंत]	१, २५, ३९, ६३, ८८, १००,
रेवढ, -क }	१०७, ११६, १२३, १२४
रेवताचल }	८८, १०७
रेवतादेवता }	
लक्ष्मराज [नृप]	३३
लक्ष्मीमी [साध्वी]	३, १०, ४४
लासाक [नृप]	३७
लाट [देश]	२, १०, २८, ४४, ५४, १३७
लीलादेवी [राजकुमारी]	३७
लील [राजकुमारी]	३३
व	ख
वडलदेवी [गणिका]	३७
व(च)उलिंग [महामात्र]	१५, १६
वज्र [शास्त्र]	१३७, १३९
वज्रसूरि	१३९
वज्रसेन [मुनि]	११२
वज्रस्वामी [पूर्ववारी]	१०४, १०५
वटपद्रक [नगर]	३, ११, ४५
वटिया [देश]	३५
वनराज [नृप]	३५, ३६
वराहशुभक [राजपुत्र]	४९
वर्धमान [गणि]	१३५
वर्धमानपुर	२५
वल्गुराज, -भूराज [नृप]	३७, ११४
वशिष्ठ [ऋषि]	६०
वागड [देश]	११५
वागमह, -भूदेव [महामात्र]	१५, २४, २५-२८, ३०, ३१, ५३, १०१, १०६, १०७
वागमहपुर	२६, २७, २९
वाणरासी [नगरी]	१४, १६, ५५, ९३
वामनस्थली [नगरी]	१, ३९
वामराशि [विश्व]	२२, १०२
वामराशि भरडक	९६
वायडकुल	१२१
वायडीय [मंदिर]	४५
वाणरासी [नगरी]	१६
वारहशुभ	६
विक्रमराय }	५, ६, ११, १४, १९, २६,
विक्रम, -भूष, -भ्यादिल }	४७, ६१

विमद, - राज [नृप]	२९, ३०	शाकम्भरी [देश]	२९, १८, १९
विचारचतुर्मुख [विरुद]	२८	शान्तिचरित [ग्रन्थ]	१३९
विजयचन्द्र [मुनि]	११२	शान्तिपर्व [ग्रन्थ-अध्याय]	५९
विजयपाल [नृप]	७, १४, ५१	शालिमद्र [श्रेष्ठी]	५०
विजयसिंह सूरि	१३५	शिवपुराण [ग्रन्थ]	६२
विजया [राक्षी]	३८	शील[गुण]सूरि	३५, ३६
विदेह [क्षेत्र]	५५	शुभकेशी [मुनि]	३८
विद्याभारत [ग्रन्थ-विभाग]	१०५	शुक [मुनि]	६०
विनीता [नगरी]	१०२	श्यामल [महामात्र]	९९
विन्ध्य	} [गिरि]	श्रावकप्रज्ञप्ति [ग्रन्थ]	७५, १०३
विन्ध्याचल		श्रीकान्त [नृप]	५१
विमलबाहण [नृप]	१०५	श्रीदेवी,	३६, १३६
विमलाचल [शत्रुछाय]	२६	श्रीपर्वत [देश]	८९
विधामित्र [ऋषि]	१९, ५८, ८९	श्रीपाल [कवि]	१०६, १३५
विश्वेश्वर [कवि]	२८	श्रीमाल [वंश]	४५
वीतभय, - व्यसन, - पुर	२४, ७६, ९८, १३८	श्रेणिक [नृप]	८९, ९५
वीतरागस्व [स्तोत्र-ग्रन्थ]	२९	स	[ ]
वीसल, - वैज [नृप]	२९, ३०		
बुद्धलिका [स्थान]	२	संरराक [कुलाल]	१००
बैभारपर्वत, - गिरि	७, १४, ५०	सज्जन [कुलाल]	२, ३, ५, १०, १४
बैरसिंह	३६	सज्जन [दंडनायक]	१, ३९, ४०, ४७
व्याघ्र [भरटक]	९९	संजुजय [महातीर्थ]	१२३-१२५
व्याघ्रराज [सेवक]	९८	संतिजिणचरित [ग्रन्थ]	११७
व्यास [ऋषि]	६०, ६६	सपादलक्ष [देश]	२२, २९, ३०, ५४, ९९, १०२, १११
श	}	सपादलक्षीय	१५, ६६
		संपह [नृप]	२१, ११३, १२२, १३९, १४०
शङ्खिकाविहार	}	संप्रति	}
शङ्खनीचैल		संभूत [पूर्वधर]	१३१
शक्रावतार [तीर्थ]	५०	समर [नृप]	१००
शतानन्द [नृप]	९२	सर्वार्थ, - योगी, - सिद्धि	४, ११, ४५, ४६
शत्रुछाय [तीर्थ]	२०, २४-२६, ४०, ६२, १००, १०४, १०५, १०७	सखदेव [श्रेष्ठी]	१२१
शत्रुछायकल्प [ग्रन्थ]	१०४	संयदेव	११
शम्भुलीश [नृप]	६, ४८, ४९	संयुत [नृप]	२५
शप्यंभव [पूर्वधर]	१३९	सागर [वंश]	५३
शालाग्रामपुरचरित [ग्रन्थ]	१४०	साजण	२४
शोकटापन [व्याकरण]	४१	सामन्वसिंह [नृप]	३६, ३७
		सामन्वसिंहलीसप्रागार [विरुद]	१०२

सामल [मद्रामात्र]	१६, ९९	सोमनाथ }	१, २, ४, ९, १३, १९, २१, २२, २८, ३८, ४२, ४३, ६१, ६३
सिन्धु [देश]	१५, ५४, ५७, ७६, १४०	सोमेश }	
सिद्धपाल, -वाल [पवि]	१०६, १२५, १२६, १३३, १३५	सोमेश्वर }	
सिद्धपुर [नगर]	४२, ११८	सोमपत्तन (प्रभासपत्तन)	६२
सिद्धनरेन्द्र, -रूप, -भूपति	[त्रिकुट] २, ३, ७, १-११, १४, १५, २२, ४०-४३, ४५, ५१, ८९, ११८, १४०	सोमदेव [मुनि]	८७
सिद्धमृगाल, -भूमर्त्ता, -राज		सोमपह, -श्रम, -प्रभाचार्य [सूरि]	१२०, १३१, १३४, १३५
सिद्धराजेश्वर, -राष्ट्र, -सिद्धराय		सोमादित्य [राजकुमार]	३६
सिद्धाधिप		सोल, -क }	[गन्धर्वराष्ट्र] १६, १७, ५२, ५३
सिद्धेश्वर		सोलाक }	
सिद्धविहार [पैल]	११८	सोला [मन्त्रिपुत्र]	४५
सिद्धसेनविवाकर [सूरि]	५, १३, ४७	सौराष्ट्र [देश]	१००, १०१, १३७
सिद्धदेवचन्द्र, -वतारण [मन्थ]	२, ९, ४१, ४२, ११८	सौराष्ट्रिक	१०७
सिद्धेश्वराचार्य	११	सौवीर [देश]	५४, ७६
सिद्धिच [गुरु]	११५, ११६	स्वाम्भतीर्थ [नगर]	३, ११, २२, ४४, ५३, ८७, ९५
सिद्धिपमा [आर्या]	१०५	स्थानकश्रुति [मन्थ]	६३९
सिरिमाल [वरा]	१२१, १२६	स्थूलभद्र [पूर्वघर]	१३९
सीता [राणी]	४, ४६	स्थूलभद्रपरित्र [मय]	८९
सिन्धु [मदी]	११४		
सुप्रविबुद्ध [पूर्वघर]	१३९	हमीर [मृग]	२९
सुमति [सूरि]	३१	हरिश्चन्द्र	१३६
सुमगला	११५	हस [वणिक्]	१०७
सुरसेन [क्षत्र]	१८५	हिमाचल [पर्वत]	५४
सुरद		हेमकुमारपरित्र [मन्थ]	१३५
सुराष्ट्र, -भृष्ट, -भृष्टमण्डल	१, २३, २५, ३६, ३९, ५४, १२३, १२४, १२५	हेमकुम्भ [मुनि]	११२
सुराष्ट्रदेश		हेमखड [स्थान]	१०९
सुक्षित [पूर्वघर]	१३९	हेमगता "	३३
सुहृत् [पूर्वघर]	१३९	हेमकसेवद	९७
सुरसेन	५५	हेम	
सूरि दुपसह [मुनि]	१०५	हेमगुप्त }	२, ३, ९, ११, १७-२५, २७, २८, ३१-३३, ३५, ४०-४२, ४४, ४५, ५३, ५७, ६१, ६३, ६५, ८६-९०, ९२, ९३, ९५, ९६, ९८, १०१-१०४, १०६, १०७, ११४, ११८, १२०, १२२, १२४, १२५, १३३-१३४, १३५, १४०
सेनिय [मृग]	११३	हेमचन्द्र }	
सेतुबाघ	५४	हेमचन्द्रप्रभु	
सेरीसकप्राम	८९	हेमचन्द्राचार्य	
सेतुच हेम	२२	हेमसूरि	
सेन्धव [देश]	१११	हेमाचार्य	
सेन्धवा, -देवी	२७, १०१	हेमव्याकरण [मय]	४१
शेरगि [राणी]	९७		
भोमचद्र [मुनि]	११७		